

Ex. kpn. T. 5: 2000 v.

139022

STOWARZYSZENIE NAUKOWE ARCHEOLOGÓW POLSKICH
ODDZIAŁ W POZNANIU

1213387 II
MAR 2001

Wielkopolskie Sprawozdania Archeologiczne

Tom V
2000

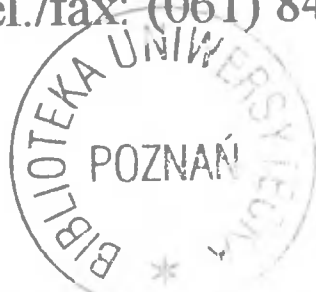
Redakcja

Zofia Kurnatowska (redaktor), Tadeusz Makiewicz (z-ca redaktora),
Michał Kara, Piotr Pawlak (sekretarze)

POZNAŃ 2000

Komitet redakcyjny
Zofia Kurnatowska, Michał Kara, Tadeusz Makiewicz, Piotr Pawlak

Adres redakcji:
Instytut Archeologii i Etnologii PAN Oddział w Poznaniu
ul. Zwierzyniecka 20
60-814 Poznań
tel./fax: (061) 8474354

Pozycja dofinansowana z funduszy:
Urzędu Miasta Poznania
Urzędu Miasta Gniezna
Fundacji Brzeskich przy Poznańskim Towarzystwie Przyjaciół Nauk
Muzeum Regionalnego we Wrześni

Adiustacja i korekta: Ewa Dobosz
Tłumaczenia: Małgorzata Zdzenicka
Projekt okładki: Joanna Sawicka

ISBN 83-901011-6-5

Fotografia na okładce:

badania wykopaliskowe przy kościele NMP na Ostrowie Tumskim w Poznaniu. Fot. P. Namiota

Druk:

Instytut Historii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza
ul. Św. Marcin 78, 61-809 Poznań

Druk okładki i oprawa:
Zespół Redakcyjno-Wydawniczy
Drukarnia w Poznaniu
ul. T. Kościuszki 92, 60-967 Poznań

Bibl. UAM

EO

530

2001

1.5:

2000

SPIS TREŚCI

Sprawozdania z badań terenowych

- Piotr Wawrzyniak, *Cmentarzysko ludności kultury wielbarskiej w Jordanowie, gm. Świebodzin, byłe woj. zielonogórskie. Komunikat z badań*..... 7
 EIN NEUES GRÄBERFELD DER BEVÖLKERUNG DER WIELBARK-KULTUR IN JORDANOWO, GEM. ŚWIEBODZIN, EHEMALIGE WOJ. ZIELONA GÓRA. BERICHT (Zusammenfassung)
- Jarosław Lewczuk, *Dalsze odkrycia na cmentarzysku ciałopalnym kultury wielbarskiej w Jordanowie, stan. 12, gm. Świebodzin, byłe woj. zielonogórskie*..... 15
 WEITERE FREILEGUNGEN AUF DEM BRANDGRÄBERFELD DER WIELBARK-KULTUR IN JORDANOWO, FST. 12, GEM. ŚWIEBODZIN, EHEMALIGE WOJ. ZIELONA GÓRA (Zusammenfassung)
- Hanna Kóčka-Krenz, *Badania zespołu pałacowo-sakralnego przy kościele Najświętszej Marii Panny na Ostrowie Tumskim w Poznaniu*..... 19
 DIE UNTERSUCHUNGEN DES PALAST-SAKRAL-KOMPLEXES BEI DER HEILIGEN JUNGFRAU-KIRCHE AUF DER DOMINSEL IN POSEN (Zusammenfassung)
- Andrzej Krzyszowski, *Wczesnośredniowieczne osadnictwo otwarte z Kurowa i Grąblewa, gm. Grodzisk Wlkp., byłe woj. poznańskie*..... 37
 FRÜHMITTELALTERLICHE UNBEFESTIGTE BESIEDLUNG AUS KUROWO UND GRĄBLEWO, GEM. GRODZISK WLKP, EHEMALIGE WOJ. POZNAŃ (Zusammenfassung)
- Olgierd Brzeski, Zofia Kurnatowska, Mariusz Tuszyński, *Dziesięciolecie badań wykopaliskowych grodziska w Grzybowie, gm. Września, byłe woj. poznańskie* 57
 TEN YEARS OF THE EXCAVATING OF THE EARTHWORK AT GRZYBOWO, COMMUNE WRZEŚNIA (Summary)
- Barbara Iwanicka-Pinkosz, Elżbieta Wyrwińska, *Ratownicze badania archeologiczne na wczesnośredniowiecznym grodzisku w Dąbczu, stan. 1, gm. Rydzyna, byłe woj. leszczyńskie*..... 73
 DIE RETTUNGSGRABUNGEN IM FRÜHMITTELALTERLICHE BURGWALL IN DĄBCZE, FST. 1, GEM. RYDZYNA, EHEMALIGE WOJ. LESZNO (Zusammenfassung)
- Barbara Iwanicka-Pinkosz, *Sprawozdanie z ratowniczych badań archeologicznych wczesnośredniowiecznej osady w miejscowości Osetno, stan. 18, gm. Góra, byłe woj. leszczyńskie*..... 85
 DER BERICHT ÜBER DIE RETTUNGSGRABUNGEN DER FRÜHMITTELALTERLICHEN SIEDLUNG IM ORT OSETNO, FST. 18, GEM. GÓRA, EHEMALIGE WOJ. LESZNO (Zusammenfassung)
- Elżbieta Wyrwińska, *Ratownicze badania wykopaliskowe we Wschowie przy ul. Łaziennej*..... 99
 DIE RETTUNGSGRABUNGEN IN WSCHOWA, IN ŁAZIENNA-STRASSE (Zusammenfassung)

- Tomasz Janiak, *Z badań nad świecką architekturą Starego Rynku w Gnieźnie, z przełomu średniowiecza i nowożytności, stan. 7, gm. loco, byłe woj. poznańskie*..... 113
 ÜBER DIE UNTERSUCHUNGEN DER MITTELALTERLICHEN UND NEUZEITLICHEN WELTLICHEN ARCHITEKTUR DES ALTMARKS IN GNESEN, FST. 7, GEM. LOCO, EHEMALIGE WOJ. POZNAŃ (Zusammenfassung)
- Aleksander Andrzejewski, Janusz Pietrzak, Piotr Wawrzyniak, *Badania archeologiczno-architektoniczne zespołu klasztornego w Paradyżu-Gościkowie w 1996 roku, gm. Świebodzin, byłe woj. zielonogórskie*..... 137
 ARCHÄOLOGISCH-ARCHITEKTONISCHE UNTERSUCHUNGEN IM KLOSTER-KOMPLEX IN PARADYŻ-GOŚCIKOWO IM 1996, GEM. ŚWIEBODZIN, EHEMALIGE WOJ. ZIELONA GÓRA (Zusammenfassung)
- Anna Wrześcińska, *Wyniki analizy antropologicznej materiału szkieletowego z cmentarzyska Paradyż-Gościkowo, gm. Świebodzin, byłe woj. zielonogórskie. Aneks*..... 147
 DIE ERGEBNISSE DER ANTHROPOLOGISCHEN ANALYSE DES SKELETTMATERIALS AUS DEM GRÄBERFELD PARADYŻ-GOŚCIKOWO, GEM. ŚWIEBODZIN, EHEMALIGE ZIELONA GÓRA (Zusammenfassung)

Znaleziska

- Przemysław Bobrowski, *Inwentarze krzemienne z badań powierzchniowych stanowisk z epoki kamienia ziemi lubuskiej, pojezierza wielkopolskiego i leszczyńskiego*..... 153
 FEUERSTEINFUNDEN AUS DER OBERFLÄCHFORSCHUNG DER FUNDSTELLEN AUS DER STEINZEIT AUF DEM GEBIET DES LEBUSER LANDES, DER GROSSPOLNISCHEN SEENPLATTE UND LESZNO SEENPLATTE (Zusammenfassung)
- Jacek Kurzawa, Tomasz Janiak, *Grób późnoneolityczny z Recza, stan. 11, gm. Rogowo, byłe woj. bydgoskie*..... 197
 SPÄTNEOLITHISCHES GRAB AUS RECZ, FST. 11, GEM. ROGOWO, EHEMALIGE WOJ. BYDGOSZCZ (Zusammenfassung)
- Bogdan Walkiewicz, *Grób z okresu halsztackiego ze Strykowa, gm. Stęszew, byłe woj. poznańskie*..... 213
 DAS GRAB AUS DER HALLSTATTZEIT AUS STRYKOWO, GEM. STĘSZEW, EHEMALIGE WOJ. POZNAŃ (Zusammenfassung)
- Alicja Gałęzowska, *Złoty pierścień z Mgowa, gm. Płużnica, byłe woj. toruńskie*..... 225
 GOLDENER FINGERRING AUS MGOWO, GEM. PŁUŻNICA, EHEMALIGE WOJ. TORUŃ (Zusammenfassung)
- Józef Łoś, Ryszard Paczuski, *Domniemany wczesnośredniowieczny grób ciałopalny z Bydgoszczy-Łoskonia*..... 251
 DAS VERMUTLICHE FRÜHMITTELALTERLICHE BRANDGRAB AUS BYDGOSZCZ-ŁOSKOŃ (Zusammenfassung)
- Andrzej Sikorski, *Wczesnośredniowieczne grzędła z Góry, stan. 18, gm. Pobiedziska, byłe woj. poznańskie*..... 259
 FRÜHMITTELALTERLICHE TONFISCHERGEWIELITE AUS GÓRA, FST. 18, GEM. POBIEDZISKA, EHEMALIGE POZNAŃ (Zusammenfassung)

Andrzej Sikorski, <i>Analiza tkanin znalezionych na grzędziłach z Góry, stan. 18, gm. Pobiedziska, byłe woj. Poznańskie. Aneks</i>	271
Anna Wrzesińska, Jacek Wrzesiński, <i>Grób z misą brązową z wczesnośredniowiecznego cmentarzyska w Dziekanowicach, stan. 22, gm. Łubowo, byłe woj. Poznańskie</i>	273
DAS GRAB MIT BRONZESCHÜSSEL AUS DEM FRÜHMITTELALTERLICHEN GRÄBERFELD IN DIEKANOWICE, FST. 22, GEM. LUBOWO, EHEMALIGE WOJ. POZNAŃ (Zusammenfassung)	
Tomasz Kasprowicz, <i>Miecz średniowieczny z Gruszczyna, stan. 28, gm. Swarzędz, byłe woj. poznańskie</i>	277
DAS MITTELALTERLICHE SCHWERT AUS GRUSZCZYN, FST. 28, GEM. SWARZĘDZ, EHEMALIGE WOJ. POZNAŃ (Zusammenfassung)	
Barbara Kirschke, <i>Nowożytne naczynia gliniane z Poznania-Minikowa, stan. 3</i>	281
NEUZEITLICHE TONGEFÄSSE AUS POZNAŃ-MINIKOWO, FST. 3 (Zusammenfassung)	
Joanna Strzelczyk, <i>Spis oznaczonych makroszczątków roślinnych z Minikowa, stan. 21 (naczynie 1). Aneks</i>	289
Bogdan Walkiewicz, <i>Fajki gliniane z badań archeologicznych przy ul. Szyperskiej 21 w Poznaniu</i>	291
DIE TONPFEIFEN AUS DEN ARCHÄOLOGISCHEN UNTERSUCHUNGEN IN SZYPERSKA-STRASSE NR. 21 IN POZNAŃ (Zusammenfassung)	
Anna Wrzesińska, <i>Analiza antropologiczna grobów ziemnych ze stanowiska Poznań-Fara</i>	297
ANTHROPOLOGISCHE ANALYSE DER SKELETTGRÄBER AUS DER FUNDSTELLE POZNAŃ-PFARRKIRCHE (Zusammenfassung)	
Zbigniew Karolczak, <i>Poznańskie skarby monetarne</i>	307
DIE POSENER MÜNZSCHÄTZE (Zusammenfassung)	
Mirosław Andrałojć, <i>Trzy znaleziska monet z Poznania</i>	321
DREI MÜNZENFUNDE AUS POSEN (Zusammenfassung)	

V, Poznań 2000
7-14

SPRAWOZDANIA Z BADAŃ TERENOWYCH

PIOTR WAWRZYNIAK

CMENTARZYSKO LUDNOŚCI KULTURY WIELBARSKIEJ W JORDANOWIE, GM. ŚWIEBODZIN, BYŁE WOJ. ZIELONOGÓRSKIE. KOMUNIKAT Z BADAŃ

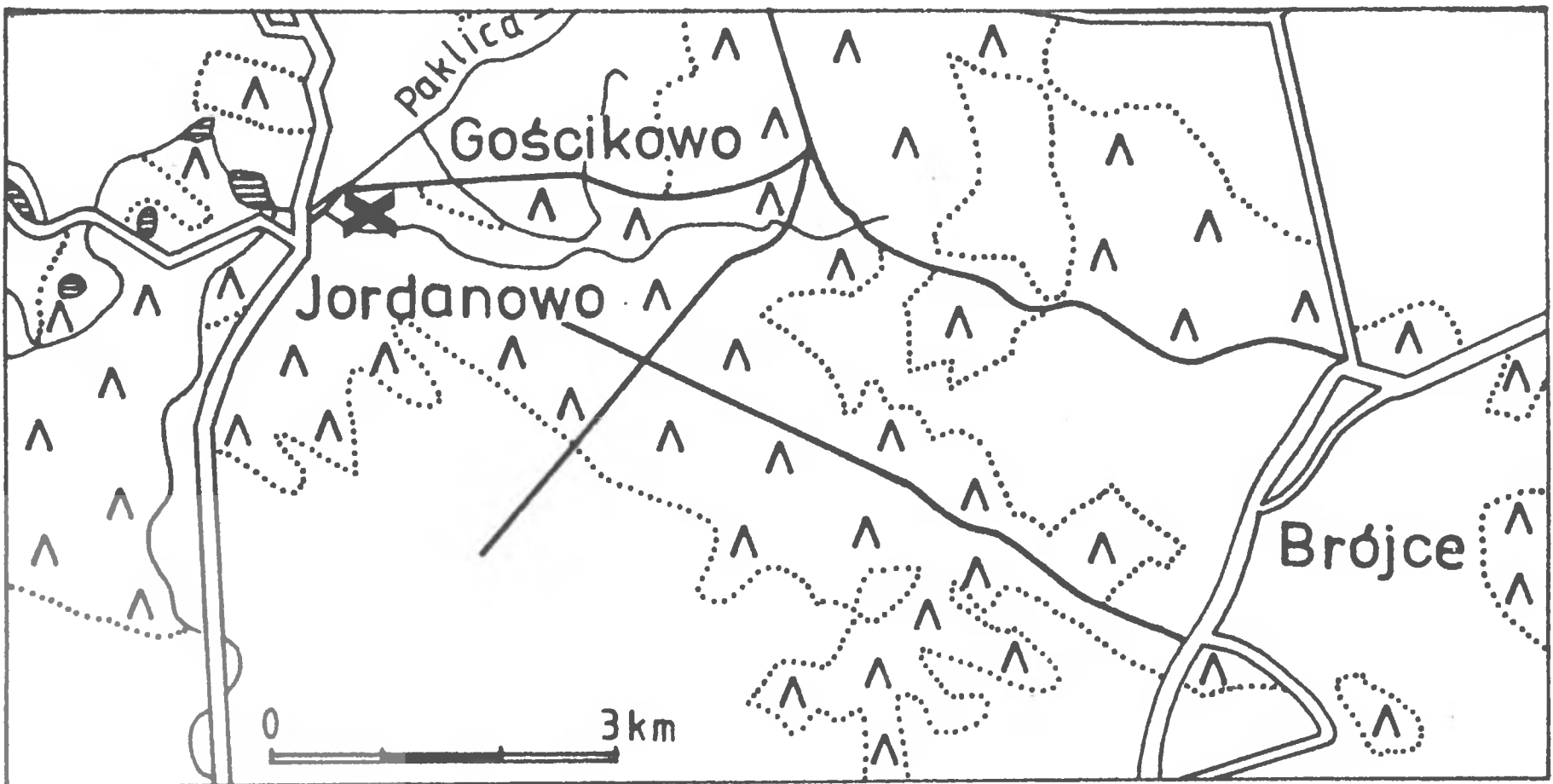
W dniu 19 lipca 1997 r., w trakcie wizyty w Wyższym Seminarium Duchownym w Gościkowie-Paradyżu autorowi niniejszego komunikatu przekazano duże, pradziejowe naczynie gliniane. Zostało ono znalezione podczas kopania piasku na terenie sąsiedniej wsi Jordanowo. W naczyniu znajdowały się — według informacji znalazców — przepalone kości ludzkie, lecz niestety zostały wyrzucone. Kilkanaście dni później dokonano wizji lokalnej miejsca znaleziska. W niewielkim wykopie o wymiarach 12,00 x 3,50 m oprócz sporego fragmentu partii brzegowej kolejnego naczynia niczego nie odkryto. Także penetracja najbliższego otoczenia wykopu nie przyniosła większych rezultatów. Mimo to, na początku listopada 1997 r. dokonano ponownej wizytacji. Tym razem w wykopie — poszerzonym o kolejne 3,50 m — zarejestrowano pozostałości po dwóch zniszczonych obiektach, tj. grobach ciałałpalnych oraz artefakty krzemienne. Jeszcze raz spenetrowano pola wokół stanowiska i ponownie uzyskano wynik negatywny. Jedynie na terenie pobliskiej kopalni kruszywa znaleziono, niewątpliwie na złożu wtórnym, fragment glinianego naczynia pradziejowego, zapewne z okresu wpływów rzymskich.

Na podstawie poczynionych w terenie obserwacji, a przede wszystkim zebranego materiału ruchomego stanowisko określono jako wielokulturowe z epoki kamienia (krzemienica?) i okresu wpływów rzymskich (cmentarzysko).

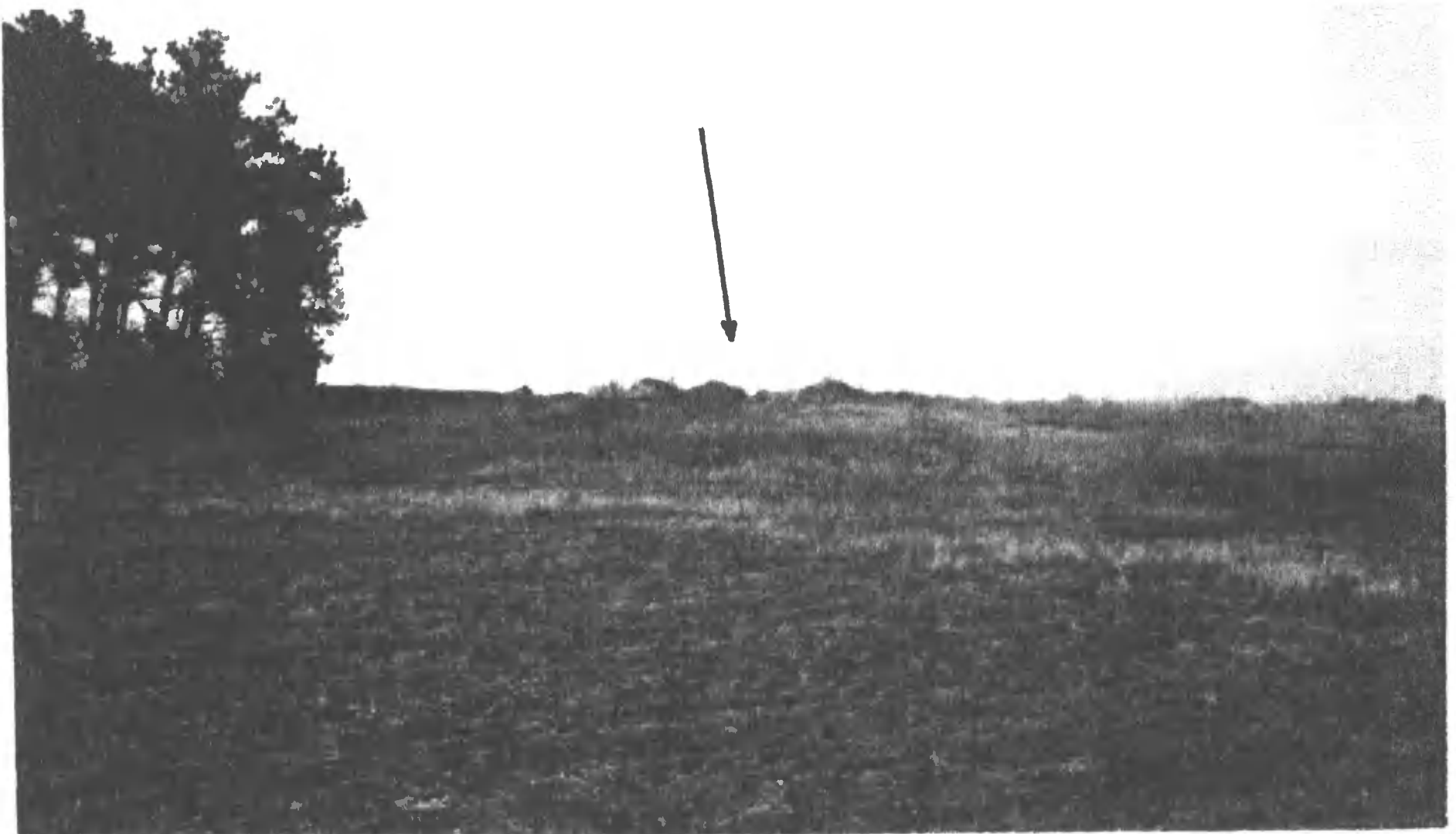
Stanowisko znajduje się na gruntach wsi Jordanowo, na wschód od zabudowań i w pobliżu drogi polnej wiodącej do miejscowości Brójce (ryc. 1). Położone jest na niemal płaskiej kulminacji piaszczystego grzbietu wyniesionego pomiędzy bezimiennym ciekim (od południa) i rzeką Paklicą (od północy), tuż przy niewielkim młodniku sosnowym i w odległości około 150 m na wschód od wspomnianej kopalni kruszywa budowlanego (ryc. 2-3).

W Archiwum WKZ w Zielonej Górze odnotowano je jako stanowisko nr 12 w Jordanowie (AZP-53-14/47).

Układ warstw na stanowisku ogranicza się do humusu współczesnego — jasnoszarej, bardzo silnie spiaszczonej próchnicy, o miąższości około 0,15/0,20 cm, pod którym zalega calec — żółty, drobnoziarnisty piasek. Warstwy kulturowej nie zaobserwowano.

Ryc. 1. Jordanowo, stan. 12, gm. Świebodzin. Lokalizacja stanowiska. Rys. J. Kędelska

Ryc. 2. Jordanowo, stan. 12, gm. Świebodzin. Widok ogólny części środkowej i wschodniej stanowiska. Widok od S (strzałką zaznaczono miejsce poboru piasku). Fot. P. Wawrzyniak

Ryc. 3. Jordanowo, stan. 12, gm. Świebodzin. Zniszczona część stanowiska (wybierzysko piasku). Widok od S. Fot. P. Wawrzyniak

KRZEMIENICA

W wykopie znaleziono na złożu wtórnym kilkanaście zabytków krzemiennych; wszystkie sporządzone z narzutowego krzemienia bałtyckiego¹. Wśród nich wydzielono:

— narzędzie nożowate o wymiarach 20 x 25 x 5 mm, wykonane na odłupku z dodatkową, dość głęboką i wąską wnęką, załuskaną na stronę wierzchnią drobnym retuszem (ryc. 5: 1);

— okaz przetrąconego i złamanego podtępca wtórnego o wymiarach 32 x 12 x 4 mm, z załuskaną fragmentarycznie jedną krawędzią na stronie wierzchniej (ryc. 5: 2);

— okaz wiertnika środkowego o wymiarach 30 x 18 x 9 mm, z niewydzielonym żądłem i załuskanymi bokami (ryc. 5: 3);

— zgrzebło poprzeczne proste o wymiarach 26 x 33 x 28 mm, załuskane lekko zębatym retuszem z wyraźnymi śladami spracowania (ryc. 5: 4);

— 3 fragmenty wiórków.

Posiadana próba materiału nie upoważnia do wyciągania zbyt daleko idących

¹Materiał krzemienny określił Z. Seroczyński, któremu autor składa serdeczne podziękowania.

wniosków. Powyższy inwentarz powstał zapewne w epoce kamienia; być może niektóre egzemplarze są mezolityczne.

CMENTARZYSKO

Razem z naczyniem uzyskanym w dniu 19 lipca 1997 r. odnotowano materiały z 3 grobów ciałopalnych, które oznaczono jako obiekty nr 1–3. Znaleziono ponadto fragment partii brzegowej szerokootworowego naczynia o średnicy wylewu 23,0 cm, schropowaconym brzuścu i esowatym profilu (ryc. 5: 9), pochodzącego prawdopodobnie z kolejnego grobu. Zarejestrowano:

a) obiekt nr 1 — niewielka pozostałość, o wymiarach 0,30 x 0,25m (w profilu) nieckowatej jamy, wypełnionej ciemnoszarą próchnicą i drobinami lasowanych węgli drzewnych. Zlokalizowany w północno-wschodniej części — tuż pod humusem, w stropie calca (ryc. 4). Z obiektu wydobyto 2 fragmenty słabo przepalanej kości ludzkiej — łokciowej osobnika dorosłego². Relikt ciałopalnego grobu jamowego ze stosem;

b) obiekt nr 2 — zlokalizowany w części środkowej wykopu. Zachowały się fragmenty wyposażenia oraz słabo przepalone kości kobiety zmarłej w wieku 22-25 lat. Na wyposażenie złożyły się:

— fragmenty popielnicy o średnicy wylewu 21,0 cm i brzuśca 26,5 cm oraz czarnej powierzchni. Zaopatrzona w przewężone uszko (lub uszka) podkrawędziowe i ornament w górnej partii brzuśca w formie meandra wykonany techniką płytkiego rytu (ryc. 5: 7). Egzemplarz z grupy wysmukłych naczyń situlowatych typu V, które spotykane są od fazy B1 do B2/C1 (R. Wołagiewicz 1993, s. 13-14³);

— brązowa zapinka kapturkowata z żelazną ośką sprężynki, ozdobiona na kabłąku motywem trójkąta i linii prostych (ryc. 5: 6). Typ A II, 40 wg O. Almgrena;

— brązowa sprzączka do pasa. Rama o facetowanych krawędziach, w kształcie litery D. Ośka kolca osadzona w okrągłych uchwytych (ryc. 5: 5). Typ D1 wg K. Raddatza. Relikt ciałopalnego grobu popielnicowego;

c) obiekt nr 3 — zapewne zlokalizowany w części wschodniej wykopu. Pozostała zeń zachowana niemal w całości popielnica, której zawartość uległa zniszczeniu w trakcie przypadkowego odkrycia. Naczynie szerokootworowe o wysokości 19 cm, średnicy wylewu 22,5 cm, brzuśca 25,5 cm i dna 11,0 cm. Powierzchnia żółto-szara. Ozdobione od załomu brzuśca po niemalże dno ornamentem skośnych kanelur i — na przejściu szyi w brzusiec — niewielkimi, regularnymi dołeczkami wytłoczonymi zapewne patykami, od którego odchodzą grupy skośnie ułożonych kresek (rys. 5: 8).

²Ekspertyzę materiału kostnego wykonała A. Wrześcińska; jej wyniki zamieszczono w aneksie pt. *Wyniki ekspertyzy antropologicznej materiału kostnego z cmentarzyska ludności kultury wielbarskiej w Jordanowie, gm. Świebodzin, byłe woj. zielonogórskie.*

³Wszechstronnej konsultacji przy opracowaniu materiału „rzymskiego” udzielił dr H. Machajewski, któremu autor składa serdeczne podziękowania.

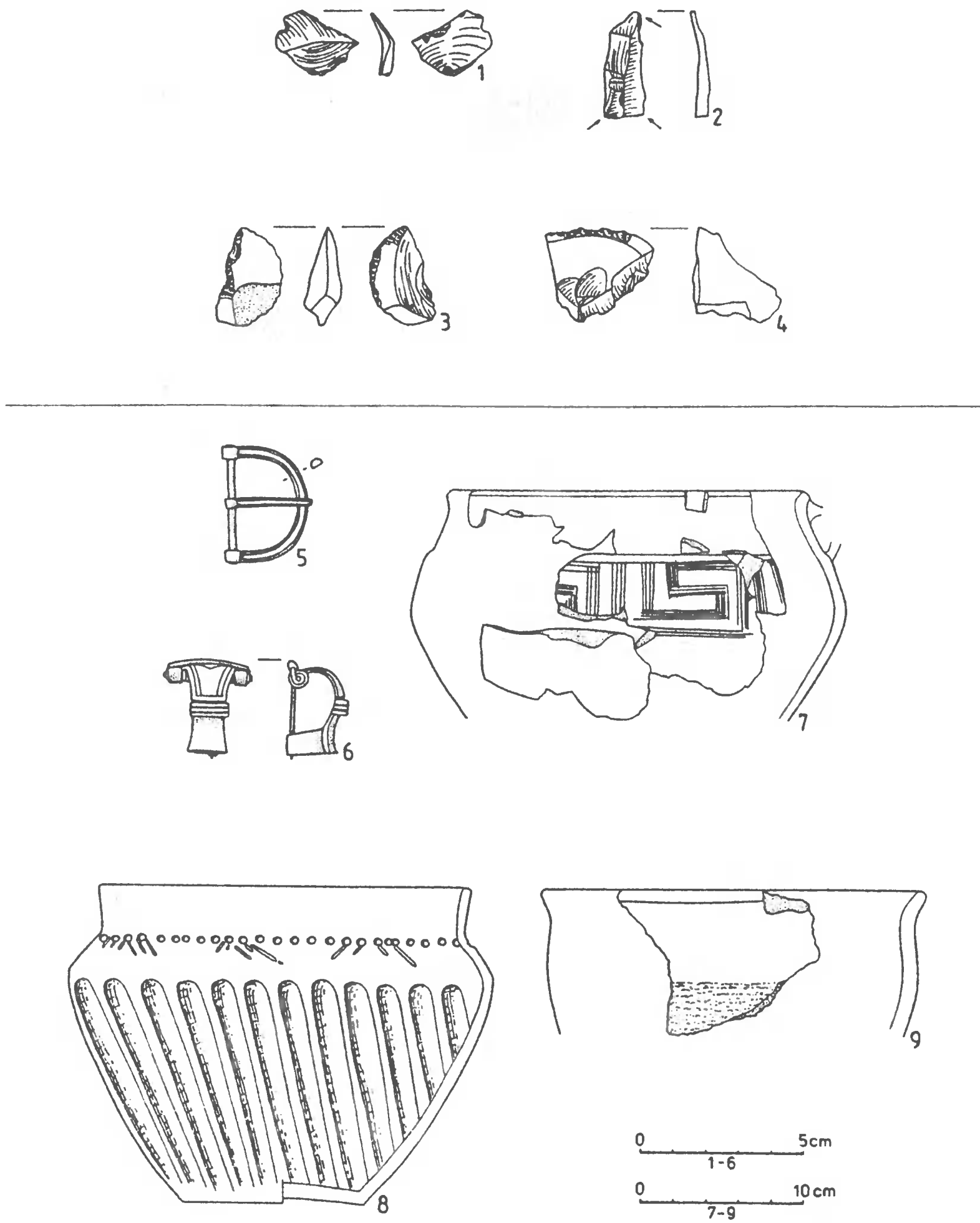
Ryc. 4. Jordanowo, stan. 12, gm. Świebodzin. Zniszczony obiekt (grób) nr 1. Widok od SE.
Fot. P. Wawrzyniak

Naczynie z grupy wazowatych typu IV A, datowanych na fazę od B2 po C1b (R. Wołagiewicz 1993, s. 13). Relikt grobu ciałopalnego, prawdopodobnie popielnicowego.

Powyższy zespół określono jako cmentarzysko ludności kultury wielbarskiej (faza lubowidzka) z fazy B2c lub B2/C1.

W świetle pozyskanych danych i wobec groźby dalszej dewastacji stanowisko winno być przebadane w całości⁴.

⁴Już po ukończeniu artykułu dokonano — według informacji przekazanych przez mgr E. Garbacz z Państwowej Służby Ochrony Zabytków w Zielonej Górze i dr. J. Lewczuka z Muzeum Archeologicznego Środkowego Nadodrza w Zielonej Górze — odkrycia kolejnych trzech, mocno zniszczonych (zachowane tylko spagi) obiektów, w tym 2 ciałopalnych grobów „rzymskich”; jednakże na terenie kopalni kruszywa

Ryc. 5. Jordanowo, stan. 12, gm. Świebodzin. Źródłowe materiały ruchome ze stanowiska (1-4 — narzędzia krzemienne z krzemienicy (?); 5-9 — przedmioty z cmentarzyska. Rys. J. Kędelska

(w partii zachodniej), w odległości około 150-200 m od miejsca znalezienia pierwszych obiektów. Zarejestrowano m.in. fragment grzebienia kościanego.

Bibliografia

Almgren O.

1923 *Studien über nordeuropäischen Fibelformen der ersten nachchristlichen Jahrhunderte mit Berücksichtigung der provinzialrömischen und Südrussischen Formen*, Leipzig.

Raddatz K.

1957 *Der Thorsberger Moorfund. Gürtelteile und Körperschmuck*, Neumünster.

Wołagiewicz R.

1993 *Ceramika kultury wielbarskiej między Bałtykiem a Morzem Czarnym*, Szczecin.

EIN NEUES GRÄBERFELD DER BEVÖLKERUNG DER WIELBARK-KULTUR IN JORDANOWO, GEM. ŚWIEBODZIN, EHEMALIGE WOJ. ZIELONA GÓRA. BERICHT

ZUSAMMENFASSUNG

Die Freilegung erfolgte zufällig. Am 19. Juli 1997 wurde dem Verfasser dieses Berichts eine Graburne übergeben, die beim Sandabbau im Dorf Jordanowo ausgegraben wurde. Während einer Inspektion an diesem Ort nach einigen Tagen wurden u.a. Relikte von zwei Brandgräbern (u.a. Reste einer Urne - eines ? situlowate Gefäßes, einer Bronzefibel Typ A II, 40 und einer Bronzeschnalle) und wenigen Feuersteinartefacten freigelegt.

Der oben beschriebene Komplex wurde als ein Gräberfeld der Bevölkerung der Wielbark-Kultur (Lubowidz-Phase) aus Phase B2_e oder B2/C1 und die Entstehungszeit der Feuersteine als Steinzeit bestimmt.

Es wird beabsichtigt, auf dieser Fundstelle in der nächsten Zeit die Rettungsgrabungen auf vielen Ebenen durchzuführen.

Abbildungen

1. Jordanowo, Fst. 12, Gem. Świebodzin. Lage der Fundstelle. Gez. J. Kędelska

2. Jordanowo, Fst. 12, Gem. Świebodzin. Allgemeine Ansicht des mittleren und östlichen Teils der Fundstelle. Ansicht von S (mit dem Pfeil wurde die Stelle des Sandabbaus bezeichnet). Photo: P. Wawrzyniak

3. Jordanowo, Fst. 12, Gem. Świebodzin. Vernichteter Teil der Fundstelle (Sandabbaustelle). Ansicht von S. Photo: P. Wawrzyniak

4. Jordanowo, Fst. 12, Gem. Świebodzin. Vernichtetes Objekt (Grab) Nr. 1. Ansicht von SE. Photo: P. Wawrzyniak

5. Jordanowo, Fst. 12, Gem. Świebodzin. Mobile Quellenbefunde aus der Fundstelle (1-4 — Kieselwerkzeuge aus Feuerstein [?]; 5-9 — Gegenstände aus dem Gräberfeld). Gez. J. Kędelska

Adres autora:

mgr Piotr Wawrzyniak
Pracownie Konserwacji Zabytków, Sp. z o.o.
Stary Rynek 81
61-772 Poznań

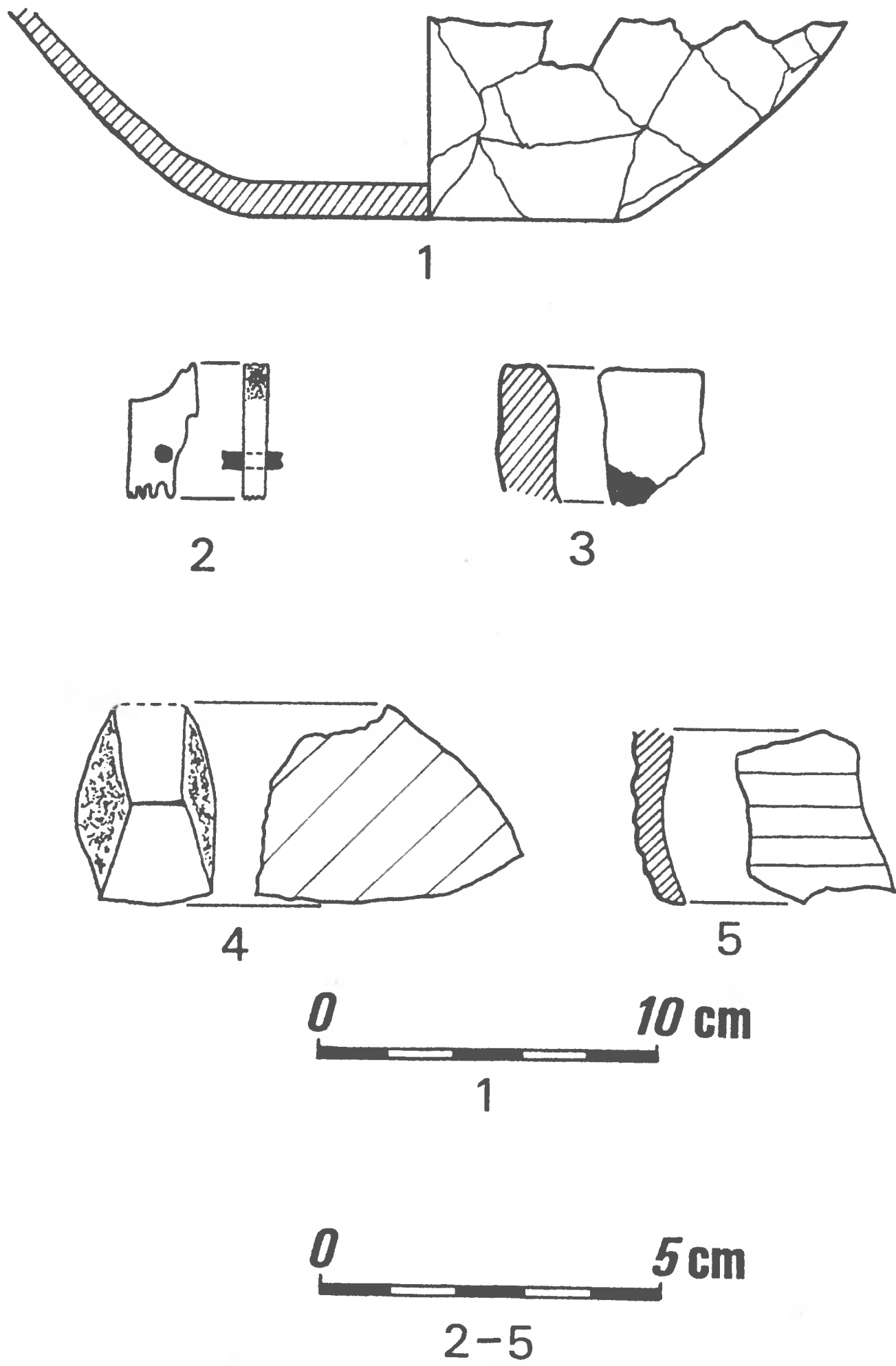
V, Poznań 2000
15–18

JAROSŁAW LEWCZUK

DALSZE ODKRYCIA NA CMENTARZYSKU CIAŁOPALNYM
KULTURY WIELBARSKIEJ W JORDANOWIE, STAN. 12,
GM. ŚWIEBODZIN, BYŁE WOJ. ZIELONOGÓRSKIE

W dniu 8 stycznia 1998 roku wizytowano okolice miejsca poboru kruszywa w Jordanowie, należącego do firmy PRO-DACH, w którego rejonie latem 1997 roku odkryto przypadkowo 3 groby ciałopalne kultury wielbarskiej (por. komunikat mgr. P. Wawrzyniaka 2000, s. 5). W inspekcji udział wzięli mgr Marek Nowacki z Muzeum Regionalnego w Świebodzinie i autor komunikatu. Stanowisko położone jest na płaskim wzniesieniu, na południowej krawędzi doliny Paklicy, między drogami polnymi Jordanowo-Stary Dwór, byłe woj. gorzowskie i Jordanowo-Wilenko, byłe woj. zielonogórskie. Jego obszar można ocenić na tym etapie rozpoznania terenowego na około 3–5 ha. Centrum stanowiska jest już zniszczone przez wspomniane wyrobisko. W trakcie inspekcji uchwycono pozostałości 3 obiektów, które zaobserwowano na już odhumusowanym terenie, przylegającym bezpośrednio od zachodu i północy do miejsca eksploatacji kruszywa.

O b i e k t nr 1/98 — położony na szczycie wzniesienia, uchwycono strop grobu ciałopalnego, prawdopodobnie popielnicowego, zniwelowanego i zmiażdżonego w trakcie prac ziemnych. Rozsypisko miało kształt regularnej elipsy o średnicach odpowiednio 70 i 40 cm, według osi NS i EW. Miąższość obiektu wynosiła w chwili zadokumentowania około 15 cm. Z warstwy górnej zebrano 52 silnie rozdrobnione fragmenty ceramiki, niżej zaobserwowano warstwę spalenizny, pod którą znajdowały się resztki silnie rozlasowanego ciałopalenia, dno było wyścielone kolejną warstwą spalenizny. Z zebranych fragmentów ceramiki wyklejono część przydenną naczynia, średnica dna wynosiła około 12 cm, o czarnej, lekko wyświecanej powierzchni (ryc. 1: 1). Z ciałopalenia udało się wyodrębnić fragment grzebienia kościanego, trójwarstwowego, z zachowanym nitem brązowym (ryc.1: 2). Grzebienie tego typu pojawiają się wraz z początkiem późnego okresu wpływów rzymskich (S. Thomas 1960, s. 55, 120).

Ryc. 1. Jordanowo, stan. 12, gm. Świebodzin. Wybór zabytków z obiektu nr 1/98 (1, 2); obiektu nr 3/98 (3, 4); oraz z hałdy (5). 1, 3, 5 — ceramika naczyniowa; 2 — grzebień z poroża; 5 — osełka. Rys. J. Lewczuk

O b i e k t nr 2/98 — położony około 45 m na południe od obiektu 1/98, bezpośrednio na zachód od krawędzi odkrywki. Uchwycono spąg zniszczonego sprzętem mechanicznym grobu, którego pozostałością była tylko ciemna plama spalenizny i ślady rozlasowanych kości. Fragmentów ceramiki nie stwierdzono. Średnica obiektu w chwili obserwacji wynosiła około 20 cm.

O b i e k t nr 3/98 — położony tuż na południe od drogi polnej do Starego Dworu, powyżej hałdy humusu, na północnym stoku wzniesienia, około 25 m na północ od obiektu pierwszego. Uchwycono zarys jamki o średnicy około 30 cm i głębokości 42 cm. Profil jamy kociołkowaty, regularny. Ze stropu obiektu zebrano pojedyncze węgle drzewne, dwa ułamki ceramiki barwy brunatnoszarej, w tym jeden brzeg (ryc. 1: 3), oraz część przepalanej silnie oselki z czerwonego granitu (ryc. 1: 4). Z hałdy humusu zdjętego z omawianej części stanowiska zebrano 2 wiórki i jeden odłupek krzemieny, 5 ułamków ceramiki lepionych ręcznie oraz jeden fragment tzw. ceramiki siwej toczonej na kole, pochodzący z brzuśca naczynia, zdobiony poziomymi płytkami pasmami (ryc. 1: 5).

Znaczenie omawianego stanowiska polega na fakcie, iż jest to jedno z trzech rozpoznanych w bardzo ograniczonym stopniu cmentarzysk kultury wielbarskiej na tym terenie (obok obiektów w Brójcach i Trzcielu, oba w woj. gorzowskim). Ze względu na powierzchnię stanowiska i skalę zagrożenia — należy tu jak najszybciej przeprowadzić zakrojone na dużą skalę, prawdopodobnie wielosezonowe, badania ratownicze. Efekty mogą być bardzo ważne dla poznania historii tej części Środkowego Nadodrza w początkach późnego okresu wpływów rzymskich.

B i b l i o g r a f i a

Thomas S.

- 1960 *Studien zu den germanischen Kammen der römischen Kaiserzeit, Arbeits- und Forschungsberichte zur sächsischen Bodendenkmalpflege*, t. 8, s. 54–215.

WEITERE FREILEGUNGEN AUF DEM BRANDGRÄBERFELD DER WIELBARK-KULTUR IN JORDANOWO, FST. 12, GEM. ŚWIEBODZIN, EHEMALIGE WOJ. ZIELONA GÓRA

ZUSAMMENFASSUNG

Am 8. Januar 1998 wurde in der Nähe einer Entnahmestelle des Zuschlagstoffes in Jordanowo eine Inspektion durchgeführt, bei der die Überreste von 3 Objekten freigelegt wurden. Das Objekt Nr. 1/98 — die Decke eines Brandgrabes, wahrscheinlich eines Urnengrabes, in Form einer Ellipse mit Abmessungen 70 und 40 cm (nach NS–OW Achse) und 15 cm Dichte. Es wurden 52 Keramikscherben und ein Fragment eines Geweihkammes aus dem Anfang der spätrömischen Kaiserzeit freigelegt. Das Objekt 2/98 — ein nur als dunkler

Brandfleck mit ca. 20 cm Durchmesser erhaltenes Grab. Das Objekt 3/98 - Umriß einer kleinen Grube mit ca. 30 cm Durchmesser und 42 cm Tiefe. In dem Objekt wurden Holzkohlen, 2 Keramikscherben und ein Teil eines Granitschleifsteins freigelegt. Die obigen Objekte sind Überreste eines der drei untersuchten Gräberfeldes der Wielbark-Kultur auf diesem Gebiet. Sie sind für die Erkenntnis der Geschichte dieses Teils der mittleren Odergebiete in der Zeit der spätrömischen Kaiserzeit von großer Bedeutung.

Abbildungen

1. Jordanowo, Fst. 12, Gem. Świebodzin. Die Auswahl von Gegenständen aus Objekt Nr. 1/98 (1–2), Objekt Nr. 3/98 (3–4) und aus der Halde (5) (1,3,4 — Tongefäße; 2 — ein Geweihkamm; 5 — ein Granitschleifstein). Gez. J. Lewczuk

Adres autora:

dr Jarosław Lewczuk
Muzeum Archeologiczne Środkowego Nadodrza
ul. Długa 27
66-008 Świdnica k. Zielonej Góry

V, Poznań 2000

19–36

HANNA KÓČKA-KRENZ

BADANIA ZESPOŁU PAŁACOWO-SAKRALNEGO PRZY KOŚCIELE
NAJŚWIĘTSZEJ MARII PANNY NA OSTROWIE TUMSKIM
W POZNANIU

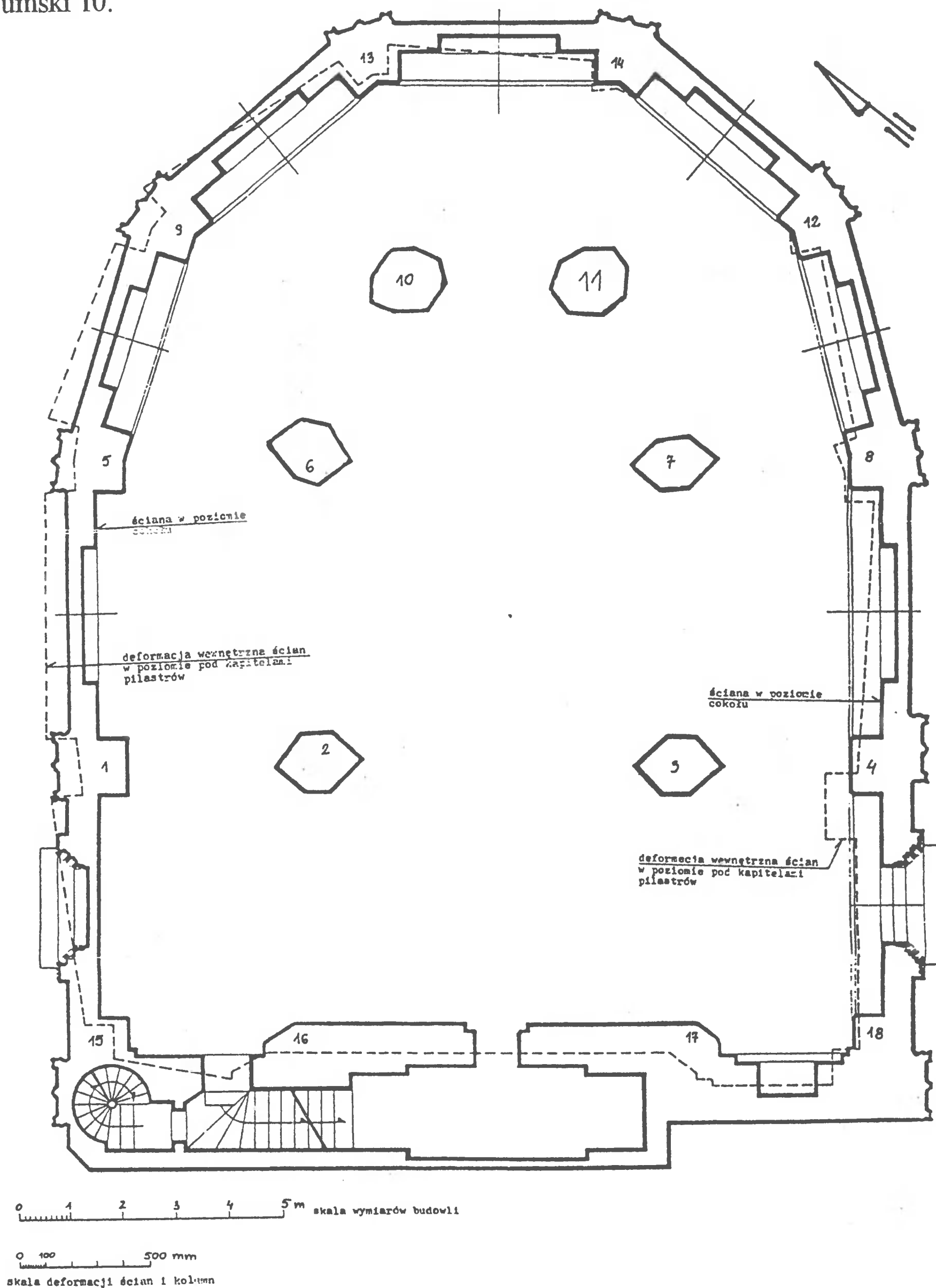
Ostrów Tumski w Poznaniu interesował archeologów od początków XX wieku, choć początkowo jego obszar penetrowano tylko powierzchniowo lub przy okazji robót ziemnych. Planowe prace wykopaliskowe, rozpoczęte w 1938 roku przez zespół archeologów z ówczesnego Instytutu Prehistorii Uniwersytetu Poznańskiego pod kierownictwem prof. dra hab. Józefa Kostrzewskiego były już skierowane na rozpoznanie grodu poznańskiego, jednego z centrów monarchii wczesnopiastowskiej (Poznań 1959, s. 7–9). Przerwane przez II wojnę światową prace wznowiono w 1946 roku i kontynuowano zasadniczo do początku lat sześćdziesiątych. Późniejsze badania miały głównie charakter ratowniczy, choć one także przyniosły istotne dane, zarówno co do samego założenia obronnego, jak i jego chronologii. Dotychczasowe badania terenowe, obejmujące jedynie niewielkie partie obszaru zajętego przez wczesnopiastowski gród, dzięki usytuowaniu wykopów w różnych punktach Ostrowa Tumskiego pozwoliły na rekonstrukcję kolejnych faz jego zasiedlenia i zabudowy, dokonaną przez Zofię Hilczer-Kurnatowską, uzupełnioną ostatnio przez Michała Karę (W. Hensel, Z. Hilczer-Kurnatowska 1980, s. 147–149; M. Kara 1998).

Położona w widłach Warty i Cybiny wyspa była nieznacznie wyniesiona ponad poziom wód (Kaniecki 1993) i podzielona na dwie części przez zabagniony rów, do niedawna jeszcze czytelny w terenie. Obydwie części miały swe niewielkie kulminacje, które w pierwszym rzędzie były zajmowane pod osadnictwo. Analiza konstrukcji uchwyconych fragmentów wałów obronnych w obu partiach Ostrowa w połączeniu z chronologią skłaniają do wniosku, że pierwszy gród był od razu wzniesiony jako zespół składający się z dwóch zasadniczych części, oddzielonych rowem. Jedna część zajmowała piaszczyste wyniesienie na północ od dzisiejszej ul. Prymasa Stefana Wyszyńskiego, druga zaś — podobne wyniesienie na tzw. Zagórze. Nie ma całkowitej pewności, w jaki sposób ukształtowana została początkowo część północna zespołu grodowego. Rozpatruje się dwie możliwości co do jej formy — jako mniejszego

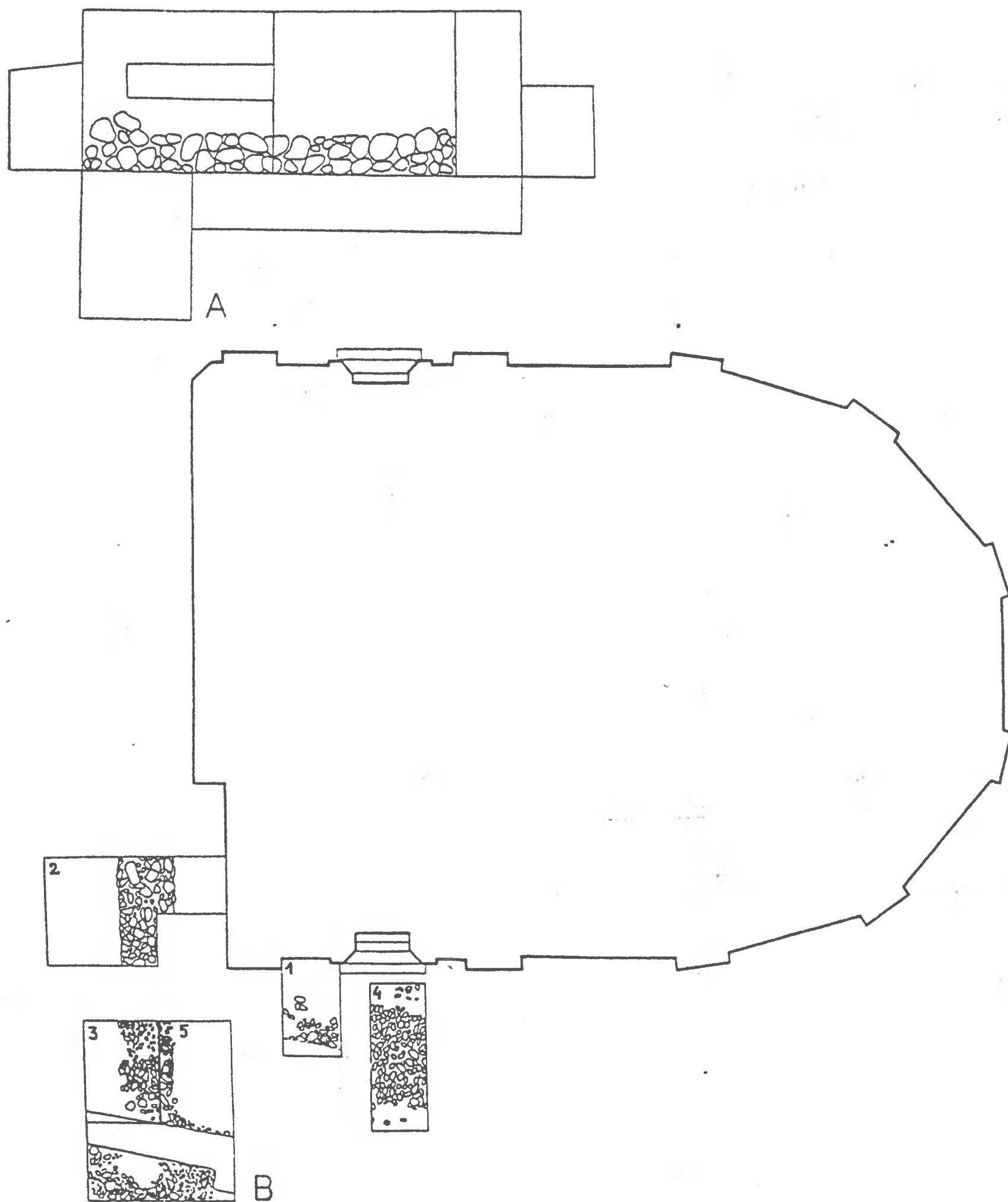
założenia jednoczłonowego obejmującego teren zajęty obecnie przez katedrę lub też jako większego założenia dwuczłonowego w postaci wydzielonego gródka tzw. książęcego, obwiedzonego owalnym wałem, mieszczącego się między budynkiem psalterii i kościołem Najświętszej Marii Panny, i związanego z nim członu wschodniego otoczonego wałem podkowiastym. Ta druga koncepcja wydaje się bardziej uzasadniona ze względu na analogiczne rozwiązania konstrukcyjne najstarszych partii wałów w obydwu członach oraz z uwagi na wyniki rozpoznawień geofizycznych kształtu tej części wyspy, potwierdzone tegorocznymi badaniami wykopaliskowymi. Wykazały one, że mamy tu do czynienia z dwiema małymi kulminacjami – na miejscu dzisiejszej katedry i przy kościele NMP. Na taką konfigurację terenu wskazywał już wcześniej W. Hensel (1947), a za nim J. Żak (1959, s. 115, 116) na podstawie obserwacji układu warstw kulturowych przy kościele NMP i na placu Katedralnym. Zapewne więc wszystkie trzy wyniesienia Ostrowa Tumskiego zostały jednocześnie otoczone drewniano-ziemnymi wałami — dwa północne: owalnym i podkowiastym, a jedno południowe: podkowiastym, dochodzącym do zabagnionego rowu.

W 1995 roku Instytut Prahistorii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, w związku ze zbliżającym się tysiącleciem zjazdu gnieźnieńskiego, podjął zamiar poszukiwań pozostałości przedromańskiego palatium, którego istnienie w części książęcej grodu wielokrotnie sugerowano w literaturze przedmiotu (Z. Pianowski 1997, s. 52; M. Kara 1998, s. 28). Celem bliższego określenia terenu prac wykopaliskowych przeprowadzono w 1996 roku metodami geofizycznymi (radarem ziemnym) badania we wnętrzu i najbliższej okolicy kościoła. Pod częścią ołtarzową uchwycono za ich pomocą zarys kolistych struktur, które mogą być wskazówką, że pod tą częścią kościoła zalega jego starsza faza w postaci rotundy. Także badania radarowe otoczenia kościoła wykazały pod powierzchnią niejednorodności podłoża, układające się w pasy równoległe do dłuższej osi budynku. Wyniki dotychczasowych rozpoznawień archeologicznych tego miejsca, jego topografia i informacje źródłowe (ich przegląd — Z. Pianowski 1997, s. 50 i n.; J. Strzelczyk 1999a; 1999b) stanowiły podstawę do wyznaczenia terenu badań przy zachodniej i południowej ścianie kościoła NMP. Ta gotycka budowla, konsekrowana w 1448 roku i począwszy od 1595 roku kilkakrotnie remontowana (Katalog Zabytków 1983, s. 62–63), znajduje się obecnie w złym stanie technicznym. Dlatego też w 1998 roku przeprowadzono szczegółowe badania statyki kościoła, które ujawniły znaczne zniekształcenia jego bryły. Wewnętrzne filary dźwigające sklepienie są skrzyśnione względem osi, a ich górne odcinki wykazują wychylenia. Podobne odkształcenia zarejestrowano w ścianach obwodowych kościoła, który jako całość przechyla się w kierunku północno-zachodnim (ryc. 1). Jedynie południowo-zachodni narożnik budynku pozostał w miarę niezmienny i tylko przy nim można było założyć wykopy bezpośrednio dochodzące do ścian kościoła.

Przesłanką archeologiczną do poszukiwań palatium książęcego przy kościele NMP były rezultaty badań przeprowadzonych w 1946 roku w ogrodzie przy ul. Ostrów Tumski 10.

Ryc. 1. Ostrów Tumski. Rzut poziomy kościoła NMP z zaznaczonymi odchyleniami górnych partii budynku

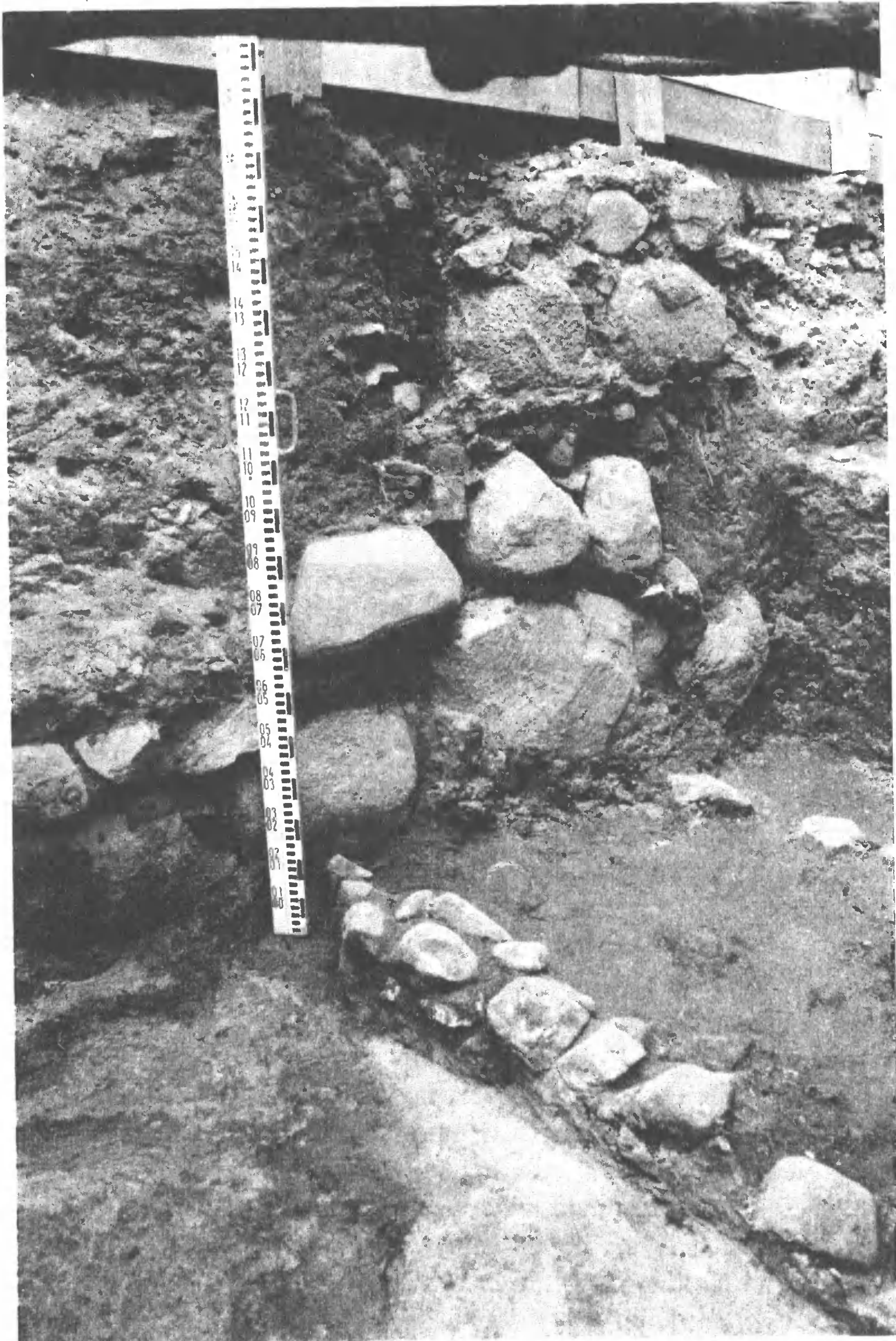
Ryc. 2. Ostrów Tumski. Rozmieszczenie wykopów archeologicznych z 1946 i 1999 roku przy kościele NMP

Założono wówczas wykopy usytuowane równolegle do północnej ściany kościoła. Najniższa z uchwyconych warstw kulturowych zawierała pozostałości konstrukcji drewnianych, zalegających na głębokości 3,2 m od ówczesnej powierzchni. Ich funkcja została hipotetycznie określona przez J. Żaka (1959, s. 115) jako szczątki podłogi (?) z zabudowań książęcych przynależnych zapewne do kompleksu palatium, wzniesionych być może przez Władysława Hermana w czasie po połowie XI wieku.

W środkowej części wykopu na głębokości ponad 2 m zarejestrowano ciąg dużych kamieni wiązanych gliną, biegnący równolegle do północnej ściany kościoła. Stanowił on zapewne pozostałość fundamentu, którego górne partie zostały rozebrane; ze względu na konieczność przerwania badań nie dotarto do poziomu jego posadowienia. Zalegające nad nim odcinki młodszych murów ceglanych spoczywały na warstwie kamieni wiązanych gliną (J. Żak 1959, s. 84, ryc. 3). Skłoniło to J. Żaka i E. Dąbrowskiego do wysunięcia przypuszczenia, że mury te zostały wzniesione na starszych fundamentach, które stanowiły uprzednio północną część ogrodzenia dziedzińca palatium, zajmującego przestrzeń od budynku psalterii do partii wschodniej kościoła pw. Najświętszej Marii Panny (J. Żak 1959, s. 116).

Prace archeologiczne przy kościele NMP rozpoczęto 9 czerwca 1999 roku. Założono w sumie 5 wykopów badawczych, skoncentrowanych przy zachodniej i południowej ścianie kościoła NMP (ryc. 2). W wykopie 1 wytyczonym przy wejściu do świątyni odsłonięto fundament do jego stopy. Fundament ten został wzniesiony z cegieł i ciosów kamiennych na odsadzce z kamieni łączonych zaprawą wapienną. Jego stopa spoczywała na warstwie kamiennego bruku, który zarejestrowano na całej powierzchni wykopu. Czytelny był wkop fundamentowy pod tę ścianę kościoła, który przeciął warstwy kulturowe. Jedną z nich była warstwa białoróżowych zapraw gipsowych, pod którą w niższych poziomach uchwycono kadź drewnianą przy południowej granicy wykopu. Jego niewielkie rozmiary (1,5 x 2,4 m) i obecność bruku ograniczyły dalszą eksplorację do niewielkiego sondażu.

Wykop 2 usytuowany został prostopadle do zachodniej ściany kościoła przy narożniku południowo-zachodnim, tak by objął on pas zmian w strukturze podłoża wykazanych w badaniach radarowych. Przy samej ścianie szerokość wykopu wynosiła 1,5 m; w odległości 2 m od niej powiększono go do szerokości 3 m, dzięki czemu uzyskano większe pole obserwacji przy zachowaniu bezpiecznego dla statyki dostępu do fundamentów kościoła. Badania w tym miejscu przyniosły niezwykle owocne rezultaty. Po pierwsze okazało się, że fundament ściany zachodniej został wybudowany w wykopie szerokoprzestrzennym, zwężającym się ku dołowi. Był on w XIX wieku wzmocniony przyporą, ze spajanych cementem cegieł robionych maszynowo, której stopa spoczywa na betonowej wylewce w rodzaju płytkiej odsadzki. Po drugie — w profilu północnym wykopu ukazała się ława fundamentowa z dwoma wyprowadzeniami pod filary międzynawowe, której przebieg pokrywa się z linią filarów we wnętrzu kościoła. Została ona wzniesiona z dużych głazów i gotyckich cegieł — palcówek, łączonych zaprawą wapienną (ryc. 3). Wypływa z tego wniosek, że kościół NMP miał być pierwotnie budowlą dłuższą o co najmniej trzy przęsła.

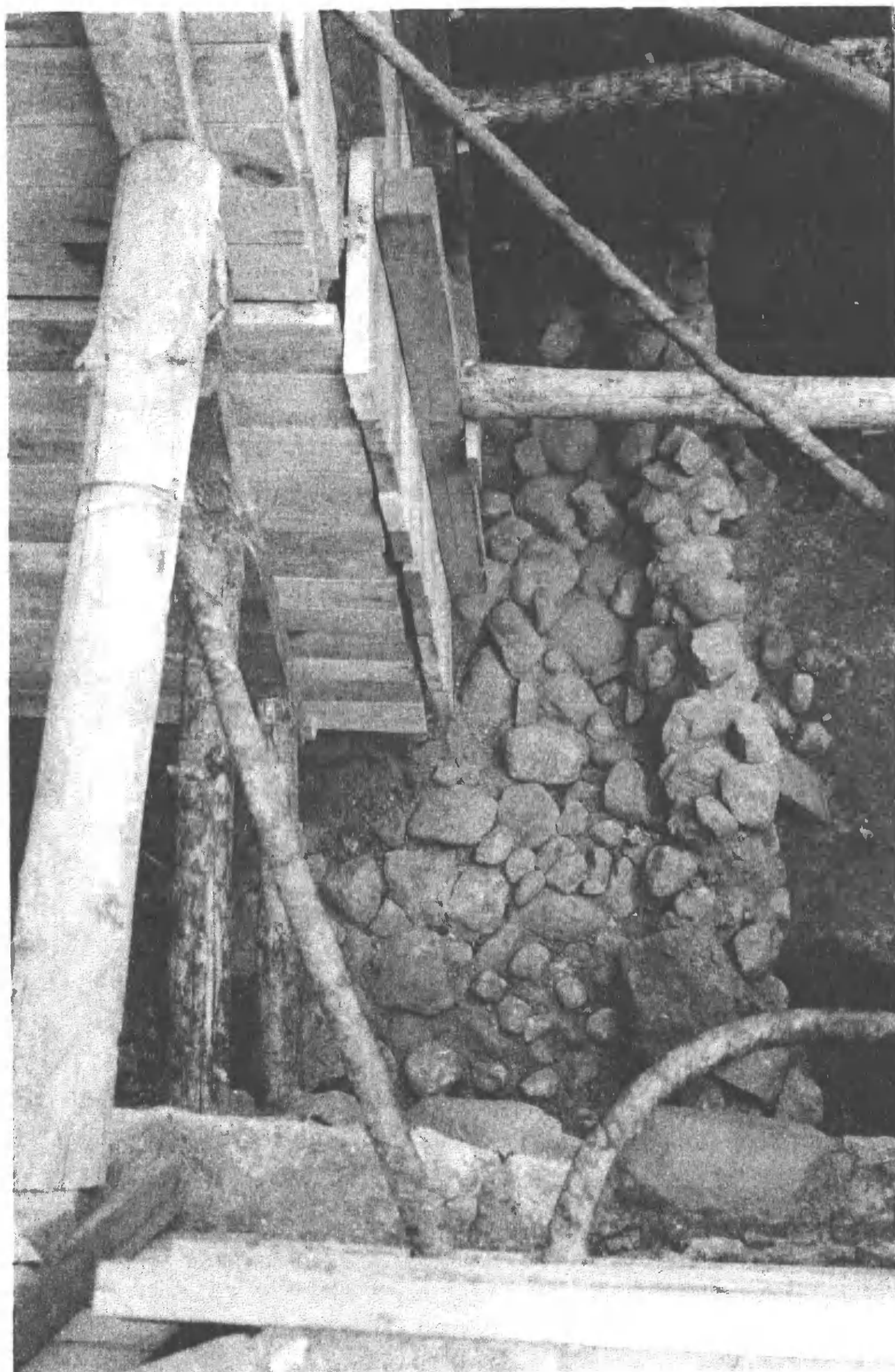

Ryc. 3. Ostrów Tumski. Profil północny wykopu 2 z widoczną gotycką ławą fundamentową

Odkrycie to potwierdza przypuszczenia, że obecna świątynia ma postać zredukowaną (L. Przymusiński 1955; Katalog Zabytków 1983, s. 62), na co pośrednio wskazywał bezzasadny uskok we wzniesionej ścianie zachodniej. Być może na decyzję o jego skróceniu wpłynęły m.in. problemy techniczne związane z niestabilnym gruntem. Po trzecie — w zachodnim profilu wykopu uchwycony został narożnik kolejnego fundamentu zbudowanego z dużych kamieni i cegieł — palcówek spajanych zaprawą wapienną, na którym spoczywają pierwsze rzędy ceglanej ściany. Być może jest to pozostałość kanonii, o której istnieniu w 1362 roku wzmiankują źródła archiwalne, od 1525 roku przeznaczonej dla kanonika — jurysty (J. Nowacki 1964, s. 672–674). Po czwarte i dla studiów nad początkami państwa polskiego najważniejsze — pod gotycką ławą fundamentową ukazał się fundament z drobnych kamieni, biegnący równolegle do zachodniej ściany kościoła (ryc. 4). Choć w dużej części został zniszczony przez wkop fundamentowy, zachował się jednak wystarczająco czytelnie. Położono go w wykopie wąskoprzestrzennym, w którym starannie wylicowano obie krawędzie, wypełniając wewnątrz kamieniami przesypanymi ziemią i surową gliną. Jego szerokość wynosi 1,5 m. Od strony wschodniej ma on jeszcze półmetrową odsadzkę, tak więc stopa tego fundamentu osiąga szerokość 2 m. Od tej samej strony ku ścianie kościoła spoczywa ona na kamiennym bruku wchodzącym pod fundament świątyni. Fundament zachował się w omawianym wykopie na długość 3 m i na wysokość 1,3 m (ryc. 5). W negatywie fundamentu po wybranej jego górnej partii znajdowały się pozostałości białych i różowych zapraw gipsowych z partii nadziemnej tego budynku. Zarówno pozycja stratygraficzna odsłoniętego fundamentu, sposób jego wzniesienia, jak i materiał archeologiczny pozwala datować go na drugą połowę X wieku i interpretować jako pozostałość po palatium książęcym grodu poznańskiego.

Zestawienie przebiegu tego fundamentu z odcinkiem podobnie wykonanego i równie głęboko posadowionego muru kamiennego odkrytego podczas badań w 1946 roku skłaniało do postawienia hipotezy, że stanowią one pozostałość tego samego prostokątnego założenia (choć niekoniecznie z tej samej fazy użytkowania), wzniesionego na osi północ-południe, równolegle do biegu Warty. Fundament odsłonięty w 1946 roku mógł dźwigać północną ścianę budynku (obwodową lub działową, czego też nie można wykluczyć), fundament zaś zbadany w bieżącym sezonie — ścianę zachodnią. Dla sprawdzenia tej hipotezy wytyczono kolejne wykopy badawcze, których celem było uchwycenie południowo-zachodniego naroża palatium (wykop 3) i fundamentów jego południowej ściany (wykop 4 — por. ryc. 2).

Przy południowym profilu wykopu 3 już na głębokości około 30 cm pod powierzchnią odsłonięto górne partie kolejnego głęboko posadowionego gotyckiego fundamentu, wzniesionego z dużych głazów uzupełnianych fragmentami cegieł opartych na ceglany łęku, spajanych zaprawą wapienną. Fundament biegnie równolegle do południowej ściany kościoła w odległości 4,5 m od niej, odchylając się lekko ku południowemu wschodowi. Jego dalszy ciąg i lico wewnętrzne uchwycono w wykopie 5 (ryc. 6). Biorąc pod uwagę dane archiwalne, sądzić można, że stanowi on pozostałość północnej ściany domu szkoły katedralnej, który znajdował się obok kurii

Ryc. 4. Ostrów Tumski. Wykop 2. Widok z góry na fundament przedromański

Ryc. 5. Ostrów Tumski. Wykop 2. Profil fundamentu przedromańskiego

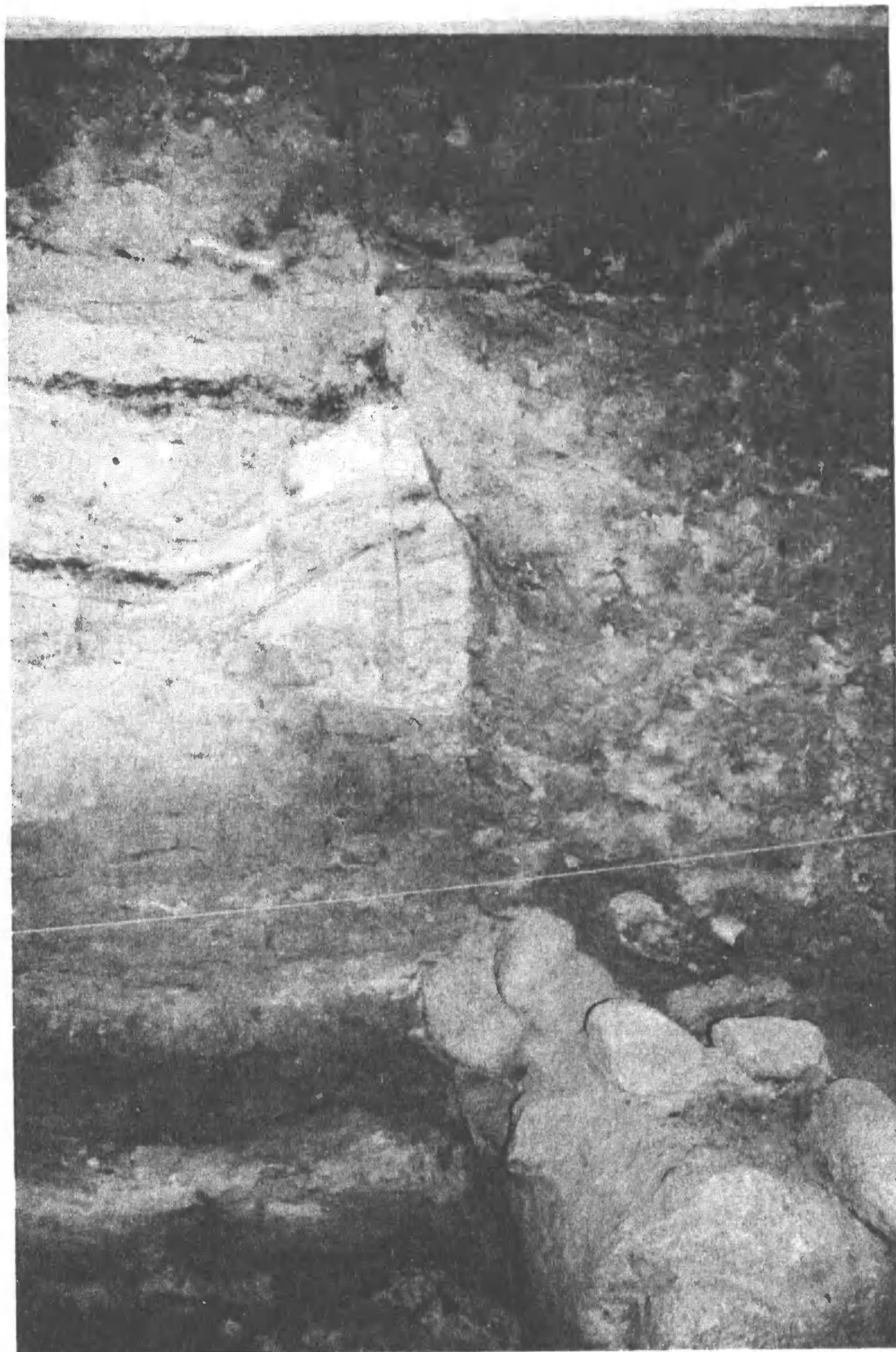

Ryc. 6. Ostrów Tumski. Wykop 5. Fundament budynku gotyckiego

kanonickiej w bezpośrednim sąsiedztwie kościoła NMP. Budynek ten spłonął w 1454 roku (ks. Józef Nowacki przypuszcza, że był początkowo drewniany), ale już w 1461 roku został odbudowany. Decyzją biskupa Lubrańskiego szkoła katedralna została następnie przeniesiona do domu przy grobli obok mostu nad starym korytem Warty, a zajmowany przez nią budynek przy kościele NMP wraz z innymi budynkami został rozebrany w związku z budową murów obronnych otaczających Ostrów Tumski (J. Nowacki 1965, s. 672–674). Lokalizację pierwszej szkoły katedralnej na południe od kościoła NMP zdaje się potwierdzać znalezisko niewielkich rozmiarów brązowego stilusa, zaopatrzonego w główkę w kształcie litery T.

W tym samym wykopie, w jego północno-wschodniej części, uchwycono dalszy ciąg przedromańskiego fundamentu. Został on niestety w znacznym stopniu wybrany; przy profilu północnym zachowały się jedynie dwa dolne rzędy kamieni, nad którymi rysuje się dobrze czytelny negatyw wąskoprzestrzennego wkopu fundamentowego; w jego wypełnisku odnotowano warstwę z grudkami zaprawy gipsowej (ryc. 7). Dochodzą do niego od zachodniej strony starsze warstwy kulturowe, przecięte przez budowniczych palatium. Analiza pozostałości dolnej partii fundamentu i profilu wschodniego tego wykopu przyniosła stwierdzenie, że po zewnętrznym licu narożnika pozostały jedynie pojedyncze kamienie. Obserwacje te skłoniły nas do założenia kolejnego wykopu bezpośrednio przylegającego do wykopu 3 (wykop 5 w kształcie litery L — por. ryc. 1). Odsłonięto w nim drugą część dolnej partii tego fundamentu wraz z negatywem wkopu fundamentowego. I tu zachowały się tylko dwa dolne rzędy kamieni ułożonych w wąskoprzestrzennym wkopie. Dochodzą one do biegnącego w poprzek fundamentu gotyckiego, którego wkopem zostały zniszczone. Obserwacja stratygrafii w wykopie po obu stronach fundamentu gotyckiego pozwoliła uchwycić negatyw fundamentu przedromańskiego, całkowicie w tym miejscu rozebranego. Daje on jednak wystarczające podstawy do rekonstrukcji jego przebiegu, a tym samym dokładnego określenia terenu dalszych badań. W północnej części wykopu zachowały się natomiast dwie warstwy zawierające pozostałości białych i różowych zapraw gipsowych, rozdzielone około 10 cm warstwą gliniastej ziemi. Zalegająca niżej, w której zachowały się okrzeski kamienne, jest zapewne pozostałością po poziomie budowlanym palatium, wyższa zaś jest wstępnie interpretowana jako wyznacznik poziomu użytkowego tego budynku.

Podobny, choć jeszcze bardziej wyrazisty układ stratygraficzny zarysował się w wykopie 4, założonym bezpośrednio na południe od wejścia do kościoła NMP. Pod warstwami nowożytnymi pojawiła się luźno związana warstwa złożona z grubych fragmentów białych i różowych zapraw gipsowych. Zachowały się na nich odciski kamieni, które spajały. Poziom jej zalegania wskazuje na to, że stanowi ona wtórne złoże po rozebranych częściach nadziemnych budowli przedromańskiej. Nie można niestety wykluczyć, biorąc pod uwagę jej bezpośrednie przyleganie do wkopu fundamentowego gotyckiej świątyni, że jest ona świadectwem akcji budowlanych dokonywanych we wnętrzu kościoła. Wnosić też można, że były to akcje sprzed jego fazy gotyckiej. Z pewną dozą ostrożności przypuszczać należy, że dotyczy ona raczej

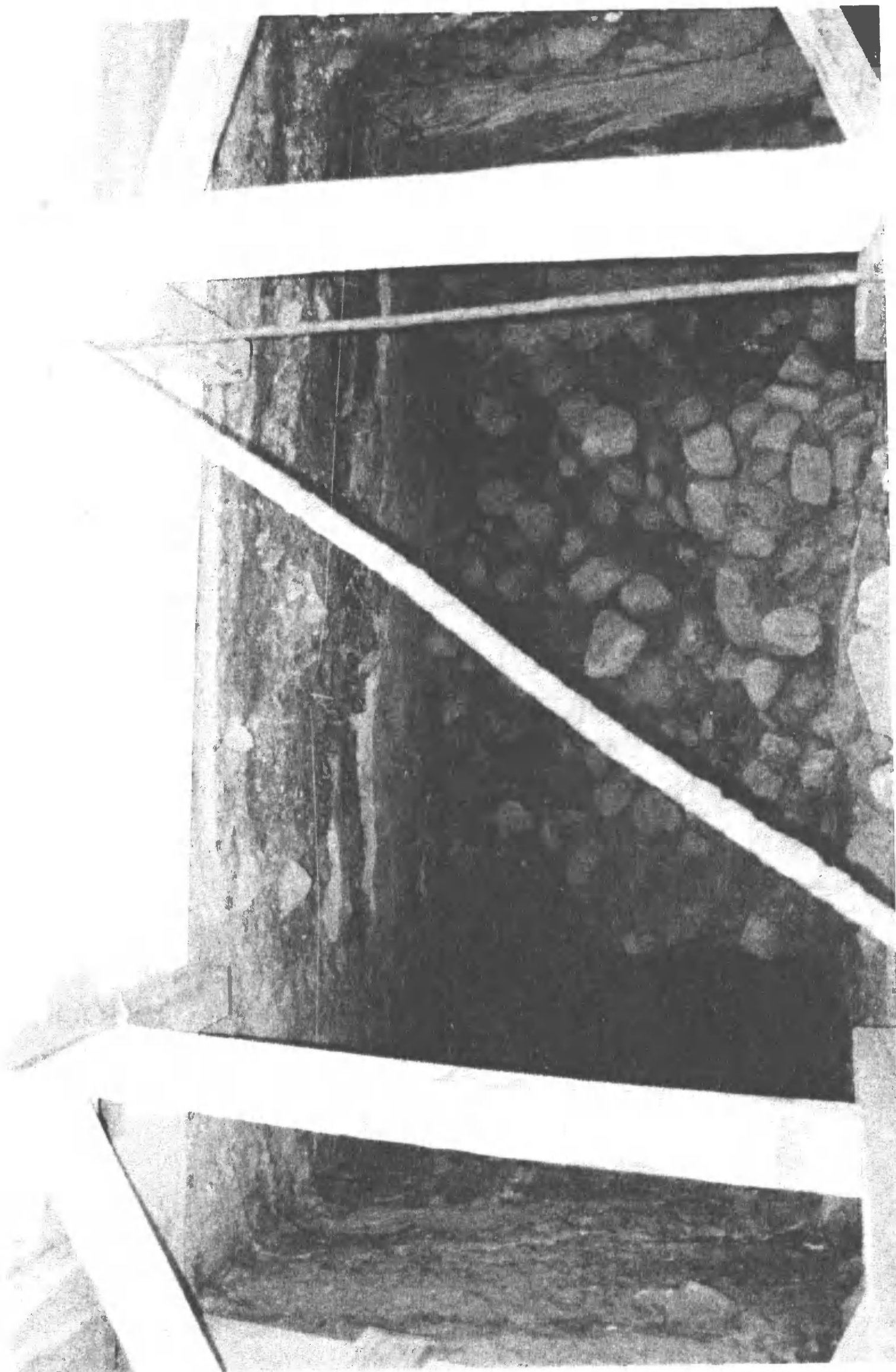
Ryc. 7. Ostrów Tumski. Wykop 3. Relikty fundamentu przedromańskiego przy profilu północnym

fazy romańskiej tego kościoła. Co prawda nie dysponujemy danymi źródłowymi informującymi o przebudowie kaplicy zamkowej w stylu romańskim, jednak wskazują na to przesłanki pośrednie. Przede wszystkim ceglane ściany kościoła zostały posadowione na regularnych ciosach kamiennych, w tym z piaskowca, którego zarysowania i sposób obróbki przywodzi na myśl, że pierwotnie mógł stanowić węgar portalu. Ponadto podczas prac wykopaliskowych znaleziony został niewielki fragment wykonanej z piaskowca kamieniarki z zachowanym fragmentem liścia w głębokim reliefie. Możliwe, że jest to pozostałość po archiwolcie romańskiego portalu lub obramowaniu otworu okiennego. Potwierdzenie tych przypuszczeń mogą przynieść jedynie badania wykopaliskowe we wnętrzu kościoła. Pewnym sygnałem są już zarejestrowane w wykopie 4 ślady rozbiórki ścian budowli przedromańskiej, jak można wnosić z obecności warstwy gipsowych zapraw. Głębiej, oddzielona od wyżej omówionej, pojawiła się kolejna warstwa zawierająca grudki zaprawy gipsowej, zalegająca we wkopie, w którego niższym poziomie pojawił się układ kamieni o szerokości 3 m (ryc. 8). Od strony południowej dotyka doń wkop fundamentowy, który sygnalizuje ciąg dalszy północnej ściany budynku szkoły katedralnej. Porównując stratyografię w tym wykopie z odpowiadającym jej układem warstw w wykopach 3 i 5, można wstępnie przyjąć, że został uchwycony dalszy odcinek fundamentu palatium. W wykopie tym wykonać można było jedynie niewielki sondaż przy południowym profilu.

W obydwu sąsiadujących ze sobą wykopach 3 i 5 pod przedromańskimi fundamentami uchwycono ponadto pozostałości osadnictwa datowanego na podstawie materiału archeologicznego na przełom IX i X wieku, w postaci spalonych konstrukcji drewnianych, zapewne po zabudowie półziemiankowej. Są one w swym charakterze tożsame z konstrukcjami drewnianymi, które odnotowano w działce 2a podczas badań w 1946 roku. Konstrukcje stanowią najstarszy poziom osadniczy na badanym terenie. W południowej części wykopu pojawił się bruk kamienny, przysypany grubą warstwą czystego piasku. Bruk wchodzi pod gotycki fundament – widać go także po jego północnej stronie na całej długości tego fundamentu. Pokrywająca go piaszczysta warstwa mocno obniża się ku północy i wchodzi pod warstwy kulturowe zalegające pod fundamentem przedromańskim. Możemy więc mieć w tym miejscu do czynienia z ponad metrowym wyniesieniem terenu przykrytym kamiennym płaszczem. Jakkolwiek interpretacje zarejestrowanej sytuacji kulturowej są na obecnym etapie badań przedwczesne.

Tegoroczne badania terenowe przyniosły ponadto odkrycie czterech grobów, w tym jednego pochówku dziecka. Zarejestrowano je w górnych partiach wykopu 1, 3 i 5. Przy jednym z pochowanych tu zmarłych znaleziono dwie monety, tzw. boratynki Jana Kazimierza, co pozwala datować uchwycone groby na drugą połowę XVII wieku. Pochówki wyznaczają najmłodszy poziom otoczonego uprzednio ogrodzeniem cmentarza przykościelnego, o czym informują dane archiwalne.

Podsumowując sześciomiesięczną kampanię wykopaliskową przy kościele pw. Najświętszej Marii Panny na Ostrowie Tumskim w Poznaniu stwierdzić można, że

Ryc. 8. Ostrów Tumski. Wykop 4. Widok z góry na układ kamieni

przyniosła ona niezwykle ważne wyniki, uzupełniające i poszerzające wiedzę o dziejach tego miejsca od zarania wczesnego średniowiecza. Najistotniejszym rezultatem prac wykopaliskowych jest niewątpliwie odkrycie pozostałości palatium książęcego na wczesnopiastowskim grodzie. Umacnia ono przekaz XIII-wiecznych źródeł pisanych o fundacji kaplicy pałacowej przez Dąbrówkę, zapewne pierwszej budowli chrześcijańskiej na ziemiach polskich, której pozostałości należy się spodziewać pod gotycką świątynią. Stwierdzić więc można, że w drugiej połowie X wieku trójczłonowemu zespołowi grodowemu z monumentalnym jak na ówczesne czasy zamkiem i dwiema świątyniami przypadała znacząca rola w zarządzaniu młodym organizmem państwowym. Także po 1000 roku potężnie obwarowany gród w Poznaniu zachował ważną pozycję, zwłaszcza militarną. Przypomnijmy za Gallem Anonimem, że w skład wojska Bolesława Chrobrego wchodziło z Poznania 1300 pancernych i 4000 tarczowników, największy po Gnieźnie zastęp wojów (Anonim 1965, s. 27). Decyzją podjętą na zjeździe gnieźnieńskim został Poznań stolicą biskupstwa, pozostając zarazem wraz z innymi grodami naczelnymi Wielkopolski ważnym ośrodkiem władzy państwowej. Rezultaty badań archeologicznych i wymowa źródeł pisanych sytuują więc Poznań wraz z Gniezmem na czele ówczesnych ośrodków grodowych państwa wczesnopiastowskiego. Można wręcz zaryzykować stwierdzenie, że niemal do schyłku panowania Mieszka I (W. Hensel 1999, s. 312) gród poznański odgrywał w tym państwie rolę wiodącą.

Bibliografia

Anonim

- 1965 *Anonim tzw. Gall, Kronika Polska* (tłum. R. Grodecki), Wrocław – Warszawa – Kraków.

Hensel W.

- 1947 *Na śladach Mieszkowej stolicy*, Przegląd Zachodni, R. 3, s. 123–125.
1999 *W Poznaniu odkryto ostatnie ogniwo głównej rezydencji Mieszka I*, SlAn, t. XL, s. 311–312.

Hensel W., Hilczer-Kurnatowska Z.

- 1980 *Studia i materiały do osadnictwa Wielkopolski wczesnohistorycznej*, t. 5, Wrocław, s. 147–162.

Kaniecki A.

- 1993 *Poznań. Dzieje miasta wodą pisane*, Poznań.

Kara M.

- 1998 *Początki i rozwój wczesnośredniowiecznego ośrodka grodowego na Ostrowie Tumskim w Poznaniu*, [w:] *Civitates principales. Wybrane ośrodki władzy w Polsce wczesnośredniowiecznej. Katalog wystawy*, Gniezno, s. 26–29.

Katalog Zabytków

1983 *Katalog Zabytków. Poznań. Ostrów Tumski, Śródka*, Warszawa, s. 62–66.

Nowacki J., ks.

1965 *Dzieje archidiecezji poznańskiej*, t. II, *Archidiecezja poznańska w granicach historycznych i jej ustrój*, Poznań.

Pianowski Z.

1997 *„Sedes regni principales”. Wawel i inne rezydencje piastowskie do połowy XIII wieku na tle europejskim*, Kraków.

Poznań

1959 *Poznań we wczesnym średniowieczu* (red. W. Hensel), t. I, Warszawa – Wrocław.

Przymusiński L.

1955 *Architektura kościoła NPMarii w Poznaniu*, *Biuletyn Historii Sztuki*, t. XVIII, z. 2, s. 302-303.

Strzelczyk J.

1999a *Mieszko Pierwszy*, Poznań (wyd. 2).

1999b *Bolesław Chrobry*, Poznań.

Żak J.

1959 *Badania w ogrodzie przy ul. Ostrów Tumski 10 w 1946 r.*, [w:] W. Hensel (red.), *Poznań we wczesnym średniowieczu*, t. I, Warszawa – Wrocław, s. 81–129.

DIE UNTERSUCHUNGEN DES PALAST-SAKRAL-KOMPLEXES BEI DER HEILIGEN JUNGFRAU-KIRCHE AUF DER DOMINSEL IN POSEN

ZUSAMMENFASSUNG

Die Dominsel in Posen interessierte die Archäologen seit dem Anfang des 20. Jh. Die im Jahre 1938 begonnenen Planausgrabungen waren bis Anfang der 60. Jahre (unterbrochen durch den II. Weltkrieg) fortgesetzt. Die späteren Untersuchungen hatten hauptsächlich einen Rettungscharakter. Alle bisherigen Geländeuntersuchungen erlaubten eine Rekonstruktion von aufeinanderfolgenden Besiedlungsphasen und Bebauung der Dominsel. Die im Winkel der Warthe und der Cybina liegende Insel war ein bißchen über den Wasserstand erhöht und durch einen versumpften Graben in zwei Teile geteilt. Beide Teile hatten ihre Kulminationen, die für die Besiedlung besetzt waren. Im Jahre 1995 hat das Institut für Urgeschichte an der Adam Mickiewicz-Universität in Posen die Absicht übernommen, das vorromanische Palatium zu suchen. Um das Gelände der Ausgrabungen näher zu bestimmen, wurden im Jahre 1996, mittels geophysikalischen Verfahren, die Untersuchungen im Inneren sowie in der nächsten Umgebung der Heiligen Jungfrau-Kirche durchgeführt. In deren Ergebnis wurde ein Umriss von runden Strukturen festgestellt, die auf das Bestehen einer Rotunde hinweisen könnten. Eine archäologische Voraussetzung für die Suche nach einem Fürstenpalatium bei der Heiligen Jungfrau-Kirche waren die Ergebnisse der im Jahre 1946 durchgeführten Untersuchungen im Garten in der Straße Ostrów Tumski 10. Damals wurden die Überreste von Holzkonstruktionen aus den Fürstengebäuden, die zum Palatiumkomplex gehörten und wahrscheinlich von Władysław Herman errichtet wurden, sowie Fragmente von Stein- und Ziegelkonstruktionen freigelegt. Die archäologischen Arbeiten bei der Heiligen Jungfrau-Kirche wurden am 9. Juni 1999 begonnen. In ihrem Ergebnis wurde in der Grabungsfläche 1 ein Fragment des aus Ziegeln und Steinquadern gebauten

Fundaments freigelegt. In der Grabungsfläche 2 wurden Fragmente der Kirchenfundamente sowie ein Streifenfundament und ein Eckteil des nächsten Fundaments aus großen Steinen und Ziegeln freigelegt. Außerdem wurde noch ein Fundament aus kleinen Steinen freigelegt, das als Überreste des Fürstenpalatiums der posener Burg interpretiert wird. In der Grabungsfläche 3 wurden die Überreste eines gotischen Fundaments und der weitere Teil eines vorromanischen Fundaments gefunden, dessen nächste Partien in der Grabungsfläche 5 freigelegt wurden. In beiden benachbarten Grabungsflächen 3 und 5 wurden unter den vorromanischen Fundamenten die Überreste von Besiedlung festgestellt, die auf die Wende des 9. zum 10. Jh. datiert wird.

Der wichtigste Erfolg der Ausgrabungen bei der Heiligen Jungfrau-Kirche ist zweifellos die Freilegung der Überreste vom Fürstenpalatium in der frühpiastischen Burg. Sie verstärkt die Überlieferung der schriftlichen Quellen aus dem 13. Jh. über die Stiftung einer Palastkapelle durch Dąbrówka. Man kann also feststellen, daß der dreiteilige Burgkomplex in der 2. Hälfte des 10. Jh. eine bedeutsame Rolle in der Verwaltung des jungen Staatsorganismus spielte. Die Ergebnisse der archäologischen Untersuchungen und die Beweiskraft schriftlicher Quellen placieren also Posen, zusammen mit Gnesen, an der Spitze damaliger Burgzentren des frühpiastischen Reiches.

Abbildungen

1. Grundriß der Heiligen Jungfrau-Kirche, mit bezeichneten Abweichungen der oberen Gebäudepartien
2. Lage der archäologischen Ausgrabungsflächen aus den Jahren 1946 und 1999 bei der Heiligen Jungfrau-Kirche
3. Nordprofil der Grabungsfläche 2 mit ersichtlichem gotischen Streifenfundament
4. Grabungsfläche 2: Ansicht von oben auf das vorromanische Fundament
5. Grabungsfläche 2: Profil des vorromanischen Fundaments
6. Grabungsfläche 5: Fundament des gotischen Gebäudes
7. Grabungsfläche 3: Relikte des vorromanischen Fundaments beim Nordprofil
8. Grabungsfläche 4: Ansicht von oben auf das Steinsystem

Adres autora:

prof. UAM dr hab. Hanna Kóčka-Krenz
Instytut Prahistorii UAM
ul. Św. Marcin 78
61-809 Poznań

V, Poznań 2000

37–56

ANDRZEJ KRZYSZOWSKI

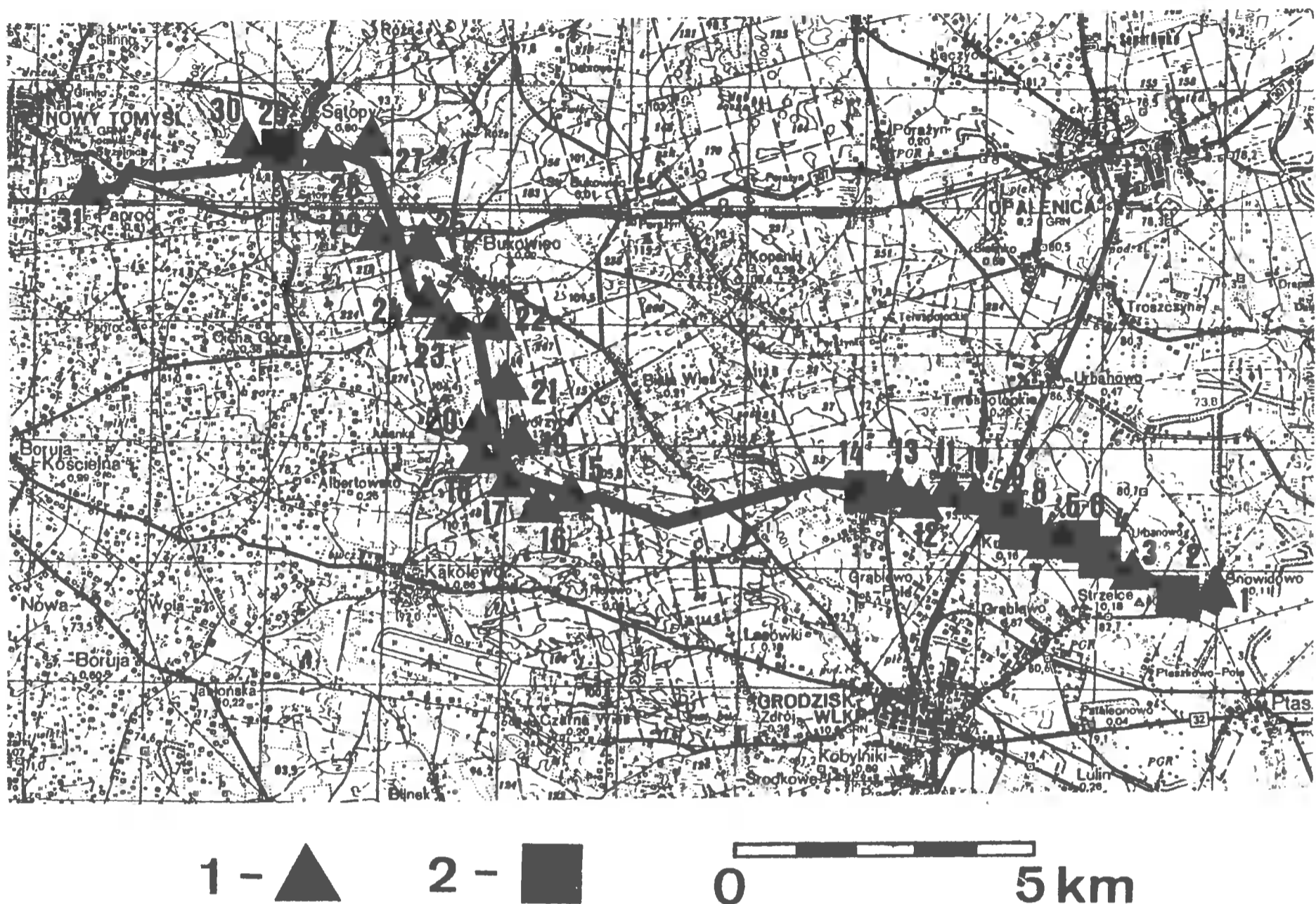
WCZESNOŚREDNIOWIECZNE OSADNICTWO OTWARTE Z KUROWA I GRĄBLEWA, GM. GRODZISK WLKP., BYŁE WOJ. POZNAŃSKIE

WSTĘP

W okresie od 10 czerwca do 6 listopada 1992 r. Pracownia Naukowo-Badawcza PKZ Spółka z o.o. w Poznaniu wykonała badania rozpoznawczo-weryfikacyjne i sondażowe na terenie projektowanej budowy gazociągu wysokociśnieniowego pomiędzy miejscowościami Snowidowo k. Grodziska Wlkp. a wsią Paproć k. Nowego Tomysła, w południowo-zachodniej Wielkopolsce (ryc. 1). Pracami terenowymi kierował autor, a przeprowadzono je na zlecenie Wielkopolskiego Okręgowego Zakładu Gazownictwa w Poznaniu i z nakazu Konserwatora Zabytków Archeologicznych na woj. poznańskie.

Badaniami archeologicznymi objęto bezpośrednią trasę gazociągu liczącą około 25 km wraz z pasem o szerokości 30 m po obu stronach przyszłego wykopu gazowego. W I etapie prac archeologicznych wykonano powierzchniowe badania rozpoznawczo--weryfikacyjne, w wyniku których na projektowanej trasie gazociągu zarejestrowano 31 stanowisk archeologicznych. 22 to stanowiska znane z wcześniejszych badań AZP wykonanych na początku lat osiemdziesiątych, 9 dalszych to stanowiska nowoodkryte (A. Krzyszowski 1993, s. 4 n.).

Po analizie zebranego z powierzchni materiału źródłowego dokonano selekcji stanowisk celem przeprowadzenia na niektórych z nich ratowniczych prac wykopaliskowych (II etap). Do II etapu badań wytypowano 8 stanowisk, wśród których największą wartość merytoryczną przedstawiały — prezentowane poniżej — źródła z okresu wczesnego średniowiecza, odkryte na dwóch stanowiskach: nr 9, położonym w obrębie wsi Kurowo, i na stanowisku nr 14, zlokalizowanym na terenie wsi Grąblewo. Źródła zaprezentowano według propozycji M. Parczewskiego (1990, s. 9–22).

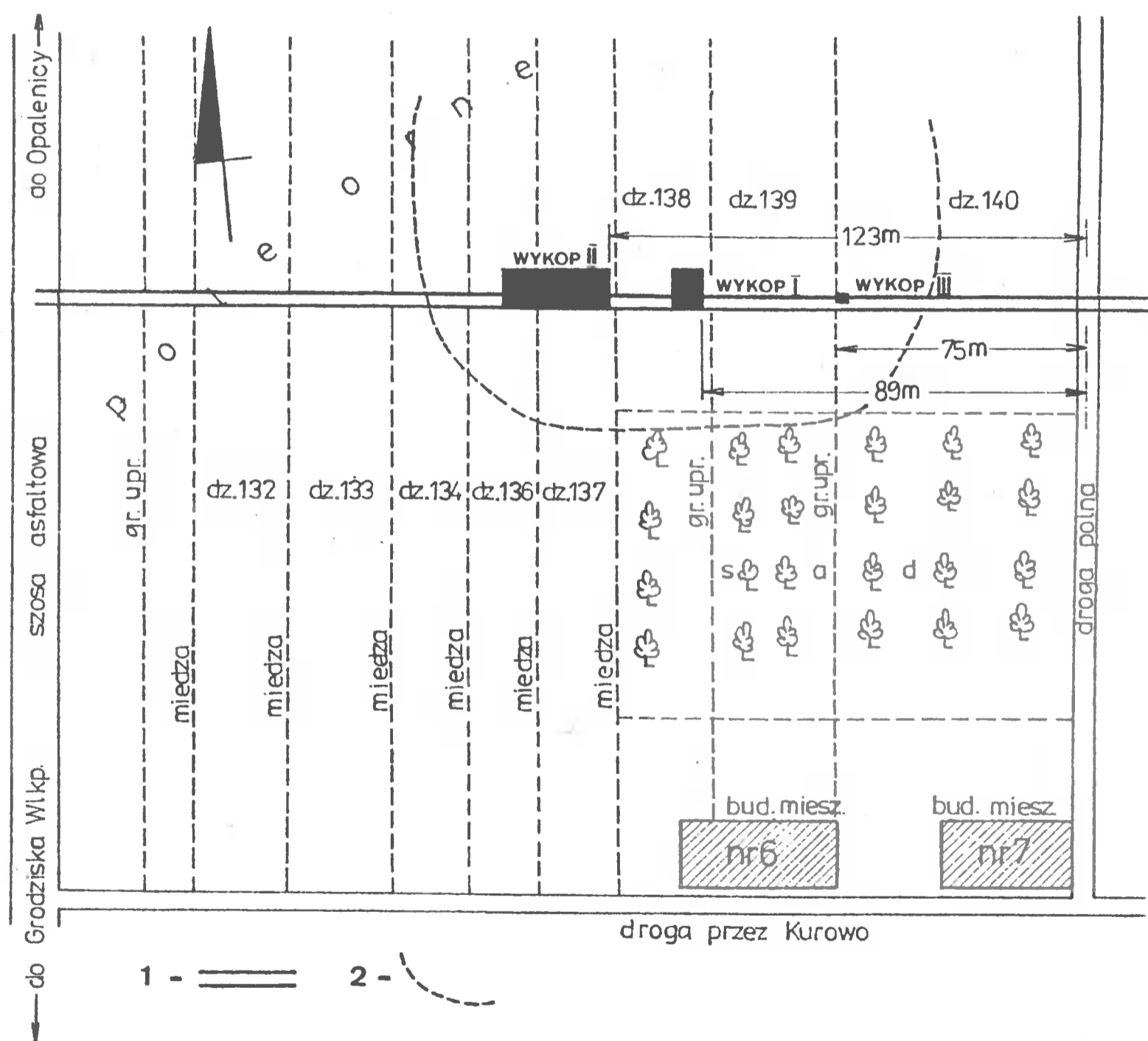
Ryc. 1. Lokalizacja stanowisk archeologicznych na trasie przebiegu gazociągu Grodzisk Wlkp. - Paproć: 1 - stanowiska odkryte wyłącznie w ramach badań powierzchniowych; 2 - stanowiska, na których przeprowadzono badania sondażowe (1 - Snowidowo, stan. 5, ślad osadniczy WŚR (faza F), punkt osadniczy NOW (XVII - XVIII w.); 2 - Snowidowo, stan. 6, osada KPR (faza A2-A3), ślad osadniczy WŚR (faza F); 3 - Grąblewo, stan. 3, punkt osadniczy NOW; 4 - Grąblewo, stan. 14, ślad osadniczy KŁ, osada WŚR (2. poł. XII - 1. poł. XIII w.), ślad osadniczy NOW (XVII - XVIII w.); 5 - Grąblewo, stan. 15, punkt osadniczy/osada WŚR; 6 - Kurowo, stan. 12, osada WŚR (faza D-E), ślad osadniczy PŚR (XV w.), osada NOW (XVII - XIX w.); 7 - Kurowo, stan. 16, ślad osadniczy WŚR (2. poł. XIII - 1. poł. XIV w.), osada NOW (XVII - XIX w.); 8 - Kurowo, stan. 11, osada (?) NN; 9 - Kurowo, stan. 9, osada WŚR (VI/VII - VII w.), punkt osadniczy NOW (XVII - XIX w.); 10 - Terespotockie, stan. 10, ślad osadniczy NOW; 11 - Słocin, stan. 5, ślad osadniczy NOW; 12 - Słocin, stan. 10, ślad osadniczy z epoki kamienia; 13 - Słocin, stan. 11, ślad osadniczy NOW (XVII - XIX w.); 14 - Słocin, stan. 12, osada WŚR (2. poł. XIII - 1. poł. XIV w.), ślad osadniczy PŚR (ok. XV w.), osada (?) NOW (XVII - XIX w.); 15 - Sworzyce, stan. 20, punkt osadniczy NOW; 16 - Sworzyce, stan. 18, ślad osadniczy PŚR i NOW; 17 - Sworzyce, stan. 14, ślad osadniczy KŁ; 18 - Sworzyce, stan. 9, punkt osadniczy NOW; 19 - Sworzyce, stan. 4, punkt osadniczy NOW; 20 - Sworzyce, stan. 3, osada NOW; 21 - Sworzyce, stan. 1, ślad osadniczy PŚR (XV w.), punkt osadniczy NOW (XVII - XIX w.); 22 - Bukowiec, stan. 2, ślad osadniczy WŚR; 23 - Bukowiec, stan. 3, punkt osadniczy NOW; 24 - Bukowiec, stan. 10, ślad osadniczy PŚR; 25 - Bukowiec, stan. 28, ślad osadniczy KPR (?); 26 - Bukowiec, stan. 22, ślad osadniczy PŚR; 27 - Sątopy, stan. 17, ślad osadniczy PŚR; 28 - Sątopy, stan. 15, osada (?) KPR, ślad osadniczy PŚR, osada NOW (XVII - XIX w.); 29 - Sątopy, stan. 16, obozowisko z okresu mezolitu, cmentarzysko popielnicowe KŁ/KPM, ślad osadniczy PŚR (2. poł. XV - 1. poł. XVI w.), punkt osadniczy NOW (XVII - XIX w.); 30 - Sątopy, stan. 8, ślad osadniczy z epoki kamienia; 31 - Paproć, stan. 17, punkt osadniczy PŚR. Gmina Grodzisk Wlkp.: Snowidowo, Grąblewo, Kurowo, Słocin, Sworzyce; gmina Opalenica: Terespotockie; gmina Nowy Tomyśl: Bukowiec, Sątopy, Paproć. Skrót: KŁ - kultura łużycka, KPM - kultura pomorska, KPR - kultura przeworska, WŚR - okres wczesnego średniowiecza, PŚR - okres późnego średniowiecza, NOW - okres nowożytny, NN - źródłanieokreślone kulturowo.

Rys. W. Kudra

KUROWO, STAN. 9
(ark. AZP 55-22, nr 103)

Położenie

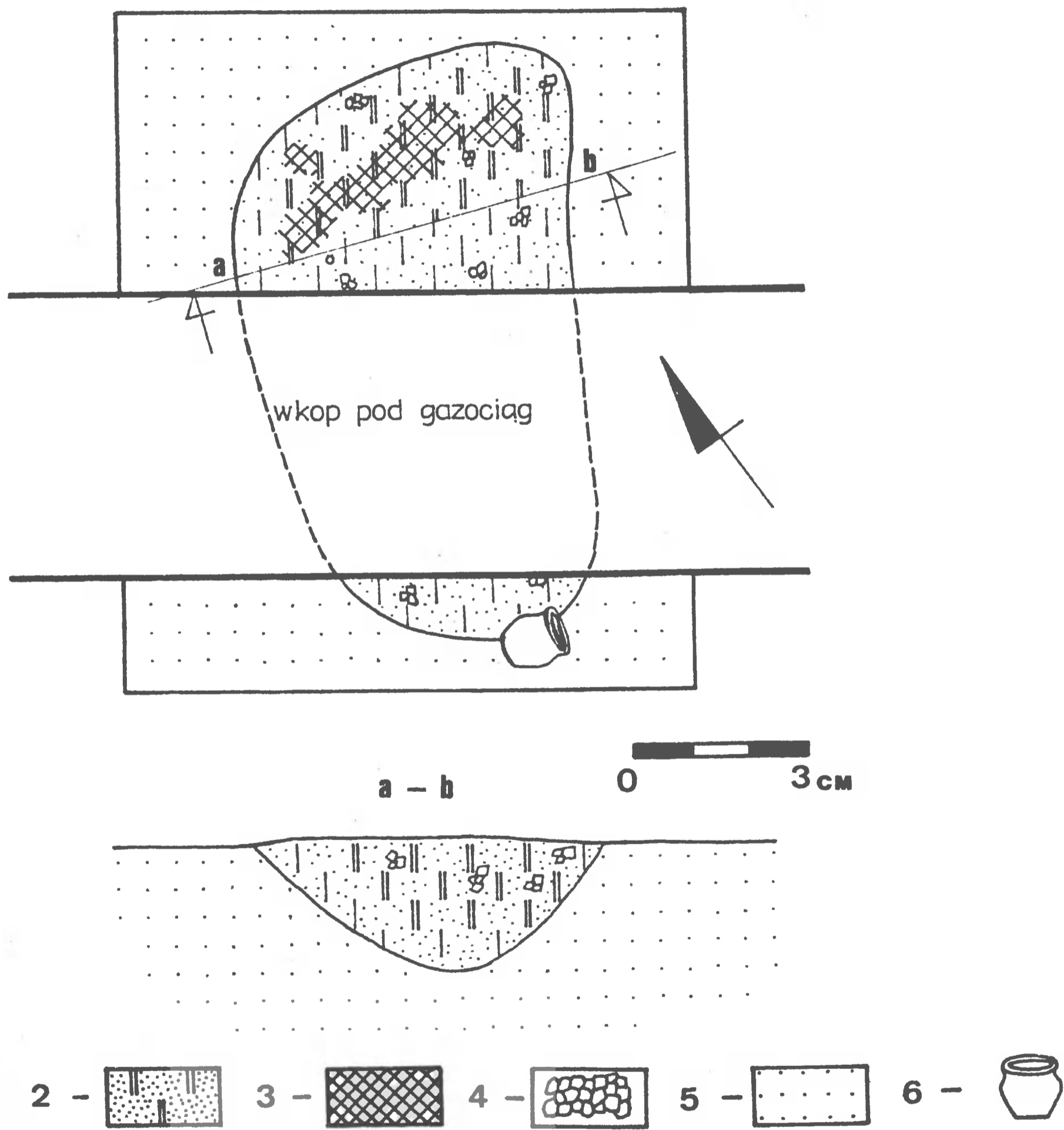
Stanowisko jest położone w odległości około 150 m na W od drogi asfaltowej Opalenica — Grodzisk Wlkp. i ok. 220 m na S od utwardzonej drogi przechodzącej przez wieś. Powierzchnia stanowiska wynosi około 1 ha. Pole rozrzutu jest prawie kompletne i zamknięte. Ilość materiału na powierzchni jest znikoma, znaleziono bowiem zaledwie 2 fragmenty ceramiki z okresu nowożytnego. Aktualnie stanowisko zajęte jest przez pole orne (ryc. 2). Fizjograficznie jest ono położone na niewielkim wyniesieniu, opadającym łagodnie na NE ku bezimiennemu ciekowi wodnemu, prowadzącemu do lokalnego oczka wodnego. Ekspozycja jest dodatnia nad krawędzią wypukłą, o kierunku okrężnym, wielkość ekspozycji około 1–1,5 m stokiem łagodnym, profil lekko wypukły, o średnim nachyleniu poniżej 1%.

Ryc. 2. Kurowo, gm. Grodzisk Wlkp, stan. 9. Plan sytuacyjny stanowiska i wykopów. Legenda: 1 — trasa gazociągu; 2 — zasięg stanowiska. Rys. W. Kudra

Wyniki

W obrębie stanowiska założono łącznie 3 wykopy badawcze, zlokalizowane w jego partii centralno-południowej (ryc. 2), o łącznej powierzchni wynoszącej 51,6 m². Jedyne obiekty nieruchome z okresu wczesnego średniowiecza zanotowano wyłącznie w wykopie I, który miał wymiary 3,00 x 2,00 m (działka nr 138; ryc. 3). Warstwę współczesną w tym wykopie stanowił szary piasek, o miąższości od 25 do 30 cm, natomiast podłoże calcowe wystąpiło w postaci żółtawobiaławego, drobnoziarnistego piasku (w partii N wykopu lekko gliniastego).

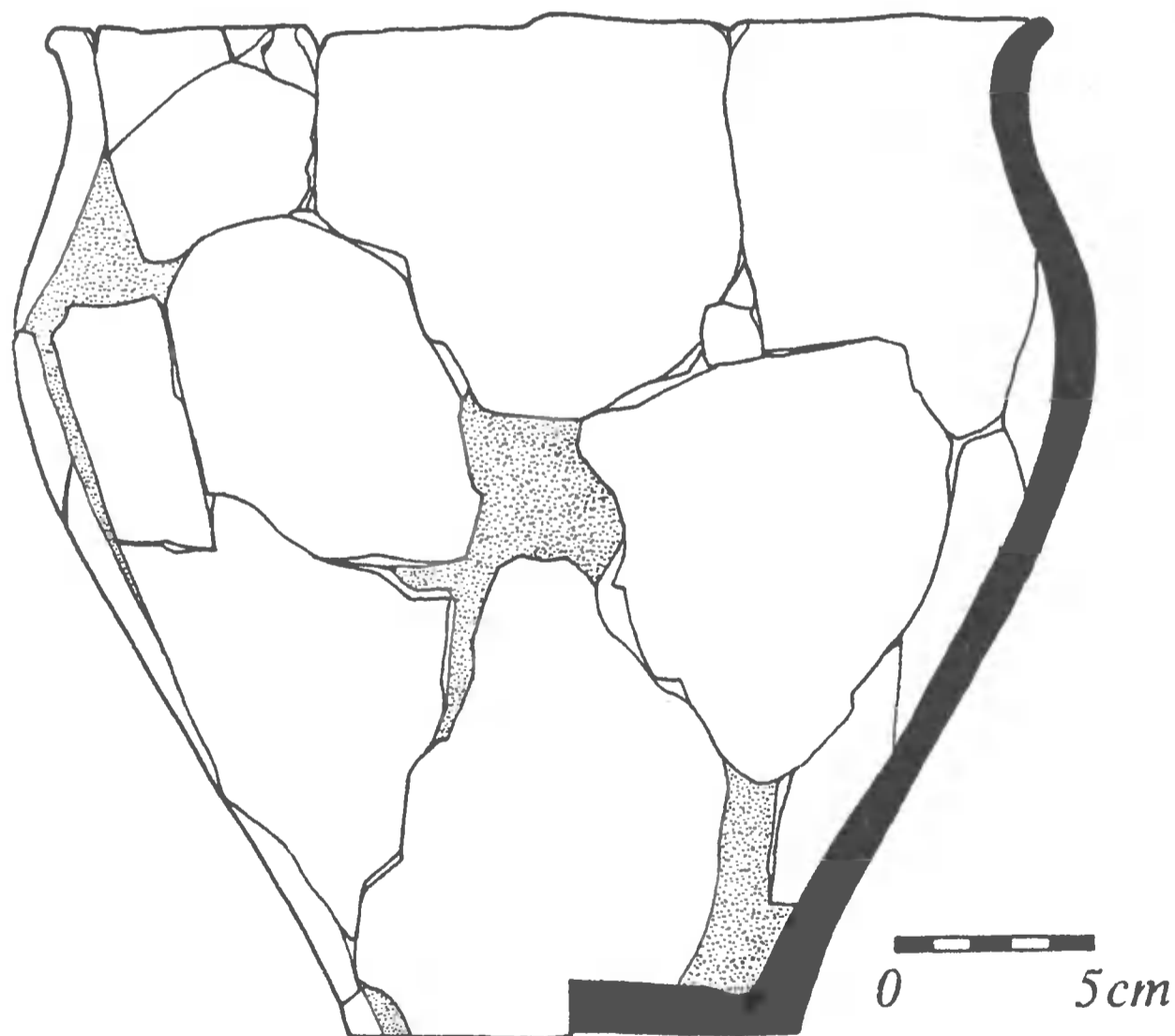
Ryc. 3. Kurowo, gm. Grodzisk Wlkp, stan. 9. Wykop I, obiekt nr 1. Rzut poziomy i pionowy jamy z okresu wczesnego średniowiecza. Legenda: 1 — szary piasek przemieszany z pierwotną próchnicą; 2 — ciemnobrunatny piasek przemieszany z pierwotną próchnicą; 3 — spalenizna; 4 — polepa; 5 — żółtobiały piasek calcowy; 6 — naczynie gliniane. Rys. W. Kudra

Opis obiektu

Jamę osadniczą z okresu wczesnego średniowiecza zanotowano na głębokości około 27 cm od powierzchni gruntu. Jej wypełnisko stanowił szary piasek (z udziałem pierwotnej próchnicy), w partii centralnej zaś ciemnobrunatny piasek przemieszany z lekką spalenizną i z grudkami polepy. Jama została w znacznej części zniszczona przez wkop gazowy, a jej prawdopodobne wymiary wynosiły: długość około 2,10 m, szerokość około 1,20 m, i głębokość 0,48 m (ryc. 3). W północnej części obiektu nie stwierdzono żadnych źródeł ruchomych, natomiast w części południowej, na jego skraju zanotowano zachowane we fragmentach naczynie gliniane leżące na boku.

Inwentarz

Reprezentuje go wyłącznie 48 fragmentów całkowicie zrekonstruowanego naczynia z okresu wczesnego średniowiecza (ryc. 4). Jest ono całkowicie ręcznie lepione, o powierzchniach zewnętrznej i wewnętrznej — surowych, a jedynie wąski pas przy krawędzi jest nieznacznie wygładzony (przetarty). Barwa powierzchni zewnętrznej - od dna aż do przejścia brzuśca w szyjkę — jasnoceglasta, z kolei powierzchnia od szyjki do wylewu ma barwę szaroczną, podobnie jak i cała powierzchnia wewnętrzna. Masa ceramiczna jest domieszką gruboziarnistego tłucznia, w mniejszym stopniu piasku; przełom jest dwubarwny (szaroczarny), grubość ścianek zaś zawiera się w przedziale od 7 do 10 mm. Dno jest lekko wypukłe. Wymiary całego naczynia są następujące: średnica wylewu (D1) — 25,5 cm, średnica szyjki (D2) — 24,3 cm, średnica największej

Ryc. 4. Kurowo, gm. Grodzisk Wlkp, stan. 9. Naczynie ręcznie lepione z obiektu nr 1, wykop I. Rys. W. Kudra

wydętości brzuśca (D3) — 27,4 cm, średnica dna (D4) — 11,6 cm, wysokość (H) — 25,9 cm, wysokość od dna do największej wydętości brzuśca (H1) — 17,6 cm. Podstawowe wskaźniki: $H1:H = 0,68$; $D3:H = 1,05$; $D3:H1 = 1,54$; $D3:D2 = 1,12$; $D4:D2 = 0,47$; $D1:H = 0,98$; $D1:D4 = 2,19$; $D3:D4 = 2,36$.

Typologicznie naczynie to zakwalifikowano do szerokootworowych garnków, o lekko zawężonej części górnej, którego zaokrąglony załom brzuśca znajduje się w $2/3$ wysokości naczynia. Ma ono słabo wykształcony profil, który jest nieznacznie esowaty i lekko wygięty na zewnątrz. Określono je według Z. Hilczerówny (1967, s. 53–56) jako formę “workowatą” typu I grupy A podziału ceramiki wczesnośredniowiecznej z Wielkopolski. Trzeba jednak dodać, iż ukształtowaniem części górnej przypomina ono również typ IV tejże grupy; według podziału tejże autorki z 1974 jest to forma pośrednia między typem II i III grupy A (Z. Kurnatowska 1984, s. 374–377, ryc. 1).

Według systematyki ceramiki wczesnosłowiańskiej opracowanej przez M. Parczewskiego (1988, s. 34–36), naczynie odpowiada kryteriom zaproponowanym dla typu 3, tj. średniej wielkości naczyniom garnkowatym, o brzegu wychylonym na zewnątrz. W jego ramach mieści się ono w odmianie 3.3, grupującej garnki przysadziste, o następujących wskaźnikach typotwórczych: $H1:H = 0,66–0,69$; $D3:H = 0,91–1,00$; $D3:H1 = 1,33–1,48$; $D3:D2 = 1,13–1,16$. Wskaźniki naczynia z Kurowa w minimalnym stopniu różnią się od wyżej przytoczonych (por. M. Parczewski 1988, s. 35), ale mimo to są one najbliższe podanym proporcjom tej odmiany.

Naczynie odpowiada też zasadniczo odmianie 8.3 w klasyfikacji M. Parczewskiego, tj. przysadzistym garnkom o lekko wychylonych brzegach. Z uwagi jednak, że typ 8 grupuje dość duże garnki ($H = 33–38$ cm), okaz z Kurowa nie spełnia takich warunków, stąd zakwalifikowano go do typu 3.3.

Brzeg naczynia odpowiada z kolei typowi Dd5, tj. brzegom średnio wychylonym ($20–34^\circ$), których krawędzie są ukośnie ścięte (M. Parczewski 1988, s. 53, ryc. 13). Dno jest od zewnątrz lekko wgięte, od wewnątrz zaś płaskie i reprezentuje odmianę Kd (M. Parczewski 1988, s. 60, ryc. 16).

C h r o n o l o g i a

Naczynie odkryte w Kurowie reprezentuje więc typ szerootworowych garnków o słabo esowatym profilu, cechujące się krótką szyjką. W powyższym szczególe (jak i w formie) można dopatrywać się pewnych nawiązań do ceramiki z okresu późnorzymskiego, w której ta partia naczynia często była wyodrębniona lub starannie wygładzona, w przeciwieństwie do chropowatej pozostałej powierzchni naczynia. Właśnie tę ostatnią cechę powszechniej spotyka się w okresie rzymskim (Z. Hilczerówna 1967, s. 56; S. Jasnosz 1960, s. 147; I. i K. Dąbrowscy 1968, tabl. III: 6, IV: 2–3, VII: 1, XI: 1, XIV: 1).

W wypadku naczynia z Kurowa cecha chropowatości jego powierzchni nie ma znaczenia, gdyż jest ona naturalna i wynika z zastosowania gruboziarnistej domieszki schudzającej oraz niestarannego wygładzenia po wylepieniu naczynia. Archaiczny rys analizowanego naczynia podkreśla również technika jego wykonania bez użycia koła garncarskiego, słaby stopień rozwinięcia profilu (brzeg typu “młodszy” w ramach

horyzontu wczesnosłowiańskiego) i w końcu brak ornamentu (M. Parczewski 1988, s. 60–69).

Cechy tego naczynia, na gruncie technologii oraz makro- i mikromorfologii, pozwalają zakwalifikować je do grupy najstarszych naczyń wczesnośredniowiecznych i z dużym prawdopodobieństwem określić jego wykonanie na VI/VII–VII w. (Z. Hilczerówna 1967, s. 73–78; M. Parczewski 1988, s. 102–106).

Analogie do okazu z Kurowa znajdujemy na kilku stanowiskach wielkopolskich, z których — najbliższe naszym zdaniem — wydają się reprezentować naczynia odkryte w Grabonogu, stan. 3, gm. Piaski (Z. Hilczerówna 1967, ryc. 7g), Kokorzynie, stan. 4, gm. Kościan (Z. Hilczerówna 1967, ryc. 7h), Bruszczewie, stan. 12, gm. Śmigiel (W. Hensel 1950, ryc. 54: 4), Kotowie, stan. 1, gm. Granowo (A. Lipińska 1961, ryc. 2: 2) czy też w Jastrzębnikach, stan. 3, w b. pow. Kalisz (W. Hensel 1953, ryc. 145).

W ramach zróżnicowania regionalnego kultury wczesnosłowiańskiej w najstarszej fazie wczesnego średniowiecza, naczynie z Kurowa może nawiązywać do cech kulturowych występujących głównie w regionie północno-zachodniej Wielkopolski i Kujaw (Z. Kurnatowska 1984, s. 383–388).

GRĄBLEWO, STAN. 14 (ark. AZP 55-22, nr 133)

Położenie

Jest to stanowisko nowoodkryte, położone około 325 m na NE od drogi polnej łączącej wieś Strzelce — Urbanowo, w kierunku wsi Kurowo (ryc. 5). Obecnie jest ono zajęte przez pole orne (działka nr 240). Rozpoznany zasięg ma powierzchnię około 0,5 ha. Pole rozrzutu cząstkowe, nierozpoznane we wszystkich kierunkach, swobodne i otwarte. Ilość materiału zebranego na powierzchni jest znikoma, stanowią je bowiem zaledwie 3 fragmenty ceramiki z okresu nowożytnego.

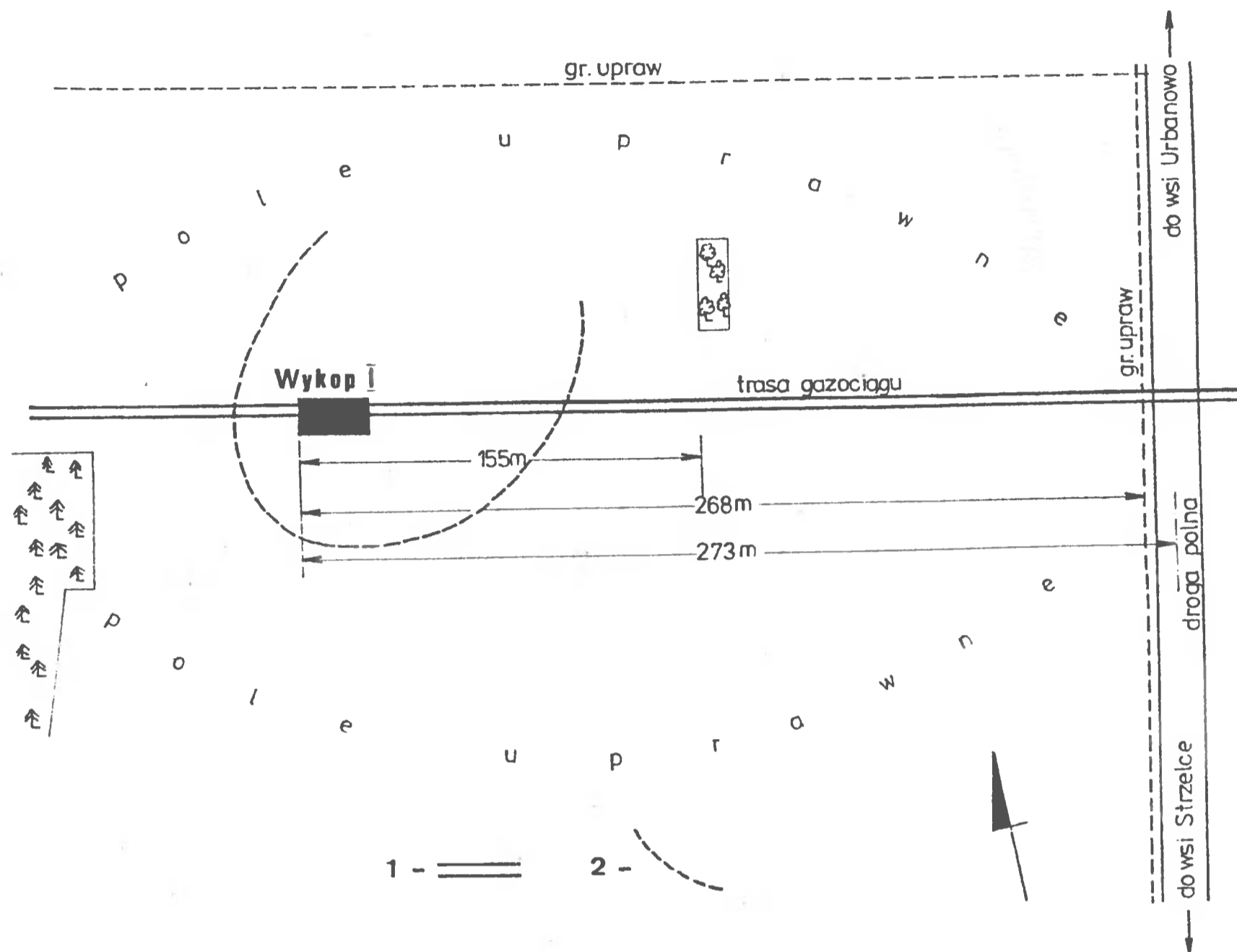
Fizjograficznie stanowisko jest znacznie oddalone od krawędzi małej doliny, słabo wykształconej, wykorzystywanej przez mały bezimienny ciek wodny. Ekspozycja jest dodatnia, nad krawędzią prostą, o kierunku okrężnym i na NW; wielkość ekspozycji poniżej 1,5 m stokiem łagodnym, profil płaski, o średnim nachyleniu poniżej 1%.

Wyniki

Założono jeden wykop sondażowy, umiejscowiony prawdopodobnie na południowo-zachodnich peryferiach stanowiska, o wymiarach 17,0 x 3,0 m i o powierzchni 51 m² (ryc. 5).

W wykopie zarejestrowano prosty układ nawarstwień w postaci: humusu (1. warstwa naturalna), który stanowił szary piasek o miąższości około 35 cm i partii stropowej calca (2. warstwa naturalna) występującej w postaci żółtego i mocno gliniastego piasku. Odkryto jeden obiekt nieruchomy, częściowo uszkodzony w partii

północno-wschodniej. Funkcjonalnie obiekt ten określono jako ziemiankę, o łącznej powierzchni użytkowej 11 m².

Ryc. 5. Grąblewo, gm. Grodzisk Wlkp, stan. 14. Plan sytuacyjny stanowiska i wykopu. Legenda: 1 — trasa gazociągu; 2 — domniemany zasięg stanowiska. Rys. W. Kudra

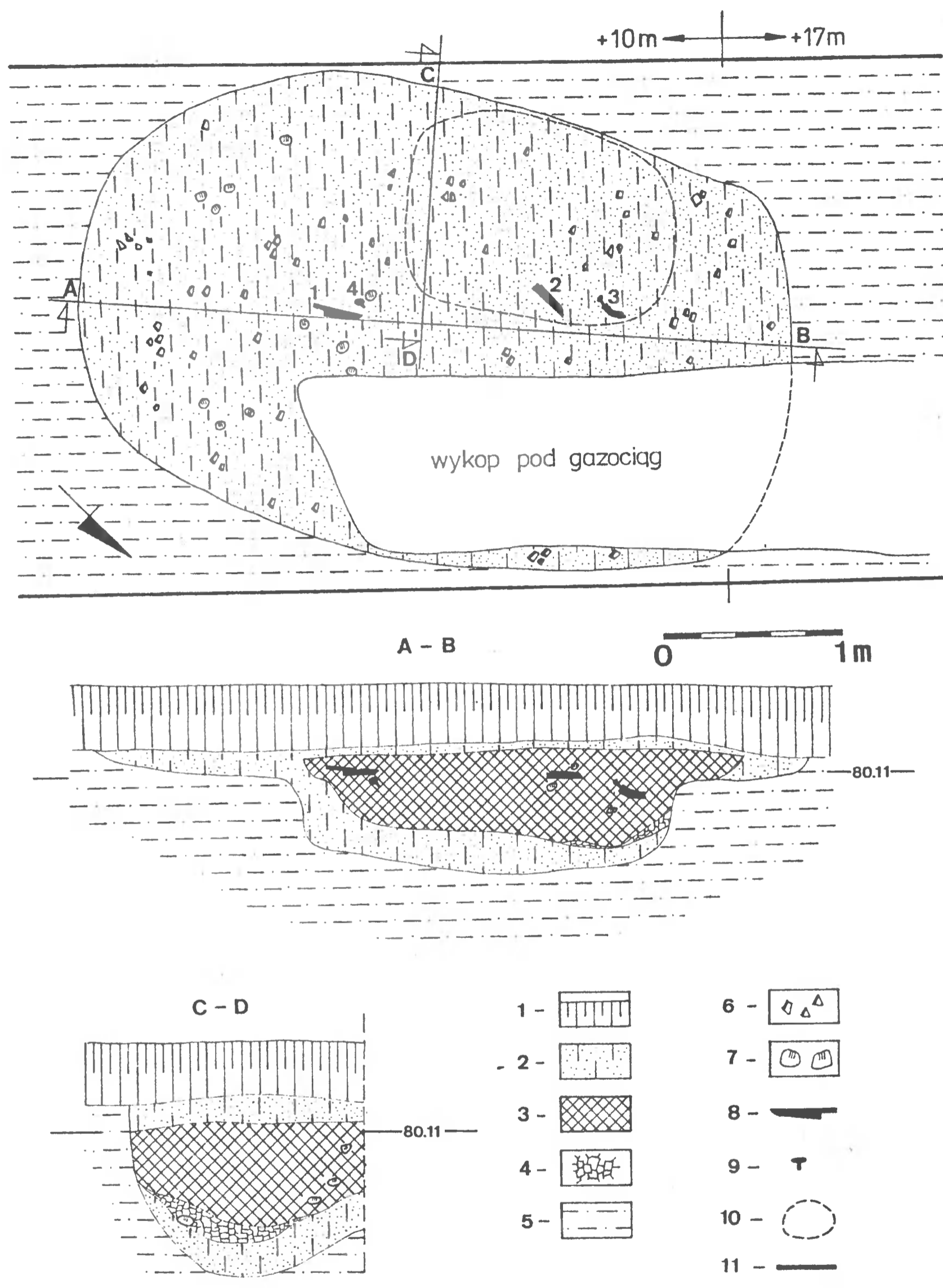
Opis obiektu

Na głębokości 29–37 cm od powierzchni gruntu, na tle żółtawobrazowego, drobnoziarnistego i gliniastego piasku zarejestrowano dobrze czytelne zaciemnienie, kształtu zbliżonego do prostokątnego, o wymiarach: 4,10 x 2,68 m, miąższości 0,78 m (ryc. 6).

Wypełnisko obiektu stanowiły cztery warstwy kulturowe o następującym układzie stratygraficznym:

— w a r s t w a 1 — w partii centralnej obiektu jest to szary piasek, a w partii stropowej — dodatkowo z udziałem lekkiej spalenizny, natomiast na jego obrzeżach jest to jasno-szary piasek, przemieszany z kolei z żółtawym piaskiem calcowym; w partii zachodniej obiektu warstwę tę zinterpretowano jako poziom użytkowy, stanowiący prawdopodobnie pierwotne wejście do ziemianki;

— w a r s t w a 2 — zanotowano ją około 5–7 cm poniżej warstwy 1. w postaci dość intensywnej spalenizny, przemieszanej z nielicznymi kamieniami, w większości wtórnie

Ryc. 6. Grąblewo, gm. Grodzisk Wlkp., stan. 14. Wykop I, obiekt nr 1. Rzut poziomy i pionowy ziemianki z okresu wczesnego średniowiecza. Legenda: 1 — ciemnoszary piasek, humus; 2 — szary piasek, pierwotna próchnica; 3 — intensywna spalenizna; 4 — polepa; 5 — żółty mocno gliniasty piasek; 6 — fragmenty ceramiki; 7 — otoczaki kamienne; 8 — noże żelazne; 9 — gwóźdź żelazny; 10 — maksymalny zasięg warstwy 4; 11 — granice wykopu. Oznaczenia zabytków w obiekcie: 1 — nóż nr 1; 2 — nóż nr 2; 3 — nóż nr 3; 4 — gwóźdź żelazny. Rys. W. Kudra

przepalonymi w ogniu. Warstwa osiąga maksymalnie grubość 57 cm. W rzucie poziomym warstwa ta zajmuje powierzchnię o wymiarach 2,13 x 2,26 cm. Warstwę 2. określono jako rumowisko, prawdopodobnej konstrukcji dachowej (ewentualnie ścian) obiektu, która uległa zniszczeniu, prawdopodobnie w wyniku pożaru;

— w a r s t w a 3 — o grubości wynoszącej około 22 cm, zalegała w partii spagowej obiektu i wystąpiła w postaci jasnoszaro-białego piasku, prawie bez udziału pierwotnej próchnicy;

— w a r s t w a 4 — zarejestrowano ją pod warstwą 2, w części południowo-zachodniej obiektu. Jest to część dość zwartej polepy, przemieszanej częściowo z białożółtym gliniastym piaskiem, o grubości od 5 do 22 cm. Wystąpiła ona bezpośrednio poniżej warstwy 2. Warstwę 3. i 4. zinterpretowano jako poziom użytkowy ziemianki, który w części SW wystąpił w postaci warstwy polepy, stanowiącej być może klepisko lub pochodzącej z obudowy ścian. O konstrukcji ścian trudno jest jednak cokolwiek powiedzieć, ponieważ nie udało się zaobserwować ich bezpośrednich śladów. Być może ściany i dach opierały się na słupach.

I n w e n t a r z

Począwszy od partii stropowej obiektu, wystąpiły tu liczne materiały ceramiczne, które są łącznie reprezentowane przez 576 fragmentów. Zdecydowana ich część zalegała w warstwie 2., tj. w partii intensywnej spalenizny. Również w warstwie 2. na zbliżonej głębokości odkryto trzy noże żelazne i fragment gwoźdźcia żelaznego. W obiekcie tym wystąpiły także kości zwierzęce, węgle drzewne, grudki polepy (40 szt.), 3 niewielkie bryłki żużlu oraz na złożu wtórnym 5 fragmentów ceramiki kultury łużyckiej.

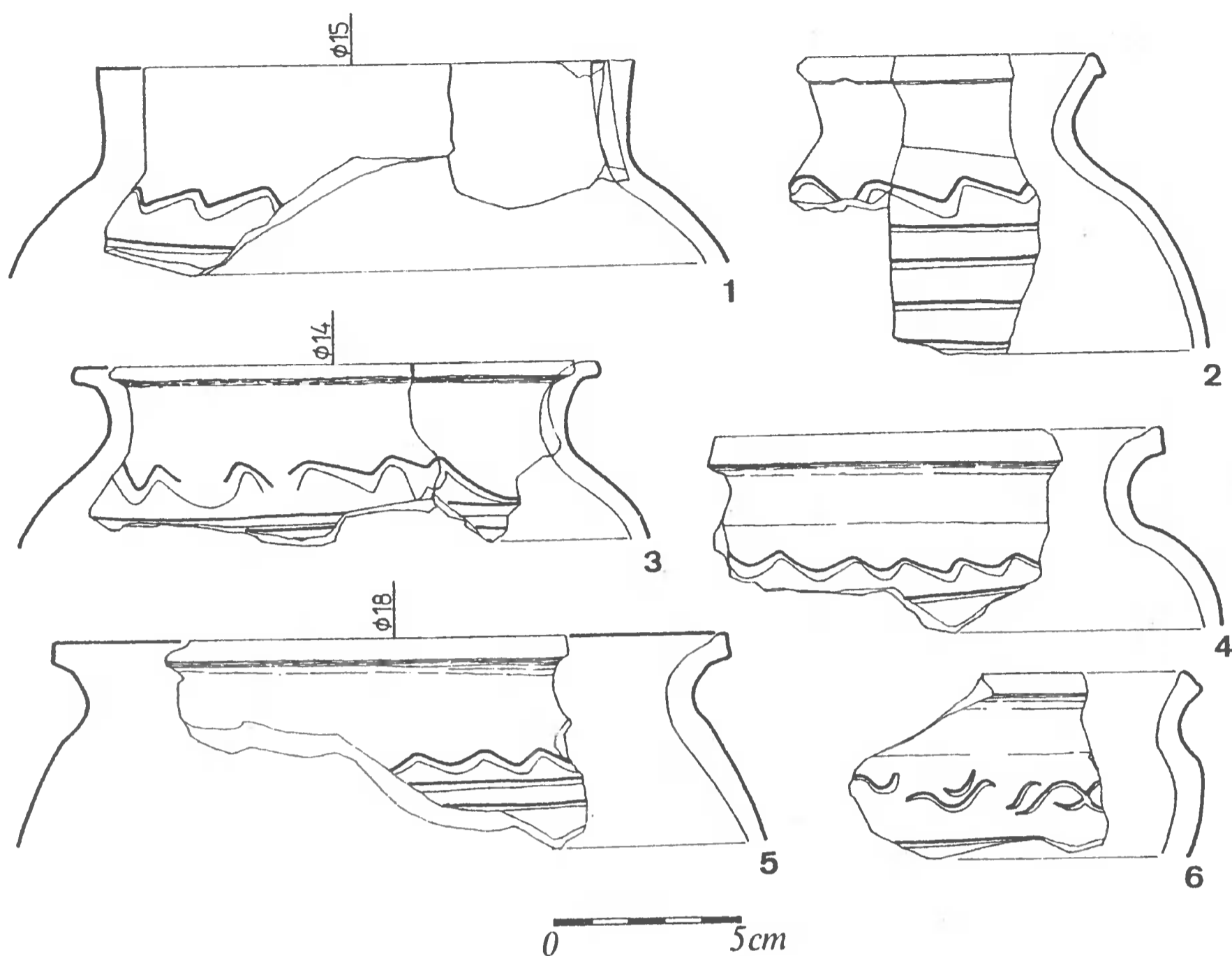
Szczegółowo omówiono 4 kategorie zabytków.

C e r a m i k a

Wśród 576 na ogół drobnych fragmentów ceramiki wydzielono: 135 fragmentów niezdobionych pochodzących ze środkowych części naczyń (brzuśce), 225 fragmentów brzuśców było ornamentowanych motywem dookólnych poziomych żłobków, kolejnych 56 fragmentów części brzuścowych było ornamentowanych żłobkami i liniami falistymi, wyróżniono 49 fragmentów części przydennych z częściowo zachowanymi fragmentami den, w tym jedno dno jest zachowane w całości (ryc. 10: 2), oraz 111 fragmentów stanowią brzegi, niejednokrotnie z zachowanymi górnymi partiami brzuśców (ryc. 7–11).

Spośród 31 fragmentów den, zdołano wyróżnić 7 prawdopodobnych średnic o wymiarach: 8 cm, 9 cm, 10 cm (2 fr.), 12 - 13 cm i 14 - 15 cm (2 fr.). Z kolei wśród fragmentów brzegów zdołano wyróżnić następujące średnice: 7 cm, 14 cm, 15 cm, 16 cm, 17 cm, 18 cm (2 fr.) i 20 cm.

Technologicznie wszystkie fragmenty ceramiki należą do form całkowicie obtaczanych, o wypale średnim lub dobrym. Gлина tych ułamków posiada domieszkę schudzającą średnią lub drobną, w postaci piasku, rzadziej tłuczonego kamienia lub żwirku. Powierzchnie są przeważnie gładkie, z często widocznymi na powierzchni śladami obtaczania w postaci poziomo biegnących nikłych ciągów. W niewielu

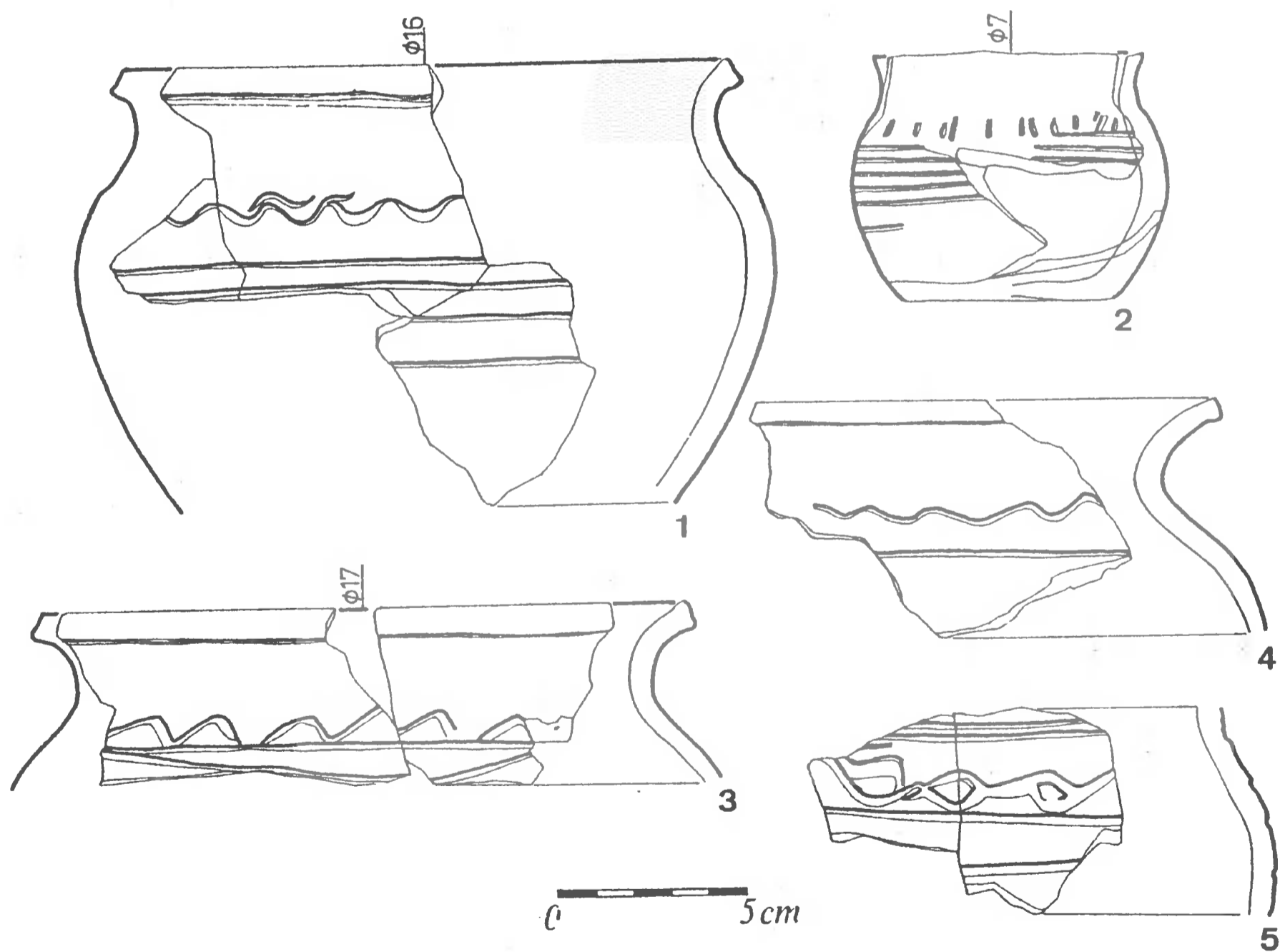

Ryc. 7. Grąblewo, gm. Grodzisk Wlkp., stan. 14. Wybór form ceramicznych z okresu wczesnego średniowiecza z obiektu nr 1. Rys. W. Kudra

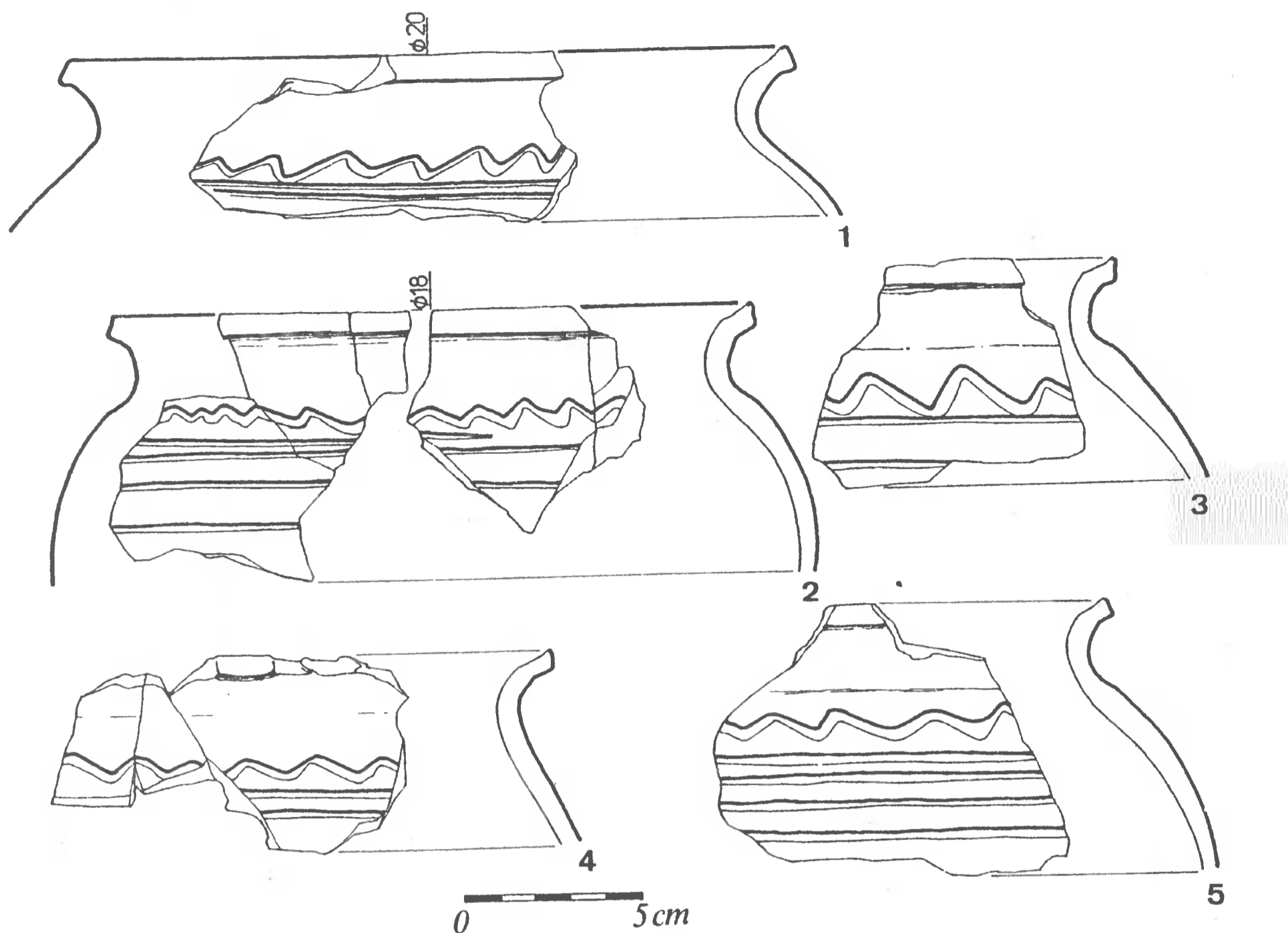
przypadkach dało się zaobserwować ślady obtaczania sięgające samego dna. Rzadko wystąpiły powierzchnie szorstkie. Kolor powierzchni przeważnie brunatny w różnych odcieniach, niekiedy z wyraźnymi śladami okopcenia, rzadziej są ceglaste czy jasno-kremowe. Kolor powierzchni wewnętrznych jest często jaśniejszy od zewnętrznych. Grubość ścianek naczyń mieści się w przedziale 4–10 mm i pozostaje w związku z domieszką: ułamki o grubej domieszce mają ścianki grubsze, przeważnie 7–8 mm, a ułamki z domieszką delikatniejszą — ścianki cieńsze.

Frekwencja poszczególnych klas grubości ścianek przedstawia się w analizowanym zbiorze następująco:

Grubość (w mm)	Ilość	%
4	43	8,3
5	173	33,5
6	147	28,4
7	112	21,7
8	37	7,2
9	4	0,7
10	1	0,2
r a z e m	517	100,0

Ryc. 8. Grąblewo, gm. Grodzisk Wlkp., stan. 14. Wybór form ceramicznych z okresu wczesnego średniowiecza z obiektu nr 1. Rys. W. Kudra

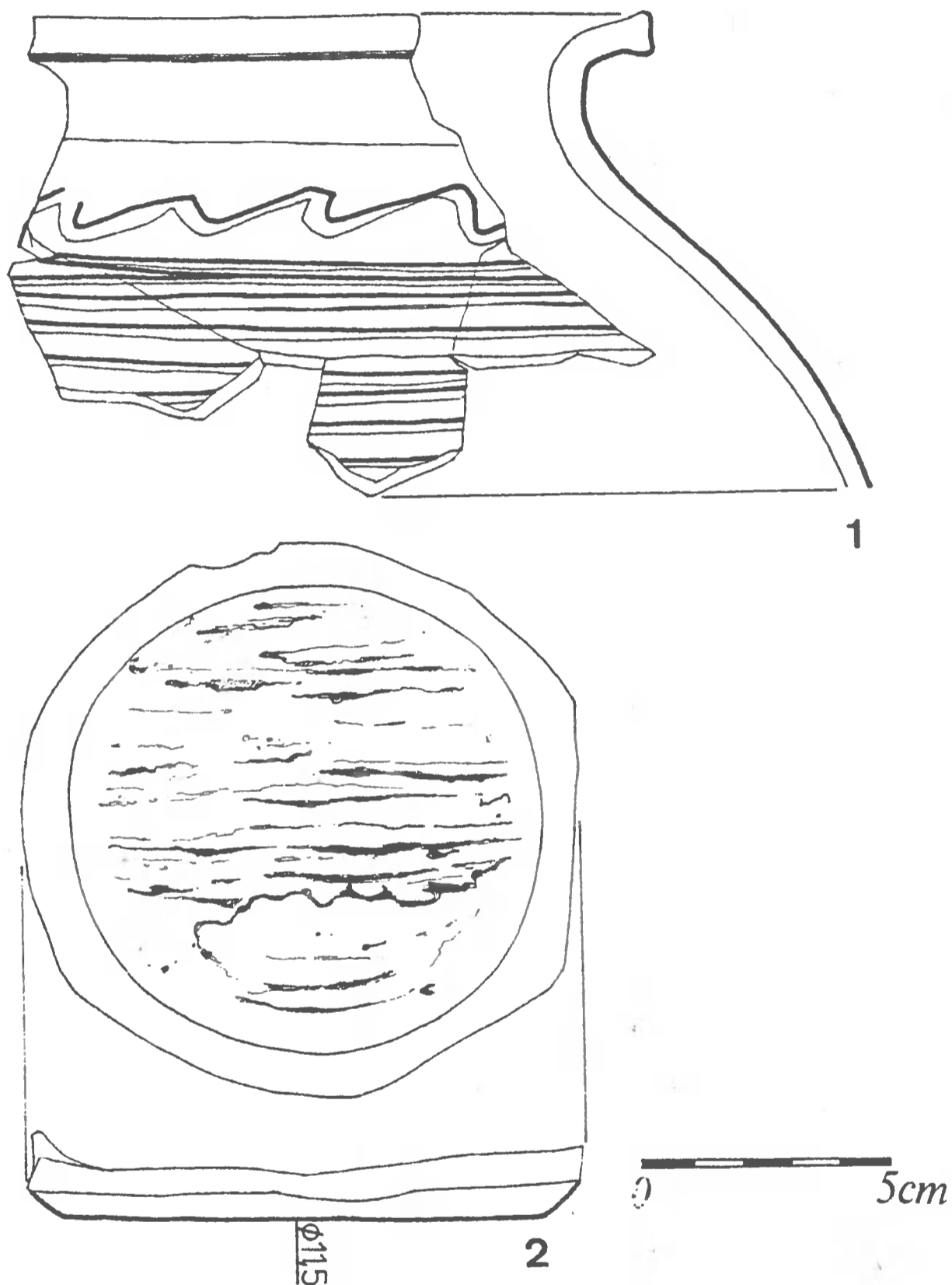

Ryc. 9. Grąblewo, gm. Grodzisk Wlkp., stan. 14. Wybór form ceramicznych z okresu wczesnego średniowiecza z obiektu nr 1. Rys. W. Kudra

Brzegi naczyń są w przeważającej ilości silnie wychylone na zewnątrz, słabo wychylone należą do rzadkości. Występują również brzegi proste związane z cylindrycznymi szyjkami (np. ryc. 7: 1; 11: dwa pierwsze brzegi). W ukształtowaniu krawędzi można zaobserwować wiele odmian. Występują tu krawędzie zaokrąglone, ścięte pionowo, ale najliczniejsza jest grupa krawędzi słabo profilowanych, bez zgrubień i wrębów. Zanotowane fragmenty brzegów z górnymi partiami brzuśców dowodzą, że w zbiorze tym dominują naczynia z szyjkami niewyodrębnionymi, zlewającymi się z brzuścem, a jedynie 3 fragmenty zakwalifikowano do szyjek cylindrycznych.

Przeważające licznie ułamki brzuśców mają profile najczęściej łagodnie zaokrąglone. Pośród fragmentów przydennych i den (ryc. 10: 2) występują formy o dnach z reguły lekko wklęsłych, które w większości mają czytelne na swych powierzchniach zewnętrznych ślady spękania deski koła garncarskiego w postaci kilku równoległych linii wypukłych.

Fragmenty zdobione stanowią około 60% całości zbioru. Jednak ornamentyka ceramiki jest uboga, przeważają bowiem żłobki poziome. Wśród ornamentów, które

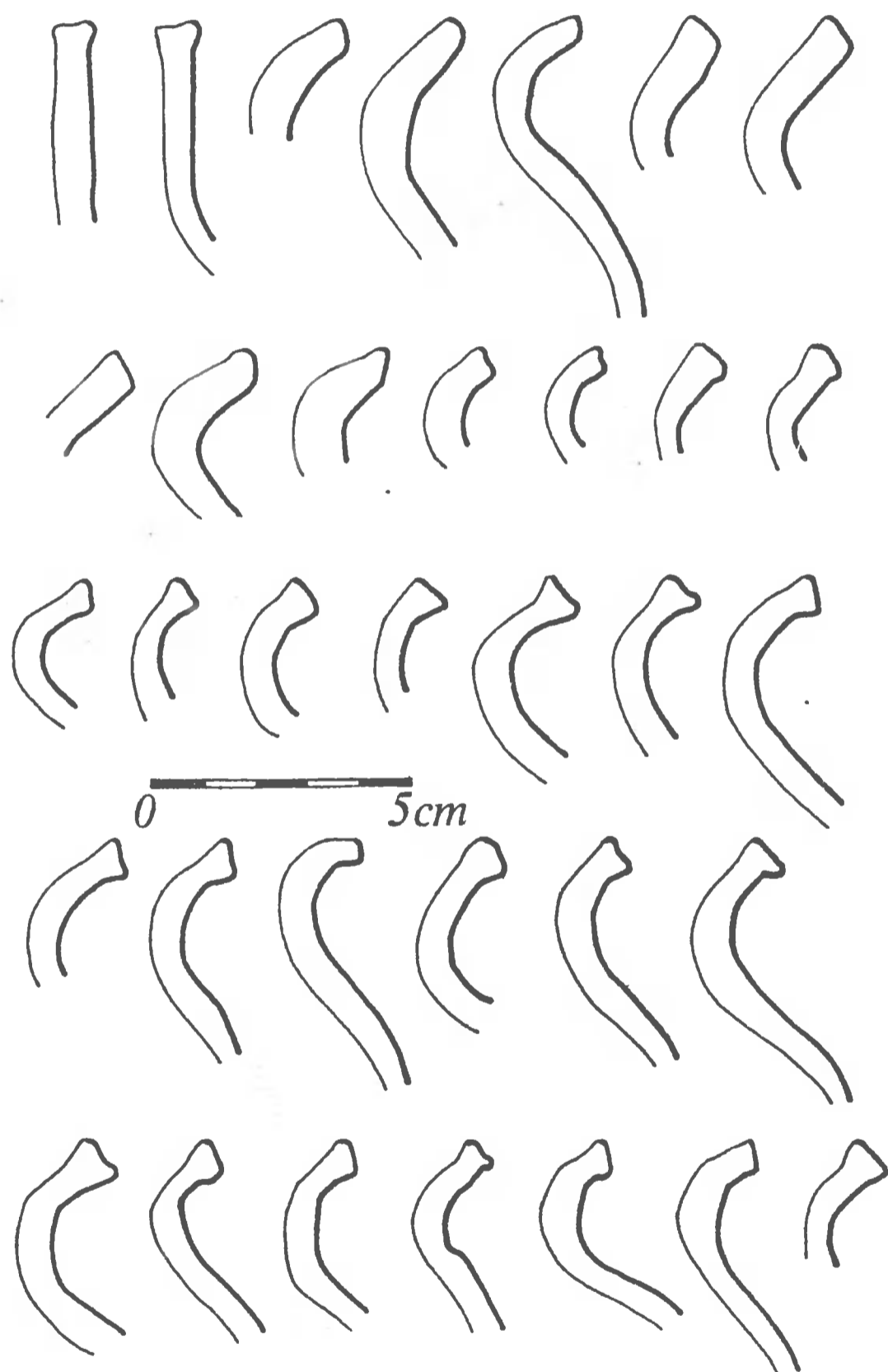

Ryc. 10. Grąblewo, gm. Grodzisk Wlkp., stan. 14. Fragment naczynia baniastego (1) i fragment dna (2) z okresu wczesnego średniowiecza z obiektu nr 1. Rys. W. Kudra

grupują się zdecydowanie w górnych częściach naczyń spotykamy pojedyncze linie faliste, a tylko jednostkowo zanotowano motyw podwójnych linii falistych (ryc. 7: 6, 8: 5). W dalszych dwóch wypadkach wątek poziomych żłobków uzupełniono motywem pojedynczego rzędu krótkich pionowych kresek (ryc. 8: 2) bądź do wątku linii falistych

dodano odciski wykonane tęym narzędziem. Ale najliczniejsze wśród zdobień — jak wspomniano — są grupy zwielokrotnionych poziomych żłobków dookołnych (ryc. 7: 11).

W zakresie makromorfologii nie stwierdzono naczyń zachowanych w całości, a za ledwie jedno udało się w części zrekonstruować (ryc. 8: 2). Niemniej można liczyć się tu z występowaniem naczyń typu jajowatego, baniastego i z cylindryczną szyjką grupy D według Z. Hilczerówny (1967, s. 123–139).

Ryc. 11. Grąblewo, gm. Grodzisk Wlkp., stan. 14. Wybór reprezentatywnych form krawędzi z okresu wczesnego średniowiecza z obiektu nr 1. Rys. W. Kudra

W y r o b y m e t a l o w e

Znaleziono 4 przedmioty metalowe (wszystkie z żelaza):

a) nóż żelazny (ryc. 12: 4; lokalizację podano na ryc. 6 pod nr 1) z zachowaną jedynie częścią głowni, o prostej linii grzbietu i ostrza, z częściowo zachowanym fragmentem trzpienia, jak się wydaje wyodrębnionego jednostronnie, wymiary: długość pierwotna około 28–29 cm, długość głowni 19,6 cm, prawdopodobna długość rękojeści około 9–10 cm, szerokość ostrza od 1,6 do 2,5 cm, grubość ostrza 0,4 cm;

b) nóż żelazny (ryc. 12: 1; lokalizację podano na ryc. 6 pod nr 2), prawie całkowicie zachowany, nieznaczne ubytki zanotowano na linii grzbietu głowni i ostrzu, trzpień jest wyodrębniony dwustronnie, linia grzbietu i ostrza prosta, wymiary: długość 12,8 cm, długość głowni 9,1 cm, długość rękojeści 3,7 cm, szerokość ostrza 1,4 cm, grubość ostrza 0,3 cm, przekrój rękojeści prostokątny;

c) nóż żelazny (ryc. 12: 2; lokalizację podano na ryc. 6 pod nr 3), nieznacznie uszkodzony w części wierzchołkowej ostrza, ma trzpień wyodrębniony dwustronnie i prawdopodobnie zakończony zgrubieniem w formie kulki, linia grzbietu i ostrza jest prosta, wymiary: długość 10,6 cm, długość głowni 8,1 cm, długość rękojeści 2,5 cm, szerokość ostrza około 1,3 cm, grubość ostrza 0,25 cm, przekrój rękojeści prostokątny;

d) gwóźdź żelazny (ryc. 12: 3; lokalizację podano na ryc. 6 pod nr 4), roboty kowalskiej, z główką bliżej nieokreśloną, najprawdopodobniej kopulastą, krótkim i zaostrozonym kolcu, o przekroju prostokątnym, wymiary: średnica główki około 2 cm, długość kolca 2,4 cm.

K o ś c i z w i e r z ę c e

Odkryto 36 fragmentów kości, wśród których oznaczone należą wyłącznie do zwierząt udomowionych. Reprezentują je: kości bydła — 2 fragmenty (8,3%), świni — 18 sztuk (75,1%), owcy/kozy — 2 sztuki (8,3%) i konia — 2 sztuki (żebro i kość ramienna osobnika powyżej 18 miesięcy — 8,3%), w końcu 12 fragmentów kości nie oznaczono antropomorficznie (określeń dokonał D. Makowiecki z Instytutu Archeologii i Etnologii PAN w Poznaniu).

Powyższe dane, aczkolwiek oparte na zbyt szczupłym materiale, nie upoważniają do ogólniejszych wniosków. Można tylko stwierdzić, iż mieszkańcy tej osady bez wątpienia zajmowali się hodowlą rogacizny i trzody.

W ę g l e d r z e w n e

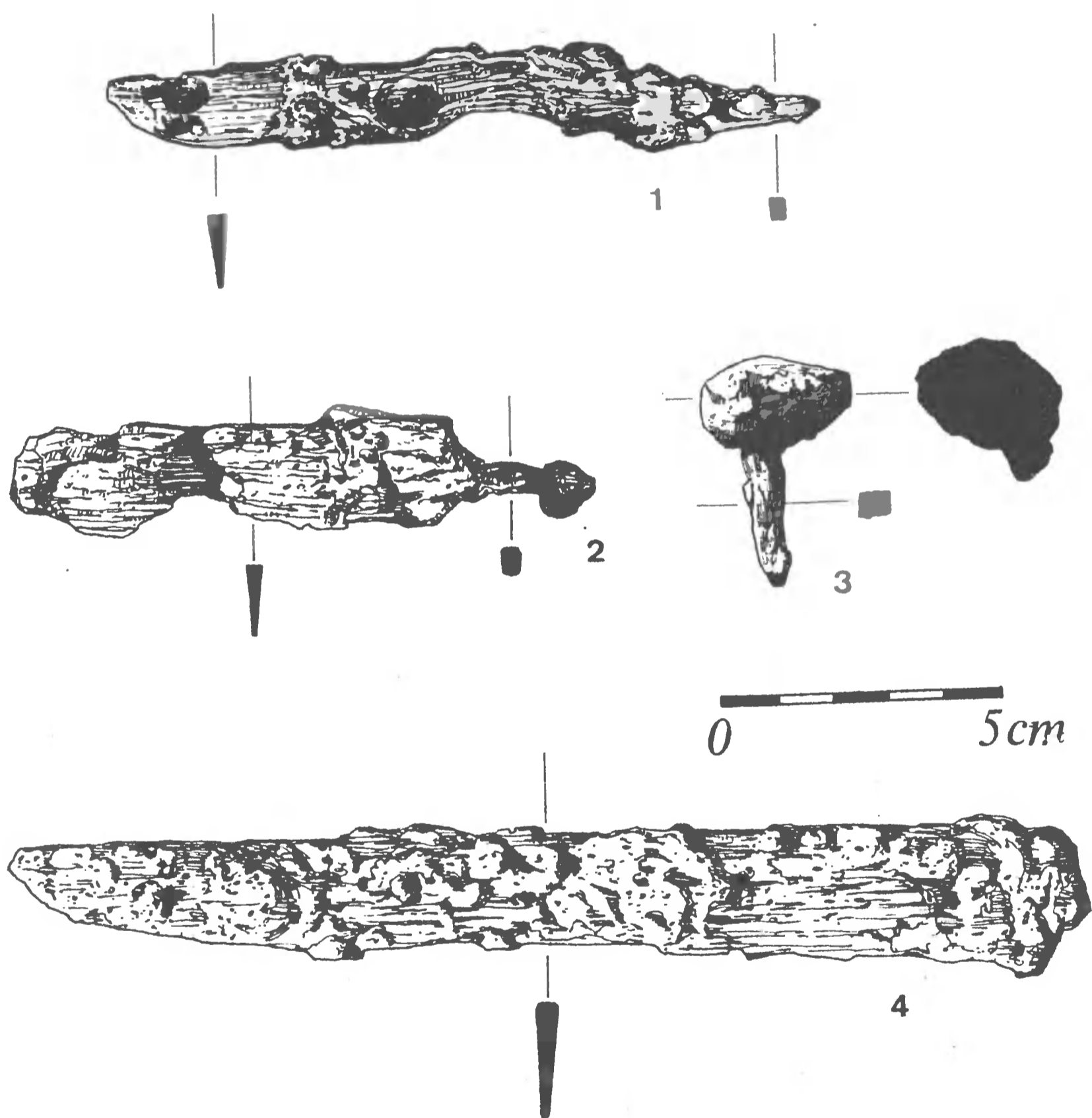
Próbkę dendrologiczną zanotowano wyłącznie w 2. warstwie kulturowej, której analiza wykazała udział sosny i olszy (określeń dokonał T. Stępnik z Pracowni Paleoekologicznej w Poznaniu).

C h r o n o l o g i a

Na podstawie morfologii ceramiki o wybitnie wiejskim charakterze, a także jej cech zdobniczych i danych porównawczych z innymi zespołami wielkopolskimi (m. in. Z. Hilczerówna 1967, s. 123–139; W. Hensel, Z. Hilczer-Kurnatowska 1972, ryc. 47, 110, 137, 155, 164; W. Hensel, Z. Hilczer-Kurnatowska 1980, ryc. 122–123, 196, 216,

228, 240, 245) wynika, że obiekt ten można datować na fazę E3 wczesnego średniowiecza, tj. na okres od 2. połowy XII do 1. połowy XIII w.

Należy nadto dodać, że zarówno odkryte 3 noże, jak i okaz gwoźdźca żelaznego są zabytkami o niewielkiej przydatności dla ustaleń chronologicznych. Na podstawie uzyskanych wyników nie można wysuwać również wniosków dotyczących osadnictwa wczesnośredniowiecznego na tym stanowisku i w jego najbliższym otoczeniu. Odkryta ziemianka wchodziła zapewne w skład większego osiedla wiejskiego, typu otwartego.

Ryc. 12. Grąblewo, gm. Grodzisk Wlkp., stan. 14. Przedmioty żelazne z obiektu nr 1: 1 — nóż nr 2; 2 — nóż nr 3; 3 — gwoździec żelazny; 4 — nóż nr 1. Rys. W. Kudra

Bibliografia

Dąbrowscy I. i K.

1968 *Osada lateńsko-rzymska we wsi Piwonice, pow. Kalisz*, MS 11, s. 423–505.

Hensel W.

1950 *Studia i materiały do osadnictwa Wielkopolski wczesnohistorycznej*, t. I, Poznań.

1953 *Studia i materiały do osadnictwa Wielkopolski wczesnohistorycznej*, t. III, Warszawa.

Hensel W., Hilczer-Kurnatowska Z.

1972 *Studia i materiały do osadnictwa Wielkopolski wczesnohistorycznej*, t. IV, Wrocław.

1980 *Studia i materiały do osadnictwa Wielkopolski wczesnohistorycznej*, t. V, Wrocław.

Hilczerówna Z.

1967 *Dorzecze górnej i środkowej Obry od VI do początków XI wieku*, Wrocław.

Jasnosz S.

1960 *Wczesnośredniowieczna półziemianka w Górze, pow. poznański*, PA 12, s. 144–150.

Krzyszowski A.

1993 *Archeologiczne badania rozpoznawczo-weryfikacyjne i sondażowe na terenie projektowanego gazociągu Grodzisk Wlkp. — Paproć w woj. poznańskim*, Poznań (maszynopis).

Kurnatowska Z.

1984 *Próba uchwycenia zróżnicowania kulturowego ziem polskich w VI–VII w.*, AP 29, z. 2, s. 371–398.

Lipińska A.

1961 *Wczesnośredniowieczna półziemianka w Kotowie, pow. Nowy Tomyśl*, FAP 12, s. 216–219.

Parczewski M.

1988 *Początki kultury wczesnosłowiańskiej w Polsce. Krytyka i datowanie źródeł archeologicznych*, Wrocław.

1990 *Stan i potrzeby badań nad początkami wczesnego średniowiecza w Polsce (VI — połowa VII w.)*, [w:] *Stan i potrzeby badań nad wczesnym średniowieczem w Polsce*, Poznań, s. 9–22.

FRÜHMITTELALTERLICHE UNBEFESTIGTE BESIEDLUNG AUS KUROWO UND GRĄBLEWO, GEM. GRODZISK WLKP., EHEMALIGE WOJ. POZNAŃ

Zusammenfassung

Im Jahre 1992 wurden in der Nähe von Grodzisk Wlkp., infolge des Baus eine Lokalgasleitung, interessante archäologischen Quellen erhalten, die aus bis zu dieser Zeit nicht bekannten Fundstellen aus der

frühmittelalterlichen Zeit aus Kurowo (Fst. 9) und Grąblewo (Fst. 14) stammen.

Auf der ersten von ihnen wurden in einer kleinen Besiedlungsgrube (Abb. 2-3) Bruchstücke von einem Gefäß freigelegt, die vollständig rekonstruiert wurden (Abb. 4). Es ist ein breitmündiger Topf mit schwachem S-Profil, der nach Typologie der frühslavischen Keramik von M. Parczewski (1988, S. 34-36) der Variante 3.3. (Typ I, Gruppe A nach Z. Hilczerówna 1967, S. 53-56) entspricht. In technischer Hinsicht charakterisiert sich dieses Gefäß durch holperige Struktur der Außenfläche. Nur der kurze Hals ist ein wenig geglättet. Die keramische Masse bildet Grobschotter, im kleineren Grade der Sand. Den archaischen Zug dieses Gefäßes betonen seine Ausführungstechnik (ohne Anwendung der Töpferscheibe), schwache Profilentwicklung und der Mangel an Ornament.

Die obigen Eigenschaften - sowie die Analogien aus anderen großpolnischen Fundstellen - ließen es zu, dieses Gefäß zur Gruppe der ältesten frühmittelalterlichen Gefäße zu zählen und als im 6./7.-7. Jh. ausgeführt zu bestimmen (Z. Hilczerówna 1967, S. 73-78; M. Parczewski 1988, S. 102-106).

In Grąblewo (Abb. 5-6) wurde auf der zweiten von den dort analysierten Fundstellen, eine Erdhütte mit zahlreichen keramischen Funden (576 Scherben), Metallwaren (3 eiserne Messer und ein Nagel) und Überresten von Tierknochen (36 Stück) - Abb. 7-12 freigelegt.

Diese Quellen können, vor allem auf Grund der Keramikmorphologie und -verzierung, darunter auch der Angaben aus dem Vergleich mit anderen großpolnischen Komplexen, auf die Phase E3 des frühen Mittelalters, d.h. auf den Zeitabschnitt von 2. Hälfte des 12. - 1. Hälfte des 13. Jh. datiert werden. Die freigelegte Erdhütte war ein Bestandteil einer größeren unbefestigten Dorfsiedlung.

Abbildungen

1. Lage der archäologischen Fundstellen am Wege der Gasleitung Grodzisk Wlkp. - Paproć (1 - die ausschließlich im Rahmen der archäologischen Landesaufnahme freigelegten Fundstellen, 2 - Fundstellen, auf den die Sondierungsgrabungen durchgeführt wurden; 1 - Snowidowo, Fst. 5: Besiedlungsspur FM (Phase F), Besiedlungspunkt NZ (17.-18. Jh.); 2 - Snowidowo, Fst. 6: Siedlung PRK (Phase A2-A3), Besiedlungsspur FM (Phase F); 3 - Grąblewo, Fst. 3: Besiedlungspunkt NZ; 4 - Grąblewo, Fst. 14: Besiedlungsspur LK, Siedlung FM (2. Hälfte des 12. - 1. Hälfte des 13. Jh.), Besiedlungsspur NZ (17.-18. Jh.); 5 - Grąblewo, Fst. 15: Besiedlungspunkt/Siedlung FM; 6 - Kurowo, Fst. 12: Siedlung FM (Phase D-E), Besiedlungsspur SM (15. Jh.), Siedlung NZ (17.-19. Jh.); 7 - Kurowo, Fst. 16: Besiedlungsspur FM (2. Hälfte des 13. - 1. Hälfte des 14. Jh.), Siedlung NZ (17.-19. Jh.); 8 - Kurowo, Fst. 11: Siedlung (?) KU; 9 - Kurowo, Fst. 9: Siedlung FM (6./7.-7. Jh.), Besiedlungspunkt NZ (17.-19. Jh.); 10 - Terespotockie, Fst. 10: Besiedlungspunkt NZ; 11 - Słocin, Fst. 5: Besiedlungsspur NZ; 12 - Słocin, Fst. 10: Besiedlungsspur aus der Steinzeit; 13 - Słocin, Fst. 11: Besiedlungsspur NZ (17.-19. Jh.); 14 - Słocin, Fst. 12: Siedlung FM (2. Hälfte des 13. - 1. Hälfte des 14. Jh.), Besiedlungsspur SM (ca. 15. Jh.), Siedlung NZ (?) (17.-19. Jh.); 15 - Sworzyce, Fst. 20: Besiedlungspunkt NZ; 16 - Sworzyce, Fst. 18: Besiedlungsspur SM und NZ; 17 - Sworzyce, Fst. 14: Besiedlungsspur LK; 18 - Sworzyce, Fst. 9: Besiedlungsspur NZ; 19 - Sworzyce, Fst. 4: Besiedlungspunkt NZ; 20 - Sworzyce, Fst. 3: Siedlung NZ; 21 - Sworzyce, Fst. 1: Besiedlungsspur SM (15. Jh.), Besiedlungspunkt NZ (17.-19. Jh.); 22 - Bukowiec, Fst. 2: Besiedlungsspur FM; 23 - Bukowiec, Fst. 3: Besiedlungspunkt NZ; 24 - Bukowiec, Fst. 10: Besiedlungsspur SM; 25 - Bukowiec, Fst. 28: Besiedlungsspur PRK (?); 26 - Bukowiec, Fst. 22: Besiedlungsspur SM; 27 - Sątopy, Fst. 17: Besiedlungsspur SM; 28 - Sątopy, Fst. 15: Siedlung PRK (?), Besiedlungsspur SM, Siedlung NZ (17.-19. Jh.); 29 - Sątopy, Fst. 16: Lager aus der Mittelsteinzeit, Urnengräberfeld LK/POK, Besiedlungsspur SM (2. Hälfte des 15. - 1. Hälfte des 16. Jh.), Besiedlungspunkt NZ (17. - 19. Jh.); 30 - Sątopy, Fst. 8: Besiedlungsspur aus der Steinzeit; 31 - Paproć, Fst. 17: Besiedlungspunkt SM).

Gemeinde Grodzisk Wlkp.: Snowidowo, Grąblewo, Kurowo, Słocin, Sworzyce, Gemeinde Opalenica: Terespotockie, Gemeinde Nowy Tomyśl: Bukowiec, Sątopy, Paproć; verwendete Abkürzungen: FM - Frühmittelalter, NZ - Neuzeit, PRK - Przeworsk Kultur, LK - Lausitzer Kultur, SM - Spätmittelalter, KU - Kulturquelle unbekannt, POK - Pommersche Kultur. Gez. W. Kudra

2. Kurowo, Fst. 9, Gem. Grodzisk Wlkp. Lageplan der Fundstelle und Grabungsflächen (1 - Verlauf der Gasleitung; 2 - Umfang der Fundstelle; ohne Maßstab). Gez. W. Kudra

3. Kurowo, Fst. 9, Gem. Grodzisk Wlkp. Grabungsfläche I, Objekt Nr. 1: Grundriß und Aufriß der Grube aus dem Frühmittelalter (1 - grauer Sand mit Urhumuserde; 2 - dunkelbrauner Sand mit Urhumuserde; 3 - Brandschicht; 4 - Lehmewurf; 5 - gelbweißer Untergrundsand; 6 - Tongefäß). Gez. W. Kudra

4. Kurowo, Fst. 9, Gem. Grodzisk Wlkp. Handgeformtes Gefäß aus dem Objekt Nr. 1, Grabungsfläche I. Gez. W. Kudra

5. Grąblewo, Fst. 14, Gem. Grodzisk Wlkp. Lageplan der Fundstelle und Grabungsfläche (1 - Verlauf der Gasleitung; 2 - vermutlicher Umfang der Fundstelle; ohne Maßstab). Gez. W. Kudra

6. Grąblewo, Fst. 14, Gem. Grodzisk Wlkp. Grabungsfläche I, Objekt Nr. 1: Grundriß und Aufriß der Erdhütte aus dem Frühmittelalter (1 - dunkelgrauer Sand, Humus; 2 - grauer Sand, Urhumuserde; 3 - intensive Brandschicht; 4 - Lehmewurf; 5 - gelber, stark lehmiger Sand; 6 - Keramikfragmente; 7 - Steingeröllen; 8 - eiserne Messer; 9 - eiserner Nagel; 10 - maximaler Umfang der Schicht 4; 11 - Grenzen der Grabungsfläche; Kennzeichnungen der Funde im Objekt: 1- Messer Nr. 1, 2- Messer Nr. 2, 3- Messer Nr. 3, 4 - eiserner Nagel).
Gez. W. Kudra

7. Grąblewo, Fst. 14, Gem. Grodzisk Wlkp. Eiserne Messer und eiserner Nagel aus dem Objekt Nr. 1 (1- Messer Nr. 2; 2- Messer Nr. 3; 3- eiserner Nagel; 4- Messer Nr. 1). Gez. W. Kudra

8. Grąblewo, Fst. 14, Gem. Grodzisk Wlkp. Auswahl von keramischen Formen aus dem Frühmittelalter aus dem Objekt Nr. 1. Gez. W. Kudra

9. Grąblewo, Fst. 14, Gem. Grodzisk Wlkp. Auswahl von keramischen Formen aus dem Frühmittelalter aus dem Objekt Nr. 1. Gez. W. Kudra

10. Grąblewo, Fst. 14, Gem. Grodzisk Wlkp. Auswahl von keramischen Formen aus dem Frühmittelalter aus dem Objekt Nr. 1. Gez. W. Kudra

11. Grąblewo, Fst. 14, Gem. Grodzisk Wlkp. Fragment eines bauchigen Gefäßes (1) und eines Bodens (2) aus dem Frühmittelalter aus dem Objekt Nr. 1. Gez. W. Kudra

12. Grąblewo, Fst. 14, Gem. Grodzisk Wlkp. Auswahl von repräsentativen Formen der Ränder aus dem Frühmittelalter aus dem Objekt Nr. 1. Gez. W. Kudra

Adres autora:

mgr Andrzej Krzyszowski
Muzeum Archeologiczne
ul. Wodna 27
61-781 Poznań

V, Poznań 2000

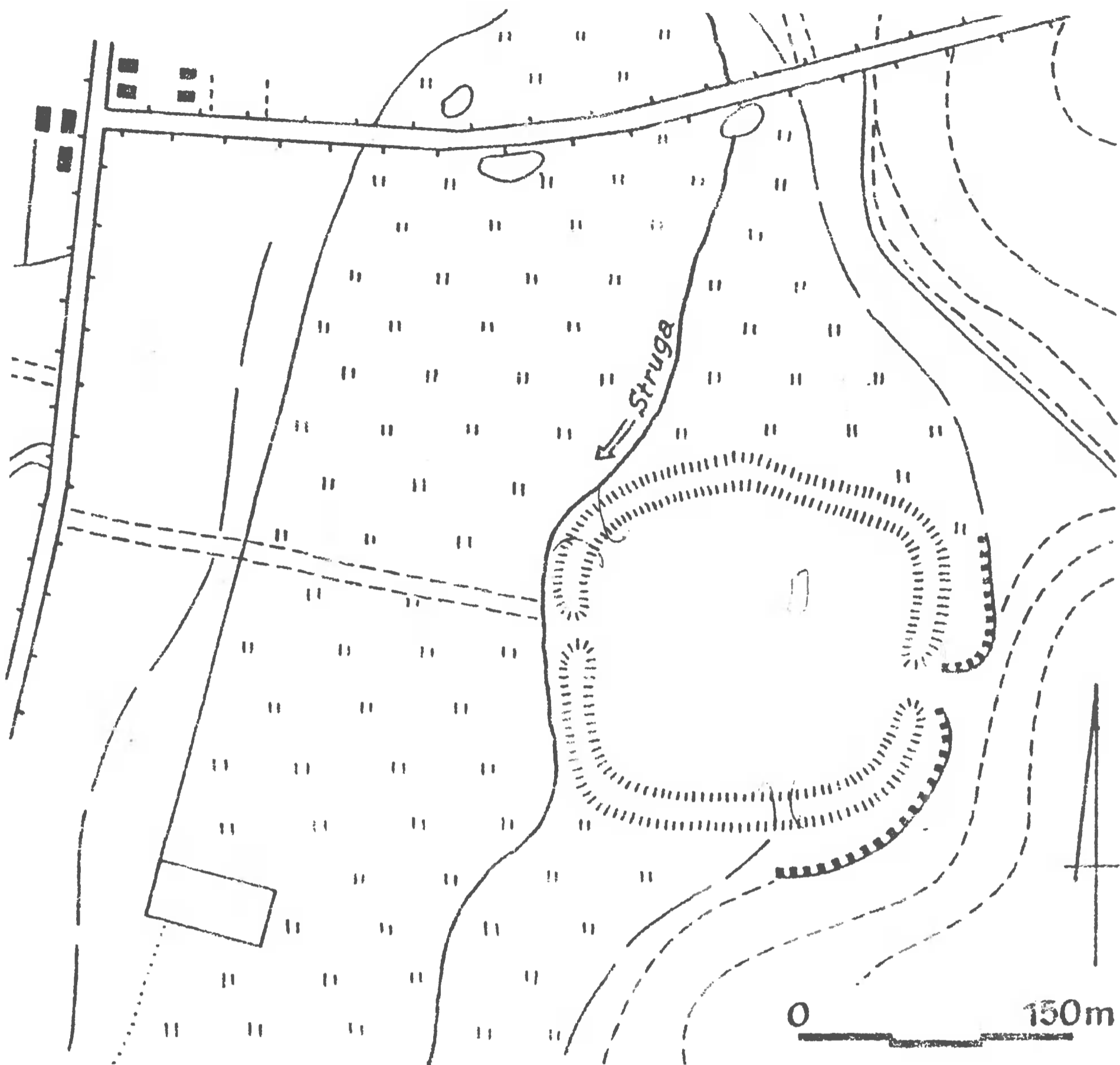
57–72

OLGIERD BRZESKI, ZOFIA KURNATOWSKA, MARIUSZ TUSZYŃSKI

DZIESIĘCIOLECIE BADAŃ WYKOPALISKOWYCH GRODZISKA W GRZYBOWIE, GM. WRZEŚNIA, BYŁE WOJ. POZNAŃSKIE

W Grzybowie, wsi położonej 6 km na północny wschód od Wrześni, nieopodal szosy Września – Witkowo, około 400 m na wschód od byłego dworu Lutomskich (obecnie szkoła podstawowa), znajduje się duże, doskonale zachowane grodzisko. Ta część wsi, gdzie położone jest grodzisko, nosiła nazwę Rابيةżyce. Cała powierzchnia grodziska wynosi 4,7 ha, a powierzchnia wnętrza 2,2 ha. Otoczone jest jeszcze dziś imponującymi wałami, w najwyższych partiach sięgającymi 9 m wysokości. Narys grodziska zbliżony jest do czworoboku z zaokrąglonymi rogami. Od wschodu znajduje się zakłębienie w wale — dawna brama. Drugie wejście do grodu znajdowało się od północy, tam bowiem ramiona wału zachodzą na siebie, tworząc między sobą przejście. Taka forma bramy, zwana boczną, spotykana jest często w grodach słowiańskich. Obecne wejście na teren grodziska od zachodu, od strony szosy, zostało przekopane zapewne w XIX wieku. Grodzisko leży na lewym brzegu rzeczki Strugi (zwanej też Rudak), dopływu Warty, za którą, jak również na północ i południe od grodziska, znajdują się niegdyś podmokłe łąki (ryc. 1). Suchszy i wyższy teren przylegał do grodziska od wschodu. Obecnie grodzisko otoczone jest rowem, wykopanym w 1935 roku, połączonym z ową rzeczką. Po południowo-zachodniej stronie grodziska było niegdyś jezioro i mały zagajnik. Również wewnątrz wałów, w partii północno-wschodniej znajduje się mały stawek.

Grodzisko od dawna budziło zainteresowanie miejscowej ludności, która wiązała jego powstanie z wojnami szwedzkimi. Znajdowane na grodzisku ołowiane kule zdawały się potwierdzać taką wersję (O. Brzeski 1938). Z zachowanej w archiwum Muzeum Archeologicznego w Poznaniu informacji nadesłanej do konserwatora prowincjonalnego w 1909 roku wynika, iż jeszcze w 1811 roku obozował tam jakiś oddział armii francuskiej. Jednak na pruskiej mapie sztabowej (Mb. 2001) grodzisko grzybowskie zostało oznaczone jako *slaven Schanze*. Nie pozostało też nie zauważone przez starożytników polskich i niemieckich w XIX

Ryc. 1. Grzybowo, gm. Września. Usytuowanie grodziska, według W. Kowalenki

wieku, którzy odnotowali je w publikowanych katalogach grodzisk (por. W. Kowalenko 1938, s. 218). Na ten imponujący obiekt zwrócił uwagę również znakomity historyk Karol Potkański (1922, s. 444–445), podkreślając jego usytuowanie w równej odległości między Gniezmem a Gieczem.

W roku 1998 przypadło 120-lecie pierwszych bardziej szczegółowych informacji o grodzisku grzybowski (Ztschr. f. Ethnologie, Verhandlungen, 1978, s. 315). W latach wcześniejszych prowadził tam badania Wilhelm Schwartz, odkrywając m.in. duże ilości kości zwierzęcych i ceramiki „typu grodziskowego” (W. Schwartz 1879, s. 7; por. J. Kaczmarek 1997, s. 92). W 1997 roku przypadło natomiast 60-lecie następnych niewielkich badań sondażowych wykonanych na tym obiekcie przez ówczesnego gimnazjalistę Olgierda Brzeskiego. Zafascynowany imponującym

grodziskiem, leżącym w granicach majątku ciotki, u której spędzał wakacje, wykonał on w 1937 roku mniej więcej pośrodku obiektu sondaż o wymiarach 2 x 2 m, stwierdzając pod warstwą ziemi ornej intensywną warstwę kulturową z licznym materiałem ruchomym. Wyniki swych badań opublikował w czasopiśmie *Z otchłani wieków* (13, 1938, s. 151–153). W tym samym roku grodzisko zostało też ujęte w opracowaniu i katalogu grodzisk wielkopolskich Władysława Kowalenki (1938, s. 218, tabl. I, ryc. 1).

Musiało jednak upłynąć ponad pół wieku, aby grodzisko grzybowskie znalazło się w szerszych planach badań naukowych. W latach intensywnych badań nad początkami państwa polskiego nie wzbudziło ono zainteresowania, aczkolwiek nadal wzmiankowano je w pracach poświęconych wczesnemu średniowieczu (por. J. Kostrzewski 1947, s. 520; 1949, s. 247). Brak informacji o tym grodzie w źródłach pisanych sprawił, iż nie znalazło się w planach badań milenijnych. Jedynie opublikowanie materiałów ruchomych z grodziska i określenie ich ramowej chronologii (W. Hensel 1953, s. 160–162), a następnie wykonanie w 1984 roku planu warstwicowego (W. Hilczer i M. Tuszyński) wzbogaciło dotychczasowe informacje o tym obiekcie.

Podjęcie prac wykopaliskowych na grodzisku w Grzybowie zawdzięczamy inicjatywie dra Olgierda Brzeskiego¹ — współautora niniejszego sprawozdania. Nie zapomniał on w czasie długich lat spędzonych za granicą swej młodzieńczej fascynacji i zapragnął do niej powrócić. Zainteresował zatem grodziskiem poznańskie środowisko archeologów mediewistów. W 1988 roku przystąpiono do wstępnego rozpoznania grodziska metodą odwiertów. Wykonali je O. Brzeski, M. Nowacki i M. Tuszyński. Wyniki były na tyle obiecujące, że rozpoczęcie tu planowych badań wykopaliskowych uznano za celowe. Dr Olgierd Brzeski założył Fundację Brzeskich afiliowaną przy Poznańskim Towarzystwie Przyjaciół Nauk. Jednym z celów statutowych tej fundacji jest finansowanie badań wykopaliskowych na stanowiskach z początków państwa polskiego, w pierwszym rzędzie w Grzybowie. Uformowała się zatem Ekspedycja Wykopaliskowa w Grzybowie. Kierownikiem prac w terenie jest mgr Mariusz Tuszyński, jego stałym współpracownikiem Maciej Nowacki, często też bierze udział w pracach wykopaliskowych dr Olgierd Brzeski. Ogólne kierownictwo naukowe z ramienia Komisji Archeologicznej Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Poznaniu sprawuje prof. dr hab. Zofia Kurnatowska.

¹Dr Olgierd Brzeski pochodzi z rodziny osiadłej w Mierzewie, wsi sąsiadującej z Grzybowem. Interesował się grodziskiem od dzieciństwa, a archeologią od czasów gimnazjalnych. Zainteresowania te wzbudził w nim prof. Józef Kostrzewski i dr Aleksandra Karpińska. Podczas wojny zgłosił się do II Dywizji wojska polskiego we Francji i wraz z nią przedostał się do Szwajcarii. Ukończył tam studia i związał się z firmą Sandoz, która wysłała go do swego oddziału w Kanadzie. Awansował do stanowiska prezesa, a następnie naczelnego dyrektora tej firmy. Po przejściu na emeryturę wrócił do młodzieńczych zainteresowań i studiował archeologię na McGill University w Montrealu oraz odbył kurs archeologii praktycznej z ramienia Drew University w Cezarea Maritima oraz Uniwersytetu w Harvardzie w Askelon. Poza Polską brał też udział w ekspedycjach wykopaliskowych we Francji, Hiszpanii, Belize, Chinach, Japonii i na Cyprze.

Dotacje z Fundacji Brzeskich nie były jednak wystarczające na prowadzenie badań wykopaliskowych. Główny sponsor wspomaga zatem ekspedycję dodatkowymi funduszami, od 1993 roku również władze gminy Września wspierają skromne finanse ekspedycji. W 1995 roku ekspedycja otrzymała też dotację od wojewody poznańskiego. Trzeba też wymienić innych sponsorów: p. Bachorza z Kanady, firmę „Kosłom” p. Koczorowskiego oraz Przedsiębiorstwo Wodociągów i Kanalizacji we Wrześni. Nawiązano też owocną współpracę z grupą młodzieży niemieckiej z gminy Garbsen w rejonie Hannoveru. Bierze ona co roku udział w wykopaliskach pod opieką inż. Bernda Petri, który zafascynował się badaniami wykopaliskowymi i wspiera ekspedycję zarówno swą wiedzą fachową (opracował np. schemat konstrukcji wału z uwzględnieniem problemów statyki budowli), jak i zaspokajają niektóre bardziej przyziemne potrzeby.

W roku 1997 udało się trwale zabezpieczyć cały obszar grodziska, który będąc własnością Spółdzielni Produkcyjnej w Wódkach, był poddawany uprawie niszczącej warstwy kulturowe. Z inicjatywy ówczesnego Wojewody Poznańskiego Włodzimierza Łęckiego jesienią 1997 roku Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy wykupiło teren grodziska, stając się jego właścicielem (por. *Studia Lednickie* 5, 1998, s. 407–409). W ten sposób grodzisko grzybowski zostało przyłączone do innych ważnych grodów wczesnopiastowskich, wyznaczających jądro państwa polskiego, znajdujących się pod opieką tego specjalistycznego Muzeum.

W 1997 roku Ekspedycja Wykopaliskowa w Grzybowie otrzymała własną siedzibę. Gmina Września przekazała bowiem Fundacji Brzeskich posesję wraz ze stojącym tam budynkiem, w którym znalazły pomieszczenia pracowni i magazyny ekspedycji.

Warto jeszcze wspomnieć, iż prawie od początku badań w Grzybowie zostały zastosowane do dokumentacji prac techniki komputerowe. Już w 1991 roku wprowadzono pierwsze dane opisowe i inwentarzowe do komputera. W 1998 roku rozpoczęto przenoszenie danych do arkusza kalkulacyjnego Exel oraz konwersję inwentarza zabytków wydzielonych do pliku zgodnie ze specyfiką HTML. W 1999 roku powstał program do obsługi wykopalisk *Archoś*, oparty na bazie danych *Acces*, którego pewne elementy wykorzystują HTML. Planuje się zintegrowanie w jednym programie wszystkich czynności związanych z dokumentowaniem wykopalisk oraz późniejszą analizą danych.

W 1998 roku uruchomiono też stronę internetową wykopalisk w Grzybowie (<http://www.wrzesnia.pl/grzybowo>), dostępną także w językach niemieckim i angielskim. Zaskoczeniem była duża liczba zainteresowanych naszym stanowiskiem internautów: około 3 tysiące osób z ponad 20 krajów.

Systematyczne prace wykopaliskowe na grodzisku w Grzybowie trwają już 10 lat, zatem nadeszła pora na podsumowanie dotychczasowych wyników. Opublikowano jedynie wstępne informacje (por. M. Tuszyński 1995; Z. Kurnatowska, M. Tuszyński 1996). Mimo jednak tak długiego czasu badań i wyeksplorowania pełnego bądź częściowego 40 wykopów, przebadana powierzchnia jest nadal niewielka i wynosi około 3% całości. Jak wskazują doświadczenia z innych obiektów, o podobnej

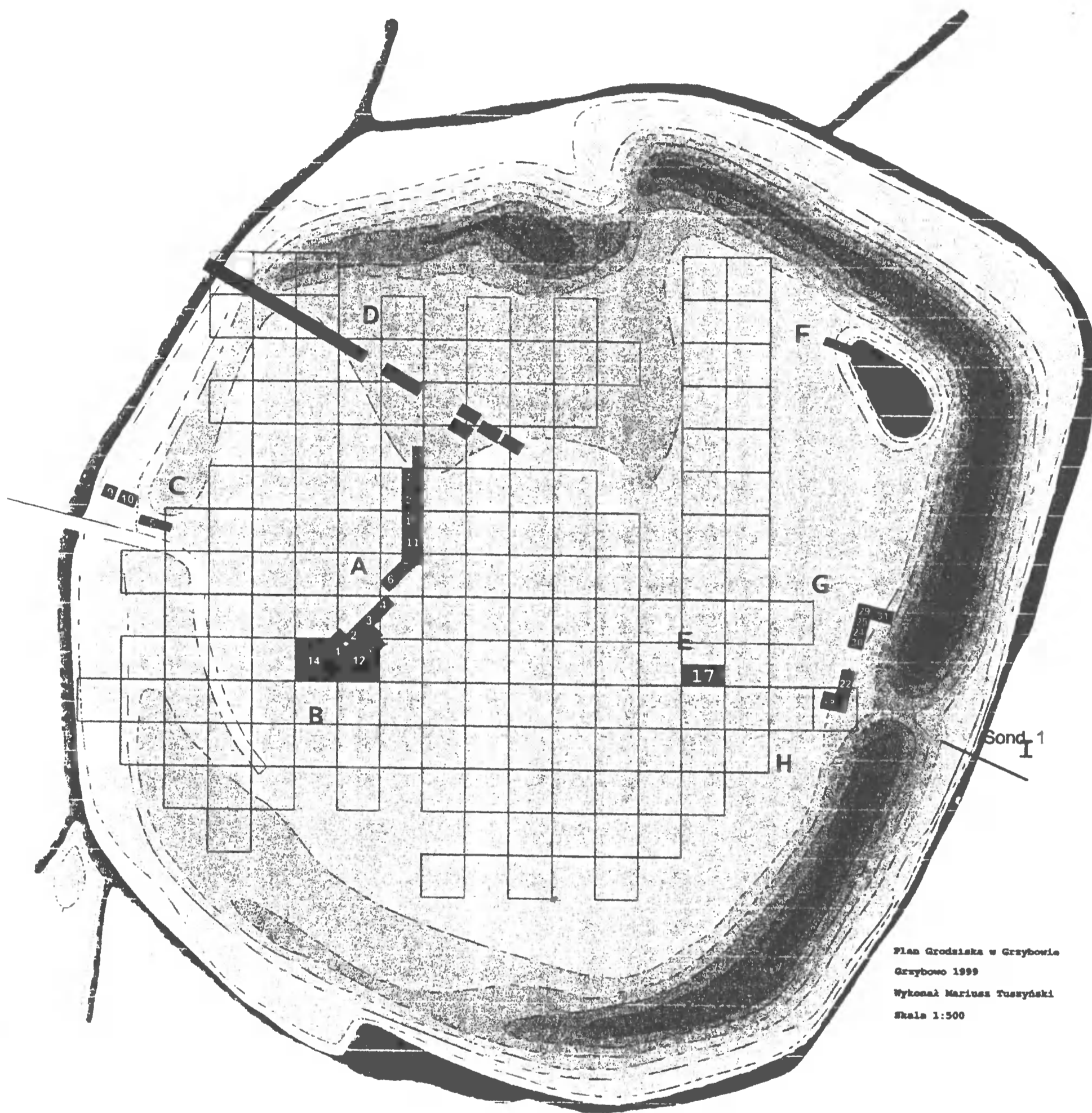
wielkości i charakterze, nieraz dopiero po kilkudziesięciu latach badań odsłaniają się istotne elementy, służące następnie do szczegółowej charakterystyki i interpretacji badanego zabytku.

Wykopy sytuowano, kierując się początkowo wynikami uprzednich badań wiertniczych, a następnie osiąganymi już w trakcie wykopalisk rezultatami (ryc. 2). Jeden ich ciąg (A) został zlokalizowany na majdanie, gdzie badania wiertnicze ujawniły znaczne różnice w poziomie zalegania calca. Nawiązywały do tych pierwszych wykopów dwa wykopy szerokopłaszczyznowe (B). Dalsze ciągi wykopów zostały usytuowane w rejonie wału zachodniego: ciąg C w miejscu zniszczenia obwałowań przez nowożytny przekop, a ciąg D miał już na celu uzyskanie ciągłego przekroju przez wał z nawiązaniem do warstw wnętrza grodu. Pozostałe grupy wykopów zlokalizowano we wschodniej (E, G, H) i północno-wschodniej partii grodziska. Miały one różne cele badawcze. Wykop 17 (E) usytuowano w celu sprawdzenia wyników badań wiertniczych; wykop 8 (F) miał posłużyć do uzyskania danych dla określenia pochodzenia niewielkiego stawku (oczyszczanie stawku w początkach lat dwudziestych naszego wieku zniszczyło jednak wcześniejsze nawarstwienia); wykopy w ciągu G miały charakter ratunkowych, objęły bowiem część przywałową, zniszczoną przez wykopanie przez młodzież głębokiej ziemianki; w końcu wykopy ciągu H usytuowano na przedpolu bramy wschodniej.

Zanim przejdziemy do charakterystyki nawarstwień wczesnośredniowiecznych warto wspomnieć, iż na grodzisku zarejestrowano liczne zabytki wiążące się z pradziejowym użytkowaniem tego stanowiska. W. Schwartz (1880, s. 15) wspomina o siekierce wykonanej z porfiru znalezionej wewnątrz grodziska. W trakcie badań wykopaliskowych znaleziono już ponad 600 sztuk rozmaitych narzędzi, wiórów i odpadków krzemiennych, pochodzących z mezolitu i neolitu (wg J. Marciniaka, mps). Ponadto znalazło się parę mało charakterystycznych skorup neolitycznych. Z okresu wpływów rzymskich pochodzi fragment fibuli i paciorek z wielobarwnego szkła.

Znaczna część dotąd wyeksplorowanych wykopów badawczych przyniosła dane na temat konstrukcji wałów obronnych grodziska, ujawniając przy tym nieznane, zniwelowane konstrukcje mniejszego założenia obronnego. Natrafiono na nie w części północnej ciągu A, charakteryzującej się znacznym zagłębieniem w stosunku do części południowej (wykopy 3–4, 6–7 i wykopy o przeorientowanym kierunku: 11, 18, 27, 38). Znakomity stan zachowania zwłaszcza niżej zalegających konstrukcji drewnianych pozwolił nie tylko na ich odtworzenie, lecz również na uzyskanie z tej partii wielu dat dendrochronologicznych¹. Wstępna analiza pozwoliła wyróżnić układ konstrukcyjny poprzedzający budowę wału (zalegał bowiem pod jego odsadzką) oraz dwie fazy jego budowy. Z wcześniejszego układu konstrukcyjnego zachował się rząd

¹Analizy dendrochronologiczne drewna zabytkowego z Grzybowo wykonał dr hab. M. Krapiec z Akademii Górniczo-Hutniczej w Krakowie. Doskonale zachowany i obfity materiał stanowił też ważne uzupełnienie jego prac nad sporządzeniem skali regionalnej dla Wielkopolski, por. Krapiec 1998, s. 77, ryc. 58A.

Ryc. 2. Grzybowo, gm. Września. Plan grodziska z naniesionymi wykopami i oznaczeniami ciągów wykopów.
Opracował M. Tuszyński

słupów i 3 dranice, datowane na 921 i 922 rok, a dla jednego ze słupów uzyskano datę dendro — 918 rok (M. Krapiec 1998, s. 77). Wyznaczały one odmienny od późniejszych konstrukcji wałowych kierunek. Trudno narazie zinterpretować owe konstrukcje. Uchwycona szerokość wału I fazy wynosiła 17 m, jądro wału, posadzone bezpośrednio na warstwie próchnicy pierwotnej, zbudowano w konstrukcji rusztowej, zachowanej jedynie w postaci cienkich smużek. Szerokość stosów tworzących wał zawierała się w przedziale 2,2 - 2,4 m. Od strony południowej wał umacniała odsadzka, zbudowana również w konstrukcji rusztowej i zabezpieczona hakami. Zastosowano przeważnie drewno dębowe, uzupełnione jesionem. Najmłodsza data dendro uzyskana z odsadzki to 935 rok. Drewno pochodziło z grubych bali łupanych prawdopodobnie klinami na belki o przekroju trójkątnym. Przed wałem znajdowało się rumowisko belek, z których najmłodsza datowana jest na 930 rok. W II fazie wał został poszerzony przez nadbudowanie odsadzki i dostawienie dwu stosów od zewnątrz (na wspomnianym rumowisku), z których przynajmniej zewnętrzny pełnił rolę odsadzki. II faza wału została zniszczona przez pożar, o czym świadczy około 0,5 m warstwa spalenizny zalegająca na odsadzce. Po spaleniu wału nie odbudowano. Został on zniwelowany, a jego pozostałości zostały najprawdopodobniej zużyte do wyrównania powierzchni majdanu. Wiąże się to z bardzo istotnym zagadnieniem pierwotnego ukształtowania powierzchni grodziska, ewentualnych zagłębień terenowych bądź nawet drobnych cieków czy oczek wodnych, które wymagały znacznych prac niwelacyjnych. Będzie to przedmiotem dalszych szczegółowych badań.

Istotnych danych na temat konstrukcji wału zewnętrznego dostarczył natomiast ciąg wykopów D, częściowo uzupełniony ciągiem C. Wynikiem badań stał się pełny profil wału wraz z fragmentem nawarstwień wnętrza grodu. Nie wyjaśniono jedynie, czy wał miał w tym miejscu odsadzkę zewnętrzną. Uzyskanie danych na ten temat utrudnia wspomniane wyżej otoczenie w 1935 roku grodziska rowem, co zakłóciło pierwotną stratygrafię. Szerokość podstawy wału wynosiła 28 m. Jądro składające się z 9 stosów wzniesiono w konstrukcji rusztowej przesypywanej piaskiem, piaszczystą próchnicą, niekiedy z zawartością materiału ruchomego, zatem pochodzącą z wcześniejszych obiektów, oraz gliniastym żwirem. Pod wałem zachowała się próchnica pierwotna, jedynie od wewnątrz stopa wału została zagłębiona w całość. Od zewnątrz nie stwierdzono podobnego zagłębienia, zaobserwowano jedynie niwelację terenu. Zły stan zachowania drewna nie pozwolił stwierdzić, czy konstrukcja od zewnątrz została umocniona hakami. Drewno zachowało się lepiej od wnętrza wału, gdzie uchwycono fragment zwęglonego łoża do wysokości 6 belek. Z tej partii wału uzyskano również daty dendro wskazujące w przypadku najlepiej zachowanej próby na lata około 922 (M. Krapiec 1998, s. 77). Warto wspomnieć, iż pod wałem w małej jamie wykopanej w calcu znaleziono zgniecione niewielkie naczynie gliniane, obtaczane górą. Najprawdopodobniej zetknęliśmy się tutaj z pozostałością obrzędów zakładzinowych, związanych z budową umocnień.

Wykopy w ciągu C uzupełniły dane z powyższego przekroju obserwacją, iż wał miał zapewne dwie fazy, przy czym faza pierwsza została częściowo zniszczona przez pożar od strony zewnętrznej. Również w tym przekopie nie udało się stwierdzić charakteru odsadzki.

Rozpoznanie umocnień grodu grzybowskiego uzupełniono jeszcze sondażem przecinającym przedpole wału w rejonie wschodniej bramy. Stwierdzono tam obecność płytkiego (1,5 m) zagłębienia o szerokości około 20 m, które nie mogło pełnić funkcji fosy. Ciąg wykopów H usytuowany po wewnętrznej stronie tej bramy (wykopy 22 i 28) ujawnił kamienne podwaliny najprawdopodobniej jakiejś budowli związanej z systemem bramnym. Badania w tej partii jeszcze nie ukończono, dlatego też trudno o ich pełniejszą charakterystykę.

Zabudowa grodu została rozpoznana dotąd jedynie ułamkowo. W wykopach ciągu B (12, 14) i związanych z nimi wykopach ciągu A (1, 2 i częściowo 3) natrafiono na liczne obiekty, zalegające płytko i znacznie naruszone orką, dlatego też duża część materiałów ruchomych znalazła się poza ich obrębem, w warstwie kulturowej. Były to przeważnie niewielkie jamy o trudnej do ustalenia funkcji. Niektóre z nich mogły być pozostałościami budowli naziemnych. Na ślady zabudowy wnętrza paru kolejnych faz w układzie stratygraficznym natrafiono w wykopach ciągu D. Najmłodszy poziom zabudowy był reprezentowany przez pozostałości działalności produkcyjnej, zapewne kuźni. Znajdowało się tam palenisko, otoczone rozwaliskiem kamiennym z obudowy pieca i wypełnione grubymi warstwami popiołu. W okolicy zalegały liczne żużle i przedmioty żelazne, a także fragmenty naczyń z przywartą zżuzloną masą. Inny rodzaj działalności produkcyjnej — złotnictwo — poświadczają znaleziska tygielków, m.in. w obiekcie 11 w zachodniej partii grodziska.

Dalsze obiekty wiążące się z zabudową wnętrza ujawniono w wykopie 17 (E), usytuowanym we wschodniej części grodziska. Wreszcie w wykopach ciągu G w rejonie bramy wschodniej odkryto pozostałości dwóch dużych obiektów o charakterze ziemiankowym. Dotychczasowe odkrycia świadczą o intensywnym użytkowaniu powierzchni grodziska i zabudowaniu jej budowlami różnego charakteru. Przed szczegółową analizą zawartości, a trzeba podkreślić, iż obiekty dostarczyły licznych materiałów ruchomych, ułamków ceramiki, kości zwierzęcych, fragmentów polepy, a także rozmaitych zabytków wydzielonych, trudno przyporządkować poszczególne obiekty określonym fazom użytkowania stanowiska, tym bardziej, że należy się liczyć w najniższym poziomie z pozostałościami obiektów pradziejowych.

Zarówno z obiektów, jak i nawarstwień wałowych i warstwy kulturowej uzyskano bardzo liczne materiały ruchome, m.in. dzięki zastosowanemu przesiewaniu warstw. Pozyskano zatem liczne zabytki drobne (np. paciorki szklane), które mogłyby zostać przeoczone przy zwykłej eksploracji. Jak wspomniano, materiał ruchomy czeka jeszcze na szczegółową analizę, lecz już teraz warto zwrócić uwagę na niektóre kategorie znalezisk, mogące świadczyć o charakterze i randze stanowiska.

Oprócz bardzo licznych fragmentów naczyń, z których udało się zrekonstruować wiele form (ryc. 3 i 4), najliczniej wystąpiły rozmaite przedmioty użytku codziennego: noże żelazne, szydła, przęśliki. Znaleziono też fragmenty przedmiotów drewnianych, m.in. 1/8 koła, stępor, strzałę z kościanym ostrzem, a także fragmenty obuwia skózanego.

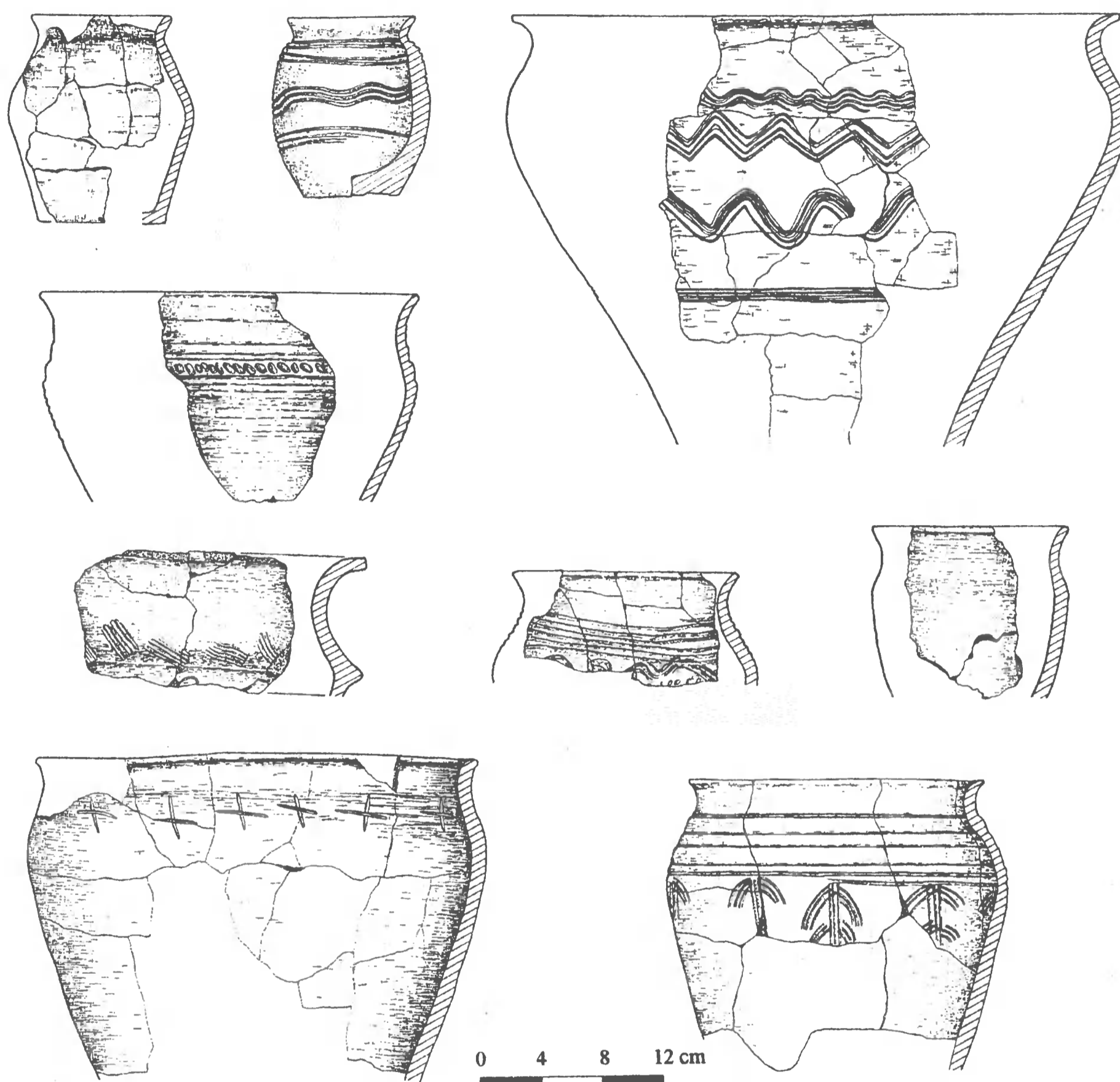
Inne kategorie znalezisk należą już do grupy przedmiotów luksusowych, sprowadzanych nieraz z daleka, spotykanych w tym czasie głównie w ważnych grodach wczesnopiastowskich. Są to takie znaleziska, jak: bardzo liczne paciorki szklane, z karneolu i bursztynu, różnej wielkości i kształtu (ryc. 4: 4–7). Następnie przedmioty wykonane z poroża, dość liczne fragmenty grzebieni trójwarstwowych (ryc. 6) pochodzących zapewne z Pomorza Zachodniego (por. E. Cnotliwy 1973, *passim*), ale także unikatowe grociki strzał i oprawki cylindryczne, pokryte ornamentem, znajdującym najbliższe analogie na Morawach (Kavanová 1995, s. 205–206, 232, 234, 236, Abb. 37: 20, 26, 29; Abb. 48: 1, 2, 5). Importem są również fyllitowe oselki (ryc. 5: 1–3) z otworem do zawieszania przy pasie.

Na szczególną uwagę zasługują monety: fragment dirhema znaleziony w jednym z obiektów przy bramie wschodniej oraz krzyżówka z pierwszej połowy (być może nawet z I ćwierci) XI wieku² znaleziona w warstwie kulturowej związanej z obiektami zlokalizowanymi w zachodniej części ciągu D. Znaleziono także brakteat guziczkowy z XII wieku. Przypomnijmy, iż w końcu XIX wieku na grodzisku znaleziono też srebrny skarb ukryty w naczyniu (J. Ślaski, S. Tabaczyński 1959, s. 23). W ostatnim sezonie dzięki inicjatywie M. Andrałowicza podjęto uwieńczoną sukcesem próbę znalezienia resztek tego skarbu, dzięki czemu możliwe będzie uzyskanie dokładniejszych danych na jego temat. Już teraz wiadomo, iż był to skarb dirhemowy, należący zatem do wcześniejszego horyzontu deponowania skarbów w Wielkopolsce.

Dotychczasowe wyniki badań wykopaliskowych, a zwłaszcza uzyskane daty dendrochronologiczne i wspomniane wyżej monety pozwalają na określenie ram czasowych funkcjonowania grodu w Grzybowie. Początki grodu przypadają na pierwsze dziesięciolecie X wieku (daty uzyskane z wału wewnętrznego i wewnętrznego lica wału zewnętrznego oscylują wokół lat 920–935). Szczegółowa analiza pozwoli w przyszłości określić dokładniej fazy budowy czy przebudowy grodu. Krzyżówka z początków pierwszej połowy XI wieku określa, jak się wydaje, górną granicę najważniejszego okresu funkcjonowania grodu. Wspomniane wyżej zabytki również dobrze wpisują się w zarysowane ramy chronologiczne. Podobnie bogaty zbiór materiału ceramicznego, reprezentujący zarówno naczynia obtaczane częściowo (por. ryc. 3), jak i obtaczane całkowicie (ryc. 4), zaliczyć można ogólnie do fazy D wczesnego średniowiecza.

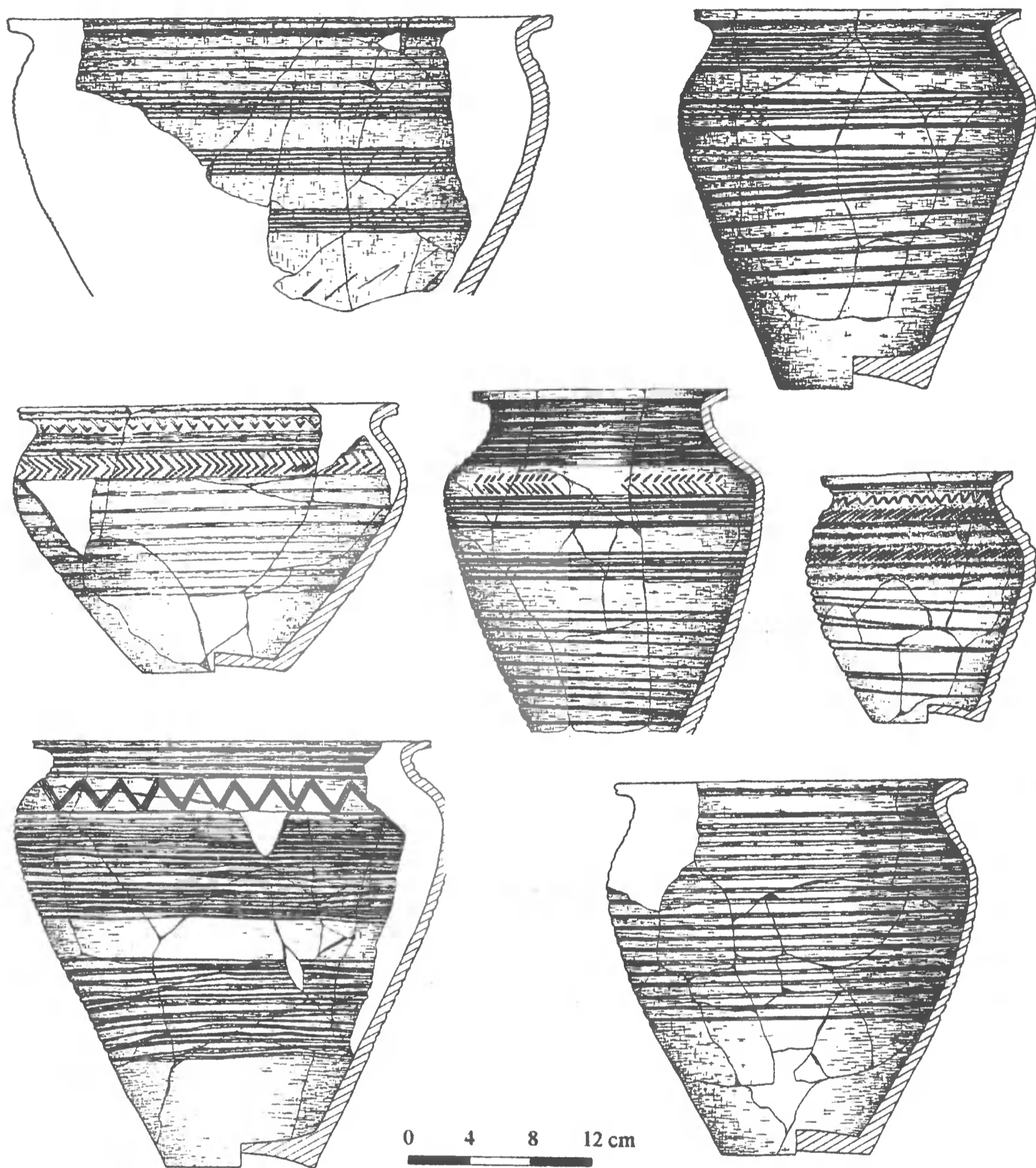
Tak ustalona chronologia grodu w Grzybowie skłania do pytania o jego rolę w procesie tworzenia się państwa. Nie ulega bowiem wątpliwości, iż wpisuje się on

²Krzyżówkę określił prof. dr hab. Stanisław Suchodolski z Instytutu Archeologii i Etnologii PAN w Warszawie.

Ryc. 3. Grzybowo, gm. Września. Zrekonstruowane naczynia gliniane obtaczane przykrawędnie i górą.
Rys. A. Knaś i M. Czaplńska

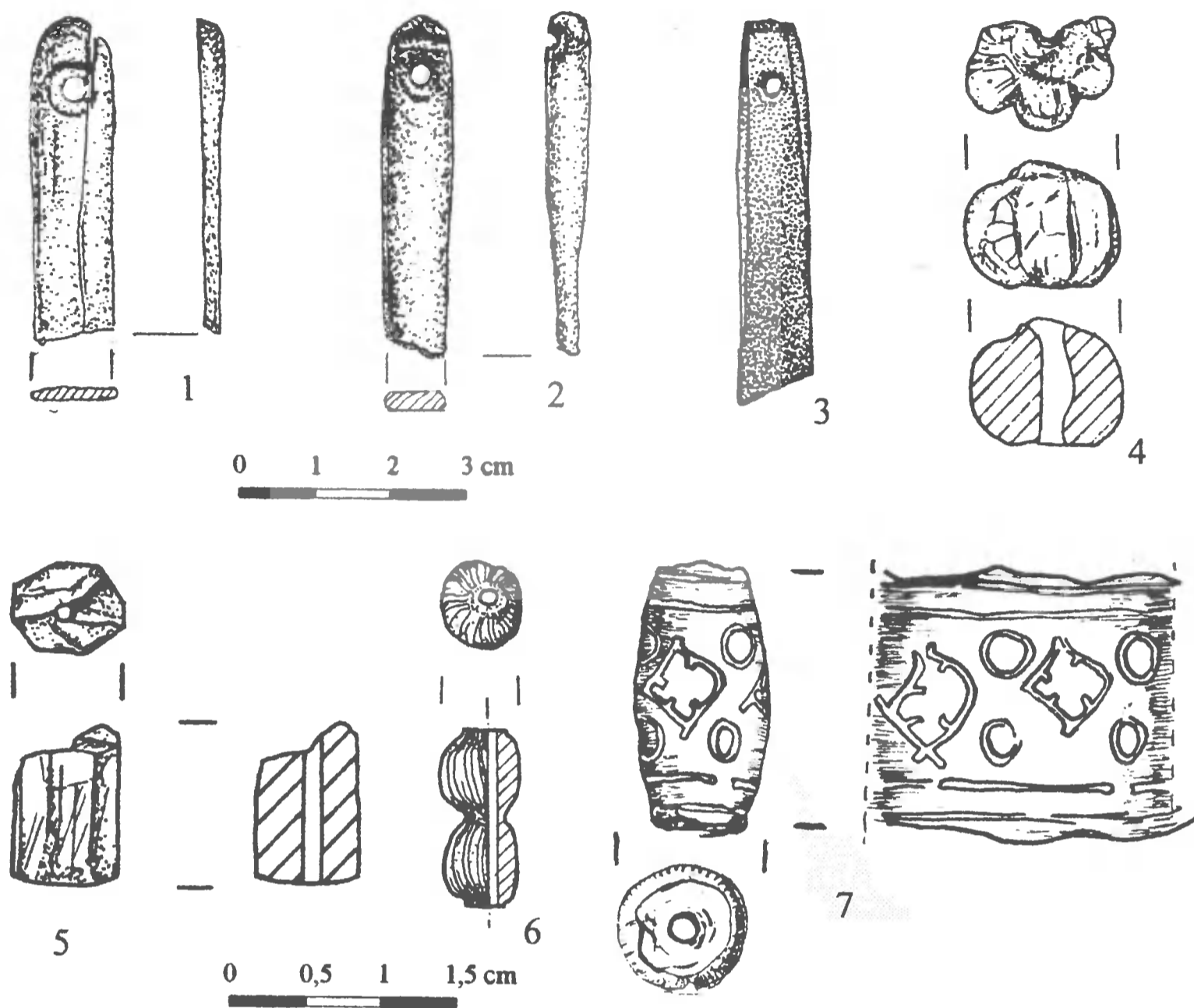
w grupę dużych grodów centralnych, wznoszonych na ziemi gnieźnieńskiej przez pierwszych władców piastowskich (Z. Kurnatowska 1997). Jest to zarazem jeden z największych i jak dotąd najstarszych grodów tej grupy. Wymienione wyżej zabytki importowane, o charakterze luksusowym poświadczają obecność przedstawicieli ówczesnej elity wśród mieszkańców grodu. Zarówno skarb srebrny, jak i znaleziska pojedynczych monet, tak wówczas rzadkie w warstwach osadniczych grodów wielkopolskich, również wykazują związek z tą grupą społeczną, stanowiącą

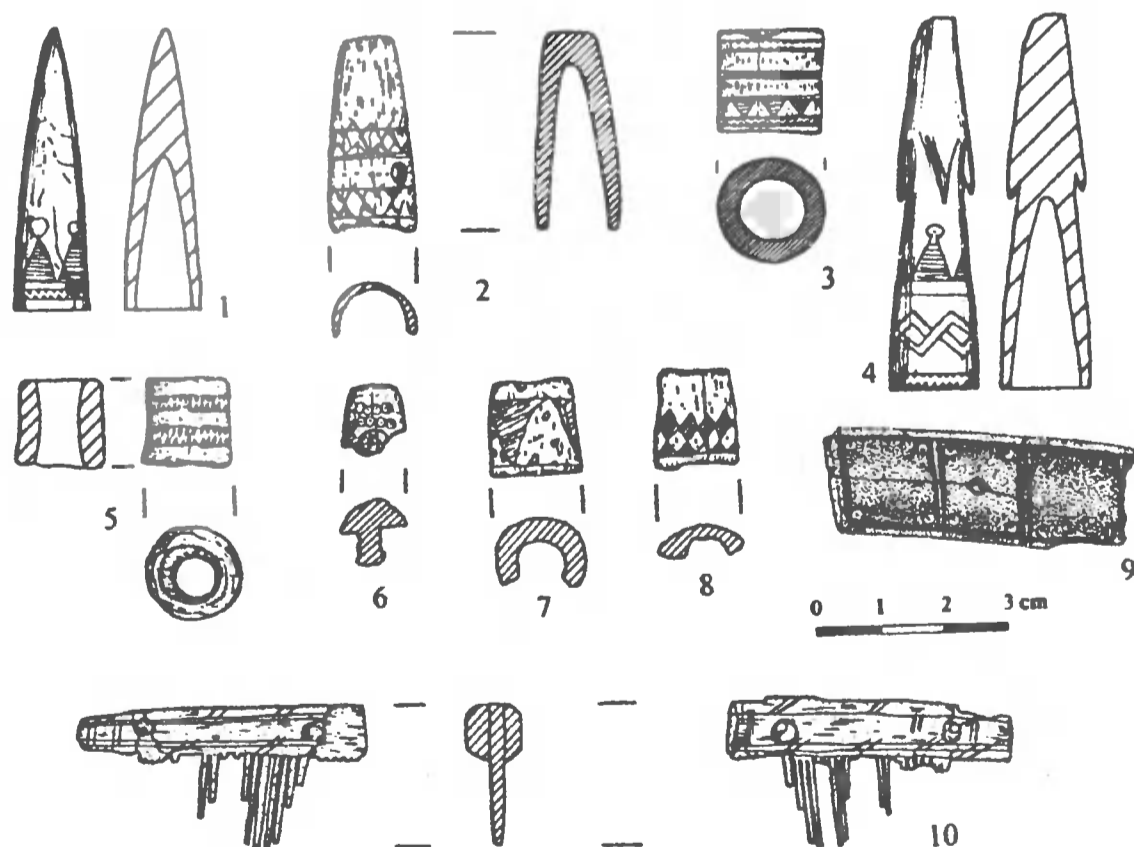
Ryc. 4. Grzybowo, gm. Września. Zrekonstruowane naczynia gliniane całkowicie obtaczane. Rys. A. Knaś i M. Czaplńska

oparcie dla dynastii w dziele budowy państwa i mającą dostęp do rozmaitych dóbr uzyskiwanych z handlu czy łupów wojennych. Zatem miejsce grodu grzybowskiego w najdawniejszej strukturze władzy nie może ulegać wątpliwości. Przypomnimy, iż leżał on w równej odległości od Gniezna i Giecza, i wraz z Ostrowem Lednickim tworzył jakby czworobok dużych grodów w centrum ziemi gnieźnieńskiej, które stały się manifestacją władzy Piastów w Wielkopolsce. Mamy nadzieję, że kontynuacja badań na samym grodzisku oraz rozpoznanie

zasiedlenia całego okręgu grodowego, a zwłaszcza analiza dotąd uzyskanych materiałów, przyniosą dalsze informacje na ten temat.

Ryc. 5. Grzybowo, gm. Września. Paciorki ze szkła i karneolu (4-7); osetki z fyllitu (1-3). Rys. A. Knaś i M. Czaplińska

Ryc. 6. Grzybowo, gm. Września. Zdobione przedmioty wykonane z poroża. Rys. A. Knaś i M. Czaplińska

Bibliografia

- Brzeski O.
1938 *Grodzisko wczesnohistoryczne w Grzybowie w powiecie wrzesińskim*, ZOW 13, s. 151–153.
- Cnotliwy E.
1973 *Rzemiosło rogownicze na Pomorzu wczesnośredniowiecznym*, Wrocław.
- Hensel W.
1953 *Studia i materiały do osadnictwa Wielkopolski wczesnohistorycznej*, t. II, Poznań.
- Kaczmarek J.
1997 *W kręgu Wilhelma Schwartza (czyli sami swoi)*, [w:] *Archeologia i starożytnicy. Studia dedykowane Profesorowi Andrzejowi Abramowiczowi w 70. rocznicę urodzin*, Łódź, s. 87–97.
- Kavanová B.
1995 *Knochen- und Geweihindustrie in Mikulžice* [w:] F. Daim, L. Polažek (red.), *Studien zum Burgwall von Mikulžice*, t. I, Brno, s. 113–378.
- Kostrzewski J.
1947 *Kultura prapolska*, Poznań.
1949 *Pradzieje Polski*, Poznań.
- Kowalenko W.
1938 *Grody i osadnictwo grodowe Wielkopolski wczesnohistorycznej (od VII do XII wieku)*, Poznań.
- Krapiec M.
1998 *Oak dendrochronology of the neoholocene in Poland*, *Folia Quaternaria* 69, s. 51–33.
- Kurnatowska Z.
1997 *Badania nad początkami państwa polskiego. Próba bilansu*, *SlAnt* 28, s. 25–38.
- Kurnatowska Z., Tuszyński M.
1996 *Wczesnośredniowieczne grodzisko w Grzybowie pod Wrześnią*, *Kronika Wielkopolski*, nr 4 (79), s. 76–85.
- Marciniak J.
mps *Opracowanie zabytków krzemiennych, znalezionych na grodzisku w Grzybowie*.
- Potkański K.
1922 *Ze studiów nad ustrojem grodowo-plemiennym*, [w:] *Pisma pośmiertne Karola Potkańskiego*, t. I, Kraków.
- Schwartz W.
1879 I. *Nachtrag zu den Materialien zur prähistorischen Kartographie der Prov. Posen. Beilage zum Programm des Königl. Fr. W. Gymnasiums in Posen*, Poznań.
1880 II. *Nachtrag zu den Materialien zur prähistorischen Kartographie der Prov. Posen. Beilage zum Programm des Königl. Fr. W. Gymnasiums in Posen*, Poznań.
- Slaski J., Tabaczyński S.
1959 *Wczesnośredniowieczne skarby srebrne Wielkopolski. Materiały*, Warszawa – Wrocław.
- Tuszyński M.
1995 *Grodzisko w Grzybowie, stan. 1, gm. Września, woj. poznańskie. Doniesienie wstępne*, *WSA* 3, s. 201–204.

Zietschrift

1978 Zeitschrift für Ethnologie, Verhandlungen, s. 315.

TEN YEARS OF THE EXCAVATING OF THE EARTHWORK AT GRZYBOWO, COMMUNE WRZEŚNIA

SUMMARY

At Grzybowo, village lying 6 kilometres north-east from Września, there is a big (whole area 4,7 hectare, interior part 2,2 hectare), very well preserved stronghold site with ramparts that have gone up to 9 meters high. The site was already known and penetrated at XIX century by lovers of antiquities. In 1938 Olgierd Brzeski did some small investigations there. 10 years ago, at mentioned above Olgierd Brzeski PhD suggestion, methodical excavations were started on the site. As retired man Brzeski, resumed his fascination of the youth - it means archaeology, and established Brzeski Foundation to give the financial support for research at the stronghold at Grzybowo.

Up to now, 40 trenches have been explored there, what covered 3% of the whole area of the site. The trenches were placed according to results received from the prospecting borings, that had been previously done at the stronghold. The great part of explored trenches provided some evidences about ramparts. What more some structures of smaller, earlier stronghold site, were found too. They are invisible today on the surface of the ground and were levelled by later, bigger stronghold. Explored wooden constructions of the ramparts show very well preservation. Therefore it was possible to reconstruct them and to gain some dendrochronological analysis. The analysis gave evidences that explored part of the stronghold at Grzybowo was built in 20ties and 30ties of the X century (there have been also found some non-identified wooden constructions beneath the rampart and recognised two phases of its building). Explored trenches on the site also provided some information about external embankment. It was built in two phases too - earlier phase according to dendrochronological analyse is dated to 922. Furthermore, at the part of eastern gate, some stone structures were found - probably stone basement of a building connected with the gate system.

Interior part of the stronghold has been recognised in a very small degree. There are some evidences of the ground household buildings in western part of the site and houses hollowed into the ground near the eastern gate. There have been found some remains related with workshop area too - in that case remains of the smithy.

Diversity of loose materials have been found from recognised objects, stratigraphic setting of the ramparts and cultural layer of inner part of the stronghold. Besides of many prehistoric artefacts (for example hundreds of flint tools dating to Mesolithic and Neolithic periods), and a great number of fragments of medieval pottery and animal bones, also quite many everyday life usage artefacts and rare pieces of wooden things were found (a fragment of wooden wheel, arrow with bone spear etc.). Especially interested for archaeological research are some exceptional luxury finds, coming from far away, mainly from significant early Piast state strongholds. Amongst these materials are beads of different size and shape made of glass, carnelian and amber (Fig. 5, 4-7), then some artefacts made of antlers, mainly plenty of pieces of three-layers combs (Fig. 6), originating probably from West Pomerania province and some unique arrow spears and decorated cylindrical settings (Fig. 6) with nearest analogy in Moravian region. Whetstones made of phyllith with a hole for hanging them at the belt are also imported goods (Fig. 5, 1-3). A piece of dirham and *Sachsenpfennig* dated to 1st half (maybe 1st quarter) of the XI century were found as well. There is information that at the end of the XIX century a silver hoard deposited in a clay vessel was found at Grzybowo. During the last season of the excavating the stronghold, thank to M. Andrałójć, some attempts were done to find the remains of the hoard, which met with success. It appeared that at Grzybowo there was the hoard of dirhams, which could be dated to the early horizon of the hoards deposited in Great Poland.

Up to now results of excavating and especially dendrochronological analysis and finds of the coins let to establish the chronological frame for the stronghold at Grzybowo. The beginnings of the site are dated to first decades of the X century. *Sachsenpfennig* dated to the beginning or 1st half of the XI century fixes, as can be supposed, the upper border the performing of the stronghold. What more, mentioned above early medieval artefacts could be also dated to indicated chronological frames. Besides, a great number of ceramics materials

among which we have vessels turned partly and then fully-turned pots (Fig. 3 and 4), that could be dated to phase D of early Middle Ages, also testify general chronological frames of the stronghold.

Indicated above chronology of the stronghold at Grzybowo determine us to ask about its role in the process of development of early Polish state. It seems to be out of question that Grzybów belongs to the one of big, central strongholds, erected at Gniezno region, by early Piast dynasty rulers. Up to now it is one of the biggest and oldest strongholds among the group of similar sites as well. Imported luxury goods that were found testify presence of contemporary social élite among the inhabitants of Grzybowo. The silver hoard and finds of the coins that are usually quite rarely on the settlement places of Great Poland, show the connection with upper class of the society, which supported the dynasty in the process of consolidation of the state. Grzybowo was placed at the equal distance from Gniezno and Giecz and together with Ostrów Lednicki formed quadrangle of stronghold sites at Gniezno region, which demonstrated power of the Piast in Great Poland. Further researches on the stronghold site at Grzybowo, together with recognition of the other settlements in the region and analyse of materials, could provide us for sure more knowledge about that problem in the future.

Figures

1. Placement of the stronghold at Grzybowo according to W. Kowalenko
2. Plan of the stronghold at Grzybowo with explored trenches and their continuation according to M. Tuszyński
3. Reconstructed clay vessel turned in upper part. Drawing A. Knaś and M. Czaplńska
4. Reconstructed fully turned clay vessel. Drawing A. Knaś and M. Czaplńska
5. Beads made of glass and carnelian (4-7); whetstones made of phyllith (1-3). Drawing A. Knaś and M. Czaplńska
6. Decorated artefacts made of antlers. Drawing A. Knaś and M. Czaplńska

Translated by Ewa Bugaj

Adresy autorów:

dr Olgierd W. Brzeski
3476 Wilson, Montréal, Québec
H4A 2T5
Kanada

prof. dr hab. Zofia Kurnatowska
Instytut Archeologii i Etnologii PAN
Oddział w Poznaniu
ul. Zwierzyniecka 20
60-814 Poznań

mgr Mariusz Tuszyński
ul. Św. Andrzeja Boboli 10b
87-100 Toruń

V, Poznań 2000

73–84

BARBARA IWANICKA-PINKOSZ, ELŻBIETA WYRWIŃSKA

RATOWNICZE BADANIA ARCHEOLOGICZNE
NA WCZESNOŚREDNIOWIECZNYM GRODZISKU W DĄBCZU,
STAN. 1, GM. RYDZYNA, BYŁE WOJ. LESZCZYŃSKIE

Grodzisko w Dąbczu, stan. 1, w starszej literaturze znane jako Rydzyna (W. Kowalenko 1938), położone jest w mezoregionie Wysoczyzny Leszczyńskiej (J. Kondracki 1968), na północnym skraju doliny Rowu Polskiego (prawobrzeżnego dopływu Baryczy). Usytuowane jest około 750 m na wschód od granic Rydzyny (ryc. 1).

Obiekt zaliczany do grupy grodzisk wklęsłych, otoczony jest pierścieniowatym wałem. Zachowana wysokość wału wynosi około 3,5 m, średnica kotlinki wewnętrznej 30 x 50 m. Od południowego zachodu do grodziska przylega sierpowate przedwale.

Grodzisko znane jest od dawna z autopsji różnych osób. Chronologia obiektu została wstępnie określona na fazę D wczesnego średniowiecza na podstawie materiałów uzyskanych w trakcie badań powierzchniowych prowadzonych przez Z. Kurnatowską i A. Łosińską w 1977 roku.

W związku ze znaczną dewastacją majdanu grodziska oraz przedwala podjęte w 1996 roku badania wykopaliskowe miały charakter ratowniczy. W celu ustalenia charakteru zabudowy wnętrza grodziska wykop założono wzdłuż linii głównej biegnącej od podnóża wału przez środek majdanu do jego przeciwległego krańca, na osi wschód—zachód (ryc. 2). Ostatecznie wykop osiągnął długość 30 m, szerokość od 7,5 m (na dwóch działkach) do 5 m (na pozostałych). Ogółem, w ramach wyznaczonych działek (2,5 x 5,0 m), rozpoznano 162,5 m² terenu. Zarejestrowano pozostałości po 46 obiektach: 2 chaty, studnia, 2 paleniska wolno stojące, 2 jamy gospodarcze, 4 jamy o nieokreślonej funkcji. Pozostałe obiekty to jamy posłupowe.

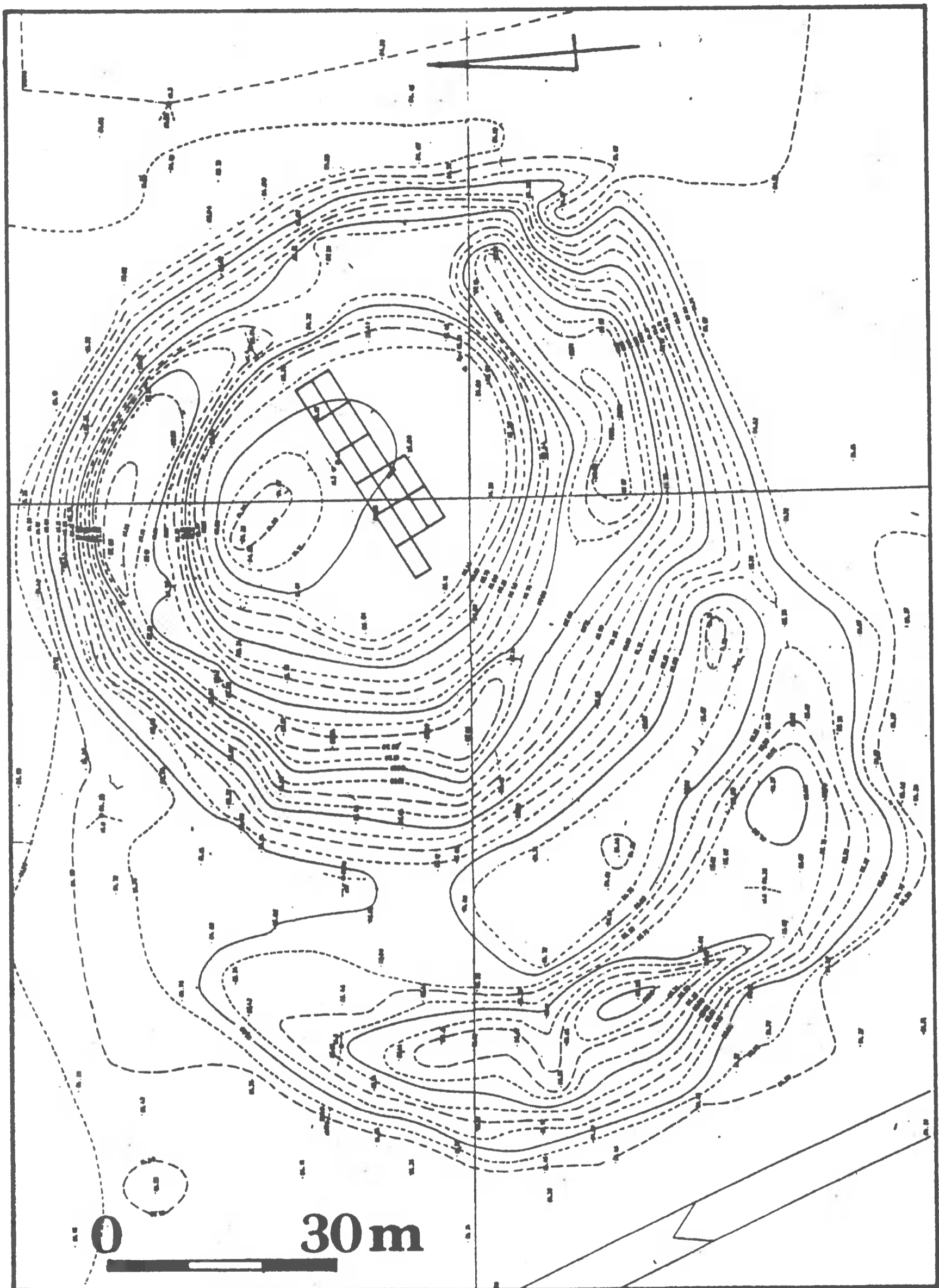
U podnóża wału, we wschodniej partii majdanu, odkryto obiekt nr 2 – studnię (ryc. 3). Na głębokości około 0,4 m od obecnej powierzchni terenu odsłonięto wchodzący w północny profil wykopu zarys obiektu (ryc. 3 A) o wymiarach 2,6 x 1,8 m. Granice obiektu w rzucie wyznaczały negatywy belek stanowiących prawdopodobnie cembrowinę górną o konstrukcji zrębowej. Były one oddzielone od

właściwego wypełniska obiektu warstwą białego piasku, pochodzącego z wkopu pod budowę studni. Cembrowinę dolną studni zarejestrowano jedynie w dolnej partii obiektu (ryc. 3 B) w postaci krzyżujących się w narożnikach poziomo ułożonych dranic. Ich stan zachowania nie pozwolił na określenie konstrukcji tej cembrowiny. Wypełnisko studni o wymiarach 1,5 x 1,6 m (?) i głębokości 1,2 m, w profilu prostokątnej, stanowiła czarna, tłusta ziemia oraz duża ilość fragmentów ceramiki i kości zwierzęcych. W dolnej części wypełniska licznie wystąpiły kamienie. W południowo-wschodnim narożniku, na dnie studni, leżało poroże jelenia oraz fragmenty dużego naczynia zasobowego.

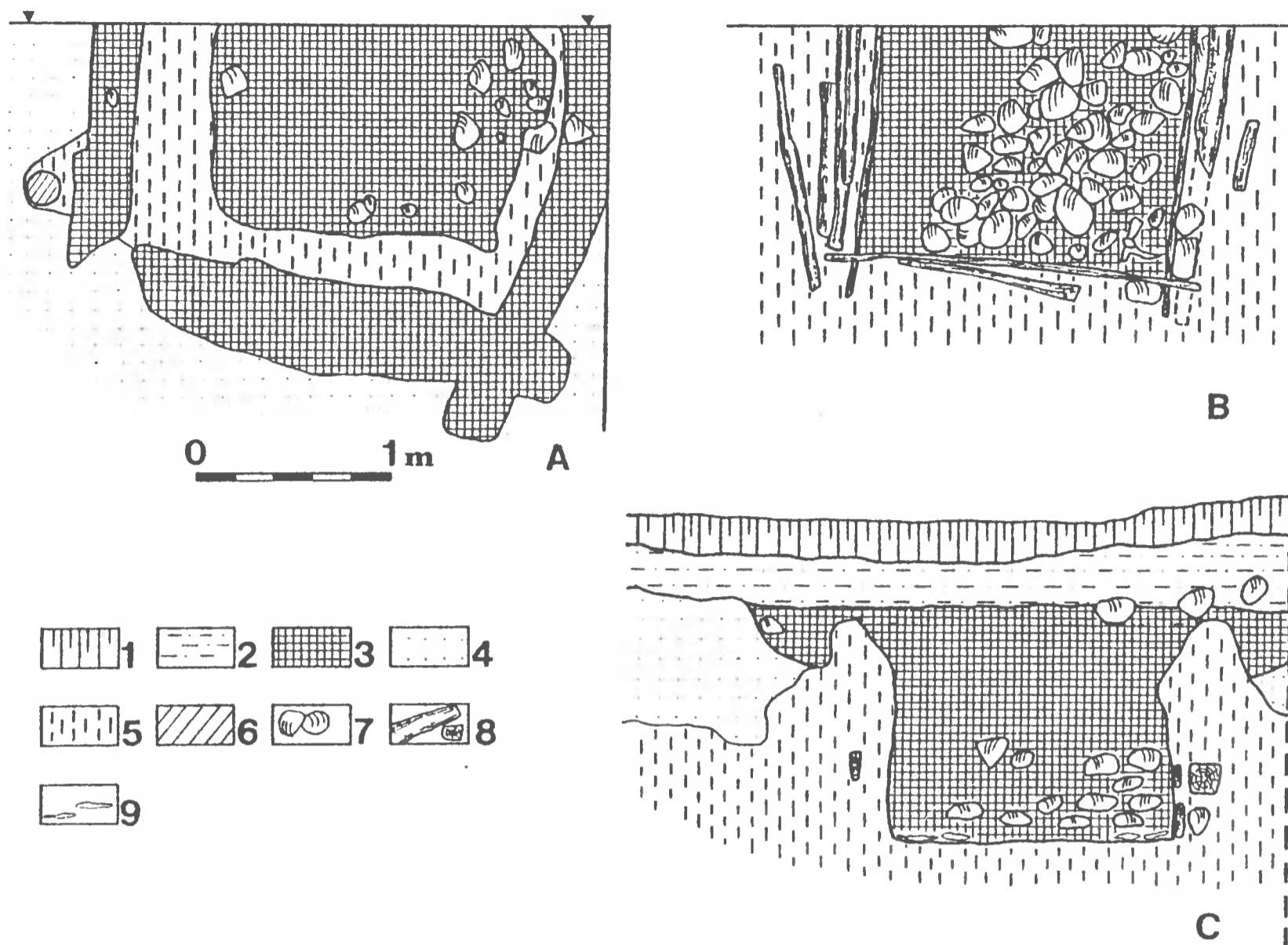
1 km

Ryc. 1. Dąbcze, stan. 1, gm. Rydzyna. Lokalizacja stanowiska. Rys. B. Iwanicka-Pinkosz

Ryc. 2. Dąbcze, stan. 1, gm. Rydzyna. Plan warstwiczny grodziska z lokalizacją wykopu.

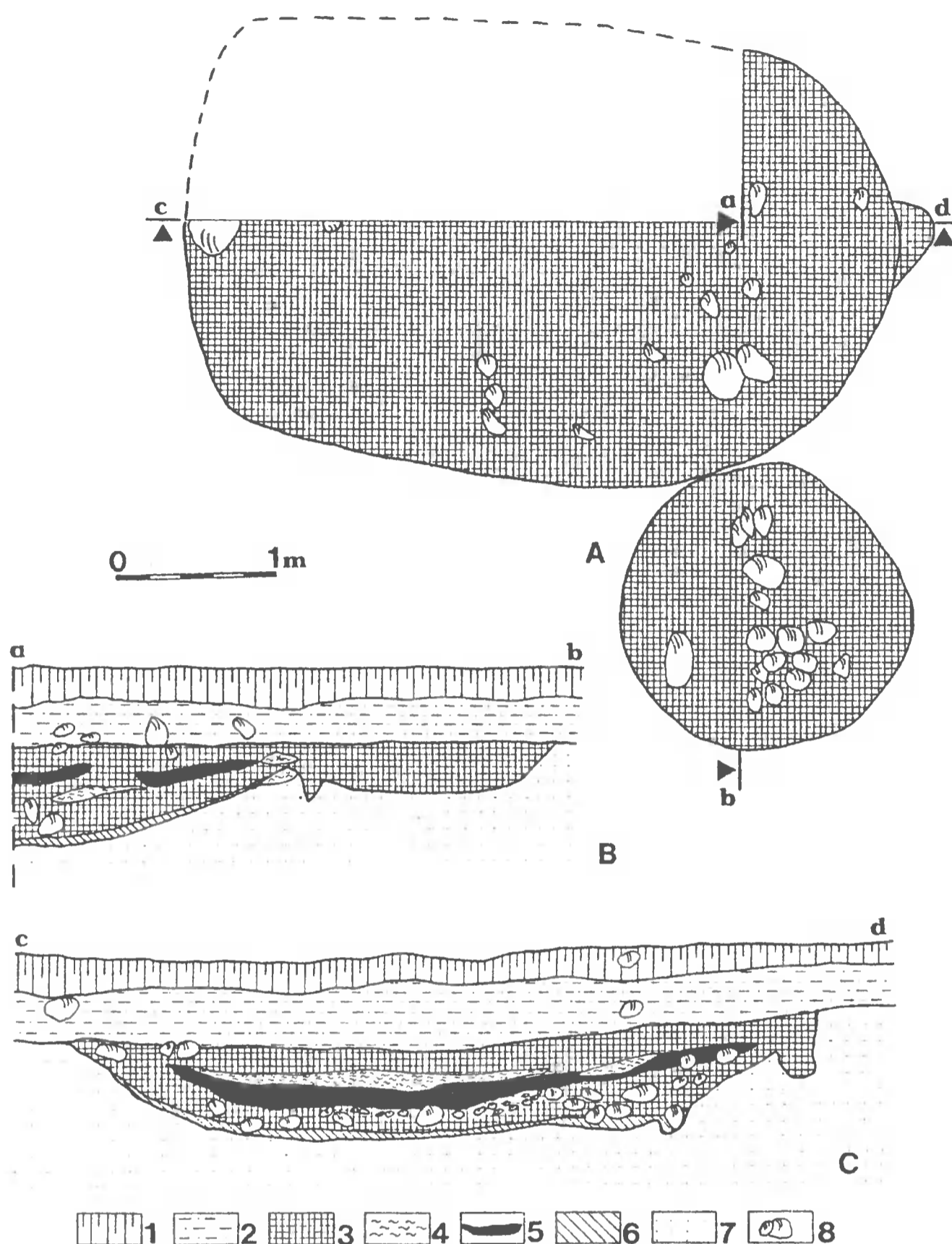
Rys. E. Wyrwińska

Ryc. 3. Dąbcze, stan. 1, gm. Rydzyna. Rzuty poziome (A, B) i przekrój (C) obiektu 2. Legenda: 1 — brunatnoszara ziemia; 2 — szaroczarny piasek; 3 — intensywnie czarny, tłusty piasek z drobinami węgla drzewnych; 4 — żółtopomarańczowy piasek; 5 — białoszary miążki piasek; 6 — szarobrunatny piasek (śląd po słupie); 7 — kamienie; 8 — pozostałości drewna z konstrukcji cembrowiny; 9 — śladowe ilości kory.

Rys. E. Wyrwińska

W centralnej części majdanu zarejestrowano obiekt mieszkalny nr 18 (ryc. 4). Był to prawdopodobnie obiekt naziemny z owalnym w rzucie, nieckowatym w profilu zagłębieniem wewnątrz, o wymiarach 4,5 x 2,9 m i głębokości do 0,6 m. Wypełnisko chaty tworzyła czarna próchnica o odcieniu nieco ciemniejszym od otaczającej ją warstwy kulturowej. W środkowej części wypełniska zalegała warstwa spalenizny, pokryta miejscowo smużkami białozółtej glinki. W części spagowej wystąpiły liczne, różnej wielkości kamienie stanowiące być może pozostałości paleniska. Oprócz dużej ilości fragmentów naczyń oraz kości w wypełnisku obiektu znaleziono fragmenty grzebieni kościanych oraz półwytwór rogowy z wyraźnymi nacięciami. Od północnego zachodu do chaty przylegała „przybudówka” (obiekt nr 3) nieznacznie wgłębiona w ziemię o kolistym rzucie i jednolitym wypełnisku w postaci czarnej próchnicy. Inwentarz jamy stanowiły fragmenty naczyń i kości oraz dwa szydła (kościane i z poroża).

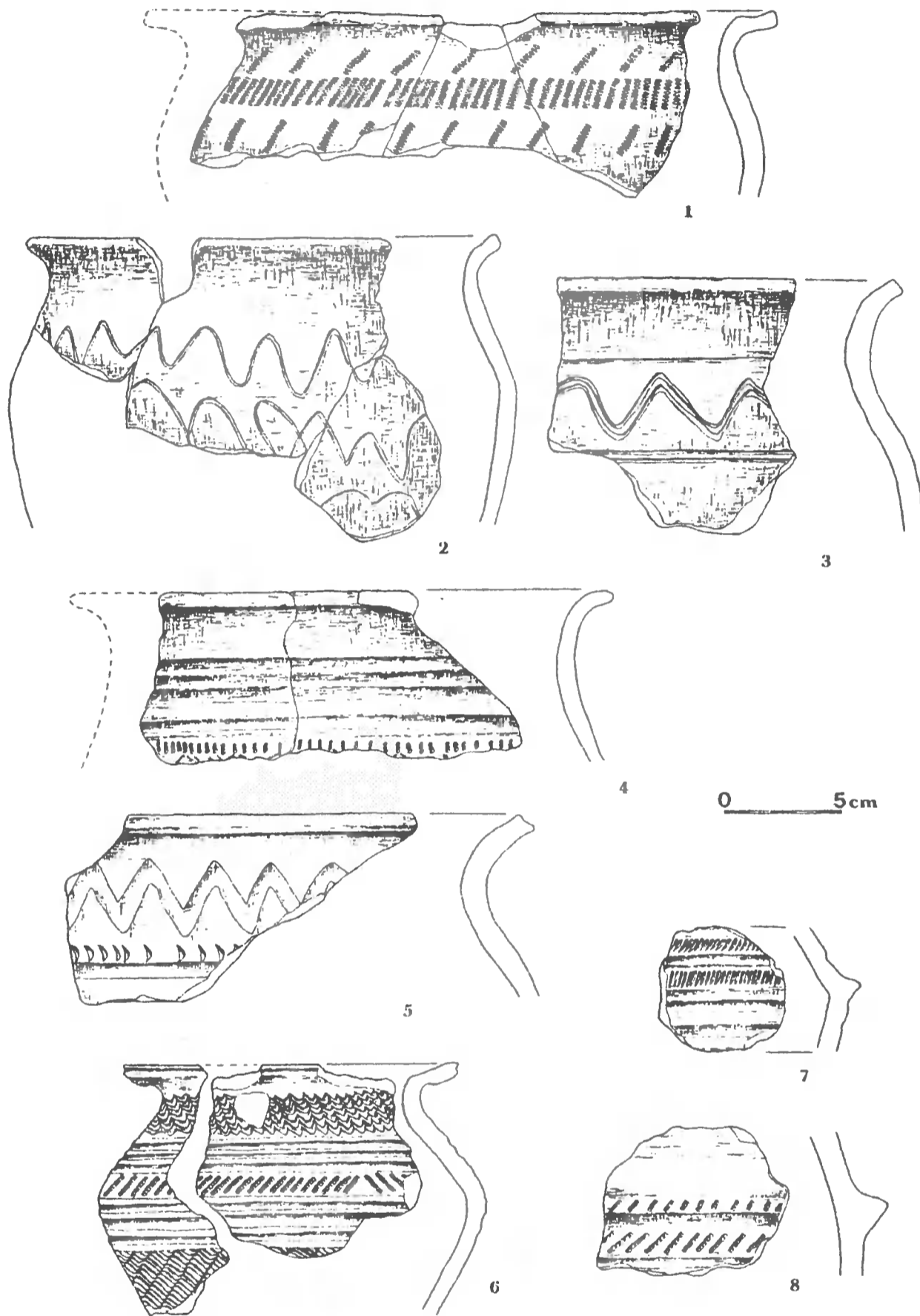
Ryc. 4. Dąbcze, stan. 1, gm. Rydzyna. Rzut i przekroje obiektów 3 i 18. Legenda: 1 — brunatnoszara ziemia; 2 — szaroczarny piasek; 3 — intensywnie czarny piasek; 4 — smugi żółtopomarańczowej glinki; 5 — warstwa spalenizny; 6 — białoszary piasek zmieszany z popiołem; 7 — żółtopomarańczowy piasek; 8 — kamienie.

Rys. E. Wyrwińska

Badania na grodzisku wczesnośredniowiecznym w Dąbczu dostarczyły dużej ilości materiału ruchomego, na który składają się wyroby gliniane, żelazne, kościane, rogowe i kamienne.

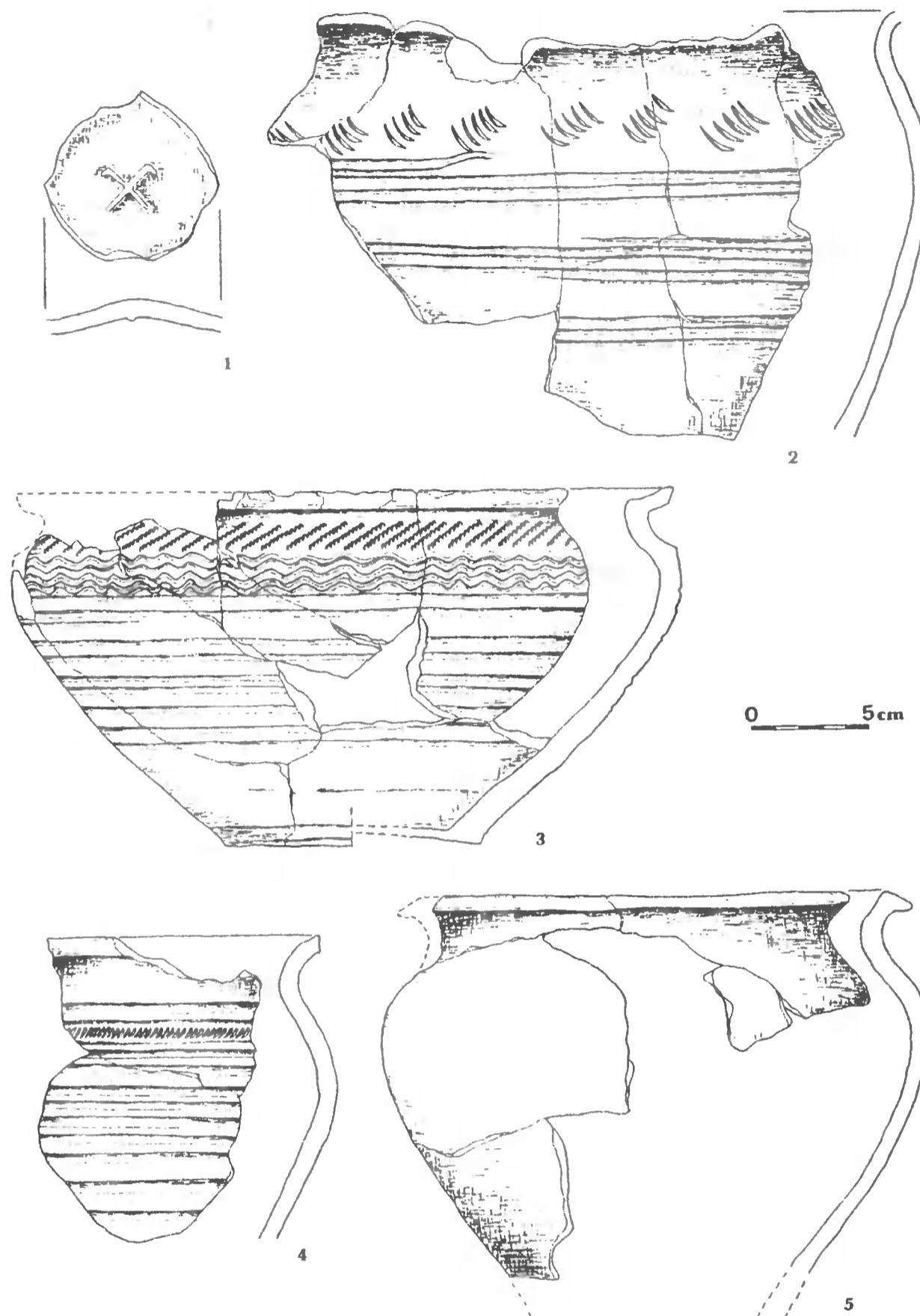
Zasadniczą część tego zbioru stanowi ceramika naczyniowa (ryc. 5, 6, 7). Ogółem w sezonie 1996 pozyskano 5114 fragmentów naczyń. Do wyrobu naczyń użyto glin żelazistych przybierających po wypale zabarwienie od żółtobrunatnego po szare. Jako domieszkę schudzającą zastosowano tłuźceń oraz piasek. Znalezione naczynia były

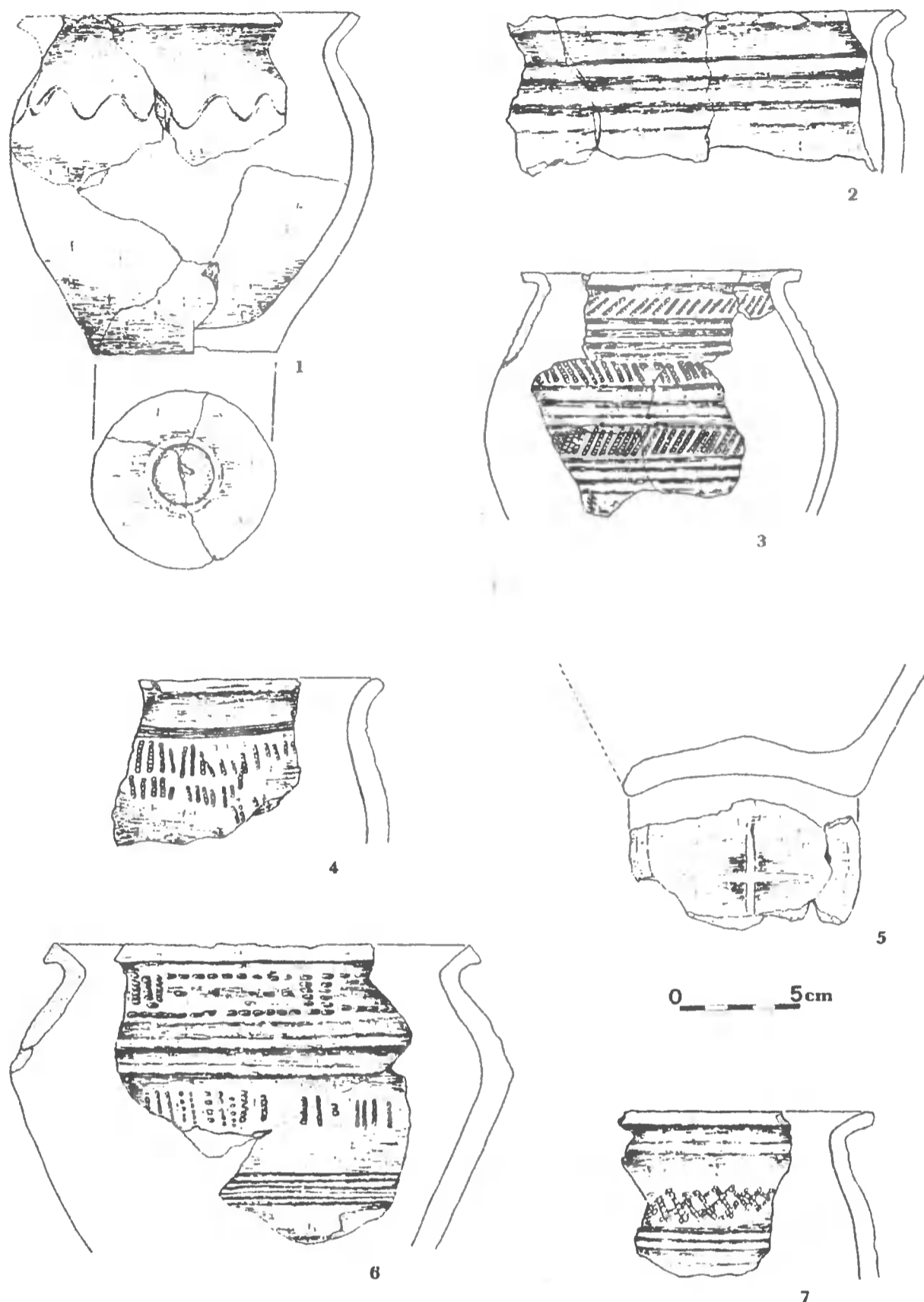
Ryc. 5. Dąbcze, stan. 1, gm. Rydzyna. Wybór ceramiki naczyniowej. Rys. E. Wyrwińska

ręcznie lepione ze śladami obtaczania w górnej części naczynia oraz na całej powierzchni — całkowicie obtaczane. Przeważającą część zbioru ceramiki stanowią naczynia garnkowate o profilu esowatym. Forma brzuśca niezależnie od wysokości załomu występowała głównie w odmianie łagodnie profilowanej, czasami baniastej oraz ostrzej profilowanej, zbliżonej do dwustożkowatej. Wszystkie z analizowanych przybrzeżne części naczyń z zachowanym brzegiem charakteryzują się wywiniętym na

Ryc. 6. Dąbcze, stan. 1, gm. Rydzyna. Wybór ceramiki naczyniowej. Rys. E. Wyrwińska

zewnątrz brzegiem. Wyróżniono wylewy lekko wychylone o zaokrąglonych lub ściętych krawędziach oraz wylewy silnie profilowane, wśród których wystąpiły również krawędzie z rowkiem pośrodku. Część wylewów o rozbudowanym profilu ma wręby pod pokrywki. Wśród den naczyń wyróżniono: dna płaskie, niektóre z odciskiem osi koła garncarskiego oraz mniej lub bardziej wklęsłe. Dwa egzemplarze wśród tych ostatnich miały znaki wypukłe w kształcie zbliżonym do swastyki (ryc. 6: 1) oraz w formie krzyża równoramiennego (ryc. 7: 5). Na niektórych płaskich dnach

Ryc. 7. Dąbce, stan. 1, gm. Rydzyna. Wybór ceramiki naczyniowej. Rys. B. Iwanicka-Pinkosz

zachowały się ślady podsypki w postaci miękkiego piasku. Na pojedynczych dnach widoczne są odciski szczątków organicznych (słoma?).

W zespole ceramiki dominowały naczynia ornamentowane. Zdobiono je za pomocą paznokci, rylców, narzędzi grzebykowych oraz listw plastycznych. Narzędzia te określiły charakter wątków zdobniczych. Są nimi proste dookolne żłobki, nacięcia (najczęściej ukośne), pojedyncza i wielokrotna linia falista oraz nakłucia grzebykiem. Do ich wykonania wykorzystywano rotację koła. Ornament charakterystyczny dla naczyń całkowicie obtaczanych pokrywał niemalże całą powierzchnię naczynia z wyjątkiem części przydennej, tworząc specyficzny strefowy układ wątków. Licznie dominującą grupą ornamentów wśród naczyń górą obtaczanych była pojedyncza linia

falista wykonana rylcem w górnej części naczynia. Zdarzały się również naczynia zdobione ornamentem pasmowym, zawierającym elementy pionowe (pionowe kreski). Sporadycznie spotyka się zdobnictwo w postaci pojedynczych listw plastycznych (żeberka o daszkowatym przekroju), umieszczonych na brzuścu, z nacięciami na powierzchni, współwystępujących z innymi wątkami ornamentacyjnymi (ryc. 5: 7, 8).

Spośród zabytków wydzielonych najliczniejszą grupę stanowią przedmioty z kości i poroża. Odkryto sześć szydeł, z czego pięć wykonano z kości (ryc. 8: 1, 4, 10), a jedno z poroża (ryc. 8: 14), grot z poroża (ryc. 8: 3), fragment płoszcza z poroża (ryc. 8: 11), dwie oprawki stożkowate (ryc. 8: 6, 12), fragmenty dwóch grzebieni (ryc. 8: 15–17). Okaz grzebienia lepiej zachowany (ryc. 8: 15) reprezentuje typ grzebieni jednostronnych. Jest on trzywarstwowy, z okładzinami o łukowatym grzbiecie, prostej podstawie oraz prosto ściętych bokach. Boki grzebienia są ukośne¹. Oba grzebienie ornamentowane są na grzbietach okładzin (w środkowej części) skośnymi kreskami, tworzącymi zygzak ograniczony pasmami pionowych linii, które biegną przez całą szerokość okładzin. Na całej długości okładzin wystąpiły ponadto w nieregularnych odstępach krótkie nacięcia na krawędziach. Znalezione fragmenty można uznać za grzebienie typu VI odmiany 2, grupy I B według Z. Hilczerówny (1961, s. 94), które pojawiły się na ziemiach polskich od X do XII wieku.

Znalezione na stanowisku oprawki stożkowate (ryc. 8: 6, 12), służące do wzmacniania nasady drewnianych trzonek noży, były nieornamentowane; niezdobiony był również grocik z poroża (ryc. 8: 3).

Spośród przedmiotów glinianych wyróżniono 4 przęśliki. Trzy z nich mają formę dwustożkowatą (ryc. 8: 8, 9, 13). Są starannie wykonane z gliny z domieszką drobnoziarnistego piasku. Jeden z nich jest grafitowany. Czwarty przęślik ma kształt spłaszczonej kuli (ryc. 8: 2), wykonany jest mniej starannie, z gliny z nieco większą domieszką piasku.

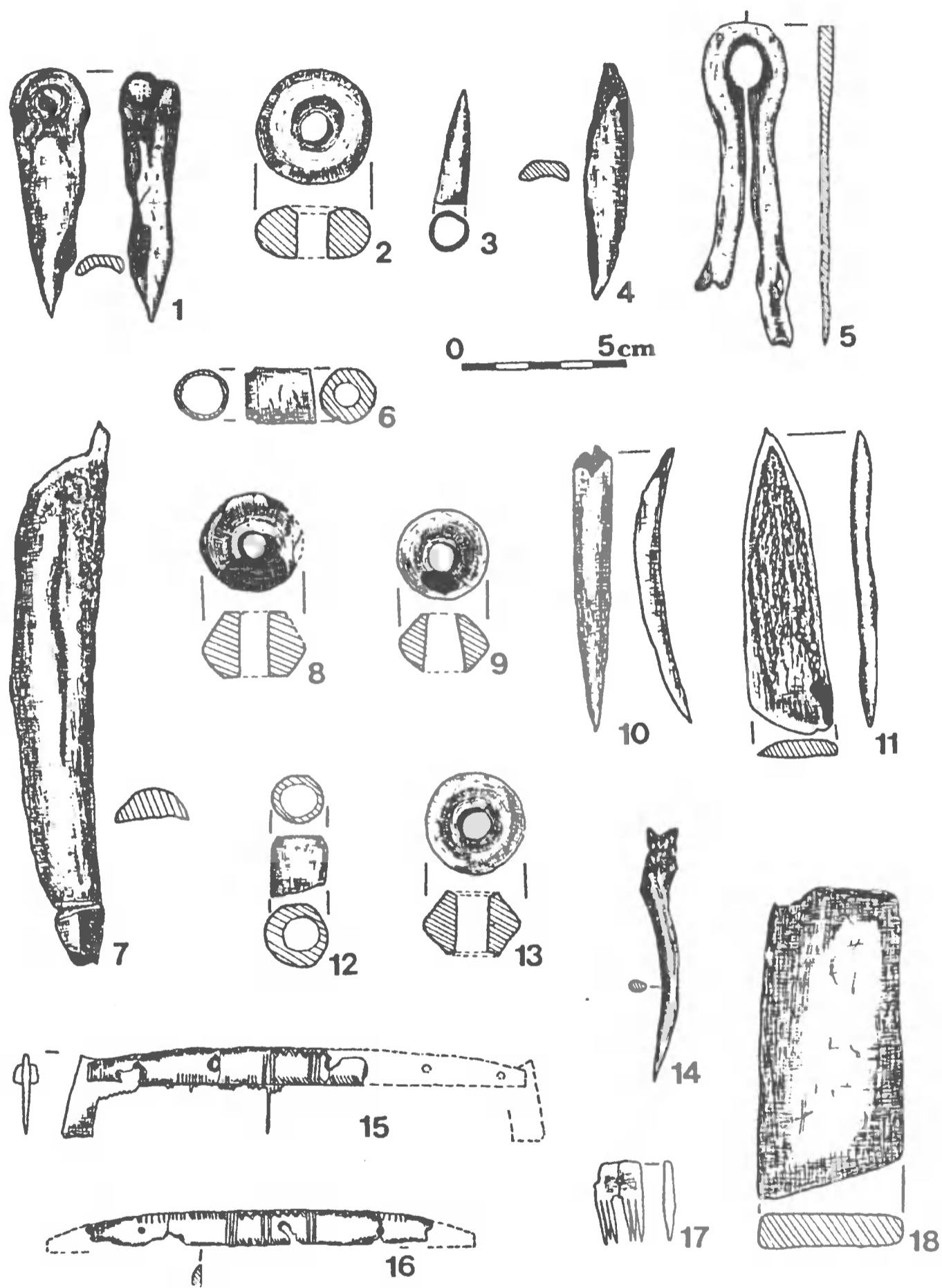
Zabytki kamienne reprezentują jedynie dwie osełki (ryc. 8: 18).

Z przedmiotów metalowych na uwagę zasługuje fragment „ucha” wiadra (ryc. 8: 5) wykonanego ze sztabki żelaznej, o przekroju prostokątnym i sklepanymi końcami z otworami na nity. Ponadto na grodzisku znaleziono silnie skorodowaną sztabkę żelazną. Niestety stan zachowania nie pozwala na odtworzenie jej pierwotnej funkcji. Tak niewielka ilość zabytków żelaznych spowodowana jest prawdopodobnie grabieżczą działalnością „poszukiwaczy skarbów”.

Na podstawie wstępnej analizy materiału ruchomego, przede wszystkim ceramiki naczyniowej, grodzisko w Dąbczu można datować na fazę D wczesnego średniowiecza (poł. X do poł. XI w.) według periodyzacji opartej na fazach rozwojowych ceramiki wielkopolskiej (W. Hensel, Z. Hilczer-Kurnatowska 1987, s. 7). Chronologię tę potwierdzają wyniki analizy dendrochronologicznej prób drewna z obiektu nr 2,

¹Podobne okazy znaleziono w Wolinie (X-pierwsza poł. XII w.), Gnieźnie (X/XI-XII w.).

pozwalającej na wyznaczenie najwcześniejszej możliwej daty ścięcia drzewa — po A.D. 948².

Ryc. 8. Dąbcze, stan. 1, gm. Rydzyna. Wybór zabytków wydzielonych: 1, 4, 10, 14 – szydła; 2, 8, 9, 13 – przęśliki; 3 – grocik; 5 – fragment okucia wiadra; 6, 12 – oprawki stożkowate; 7 – półwytwór; 11 – płaszcz z poroża; 15 - 17 – fragmenty grzebieni; 18 – ośłka kamienna. Rys. B. Iwanicka-Pinkosz

²Analizę dendrochronologiczną wykonał dr M. Krapiec. Za udostępnienie wyników analizy dziękujemy Pani prof. dr hab. Z. Kurnatowskiej.

Bibliografia

Cnotliwy E.

1973 *Rzemiosło rogownicze na Pomorzu wczesnośredniowiecznym*, Wrocław.

Hensel W., Hilczer-Kurnatowska Z.

1987 *Studia i materiały do osadnictwa Wielkopolski wczesnohistorycznej*, t. 6, Wrocław.

Hilczerówna Z.

1961 *Rogownictwo gdańskie w X – XIV wieku*, [w:] *Gdańsk wczesnośredniowieczny*, t. 4, s. 41–144, Gdańsk.

Kondracki J.

1968 *Fizyczno-geograficzna rejonizacja Polski i krajów sąsiednich w systemie dziesiętnym*, Warszawa.

Kościński B.

1995 *Osada w Racocie (stanowiska 18 i 25), gmina Kościan, woj. leszczyńskie*, [w:] *Z badań nad osadnictwem wczesnośredniowiecznym Wielkopolski południowej*, Poznań, s. 83–255.

Kowalenko W.

1938 *Grody i osadnictwo grodowe Wielkopolski wczesnohistorycznej*, Poznań.

Łosiński W., Tabaczyńska E.

1959 *Z badań nad rzemiosłem we wczesnośredniowiecznym Kołobrzegu*, Poznań.

Zamelska K.

1995 *Grodzisko w Poniecu (stanowisko 1), woj. leszczyńskie*, [w:] *Z badań nad osadnictwem wczesnośredniowiecznym Wielkopolski południowej*, Poznań, s. 9–81.

DIE RETTUNGSGRABUNGEN IM FRÜHMITTELALTERLICHEN BURGWALL IN DĄBCZE, FST. 1, GEM. RYDZYNA, EHEMALIGE WOJ. LESZNO

ZUSAMMENFASSUNG

Der Burgwall in Dąbcze (früher Rydzyna) liegt am nördlichen Rand des Tals der Polnischen Mulde, ca. 750 m östlich der Grenzen von Rydzyna.

Die Devastation des Burgwallplatzes hat den Charakter der Ausgrabungen aufgezwungen.

Insgesamt wurden 162,5 m² Fläche untersucht. Es wurden Überreste von 46 Objekten: 2 Häuser, Brunnen, 2 freistehende Herdstellen, 2 Wirtschaftsgruben, 4 Gruben mit unbestimmter Funktion sowie Pfostengruben freigelegt.

Die Untersuchungen lieferten mobile Befunde in großen Mengen: Ton-, Eisen-, Knochen-, Geweih- und Steinprodukte. In dieser Sammlung dominieren die völlig und teilweise abgedrehten Ornamenttongefäße mit S-Profil. Eine zahlreiche Gruppe bilden Gegenstände aus Knochen und Geweih (Pfrieme, Fassungen, kleine Pfeilspitze, Kammfragmente).

Auf Grund einer Voranalyse der Tongefäße sowie einer dendrologischen Analyse der Holzproben wird der Burgwall in Dąbcze auf Phase D des frühen Mittelalters (Mitte des 10. - Mitte des 11. Jh.) datiert.

Abbildungen

1. Dąbcze, Fst. 1, Gem. Rydzyna. Lage der Fundstelle. Gez. B. Iwanicka-Pinkosz

2. Dąbcze, Fst. 1, Gem. Rydzyna. Schichtenplan des Burgwalls mit Lage der Grabungsfläche. Gez. E. Wyrwińska

3. Dąbcze, Fst. 1, Gem. Rydzyna. Grundrisse (A,B) und Schnitt (C) des Objekts 2. (1 - braungrauer Boden; 2 - grauschwarzer Sand; 3 - intensiv schwarzer, fetter Sand mit Teilchen der Holzkohle; 4 - gelboranger Sand; 5 - weißgrauer feiner Sand; 6 - graubrauner Sand (Grubenspur); 7 - Steine; 8 - Holzüberreste aus einer Verkleidungskonstruktion; 9 - Rinde in Spuren Mengen). Gez. E. Wyrwińska

4. Dąbcze, Fst. 1, Gem. Rydzyna. Grundriß und Schnitte der Objekte 18 und 3. (1 - braungrauer Boden; 2 - grauschwarzer Sand; 3 - intensiv schwarzer Sand; 4 - orange Lehmstreifen; 5 - Brandschicht; 6 - weißschwarzer Sand, gemischt mit Asche; 7 - gelboranger Sand; 8 - Steine). Gez. E. Wyrwińska

5. Dąbcze, Fst. 1, Gem. Rydzyna. Tongefäßauswahl. Gez. E. Wyrwińska

6. Dąbcze, Fst. 1, Gem. Rydzyna. Tongefäßauswahl. Gez. E. Wyrwińska

7. Dąbcze, Fst. 1, Gem. Rydzyna. Tongefäßauswahl. Gez. B. Iwanicka-Pinkosz

8. Dąbcze, Fst. 1, Gem. Rydzyna. abgesonderte Fundenauswahl (1, 4, 10, 14 - Pfieme; 2, 8, 9, 13 - Spinnwirtel; 3 - kleine Pfeilspitze; 5 - Fragment des Eimerbeschlags; 6, 12 - kegelförmige Fassungen; 7 - Halbprodukt; 11 - Geweihspitze; 15-17 - Kammfragmente; 18 - Schleifstein). Gez. B. Iwanicka-Pinkosz

Adresy autorów:

mgr Barbara Iwanicka-Pinkosz

mgr Elżbieta Wyrwińska

Wielkopolski Ośrodek Studiów i Ochrony Środowiska Kulturowego w Poznaniu

Oddział Trzebiny

64-100 Leszno-Trzebiny

V, Poznań 2000
85–98

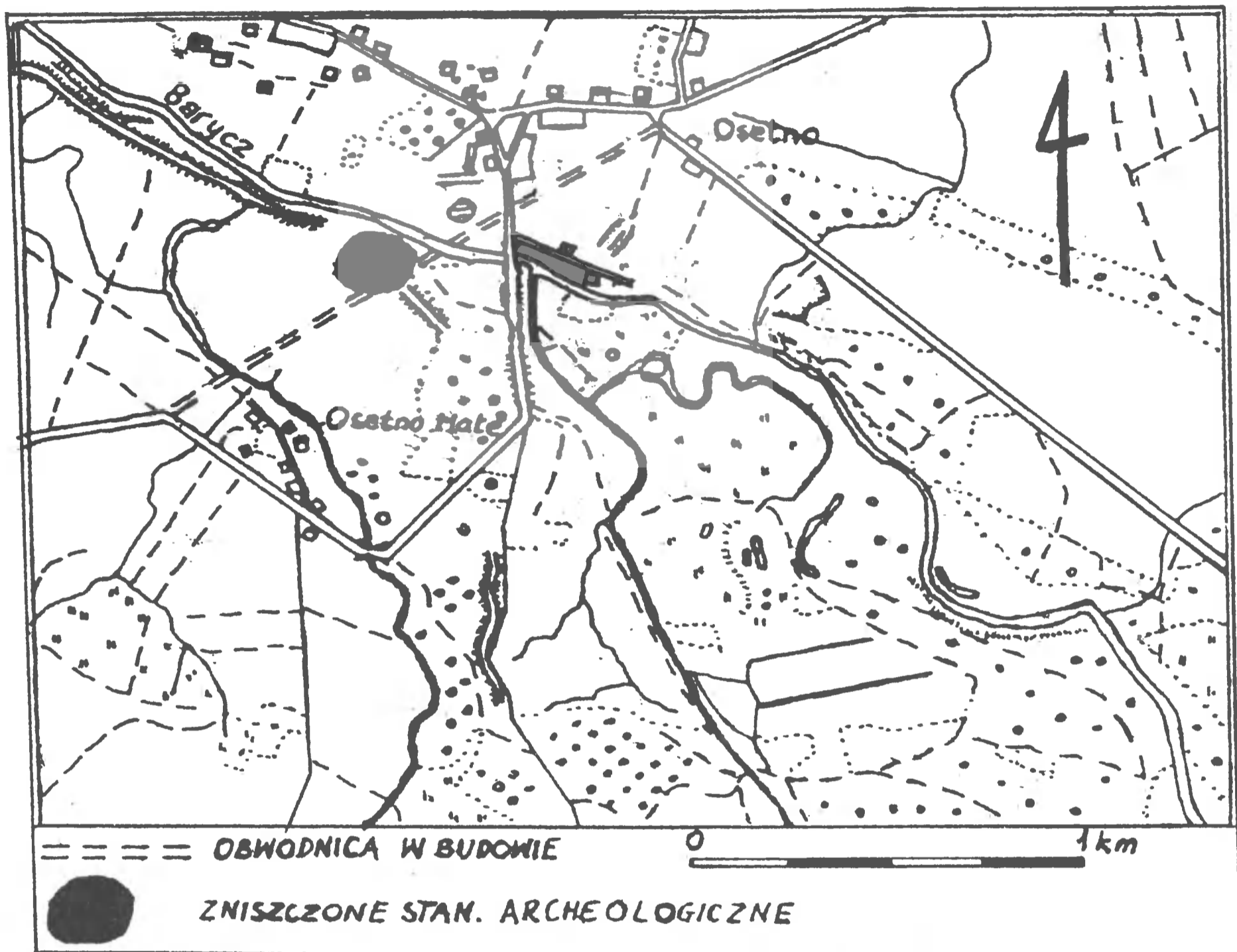
BARBARA IWANICKA-PINKOSZ

SPRAWOZDANIE Z RATOWNICZYCH BADAŃ
ARCHEOLOGICZNYCH WCZESNOŚREDNIOWIECZNEJ OSADY
W MIEJSCOWOŚCI OSETNO, STAN. 18, GM. GÓRA,
BYŁE WOJ. LESZCZYŃSKIE

Stanowisko 18 (obszar AZP 69-23) położone jest około 375 m na południe od wsi Osetno, na kulminacji wyniesienia, między lewym brzegiem Baryczy a jej starorzeczem (ryc. 1). Odkryte zostało w 1983 roku podczas badań powierzchniowych prowadzonych w ramach AZP przez zespół archeologów (A. Starzyńskiego, H. Mamzera, W. Dzeduszyckiego). Zarejestrowano wówczas śladowe pozostałości osadnictwa pradziejowego, żuźle żelazne oraz liczne fragmenty ceramiki wczesnośredniowiecznej (faza D/E-E). Prowadzone w latach 1986 - 1990 prace ziemne (eksploatacja żwiru), związane z budową obwodnicy oraz mostu na rzece Barycz, doprowadziły do znacznej (80%) dewastacji stanowiska. W okresie tym na stanowisku prowadzono doraźne prace interwencyjno-zabezpieczające. Uzupelnieniem tych prac były ratownicze badania wykopaliskowe, przeprowadzone latem 1990 roku przy współudziale archeologów J. Wyrwińskiego i M. Grabskiej-Wolniewicz.

Na podstawie wyznaczonej wcześniej osi głównej, biegnącej na linii E—W wytyczono 4 wykopy, na których założono siatkę arową (ryc. 2). Ary dodatkowo podzielono na ćwiartki a, b, c, d. Wykopy objęły te partie skarpy wybierzyska, które miały ulec mechanicznemu zniszczeniu wskutek rekultywacji terenu. Badania prowadzono na obszarze około 8 arów oraz wykonano 24 wkopy sondażowe (1x1m), celem określenia zasięgu stanowiska. W efekcie zarejestrowano obrzeże wielokulturowego stanowiska, na którym wyróżniono ślady osadnictwa neolitycznego, ludności kultury łużyckiej, zabytki ruchome kultury przeworskiej oraz najliczniej reprezentowaną kategorię źródeł archeologicznych, obrazujących pozostałości osady wczesnośredniowiecznej. Na podstawie zalegania warstwy i rozrzutu ceramiki w sondażach określono wielkość stanowiska na około 200 arów. Ogółem odkryto i wyeksplorowano pozostałości 24 obiektów. Należy przy tym zaznaczyć, że niniejsze sprawozdanie obejmuje wyłącznie wczesnośredniowieczną problematykę stanowiska.

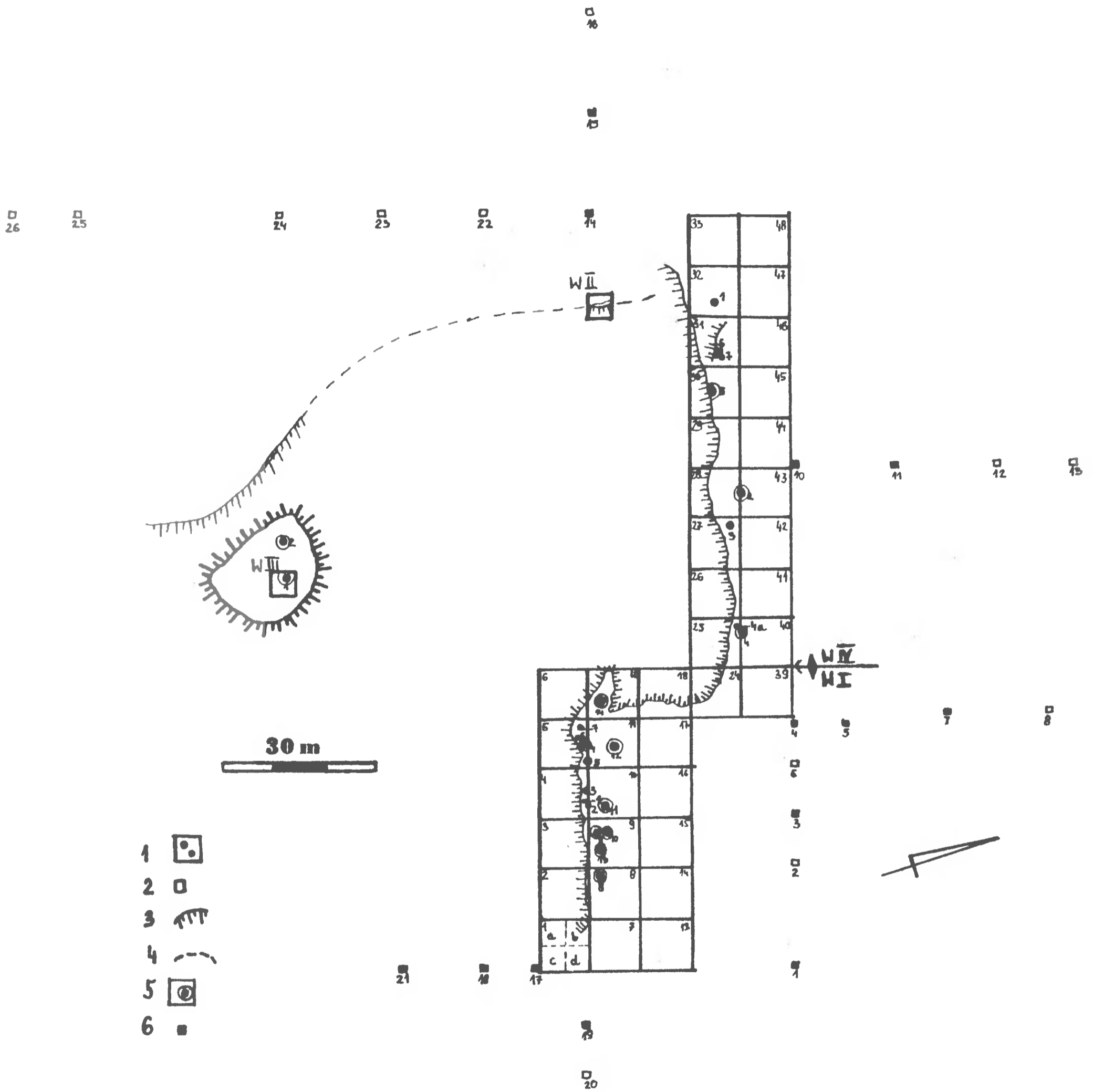
W wyniku mechanicznego zniszczenia humusu bezpośrednio na powierzchni stanowiska widoczna była (częściowo zniszczona) wczesnośredniowieczna warstwa kulturowa, o miąższości około 40 cm. Była ona silnie zbita, nasycona rozdrobnionym

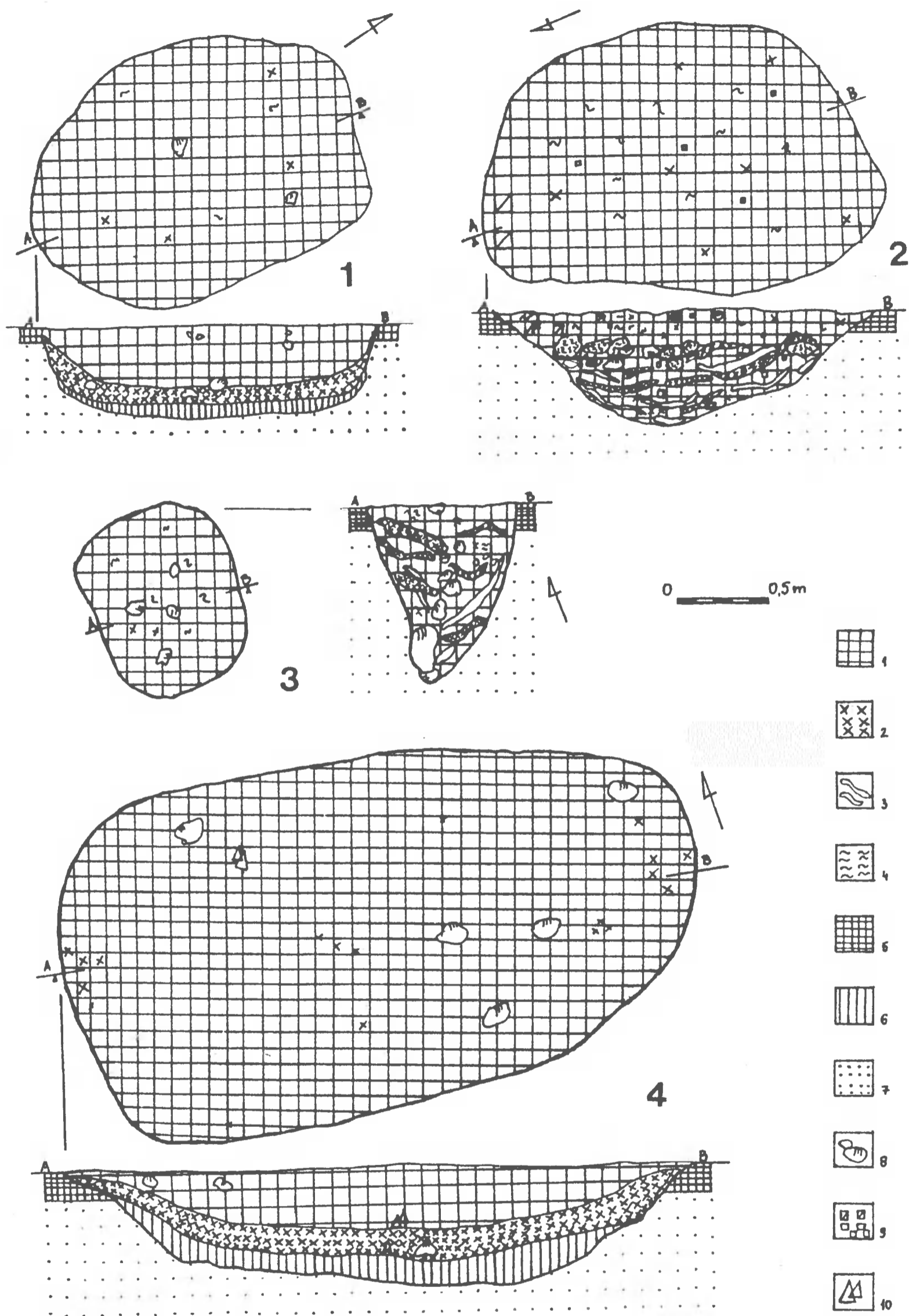
Ryc. 1. Osetno, stan. 18, gm. Góra. Lokalizacja stanowiska. Rys. B. Iwanicka-Pinkosz

materiałem ceramicznym i kostnym, drobinami węgla drzewnego, polepy i ruda darniową oraz intensywnie czarna. To spowodowało, że obiekty wczesnośredniowieczne, których wypełniska charakteryzowały się również czarną barwą zarejestrowano dopiero na poziomie stropu lużyckiej warstwy kulturowej. Wśród 14 obiektów wczesnośredniowiecznych wyróżniono 5 obiektów mieszkalnych (wyk. I/ob. 10, 12; wyk. IV/ob. 2, 5, 6), 1 obiekt o charakterze gospodarczo-produkcyjnym (wyk. I/ob. 13), 2 jamy gospodarcze (wyk. I/ob. 8, 14), 2 paleniska wolnostojące (wyk. I/ob. 4, 9) i 4 płytkie, zniszczone jamy o bliżej nieokreślonej funkcji (wyk. I/ob. 11; wyk. IV/ob. 4; wyk. III/ob. 1, 2). Wymienione obiekty rozproszone są na znacznej przestrzeni, wzdłuż północnej krawędzi wybieżyska, równoległe do doliny Baryczy.

Wobec braku elementów konstrukcyjnych, reliktyw słupów nie można jednoznacznie określić, jakiego rodzaju konstrukcje budowlane zastosowano w obiektach mieszkalnych. Były one najprawdopodobniej częściowo zagłębione w ziemię,

Ryc. 2. Osetno, stan. 18, gm. Góra. Lokalizacja wykopów i obiektów oraz wkopów sondażowych. Legenda: 1 — zarejestrowane obiekty; 2 — wkopy sondażowe; 3 — skarpa wybierzyska; 4 — zwalisko (zepchnięte mechanicznie); 5 — obiekty wczesnośredniowieczne; 6 — wkopy sondażowe zawierające materiał zabytkowy. Rys. B. Iwanicka-Pinkosz

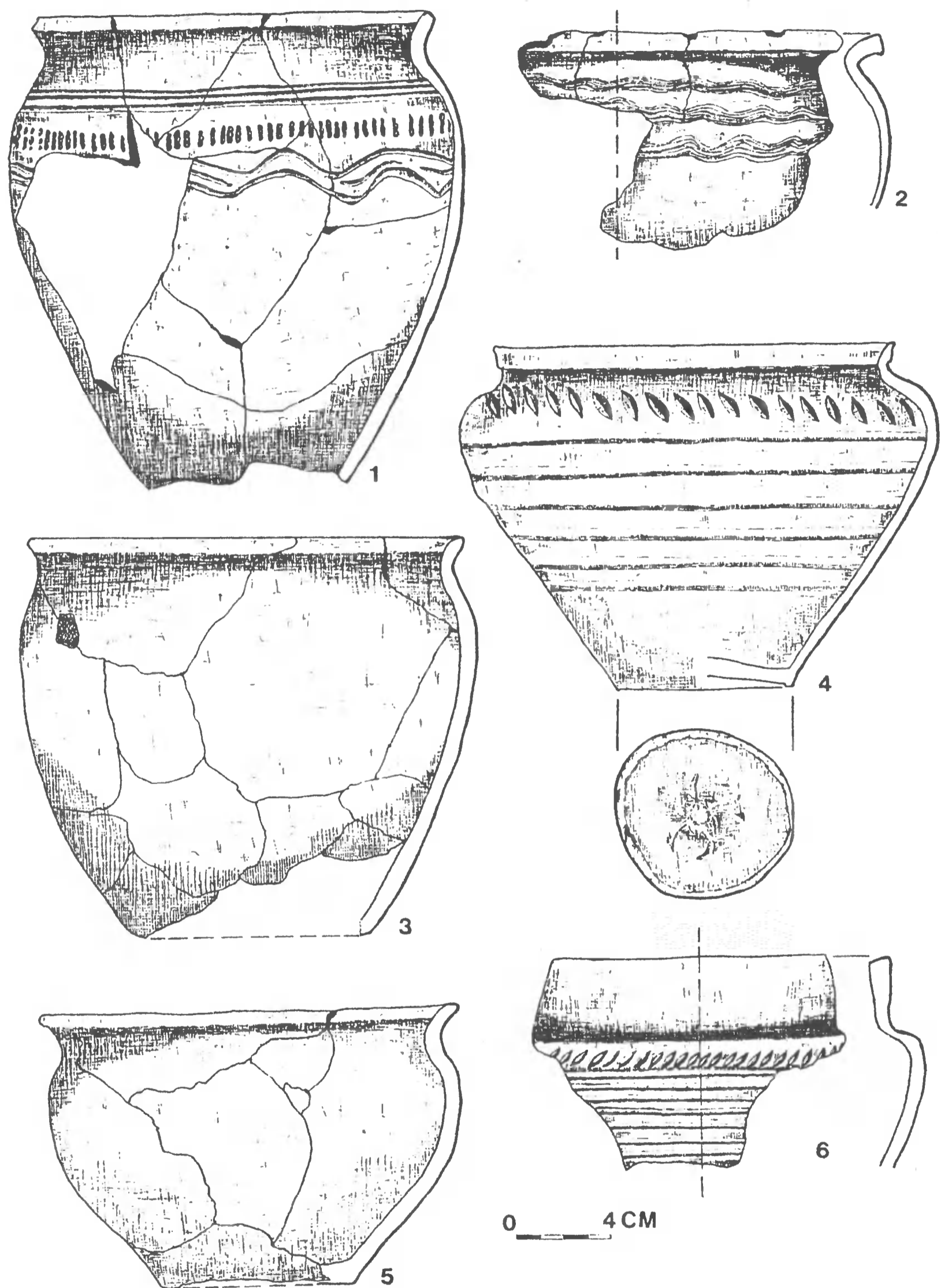

Ryc. 3. Osetno, stan. 18, gm. Góra. Rzuty poziome i profile obiektów: 1, 4 — obiekty mieszkalne (nr 2, 10); 2 — obiekt produkcyjny (nr 13); 3 — jama gospodarcza (nr 8). Legenda: 1 — brunatnoczarny, silnie zbity piasek; 2 — spalenizna, węgle drzewne; 3 — białopomarańczowa glina; 4 — ruda darniowa; 5 — brunatnoszary piasek; 6 — popielatordzawa glina (warstwa przemycia); 7 — żółtopomarańczowy piasek lub glina (calec); 8 — kamienie; 9 — przepalone bryłki gliny; 10 — fragmenty naczyń.

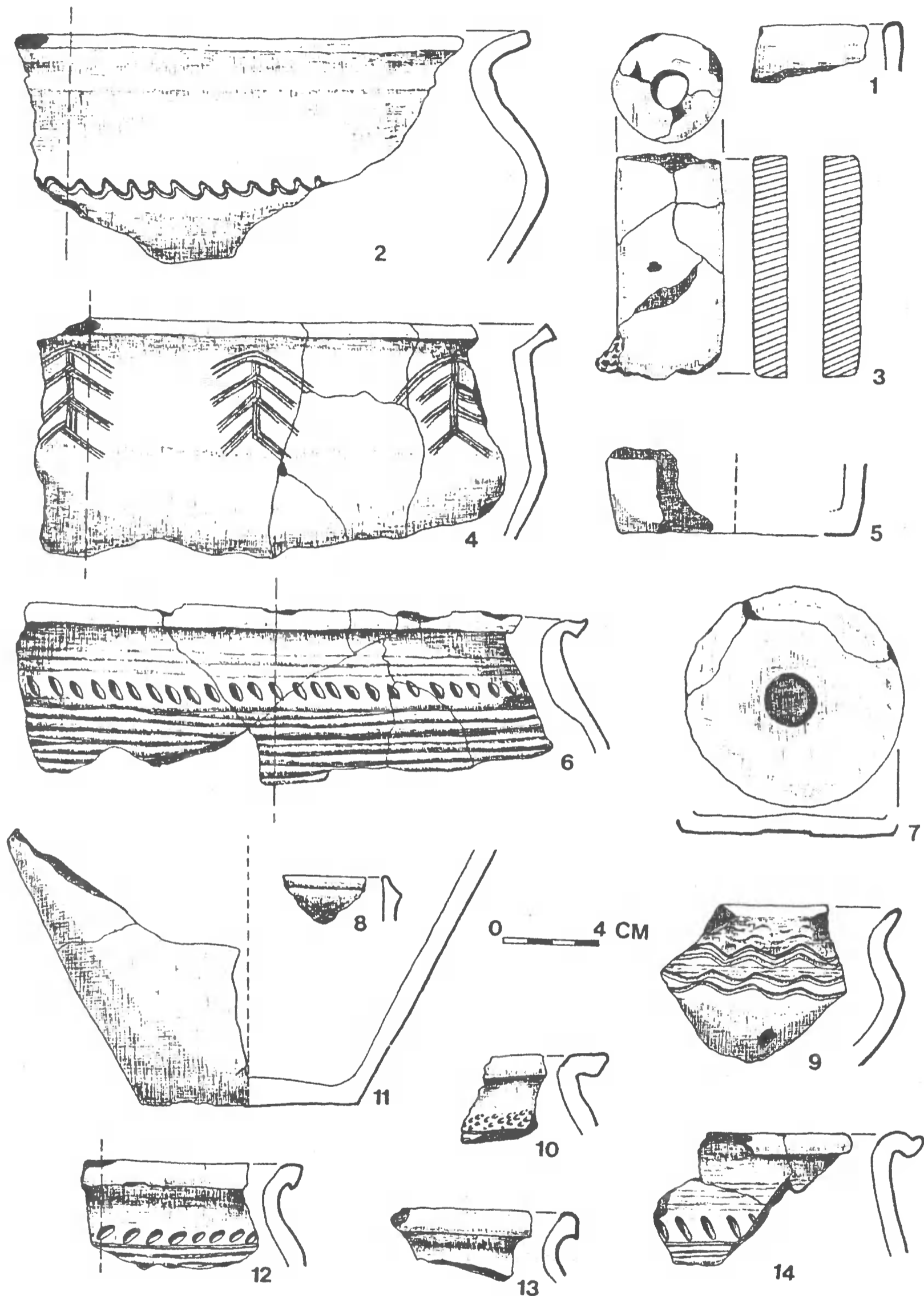
Rys. B. Iwanicka-Pinkosz

a ich część naziemna mogła obejmować większą przestrzeń niż uchwycone zarysy jam. Uchwycone zarysy domostw miały kształt wydłużonego owalu bądź prostokąta z zaokrąglonymi narożnikami o wymiarach od 2,0 x 1,4 m do 3,5 x 3,0 m i nieckowaty profil z płaskim dnem, sięgającym głębokości 0,5 m (ryc. 3:1, 4; 6:1). Ich powierzchnia użytkowa wynosiła około 11 m. Usytuowane były dłuższą osią na linii wschód—zachód. Bardzo charakterystyczny jest układ wypełnisk chat (z wyjątkiem chaty 12), w których obrębie odznaczają się dwie warstwy. Warstwę I stanowił brunatnoczarny zbity piasek przemieszany z drobinami węgla drzewnych, fragmentami polepy, rudą darniową, fragmentami kości zwierzęcych i naczyń glinianych. Warstwa II jest smugą spalenizny o miąższości około 15–18 cm, biegnącą dookoła wzdłuż ścianek i wyściełającą dna obiektów. Domniemywać można, że jest to pozostałość drewnianej konstrukcji naziemnej chat, być może plecionki (fragmenty polepy z odciskami słomy, gałęzi?). Elementy wspierające plecionkową ścianę mogły być wkopane płycej i nie zachowały się w postaci czytelnych znaków. Inną ewentualnością jest ściółka wyściełająca wnętrze (przyziemie) chat, wzmocniana gliną. Spalenizna, a także spękane termicznie nieliczne kamienie wskazują, że obiekty te uległy pożarowi. W obiektach tych (z wyjątkiem ob. 12/wyk. I) nie stwierdzono śladów palenisk. Ponadto z wypełniska chaty 10 (ryc. 3: 4, wyk. I/ar 9) pochodzi jednorodny zespół ceramiki naczyniowej (3 prawie całe i 260 fragmentów, w tym dna). Są to naczynia garnkowe, o płaskim dnie, jajowatym brzuścu i lekko wychylonej krawędzi wylewu. Są one ręcznie lepiące i słabo przykrawędnie obtaczane (ryc. 4: 3, 5; 5: 5, 7). Poza fragmentem brzuśca z ornamentem linii falistej są niezdobione. Wśród zachowanych den trzy miały odcisk osi, jedno pierścien dookoła, na trzech innych zauważono ślady podsypki. Powyższa analiza pozwala datować przedstawiony zespół na fazę B-B/C okresu wczesnośredniowiecznego w Wielkopolsce.

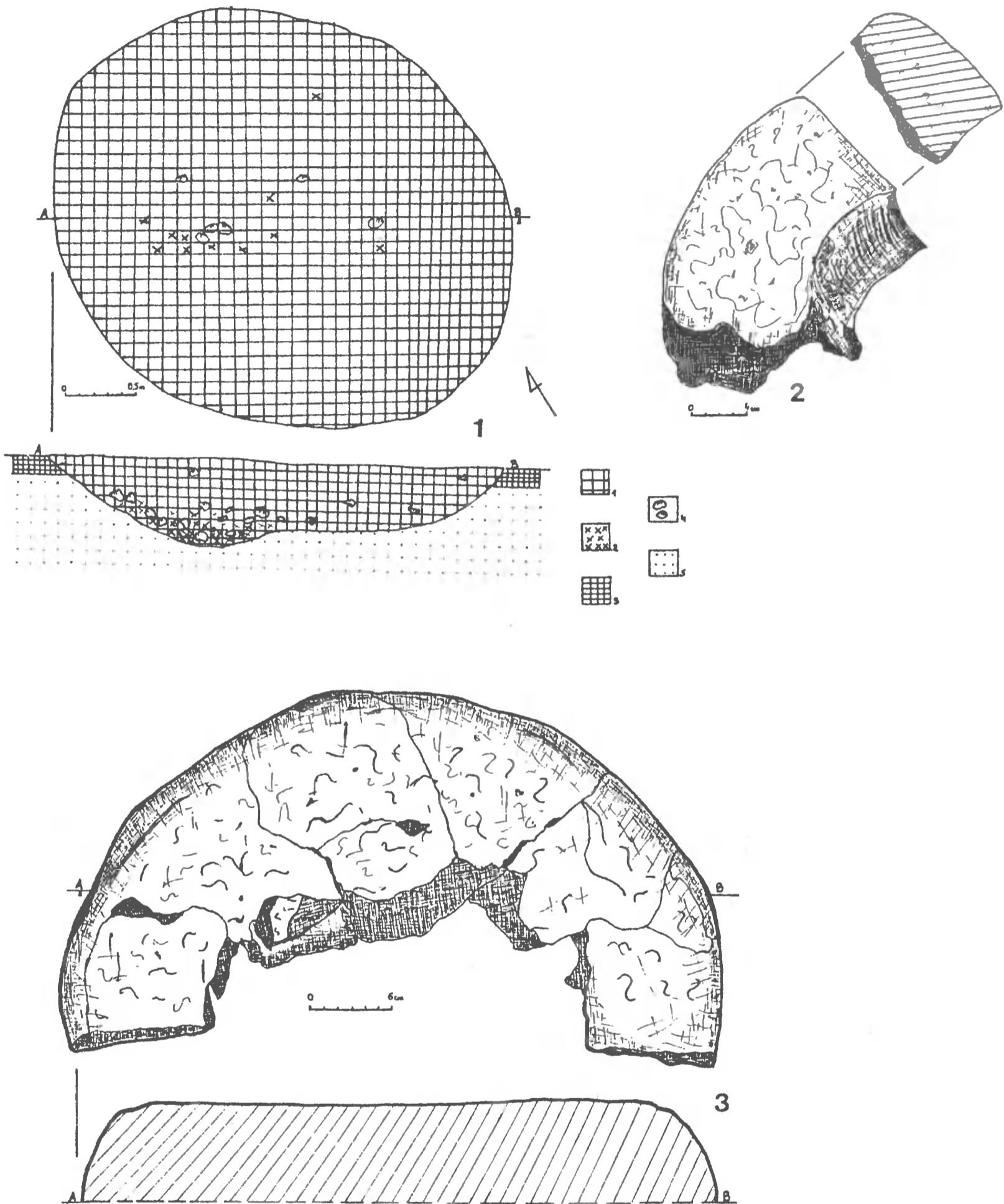
W sąsiedztwie chaty 10 natrafiono na zarys obiektu (wyk. I/ob. 13) w kształcie owalu, o wymiarach 2,1 x 1,5 x 0,6 m (ryc. 3: 2) mającego prawdopodobnie związek z produkcją żelaza z rudy darniowej. W jego wypełnisku oraz w warstwie nad obiektem, jak i w jego bezpośrednim sąsiedztwie znaleziono dużą ilość rudy darniowej, (rozdrobnionej i w większych kawałkach), nieliczne fragmenty żużła żelaznego, polepę i fragmenty dysz glinianych ze śladami spieków żużła na wylotach (ryc. 5: 3). Towarzyszyły im uformowane bryły wypalanej na czerwono gliny, ze śladami zeszkliwienia z jednej strony. W jednej z „cegieł” zachowała się część otworu wylotowego (ryc. 6: 2). Część z nich po złożeniu utworzyła fragment kolistego dna pieca (ryc. 6: 3). Na podstawie zachowanych elementów można sądzić, że są to pozostałości dymarskiego pieca szybowego, naziemnego, o średnicy około 0,5 m w partii przydennej, o cylindrycznym lub stożkowatym szybie. Fragmenty ożużlonych końcówek dysz świadczą o tym, że szyb pieca miał co najmniej kilka otworów na tłoczenie powietrza. Brak natomiast nagromadzonego żużła wskazuje na przeznaczenie dymarki do wielokrotnego użytku. Piec posadowiony był na krawędzi jamy 13, która pełniła rolę jamy przypiecowej, ułatwiającej obsługę pieca, np. w wypadku spustu płynnego metalu dolnym kanałem.

Ryc. 4. Osetno, stan. 18, gm. Góra. Wybór ceramiki naczyniowej. Rys. B. Iwanicka-Pinkosz

Ryc. 5. Osetno, stan. 18, gm. Góra. Wybór ceramiki naczyniowej (z wyjątkiem nr 3 — fragment dyszy glinianej). Rys. B. Iwanicka-Pinkosz

Ryc. 6. Osetno, stan. 18, gm. Góra. Wybrane obiekty i zabytki wydzielone: 1 — chata 12; 2 — fragment cegły z pieca dymarskiego; 3 — fragment dna pieca dymarskiego. Legenda: 1 — brunatnoczarny, zbity piasek; 2 — węgle drzewne; 3 — brunatnoszary piasek; 4 — kamienie; 5 — calec. Rys. B. Iwanicka-Pinkosz

Inne obiekty, które zarejestrowano w obrębie osady to paleniska wolno stojące, w postaci płytkiej niecki o średnicy około 1 m, wypełnionej spalenizną, pokonsumpcyjnymi resztkami kości, fragmentami naczyń i przepalonymi kamieniami.

W wypełniku jednej z jam gospodarczych (wyk. I/ob. 14), obok popiołu i węgla drzewnych, zachowały się rybie łuski i drobne kości (ptactwa, ości?). Zważywszy, że znaleziono tu również nożyk żelazny (ryc. 7: 7) i haczyki do połowu ryb (ryc. 8: 12), jamę można interpretować jako wędzarnię.

Zestaw zabytków wydzielonych, jakie pozyskano z obiektów i warstwy wczesnośredniowiecznej, obejmuje przedmioty z żelaza, w tym 12 noży bądź ich fragmenty (ryc. 7: 1, 5–9), dwa fragmenty brzytw (ryc. 8: 16), fragment sierpa, półkosek (ryc. 7: 10), klucz do zamka (ryc. 8: 13), haczyki do połowu ryb (ryc. 8: 12), fragment świdra (ryc. 7: 3), skobel do drzwi (ryc. 7: 4) oraz wiele fragmentów z żelaza o nieokreślonej funkcji.

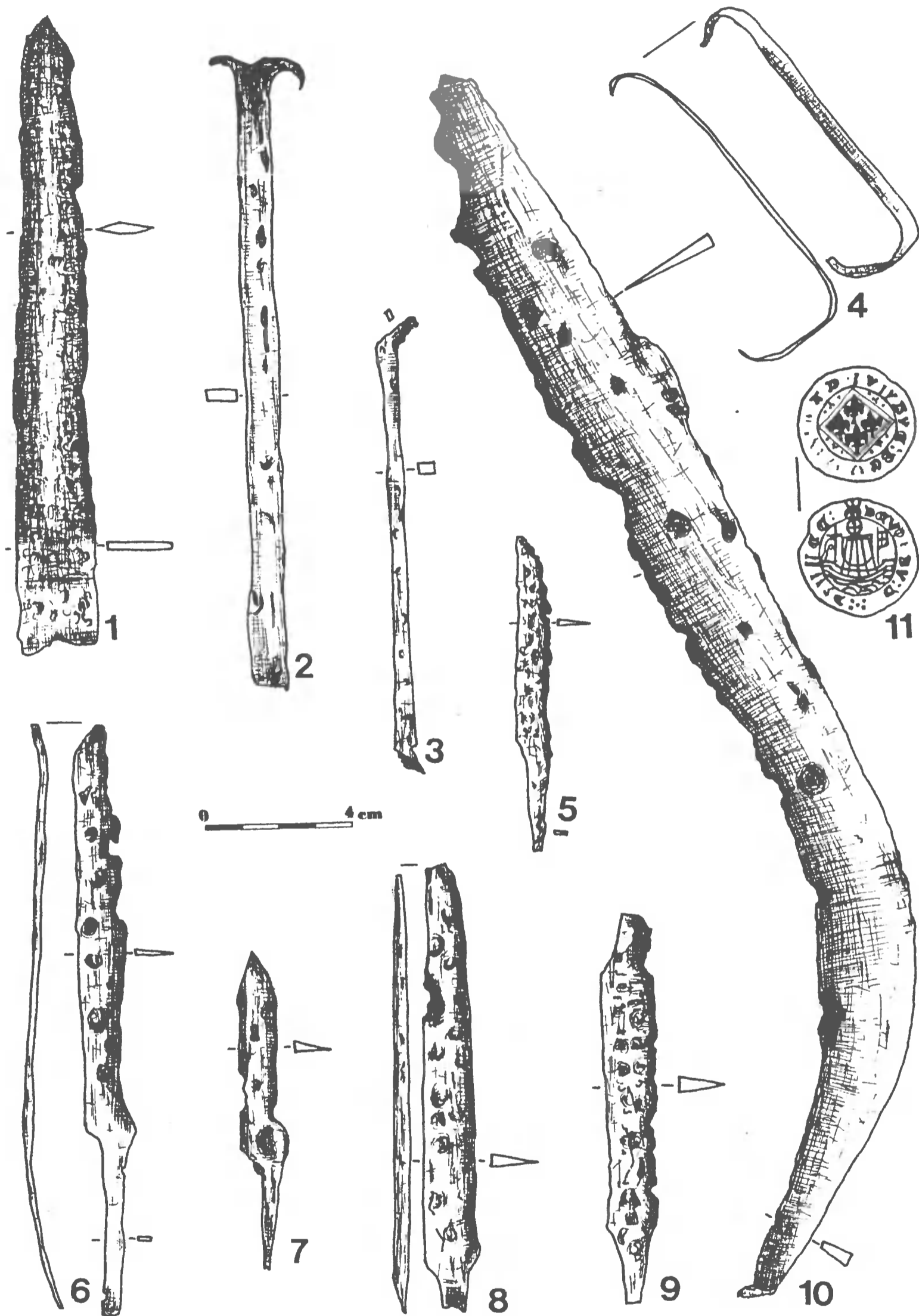
Do zabytków kościanych zaliczono 11 szydeł o różnym stopniu zniszczenia (ryc. 8: 1, 2, 5, 9–11, 14) oraz grot strzały (ryc. 8: 3, 4).

Ponadto znaleziono 2 oselki kamienne (ryc. 8: 15) oraz 2 gliniane przęśliki (ryc. 8: 7, 8). Pojedynczym znaleziskiem okazał się otwarty pierścionek z splecionych drucików brązowych, o sklepanych i ścienionych końcach (ryc. 8: 17). Pierścionki tego typu najliczniej występują u nas w XI - XII wieku¹. Z stropu warstwy kulturowej (wyk. I, ar 10) pochodzi też rzadkie w Polsce znalezisko, liczman miedziany rodem z Francji, datowany na XIII/XIV wiek (ryc. 6: 4)².

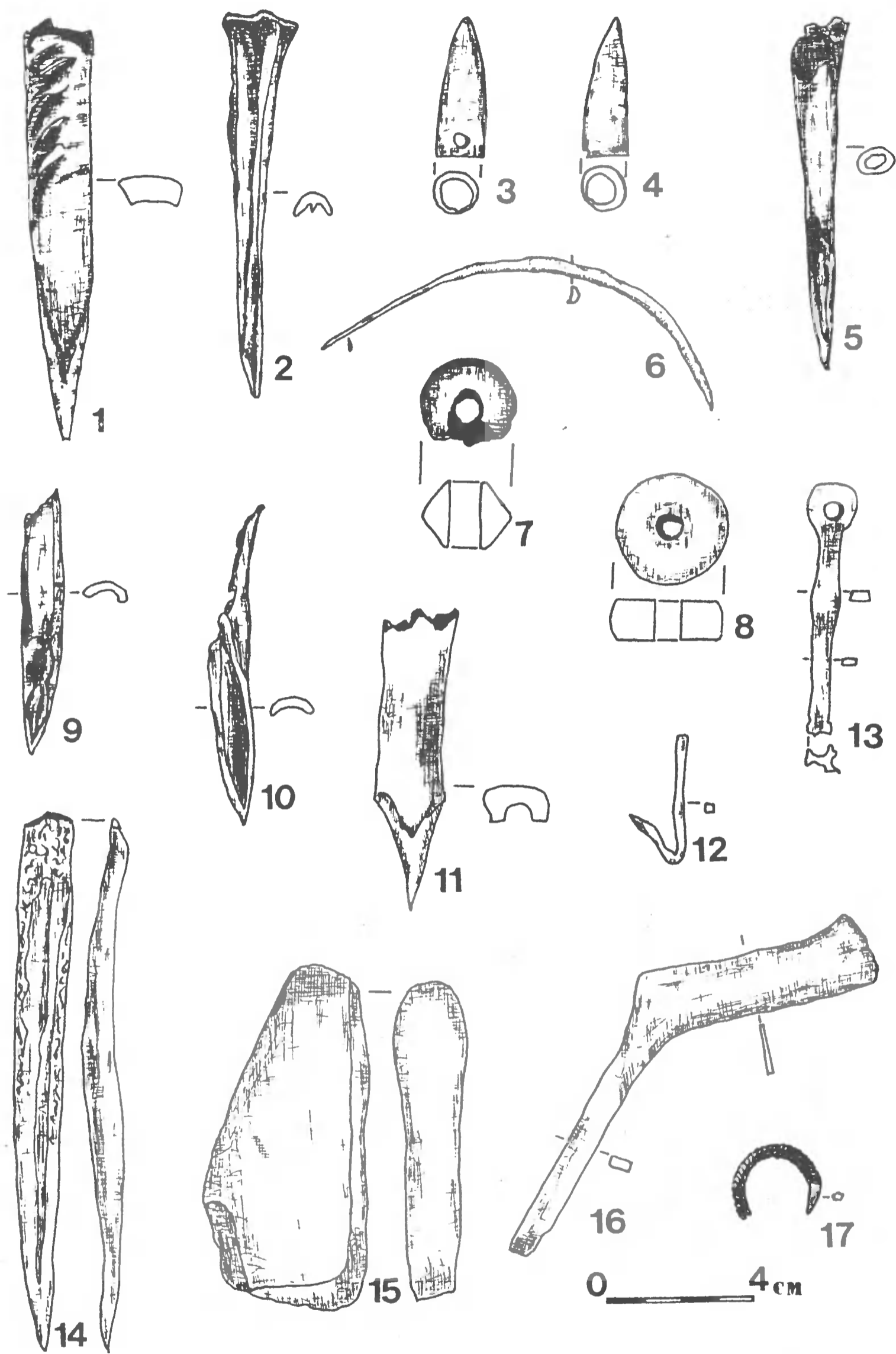
W trakcie badań pozyskano około 6000 fragmentów, w dużej mierze rozdrobnionej i zniszczonej, ceramiki naczyniowej (ryc. 4: 1–6; 5: 1, 2, 4–14). Charakter ceramiki jest bardzo zróżnicowany. Występują tu zarówno fragmenty naczyń niezdobionych, ręcznie lepionych i przykrawędnie obtaczanych, o płaskich dnach, z odciskami nieruchomej osi, jak i (w większym procencie) fragmenty naczyń częściowo i całkowicie, silnie formująco obtaczane. Naczynia te mają esowaty profil, w większości z wysoko umieszczonym załomem brzuśca i wychylonym (niekiedy silnie) na zewnątrz brzegiem. Na niektórych krawędziach widoczny jest wewnętrzny rowek – wręb na pokrywkę. Dna tych naczyń są wklęsłe, niektóre posiadają mało czytelny (rozmazany) znak. Brzuśce naczyń pokryte są ornamentem (często aż pod szyjkę) w postaci dookolnych żłobków. Często jest to połączenie żłobków z pasmem odcisków paznokciowych usytuowanych na pograniczu brzuśca i szyjki. Zarejestrowano też obecność ornamentu rytej, dookolnej linii falistej pojedynczej lub zwielokrotnionej oraz motyw ukośnych nakłuc grzebykowych. W mniejszym stopniu wystąpił ornament wykonany za pomocą stempelka. Wśród omawianego zbioru wyróżniono też naczynia baniaste, z cylindryczną szyjką, o krawędzi prostej lub ściętej do środka. Na podstawie analizy uzyskanego materiału zabytkowego (głównie ceramiki), jak

¹Analogiczne pierścionki odkryto na cmentarzysku w Strzemieszycach Wielkich, woj. katowickie, datowanym na poł. X – pocz. XII wieku (H. Zoll-Adamikowa, 1971, s. 113-115, tabl. XXIII/4,9) i Lutomiarsku pod Łodzią datowanym na XI wiek (A. Nadolski, A. Abramowicz, T. Poklewski, 1959, s. 78-80, tabl. LXIII/10,6).

²Liczman określił dr Piotr Bauer, dyrektor Muzeum Regionalnego w Kościanie.

Ryc. 7. Osetno, stan. 18, gm. Góra. Wybór przedmiotów z żelaza. Rys. B. Iwanicka-Pinkosz

Ryc. 8. Osetno, stan. 18, gm. Wybór zabytków kościanych (1–5, 9–11, 14), z gliny (7, 8), z żelaza (6, 12, 13, 16), z brązu (17), z kamienia (15). Rys. B. Iwanicka-Pinkosz

i z powodu braku innych wyznaczników chronologicznych, czas funkcjonowania zbadanego wycinka osady wczesnośredniowiecznej umieścić można w szerokich ramach chronologicznych, od VIII do XIII wieku. Panujące tu dogodne warunki naturalne wpłynęły zapewne w zasadniczy sposób na intensywność zasiedlenia tego terenu, począwszy od neolitu po późne fazy wczesnego średniowiecza.

Bibliografia

Hilczerówna Z.

1967 *Dorzecze górnej i środkowej Obry od VI do początków XI wieku*, Wrocław – Warszawa – Kraków.

Kościński B.

1995 *Osada w Racocie (stanowisko 18 i 25), gmina Kościan, woj. leszczyńskie*, [w:] *Z badań nad osadnictwem wczesnośredniowiecznym Wielkopolski Południowej*, Poznań.

Mamzer H.

1988 *Studia nad metalurgią żelaza na terenie północno-wschodniej Bułgarii we wczesnym średniowieczu*, Wrocław – Warszawa – Kraków.

Nadolski A., Abramowicz A., Poklewski T.

1959 *Cmentarzysko z XI wieku w Lutomierniku pod Łodzią*, AAL, nr 7, s. 7–164.

Zoll-Adamikowa H.

1971 *Wczesnośredniowieczne cmentarzyska szkieletowe Małopolski*, cz. 2, Wrocław – Warszawa – Kraków.

DER BERICHT ÜBER DIE RETTUNGSGRABUNGEN DER FRÜHMITTELALTERLICHEN SIEDLUNG IM ORT OSETNO, FST. 18, GEM. GÓRA, EHEMALIGE WOJ. LESZNO

ZUSAMMENFASSUNG

Die Fundstelle 18 (Gebiet der Archäologischen Aufnahme Polens 69-23) liegt ca. 375 m südlich des Dorfes Osetno, auf der Kulmination einer Erhöhung, zwischen dem linken Ufer des Barycz-Flusses und dessen Altwasser. Infolge der Kiesgewinnung wurden 80% der Fundstelle vernichtet. Die Ausgrabungen umfaßten ca. 8 Ar. Es wurden 24 Sondierungsschürfgraben ausgeführt. Es wurde der Rand einer Mehrkulturfundstelle mit Spuren der neolithischen Besiedlung, der Lausitzer-Kultur, der Przeworsk-Kultur und aus der frühmittelalterlichen Zeit freigelegt. Insgesamt wurden 24 Objekte freigelegt (dieser Bericht bezieht sich auf die frühmittelalterliche Problematik der Fundstelle). Unter 14 frühmittelalterlichen Funden wurden: 5 Wohnobjekte, 1 Wirtschafts- und Produktionsobjekt, 2 Wirtschaftsgruben, 2 freistehende Herdstellen, 4 Objekte mit unbestimmter Funktion abgesondert. Die Wohnobjekte waren teilweise im Boden vertieft. Im Haus 10 wurde ein Komplex von handgeformten und am Rande schwach abgedrehten Tongefäße aus dem 8.-8./9. Jh. freigelegt. Aus dem Produktionsobjekt 13 stammen die Überreste eines Rennfeuerschachtofens zum Eisenschmelzen aus Raseneisenerz. Während der Ausgrabungen wurden ca. 6000 Tongefäßscherben mit sehr unterschiedlichem Charakter erhalten. Neben den handgeformten Gefäßen treten dort die teilweise oder völlig stark formend abgedrehten Gefäße auf. Zahlreich ist auch die Gruppe absonderter Funde: die Messer, ein Rasiermesser, eine Halbsense, ein Schlüssel für Vorleschloß, die

Angelhaken und andere. Die Knochenfunde bilden die Pfrieme und eine Pfeilspitze. Es wurde auch eine auf 8./14. Jh. datierte Kupferspielmarke freigelegt. Auf Grund des Fundgutes (vor allem der Keramik) kann das untersuchte Siedlungsfragment auf 8.-13. Jh. datiert werden.

Abbildungen

1. Osetno, Fst. 18, Gem. Góra. Lage der Fundstelle. Gez. B. Iwanicka-Pinkosz
2. Osetno, Fst. 18, Gem. Góra. Lage der Grabungsflächen und Objekte sowie der Sondierungsschürfgraben (1 - registrierte Objekte; 2 - Sondierungsschürfgraben; 3 - Böschung der Abbaustelle; 4 - Trümmer [mechanisch geschoben]; 5 - frühmittelalterliches Objekt; 6 - Sondierungsschürfgraben mit Fundgut). Gez. B. Iwanicka-Pinkosz
3. Osetno, Fst. 18, Gem. Góra. Grundrisse und Profile der Objekte (1, 4 - Wohnobjekte Nr. 2, 10; 2 - Produktionsobjekt Nr. 13; 3 - Wirtschaftsgrube Nr. 8. Legende: 1- braunschwarzer, stark dichter Sand; 2- Brandreste, Holzkohle; 3- weißoranger Lehm Boden; 4- Raseneisenerz; 5- braunschwarzer Sand; 6- aschgraurostfarbiger Lehm Boden [Abwaschschicht]; 7- gelboranger Sand oder Lehm Boden [Untergrund]; 8- Steine; 9 - durchgebrannte Lehmklümpchen; 10- Tongefäßscherben). Gez. B. Iwanicka-Pinkosz
4. Osetno, Fst. 18, Gem. Góra. Tongefäßauswahl. Gez. B. Iwanicka-Pinkosz
5. Osetno, Fst. 18, Gem. Góra. Tongefäßauswahl (mit Ausnahme von 3 - Bruchstück einer Tondüse). Gez. B. Iwanicka-Pinkosz.
6. Osetno, Fst. 18, Gem. Góra. Ausgewählte Objekte und abgesonderte Funde (1 - Haus Nr. 12; 2 - Bruchstück eines "Ziegels" aus dem Rennfeuerofen; 3 - Fragment des Bodens vom Rennfeuerofen; 4- Kupferspielmarke; Legende: 1- braunschwarzer, dichter Sand; 2- Holzkohle; 3- braungrauer Sand; 4- Steine; 5- Untergrund). Gez. B. Iwanicka-Pinkosz
7. Osetno, Fst. 18, Gem. Góra. Auswahl der Eisengegenstände. Gez. B. Iwanicka-Pinkosz
8. Osetno, Fst. 18, Gem. Góra. Auswahl von Knochenfunden (1-5, 9-11, 14), Tonfunden (7, 8) und Steinfunden (15). Gez. B. Iwanicka-Pinkosz

Adres autora:

mgr Barbara Iwanicka-Pinkosz
Wielkopolski Ośrodek Studiów i Ochrony Środowiska Kulturowego w Poznaniu
Oddział Trzebiny
64-100 Leszno-Trzebiny

V, Poznań 2000

99–112

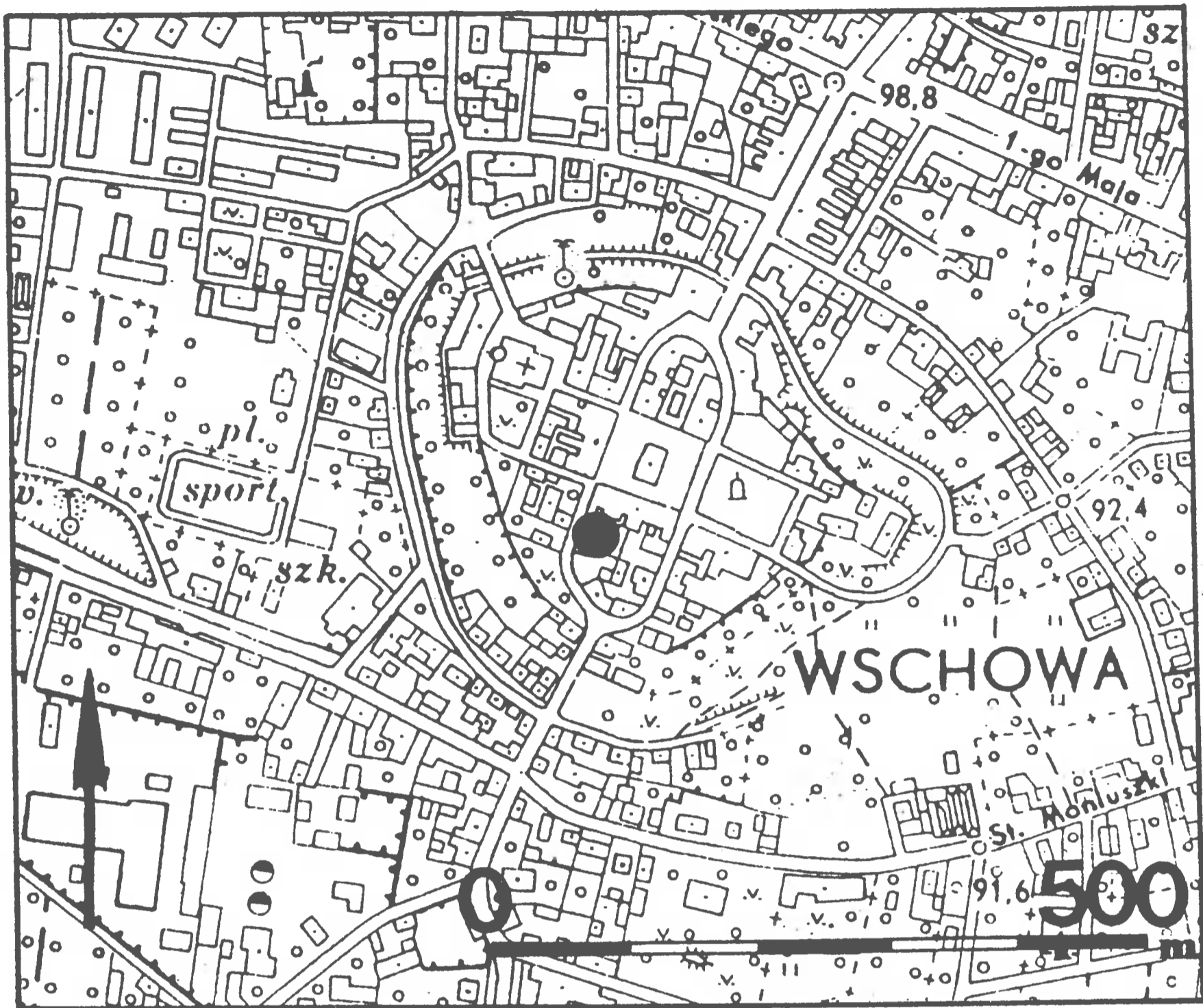
ELŻBIETA WYRWIŃSKA

RATOWNICZE BADANIA WYKOPALISKOWE WE WSCHOWIE PRZY ULICY ŁAZIENNEJ

W lutym 1990 roku prowadzone były badania archeologiczne we Wschowie przy ul. Łaziennej (ryc. 1), jednej z ulic (płd.-zach.) dochodzących do Rynku. Badania koncentrowały się w obrębie parceli przyrynkowej Rynek 13, na jej zapleczu gospodarczym. Miały charakter ratowniczy i prowadzono je w związku ze współczesną zabudową parceli. Badany teren stanowi niewielką południową część tej parceli. Jego wielkość limitowana była rozmiarami wykopu budowlanego, w którego ramach założono wykop I, miał on wymiary 11 x 6 m.

Na głębokości około 1,5 m poniżej obecnego poziomu odkryto w wykopie I relikty drewnianej zabudowy części gospodarczej — podwórza (por. szkic sytuacyjny na ryc. 2 c). Poza konstrukcjami o nieokreślonej funkcji — być może części przyziemnej jakiegoś budynku, którego podwalinę ściany południowej stanowi szereg kamieni eratycznych z leżącą na nich belką i zalegającymi na północ od nich dranicami będącymi pozostałością podłogi (?) — odkryto dwa obiekty.

O b i e k t 1 to studnia. W rzucie poziomym miała kształt prostokąta o wymiarach 2,4 x 1,3 m. Obiekt (zniszczony w górnej części) zalegał na głębokości około 1,5 m poniżej poziomu obecnego. Spąg obiektu (ścian drewnianych) zalegał na głębokości 2,3 m od jego krawędzi, natomiast wypełnisko obiektu osiągnęło głębokość 2,8 m od górnego, zachowanego poziomu konstrukcji. W narożach jamy wprowadzono czworobocznie ociosane słupy (14 x 20, 16 x 18, 13 x 13, 12 x 13), za które założono dranice drewniane o różnej szerokości, najczęściej 20–25 cm (ryc. 3). Konstrukcja wzmocniona była przez poprzeczne rozpory. Osadzono je w ten sposób, że jeden koniec włożono w wycięte w słupie gniazdo, drugi zaś koniec wciśnięto w pionową pazę wyciętą w przeciwległym słupie. Elementy te zabezpieczały konstrukcję studni przed załamaniem obudowy studni pod naporem ciężaru otaczającej ziemi. Między deskami szalunku a ścianami wkopu pod studnię mieścił się filtr piaskowy w postaci szarego piasku z nieznaczną domieszką żółtawej glinki. Wypełnisko obiektu stanowiła

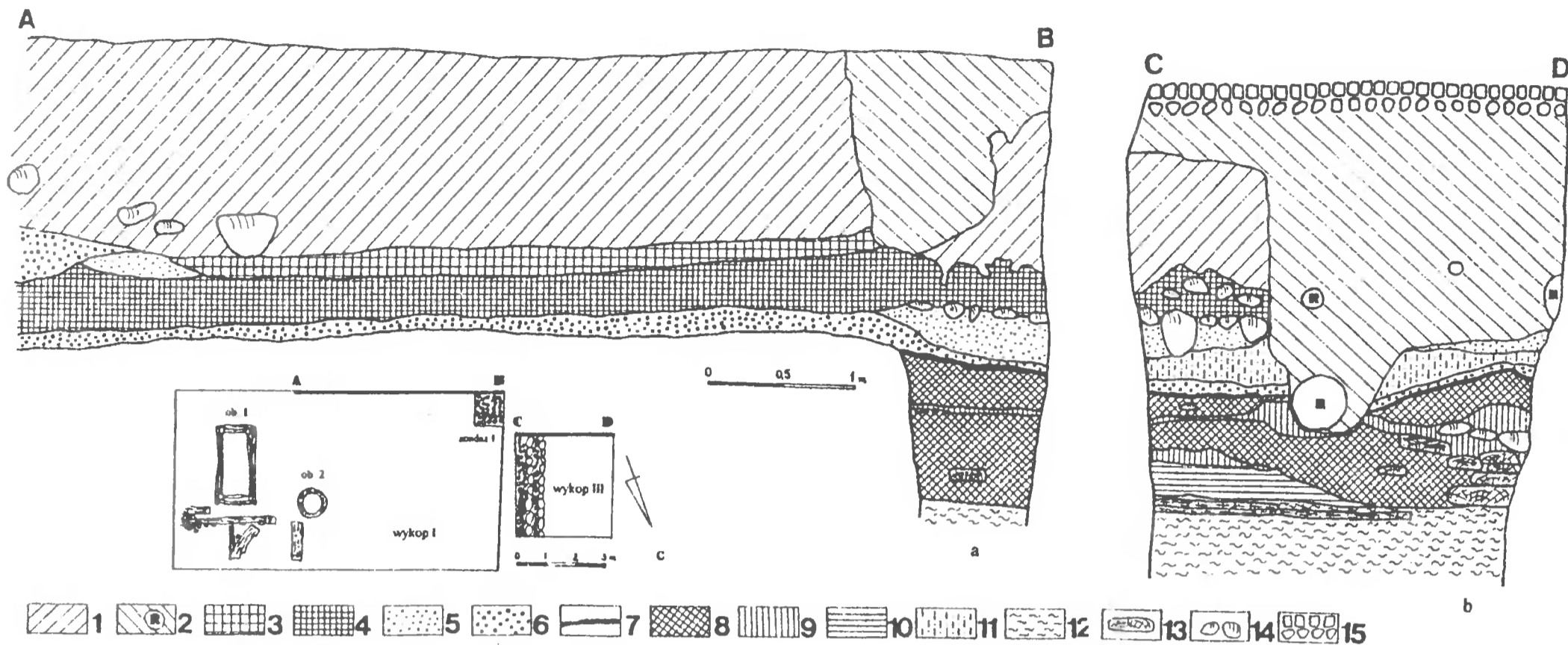

Ryc. 1. Wschowa, ul. Łazienna. Lokalizacja terenu badań. Rys. E. Wyrwińska

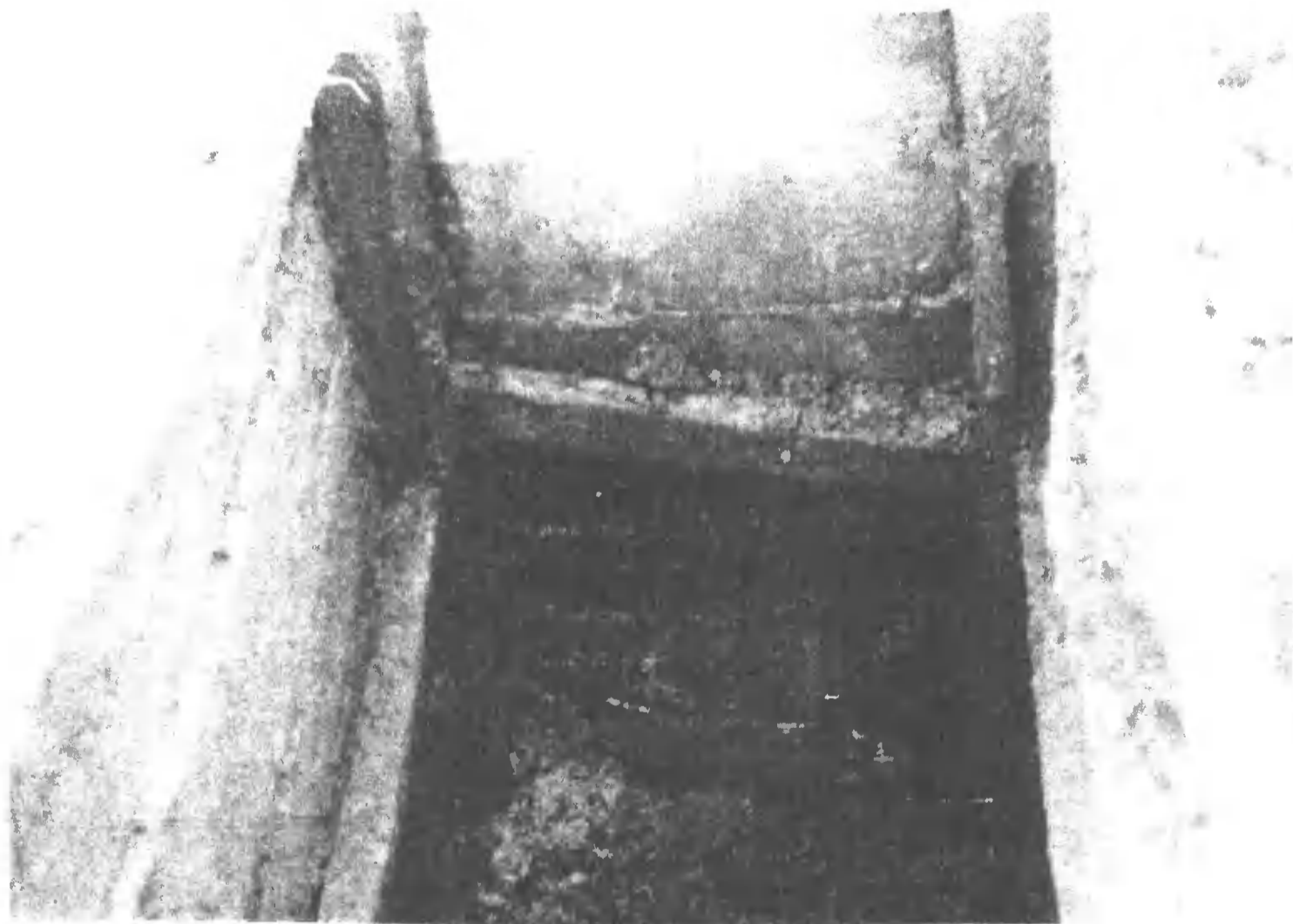
czarnobrunatna ziemia próchnicza ze śladami spalenizny i mierzwą, w spagowym odcinku warstwa kulturowa pozbawiona była mierzwy. W momencie eksploracji wnętrza studni wypełniająca ją warstwa była bardzo błotnista, utrudniało to precyzyjną obserwację układu stratygraficznego. Z tego jednak co udało się zaobserwować wynika, że zasypisko obiektu miało charakter jednorodny w całej swej miąższości, co wskazuje, że proces zasypywania był względnie krótkotrwały. Również materiał zabytkowy pozyskany w trakcie eksploracji studni był jednolity.

Obiekt 2 tworzy wydrążony pień drzewa o średnicy otworu 0,8 m. Górne, zachowane partie obiektów 1 i 2 zalegały w warstwie mierzwy o miąższości około 0,4 m.

Materiał zabytkowy wyeksplorowany z obiektu 1 stanowiło 35 całych (lub zrekonstruowanych) naczyń, 274 fragmenty ceramiki naczyniowej, kafle, przedmioty drewniane i ze skóry. Z zasypiska obiektu 2 wyeksplorowano 6 naczyń całych oraz 12 fragmentów ceramiki naczyniowej. Naczynia z obu obiektów analizowano łącznie,

Ryc. 2. Wschowa, ul. Łazienna. Profile południowe wykopów I (a) i III (b) oraz rzuty poziome wykopów na gł. 1,5–1,7 m (c). Legenda: 1 — żółtoszary piasek z gruzem ceglany (nowożytna warstwa niwelacyjna); 2 — wkop współczesny (R — rury instalacyjne); 3 — brunatna mierzwa z piaskiem; 4 — czarnobrunatna próchnica z mierzwą; 5 — jasnoszary piasek; 6 — ciemnoszary piasek; 7 — warstwa spalenizny; 8 — brunatna próchnica z mierzwą, fragmentami drewna, spalenizną; 9 — szary piasek z domieszką niebieskiej gliny; 10 — brunatnoszara spiaszczona glina; 11 — brunatna próchnica z domieszką ścinków słomy; 12 — spiaszczona glina barwy niebieskawej; 13 — drewno; 14 — kamienie; 15 — bruk współczesny. Rys. E. Wyrwińska

Ryc. 3. Wschowa, ul. Łazienna. Studnia (obiekt nr 1). Fot. E. Wyrwińska

gdyż nie zaobserwowano między nimi różnic technologicznych czy stylistycznych; pochodzą one z tego samego horyzontu chronologicznego.

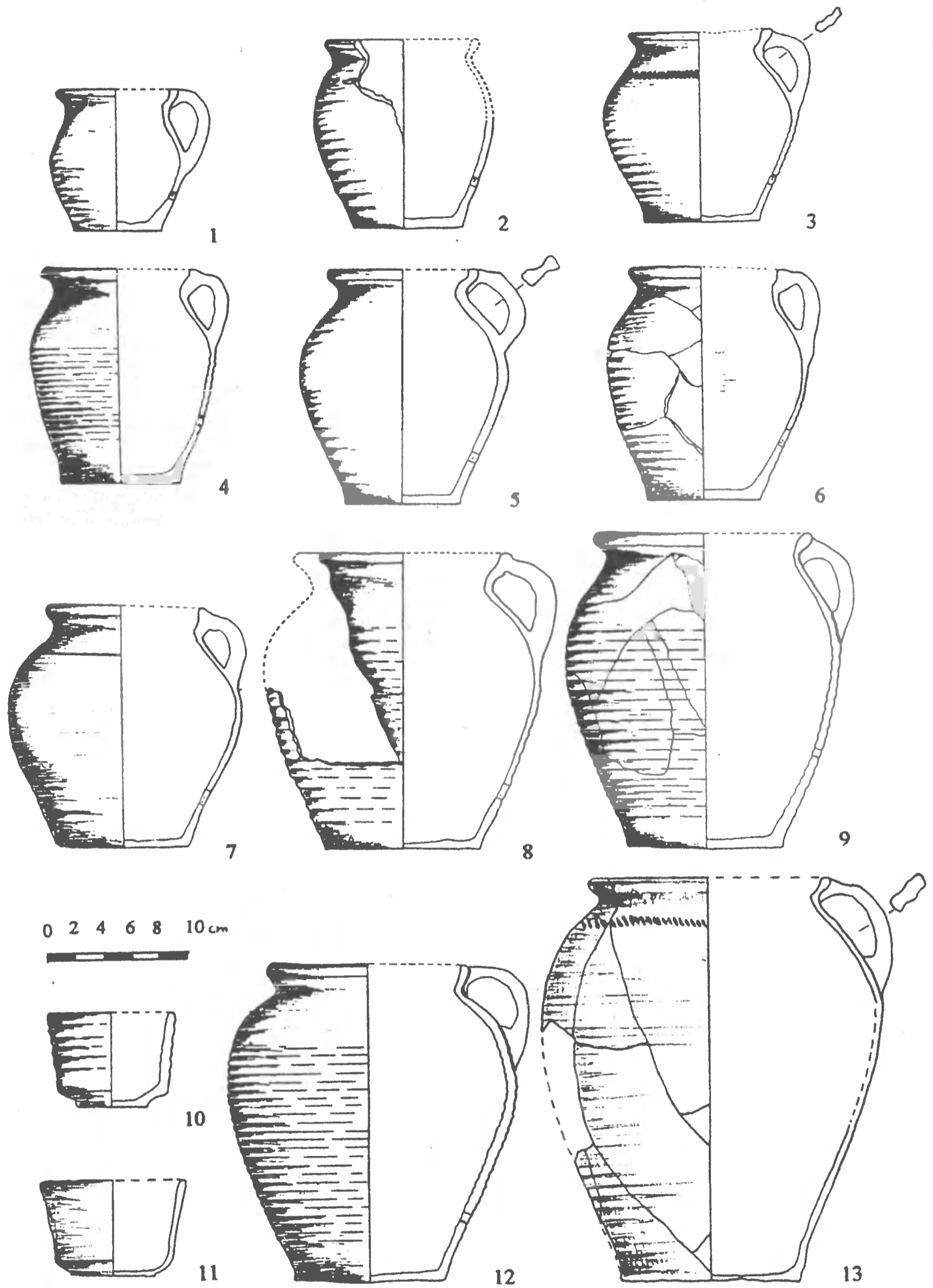
Do wyrobu naczyń użyto glin żelazistych. Stosowano domieszkę piasku drobno- i średnioziarnistego. Naczynia lepiono z taśm i obtaczano. Wypalone były w atmosferze utleniającej, przyjmując kolor od beżowego poprzez ceglasty do brunatnoszarego.

W zbiorze naczyń wyróżniono wiele ich form m.in. garnki, dzbany, misy, pokrywki, czarki, patelnię.

Formy garnków (ryc. 4: 1–9, 12–13), jak i innych rodzajów naczyń, charakteryzuje wewnętrzne zróżnicowanie. Jednakże dają się zaobserwować pewne stale powtarzające się cechy, będące elementem łączącym te naczynia w jedną całość. Są to naczynia raczej smukłe, o średnicy maksymalnej wydętości brzuśca zawsze mniejszej lub równej wysokości. Drugim elementem wspólnym wszystkim garnkom jest stosunek średnic wylewów do średnic den. Te ostatnie są zawsze mniejsze od średnic wylewów. Szyjka jest krótka i raczej szeroka. Mimo tych wspólnych cech garnki różnią się jednak położeniem maksymalnej wydętości brzuśca w stosunku do wysokości naczynia. Znaczna większość (87%) charakteryzuje się położeniem tego punktu w około 2/5 wysokości, w 13% naczyń punkt ten przypada w połowie wysokości. Tym co różni całą tę grupę garnków jest ich wielkość. Są tu małe garnuszki wysokości 10 cm (poj. ok. 0,9 l), poprzez najliczniejszą grupę garnków o wysokości około 20 ± 2 cm (poj. ok. 3 l), aż do dużych garnków o wysokości 29 cm (poj. ok. 6 l). Wylewy garnków są rozchylone, krawędzie ich zgrubione w stosunku do ścianki, na zewnątrz zaokrąglone. Część naczyń posiada od wewnątrz wręb dla krawędzi pokrywki. Dna garnków są płaskie, w większości z charakterystycznymi śladami odcinania od tarczy koła. Praktycznie wszystkie garnki zaopatrzone są w jedno ucho, tzn. wszystkie naczynia odkryte w całości bądź wyklejone mają ucha, co sugeruje, że naczynia odkryte we fragmentach prawdopodobnie też je miały. Są to ucha taśmowate, zgrubione na krawędziach. Górna część ucha umocowana jest równo lub nieco poniżej krawędzi wylewu, dolna zaś tuż nad maksymalną wydętością brzuśca. Zasadniczą funkcją garnków była przeróbka termiczna pożywienia. Na wszystkich egzemplarzach spotykamy ślady okopcenia i ślady spalenizny. Zawsze występują one po przeciwległej stronie ucha, część naczynia, do której jest ono przymocowane nie nosi tych śladów. Naczynia te więc prawdopodobnie nie były stawiane w ognisko, a jedynie do niego dostawiane. Spośród wszystkich garnków 10% było od strony wewnętrznej pokryte szkliwem w różnych odcieniach brązu.

W licznych zbiorze ceramiki zarejestrowano tylko 2 fragmenty z całą pewnością pochodzące z pokrywek, mianowicie guzowate uchwyty.

Każdy z trzech odkrytych dzbanów (ryc. 5: 3, 5, 10) był inny zarówno pod względem proporcji, jak i wielkości. Najmniejszy (ryc. 5: 3), o wysokości 20 cm cechuje się kulistością brzuśca poprzez umieszczenie maksymalnej wydętości brzuśca poniżej połowy wysokości naczynia. Dwa pozostałe (o wys. 28 i 34 cm) największą wydętość mają nieco powyżej połowy ich wysokości i charakteryzują się baniastością

Ryc. 4. Wschowa, ul. Łazienna. Wybór ceramiki naczyniowej. Rys. E. Wyrwińska

brzuśca (ryc. 5: 5, 10). Szyjki dwóch dzbanów są rozchylone na zewnątrz, jeden posiada szyjkę cylindryczną. Dna są płaskie. Ucha taśmowate, wykazują zgrubienia po krawędziach, dolepiane były poniżej krawędzi wylewu.

Zarejestrowane egzemplarze mis (ryc. 5: 6–9) to misy głębokie. Są to misy małe (średnica wylewu 19 cm), średniej wielkości (średnica wylewu 22 cm) oraz misy duże (o średnicy wylewu 26 i 32 cm). Wylewy ich wywinięte są na zewnątrz, a krawędzie ich zgrubione. Najmniejsza misa ma ozdobnie ukształtowany wylew, zagięty na zewnątrz za pomocą wciśnień wykonanych palcem tak, że brzeg tworzy rodzaj falbany. Misa od strony wewnętrznej pokryta jest szklivem (ryc. 5: 6).

Z innych form naczyń wymienić należy czarki: 2 egzemplarze mniejsze o wysokości 6,0 cm i średnicy 9,1 cm oraz 10,0 cm (ryc. 4: 10, 11), jak również egzemplarz większy o wysokości 6,6 cm i średnicy 11,7 cm. Pozyskano również fragmenty patelni (ryc. 5: 4) od strony wewnętrznej pokrytej szklivem.

Zarejestrowany materiał ceramiczny jest skromnie ornamentowany, są też naczynia całkowicie pozbawione ornamentu. Najpowszechniejszy jest motyw żłobków dookolnych, poziomo spiralnych. Występuje w postaci łagodnych, szerokich i płytkich żłobków, tworząc powierzchnię jakby karbowaną. Ornament ten w większości występuje na dużej powierzchni naczynia, sporadycznie występuje w postaci kilku skrętów. Motyw pojedynczego żłobka dookolnego jest wąski i ostro profilowany. Motyw ten w zbiorze naczyń ze Wschowy zawsze umieszczony jest w górnej części brzuśca (ryc. 4: 7, 5: 3, 5), podkreślając tektonikę naczynia (garnki, dzbany). Stosowany jest również ornament paznokciowy lub radełkowy, zawsze w formie poziomego pasma pionowych słupków, umieszczany również w górnej części brzuśca (ryc. 4: 3, 13).

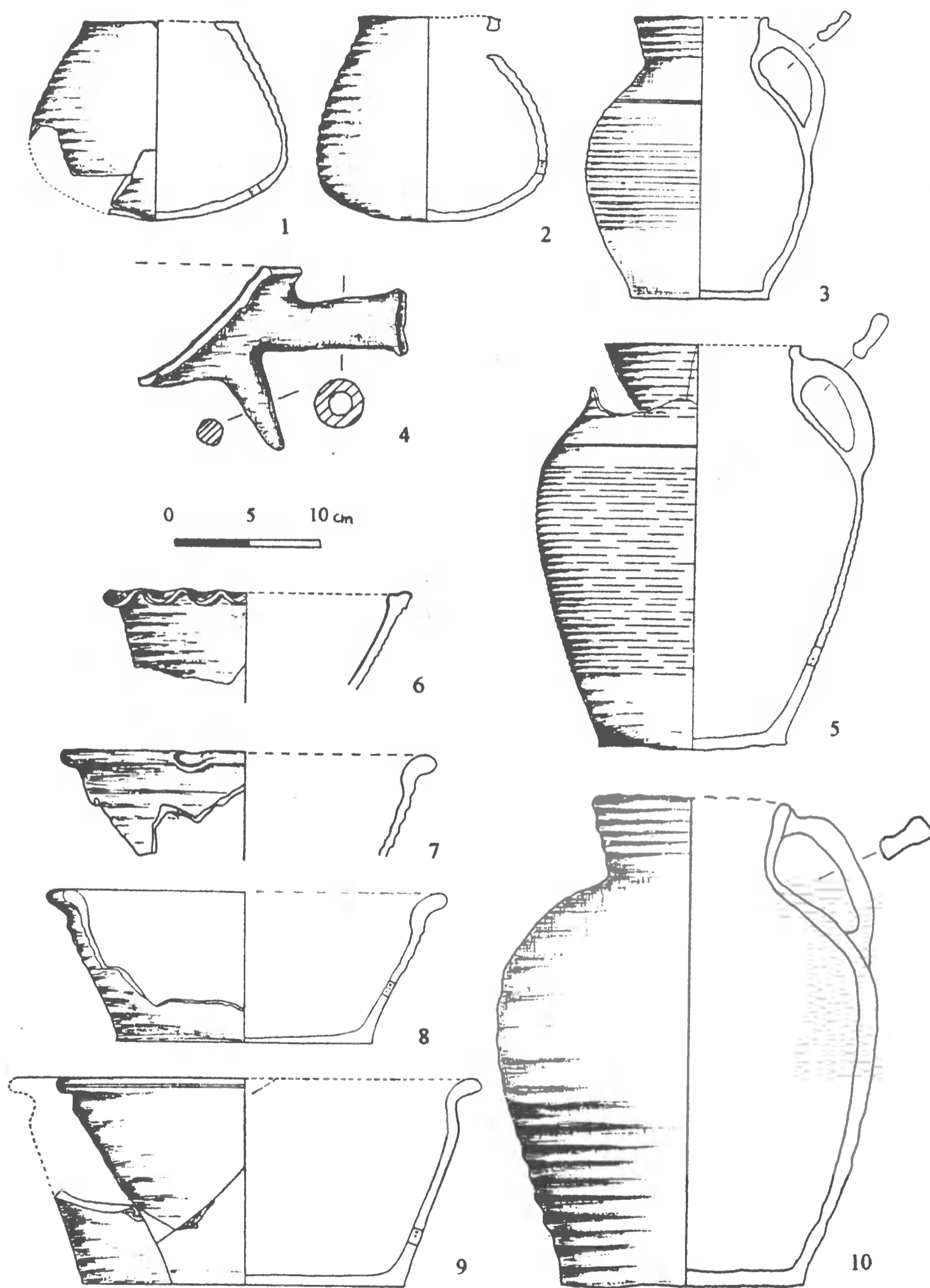
Obok ceramiki naczyniowej z obiektu 1 wyeksplorowano kafle. Wśród nich były 3 egzemplarze kafli baniastych (ryc. 5: 1, 2). Wykorzystywano je do zamknięcia kopuły pieca. Mają gruszkowaty kształt z łagodnie sklepioną czaszą¹.

Spośród kafli płytowych tylko 1 okaz zachował się w całości, reszta to fragmenty niecharakterystyczne. Kafel ów to kafel wypełniający środkowy (ryc. 6), ma głęboką, otwartą komorę. Płytką licową ma kształt kwadratu o boku 150 mm. Przedstawienie na kafle obrazuje króla na koniu polującego z sokołem. Kafel jest szklwiony w kolorze oliwkowym².

Większość odkrytych przedmiotów drewnianych wykorzystywano w gospodarstwie domowym. Są to m.in.: klepki cebrzyków o wysokości 19–20 cm oraz ich denka o średnicy 23 i 24 cm, łyżeczka (ryc. 7: 4), fragment czerpaka, fragment niecki (ryc. 7: 6), fragment nosidla, kliny (ryc. 7: 1), socha (ryc. 7: 3), fragment wozu oraz kopyto szewskie (ryc. 7: 5).

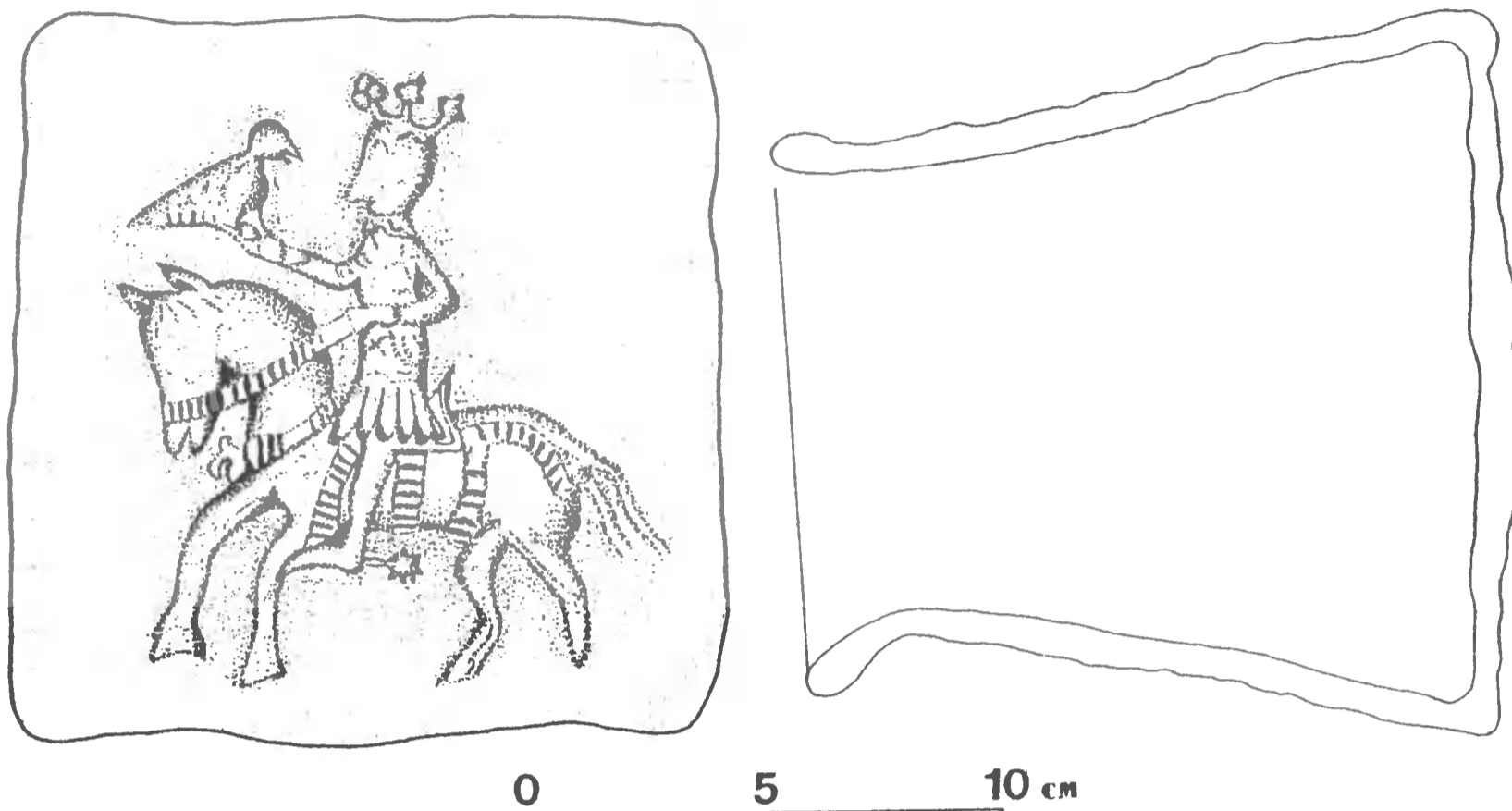
¹Analogiczne kafle znane są m.in. ze Środy Śląskiej, Nisy oraz Wrocławia (Dymek 1995, s. 65, ryc. 3a).

²Niemal identyczny kafel znajduje się w zbiorach Muzeum Regionalnego w Jarocinie (nr inw. A-240/1), pochodzi on z rezydencji właściciela Jarocina, a datowany jest na drugą poł. XV w. Stylistycznie zbliżony do naszego kafela jest również kafel z zamku biskupiego w Poznaniu z drugiej poł. XV w. (Dąbrowska 1987, il. 42).

Ryc. 5. Wschowa, ul. Łazienna. Kafle (1, 2) oraz ceramika naczyniowa (3-10). Rys. E. Wyrwińska

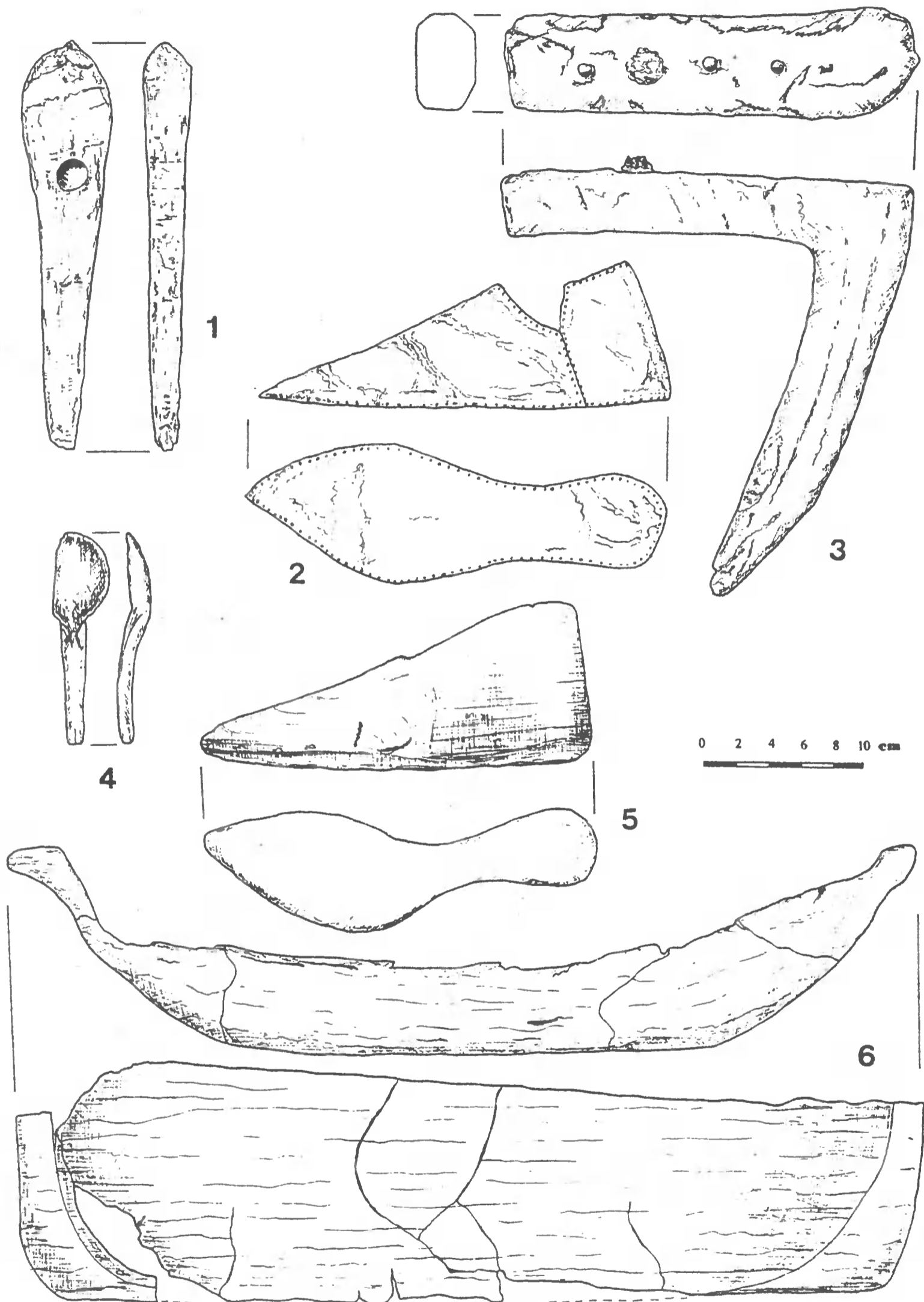
Wśród zabytków ze skóry obok mnóstwa ścinków (odpady produkcyjne?) zarejestrowano fragment podeszew, przyszwyy, uszczelki oraz zrekonstruowano dolną część cizemki (ryc. 7: 2).

Ryc. 6. Wschowa, ul. Łazienna. Kafel płytowy. Rys. E. Wyrwińska

Na skraju zachodnim wykopu I na głębokości 1,7 m wystąpił poziom bruku kamiennego dawnej ulicy Łaziennej. Dla lepszego rozpoznania konstrukcji ulicy założono około 0,5 m na zachód od wykopu I (patrz szkic sytuacyjny na ryc. 2c) wykop III (wykop II, o wymiarach 1 x 6 m, usytuowany był na północ od wykopu I. Stratygrafia taka sama, jak w wykopie I). Nawarstwienia w tym wykopie były w znacznym stopniu zniszczone przez wkopy pod instalacje. Zarejestrowano jednak na głębokości 1,6 m poniżej obecnego poziomu ulicy fragment bruku (ryc. 8). Bruk ułożono z kamieni naturalnych. Zaobserwowano dwie warstwy wyrównawcze z dużych kamieni wielkości 20–30 x 30–40 cm, biegnące wzdłuż osi ulicy. Przestrzeń pomiędzy tymi pasami wyrównawczymi oraz dalszy ciąg ulicy w kierunku wschodnim wypełniały kamienie mniejsze, również nieobrabiane. Poziom bruku opadał łagodnie (ryc. 2a, b), łukowato w kierunku zachodnim, tworząc rynsztok. Trudno dzisiaj określić ze względu na zniszczenie nawarstwień przez wkopy, czy był on usytuowany na krawędzi (zachodniej) drogi, czy też biegł pośrodku, na osi drogi. Bardziej prawdopodobna wydaje się druga wersja, przemawia za tym zbyt mała szerokość zarejestrowanego bruku (ok. 2,5 m), niesymetryczność układu kamieni (warstwy wyrównawcze tylko na krańcu zachodnim) oraz spadek nawierzchni ulicy w jednym kierunku (zachodnim), który powodowałby zalewanie parceli położonych po zachodniej stronie ulicy Łaziennej³.

³Rynsztok biegnący pośrodku ulicy, równoległy do jej osi, zidentyfikowano m. in. we Wrocławiu na ul. Uniwersyteckiej (Buśko 1997, s. 124)

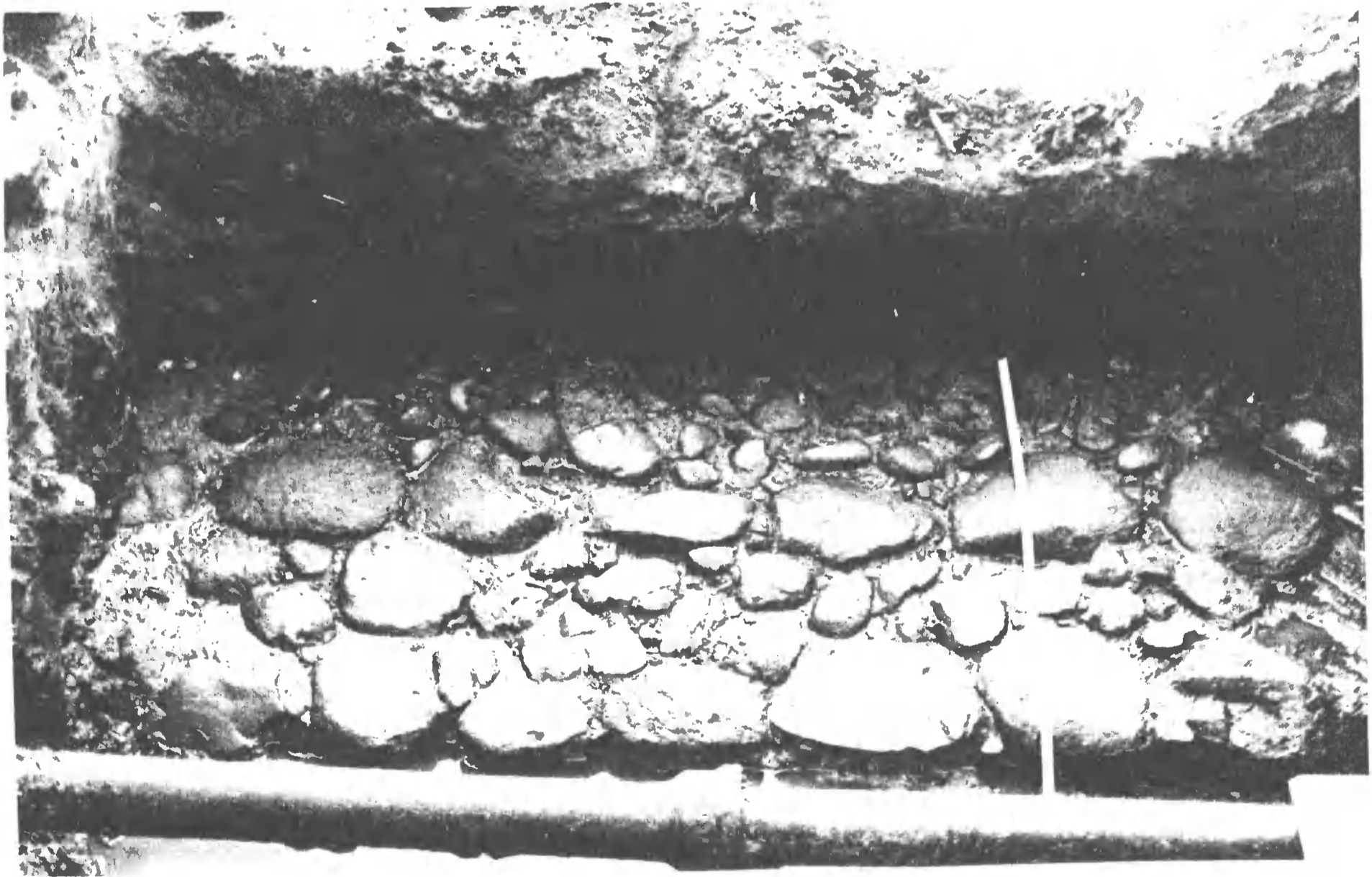
Ryc. 7. Wschowa, ul. Łazienna. Przedmioty z drewna (1, 3 – 6) i skóry (2). Rys. E. Wyrwińska

Wszystkie opisywane wyżej elementy zabudowy parceli mieszkalnej (fragmentu zaplecza gospodarczego) oraz ciąg komunikacyjny należy datować na koniec XV wieku. Przemawia za tym charakter ceramiki naczyniowej, zarówno z warstwy kulturowej, której strop zalegał na głębokości około 1,4 m poniżej poziomu obecnego, jak i obiektów w niej posadowionych, oraz technologia i stylistyka kafla z sokolnikiem, cizemki skórzanej i forma kopyta szewskiego, rozpowszechnionych w okresie gotyku.

Na głębokości około 2,3 m poniżej obecnego poziomu zarejestrowano w wykopie III najstarszy poziom ulicy. Konstrukcje zalegają w warstwie czarnobrunatnej próchnicy z mierzwą. Ulica moszczona jest belkami drewnianymi (kantówkami) biegnącymi wzdłuż osi ulicy. Szerokości i grubości belek są zmienne. Grunt pod tę warstwę belek wzmocniony był dodatkowo niżej zalegającymi belkami w różnym układzie. Strop drewnianego moszczenia ulicy był wybrukowany, na zachowanym fragmencie kamienie ułożone były nieregularnie.

Warstwę kulturową zarejestrowaną w sondażu 1 w obrębie wykopu I — z zalegającymi w niej nieokreślonymi destrukcjami drewnianej zabudowy (paliki, belka), odpowiadającą temu poziomowi ulicy (ryc. 2a, b) — datować można na XIV wiek, a więc na początkowy okres rozwoju miasta (lokacja miasta w 1273 r.).

Pomiędzy tymi dwoma poziomami osadniczymi (poziomami ulicy) zarejestrowano jeszcze jeden wyodrębniony poziom osadniczy, którego strop tworzyła warstwa intensywnej spalenizny, będącej najprawdopodobniej pozostałością pożaru. Sytuacja

Ryc. 8. Wschowa, ul. Łazienna. Fragment bruku kamiennego w wykopie III. Fot. E. Wyrwińska

stratygraficzna tej warstwy pozwala łączyć ją z pożarem z roku 1435, po którym według źródeł ocalał tylko murowany ratusz, zabudowa drewniana zaś uległa zniszczeniu (Nowakowski 1994, s. 74). Efektem porządków popożarowych jest zapewne warstwa niwelacyjna szarego piasku, na której wytworzyła się warstwa osadnicza z wyżej opisywanymi obiektami.

Ta powtarzająca się sekwencja nawarstwień: piasek — mierzwa z próchnicą pozwalają przyjąć, że piasek może być tu elementem konstrukcyjnym, a warstwy próchnicy i mierzwy powstały w trakcie użytkowania ulicy. Proces ten następował etapami: strop próchnicy wysypywano czystym piaskiem, stanowiącym formę przygotowania podłoża. W trakcie użytkowania ulicy odkładały się na niej warstwy śmieci identyfikowane obecnie jako mierzwa z próchnicą. Nową warstwę piasku usypywano w celu technicznego usprawnienia nawierzchni i poprawy stanu sanitarnego⁴.

Jak z powyższego przeglądu wynika, w miarę upływu czasu zmieniał się rodzaj nawierzchni ulicy Łaziennej: od solidnej nawierzchni drewnianej poprzez piaskowy nasyp (zapewne z jakąś — dziś niezidentyfikowaną — lekką konstrukcją) aż do regularnego bruku kamiennego.

Bibliografia

Buśko C.

1995 *Z badań wewnętrznego rozplanowania działki mieszczańskiej na Śląsku*, [w:] *Kultura średniowiecznego Śląska i Czech. Miasto*, Wrocław, s. 91–98.

1997 *Nawierzchnie ulic średniowiecznego Wrocławia*, *Archaeologia Historica Polona*, t. 5, s. 117–132.

Dąbrowska M.

1987 *Kafle i piece kaflowe w Polsce do końca XVIII wieku*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź.

Dymek K.

1995 *Ze studiów nad ogrzewaniem średniowiecznej kamienicy mieszczańskiej na Śląsku*, [w:] *Kultura średniowiecznego Śląska i Czech. Miasto*, Wrocław, s. 61–70.

Kruppé J.

1981 *Garncarstwo późnośredniowieczne w Polsce*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź.

⁴Układem takim charakteryzuje się zdecydowana większość wrocławskich ulic (Buśko 1997, s. 121–122)

Nowakowski A.

1994 *Wschowa i ziemia wschowska w dawnej Polsce (do roku 1793)*, Białystok.

DIE RETTUNGSGRABUNGEN IN WSCHOWA, IN ŁAZIENNA-STRASSE

ZUSAMMENFASSUNG

Die Ausgrabungen in Wschowa, in Łazienna-Straße wurden auf dem Gebiet des wirtschaftlichen Hintergrundes der Parzelle Rynek 13 durchgeführt.

Neben den Konstruktionen mit unbestimmter Funktion (Erdgeschoß des wirtschaftlichen Gebäudes (?) und Objekt 2 in Form eines ausgehöhlten Baustammes) wurde ein Brunnen (Objekt 1) freigelegt. Der Brunnen mit rechteckigem Grundriß mit Abmessungen 2,4 x 1,3 m und erhaltener Tiefe 2,8 m enthielt in der Grubenfüllung eine große Menge des Fundgutes, u.a. 35 vollständige Tongefäße (Töpfe, Krüge, Schüssel, Becher, Stielpfannen), Kacheln, Holz- und Ledergegenstände.

Neben der wirtschaftlichen Bebauung der Parzelle wurde am deren Rande ein Fragment des Steinpflasters der Łazienna-Straße freigelegt. Die obigen Relikte (Objekte und Verkehrsweg), die ca. 1,4 m unter dem gegenwärtigen Bodenniveau liegen, werden auf Ende des 15. Jh. datiert.

In 2,3 m Tiefe lag das älteste registrierte und auf 14. Jh. datierte Siedlungshorizont (Kulturschicht im Rahmen der Wohnparzelle sowie Holzbau der Łazienna-Straße). Es wurde auch das Siedlungshorizont aus der 1. Hälfte des 15. Jh. abgesondert.

Abbildungen

1. Wschowa, Łazienna-Straße. Lage des untersuchten Gebietes. Gez. E. Wyrwińska
2. Wschowa, Łazienna-Straße. Südprofile der Grabungsflächen I (a) und III (b) sowie Grundrisse der Grabungsflächen in 1,5-1,7 m Tiefe (c) (1 - gelbgrauer Sand mit Ziegelschutt [neuzeitliche Nivellierungsschicht]; 2 - gegenwärtiger Schürfgraben [R - Installationsrohre]; 3 - braunes Streustroh mit Sand; 4 - schwarzbraune Humuserde mit Streustroh; 5 - hellgrauer Sand; 6 - dunkelgrauer Sand; 7 - Brandschicht; 8 - braune Humuserde mit Streustroh, Holzfragmenten, Brandresten; 9 - grauer Sand mit blauem Lehm; 10 - braungrauer, versandter Lehm; 11 - braune Humuserde mit Strohstreifen; 12 - versandter Lehm mit blauer Farbe; 13 - Holz; 14 - Steine; 15 - gegenwärtiges Pflaster). Gez. E. Wyrwińska
3. Wschowa, Łazienna-Straße. Brunnen (Objekt Nr. 1). Gez. E. Wyrwińska
4. Wschowa, Łazienna-Straße. Tongefäßauswahl. Gez. E. Wyrwińska
5. Wschowa, Łazienna-Straße. Kacheln (1, 2) und Tongefäße (3-10). Gez. E. Wyrwińska
6. Wschowa, Łazienna-Straße. Plattenkachel. Gez. E. Wyrwińska
7. Wschowa, Łazienna-Straße. Holzgegenstände (1, 3-6) und Ledergegenstände (2). Gez. E. Wyrwińska
8. Wschowa, Łazienna-Straße. Fragment eines Steinpflasters in der Grabungsfläche III. Photo: E. Wyrwińska

Adres autora:

mgr Elżbieta Wyrwińska
Wielkopolski Ośrodek Studiów i Ochrony Środowiska Kulturowego w Poznaniu
Oddział Trzebiny
64-100 Leszno-Trzebiny

V, Poznań 2000

113–136

TOMASZ JANIAK

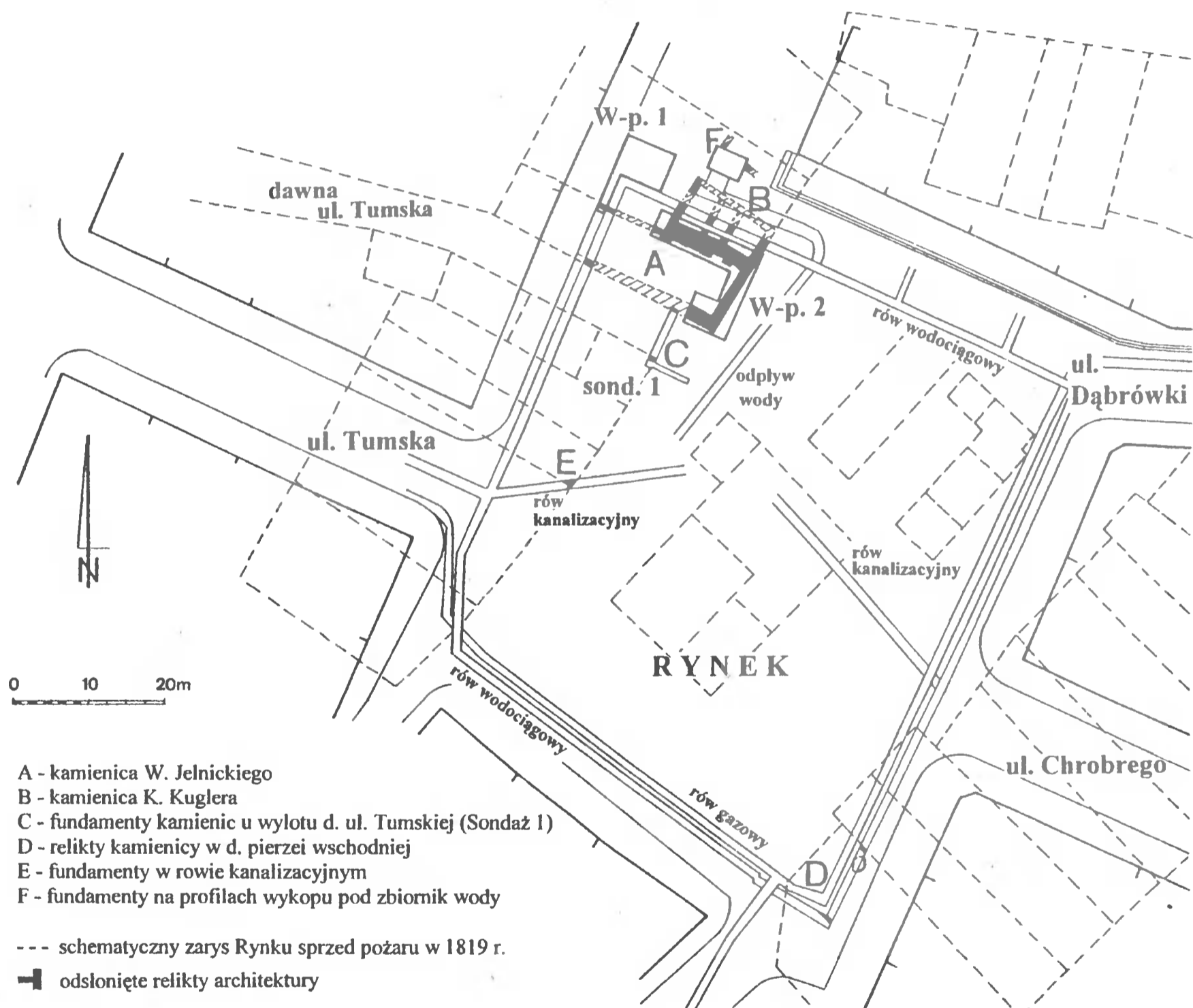
Z BADAŃ NAD ŚWIECKĄ ARCHITEKTURĄ STAREGO RYNKU
W GNIEŹNIE Z PRZEŁOMU ŚREDNIOWIECZA I NOWOŻYTNOŚCI,
STAN. 7, GM. LOCO, BYŁE WOJ. POZNAŃSKIE

WSTĘP

W dniach od 12.10. do 19.12.1996 roku Muzeum Początków Państwa Polskiego w Gnieźnie przeprowadziło na terenie gnieźnieńskiej starówki pod kierunkiem mgr. Tomasza Janiaka nadzory i ratownicze prace archeologiczne, wykonywane na zlecenie Urzędu Miejskiego. Prace przeprowadzono przy okazji modernizowania centrum miasta (w ramach przygotowań do obchodów rocznicowych tysiąclecia śmierci świętego Wojciecha oraz planowanego przyjazdu Ojca Świętego), obejmującego zmianę organizacji ruchu kołowego, wymianę nawierzchni oraz wybudowanie tzw. małej architektury. Wiązało się to w pierwszej kolejności z wykonaniem licznych rowów instalacyjnych dla wymiany starej instalacji gazowej, wodociągowej, kanalizacyjnej oraz dla wyprowadzenia odpływu wody z planowanej pośrodku Rynku fontanny. Obszar objęty nadzorami obejmował: teren dawnego miasta lokacyjnego na Wzgórzu Panieńskim (Rynek — stan. 7, ul. Farna — stan. 53, część ul. Dąbrówki — stan. 73 oraz ul. Tumaska — stan. 6) oraz teren dawnej jurydyki metropolitalnej (część wschodnia ul. J. Łaskiego — stan. 4) i grobli poznańskiej (część zachodnia ul. J. Łaskiego — stan. 13c). Prace ziemne wykonywano mechanicznie przy użyciu koparki — po odczyszczeniu profili dokumentowano rysunkowo i foto-graficznie te ich fragmenty, na których wystąpiły niezakłócone uwarstwienia historyczne. Wykopy badawcze (wykop 1 i 2 oraz sondaż 1) założono jedynie w pół-nocno-zachodnim narożniku Rynku celem rozpoznania zachowanych tutaj reliktyw architektury oraz średniowiecznej warstwy kulturowej; szczególnie ważny okazał się wykop 2, gdzie odsłonięto największe partie pozostałości murowanych kamienic mieszczańskich w obrębie dawnego miasta lokacyjnego

(A. Wędzki 1995, s. 38)¹.

Na podstawie analizy planów miasta z XVIII i początków XIX wieku stwierdzono, że odkryto w nim fundamenty dwóch kamienic, wchodzących w obręb pierwotnego bloku zachodniego Rynku sprzed pożaru Gniezna w 1819 roku (ryc. 1). Ten tragiczny dla miasta pożar unicestwił całą jego dotychczasową zabudowę w obrębie murów miejskich, stąd też odbudowę Gniezna połączono w pierwszej kolejności z całkowitą rozbiórką zabudowy średniowiecznej i stworzeniem nowego układu urbanistycznego (L. Trzeciakowski, G. Wróblewska, J. Pic 1965, s. 475 n). Przekształceniu uległ m.in. Rynek, którego pierzeję zachodnią (zachowaną do dzisiaj) przesunięto w stosunku do pierwotnej w kierunku zachodnim od około 6 do 33 m.

Ryc. 1. Gniezno, stan. 7. Rynek. Zrys odkrytych reliktyw architektury

¹Odkrycie tym cenniejsze, że dotychczas nie dysponowaliśmy informacjami o typach domów mieszczan w późnośredniowiecznym Gnieźnie.

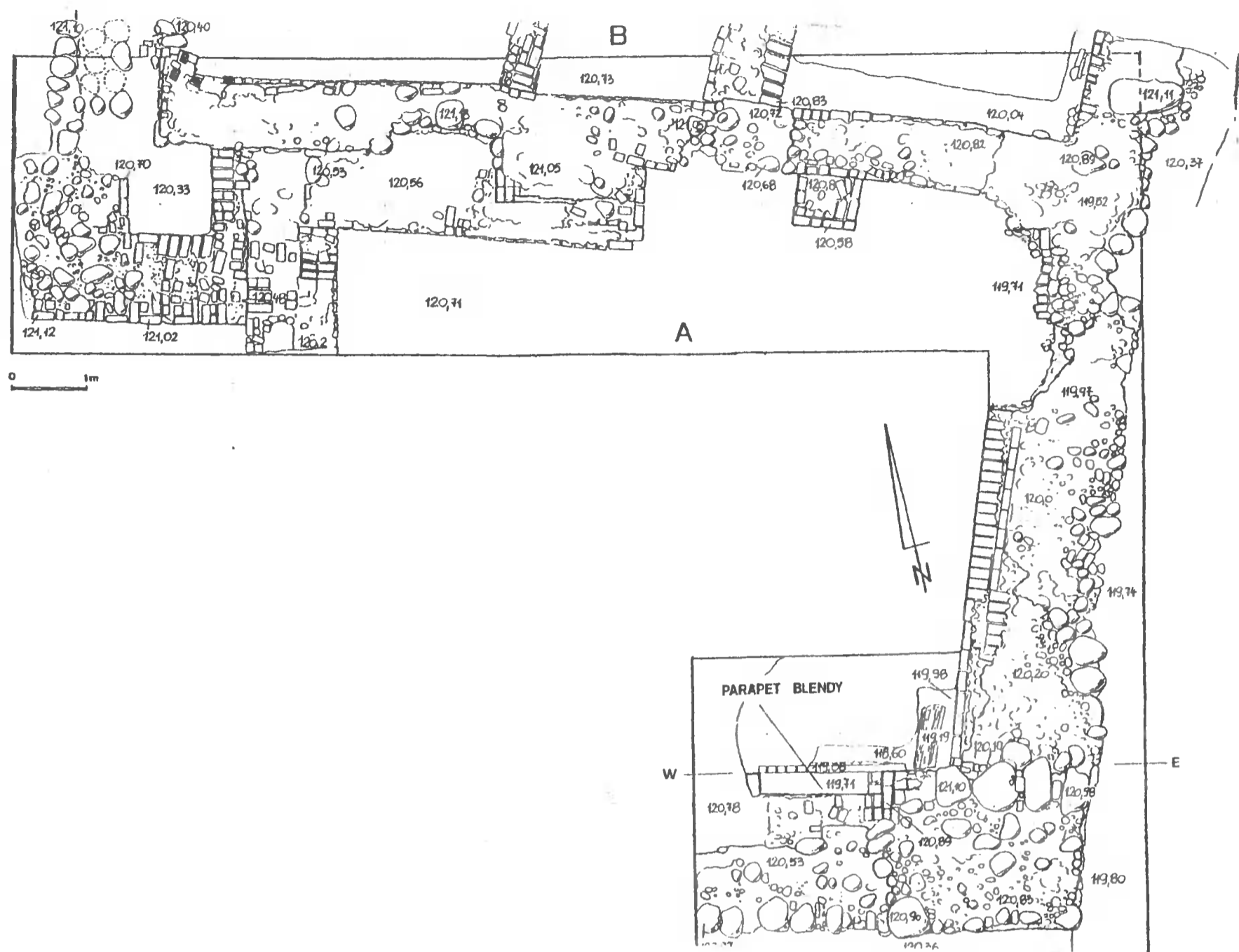
OPIS RELIKTÓW ARCHITEKTURY

W narożniku północno-zachodnim Rynku w rowie wodociagowym osiagajacym glęb. okolo 1,8 m ponizej poziomu terenu (p.p.t.) i szer. okolo 1 m, na odcinku biegnacym rownolegle do pierzei zachodniej i polnocnej zarejestrowano laczenie sześć przeciętych fundamentów kamiennie-ceglanych — celem wyjasnienia powyższych reliktyw architektury wytyczono na glęb. niw. 121,60 wykop 2 o powierzchni 92 m² (lokalizacja — ryc. 1). Po mechanicznym zdjeciu asfaltowej i brukowej nawierzchni placu oraz warstwy podsypki przystapiono do ręcznego odkrywania koron murów, występujących średnio okolo 0,4–0,5 m p.p.t., a nastepnie ich inwentaryzacji. Ze wzgledu na napięty harmonogram prac budowlanych (konieczność ich ukończenia do przyjazdu Ojca Świętego) zakres odkrywki, jak też glębokości eksploracji był ograniczony. Jednak w kilku miejscach ważnych dla rozpoznania posadowienia budowli pogłębiono wykop do calca (do glęb. okolo 3,0 m p.p.t.).

Na podstawie najstarszego planu Gniezna wykonanego na zlecenie Komisji Dobrego Porzadku w 1787 roku przez Karola von Kirschensteina ustalono, że ówczesnymi właścicielami dwu odsłoniętych nieruchomości byli mieszczanie: Wojciech Jelnicki i Krzysztof Kugler (w dalszym opisie odkryte kamienice określa się ich nazwiskami).

Kamienica W. Jelnickiego — była narożną, stojącą po północnej stronie wlotu dawnej ulicy Tumskiej w Rynek. Na podstawie analizy architektonicznej wyróżniono w niej trzy fazy budowlane (ryc. 4).

F a z ę I reprezentuje kamienny fundament trapezowatej budowli ustawionej do Rynku szczytowo, wykonany w wąskim rowie fundamentowym z kamieni polnych o przeciętnych wymiarach 0,25 x 0,35 m z wyraźną tendencją do zachowania poziomów wyrównawczych. Poszczególne warstwy kamieni zalewano silnie spoistą zaprawą wapienną barwy beżowoszarej i wyrównywano gruzem ceglany. Całkowicie odsłonięto fundament północnej ściany magistralnej o dł. 13 m i szer. 0,9 m, korona muru wystąpiła na glęb. niw. 121,15–120,82. Część zachodnia fundamentu biegła zasadniczo (na odcinku okolo 4,5 m) na osi W—E, po czym łukowato zakręcała stopniowo w kierunku S—E, uzyskując maksymalne odchylenie od powyższej osi na 0,35 m (ryc. 2). Ku dołowi fundament rozszerzał się nieco (o 0,2 m w stosunku do lica), ale bez odsadzki — spąg w partii zachodniej wystąpił na glęb. niw. 119,54. Również całkowicie udało się odsłonić fundament wschodniej ściany szczytowej (frontowej) — korona rejestrowana od glęb. niw. 120,20–119,96; długość — 10,2 m, szerokość — okolo 1,15 m. Ten odcinek został w poważnym stopniu skutny — zachowały się jedynie 2–3 warstwy kamieni fundamentowych (spąg na glęb. niw. 119,74); jedynie narożnik węglowy z południową ścianą magistralną posiadał wysokość na 5 warstw kamieni (korona na glęb. niw. 121,1–120,9). Fundament tej ostatniej ściany, odchodzącej od muru frontowego pod kątem nieco większym niż 90°, odsłonięto jedynie na odcinku okolo 5 m (korona na glęb. niw. 120,57–120,52, szer.

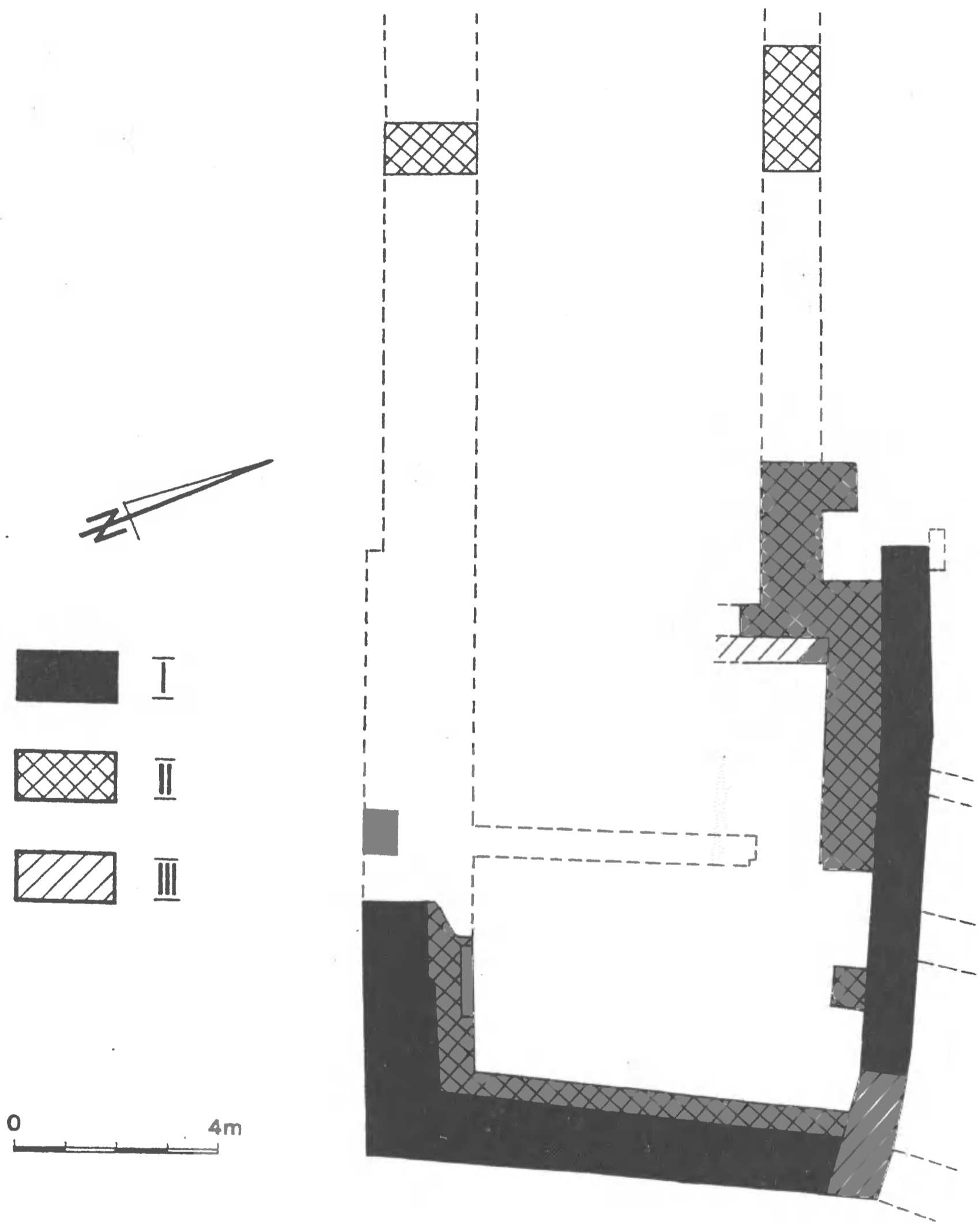
Ryc. 2. Gniezno, stan. 7, gm. loco. Wykop 2. Rzut poziomy relikwów kamienic w dawnej pierzei zachodniej Rynku. A — kamienica W. Jelnickiego; B — kamienica K. Kuglera; C — wylot dawnej ul. Tumskiej

1,2-1,4 m). Pewne zaskoczenie budzi to, że mur ściany magistralnej północnej skierowany na zachód urywa się nagle, nie przewiązując się z żadnym fundamentem poprzecznym. Prawdopodobnie mamy tu do czynienia z ograniczeniem rozmachu realizowanej inwestycji²; ściana szczytowa zachodnia cofnięta była w stosunku do zachodniego końca ściany północnej przynajmniej o około 0,4 m na wschód. Reasumując, można stwierdzić, że w tej fazie kamienica była budynkiem o lekko trapezowatym planie przyziemia, o szer. frontu 10,2 m i dł. około 13 m, ustawionym do Rynku szczytem. Nie posiadała wówczas piwnic, jak można sądzić z faktu, że posadowienie fundamentów znajduje się zaledwie około 1 m poniżej poziomu otoczenia.

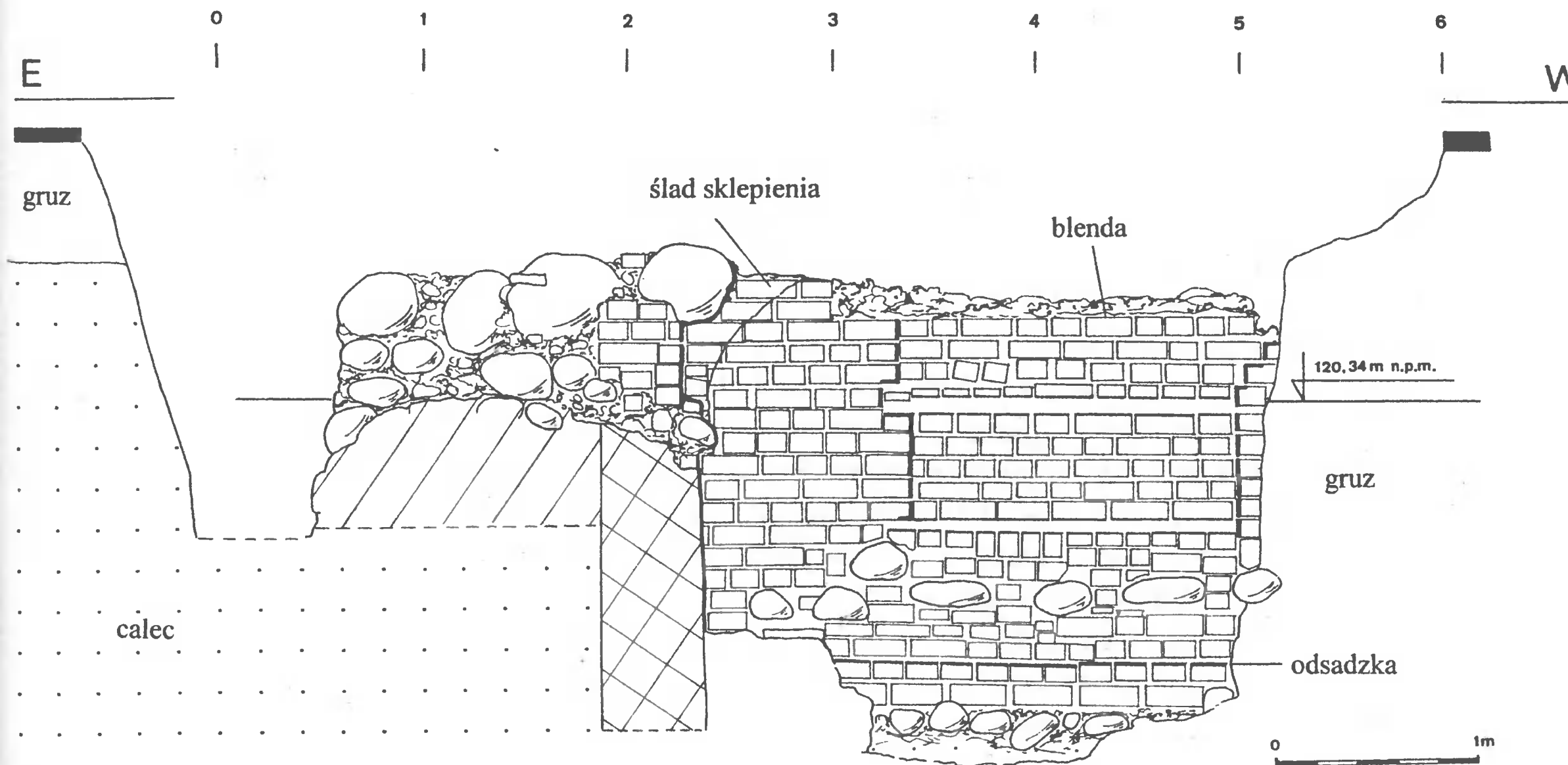
²Podobną sytuację wyprowadzonych na zewnątrz i urwanych ścian w murowanym domu zamkowym w Raciążku w pierwszej fazie budowlanej, interpretowaną jako ograniczenie zakresu inwestycji, opisuje L. Kajzer 1990, s. 125.

W f a z i e II dokonano znacznej rozbudowy, dostawiając od tyłu jednotraktową oficynę, wkopując jednocześnie w istniejący budynek dwutraktową piwnicę. W związku z tym, że powierzchnia użytkowa nowych piwnic znalazła się poniżej posadowienia dotychczasowych fundamentów (o 1,1 m) konieczne stało się dostawienie od wnętrza do istniejących fundamentów właściwych murów piwnicznych. Do fundamentu ściany magistralnej północnej dodano od południa na odcinku traktu tylnego kamiennie-ceglany mur w układzie licowym o szer. 1,2 m z licem w wątku nieregularnym (częściowo blokowym) z zastosowaniem cegły tzw. palcówki (o wym. 26,0/26,5 x 11,5/12,5 x 9,0/9,5 cm); fugi o szer. 0,02 m starannie wygładzono na płasko. Mur ten nie posiadał stopy fundamentowej, lecz postawiono go wprost na piaszczystym calcu (spąg na głęb. niw. 118,65, zachowana wys. od spągu na 1,9 m). Pomieszczenie w tej części piwnicy otwierało się pierwotnie na trakt przedni otworem drzwiowym, po którego wnęce zachowało się dwuuskokowe ościeże (ryc. 3). Na odcinku traktu przedniego dostawiono od wnętrza do istniejącego fundamentu ściany północnej jedynie przyporę (kamiennie-ceglaną) o wymiarach 0,84 x 0,70 m. Wzdłuż fundamentu ściany frontowej dodano mur ceglany w wątku blokowym o szer. 0,5 m również bez stopy fundamentowej. Inaczej wygląda posadowienie muru ceglano-ceglanego dostawionego od wewnątrz do fundamentu południowej ściany magistralnej. Tutaj stwierdzono obecność stopy fundamentowej, którą tworzyła ława kamienna wysoka na jeden rząd kamieni (spąg na głęb. niw. 118,64 m), na której wymurowano ceglany cokół na dwie warstwy cegieł (strop na głęb. niw. 118,95 m). Cokół był odsadzony w stosunku do lica wewnętrznego muru na około 0,08 m. Nieco powyżej tej odsadzki zachowały się resztki podłogi z desek — poziom użytkowy piwnicy (na tej wysokości wystąpiła warstwa spalenizny z destrukcjami naczyń szklanych i ceramicznych). Powyżej w murze ceglany zachowała się blenda (J. Stankiewicz 1977; M. Chorowska 1994, s. 61–63)³ — głęboka na 0,25 m, szerokości — 1,4 m, zachowana wysokość — 1,05 m., parapet na głęb. niw. 119,70 — wtórnie przekształcona w tzw. szafkę ścienną. Wskazuje na to obecność trzech poziomych paz wykutych wtórnie w ceglach dla umieszczenia w nich drewnianych półek. Powierzchnie cegieł na wszystkich odsłoniętych ścianach piwnicznych nosiły wyraźne ślady odymienia; brak go jedynie na niewielkiej łukowatej powierzchni w górnym wschodnim narożniku muru południowego, gdzie przylegało sklepienie — zapewne kolebkowe (jedyna pozostałość po przesklepieniu w tej fazie budowlanej — ryc. 4). W oficynie dobudowanej od zachodu udało się odsłonić fragment muru północnego kamiennie-ceglanego o szer. 1,2 m (korona na głęb. niw. 121,02-121,12), licowanego cegłą od strony zewnętrznej i wewnętrznej, o identycznej strukturze jak mur w partii

³Różnego rodzaju wnęki dekoracyjne, użytkowo-dekoracyjne lub wyłącznie użytkowe, zróżnicowane co do formy, rozmiarów i głębokości, spotyka się w piwnicach, sieniach, izbach tylnych i na wyższych kondygnacjach kamienic gotyckich w wielu polskich miastach.

Ryc. 3. Gniezno, stan. 7, gm. ioco. Plan piwnic kamienicy W. Jelnickiego z rozwarstwieniami

Ryc. 4. Gniezno, stan. 7, gm. loco. Wykop 2 — lico ściany południowej piwnicy oraz przekrój ściany frontowej (wschodniej) kamienicy W. Jelnickiego

piwnicznej budynku frontowego (jednoczasowy) oraz mur południowy, który był grubszy (szer. około 1,8 m). W odległości około 1,1 m od zachodniego końca północnego muru magistralnego fundament północny oficyny rozszerzał się o 0,74 m na północ, tworząc przyporę lub być może posadowienie łuków, na których mogła się wspierać galeryjka, będąca traktem komunikacyjnym dla pomieszczeń w oficynie na pierwszym piętrze. Oficyna miała dł. przynajmniej 9,7 m, a szer. około 8,6 m.

W f a z i e III przeprowadzono generalny remont kamienicy, w tym również piwnic. W trakcie tylnym piwnicy do ściany zachodniej dodano od środka mur ceglany, wykonany z typowej wydłużonej cegły barokowej (o wymiarach 29,0 x 15,0 x 7,5 cm) w układzie wozówkowym, na którym oparto częściowo zachowane sklepienie kolebkowe w wążku główkowym. Wyraźny ślad przemurowania taką samą cegłą nosi również mur magistralny północny w swojej partii wschodniej (na odcinku około 3,5 m); rekonstrukcji jego dokonano przy okazji całkowitej wymiany ściany frontowej sąsiedniej kamienicy K. Kuglera.

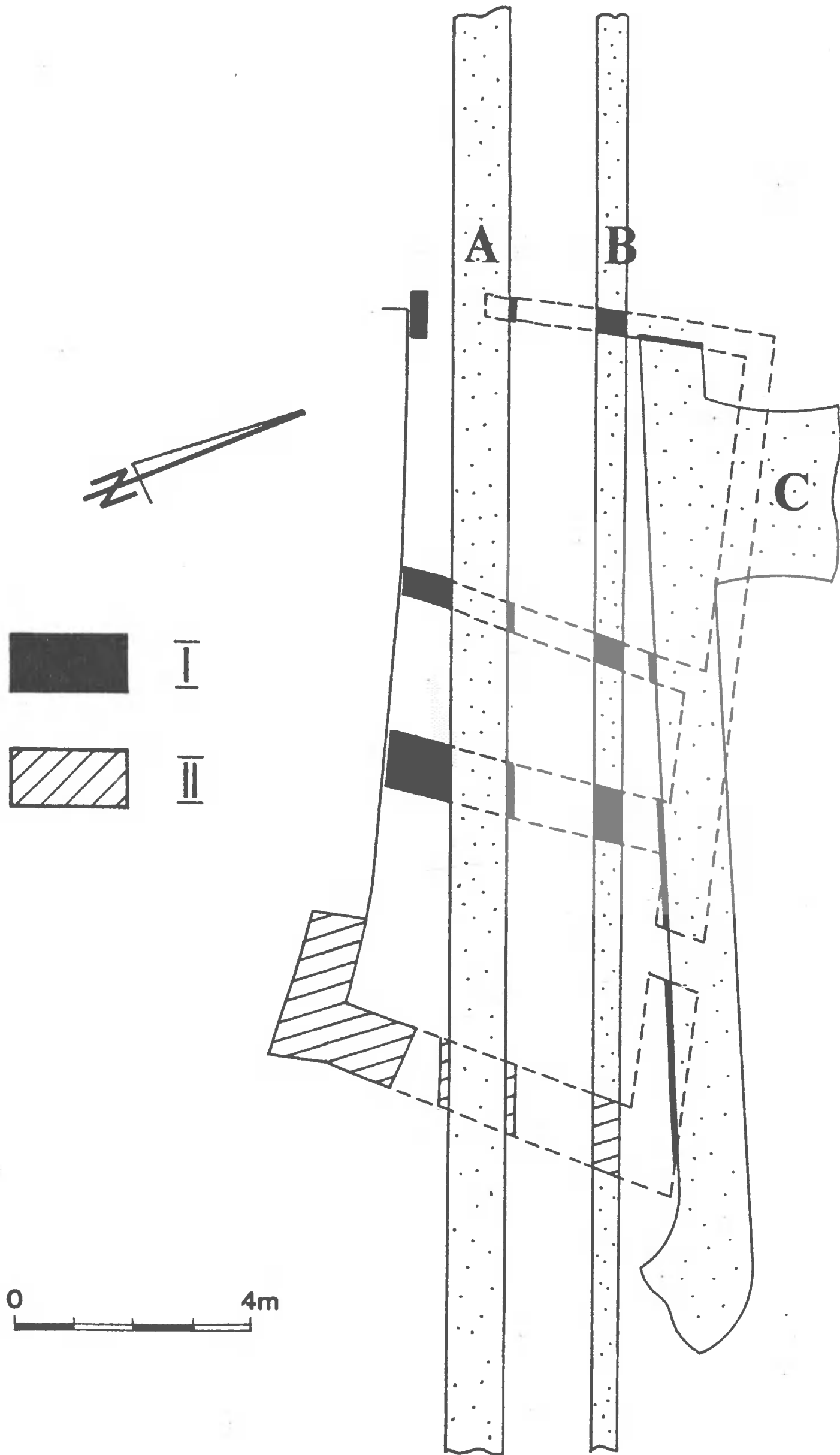
Kamienica K. Kuglera — uchwycona w wykopie 2, rowie wodociągowym biegnącym wzdłuż pierzei północnej oraz w ramieniu W—E rowu pod rury

odprowadzające wodę z fontanny (przy rekonstrukcji planu przyziemia wykorzystano również dokumentację rysunkową z badań ratowniczych K. Szurkowskiej na Rynku podczas zakładania gazociągu w 1990 roku⁴ — ryc. 1 i 5). Dostawiono ją do kamienicy W. Jelnickiego od północy, odchylając się ścianą frontową nieco w kierunku wschodnim. Wyróżniamy tu dwie fazy budowlane (ryc. 5).

W f a z i e I postawiono budynek ustawiony szczytowo do Rynku na planie nieregularnego trapeza o szer. ściany frontowej około 6,5 m i dł. około 13–15 m. Pomimo ograniczonego stopnia rozpoznania budowli, czytelnie rysuje się w niej przyziemie o dyspozycji w układzie trójdzielny: pomieszczenie wschodnie — szer. wewnętrzna 3,8–4,3 m, środkowe — szer. 2,2–2,0 m i zachodnie — 4,7–5,3 m. Powierzchnię zewnętrzną fundamentu północnej ściany magistralnej kamienicy W. Jelnickiego oblicowano niezbyt starannie ceglami, układanymi częściowo na sztorc, po czym dostawiono mury nowo budowanej kamienicy Kuglera. Zachowane z fazy I fragmenty murów (ściany szczytowej zachodniej dwóch ścian wewnętrznych (ryc. 2) oraz ściany nośnej północnej (ryc. 5)), występujące od głęb. niw. 121,17, spąg na głęb. niw. 120,15, posiadały kamienną ławę fundamentową wysoką na kilka warstw kamieni i nieco szerszą od ceglanego muru, nadbudowywanego w wątku blokowym. Do budowy użyto cegły palcówki o wymiarach 26,0 x 12,0 x 9,0 cm oraz cegły barokowej o wymiarach 27,5/28,0 x 13,5/14,5 x 7,5 cm, spajanych żółtawą, silnie spiaszczoną i słabo spoistą zaprawą wapienną. Przy zachodnim końcu północnej ściany kamienicy Jelnickiego zachował się ceglany, wydłużony w stronę podwórka węgar o nieprofilowanych ościeżach, prawdopodobnie od otworu wejściowego do pomieszczenia zachodniego. W pomieszczeniu tym na głęb. niw. 120,30 zaobserwowano pierwotny poziom użytkowy w postaci cienkiej warstwy brunatnej próchnicy, powstałej zapewne po rozkładzie desek podłogi. Drugi otwór wejściowy, tym razem do pomieszczenia frontowego, odkryto w fundamencie ściany północnej, odsłoniętej (częściowo przeciętej) w ramieniu W—E rowu pod rury odprowadzające wodę z fontanny (ryc. 5). Zarejestrowana jego szerokość wynosiła 0,90 m, spąg na głęb. niw. 120,55. Na uwagę zasługuje zróżnicowana szerokość fundamentów: w segmencie przednim miały one szerokość 1,0–1,5 m, natomiast w segmencie tylnym — 0,5 m. Można z tego wnioskować, że tył budynku był lżejszej konstrukcji, np. szachulcowej (Z. Nawrocki 1980, s. 39; S. Pasiciel 1989, ryc. 63)⁵. Od strony północnej kamienicy Kuglera nie zarejestrowano pozostałości innego budynku murowanego, stąd przypuszczenie, że od tej strony przylegała do kamienicy niezabudowana część parceli (pośrednio może wskazywać na to obecność od tej strony wejścia do pomieszczenia wschodniego).

⁴Muzeum Początków Państwa Polskiego w Gnieźnie, teczka archeologiczna nr 13.

⁵Takie łączenie w murach obwodowych partii pełnych z odcinkami szachulcowymi jest znane choćby z niektórych kamienic gotyckich w Toruniu. Analogią z terenu Gniezna jest budynek w dawnym klasztorze klarysek, stojący po zachodniej stronie dziedzińca.

Ryc. 5. Gniezno, stan. 7, gm. loco. Zrys reliktyw kamienicy K. Kuglera z rozwarstwieniami

W f a z i e II (równoczesowa z fazą III kamienicy W. Jelnickiego) dokonano barokowej przebudowy; całkowicie wymieniono ścianę frontową kamienicy, przemurowując częściowo również wschodnią partię ściany północnej sąsiedniego budynku Jelnickiego (J. Pietrzak, P. Wawrzyniak 1993, s. 194)⁶. Nowa ściana została postawiona na kamiennej ławie fundamentowej (spąg na głęb. niw. 120,04) z eratyków wiązanych spoistą, szaroniebieskawą zaprawą; od wnętrza budynku powyżej kamiennej odsadzki wysokiej na dwa rzędy kamieni, fundament licowany był typową barokową cegłą w układzie blokowym. Prawdopodobnie z tą fazą budowlaną można wiązać stwierdzony na głęb. niw. średnio 121,0 wzdłuż zachodniej ściany szczytowej, a więc od strony podwórka, bruk kamienny o szer. około 1,4 m., składający się z jednej warstwy eratyków, ułożonych na cienkiej warstwie ciemnoszarej próchnicy (L. Kajzer 1990, s. 63)⁷ (ryc. 2).

ANALIZA ARCHITEKTONICZNA

Na podstawie odsłoniętych reliktyw architektury można dokonać próby rekonstrukcji ogólnego rozplanowania omawianych obiektów architektury świeckiej oraz ich zasadniczych przekształceń. Odnośnie do kamienicy Wojciecha Jelnickiego stwierdzono:

1. Był to budynek narożny po północnej stronie wlotu dawnej ulicy Tumskiej, szczytowy, o wymiarach 10,2 x 13,0 m, stojący zapewne na działce półkuryjnej (M. Borowiejska-Birkenmajerowa 1975, s. 179)⁸. W f a z i e I wzniesiony został na planie trapezu o ścianie frontowej odsuniętej na zewnątrz w kierunku wschodnim. Jak wynika z przebiegu północnego muru nośnego zakres planowanej pierwotnie inwestycji prawdopodobnie został z nieznanymi przyczynami ograniczony. Niewielka skala zachowanych reliktyw uniemożliwia jednoznacznie rekonstrukcję partii nadziemnej omawianej budowli. Mogła to być kamienica dwutraktowa, choć niewykluczone, że było to założenie jednotraktowe w postaci obejmującej całe przyziemie, tzw. wielkiej sieni, bez podpiwniczenia (pewnym wskazaniem na tę drugą ewentualność jest charakter dostawionej dopiero w fazie II oficyny, wyglądającej na trakt drugi). W tym drugim wypadku kamienica należałaby typologicznie do północnej odmiany środkowoeuropejskiej rodziny domów, w której to odmianie dominował tzw. dom hanzeatycki (zw. też dolnosaskim lub dolnoniemieckim — J. Widawski 1985, s. 137), spotykany w głównych miastach północnych Niemiec z Lubeką na czele oraz w dużych i średnich miastach północnej Polski takich, jak Gdańsk

⁶Zabieg gruntownej przebudowy, a nawet wymiany ścian frontowych budynków znany jest chociażby z badań ratowniczych na Starym Rynku w Poznaniu.

⁷Podobny bruk kamienny, określony terminem "fartuch" zarejestrowano na zamku w Raciążku, wiązany z XVIII-wieczną fazą użytkową domu zamkowego.

⁸Dla porównania można podać, że szerokość działki półkuryjnej w średniowiecznym Krakowie wynosiła 10,40 m (wg obliczeń Jamroza) lub 10,55 (wg obliczeń Grabskiego).

czy Toruń (M. Chorowska 1994, s. 13). Główną jego cechą była jednotraktowość w formie obecności wielkiej, wysokiej sieni, ponad którą znajdowały się w szczytowo ustawionym do ulicy dachu magazyny. Budynki te nie miały od strony frontowej wjazdu. Podobny typ reprezentowała grupa najstarszych kamienic warszawskich (J. Widawski 1985, s. 137), mających wymiary zbliżone do obiektu gnieźnieńskiego, a powstałych do końca XV wieku na podstawie bezpośrednich wzorów przejętych z Torunia.

Datowanie powstania kamienicy Jelnickiego nastrocza poważne problemy. Obecnie możemy odwołać się jedynie do bardzo ogólnego datowania materiałem archeologicznym. Stwierdzone podczas wykopalisk w gruzowisku kamienicy Jelnickiego fragmenty szklwionych cegieł — w tym kształtek, które można wiązać z I fazą (późnogotycką) jej budowy — pozwalają nie tylko na ogólne wnioskowanie o typie dekoracji elewacji frontowej: blend, obramień i portali, ale również zawierają pewną przesłankę odnośnie do chronologii I fazy budowlanej. Zielona glazura na kilku fragmentach cegieł miała charakterystyczny defekt w postaci przebarwienia w formie żółtych nacieków — defekt, znany skądinąd z zielonych szklw kafli piecowych, datowanych w materiale gnieźnieńskim⁹ na początek XVI wieku. Głównie więc na podstawie tej przesłanki przyjęto czas powstania omawianego obiektu na początek XVI wieku.

2. W f a z i e II kamienicę Jelnickiego znacznie rozbudowano, ulegając nasilającemu się od początku, a zwłaszcza połowy XVI wieku trendowi modernizacji kamienic mieszczańskich, związanemu zarówno ze zmianami światopoglądu mieszczaństwa (J. Putkowska 1985, s. 181), jak i korzystną sytuacją ekonomiczną Gniezna (J. Topolski 1965, s. 266 i 267)¹⁰. W istniejący budynek wkopano dwutraktową piwnicę, prawdopodobnie przesklepioną kolebkowo, a od tyłu dostawiono jednotraktową oficynę, stanowiącą integralną część całego założenia. Pomieszczenia piwniczne w budynku frontowym komunikowały się otworem drzwiowym o dwu-uskokowym ościerzu. Komunikacja z pomieszczeniami oficyny na piętrze odbywała się zapewne krytą galerią, dostępną z budynku frontowego, biegnącą wzdłuż północnej ściany oficyny (S. Pasiciel 1989, ryc. 66)¹¹.

Datowanie fazy II można ogólnie określić na drugą połowę XVI wieku. Z jednej strony użyto jako materiału budowlanego wyłącznie cegieł typu późnośredniowiecznego — palcówki, z drugiej jednak strony brak wątku gotyckiego skłania do przesunięcia datowania rozbudowy kamienicy Jelnickiego na drugą połowę lub koniec XVI wieku.

⁹Chodzi o grupę kafli ze stan. 22 (Jezioro Święte), pochodzących z destruktu gotycko-renesansowego pieca, datowanego na początek XVI wieku. Wspomnianego defektu szklwa w zasadzie nie zarejestrowano na kaflach XV-wiecznych.

¹⁰Wraz ze wzrostem znaczenia gospodarczego, związanego z rozkwitem jarmarków gnieźnieńskich, w mieście prowadzono bardzo ożywioną działalność budowlaną.

¹¹Przykładem takiego układu komunikacyjnego może być galeria w północnym budynku gospodarczym w dawnym klasztorze klarysek w Gnieźnie.

3. W f a z i e III dokonano barokowej przebudowy, obejmując nią również sąsiednią kamienicę K. Kuglera (zapewne po którymś z pożarów). Biorąc pod uwagę cechy formalne muru oraz użytych cegieł, można stwierdzić, że remont ten musiał nastąpić najpewniej w XVIII wieku; najpóźniej w trzeciej ćwierci tegoż wieku, gdyż od tego czasu aż do pożaru w 1819 roku stały w kamienicy piece z kaflami barokowych z dekoracją rokokową, datowane na drugą połowę XVIII wieku.

Kamienica Krzysztofa Kuglera

1. W f a z i e I postawiono budynek na planie romboidalnym o wymiarach 6,5 x 13/15 m, ustawiony do Rynku szczytowo, niepodpiwniczony. Zwraca uwagę znaczne odchylenie ścian budynku w kierunku wschodnim, w wyniku czego jego narożniki nie miały kąta prostego. Uwarunkowane było to znanym skądinąd zjawiskiem dostosowywania zabudowy parceli do jej kształtu. Nieco romboidalny kształt działek przyrynkowych w Gnieźnie wynikał z ogólnego przekrzywienia całego założenia lokacyjnego w kierunku północno-wschodnim (powstałego zapewne już w momencie wytyczania miasta na Wzgórzu Panieńskim w pierwszej połowie XIII wieku). Spowodowane to było, jak wykazały ratownicze badania w 1996 roku, specyficznym ukształtowaniem partii szczytowej powyższego wzgórza, które było tutaj garbowato wyniesione na osi SW—NE; właśnie na tej linii biegła oś romboidalnego rynku.

Jeśli założymy, że parcela od strony północnej była niezabudowana (co wynika z wstępnego rozpoznania archeologicznego), to istnieje możliwość rozpatrywania omawianego budynku jako założenie płytke, jednotraktowe, z wejściem od północy, z podziałem trójdzielnym wnętrza¹². Pomieszczenie środkowe pełniłoby rolę łącznika, z którego wchodziłoby się do izby wschodniej i zachodniej; głębiej mogły znajdować się kręte schody na piętro. Bardzo prawdopodobne jest inne jeszcze rozwiązanie komunikacji między kondygnacjami budynku; od strony północnej, od zewnątrz, mogła być dostawiona klatka schodowa w postaci jednobiegowych schodów z krytym gankiem (S. Pasiciel 1989, ryc. 63)¹³.

Datowanie można ustalić — ze względu na ogólny plan przyziemia oraz materiał ceglany z dużym udziałem zapewne rozbiórkowej cegły palcówki — na początek XVII wieku.

2. W f a z i e II (równoczesnej z fazą III w kamienicy Jelnickiego) dokonano całkowitej wymiany ściany frontowej. Jak zaznaczono wyżej, remont ten mógł zostać przeprowadzony około połowy XVIII wieku.

¹²Zbliżony plan przyziemia miała kanonia, wybudowana przez dr. Tomasza Josickiego w 1613 roku - J. Jędrzejak, Rysunek inwentaryzacyjny budynku mieszkalnego kanonii przy ul. ks. J. Łaskiego nr 1 w Gnieźnie (rkps.). Teczka nr 1163, Urząd Rejonowy w Gnieźnie.

¹³Rozwiązanie znane w Gnieźnie z kanonii Josickiego po jego nadbudowaniu o drugą kondygnację czy też z budynku w zespole zabudowań klasztoru klarysek.

ELEMENTY KULTURY MATERIALNEJ MIESZKAŃCÓW

W wyniku prac wykopaliskowych w rejonie gruzowiska omawianych kamienic pozyskano niezbyt liczny materiał zabytkowy, ilustrujący zarówno obraz architektoniczny oraz wyposażenie budowli, jak i kulturę materialną mieszkańców. Materiał w znacznej mierze jest uszkodzony i rozdrobniony, znaleziony w luźnym gruzie pochodzącym z rozbiórki murów po pożarze w 1819 roku.

Z kategorii ceramiki budowlanej na uwagę zasługują odkryte w rumoszu kamienicy Jelnickiego cegły kształtki i płytki posadzkowe. Pozyskano m.in. dwie całkowicie zachowane cegły gzymsowe, nieszkliwione (z małym uskokiem przechodzącym esowatym profilowaniem ku krawędzi górnej) oraz dwa niewielkie fragmenty szkliwionych cegieł ościeżnicowych (glazura na wszystkich znalezionych fragmentach szkliwionych cegieł była barwy zielonej lub czarniawej). Zabytki te, pochodzące zapewne z I fazy budowy (pocz. XVI w.), świadczą o bogatym wystroju późnogotyckiej elewacji — ożywionej zastosowaniem profilowanych obramień wnek i otworów oraz zastosowaniem barwnego szkliwa (typowym dla regionu północnej Polski). Spośród płytek posadzkowych zachowały się tylko dwa egzemplarze całe: płytka w kształcie rombu o powierzchni górnej z wyraźnym śladem odymienia (wym. 21 x 13 cm; grub. 4,7 cm — zapewne wyłożenie otwartego paleniska pod okapem kominowym) oraz płytka kwadratowa, nieszkliwiona (wym. 15,5 x 15,0, grub. 2,2 cm) Ten ostatni typ mógł być zastosowany nie tylko do wyłożenia sieni, ale również pomieszczeń na piętrze. Nie stwierdzono natomiast posadzki ceramicznej w piwnicy.

Z wystrojem izb mieszkalnych łączy się pośrednio sposób oszklenia okien. Zdecydowana większość znalezionych fragmentów szkła okiennego, dość mocno rozdrobnionego, należy do typu płaskich szyb taflowych. Wyjątkiem jest zachowany w całości tzw. kącik — trójkątna szybka o dwu bokach łukowatych i jednym prostym, pochodząca z krawędzi kwatery (M. Nawracki 1995, s. 226) (ze śladami oprawy w ołowiane ramki), która może pochodzić z okna oszklonego w gomółki.

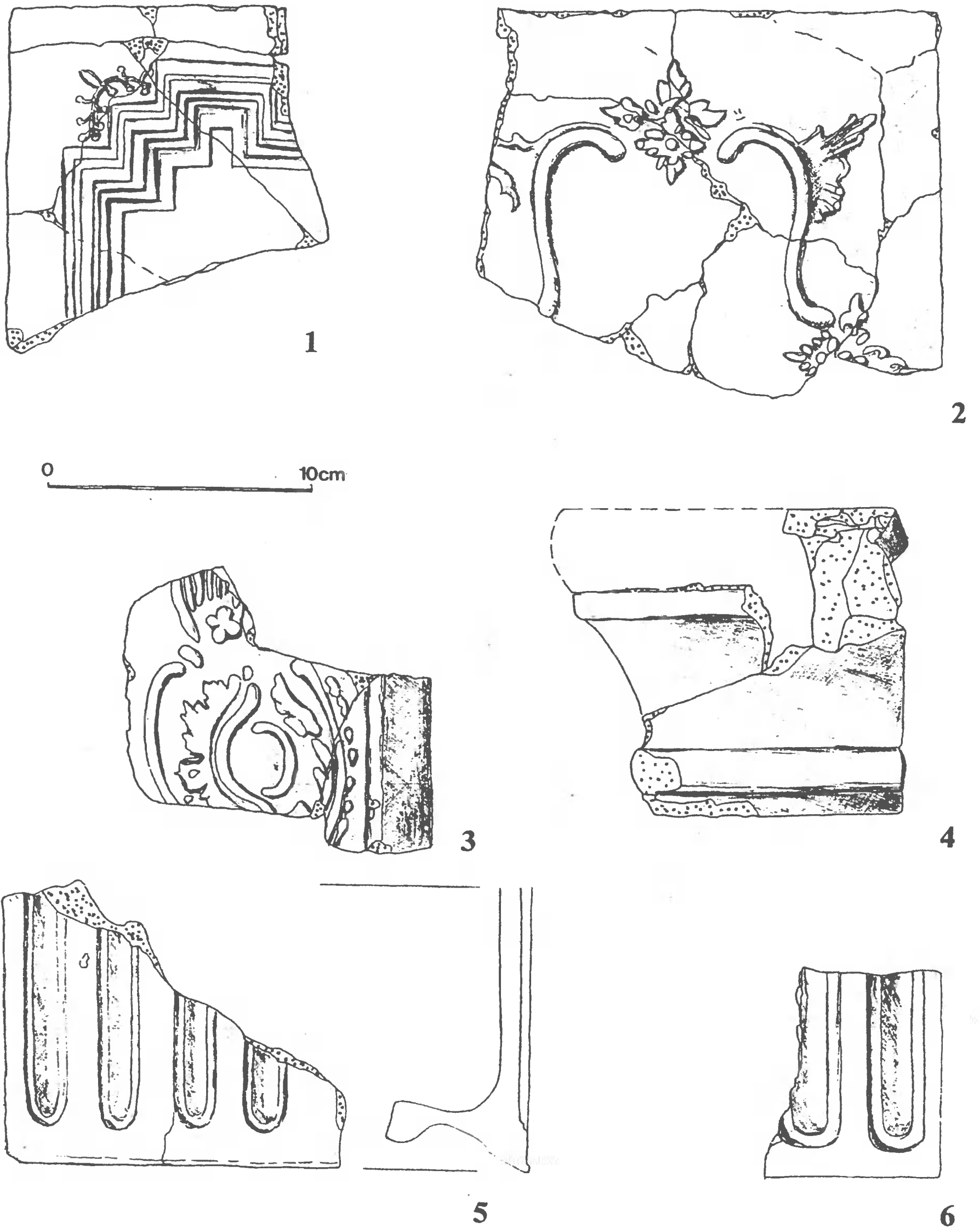
O typie systemu grzewczego świadczą pośrednio fragmenty kaflి z pieców, które w istotny sposób wpływały również na wystrój wnętrza izb. Na 202 pozyskane fragmenty aż 151 to pozostałości komór kaflิ; reszta zaś to destrukty lic lub elementów dekoracyjnych pieców (nie licząc 1 fragmentu renesansowego kafla miskowego, dekorowanego na dnie koncentrycznymi pierścieniami). Zdecydowanie przeważają fragmenty kaflิ XVIII-wiecznych, znalezione w gruzowisku piwnicy kamienicy Jelnickiego, a pochodzące z pieców, stojących zapewne w tymże budynku w izbach na wyższych kondygnacjach. Pokryte są najczęściej białym lub rzadziej zielonym szkliwem ołowiowo-cynowym, białą angobą lub tylko pobiałą bądź też pozostają bez jakiegokolwiek powleczenia powierzchni. Wśród prostokątnych kaflิ wypełniających środkowych dają się wyodrębnić ze względu na rodzaj reliefowego zdobienia lica dwie zasadnicze grupy: 1) lica obramowane reliefową, delikatną ramą, utworzoną z motywów *rocaille*, przedzielonych rozetami kwiatowymi (ryc. 6: 7) oraz

2) lica obramowane grubą, zgeometryzowaną, profilowaną ramą, z charakterystycznymi uskokami (ryc. 6: 1). Tak w jednym jak i drugim przypadku owe reliefowe ramki tworzyły rodzaj kartusza, wewnątrz którego mogła być zawarta dekoracja malowana (w grupie 2 uchwycono tutaj niewielkie partie malowideł wykonanych kobaltową barwą niebieską). W grupie 2 kartusz dopełniony był również w polach narożnikowych reliefową lub malowaną dekoracją kwiatową. Znaleziono też lica zupełnie gładkie. Na uwagę zasługuje niewielki fragment kafla niszowego (?) (ryc. 7: 4) o łukowatej krawędzi, pokryty białym szkliwem. Na podstawie analizy makroskopowej rodzaju gliny i szkliwa udało się powiązać z grupą 1. nie tylko kafle wypełniające narożnikowe o typowej dekoracji *rocaille* (ryc. 6: 3), ale również z dekoracją reliefową w postaci pionowych listewek z małą rozetką w narożu (ryc. 7: 2). Wszystkie znalezione kafle narożnikowe są trójdzielne i mają sfazowane krawędzie (ryc. 6: 2; 7: 1). Pozyskano również kilkanaście fragmentów kafla gzymsowych i listewek (ryc. 7: 3 i 5). Ogólnie można stwierdzić, że omawiany materiał pochodzi prawdopodobnie z dwóch różnych pieców, powstałych w trzeciej ćwierci XVIII wieku¹⁴, wykonanych w typie pieca "gdańskiego", w lokalnej pracowni garncarskiej (J. Chranicki 1969, s. 412)¹⁵. Na jego konstrukcję składały się zazwyczaj dwie prostopadłościennie kondygnacje o sfazowanych narożach. W wyższej, węższej skrzyni znajdowała się ozdobna wnęka, otwarta na przestrzał. Wystrój pieca podkreślało umieszczone u góry podwyższone zwieńczenie. Kolejna grupa kafla — o licach zdobionych pionowym żłobkowaniem (kanelurami) — pochodzi prawdopodobnie z jeszcze innego pieca o cechach klasycystycznych, powstałego zapewne w końcu XVIII wieku.

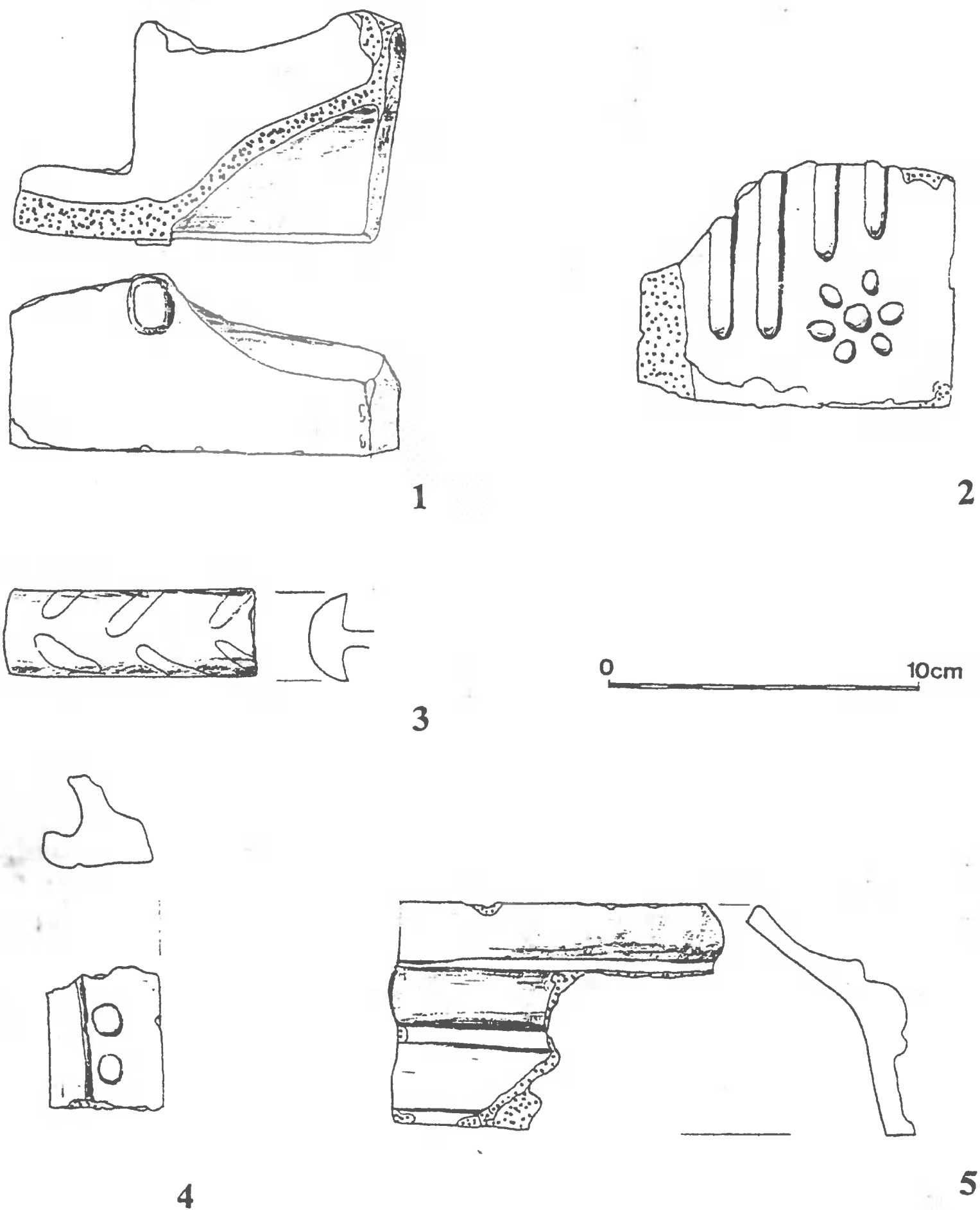
W kategorii ceramiki naczyniowej, z reguły silnie rozdrobnionej, na uwagę zasługuje niemal całkowicie wyklejony dzban półfajansowy (ryc. 11), znaleziony na wysokości poziomu użytkowego w trakcie tylnym kamienicy Kuglera. Charakteryzował się on wydłużonym dziobkiem (obecnie ułamany) oraz wielobarwną dekoracją malowaną, wykonaną na tle białej oraz błękitnej (na barku naczynia) angoby pod przezroczystym szkliwem ołowiowym (tzw. mezzomajolika – P. Rada 1993, s. 196). Powierzchnię naczynia pokryto najpierw błękitną angobą, a następnie położono warstwę angoby białej, po czym tę ostatnią w strefie barku naczynia usunięto, wydobywając błękitny podkład (technika sgraffita). Na tak przygotowanym tle wykonano dekorację malarską, złożoną z motywów roślinnych (w kolorze błękitnym, żółtym i zielonym); po pierwszym wypale naczynie powleczone szkliwem ołowiowym i wypał powtórzono. Na powierzchni szyjki występuje w układzie poziomym ornament wici roślinnej; w strefie barku - podkreślonej od góry i dołu plastyczną listwą malowaną na żółto - biegnie rodzaj fryzu z silnie stylizowanych, rozchyłających się pąków kwiatowych. Dekorację powierzchni brzuśca tworzą zaś dwa

¹⁴Ornament *rocaille* został wzbogacony tzw. kogucim grzebieniem (ryc. 6: 3) dopiero około 1750 roku, *Słownik terminologiczny sztuk pięknych*, Warszawa 1969, s. 305.

¹⁵Widoczny wpływ garncarstwa gdańskiego, który zaznaczał się, wobec dużej popularności kafla gdańskich, poza obszarem Pomorza.

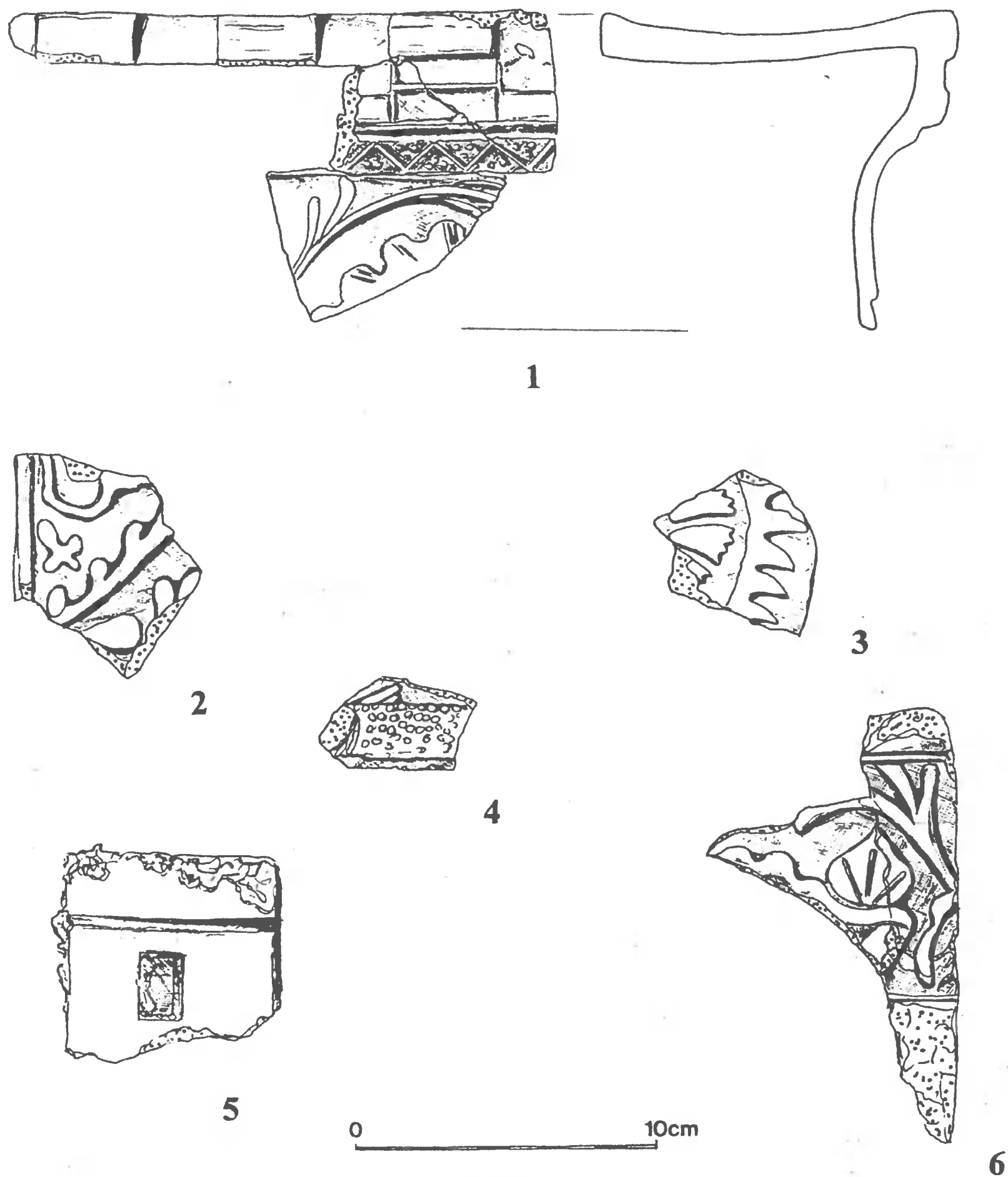

Ryc. 6. Gniezno, stan. 7, gm. loco. Wykop 2. Wybór kafli (XVIII w.)

Ryc. 7. Gniezno, stan. 7, gm. loco. Wykop 2. Wybór kafli (XVIII w.)

bukiety kwiatowe, ułożone antytetycznie: jeden poniżej dziobka, drugi poniżej ucha naczynia. Kompozycje tych bukietów, wychodzących z namalowanych w partii przydennej dzbana wylewów, składają się z usytuowanych pośrodku pionowych tulipanów oraz esowato przebiegających po ich bokach kwiatów. Motywy zdobnicze były obwódkiwane. Zabytek pochodzi prawdopodobnie z XVII wieku i jest zapewne dalekim naśladownictwem włoskich, majolikowych dzbanów aptecznych. Jednocześnie w zdobnictwie tego naczynia uwidaczniają się wpływy Orientu,

Ryc. 8. Gniezno, stan. 7, gm. loco. Wykop 2. Wybór kafli (1, 4 - 6 - XVI w.; 2, 3 - XVII w.)

dominujące w polskiej kulturze artystycznej w XVII wieku, będące jednym z elementów sarmatyzmu (M. Supryn 1975, s. 261).

Spośród wyrobów fajansowych ciekawostką jest fragment wanienki, pokrytej białym kryjącym szkliwem ołowiowo-cynowym, o wyraźnie karbowanej krawędzi górnej z przymocowaną od wnętrza mydelniczką z 3 otworami (ryc. 10: 1). Wylew - od zewnątrz pogrubiony - przechodzi w dolną, nieszkliwioną od zewnątrz część wanienki, wpuszczaną pierwotnie w drewniany blat lub metalowy stojak. Pośrednio zabytek ten może świadczyć o utrzymywaniu higieny przez ówczesnych mieszkańców.

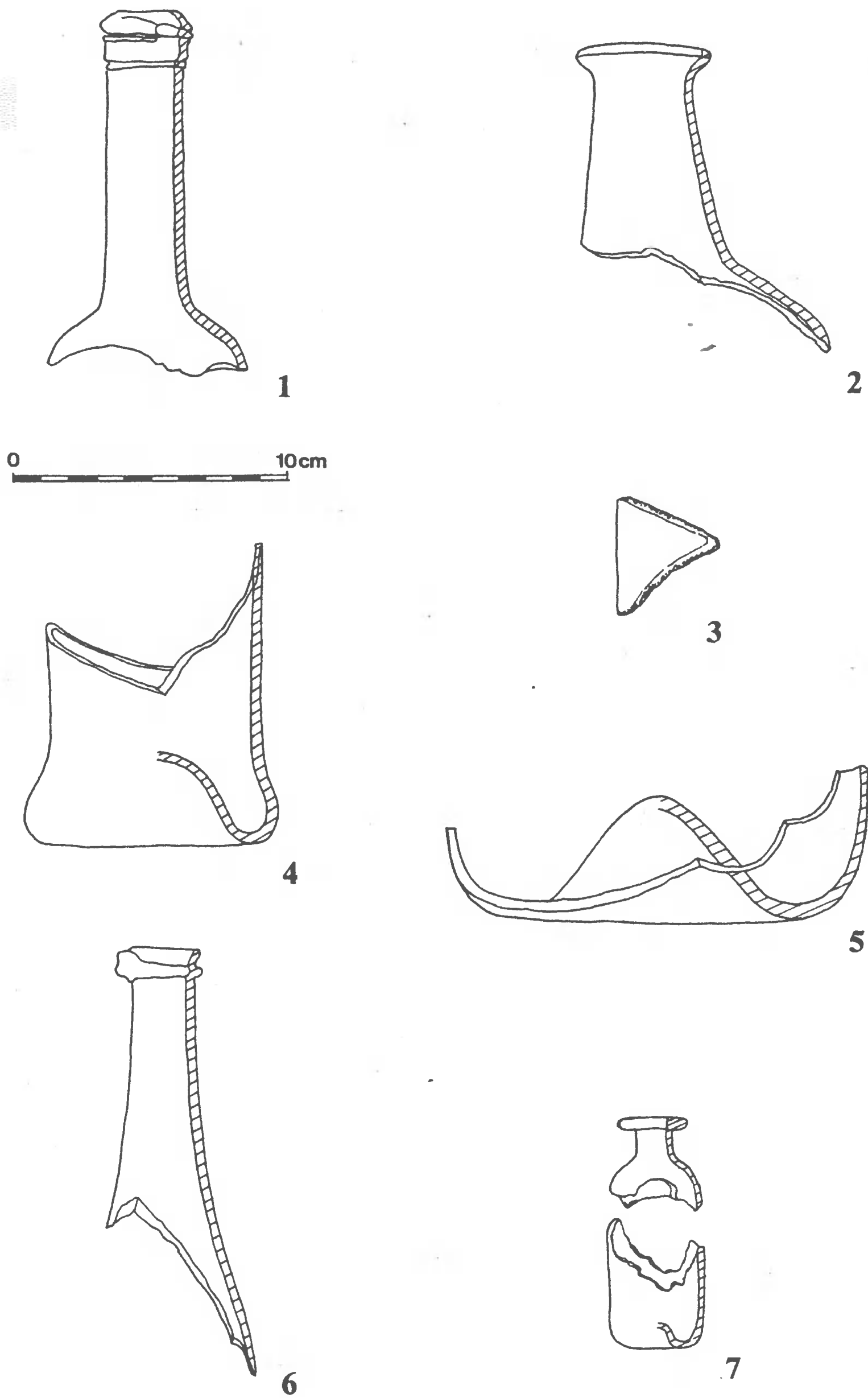
Na wysokości poziomu użytkowego piwnicy Jelnickiego, w warstwie spalenizny tuż nad resztkami podłogi z desek, znaleziono na niewielkiej odkrytej powierzchni

około 2 m² stosunkowo liczne fragmenty naczyń szklanych, będących zapewne pozostałością piwnicznego składu. Materiał ten był mocno potłuczony, uniemożliwiając pełną rekonstrukcję naczyń. Wśród butelek (fragmenty przynajmniej 16 egzemplarzy), należących w omawianym zbiorze wyłącznie do form cylindrycznych, wyróżniają się 2 grupy: o wyraźnym przejściu korpusu w smukłe szyjki i lekko zaznaczonym dnie (ryc. 9: 1 i 4) oraz o łagodniejszym przejściu szyjki w korpus (ryc. 9: 6). Wszystkie zostały wykonane z ciemnozielonego szkła, miały wzmocnienie wałeczkami szkła poniżej krawędzi oraz wypchnięte ku górze dna ze śladem po odrywaniu przylepiaka. Znalaziono też nieliczne fragmenty butelek czworokątnych, wydmuchiwanym w formach. Oprócz butelek w materiale znajdowały się również fragmenty gąsiorów (około 10 egzemplarzy) o lekko owalnym dnie i lejkowatym wylewie szyjki (ryc. 9: 2 i 5). Zespół form tej kategorii naczyń szklanych uzupełniają znaleziska fragmentów przynajmniej 4 małych buteleczek z jasnozielonkawego szkła (ryc. 9: 7), kwalifikowanych m.in. jako część inwentarzy aptecznych (Ł. Brzeżycka 1995, s. 74)¹⁶. Do szkła stołowego codziennego użytku zaliczyć można fragmenty dwóch szklanek cylindrycznych (S. Ciepiera 1977)¹⁷. Jedna z nich, wykonana z bardzo dobrze odbarwionego szkła, miała dno lekko wklęsłe ze śladem przylepiaka (średnica 5,8 cm) oraz zeszlifowaną do wnętrza krawędź.

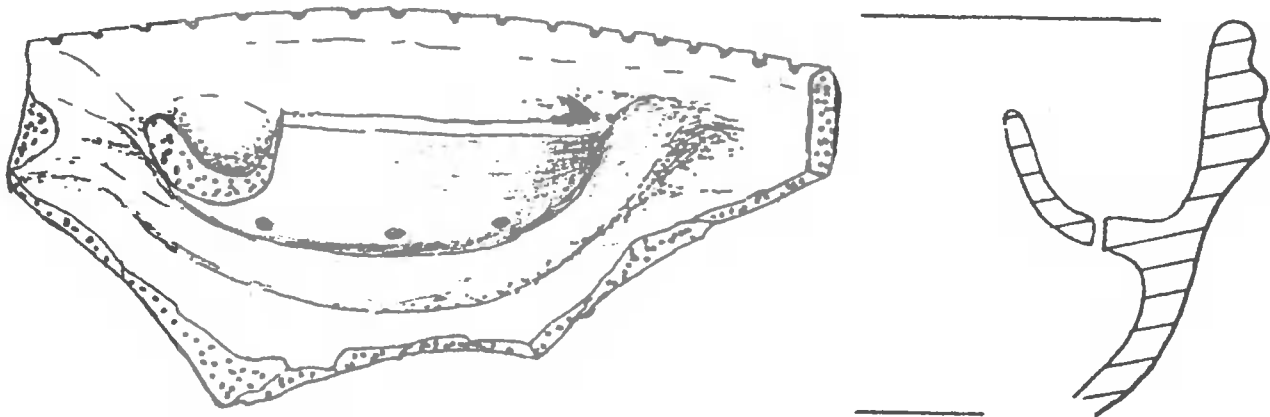
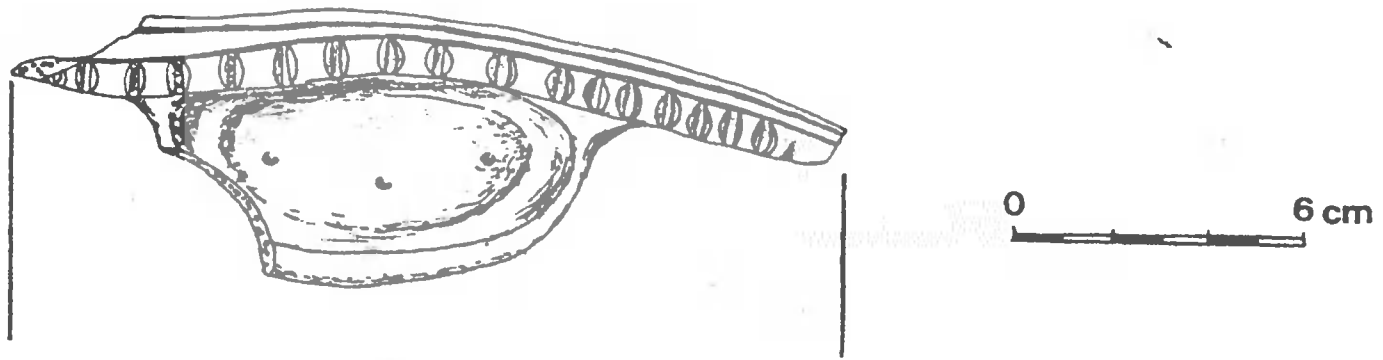
Z przedmiotów ozdobnych na uwagę zasługuje metalowa przykrywka, tzw. kapturek napychu fajki (ryc. 10: 2), wykonany z blaszki miedzianej. Kapturek ma kopułkowy daszek prosto ścięty u góry, z dekoracją ażurową w formie stylizowanego kwiatostanu (uzupełnioną ryciem), z otworkami wentylacyjnymi po bokach. Okap okalający daszek przechodzi w esowaty uchwyt; zawiasek przytwierdzający kapturek do fajki jest ułamany.

¹⁶ Można je typologicznie zaliczyć do typu A grupy I (wg Łucji Brzeżyckiej) naczyń aptecznych, pochodzących z wykopalisk na Starym Mieście w Poznaniu, wchodzących do użytku około XVIII wieku.

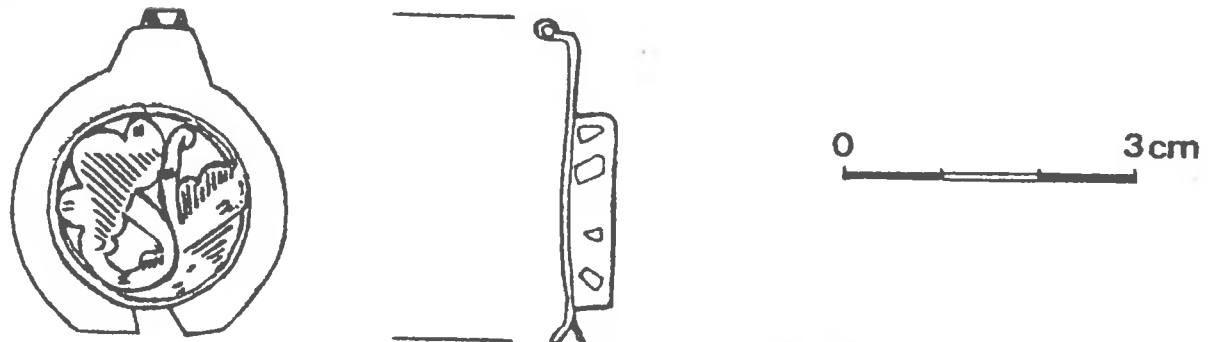
¹⁷ Szklanki cylindryczne rozpowszechniają się pod koniec pierwszej połowy XVIII wieku.

Ryc. 9. Gniezno, stan. 7, gm. loco. Wykop 2. Wybór przedmiotów szklanych

1

2.

Ryc. 10. Gniezno, stan. 7, gm. loco. Wykop 2. Fragment fajansowej wanienki oraz miedziany kapturek napychu fajki

Ryc. 11. Gniezno, stan. 7, gm. loco. Wykop 2. Fajansowy dzban z gruzowiska kamienicy K. Kuglera

Bibliografia

Borowiejska-Birkenmajerowa M.

1975 *Kształt średniowiecznego Krakowa*, Kraków, s. 179.

Brzeżycka Ł.

1995 *Późnośredniowieczne i nowożytne szklane naczynia apteczne odkryte na Starym Mieście w Poznaniu*, AUNC, A 22, *Archeologia Szkła* 6, s. 74.

Ciepiela S.

1977 *Szkło osiemnastowiecznej starej Warszawy*, Warszawa.

Chorowska M.

1994 *Średniowieczna kamienica mieszczańska we Wrocławiu*, Wrocław, s. 13, 61–63.

Chranicki J.

1969 *Gdańska ceramika artystyczna*, [w:] *Gdańsk, jego dzieje i kultura*, Warszawa, s. 412.

Kajzer L.

1990 *Zamek w Raciążku*, Łódź, s. 63, 125.

Nawracki M.

1995 *Późnośredniowieczne i nowożytnie szkło okienne z zespołu poklasztornego norbertanek w Strzelnie, woj. bydgoskie*, AHP, 2, s. 226.

Nawrocki Z.

1980 *Kamienica przy ul. Kopernika nr 15 w Toruniu*, Rocznik Muzeum w Toruniu 7, Toruń, s. 39.

Pasiciel S.

1989 *Gniezno – widoki miasta 1505 – 1939*, Poznań, ryc. 63, 66.

Pietrzak J., Wawrzyniak P.

1993 *Badania i nadzory archeologiczne – architektoniczne kompleksu kamienic przy Starym Rynku nr 97/98 i ul. Kramarskiej nr 22/24*, WSA, 2, s. 194.

Putkowska J.

1985 *Zmiany programów oraz ich wpływ na rozplanowanie kamienic patrycjuszowskich w XVI i XVII wieku w Polsce*, KAiU, 30, s. 181.

Rada P.

1993 *Techniki ceramiki artystycznej*, Warszawa, s. 196.

Stankiewicz J.

1977 *Przyczynek do problematyki architektonicznej średniowiecznej kamienicy mieszczańskiej*, [w:] W. Błaszczyk (red.), *Początki i rozwój Starego Miasta w Poznaniu w świetle badań archeologicznych i urbanistyczno-architektonicznych*, Warszawa – Poznań.

Supryn M.

1975 *Półmajolikowa ceramika z Jarosławia*, WA, 40, s. 261.

Topolski J.

1965 *Gniezno miejscem wielkich jarmarków*, [w:] J. Topolski (red.), *Dzieje Gniezna*, Warszawa, s. 266 i 267.

Trzeciakowski L., Wróblewska G., Pic J.

1965 *Schyłek feudalizmu i kształtowanie się kapitalizmu*, [w:] J. Topolski (red.), *Dzieje Gniezna*, Warszawa, s. 475 n.

Wędzki A.

1995 *Rozwój Gniezna w późnym średniowieczu (wiek XIII - XV)*, [w:] *Gniezno. Pierwsza stolica Polski. Miasto świętego Wojciecha*, Gniezno, s. 38.

Widawski J.

1985 *Średniowieczny dom miejski w Warszawie*, KAiU, 30, z. 2, s. 137.

ÜBER DIE UNTERSUCHUNGEN DER MITTELALTERLICHEN UND NEUZEITLICHEN WELTLICHEN ARCHITEKTUR DES ALTMARKS IN GNESEN, FST. 7, GEM. LOCO, EHEMALIGE WOJ. POZNAŃ

ZUSAMMENFASSUNG

Während der im Jahre 1996 in Gnesen durchgeführten Rettungsgrabungen wurden auf dem Altmarkt (Fst. 7), in der Grabungsfläche 2, Fundamente von zwei Wohnhäusern freigelegt, die einen Teil des ursprünglichen, westlichen Blocks der beim Brand im 1819 vernichteten mittelalterlichen Stadtbebauung bildeten. Bei der weiteren Beschreibung werden diese Gebäude mit Namen ihrer Eigentümer aus Ende des 18. Jh. bezeichnet, die auf Grund eines Stadtplanes aus dem Jahre 1787 festgelegt wurden.

Das Wohnhaus von W. Jelnicki war ein Eckgebäude, das nördlich der Einmündung der ehemaligen Tumska-Straße auf den Markt stand. Bei ihm wurden 3 Bauphasen abgesondert:

Die Phase I (Anfang des 16. Jh.) repräsentiert das Steinfundament eines trapezförmigen Gebäudes mit Abmessungen 10,2 x 13,0 m, die mit dem Giebel zum Markt gestellt war. Der Umfang der ursprünglich geplanten Investition wurde eingeschränkt, wovon die Tatsache zeigt, daß die nördliche Hauptmauer ohne Verbindung mit einem anderen Fundament abgebrochen wurde. Es war ein Gebäude ohne Keller, wahrscheinlich mit einem Trakt und einem großen Flur. Die Bruchstücke von glasierten Ziegeln, darunter Blendrahmenziegeln, zeugen vom reichen Ausputz der spätgotischen Fassade.

In der Phase II (2. Hälfte des 16. Jh.) kam es zum wesentlichen Ausbau, indem ein Hintergebäude mit einem Trakt angebaut wurde, wobei gleichzeitig in das bestehende Frontgebäude wahrscheinlich ein Zweitraktkeller mit Tonnengewölbe eingegraben wurde. Die von innen angebauten Stein-Ziegelmauern und Ziegelmauern waren 0,5 - 1,2 m breit.

In der Phase III (18. Jh.) wurde eine Generalinstandsetzung des Gebäudes inklusive Bau neuer Tonnengewölbe im Keller durchgeführt.

Im Wohnhaus von K. Kugler - einem vom Norden an das Haus von Jelnicki hinzugestellten Gebäude - wurden 2 Phasen abgesondert:

In der Phase I (Anfang des 17. Jh.) wurde ein mit dem Giebel zum Markt gestelltes Gebäude auf einem Trapezplan, mit Abmessungen 6,5 x 13/15 m erbaut. Im Erdgeschoß ohne Keller ist ein dreiteiliges System sichtbar: der östliche Raum (Frontraum) - Innenbreite 3,8-4,3 m, mittlerer Raum - 2,2-2,0 m breit und westlicher Raum mit 4,7-5,3 m Breite. Verschiedene Breite der Fundamente weist darauf hin, daß der hintere Gebäudeteil in leichterem Fachwerk-Konstruktion ausgeführt wurde.

In der Phase II (gleichzeitig mit der Phase III von Jelnicki) wurde eine Instandsetzung mit gleichzeitigem Austausch der Frontwand des Gebäudes durchgeführt.

In dem Schutt wurden nicht zahlreiche Funde, vor allem Bruchstücke von Kacheln aus dem 18. Jh., von den Tongefäßen (es wurde u.a. ein Halfayence-Krug aus dem 17. Jh. zusammengeklebt) sowie Glasgefäße (Flaschen, Glaskolben) usw. freigelegt.

Abbildungen

1. Gnesen, Fst. 7 - Markt, Gem. loco. Umriß der freigelegten Architekturelikte. Gez. Ł. Ranoszek
2. Grabungsfläche 2 - Grundriß der Wohnhausrelikte in ehemaliger westlicher Straßenfront des Marktes. Gez. Ł. Ranoszek
3. Gnesen, Fst. 7, Gem. loco. Grabungsfläche 2 - die Flucht der südlichen Kellerwand und Schnitt der (östlichen) Frontwand des Wohnhauses von W. Jelnicki. Gez. Ł. Ranoszek
4. Gnesen, Fst. 7, Gem. loco. Plan der Keller im Wohnhaus von Wojciech Jelnicki, mit Schichtenplan. Gez. Ł. Ranoszek

5. Gnesen, Fst. 7, Gem. *loco*. Umriß der Relikte des Wohnhauses von Krzysztof Kugler, mit Schichtenplan. Gez. Ł. Ranoszek
 6. Gnesen, Fst. 7, Gem. *loco*. Grabungsfläche 2 - Kachelauswahl (18. Jh.). Gez. Ł. Ranoszek
 7. Gnesen, Fst. 7, Gem. *loco*. Grabungsfläche 2 - Kachelauswahl (18. Jh.). Gez. Ł. Ranoszek
 8. Gnesen, Fst. 7, Gem. *loco*. Grabungsfläche 2 - Kachelauswahl (1, 4, 5, 6 - 16. Jh., 2, 3 - 17. Jh.). Gez. Ł. Ranoszek
 9. Gnesen, Fst. 7, Gem. *loco*. Grabungsfläche 2 - Auswahl von Glasgegenständen. Gez. Ł. Ranoszek
 10. Gnesen, Fst. 7, Gem. *loco*. Grabungsfläche 2 - Fragment einer kleinen Wanne aus Fayence und eine Messingkappe für den Pfeifenkopf. Gez. Ł. Ranoszek
 11. Gnesen, Fst. 7, Gem. *loco*. Grabungsfläche 2 - Fayence-Krug aus dem Schutt des Wohnhauses von K. Kugler. Gez. Ł. Ranoszek
-

Adres autora:

mgr Tomasz Janiak
Muzeum Początków Państwa Polskiego
ul. J. Kostrzewskiego 1
62-200 Gniezno

V, Poznań 2000

137–146

ALEKSANDER ANDRZEJEWSKI, JANUSZ PIETRZAK, PIOTR WAWRZYNIAK

BADANIA ARCHEOLOGICZNO-ARCHITEKTONICZNE ZESPOŁU
KLASZTORNEGO W PARADYŻU-GOŚCIKOWIE W 1996 ROKU,
BYŁE WOJ. ZIELONOGÓRSKIE,

Zespół opactwa cysterskiego w Gościkowie (noszącego niegdyś nazwę Paradyż) w byłym województwie zielonogórskim to jeden z ciekawszych zabytków zachodniego pogranicza Wielkopolski. Choć cystersi opuścili opactwo w pierwszej połowie XIX wieku i od tego czasu obiekt użytkowano do celów oświatowych, to nadal charakter całego zespołu kształtuje wczesnogotycka i przede wszystkim barokowa architektura charakterystyczna dla tego zakonu.

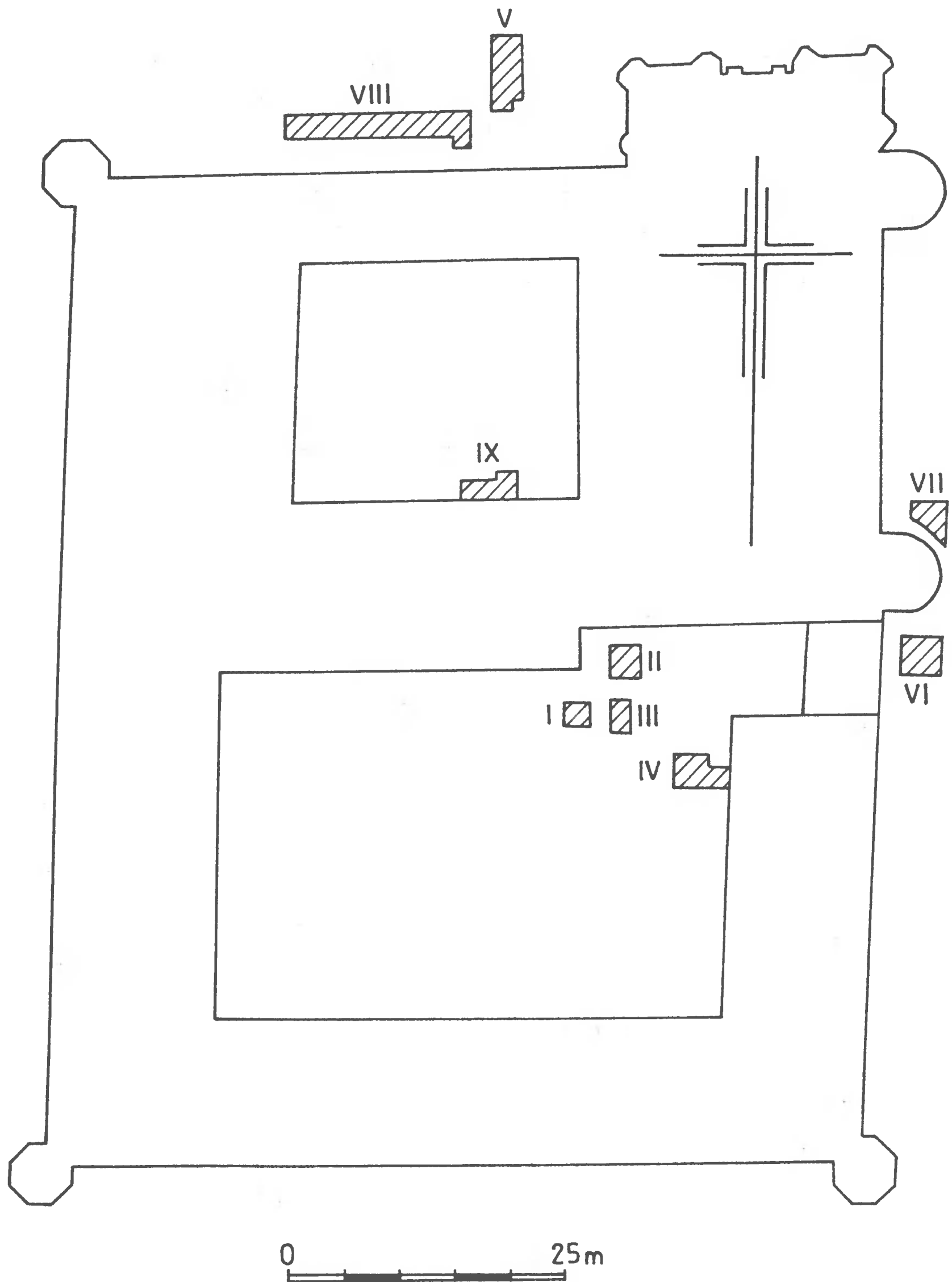
W swej obecnej formie zabudowa zespołu opactwa składa się z czterech zasadniczych członów. Pierwszy stanowi kościół, drugi to murowany, silnie przekształcony, czworobok średniowiecznego *claustrum*, trzeci to wzniesione w drugiej połowie XVIII wieku trzy barokowe skrzydła budynków klasztornych. Czwartym wreszcie, na który zwraca się dzisiaj najmniejszą uwagę, jest już znacznie przekształcone zaplecze gospodarcze obiektu użytkowanego obecnie w całości przez Wyższe Seminarium Duchowne Diecezji Gorzowsko-Zielonogórskiej¹. Walory kulturowe, architektoniczne i krajobrazowe klasztoru paradyskiego doceniono już w połowie XIX wieku. Powstała wówczas jego pierwsza monografia, która dzięki wykorzystaniu nieistniejących dzisiaj archiwaliów zachowała swe znaczenie do czasów współczesnych (T. Warmiński 1886). Także później obiekt budził zainteresowanie historyków, historyków sztuki i architektury (S. Wiliński 1953; O. Borkowski 1979; M. Machowski 1995, s. 89). Stał on się również przedmiotem badań terenowych zarówno archeologicznych, jak i architektonicznych (G. Bronisch 1933, s. 1–2; S. Wiliński 1953; por. Z. Świechowski [rec.] 1956, s. 215–217 oraz R. Wagner-Rieger [rec.] 1960, s. 84–86). Wiele jednak podstawowych zagadnień

¹Autorzy dziękują Jego Magnificencji Księdzu Rektorowi, Księdzu Dyrektorowi, Księżom Profesorom i alumnom za życzliwą przychylność i pomoc udzieloną w trakcie badań.

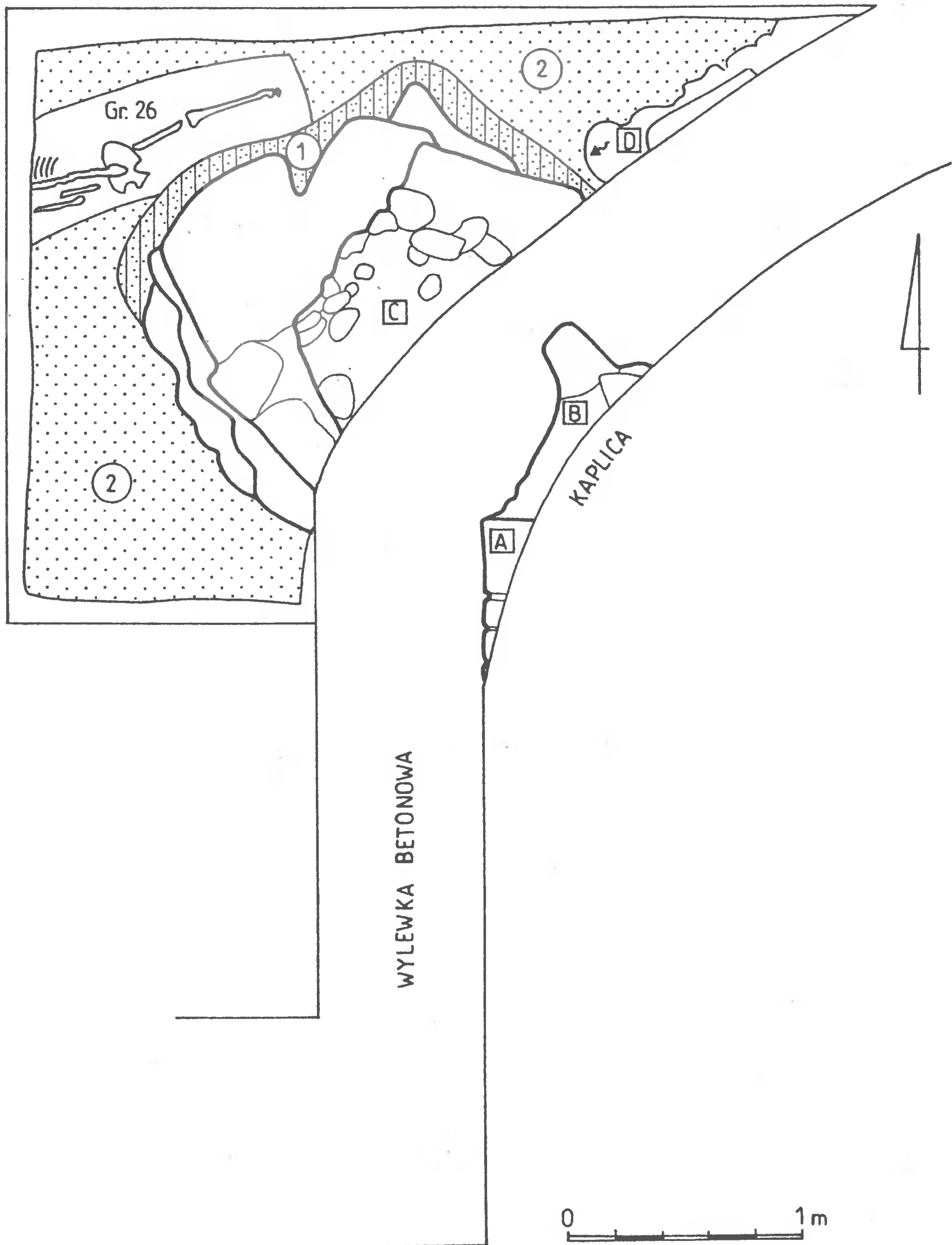
nie znalazło swego rozwiązania. Jedną z nich jest problem określenia formy i ustalenia datowania najstarszych partii kościoła (M. Machowski 1995, s. 89).

Badania archeologiczno-architektoniczne w Gościkowie w 1996 roku przeprowadzono w ramach resortowego programu badawczego „Polska 2000”. W ich trakcie wyeksplorowano 8 wykopów o łącznej powierzchni 89,00 m² i orientacyjnej kubaturze 230 m³. Badania prowadzono również w poszerzonym wykopie geotechnicznym o powierzchni 5,50 m² (ryc. 1). We wszystkich wykopach archeologicznych prowadzono obserwacje odkrywanych murów z próbą rozróżnienia zastosowanego budulca, wątków licowych, sposobów budowania, użytych zapraw i tynków. Odnotowano także przecięcia i przewiązania murów oraz prowadzono pomiar wielkości cegły. Rejestrowano i interpretowano stratygrafię oraz określono wzajemne relacje między elementami murowanymi a układem warstw ziemnych. Zgromadzono skromny zbiór źródeł ruchomych. Wyniki badań zostały przedstawione wszystkim zainteresowanym stronom w obszernym sprawozdaniu (Andrzejewski, Pietrzak, Wawrzyniak 1996).

Przebadane wykopy można podzielić na dwie grupy. Pierwsza z nich obejmuje jednostki wytyczone celem wyjaśnienia kwestii pierwotnego rozplanowania wschodniej partii kościoła. Są to wykopy nr I–IV znajdujące się w wirydarzu barokowych budynków klasztornych oraz nr VI–VII zlokalizowane na północ od kościoła i klasztoru. W wykopach tych nie natrafiono na relikty, które można by wiązać z istnieniem wczesnogotyckiego murowanego prezbiterium, kaplic przy-prezbiterialnych oraz wschodniej ściany transeptu. Jedynie w wykopie nr VII odsłonięto fundament północno-zachodniego ramienia transeptu (ryc. 2). Wykonano go wraz z przyporą, z kamieni polnych w części zgrubnie łamanych, układanych w warstwy na zaprawie wapiennej. Należy jednak podkreślić, iż stwierdzono obecność tylko ściany zachodniej transeptu, podczas gdy ani tutaj, ani w wykopie nr VI nie zaobserwowano żadnych śladów mogących sugerować istnienie ścian północnej i wschodniej. Analogiczną sytuację odnotowano na poddaszu kościoła, gdzie zachodnią ścianę transeptu wymurowano z cegły palcówki, układanej na zaprawie wapiennej. Na poddaszu kościoła w rejonie południowego ramienia transeptu stwierdzono, że niewątpliwie istnieją dwie ściany transeptu murowane z cegły palcówki, układanej w wiązaniu wendyjskim na zaprawie wapiennej (zachodnia i południowa — będąca zarazem ścianą północną wschodniego skrzydła *claustrum*). Jednocześnie brak jest śladów ściany wschodniej. Sytuacja ta sugeruje, że wschodnia partia kościoła nigdy nie została ukończona, a jedynie istniał jej początek w formie zachodnich ścian obu ramion transeptu oraz wspólnej ściany transeptu i *claustrum*. To z kolei skłania nas do przyjęcia założenia, że kościół klasztorny projektowany na planie krzyża, o niemożliwym dzisiaj do określenia rozwiązaniu prezbiterium

Ryc. 1. Paradyż-Gościkowo. Lokalizacja wykopów archeologicznych. Rys. J. Kędelska

Ryc. 2. Paradyż-Gościkowo. Wykop nr VII. Rzut murów i grobu nr 26. Rys. J. Kędelska

i kaplic, powstawał etapami i nigdy nie został ukończony w pierwotnie zamierzonej formie². Prace przy jego budowie zostały przerwane, gdy istniały już nawy, część transeptu i część zabudowań *claustrum* — na pewno skrzydło wschodnie. Właśnie to zahamowanie prac, a nie jakaś katastrofa budowlana (S. Wiliński 1953, s. 47), było przyczyną skrócenia kościoła przez zamurowanie (przed końcem XIV wieku) wschodnich arkad międzynanwowych (J. Kohte 1896–1898, s. 121–125; tenże 1900, s. 43; B. Schmidt 7: 1926, s. 751–758; W. Doetsch 1926).

Nawarstwienia kulturowe obserwowane w wykopach nr I–IV i VI–VII stanowią głównie warstwy piaszczysto-próchniczne, często z wtrętami gruzu ceglanego i zaprawy wapiennej. Mają one przeważnie charakter zasypisk licznie występujących tutaj pochówków szkieletowych³. Pochówki te pochodziły w większości z późnych faz użytkowania zespołu, a zwłoki układano głową ku zachodowi w trumnach, jak i bez nich. Natrafiono również na grób (nr 26) o analogicznym układzie, przecięty przez wkop fundamentowy przekątniowej przypory północnego ramienia transeptu (ryc. 2). Wskazuje to jednoznacznie na funkcjonowanie cmentarza przed rozpoczęciem budowy tej partii kościoła, czyli przynajmniej w pierwszej połowie XIII wieku.

Wykopy drugiej grupy (nr V i VIII) założono na zachód od zabudowań klasztornych, a wytyczono je celem uchwycenia relikwów skrzydła zachodniego *claustrum*, rozpoznania jego charakteru i chronologii. Zarejestrowano mur z kamieni polnych, w części z grubie łamanych, układanych w warstwy na zaprawie wapiennej z nielicznymi okruchami gruzu ceglanego. Jest to najpewniej fundament ściany zachodniej skrzydła zachodniego, którego pełna szerokość wynosiła około 12 m. Ściana w swej części północnej, lekko zryzalitowana, wysunięta była o około 5 m na zachód przed gotycką fasadą kościoła, na jej wewnętrznym licu — na odcinku około 17 m — nie stwierdzono śladów wewnętrznych podziałów budynku.

Nawarstwienia kulturowe obserwowane w wykopach nr V i VIII stanowią głównie warstwy piaszczysto-próchniczne, często z dużą domieszką gruzu ceglanego i zaprawy wapiennej. Są to warstwy odłożone lub przemieszane w czasach nowożytnych, a fakt przecięcia ich przez wkop związany z budową fundamentu ściany skrzydła klasztornego wskazuje, że powstało ono stosunkowo późno bądź zastąpiło nieznane nam skrzydło starsze.

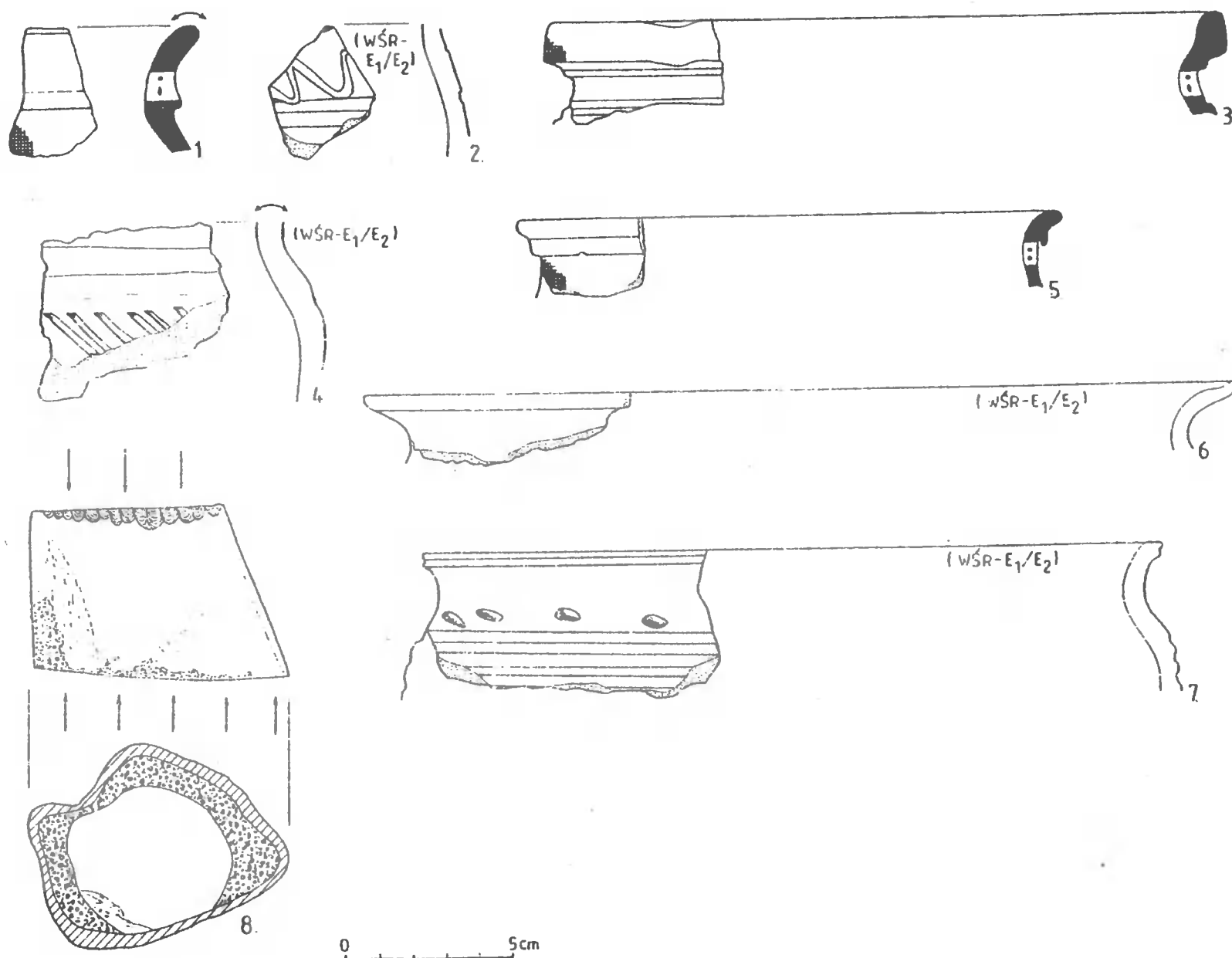
Ostatnia obserwowana odkrywka to wykop geotechniczny (nadano mu numer IX) zlokalizowany w wirydarzu *claustrum*, przy ścianie krużganka skrzydła wschodniego. Natrafiono m.in. na grób z pochówkiem zwróconym głową ku zachodowi, przecięty przez wkop fundamentowy krużganka. Tak więc i tutaj funkcjonował wcześniej cmentarz, zapewne użytkowany sporadycznie (w wykopach pod instalację

²Braku relikwów ścian transeptu kaplic i prezbiterium bądź śladów po nich nie można tłumaczyć wykorzystaniem materiałów budowlanych do innych prac (por. G. Bronisch 1933; S. Wiliński 1953, s. 19 — autorzy ci sądzili, że budowę kościoła rozpoczęto od nieistniejącej dzisiaj partii wschodniej).

³Analizie antropologicznej poddano 8 w miarę dobrze zachowanych pochówków — por. Aneks A. Wrzesińskiej.

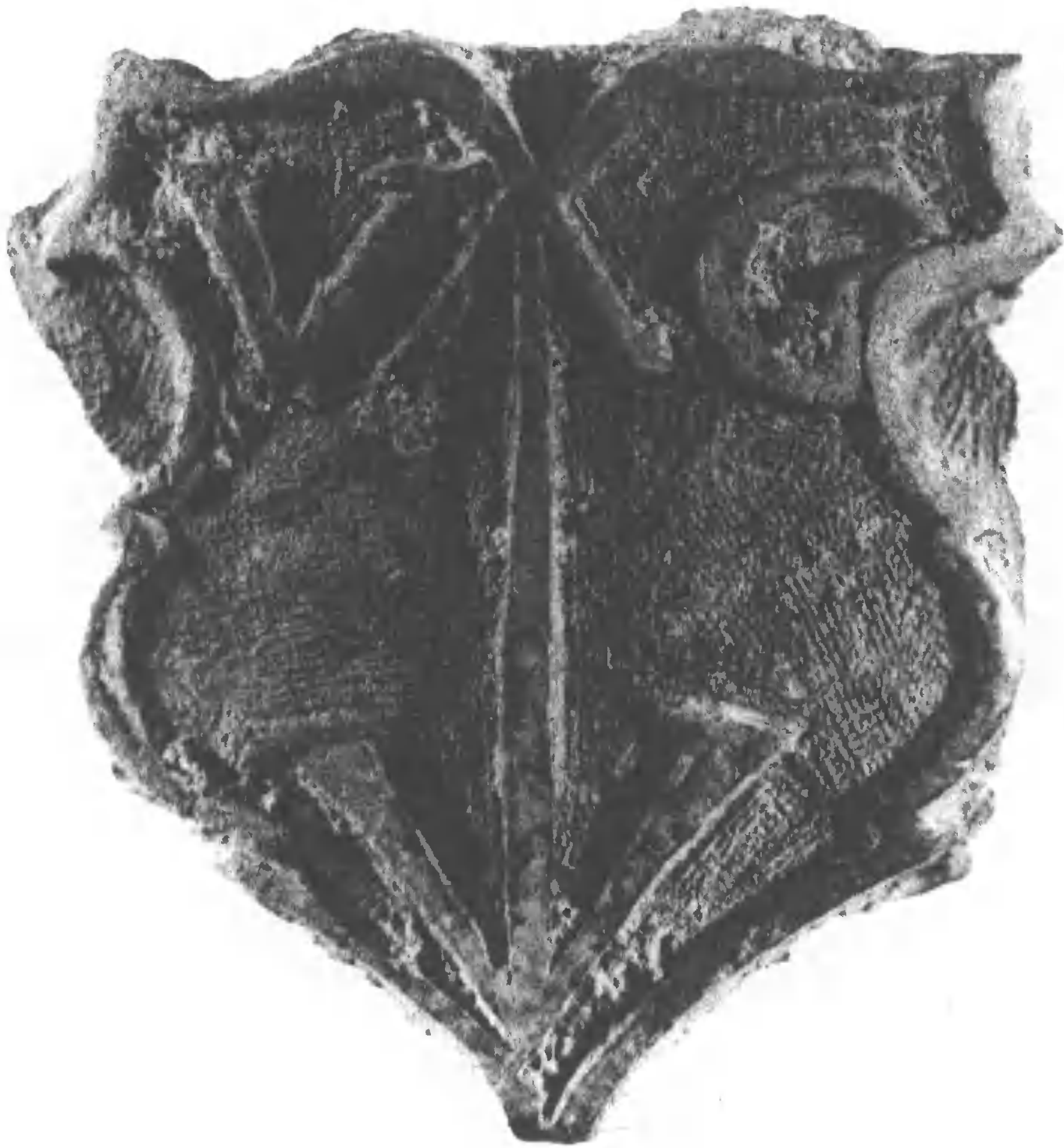
odwadniająca, założonych na terenie wirydarza już po zakończeniu prac przez ekspedycję archeologiczną, natrafiono na nieliczne, bez żadnego układu anatomicznego, kości ludzkie). Ponadto zarejestrowano fakt wtórnego wzmocnienia fundamentów szkarp ściany krużganka.

W przebadanych wykopach odkryto niewielkie ilości ruchomego materiału źródłowego, który stanowiły fragmenty naczyń glinianych, ceramiki budowlanej, szkła, kafli piecowych oraz przedmiotów metalowych — łącznie 236 okazów (ryc. 3, fot. 1–2). Zbiór ułamków naczyń glinianych jest skromny i bardzo rozdrobniony, co utrudnia, a nawet uniemożliwia przeprowadzenie dokładniejszej analizy formalno-typologicznej. Dlatego głównie dane technologiczne stwarzają podstawę do jego datowania. Obserwacja obrazu technologicznego ułamków przekonuje, że są to w zdecydowanej większości ułamki pochodzące z naczyń w pełni nowożytnych, które datować należy od XVIII do XIX/XX wieku. W niewielkiej ilości występuje materiał wczesnośredniowieczny (XII-wieczny), a w śladowej — pradziejowy (zespół łużycko-pomorski⁴). Stwierdzenie jest pozornie zastanawiające, gdyż prowadzi do wniosku, że

Ryc. 3. Paradyż-Gościkowo. Wybór ruchomego materiału źródłowego. Rys. I. Chrzanowska-Wawrzyniak i J. Kędelska

⁴Klasyfikacji fragmentów naczyń pradziejowych dokonał mgr T. Łaskiewicz z Pracowni Naukowo-Badawczej PKZ, Sp. z o.o. w Poznaniu, któremu tą drogą autorzy składają serdeczne podziękowania.

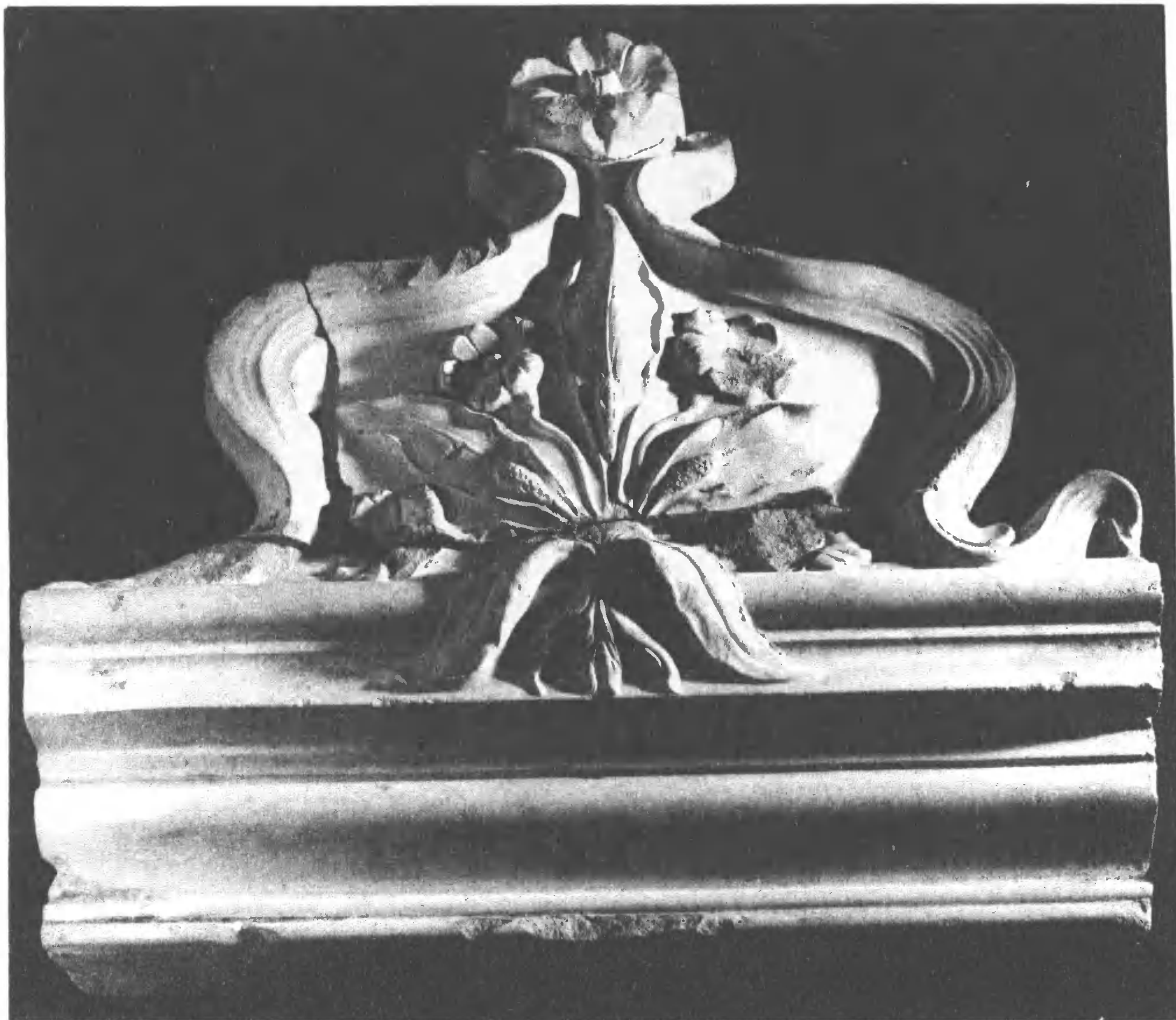
Ryc. 4. Paradyż-Góscikowo. Wykop nr IV. Tarcza z herbem Bogoria i inicjałami VG – relikw dzwonu (?). XVII - XVIII w. Fot. K. Kucharska

w czasie badań nie natrafiono prawie w ogóle na warstwy związane z funkcjonowaniem opactwa cystersów. Sytuacja taka jest jednak dość powszechna, gdyż liczne obiekty cysterskie w trakcie swego istnienia podlegały czyszczeniom, w wyniku których usunięte zostały starsze nawarstwienia kulturowe⁵. Równocześnie sądzimy, że poszerzenie zakresu prac ziemnych, wykonywanymi metodami archeologiczno-architektonicznymi może doprowadzić do znalezienia nienaruszonych i naruszonych poziomów zawierających materiał odłożony w okresie funkcjonowania zespołu.

Pozostały ruchomy materiał źródłowy, tj. fragmenty przedmiotów szklanych i metalowych, kafle piecowe, nie ma dużych walorów chronologicznych, choć w oczywisty sposób wiąże się z ostatnimi fazami użytkowania zespołu, w znacznej części już po kasacie zakonu.

Reasumując, należy podkreślić efekty badań przeprowadzonych w 1996 roku.

⁵Taka sytuacja występowała w innych zespołach cysterskich, np.: Rudy, Sulejów, Jemielnica.

Ryc. 5. Paradyż-Gościkowo. Wykop nr VI. Kafel piecowy — element zwieńczenia pieca secesyjnego z początku XX w. Fot. K. Kucharska

W ich wyniku udało się potwierdzić fazowość we wznoszeniu kościoła klasztornego, jak również w rozwoju zabudowy *claustrum*. Stwierdzono także, że efektem długotrwałej, etapowej budowy było odstąpienie od pełnej realizacji pierwotnych zamierzeń, gdyż nigdy nie wzniesiono prezbiterium i transeptu świątyni.

Niestety sposób zagospodarowania obiektu oraz dobry stan jego zachowania (co brzmi nieco paradoksalnie) uniemożliwił szerokopłaszczyznowe badania terenowe, które przyczyniłyby się do uściślenia chronologii początków rozwoju architektury murowanej w klasztorze Cystersów w Paradyżu.

Bibliografia

- Andrzejewski A., Pietrzak J., Wawrzyniak P.
1996 *Sprawozdanie z badań archeologiczno-architektonicznych w zespole pocysterskim w Gościkowie - Paradyżu przeprowadzonych w 1996 roku*, Łódź, maszynopis w Archiwum PSOZ w Zielonej Górze.
- Borkowski O.
1979 *Dzieje opactwa cysterskiego w Paradyżu-Gościkowie*, Poznań, maszynopis pracy doktorskiej, UAM.
- Bronisch G.
1933 *Die Ausgrabungen im Kloster Paradies*, Evangelisches Sonntagsblatt, Schwiebus (Świebodzin) 7.V.1933, s. 1-2.
- Doetsch W.
1926 *Kloster Paradies*, Meseritz (Międzyrzecz).
- Kohte J.
1896-1898 *Verzeichnis der Kunstdenkmäler der Provinz Posen*, Posen, t. III, s. 121-125.
- Kohte J.
1900 *Aus Kloster Paradies*, Historische Monatsblätter für die Provinz Posen, t. 1, s. 43.
- Machowski M.
1995 *Gościkowo - Paradyż* [w:] T. Mroczko i M. Arsyński (red.), *Architektura gotycka w Polsce*, A. Włodarek (red.), *Katalog Zabytków*, Warszawa, s. 89.
- Schmidt B.
1926 *Das Kloster Paradies*, Ostdeutsche Monatshefte, R. 7, nr 8, s. 751-758.
- Świechowski Z.
1956 rec. z: S. Wiliński, *Gotycki kościół ...*, KAi U, 1, z. 2, s. 215-217.
- Wagner-Rieger R.
1960 rec. z: S. Wiliński, *Gotycki kościół ...*, Kunst-Chronik, R.13, z. 3, s. 84-86.
- Warmiński T.
1886 *Urkundliche Gesichte des ehemaligen Cistercienser Klosters zu Paradies*, Meseritz (Międzyrzecz).
- Wiliński S.
1953 *Gotycki kościół pocysterskiego opactwa paradyskiego w Gościkowie*, Poznań.

ARCHÄOLOGISCH-ARCHITEKTONISCHE UNTERSUCHUNGEN IM KLOSTERKOMPLEX IN PARADYŻ-GOŚCIKOWO IM 1996, GEM. ŚWIEBODZIN, EHEMALIGE WOJ. ZIELONA GÓRA

ZUSAMMENFASSUNG

Die Untersuchungen wurden im Rahmen des Ministerialforschungsprogrammes "Polen 2000" durchgeführt. Es wurden 8 Grabungsflächen - Sondierungen mit 94,50m² Fläche untersucht, die zwei Forschungsziele erfüllen sollten:

- Klärung des Problems der ursprünglichen Auslegung des östlichen, presbyterialen Teils der Klosterkirche;
- Erfassung und Erkennung des Charakters von Relikten des westlichen Flügels "claustrum" sowie deren Chronologie.

Es wurde der Phasencharakter des Baus der Kirche und der Entwicklung der Klosterbebauung bestätigt. Es wurde entdeckt, daß ein Erfolg des lang dauernden, etappenweisen Baus das Verzichten auf volle Realisierung ursprünglicher Pläne war, weil das Presbyterium und der Transept der Kirche nie erbaut wurden. Es wurden Relikte eines Kirchenfriedhofes registriert, der wenigstens von der ersten Hälfte des 13. Jh. funktionierte. Einer anthropologischen Analyse wurden die Knochen aus 8 Skelettgräbern unterzogen.

Mobile Quellenbefunde bilden wenige Scherben von urgeschichtlichen Gefäßen (der so gen. Lausitzer-Pommmerische-Komplex, frühmittelalterliche Gefäße (aus dem 12. Jh.) sowie neuzeitliches und gegenwärtiges Material (17./18.-19./20. Jh.).

Abbildungen

1. Paradyż-Gościkowo, Klosterkomplex, Gem. Świebodzin. Lage der archäologischen Grabungsflächen. Gez. J. Kędelska
2. Paradyż-Gościkowo, Klosterkomplex, Gem. Świebodzin. Grabungsfläche Nr. VII - Grundriß der Mauer und des Grabes Nr. 26. Gez. J. Kędelska
3. Paradyż-Gościkowo, Klosterkomplex, Gem. Świebodzin. Auswahl der mobilen Quellenbefunde. Gez. I. Chrzanowska-Wawrzyniak und J. Kędelska
4. Paradyż-Gościkowo, Klosterkomplex, Gem. Świebodzin. Grabungsfläche Nr. IV - Schild mit Wappen Bogoria und Initialen VG aus dem Glockenrelikt (?) von 17.-18. Jh. Photo: K. Kucharska
5. Paradyż-Gościkowo, Klosterkomplex, Gem. Świebodzin. Grabungsfläche Nr. VI - Ofenkachel (Element der Verzierung eines Sezessionsofens aus dem Anfang des 20). Jh. Photo: K. Kucharska

Adresy autorów:

mgr Aleksander Andrzejewski
mgr Janusz Pietrzak
Instytut Archeologii Uniwersytetu Łódzkiego
ul. Jaracza 78
90-243 Łódź

mgr Piotr Wawrzyniak
Pracownia Konserwacji Zabytków, Sp. z o.o.
Stary Rynek 81
61-772 Poznań

V, Poznań 2000
147–152

ANNA WRZESIŃSKA

WYNIKI ANALIZY ANTROPOLOGICZNEJ MATERIAŁU
SZKIELETOWEGO Z CMENTARZYSKA PARADYŻ-GOŚCIKOWO,
GM. ŚWIEBODZIN, BYŁE WOJ. ZIELONOGÓRSKIE.
ANEKS

Analizie antropologicznej poddano kości ludzkie pochodzące z 8 grobów szkieletowych oznaczonych numerami: 5, 14, 19, 20, 21, 25 i 26. Materiał kostny opracowano według metod powszechnie stosowanych w antropologii. Płeć szkieletów oraz wiek w chwili śmierci określono na podstawie cech diagnostycznych obserwowanych na czaszce, miednicy i zębach (J. Strzałko, M. Henneberg 1975). Kości mierzono według techniki martinowskiej (R. Martin 1928). Wysokość ciała osobników wyliczono na podstawie pomiarów kości długich (J. Strzałko 1971).

Grób nr 5

Kompletny szkielet mężczyzny zmarłego w wieku 50-60 lat, *Maturus/Senilis*. Cechy opisowe, jak i wyrażone we wskaźnikach¹ wskazują, że był to osobnik o długiej czaszce, wysoko- i średniogłowy, o szerokim czole, wąskim nosie i średniowysokich oczodołach. Pojemność czaszki według L. Manouvriera duża 1651 cm³, a według T. Belniak średnia 1473 cm³. Wysokość przyżyciowa ciała mężczyzny wynosiła 1720 mm i mieściła się w granicach 1697–1752 mm. Pozwala ona zaliczyć mężczyznę do osobników o wzroście wysokim. Na trzonach kręgów lędźwiowych obserwowalne zmiany zwyrodnieniowe pod postacią osteofitów. Widoczne skostnienie więzadła rzepki na powierzchni przedniej rzepki prawej i lewej. Na obydwu kościach piętowych skostniałe przyczepy ścięgna Achillesa. Na zębach widoczne ślady kamienia nazębnego.

¹Niniejszy artykuł jest streszczeniem szczegółowego opracowania „Materiał szkieletowy z cmentarzyśka Paradyż-Gościkowo, byłe woj. zielonogórskie, dawne opactwo cystersów” zamieszczonego w A. Andrzejewski, J. Pietrzak, P. Wawrzyniak 1996.

Grób nr 14

Niekompletny szkielet dziecka zmarłego w wieku 12–14 lat, *Infans II*. W szczęce i żuchwie 14 zębów stałych, dobiega końca wyrzynanie drugich zębów przedtrzonowych P². Brak zrostu kości miednicznych, trzon mostka niezrośnięty z rękonością, kręgi kości krzyżowej także niezrośnięte. Obojczyki o niezakończonym procesie kostnienia, trzony kości długich o niezrośniętych nasadach. Przepuszczalny wzrost przyżyciowy dziecka w granicach 1385–1411 mm.

Grób nr 19

Prawie kompletny szkielet osobnika dojrzałego płci męskiej, zmarłego w wieku 45–55 lat, *Maturus*. Charakteryzował się średnią długością czaszki, średniowysoką i średnioszeroką o szerokim czole, wąskim nosie i wysokich oczodołach. Pojemność czaszki mała według L. Manouvriera 1374,1 cm³, a według T. Belniak 1285,8 cm³. Wysokość ciała w granicach 1682–1720 mm, średni wzrost 1711 mm. Na kościach piętowych skostniałe przyczepy ścięgna Achillesa. Za życia z żuchwy usunięto pierwszy lewy trzonowiec (M₁), wyraźna obliteracja zębodołu. Po stronie prawej drugi trzonowiec (M₂) ma rozległe ognisko próchnicy przykorzeniowej i korony (głęboki ubytek próchnicowy). Obniżenie wyrostka zębodołowego i ubytek w postaci przetoki ropnej okołokorzeniowej świadczy o toczącym się procesie zapalnym. Ubytek próchnicy ma również drugi prawy trzonowiec (M²) szczęki. Na zębach kamień nazębny.

Grób nr 20

Kompletny szkielet dojrzałego mężczyzny zmarłego w wieku 40–45 lat, *Maturus*. Charakteryzował się długą czaszką, średniowysoką i średniowysklepioną, o czole szerokim, wąskim nosie i wysokich oczodołach. Pojemność czaszki średnia według L. Manouvriera 1519,8 cm³, mała według T. Belniak 1363,5 cm³. Wzrost przyżyciowy mężczyzny wynosił 1718 mm i mieścił się w granicach 1692–1747 mm. W szczęce przyżyciowo zostały usunięte: prawy drugi i trzeci trzonowiec (M² i M³) oraz lewy pierwszy trzonowiec (M¹), gdzie zębodoły są zarośnięte. W żuchwie brak wszystkich zębów trzonowych (M₁, M₂, M₃) strony prawej, usuniętych za życia. Zębodoły są już zarośnięte. Po stronie lewej przyżyciowo został usunięty tylko trzeci ząb trzonowy (M₃), zębodół również zarośnięty. Na czaszce stwierdzono uraz mechaniczny — cięcie zadane ostrym narzędziem (toporem?) zlokalizowane na lewej skroni kości ciemieniowej o rozmiarach wewnętrznych 30 x 10 mm i zewnętrznych 60 x 20 mm. Kształt ubytku wrzecionowaty. Na obrzeżach ubytku są ślady odbudowy tkanki kostnej świadczące o tym, że osobnik przeżył uraz. Zgrubienie brzegów szczeliny i lekkie zaokrąglenie świadczy że osobnik mógł żyć przez wiele miesięcy od czasu doznania urazu (ryc. 1).

Ryc. 1. Paradyż-Gościkowo. Wykop VI. Rana płatowa czaszki z grobu nr 20 z częściowym zniesieniem korowej kości ciemieniowej, uraz otwarty. Fot. K. Kucharska

Grób nr 21

Kompletny szkielet dziecka zmarłego w wieku 5–6 lat, *Infans I*. W szczęce wszystkie zęby mleczne, a z lewej strony w trakcie wyrzynania pierwszy ząb stały (M^1). W żuchwie tylko zęby mleczne. Brak zrostu nasad kości długich, brak zrostu kości miednicznych i kręgów kości krzyżowej. Przyżyciowa wysokość ciała dziecka w granicach 114,0–115,0 cm.

Grób nr 22

Kompletny szkielet dziecka w wieku 2–3 lat, *Infans I*. Początek procesu kostnienia kości szkieletu. W żuchwie i szczęce wyróżnęły się wszystkie zęby mleczne. Przyżyciowy wzrost dziecka wynosił 96,7 cm.

Grób nr 25

Kompletny szkielet dorosłego osobnika płci męskiej, zmarłego w wieku około 30 lat, *Adultus*. Był to osobnik o średniej czaszce, niskogłowy o czole szerokim, średnim nosie i średnich oczodołach. Charakteryzował się średnią pojemnością czaszki według L. Manouvriera 1464,9 cm³, a małą według T. Belniak 1315,9 cm³. Wzrost przyżyciowy mężczyzny wynosił 1815 mm i mieścił się w granicach 1762–1850 mm. Był to mężczyzna wysokiego wzrostu. Na zębach ślady kamienia nazębnego. Nie stwierdzono zmian patologicznych ani śladów urazów przyżyciowych.

Grób nr 26

Niekompletny szkielet dorosłego/dojrzałego mężczyzny zmarłego w wieku 30–40 lat, *Adultus/Maturus*. Budowa kości masywna, rzeźba silnie rozwinięta. Przyżyciowy wzrost mężczyzny wynosił około 1664 mm.

Bibliografia

Andrzejewski A., Pietrzak J., Wawrzyniak P.

1996 *Sprawozdanie z badań archeologiczno-architektonicznych w zespole pocysterskim w Gościkowie-Paradyżu przeprowadzonych w 1996 roku*, Łódź (maszynopis w Archiwum PSOZ w Zielonej Górze).

Martin R.

1928 *Lehrbuch der Anthropologie*, Jena.

Strzałko J.

1971 *Metody rekonstrukcji wzrostu człowieka na podstawie pomiarów czaszki*, *PrzAn*, t. 37, s. 295–314.

Strzałko J., Henneberg M.

1975 *Określenie płci na podstawie morfologii szkieletu*, *PrzAn*, t. 41, s. 105–126.

DIE ERGEBNISSE DER ANTHROPOLOGISCHEN ANALYSE DES
SKELETTMATERIALS AUS DEM GRÄBERFELD PARADYŻ-GOŚCIKOWO,
GEM. ŚWIEBODZIN, EHEMALIGE WOJ. ZIELONA GÓRA

ZUSAMMENFASSUNG

Einer anthropologischen Analyse wurden die menschlichen Knochen aus 8 Skelettgräbern mit den Nummern: 5,14,19,20,21,25 und 26 unterzogen. Das Knochenmaterial wurde nach den in der Anthropologie allgemein verwendeten Methoden bearbeitet. Das Geschlecht der Skelette sowie der Alter zum Zeitpunkt des Todes wurden auf Grund von diagnostischen Eigenschaften bestimmt, die an den Schädeln, Becken und Zähnen festgestellt wurden. Die Knochen wurden laut Martin-Technik gemessen. Die Größe der Totenkörper wurde auf Basis von Messungen der langen Knochen gerechnet.

Das Grab Nr. 5

Das Skelett eines Mannes, der im Alter 50-60 Jahre, *Maturus/Senilis*, gestorben ist. Sowohl die beschreibenden als auch die mit Kennziffern bezeichneten Eigenschaften weisen darauf hin, daß es ein Mann mit langem Schädel, hohem und mittelgroßem Kopf, breiter Stirn, schmaler Nase und mittelhohen Augenhöhlen war. Das Volumen des Schädels groß und mittelgroß. Die Größe des Toten am Leben läßt den Mann zu großen Menschen zu rechnen. Auf den Wirbelkörpern Degenerationsschaden. Patellarsehneverknöcherung. Verknöcherte Achillessehnenansätze. Auf den Zähnen die Spuren des Zahnsteins.

Das Grab Nr. 14

Ein nicht komplettes Skelett eines im Alter 12-14 Jahre gestorbenen Kindes, *Infans II*. Im Ober- und Unterkiefer 14 bleibende Zähne. Keine Hüftbeinverwachsung. Die Schlüsselbeine mit nicht beendetem Verknöcherungsprozeß. Wahrscheinliche Größe des Kindes am Leben zwischen 1385 und 1411 mm.

Das Grab Nr. 19

Ein fast komplettes Skelett eines erwachsenen Toten männlichen Geschlechts, der im Alter 45-55 Jahre, *Maturus*, gestorben ist. Mittelgroße Schädelgröße, mittelhoher und mittelbreiter Schädel mit breiter Stirn, schmaler Nase und hohen Augenhöhlen. Kleines Schädelvolumen. Mittlere Größe. Verknöcherte Achillessehnenansätze. Auf den Zähnen der Zahnstein.

Das Grab Nr. 20

Ein komplettes Skelett eines erwachsenen Mannes, der im Alter 40-45 Jahre, *Maturus*, gestorben ist. Langer Schädel, mittelhoher und mitteltgewölbter Schädel mit breiter Stirn, schmaler Nase und hohen Augenhöhlen. Mittelgroßes und kleines Schädelvolumen. Die Größe des Toten am Leben betrug 1718 mm. Auf dem Schädel eine mechanische Verletzung, ein Schnitt mit scharfem Gerät (Beil ?)

Das Grab Nr. 21

Ein komplettes Skelett eines im Alter 5-6 Jahre, *Infans I*, gestorbenen Kindes. Im Ober- und Unterkiefer alle Milchzähne. Die Größe des Kinderkörpers am Leben ca. 114,0-115,0 cm.

Das Grab Nr. 22

Ein komplettes Skelett eines im Alter 2-3 Jahre, *Infans I*, gestorbenen Kindes. Die Größe des Kindes am Leben betrug 96,7 cm.

Das Grab Nr. 25

Das komplette Skelett eines erwachsenen Toten männlichen Geschlechts, der im Alter ca. 30 Jahre, *Adulduus*, gestorben ist. Mittelgroßer Schädel mit breiter Stirn, mittelgroßer Nase und mittelgroßen Augenhöhlen. Das Volumen des Schädels mittelgroß und klein. Die Größe des Toten am Leben betrug 1815 mm. Es wurden keine pathologischen Änderungen sowie Verletzungsspuren am Leben festgestellt.

Das Grab Nr. 26

Das nicht komplette Skelett eines erwachsenen Mannes, der im Alter 30-40 Jahre, *Adulduus/Maturus* gestorben ist. Die Größe des Toten am Leben betrug ca. 1664 mm.

Abbildungen

1. Paradyż-Gościkowo. Grabungsfläche VI. Lappide Wunde des Schädels aus dem Grab Nr. 20 mit teilweiser Beseitigung der Rindenschicht des Scheitelbeins, offene Verletzung. Photo: Klaudyna Kucharska

Adres autora:

mgr Anna Wrzeńska
Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy
62-261 Lednogóra

V, Poznań 2000
153–196

ZNALEZISKA

PRZEMYSŁAW BOBROWSKI

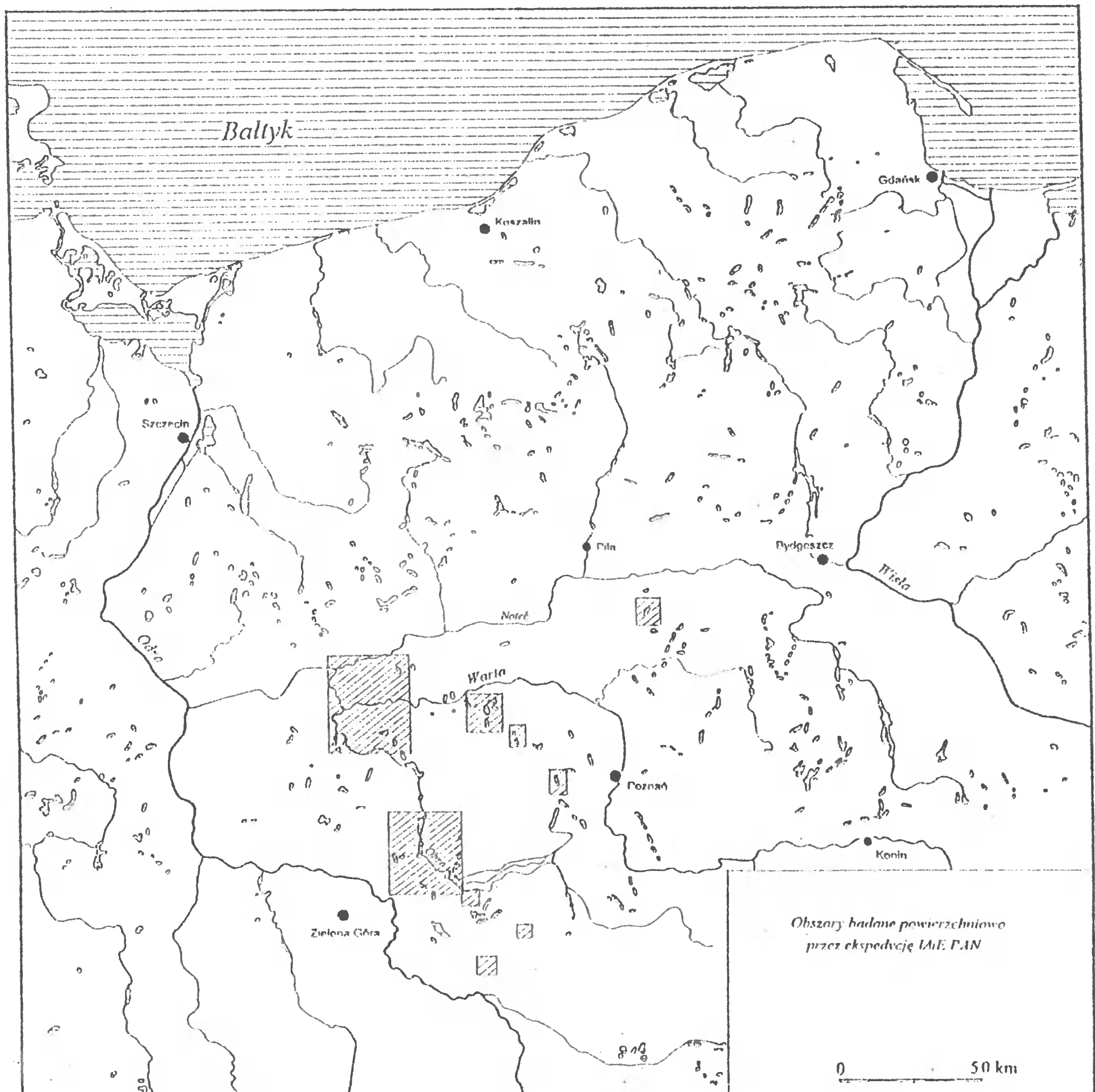
INWENTARZE KRZEMIENNE Z BADAŃ POWIERZCHNIOWYCH STANOWISK Z EPOKI KAMIENIA ZIEMI LUBUSKIEJ, POJEZIERZY WIELKOPOLSKIEGO I LESZCZYŃSKIEGO

Ekspedycja archeologiczna IA i E PAN (daw. IHKM), kierowana przez M. Kobusiewicza, prowadzi od przeszło 30 lat badania na stanowiskach z epoki kamienia na terenie Wielkopolski (ryc. 1). Celem tego artykułu jest prezentacja inwentarzy krzemiennych ze stanowisk przede wszystkim paleolitycznych i mezolitycznych, pozyskanych wyłącznie w trakcie badań powierzchniowych prowadzonych przez ww. ekspedycję. Część z odkrytych lub weryfikowanych w trakcie badań powierzchniowych stanowisk poznano szczegółowo w późniejszym okresie podczas prac wykopaliskowych, a ich rezultaty opublikowano (M. Kobusiewicz, J. Kabaciński 1992; 1993; P. Bobrowski 1996). W większości publikacji nie uwzględniono jednak materiałów z wcześniejszych powierzchniowych penetracji stanowisk lub wymieniono tylko nieliczne pojedyncze artefakty. Część materiałów przedstawiono w niepublikowanych rozprawach (M. Maćkowiak 1991; J. Kabaciński 1994; J. Galikowska 1994). Zdecydowanej większości inwentarzy jednak dotąd w całości nie prezentowano. Omawiane stanowiska położone są w różnych regionach Wielkopolski, dlatego dla usystematyzowania prezentuje się je tutaj, uwzględniając ich położenie w ramach dużych jednostek fizjograficznych, na podstawie prac T. Bartkowskiego (1970) i J. Kondrackiego (1978).

Większość stanowisk zlokalizowana jest na obszarze tzw. Obniżenia Obrzańskiego (Bruzdy Zbąszyńskiej), czyli doliny depresyjnej o przebiegu południkowym, położonej na pograniczu dwóch pojezierzy: Wielkopolskiego i Lubuskiego (T. Bartkowski 1970). Obniżenie Obrzańskie ciągnie się od Skwierzyny, gdzie granica została wyraźnie zaznaczona przez południową krawędź Pradoliny Toruńsko-Eberswaldzkiej, po

okolice Wolsztyna na południu, gdzie łączy się ono z Pradolina Warszawsko-Berlińską i wchodzącą w jej skład Kotliną Kargowską.

W mniejszym stopniu prezentowane stanowiska położone są w granicach obydwu wspomnianych pradolin oraz pojezierzy Wielkopolskiego i Leszczyńskiego.

Ryc. 1. Miejsca badań powierzchniowych prowadzonych przez ekspedycję na terenie Wielkopolski

Zdecydowana większość stanowisk wchodzi w skład tzw. Regionu Wojnowa (por. M. Kobusiewicz i in. 1987), położonego w obrębie południowej części Obniżenia Obrzańkiego i Kotliny Kargowskiej.

Region ten jest głównym obszarem działalności ekspedycji archeologicznej kierowanej przez M. Kobusiewicza. Tam też były najwcześniej prowadzone badania powierzchniowe. Region Wojnowa poddany był penetracji archeologicznej jeszcze przed 1945 rokiem, przez niemieckich badaczy amatorów z Otto Dobrintem, nauczycielem z Wielkiej Wsi (gm. Kargowa), na czele. Szczególną uwagę poświęcił Dobrint badaniu starszej i środkowej epoki kamienia na tym terenie. Efektem jego prac było odkrycie wielu stanowisk z tego okresu. Pomimo braku fachowego, archeologicznego wykształcenia, Dobrint pozostawił po sobie bardzo bogatą dokumentację zbiorów, niestety w znacznym stopniu zdekompletowaną na skutek działań wojennych. Weryfikacji odkrytych wcześniej stanowisk były poświęcone pierwsze kampanie badawcze na tym obszarze, przeprowadzone w latach: 1968, 1969, 1972. Późniejsze systematyczne badania powierzchniowe, przeprowadzone w latach 1985, 1986, 1994, były ukierunkowane na odkrycie nowych stanowisk.

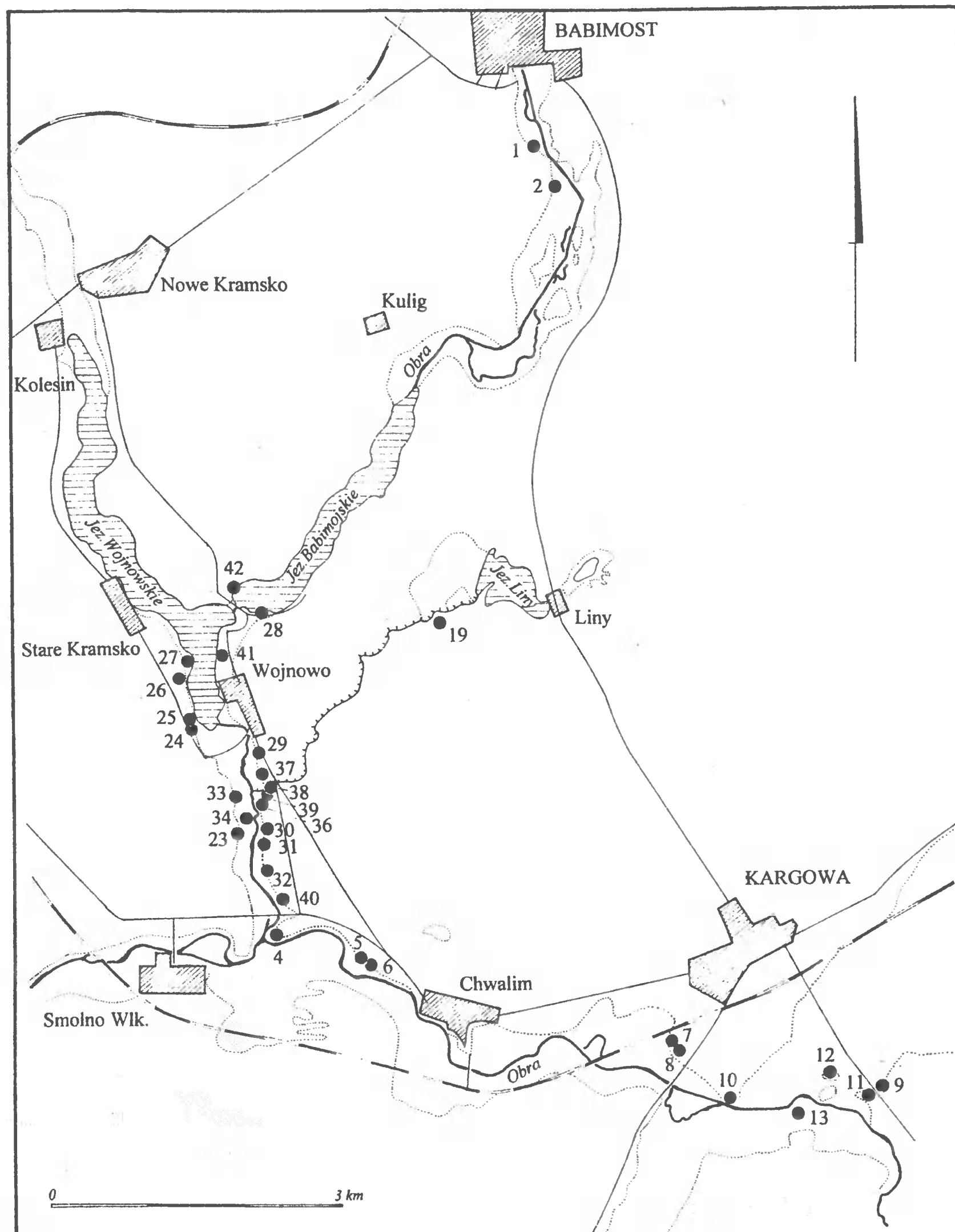
Stanowiska w Regionie Wojnowskim zlokalizowane są przede wszystkim na krawędziach pradolin i dolin rzecznych oraz jeziornych (ryc. 2–4).

Na obu brzegach Gniłej Obry — na odcinku pomiędzy Babimostem (położonym na północ od rynien jezior: Wojnowskiego i Tuchola), na północy, a ujściem doliny Gniłej Obry do pradoliny Warszawsko-Berlińskiej, na południu — zlokalizowano takie stanowiska, jak: Babimost, stan. 1, 2; Smolno Wielkie, stan. 2; Wojnowo, stan. 1, 3, 5, 6, 7, c/d, f, g, h, i/l, j, m. Na niewielkim półwyspie na styku krawędzi doliny Gniłej Obry i Pradoliny Warszawsko-Berlińskiej zlokalizowano stanowisko Chwalim, stan. 1, a na krawędziach pradoliny — Chwalim, stan. 2, 3; Kargowa, stan. 1, 2, 3, 4, a, b, c. Część stanowisk zlokalizowana była na krawędziach dolin jeziornych: Chobienice, stan. 1; Kopanica, stan. 1, 2, 3, 4; Liny, stan. 1; Nowe Uście, stan. a, b, c; Stare Kramsko, stan. 1, 1a, 2, 3; Wojnowo, stan. 8, a, „przy moście”.

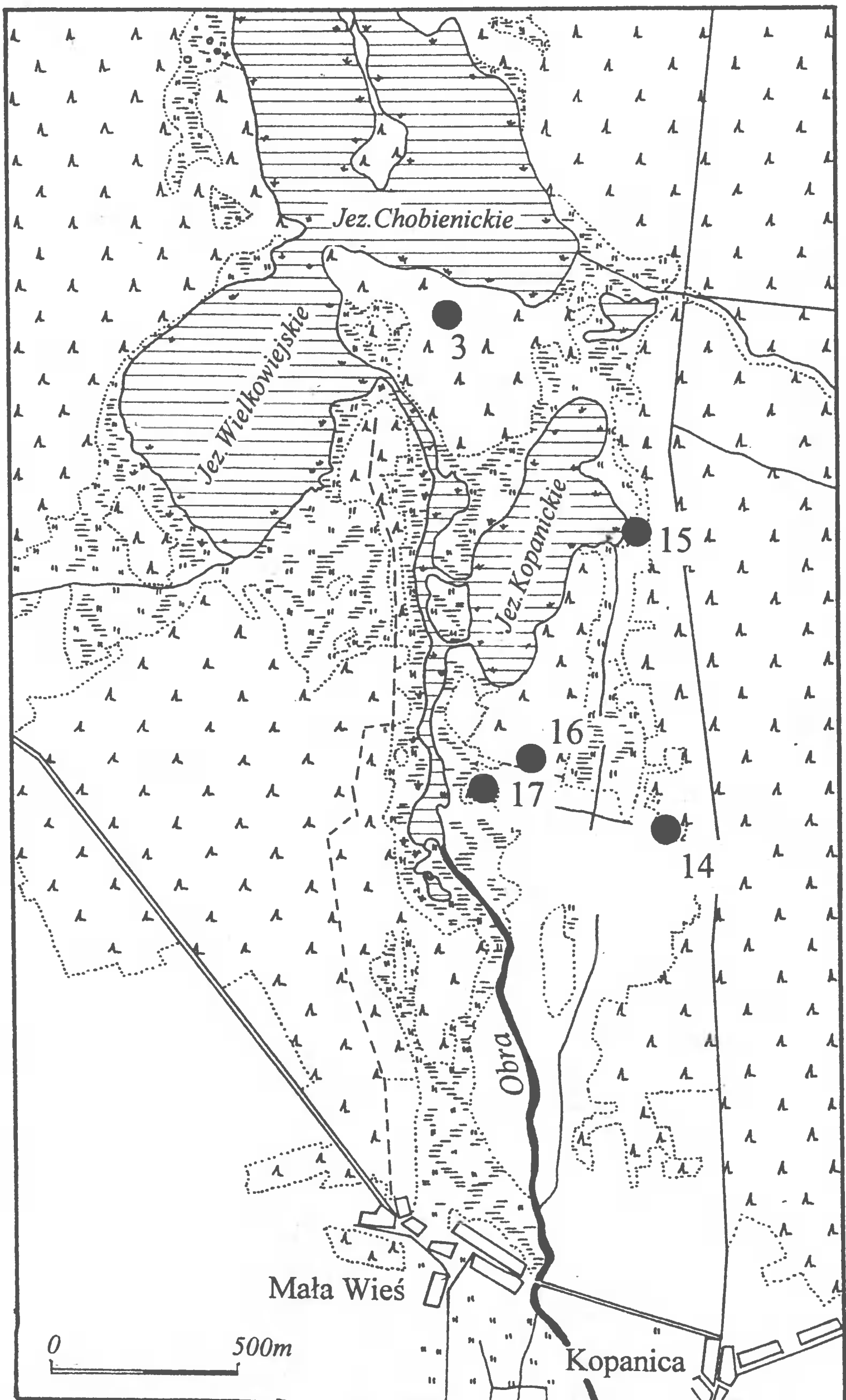
Na obszarze **Obniżenia Obrzańkiego**, ale już poza Regionem Wojnowa w trakcie badań powierzchniowych w 1994 roku zweryfikowano kilka kolejnych stanowisk (ryc. 5). Stanowiska w Policku, stan. 4, 24, 28, 33 i Rańsku, stan. 37, 38, położone są wzdłuż południowo-zachodniej krawędzi doliny Obry, na wschód od Międzyrzecza, pomiędzy mostem we wsi Policko a Rańskiem. Celem przeprowadzonych w 1994 roku badań była weryfikacja stanowisk i potwierdzenie ewentualnej ich przydatności do badań stacjonarnych.

W trakcie badań powierzchniowych w 1966 roku odkryto wiele stanowisk leżących w dużej mierze na obszarze zaliczanym do Pradoliny Toruńsko-Eberswaldzkiej. Stanowiska w: Borku, stan. 3, 4; Trzebiszewie, stan. 1, 2; Skwierzynie, stan. 1; Skwierzynce, stan. 1; Prądocińskie, stan. 1, położone są na krawędziach terasy w dolinie Warty, na jej zachodnim i południowym brzegu, natomiast stanowiska w Nowym

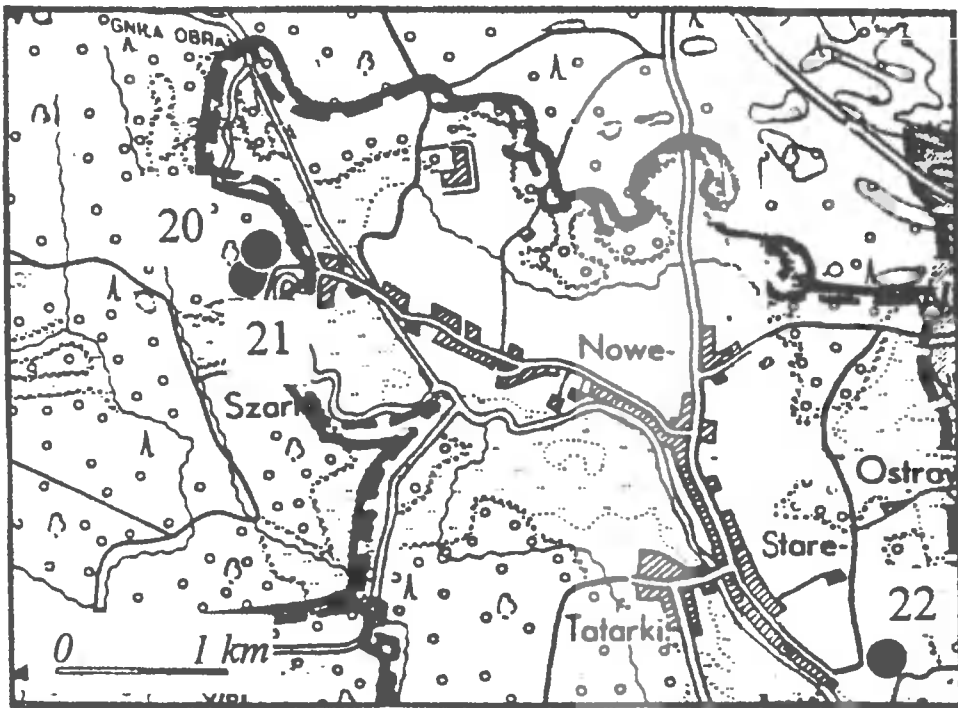
Polichnie, stan. 1, 2, 3, 4, 5 położone są w dolinie Noteci na wałach wydmyowych bądź zwydmionych ostańcach terasowych (ryc. 6–9).

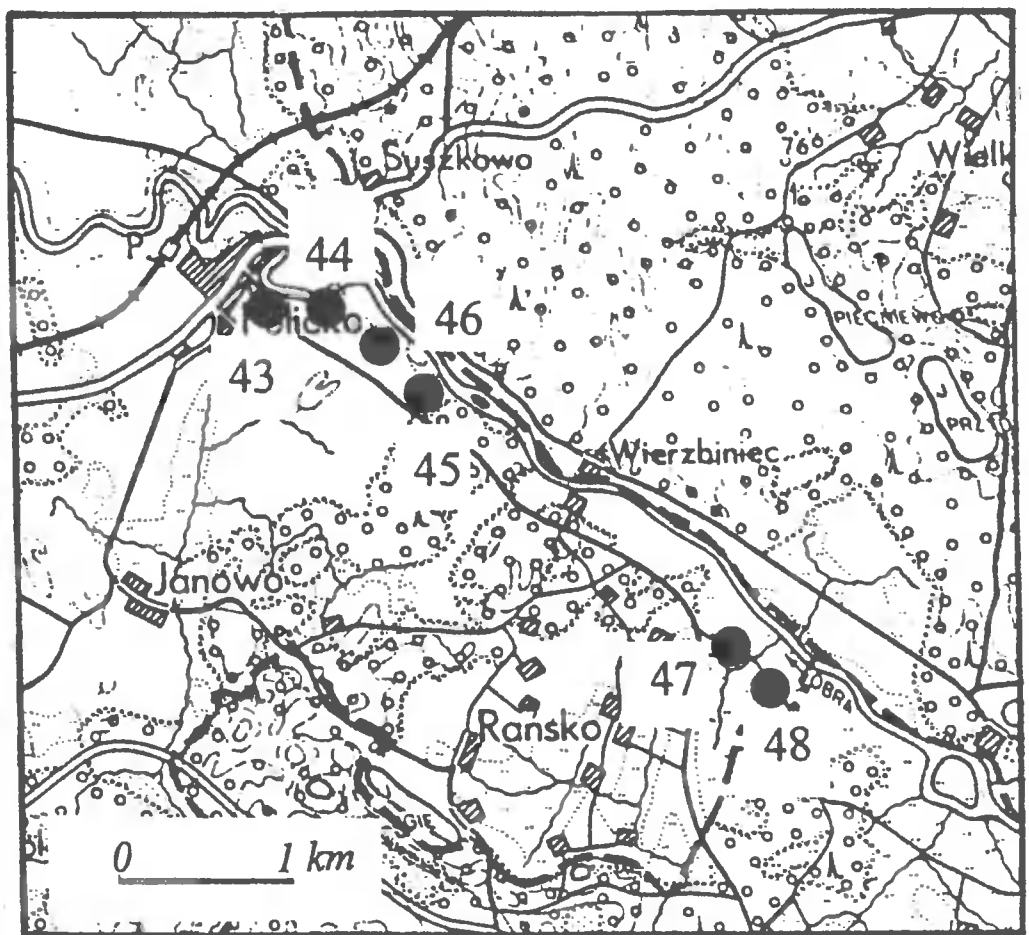
Ryc. 2. Lokalizacja stanowisk w Regionie Wojnowo (stan. 1, 2, 4–13, 19, 23–42)

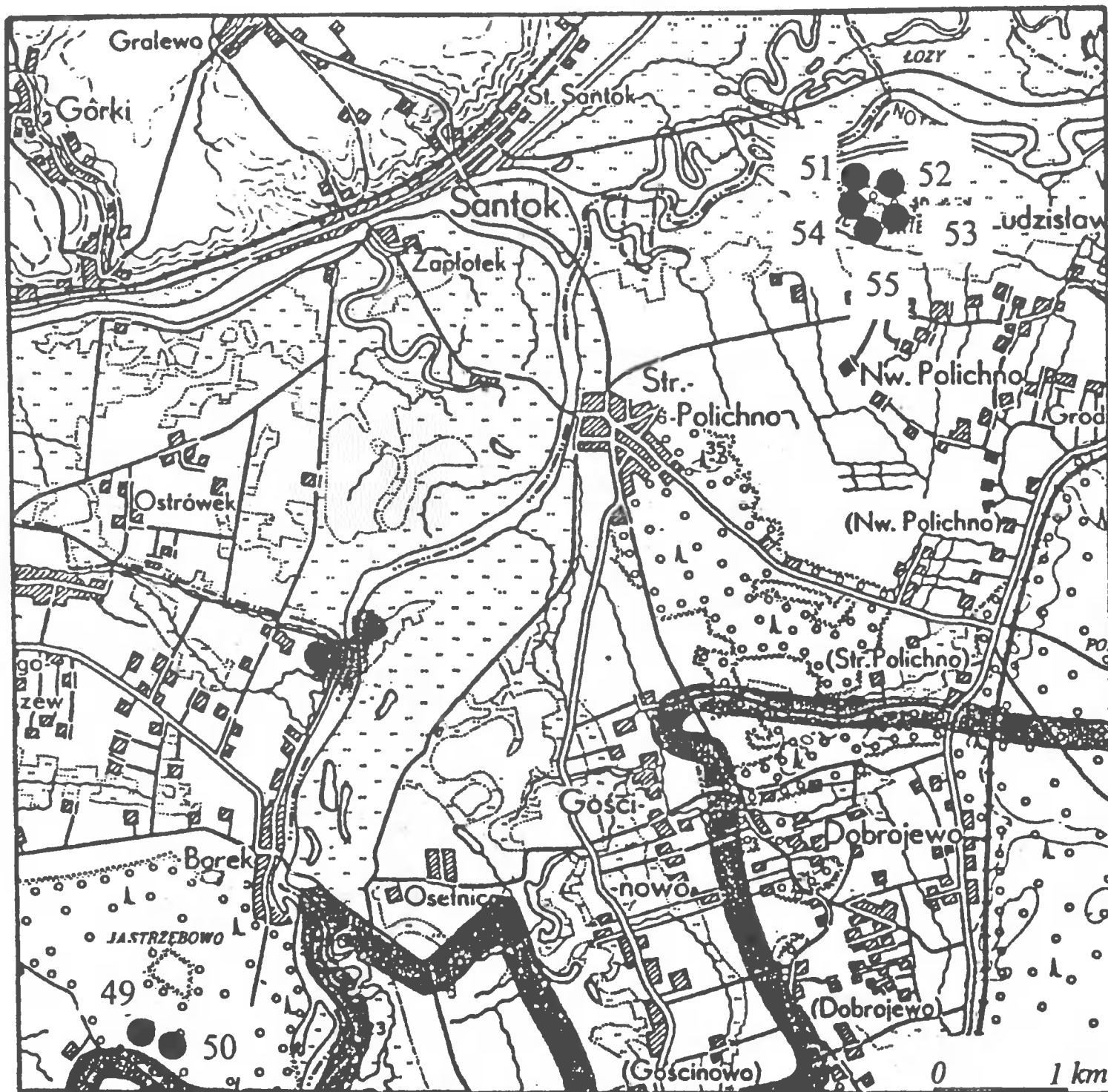
Ryc. 3. Lokalizacja stanowisk w Regionie Wojnowo (stan. 3, 14-17)

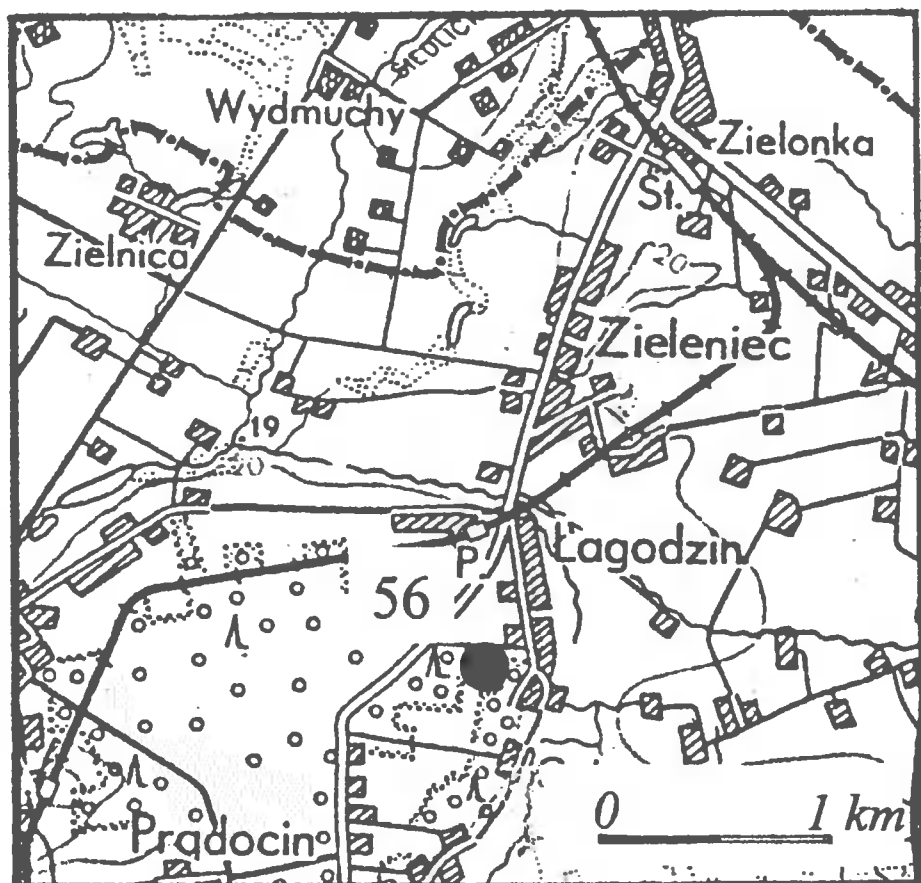
Ryc. 4. Lokalizacja stanowisk w Regionie Wojnowo (stan. 20–22)

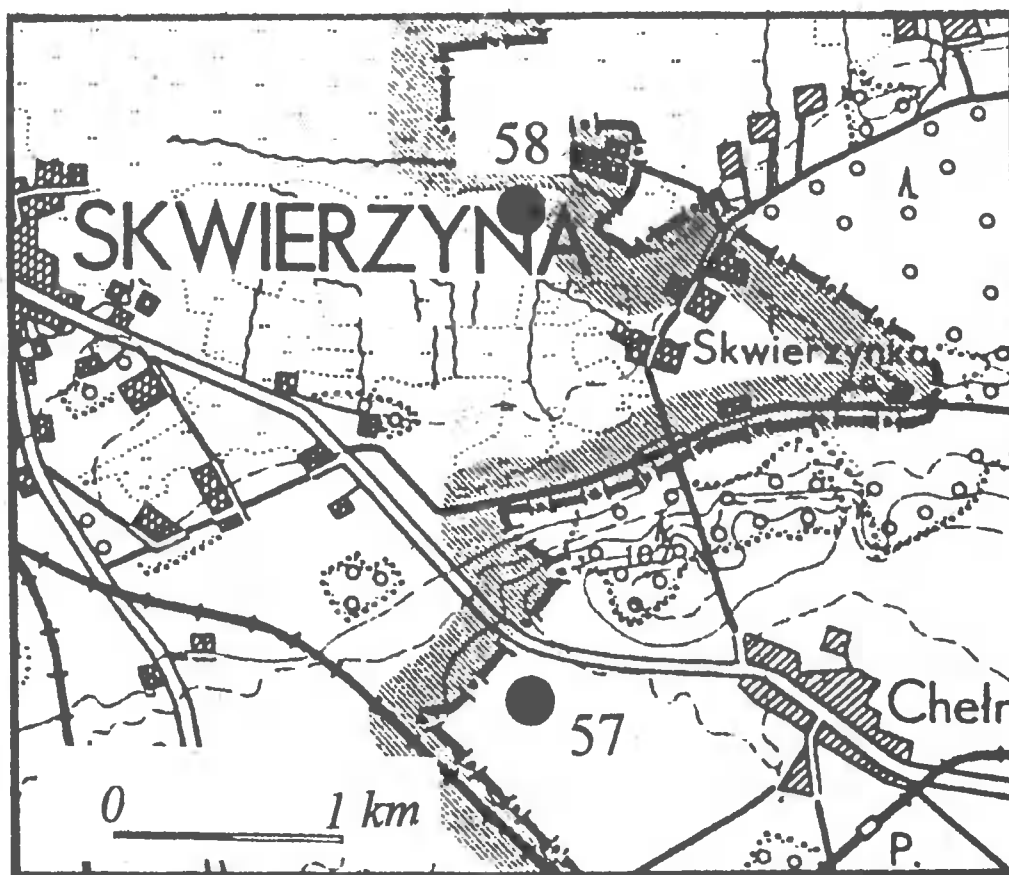
Ryc. 5. Lokalizacja stanowisk w Obniżeniu Obrzańskim (stan. 43–48)

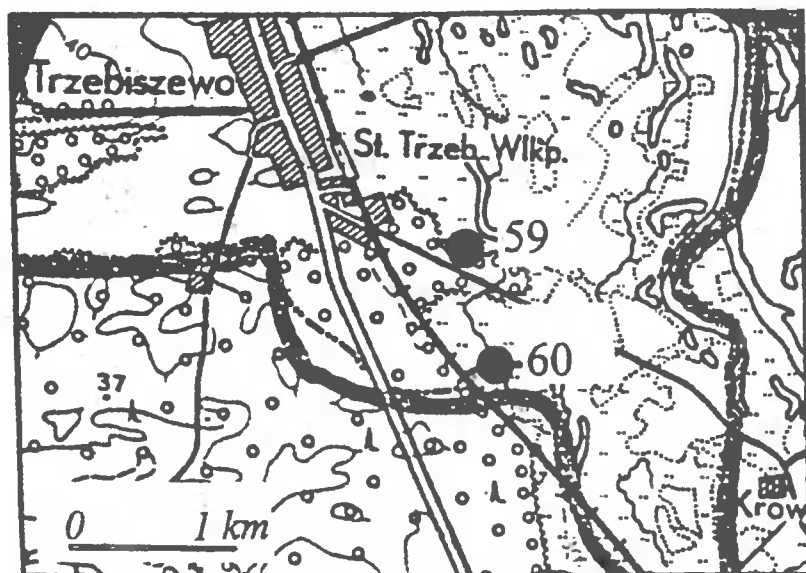
Ryc. 6. Lokalizacja stanowisk na obszarze Pradoliny Toruńsko-Eberswaldzkiej (stan. 49–55)

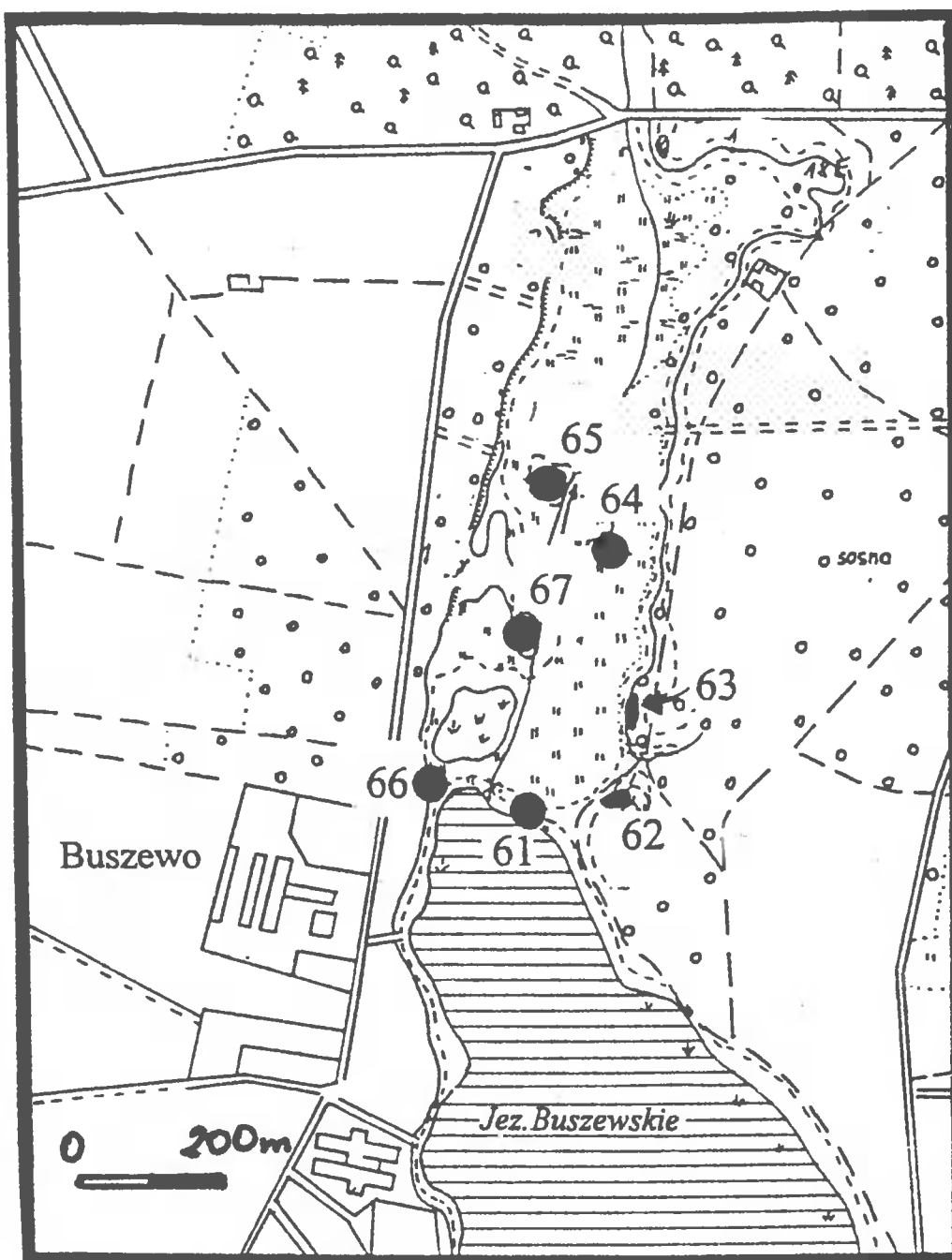
Ryc. 7. Lokalizacja stanowiska na obszarze Pradoliny Toruńsko-Eberswaldzkiej (stan. 56)

Ryc. 8. Lokalizacja stanowisk na obszarze Pradoliny Toruńsko-Eberswaldzkiej (stan. 57, 58)

Ryc. 9. Lokalizacja stanowisk na obszarze Pradoliny Toruńsko-Eberswaldzkiej (stan. 59, 60)

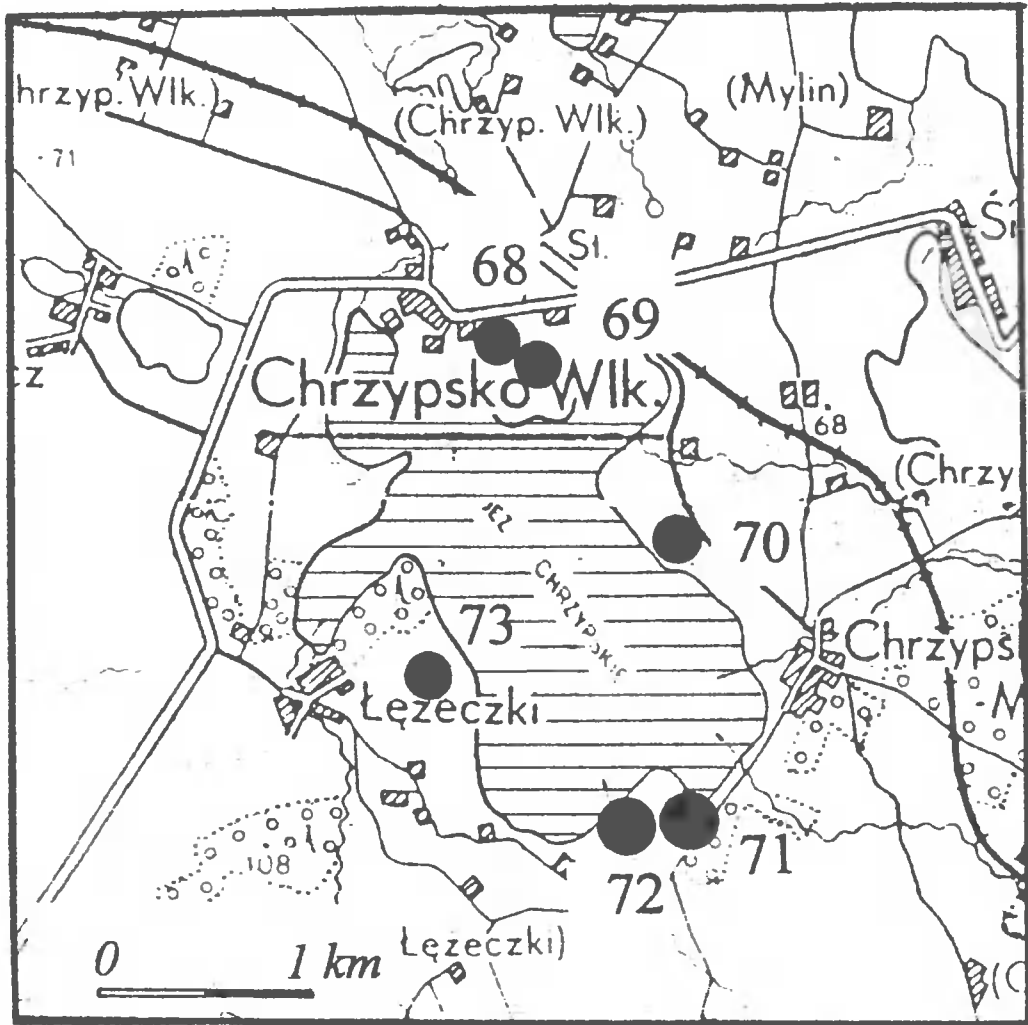
Ryc. 10. Lokalizacja stanowisk na obszarze Pojezierza Wielkopolskiego (stan. 61-67)

Piętnaście stanowisk spośród tu prezentowanych zlokalizowanych jest na obszarze Pojezierza Wielkopolskiego (ryc.10–13). Położone są one na obszarze mniejszych jednostek fizjograficznych takich jak: Pojezierze Poznańskie czy Pojezierze Chodzieskie. Pierwsze badania przeprowadzone przez ekspedycję na tym terenie prowadzono w 1966 roku. Badania koncentrowały się głównie w okolicach Chrzypka Wielkiego. Odkryte stanowiska w Chrzypku Małym stan. a, b, c, d, e oraz w Łęczeczkach, stan. a, zlokalizowane były na krawędziach terasy bądź na stokach oraz kulminacjach wyniesień morenowych wokół jeziora Chrzypsko. W trakcie penetracji powierzchniowej przeprowadzonej w 1986 roku w okolicach Buszewa odkryto lub zweryfikowano kilka stanowisk (część w rozumieniu AZP należałoby uznać za punkty osadnicze bądź ślady osadnicze). Stanowiska: a, b, c, d, f, 1, 2 zlokalizowane były na wschodniej krawędzi terasy torfowiska na przesmyku pomiędzy Jeziorem Buszewskim a wyschniętym zbiornikiem jeziornym. Okazjonalny charakter miała penetracja przeprowadzona na stanowisku w Więckowicach, położonym nad Jeziorem Niepruszewskim (stan. a — położone na północnym brzegu, na stoku opadającym w kierunku jeziora), natomiast badania powierzchniowe w okolicach Margonina miały na celu zweryfikowanie pod kątem ewentualnych prac eksploracyjnych stanowisk odkrytych w trakcie badań w ramach AZP. W Margoninie stanowisko „przy ujeżdżalni” położone jest na piaszczystym wyniesieniu łagodnie opadającym do doliny Margoninki, nieopodal jej ujścia do Jeziora Margonińskiego.

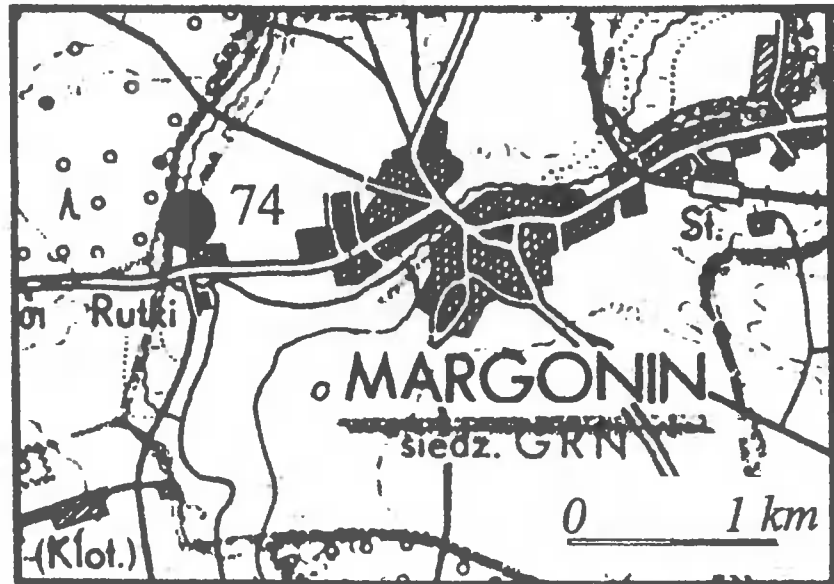
Na obszarze zaliczanym do **Pradoliny Warszawsko-Berlińskiej** (warciańsko-odrzańskiej) położone są cztery z prezentowanych stanowisk (ryc. 14–16). W 1972 roku w trakcie badań powierzchniowych prowadzonych wzdłuż doliny Dojcy oraz równoległej do niej martwej dziś doliny tunelowej (położonej kilkaset metrów na zachód od obecnej), na odcinku pomiędzy Kuźnicą Zbąską a Chorzeminem, odkryto dwa stanowiska, tj. Kuźnica Zbąska, stan. 1 oraz Chorzemin, stan. a. Stanowisko w Kuźnicy Zbąskiej położone było na krawędzi martwej doliny tunelowej, a stanowisko w Chorzeminie położone było na krawędzi piaszczystego tarasu, dochodzącego do zatorfionej zachodniej krawędzi doliny Dojcy.

W 1972 i w 1994 roku prowadzono poszukiwania wokół Jeziora Obrzańskiego. W ich wyniku odkryto dwa stanowiska Obra, stan. a, b, położone na terasie jeziornej na zachodnim brzegu jeziora.

Pozostałe z prezentowanych stanowisk zlokalizowane są na obszarze **Pojezierza Leszczyńskiego**, a dokładniej na będącym jego częścią Pojezierzu Sławnieńskim (ryc. 17–19). W wyniku badań powierzchniowych przeprowadzonych w 1983 roku odkryto 6 stanowisk: Lgiń, stan. N, O, P; Mochy stan. „nad kanałem” oraz Smyczyna, stan. 1/2, 3/4. Stanowiska w Lginiu położone są nad kanałem lub na nieużytkach i krawędzi lasu na zachód od jeziora Lgińsko. Stanowisko w Mochach leży na południe od miejscowości na południowym brzegu Kanału Kaszczorskiego, natomiast stanowiska w Smyczynie zlokalizowane są na wydmie położonej na środku tzw. zbiornika Boguszyn, na wydmie, na krawędzi doliny Samicy.

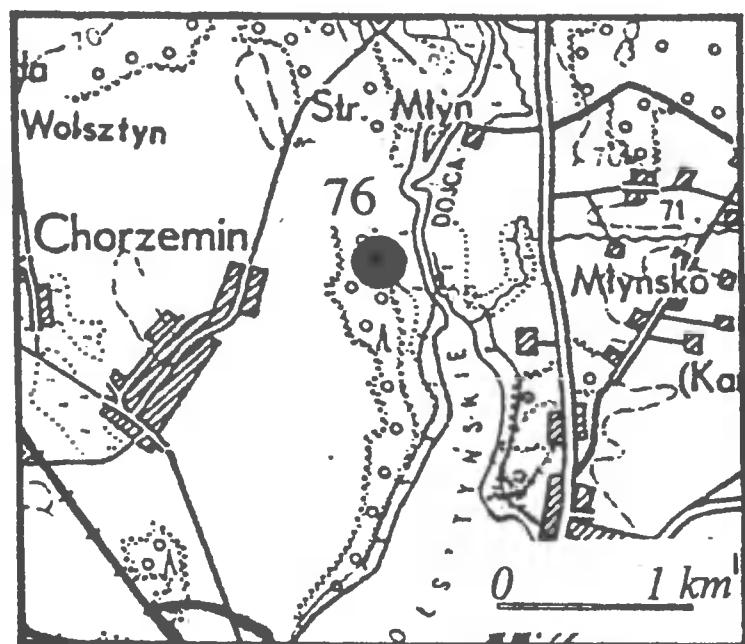
Ryc. 11. Lokalizacja stanowisk na obszarze Pojezierza Wielkopolskiego (stan. 68-73)

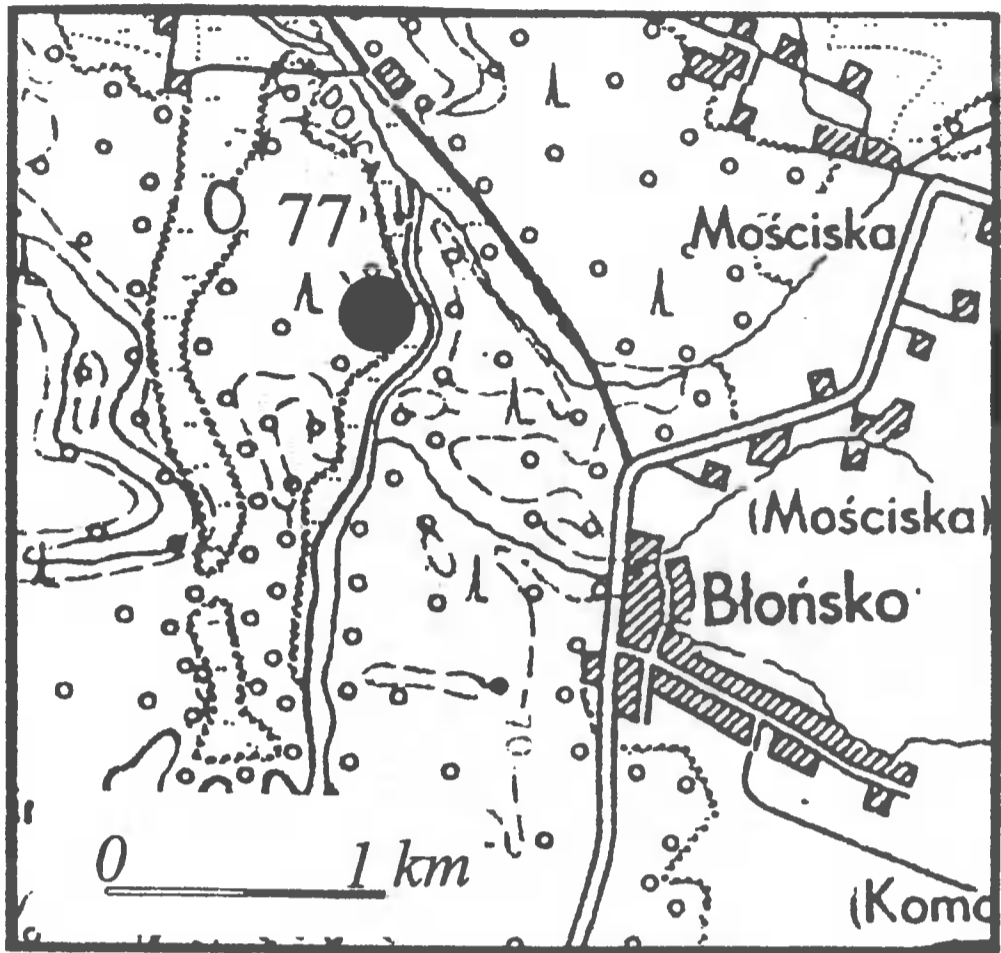
Ryc. 12. Lokalizacja stanowiska na obszarze Pojezierza Wielkopolskiego (stan. 74)

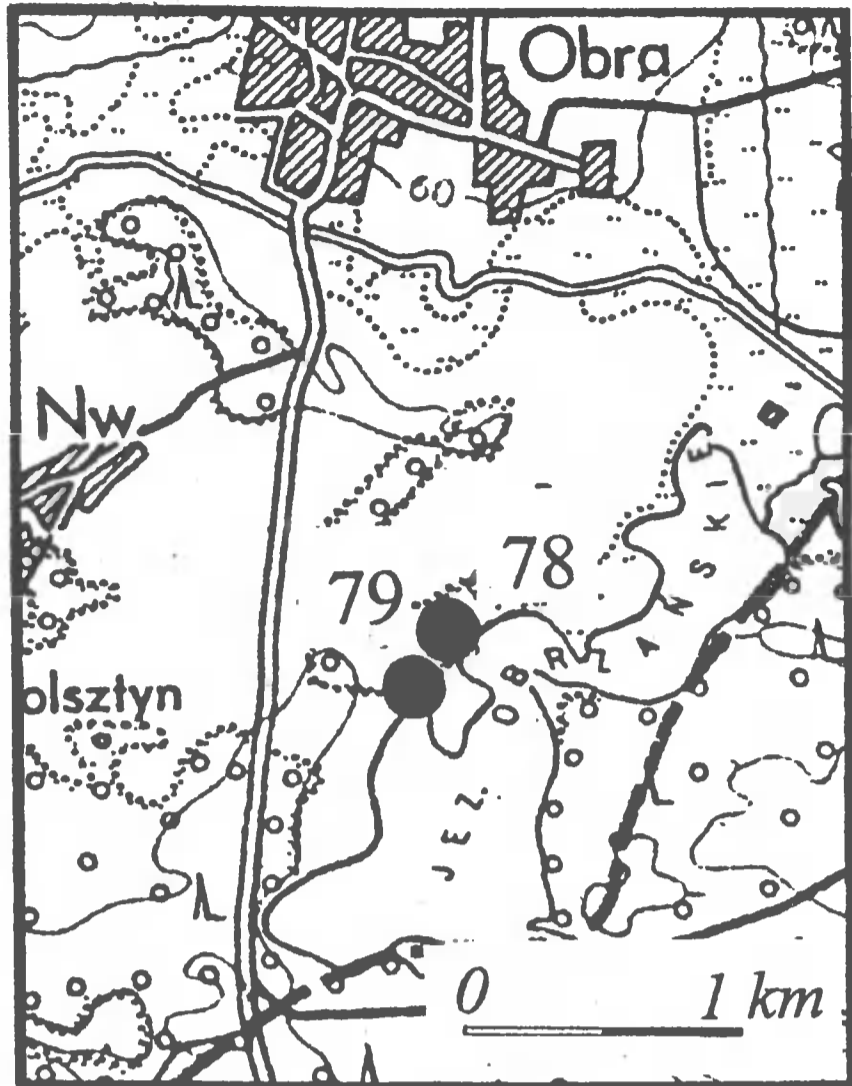
Ryc. 13. Lokalizacja stanowiska na obszarze Pojezierza Wielkopolskiego (stan. 75)

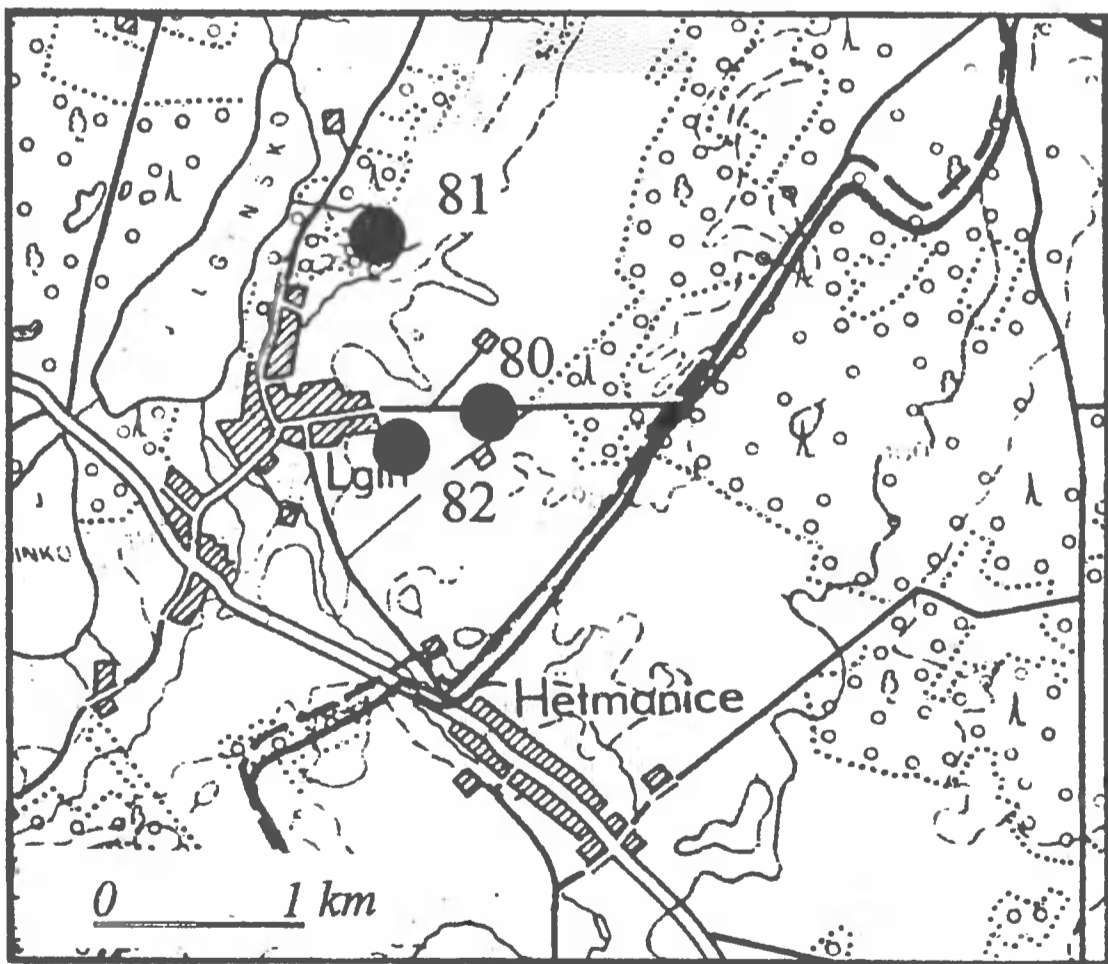
Ryc. 14. Lokalizacja stanowiska na obszarze Pradoliny Warszawsko-Berlińskiej (stan. 76)

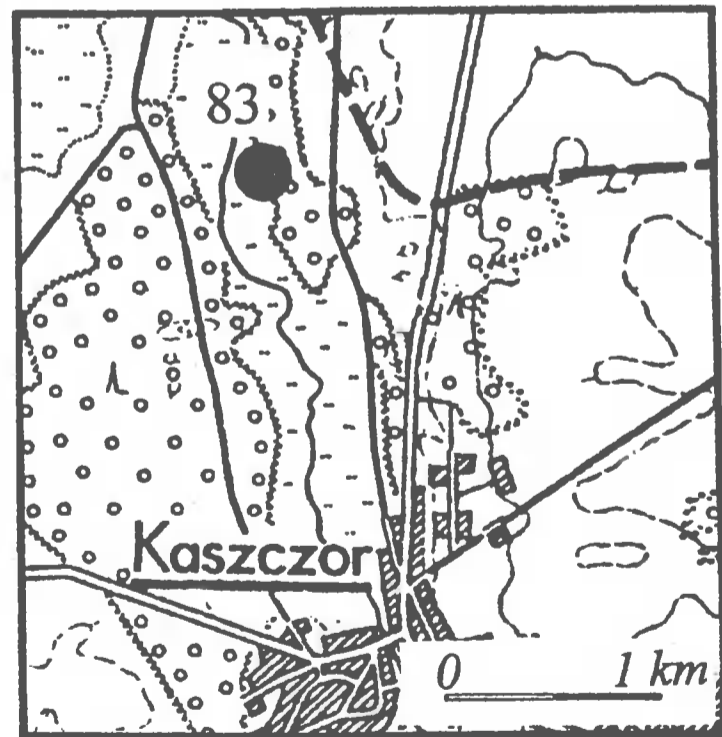
Ryc. 15. Lokalizacja stanowiska na obszarze Pradoliny Warszawsko-Berlińskiej (stan. 77)

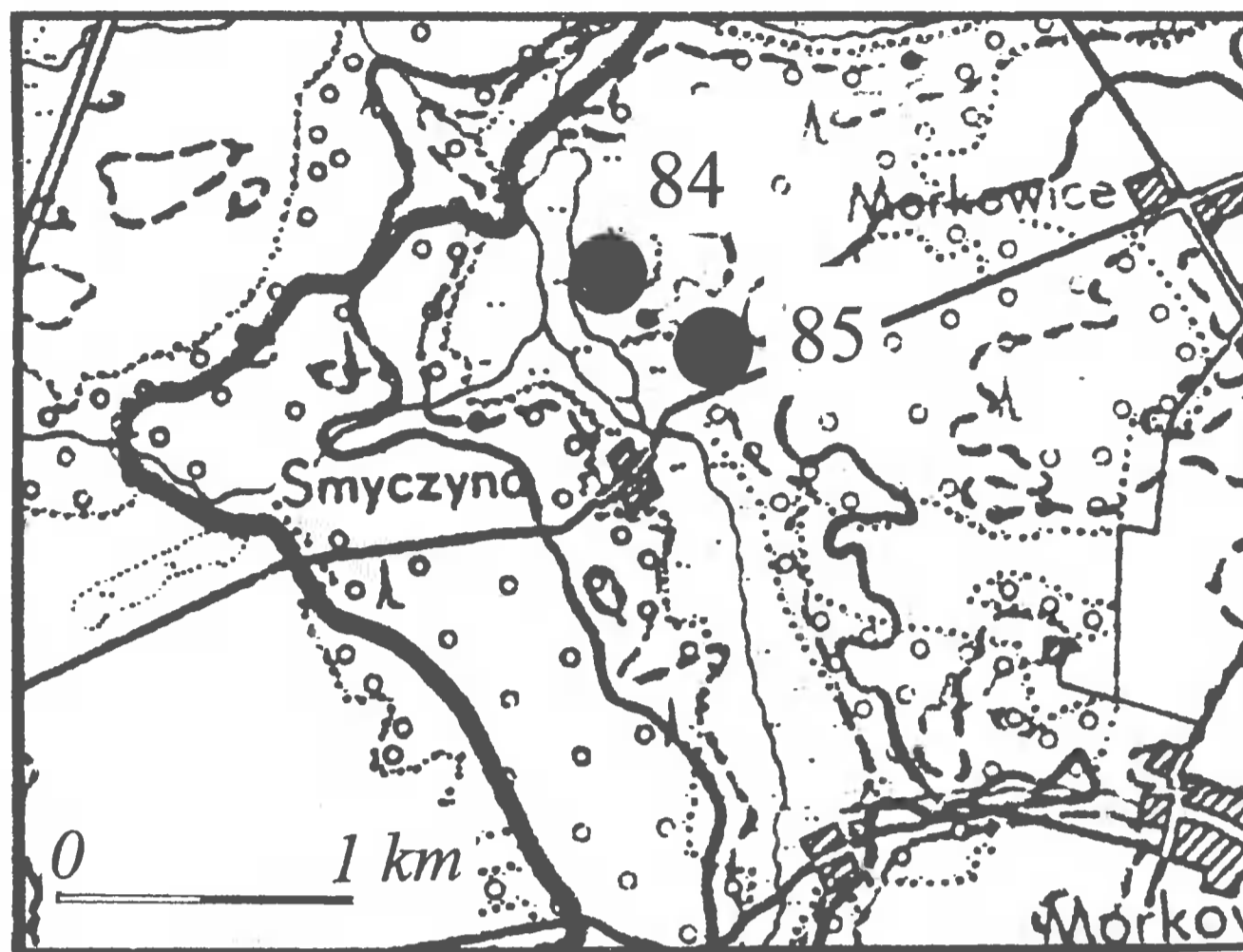
Ryc. 16. Lokalizacja stanowisk na obszarze Pradoliny Warszawsko-Berlińskiej (stan. 78, 79)

Ryc. 17. Lokalizacja stanowisk na obszarze Pojezierza Leszczyńskiego (stan. 80–82)

Ryc. 18. Lokalizacja stanowiska na obszarze Pojezierza Leszczyńskiego (stan. 83)

Ryc. 19. Lokalizacja stanowisk na obszarze Pojezierza Leszczyńskiego (stan. 84, 85)

W zdecydowanej większości inwentarzy krzemiennych z prezentowanych w poniższym katalogu stanowisk udało się określić z dużym prawdopodobieństwem horyzont czasowy ich powstania jako paleolityczny, mezolityczny lub neolityczny. Jednak w wypadku materiałów mało charakterystycznych, bez wyraźnych wyznaczników chronologiczno-kulturowych w inwentarzu lub materiałów o charakterze interkulturowym używano określenia epoka kamienia, oceniając ewentualny czas funkcjonowania stanowiska na neolit lub wyjątkowo wczesny brąz na podstawie występującej obok zabytków krzemiennych ceramiki.

Materiały krzemienne zaprezentowano w katalogu, podobnie jak i wcześniej prezentowane opracowania monograficzne (patrz Wojnowo, stan. a, 3) w kolejności opartej na schemacie metody typologii dynamicznej, zaproponowanej w książce R. Schilda, M. Marczak, H. Królik (1975).

Wszystkie z prezentowanych inwentarzy znajdują się w zbiorach Instytutu Archeologii i Etnologii PAN Oddziału w Poznaniu.

WYKAZ STANOWISK

REGION WOJNOWA

MIEJSCOWOŚĆ: Babimost, stan. 1 (nr kat.1)

GMINA: loco

WOJEWÓDZTWO: byłe zielonogórskie

INWENTARZ: 2 rdzenie odłupkowe o zmienionej orientacji, fragment rdzenia, trapez (ryc. 20: 4), 2 odłupki fragmentarycznie łuskane, 4 odłupki korowe, 4 wiórki z rdzenia jednopiętowego + 2 fragmenty, 14 okrzesków, 6 nieokreślonych odłupków

CHRONOLOGIA: mezolit

ROK BADAŃ: 1968

MIEJSCOWOŚĆ: Babimost, stan. 2 (nr kat.2)

GMINA: loco

WOJEWÓDZTWO: byłe zielonogórskie

INWENTARZ: rdzeń wiórowy jednopiętowy (ryc. 20: 1), rdzeń wiórowy o zmienionej orientacji, grocik sercowaty (ryc. 20: 3), trapez wysoki (ryc. 20: 2), odłupek retuszowany, 3 odłupki korowe, 2 wióry korowe, 2 odłupki z rdzenia jednopiętowego, odłupek z rdzenia o zmienionej orientacji, 4 wióry z rdzenia jednopiętowego, 7 okrzesków, 2 okruchy, 5 odłupków nieokreślonych, bryłka surowca, 2 fr. ceramiki (WŚ, K.Ł.)

CHRONOLOGIA: mezolit (?), neolit

ROK BADAŃ: 1968

MIEJSCOWOŚĆ: Chobienice, stan. 1 (lub 4) (nr kat. 3)

GMINA: Siedlec

WOJEWÓDZTWO: byłe zielonogórskie

INWENTARZ: rdzeń wiórowy dwupiętowy, 2 rdzenie odłupkowe o zmienionej orientacji, zgrzebło, 2 odłupki korowe, 3 odłupki z rdzenia jednopiętowego, fragment wióra z rdzenia jednopiętowego, okrzesków, 10 okruchów

CHRONOLOGIA: mezolit

ROK BADAŃ: 1972

MIEJSCOWOŚĆ: Chwalim, stan. 1 (nr kat. 4)

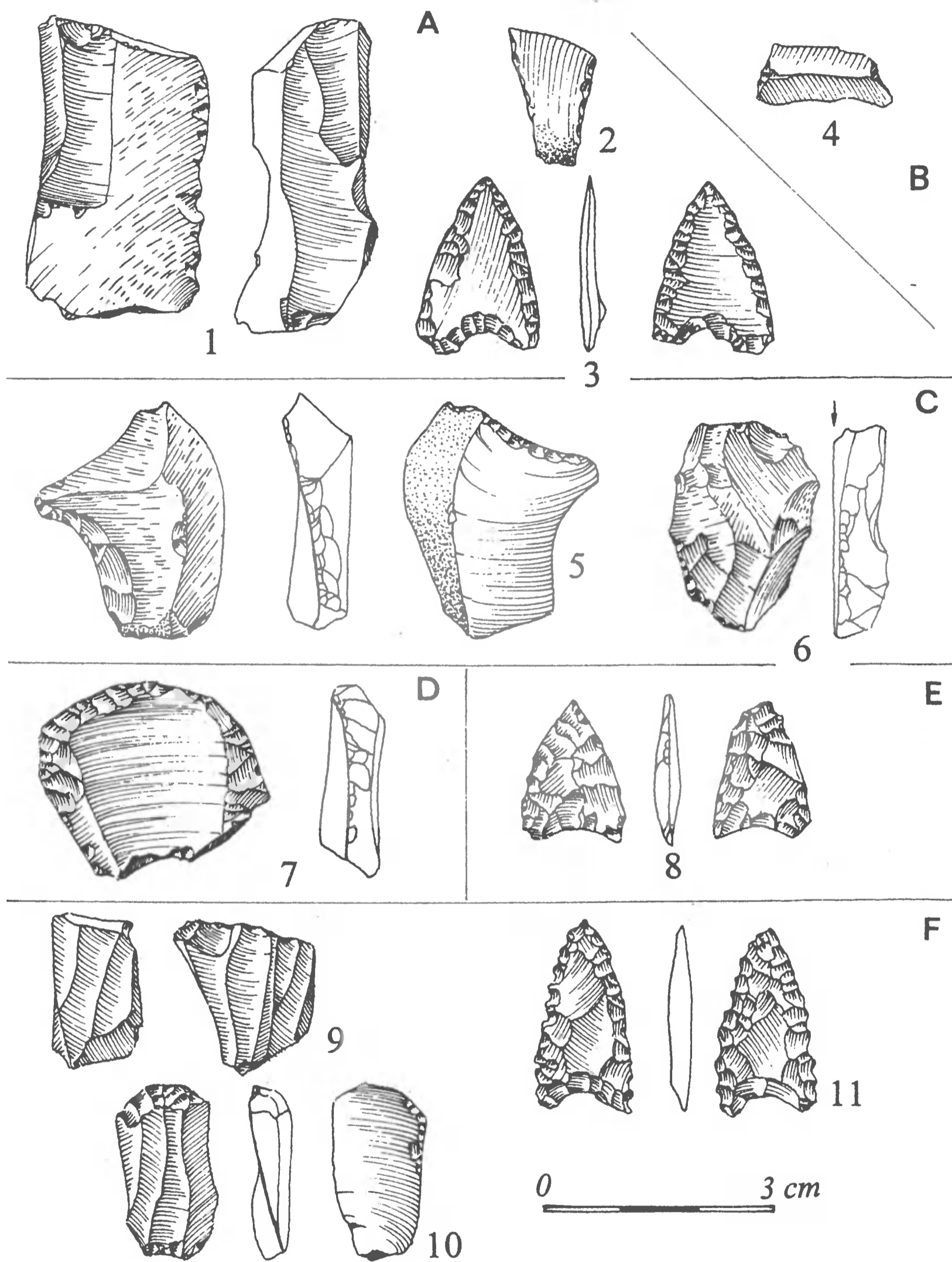
GMINA: Kargowa

WOJEWÓDZTWO: byłe zielonogórskie

INWENTARZ: rdzeń wiórowy jednopiętowy, rdzeń wiórowy jednopiętowy, skrobacz, 1 wiór retuszowany fragmentarycznie, 2 odłupki łuskane, 2 odłupki korowe, odłupek z rdzenia jednopiętowego odłupek z rdzenia o zmienionej orientacji, wiór z rdzenia jednopiętowego +2 fragmenty, wiór nieokreślony, 2 okrzeski, okruch

CHRONOLOGIA: epoka kamienia

ROK BADAŃ: 1966

Ryc. 20. Inwentarz krzemiennoy. Legenda: Babimost, stan. 2, gm. loco: 1 — rdzeń, 2 — trapez, 3 — grocik sercowaty; Babimost, stan. 1, gm. loco: 4 — trapez; Chwalim, stan. 3, gm. Kargowa: 5 — przekłuwacz, 6 — rylec; Kargowa, stan. a, gm. loco: 7 — drapacz; Kopanica, stan. 1, gm. Siedlec: 8 — grocik sercowaty; Nowe Uście, stan. b, gm. Kolsko: 9 — rdzeń, 10 — drapacz, 11 — grocik sercowaty. Rys. J. Sawicka

MIEJSCOWOŚĆ: Chwalim, stan. 2 (nr kat. 5)

GMINA: Kargowa

WOJEWÓDZTWO: były zielonogórskie

INWENTARZ: obłęcznik, fragment liściaka dwukątowego bez łuskania na spód, odłupek korowy, 5 odłupków z rdzenia jednopiętowego, 7 wiórów z rdzenia jednopiętowego + 2 fragmenty, 5 okrzesków, 3 odłupki nieokreślone, wiór nieokreślony,

CHRONOLOGIA: paleolit

ROK BADAŃ: 1966

MIEJSCOWOŚĆ: Chwalim, stan. 3 (nr kat. 6)

GMINA: Kargowa

WOJEWÓDZTWO: były zielonogórskie

INWENTARZ: przekłuwacz z wydzielonym kolcem (ryc. 20: 5), rylec klinowy zбочony (ryc. 20: 6), fragment wióra łuskanego, odłupek fragmentarycznie retuszowany, duży odnawiak, odłupek korowy, 2 odłupki z rdzenia jednopiętowego, odłupek z rdzenia o zmienionej orientacji, wiór z rdzenia o jednopiętowego + 2 fragmenty, 10 okrzesków

CHRONOLOGIA: paleolit

ROK BADAŃ: 1968

MIEJSCOWOŚĆ: Kargowa, stan. 1 (nr kat. 7)

GMINA: loco

WOJEWÓDZTWO: były zielonogórskie

INWENTARZ: rdzeń wiórowy jednopiętowy, 2 zatępce pierwotne, 2 odłupki korowe, 2 odłupki z rdzenia jednopiętowego, 2 wióry z rdzenia jednopiętowego + 1 fragment

CHRONOLOGIA: epoka kamienia

ROK BADAŃ: 1968

MIEJSCOWOŚĆ: Kargowa, stan. 2 (nr kat. 8)

GMINA: loco

WOJEWÓDZTWO: były zielonogórskie

INWENTARZ: rdzeń odłupkowy o zmienionej orientacji, 2 odłupki z rdzenia jednopiętowego, wiór z rdzenia jednopiętowego + 2 fragmenty, 4 okrzeski, 2 okruchy

CHRONOLOGIA: epoka kamienia

ROK BADAŃ: 1968

MIEJSCOWOŚĆ: Kargowa, stan. 3 (nr kat. 9)

GMINA: loco

WOJEWÓDZTWO: były zielonogórskie

INWENTARZ: mikrodrapacz, trapez, okrzesek

CHRONOLOGIA: mezolit

ROK BADAŃ: 1968

MIEJSCOWOŚĆ: Kargowa, stan. 4 (nr kat. 10)

GMINA: loco

WOJEWÓDZTWO: były zielonogórskie

INWENTARZ: rdzeń wiórowy jednopiętowy, fragmenty rdzenia, odłupki z rdzenia jednopiętowego + fragment, wiórek z rdzenia jednopiętowego, 3 okrzeski

CHRONOLOGIA: epoka kamienia (mezolit?)

ROK BADAŃ: 1968

MIEJSCOWOŚĆ: Kargowa, stan. a (nr kat. 11)

GMINA: loco

WOJEWÓDZTWO: były zielonogórskie

INWENTARZ: drapacz odłupkowy o symetrycznie zakolonym drapisku (ryc. 20: 7), trapez, 5 odłupków z rdzenia jednopiętowego, wiórów i wiórków z rdzenia jednopiętowego, 14 łusek, 4 fragmenty ceramiki

CHRONOLOGIA: paleolit, mezolit, KŁ

ROK BADAŃ: 1994

MIEJSCOWOŚĆ: Kargowa, stan. b (nr kat. 12)

GMINA: loco

WOJEWÓDZTWO: były zielonogórskie

INWENTARZ: rdzeń odłupkowy jednopiętowy, rdzeń wiórowy o zmienionej orientacji, trapez, odłupek z rdzenia jednopiętowego, 2 wióry z rdzenia jednopiętowego + 7 fragmentów, 8 okrzesków, okruch

CHRONOLOGIA: mezolit (?)

ROK BADAŃ: 1994

MIEJSCOWOŚĆ: Kargowa, stan. c (nr kat. 13)

GMINA: loco

WOJEWÓDZTWO: były zielonogórskie

INWENTARZ: rdzeń wiórkowy jednopiętowy, rdzeń wiórowy jednopiętowy, rdzeń wiórowy dwupiętowy, 2 fragmenty rdzenia, drapacz wiórowy o symetrycznie zakolonym drapisku, drapacz odłupkowy o prostym drapisku, mikrowiertnik, odłupek retuszowany, odnawiaak, świeżak, zatępiec pierwotny, 4 odłupki korowe, odłupków z rdzenia jednopiętowego, odłupek z rdzenia o zmienionej orientacji, 4 wióry z rdzenia jednopiętowego + 15 fragmentów, 2 fragmenty wiórów z rdzenia dwupiętowego, 6 nieokreślonych odłupków, 16 okrzesków, 21 okruchów, 4 fragmenty ceramiki KPL?

CHRONOLOGIA: paleolit (?), mezolit, neolit KPL

ROK BADAŃ: 1994

MIEJSCOWOŚĆ: Kopanica, stan. 1 (nr kat. 14)

GMINA: Siedlec

WOJEWÓDZTWO: byłe zielonogórskie

INWENTARZ: rdzenie wiórowe jednopiętowe, fragmenty rdzeni, trapez z retuszem zębatym, złamany tylczak Stawinoga, fragment tylczaka lancetowatego, 2 wióry retuszowane, 2 odłupki retuszowane fragment wióra z retuszem zębatym, grocik sercowaty (ryc. 20: 8), fragment piłki (?), wiór mikroretuszowany, narzędzie nieokreślone, 4 odłupki korowe, 3 wióry korowe + 2 fragmenty, 7 wiórów z rdzenia jednopiętowego + 9 fragmentów, wiór z rdzenia dwupiętowego + 1 fragment, 1 fragment wióra z rdzenia o zmienionej orientacji, 45 okrzesków, 21 okruchów

CHRONOLOGIA: mezolit, neolit

ROK BADAŃ: 1986

MIEJSCOWOŚĆ: Kopanica, stan. 2 (nr kat. 15)

GMINA: Siedlec

WOJEWÓDZTWO: byłe zielonogórskie

INWENTARZ: rdzeń odłupkowy dwupiętowy, fragment rdzenia, zgrzebło (?), półtylczak, zatępiec, 3 odłupki korowe, fragment wióra korowego, 5 odłupków z rdzenia jednopiętowego, 6 wiórów z rdzenia jednopiętowego + 3 fragmenty, fragment wióra z rdzenia dwupiętowego, okrzesek, 6 okruchów, 4 fragmenty ceramiki

CHRONOLOGIA: epoka kamienia, neolit (KPL— IV, V faza)

ROK BADAŃ: 1986

MIEJSCOWOŚĆ: Kopanica, stan. 3 (nr kat. 16)

GMINA: Siedlec

WOJEWÓDZTWO: byłe zielonogórskie

INWENTARZ: rdzeń odłupkowy jednopiętowy, rdzeń wiórowy dwupiętowy, drapacz odłupkowy o asymetrycznie zakolonym drapisku, fragment zbrojnika, wiór retuszowany, 3 odłupki korowe, 3 wióry korowe + 1 fragment, 5 odłupków z rdzenia jednopiętowego + 2 fragmenty, odłupek z rdzenia dwupiętowego, 2 odłupki z rdzenia o zmienionej orientacji, 8 wiórów z rdzenia jednopiętowego + 6 fragmentów, wiór z rdzenia dwupiętowego, wiór z rdzenia o zmienionej orientacji, fragment wióra nieokreślonego, 2 odłupki nieokreślone, 37 okrzesków, 19 okruchów, 4 fragmenty kości, 10 fragmentów ceramiki (KPL, WB)

CHRONOLOGIA: epoka kamienia, neolit (KPL, WB)

ROK BADAŃ: 1986, 1990

MIEJSCOWOŚĆ: Kopanica, stan. 4 (nr kat. 17)

GMINA: Siedlec

WOJEWÓDZTWO: byłe zielonogórskie

INWENTARZ: rdzeń wiórowy jednopiętowy, 4 okrzესki, 2 okruchy, 18 fragmentów ceramiki (KŁ) + 1 fragment późny neolit (?)

CHRONOLOGIA: epoka kamienia (neolit), KŁ

MIEJSCOWOŚĆ: Kopanica, stan. „ostaniec na torfowisku” (nr kat. 18)

GMINA: Siedlec

WOJEWÓDZTWO: byłe zielonogórskie

INWENTARZ: 2 rdzenie wiórowe jednopiętowe, rdzeń wiórowy dwupiętowy, drapacz wiórowy z retuszowanymi bokami, odłupek z rdzenia jednopiętowego, wiór z rdzenia jednopiętowego + fragment, wiór nieokreślony, odłupek nieokreślony, okrzესek, 2 fragmenty ceramiki (KAK i KŁ)

CHRONOLOGIA: mezolit (?)

ROK BADAŃ: 1976

UWAGA: Dokładna lokalizacja nieznana

MIEJSCOWOŚĆ: Liny, stan. 1/68 (nr kat. 19)

GMINA: Siedlec

WOJEWÓDZTWO: byłe zielonogórskie

INWENTARZ: 2 odłupki łuskane, wiór ze śladami mikrołuskania, 2 odłupki z rdzenia jednopiętowego, wiórek z rdzenia jednopiętowego, okrzესek, okrzuch

CHRONOLOGIA: paleolit (?)

ROK BADAŃ: 1968

MIEJSCOWOŚĆ: Nowe Uście, stan. a (nr kat. 20)

GMINA: Kolsko

WOJEWÓDZTWO: byłe zielonogórskie

INWENTARZ: mikrorylec, 4 odłupki z rdzenia jednopiętowego, wiór z rdzenia jednopiętowego + 1 fragment, 5 okrzესków, 2 okruchy

CHRONOLOGIA: epoka kamienia

ROK BADAŃ: 1994

MIEJSCOWOŚĆ: Nowe Uście, stan. b (nr kat. 21)

GMINA: Kolsko

WOJEWÓDZTWO: byłe zielonogórskie

INWENTARZ: rdzeń odłupkowy o zmienionej orientacji, rdzeń wiórowy jednopiętowy, rdzeń mikrowiórkowy jednopiętowy (ryc. 20: 9), fragment rdzenia, drapacz wiórowy o symetrycznie zakolonym drapisku (ryc. 20: 10), grocik sercowaty (ryc. 20: 11), zatępiec pierwotny, 2 świeżaki, 2 odłupki korowe, 2 wióry korowe, 5 odłupków z rdzenia, jednopiętowego, odłupek z rdzenia o zmienionej orientacji, odłupek łuszczniowy (jednobiegunowy), 16 wiórów z rdzenia jednopiętowego + 9 fragmentów, 3 wióry z rdzenia o zmienionej orientacji, 6 odłupków nieokreślonych, 30 okrzესków, 24 okruchy, 7 fragmentów ceramiki

CHRONOLOGIA: mezolit, neolit (KPL, KŁ)

ROK BADAŃ: 1994

MIEJSCOWOŚĆ: Nowe Uście, stan. c (ryc. 22)

GMINA: loco

WOJEWÓDZTWO: byłe zielonogórskie

INWENTARZ: rdzeń wiórkowy dwupiętowy, drapacz wiórowy o symetrycznie zakolonym drapisku, drapacz odłupkowy o symetrycznie zakolonym drapisku, tylczak typu Stawinoga, mikropółtylczak Komornica, fragment wióra łuskanego, 4 odłupki korowe, wiórek korowy, fragment odłupka z rdzenia jednopiętowego, 3 wióry z rdzenia jednopiętowego + 9 fragmentów, 9 okrzesków

CHRONOLOGIA: mezolit

ROK BADAŃ: 1994

MIEJSCOWOŚĆ: Smolno Wielkie, stan. 2 (nr kat. 23)

GMINA: Kargowa

WOJEWÓDZTWO: byłe zielonogórskie

INWENTARZ: rdzeń odłupkowy o zmienionej orientacji, fragment tylczaka, wiór fragmentarycznie retuszowany, odłupek korowy, odłupek z rdzenia jednopiętowego, wiór z rdzenia jednopiętowego, 6 okrzesków, okruch termiczny

CHRONOLOGIA: epoka kamienia

ROK BADAŃ: 1985 (uprzednio jako Wojnowo, stan. k)

MIEJSCOWOŚĆ: Stare Kramsko, stan. 1 (nr kat. 24)

GMINA: Babimost

WOJEWÓDZTWO: byłe zielonogórskie

INWENTARZ: rdzeń odłupkowy jednopiętowy, drapacz na fragmencie rdzenia jednopiętowego, świeżak, odłupek korowy

CHRONOLOGIA: epoka kamienia

ROK BADAŃ: 1968

MIEJSCOWOŚĆ: Stare Kramsko, stan. 1a (nr kat. 25)

GMINA: Babimost

WOJEWÓDZTWO: byłe zielonogórskie

INWENTARZ: 2 rdzenie wiórowe jednopiętowe, fragment rdzenia, rylec węglowy środkowy, rylec jedynak, wiór retuszowany, 2 obłupnie, 2 odłupki korowe, odłupek z rdzenia jednopiętowego, odłupek nieokreślony, okrzesek

CHRONOLOGIA: epoka kamienia

ROK BADAŃ: 1968

MIEJSCOWOŚĆ: Stare Kramsko, stan. 2 (nr kat. 26)

GMINA: Babimost

WOJEWÓDZTWO: byłe zielonogórskie

INWENTARZ: rdzeń wiórowy jednopiętowy, rdzeń wiórowy dwupiętowy, rdzeń nieokreślony, drapacz wiórowy o drapisku symetrycznie zakolonym, świeżak, zatępiec pierwotny, odłupek korowy, odłupków z rdzenia jednopiętowego, odłupek z rdzenia dwupiętowego, 3 wióry z rdzenia jednopiętowego + fragment, fragment wióra z rdzenia o zmienionej orientacji, 4 okrzeski,

CHRONOLOGIA: mezolit (?)

ROK BADAŃ: 1968

MIEJSCOWOŚĆ: Stare Kramsko, stan. 3 (nr kat. 27)

GMINA: Babimost

WOJEWÓDZTWO: byłe zielonogórskie

INWENTARZ: rdzeń odłupkowy jednopiętowy, rdzeń wiórowy jednopiętowy, wiór retuszowany, oblupień, łuszcznik, 6 odłupków korowych, 3 odłupki z rdzenia jednopiętowego, 5 wiórów z rdzenia jednopiętowego + fragment, 5 odłupków nieokreślonych, 3 okrzeski, 6 okruchów termicznych

CHRONOLOGIA: epoka kamienia

ROK BADAŃ: 1968

MIEJSCOWOŚĆ: Wojnowo, stan. a (nr kat. 28)

GMINA: Kargowa

WOJEWÓDZTWO: byłe zielonogórskie

INWENTARZ: 2 rdzenie odłupkowe o z zmienionej orientacji, rdzeń wiórowy jednopiętowy, 2 rdzenie wiórowe dwupiętowe, rdzeń wiórowy o zmienionej orientacji, drapacz odłupkowy o prostym drapisku, 3 drapacze odłupkowe o symetrycznie zakolonym drapisku, drapacz odłupkowy o asymetrycznie zakolonym drapisku, drapacz wachlarzowaty (tarnowiański?), 3 fragmenty drapaczy, rylec węglowy poprzeczny, rylec węglowy środkowy, rylec węglowy boczny, rylec klinowy zboczony, rylec klinowy środkowy, rylec łamaniec, półtylczak na złamanym wiórze ukośny, mały półtylczak ukośny, tylczak Federmesser, fragment liściaka dwuściennego, wiertnik, oblęcznik, 4 wióry retuszowane + 1 fragment, 3 wióry mikroretuszowane + 1 fragment, 4 odłupki retuszowane, 5 nieokreślonych rdzeni, 1 oblupień, 2 świeżaki, 3 duże odnawiaki, 1 duży zatępiec pierwotny, 30 odłupków korowych, 7 wiórów korowych, 58 odłupków z rdzenia jednopiętowego, 6 odłupki z rdzenia dwupiętowego, 3 odłupki z rdzenia o zmienionej orientacji, 48 wiórów z rdzenia jednopiętowego + 33 fragmenty, 2 wióry z rdzenia dwupiętowego + 5 fragmentów, 2 wióry z rdzenia o zmienionej orientacji, 49 odłupków nieokreślonych, 6 wiórów nieokreślonych, 103 okrzeski, 25 okruchów

CHRONOLOGIA: schyłkowy paleolit

ROK BADAŃ: 1968, 1969, 1972

UWAGI: Stanowisko występowało wcześniej jako Wojnowo, stan. 1/68, 1/69

MIEJSCOWOŚĆ: Wojnowo, stan. c/d/85 (nr kat. 29)

GMINA: Kargowa

WOJEWÓDZTWO: byłe zielonogórskie

INWENTARZ: 7 rdzeni jednopiętowych odłupkowych, 3 rdzenie dwupiętowe odłupkowe, 8 rdzeni odłupkowych o zmienionej orientacji, 8 rdzeni wiórowych jednopiętowych (ryc. 21: 1, 4), 6 rdzeni wiórowych dwupiętowych (ryc. 21: 2, 3), 4 rdzenie wiórowe o zmienionej orientacji (ryc. 21: 5), 26 fragmentów rdzeni, łuszczeń jednostronny dwubiegunowy, drapacz odłupkowy o symetrycznie zakolonym drapisku (ryc. 22: 2), 2 drapacze wiórowe o asymetrycznie zakolonym drapisku (ryc. 22: 1), drapacz odłupkowy o prostym drapisku, drapacz podokółkowy (?) (ryc. 22: 3), drapacz odłupkowy podokółkowy, skrobacz jednoboczny o boku retuszowanym łukowym, 2 fragmenty skrobaczy, rylec wielokrotny (na świeżaku) klinowy boczny węglowym, 3 rylce klinowe środkowe (1 zdwojony) (ryc. 22: 6), rylec klinowy boczny (ryc. 22: 5), rylec klinowy zboczony, rylec węglowy środkowy zdwojony z drapaczem wiórowym (ryc. 22: 4), 2 obłęczniki ze śladami retuszu na pozostałych bokach, wykrojec hamburski (?) (ryc. 22: 7), fragment trójkąta smukłego — rozwartokątnego, 2 trójkąty rozwartokątne (ryc. 23: 1, 2), trapez (ryc. 23: 6), trójkąt prostokątny (tab. 23: 3), trójkąt równoboczny (ryc. 23: 4), tylczak mikrolityczny, tylczak lancetowaty (ryc. 23: 5), mikropółtylczak „Komornica” (ryc. 23: 7), 2 mikropółtylczaki (1 o prostym półtylcu), wiórek tylcowy ze złamanym półtylcem, fragment zbrojnika, 1 tylczak, 6 mikrorylcy, 4 wióry mikroretuszowane + 1 fragment, 6 wióry łuskane + 1 fragment, 13 odłupków retuszowanych, wiórowiec, fragment narzędzia, tłuczek kamienny (ryc. 23: 8), 5 rylczaków, zatępiec pierwotny, 19 odłupków korowych, 9 wiórów korowych + 6 fragmentów, 38 odłupków z rdzenia jednopiętowego + 12 fragmentów, odłupek z rdzenia dwupiętowego, 12 odłupków z rdzenia o zmienionej orientacji + 1 fragment, 39 wiórów z rdzenia jednopiętowego + 48 fragmentów, 3 wióry z rdzenia dwupiętowego + 3 fragmenty, wiór z rdzenia o zmienionej orientacji + 7 fragmentów, 35 nieokreślonych odłupków 3 wióry nieokreślone + 5 fragmentów, odłupek łuszczeniowy, 313 okrzesków, 140 okruchów

CHRONOLOGIA: paleolit, mezolit

ROK BADAŃ: 1968, 1985

UWAGI: Stanowiska były określane jako Wojnowo, stan. 2/68, 3/68

MIEJSCOWOŚĆ: Wojnowo, stan. f/85 (nr kat. 30)

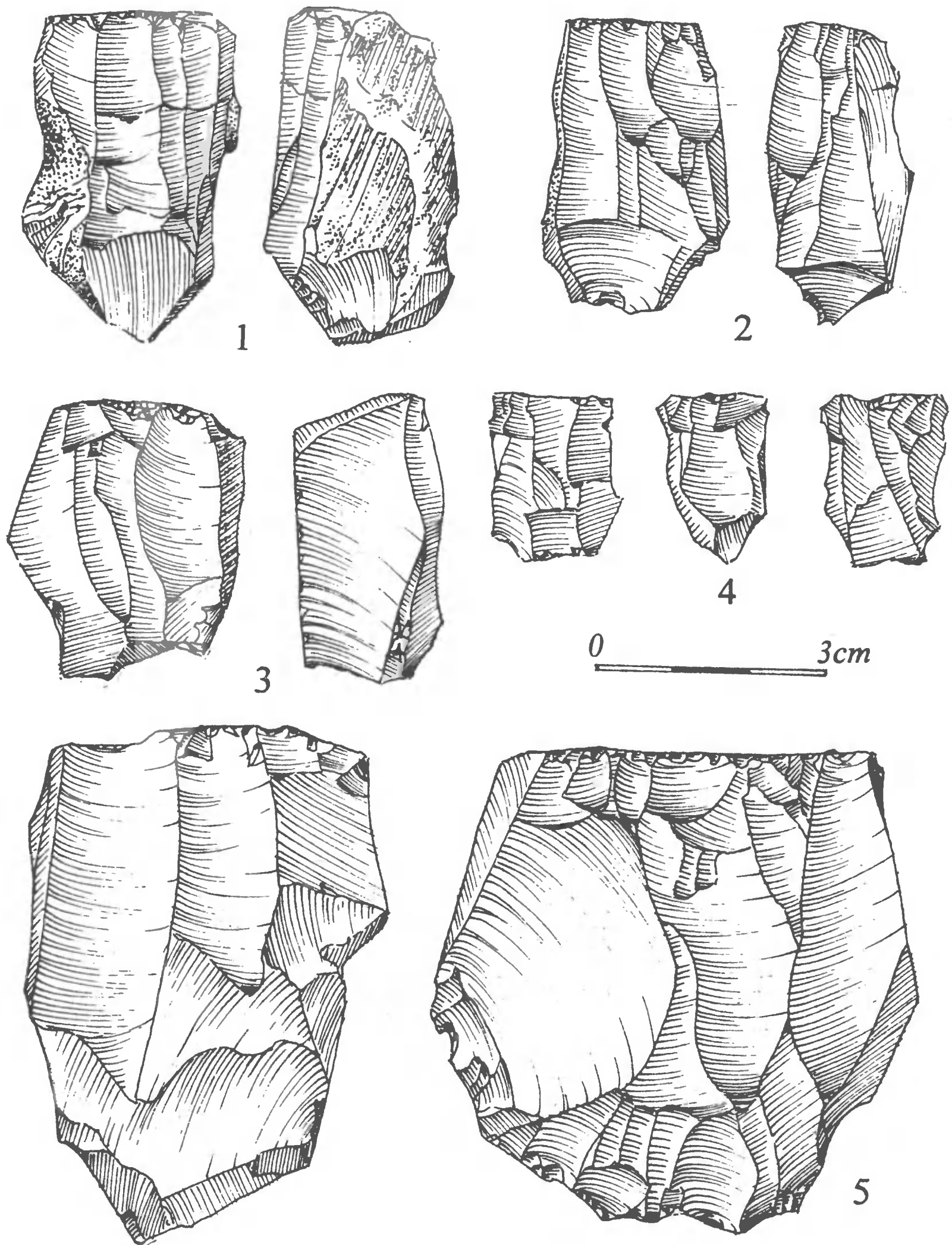
GMINA: Kargowa

WOJEWÓDZTWO: byłe zielonogórskie

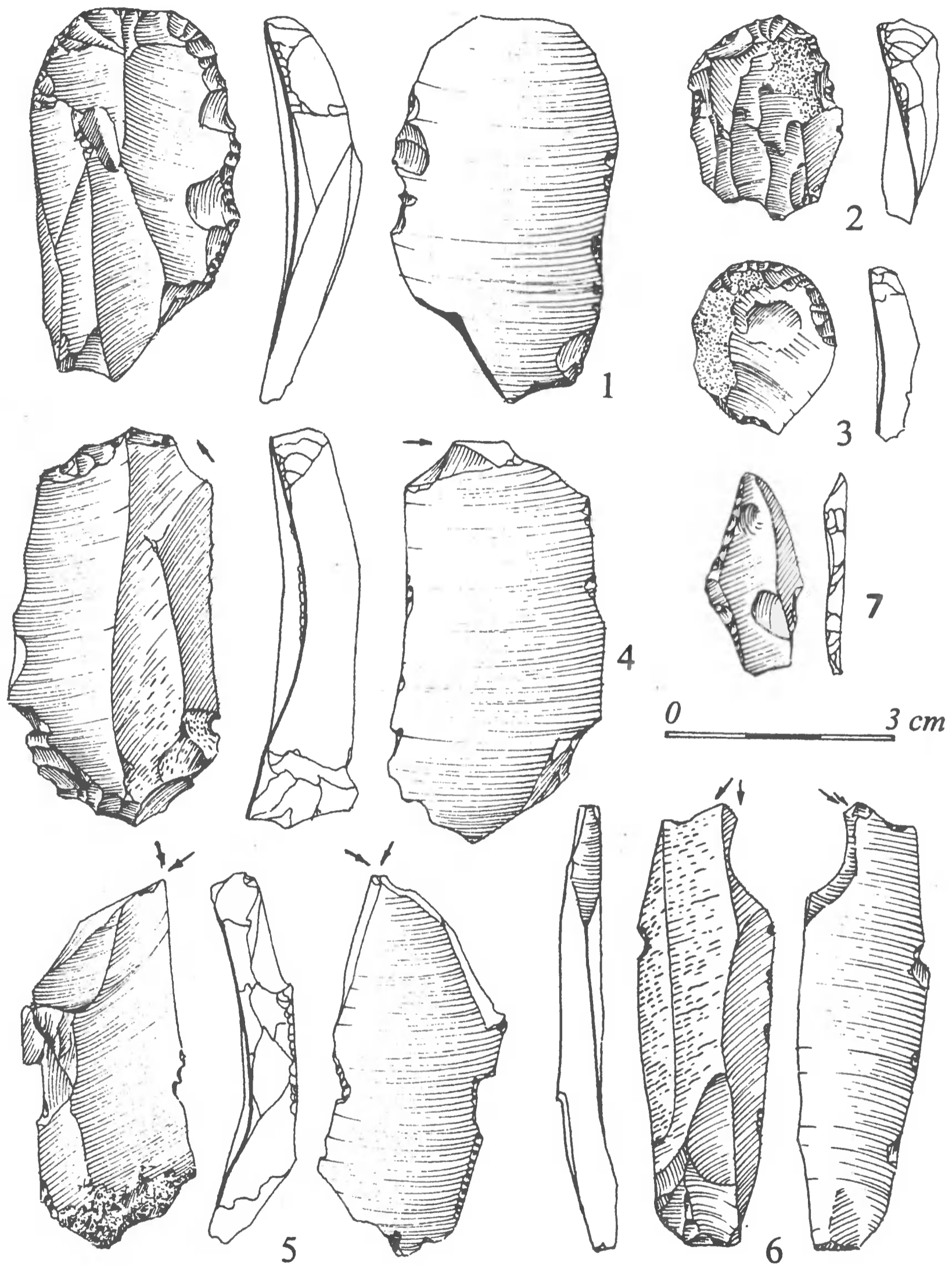
INWENTARZ: rdzeń odłupkowy jednopiętowy, rdzeń wiórowy jednopiętowy, odłupek retuszowany, odłupek retuszowany, fragment wióra retuszowanego, mikrorylec, 6 odłupków korowych, 8 odłupków z rdzenia jednopiętowego, 4 wióry z rdzenia jednopiętowego + 7 fragmentów, 3 okruchy, 63 okrzeski

CHRONOLOGIA: epoka kamienia, mezolit

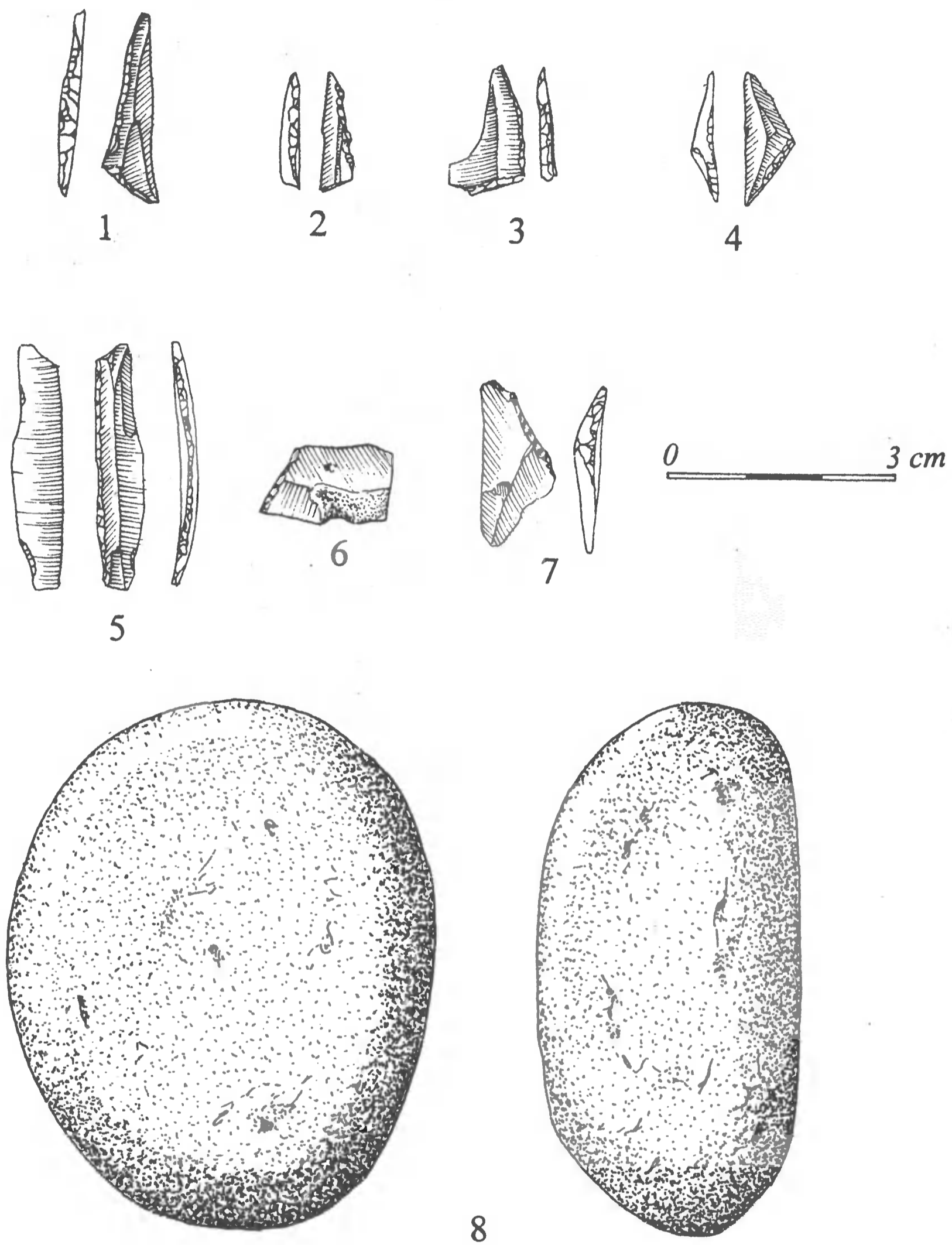
ROK BADAŃ: 1985

Ryc. 21. Inwentarz krzemieny. Legenda: Wojnowo, stan. c/d, gm. Kargowa: 1-5 — rdzenie. Rys. J. Sawicka

Ryc. 22. Inwentarz krzemienny. Legenda: Wojnowo, stan. c/d, gm. Kargowa: 1-3 — drapacze, 4 — rylec zdwojony z drapaczem, 5-6 — rylce, 7 — wykrojec hamburski (?). Rys. J. Sawicka

Ryc. 23. Inwentarz krzemienno i kamienny. Legenda: Wojnowo, stan. c/d, gm. Kargowa: 1-4 — trój-
kąt, 5 — tyłczak, 6 — trapez, 7 — mikropółtyłczak, 8 — tłuczek kamienny. Rys. J. Sawicka

MIEJSCOWOŚĆ: Wojnowo, stan. g/85 (nr kat. 31)

GMINA: Kargowa

WOJEWÓDZTWO: byłe zielonogórskie

INWENTARZ: rdzeń wiórowy o zmienionej orientacji (ryc. 24: 1), narzędzie zębate (ryc. 24: 2), trójkąt prostokątny (ryc. 24: 3), wiór retuszowany, 4 odłupki z rdzenia jednopiętowego, wiór z rdzenia jednopiętowego + 2 fragmenty

CHRONOLOGIA: mezolit

ROK BADAŃ: 1985

MIEJSCOWOŚĆ: Wojnowo, stan. h/85 (nr kat. 32)

GMINA: Kargowa

WOJEWÓDZTWO: byłe zielonogórskie

INWENTARZ: rdzeń odłupkowy jednopiętowy, odłupek retuszowany, 4 wióry łuskane, odłupek korowy, 2 odłupki z rdzenia jednopiętowego, 5 wiórów z rdzenia jednopiętowego + 2 fragmenty, 49 okrzesków, 6 okruchów

CHRONOLOGIA: epoka kamienia

ROK BADAŃ: 1985

MIEJSCOWOŚĆ: Wojnowo, stan. i/l (nr kat. 33)

GMINA: Kargowa

WOJEWÓDZTWO: byłe zielonogórskie

INWENTARZ: fragment zbrojnika mikrolitycznego, odłupek retuszowany, 5 odłupków z rdzenia jednopiętowego, fragment wióra z rdzenia jednopiętowego, 5 okrzesków

CHRONOLOGIA: mezolit

ROK BADAŃ: 1985

MIEJSCOWOŚĆ: Wojnowo, stan. j (nr kat. 34)

GMINA: Kargowa

WOJEWÓDZTWO: byłe zielonogórskie

INWENTARZ: trójkąt rozwartokątny, półtylczak, odłupek z rdzenia jednopiętowego, 3 fragmenty wióra z rdzenia jednopiętowego, 2 okrzeski

CHRONOLOGIA: mezolit

ROK BADAŃ: 1985

MIEJSCOWOŚĆ: Wojnowo, stan. m (nr kat. 35)

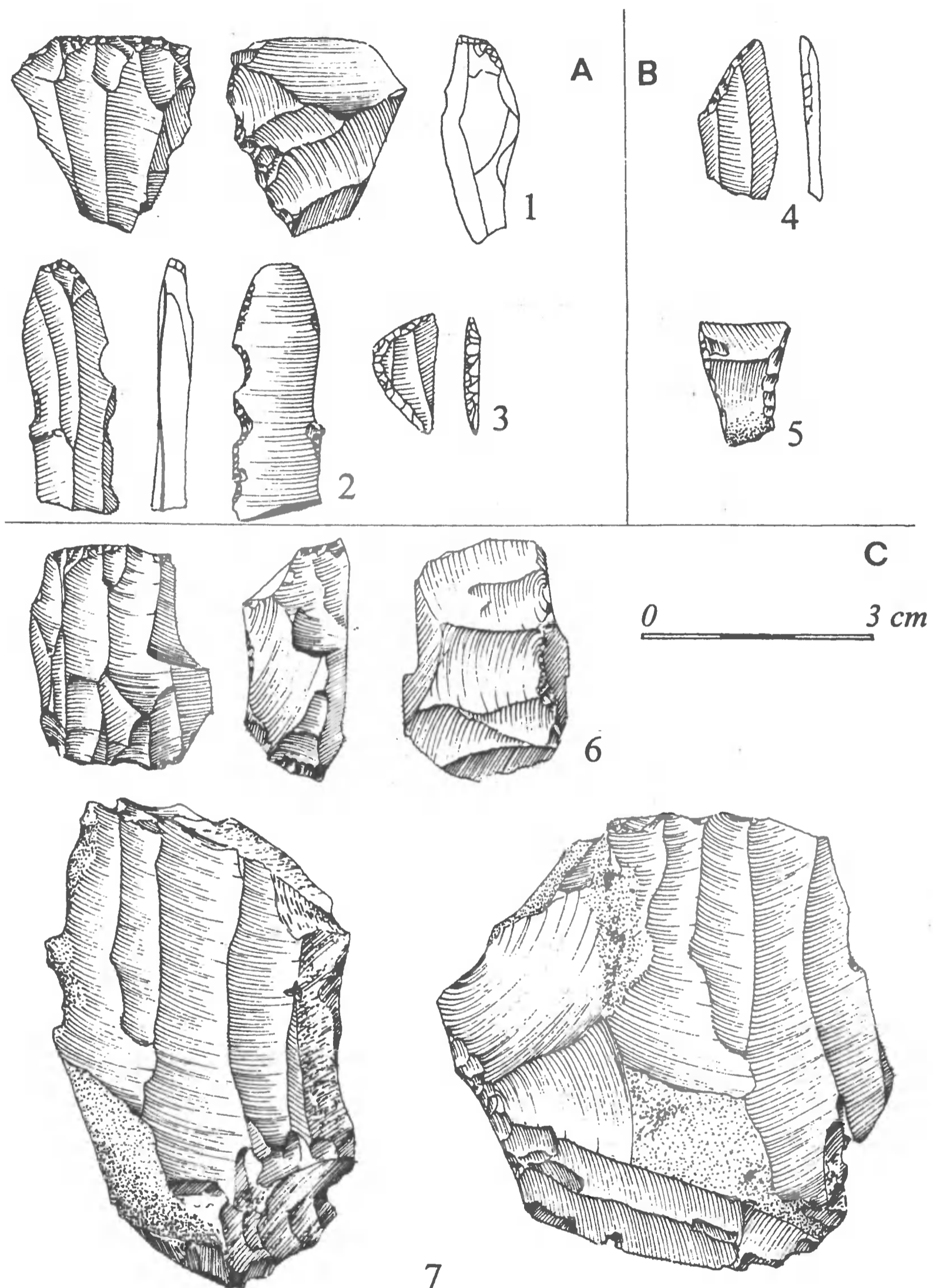
GMINA: Kargowa

WOJEWÓDZTWO: byłe zielonogórskie

INWENTARZ: rdzeń mikrowiórkowy jednopiętowy, 2 fragmenty rdzeni, wiór retuszowany fragmentarycznie, odłupek retuszowany, zatępiec, fragment wióra korowego, 4 odłupki z rdzenia jednopiętowego, wiór z rdzenia jednopiętowego, wiór z rdzenia o zmienionej orientacji, 6 odłupków nieokreślonych, 27 okrzesków, 6 okruchów

CHRONOLOGIA: epoka kamienia (mezolit ?)

ROK BADAŃ: 1985 (pierwotnie określane jako Wojnowo, stan. a/85)

Ryc. 24. Inwentarz krzemiennoy. Legenda: Wojnowo, stan. g, gm. Kargowa: 1 — rdzeń, 2 — narzędzie zębate, 3 — trójkąt; Wojnowo, stan. 5, gm. Kargowa: 4 — mikropółtylczak, 5 — trapez; Wojnowo, stan. 8, gm. Kargowa: 6-7 — rdzenie. Rys. J. Sawicka

MIEJSCOWOŚĆ: Wojnowo, stan. 1 (nr kat. 36)

GMINA: Kargowa

WOJEWÓDZTWO: byłe zielonogórskie

INWENTARZ: fragment rdzenia, drapacz wiórowy o asymetrycznie zakolonym drapisku, trapez niski, trójkąt prostokątny, narzędzie wnekowe, odłupek retuszowany, wiór retuszowany + 1 fragment, mikrorylec, 9 odłupków z rdzenia jednopiętowego, 5 wiórów z rdzenia jednopiętowego + 3 fragmenty, 29 okrzesków

CHRONOLOGIA: mezolit

ROK BADAŃ: 1985

UWAGI: Stanowisko było określane jako Wojnowo, stan. e/85

MIEJSCOWOŚĆ: Wojnowo, stan. 3 (nr kat. 37)

GMINA: Kargowa

WOJEWÓDZTWO: byłe zielonogórskie

INWENTARZ: rylec klinowy środkowy- zdwojony, obłęcznik na wiórze, odłupek retuszowany, wiór retuszowany, 2 mikrorylce, odłupek z rdzenia jednopiętowego, 2 wióry z rdzenia jednopiętowego, odłupek nieokreślony, 32 okrzeski, 3 okruchy

CHRONOLOGIA: mezolit, paleolit (?)

ROK BADAŃ: 1985

UWAGI: Stanowisko było określane jako Wojnowo, stan. b/85

MIEJSCOWOŚĆ: Wojnowo, stan. 5 (nr kat. 38)

GMINA: Kargowa

WOJEWÓDZTWO: byłe zielonogórskie

INWENTARZ: 4 rdzenie odłupkowe jednopiętowe, rdzeń odłupkowy o zmienionej orientacji, 2 rdzenie wiórowe jednopiętowe, fragment rdzenia, obłupień, drapacz wiórowy asymetrycznie zakolony, wykrojec, rylec klinowy boczny, rylczak, trapez wysoki (ryc. 24: 5), mikropółtylczak typu Komornica (ryc. 24: 4), 2 zwykle mikropółtylczaki, mikroprzekłuwacz, trójkąt nierównoboczny z retuszem trzeciego boku, 3 odłupki retuszowane, wiór retuszowany + 1 fragment, 2 wióry mikrołuskane + 1 fragment, 2 zatępiec pierwotny, zatępiec, 13 odłupków korowych, 4 wióry korowe, 26 odłupków z rdzenia jednopiętowego, odłupek z rdzenia o zmienionej orientacji, 27 wiórów z rdzenia jednopiętowego + 4 fragmenty, 6 wiórów z rdzenia dwupiętowego, wiór z rdzenia o zmienionej orientacji, odłupek łuszczeniowy, 19 odłupków nieokreślonych, 77 okrzesków, 5 okruchów

CHRONOLOGIA: paleolit, mezolit

ROK BADAŃ: 1968

MIEJSCOWOŚĆ: Wojnowo, stan. 6 (nr kat. 39)

GMINA: Kargowa

WOJEWÓDZTWO: byłe zielonogórskie

INWENTARZ: 2 rdzenie odłupkowe jednopiętowe, fragment wióra mikroretuszowanego, odłupek nieokreślony, fragment odłupka, fragment wióra z rdzenia jednopiętowego,

CHRONOLOGIA: epoka kamienia

ROK BADAŃ: 1968

MIEJSCOWOŚĆ: Wojnowo, stan. 7/68 (nr kat. 40)

GMINA: Kargowa

WOJEWÓDZTWO: byłe zielonogórskie

INWENTARZ: fragment nieokreślonego narzędzia, 2 odłupki mikroretuszowane, fragment mikroretuszowanego, 4 wióry korowe odłupek z rdzenia jednopiętowego + 1 fragment, odłupek łuszczniowy, 3 odłupki nieokreślone, 13 okrzesków

CHRONOLOGIA: epoka kamienia

ROK BADAŃ: 1968

MIEJSCOWOŚĆ: Wojnowo, stan. 8/8a (nr kat. 41)

GMINA: Kargowa

WOJEWÓDZTWO: byłe zielonogórskie

INWENTARZ: 5 rdzeni odłupkowych jednopiętowych, 3 rdzenie wiórowe jednopiętowe, rdzeń wiórowy dwupiętowy (ryc. 24: 6), rdzeń wiórowy o zmienionej orientacji (ryc. 24: 7), drapacz wiórowy o symetrycznie zakolonym drapisku, drapacz odłupkowy o prostym drapisku, wiertnik, rylec węglowy boczny zdwojony, rylec jedynek, 2 odłupki retuszowane, odłupek mikroretuszowany, wiór mikroretuszowany + 1 fragment, 3 odnawiaki, 2 zatępce pierwotne, 5 odłupków korowych, 3 wióry korowe, 16 odłupków z rdzenia jednopiętowego + 2 fragmenty, 8 wiórów z rdzenia jednopiętowego + 2 fragmenty, wiór z rdzenia dwupiętowego + 1 fragment, odłupek łuszczniowy, 6 odłupków nieokreślonych, 3 nieokreślone wióry, 12 okrzesków, 4 okruchy

CHRONOLOGIA: paleolit, mezolit

ROK BADAŃ: 1968

MIEJSCOWOŚĆ: Wojnowo, stan. „przy moście” (nr kat. 42)

GMINA: Kargowa

WOJEWÓDZTWO: byłe zielonogórskie

INWENTARZ: wiór z retuszem użytkowym (piłka?), 2 fragmenty wióra z rdzenia jednopiętowego, 2 okrzeski

CHRONOLOGIA: epoka kamienia

ROK BADAŃ: 1994

OBNIŻENIE OBRZAŃSKIE (BRUZDA ZBAŚZYŃSKA)

MIEJSCOWOŚĆ: Policko, stan. 4 (nr kat. 43)

GMINA: Pszczew

WOJEWÓDZTWO: byłe gorzowskie

INWENTARZ: rdzeń odłupkowy jednopiętowy, rdzeń wiórowy jednopiętowy, fragment rdzenia jednopiętowego wiórowego, świeżak, odłupek korowy wiór z rdzenia jednopiętowego, okrzesków,

CHRONOLOGIA: mezolit (?)

ROK BADAŃ: 1994

MIEJSCOWOŚĆ: Policko, stan. 33 (nr kat. 44)

GMINA: Pszczew

WOJEWÓDZTWO: byłe gorzowskie

INWENTARZ: rdzeń odłupkowy jednopiętowy, rdzeń wiórowy dwupiętowy (ryc. 25: 2), rdzeń wiórowy jednopiętowy (ryc. 25: 1), 2 odłupki korowe, 3 odłupki z rdzenia jednopiętowego, odłupek nieokreślony, łuszczeń jednobiegunowy, okrzesek, okruch

CHRONOLOGIA: paleolit

ROK BADAŃ: 1994

MIEJSCOWOŚĆ: Policko, stan. 24 (nr kat. 45)

GMINA: Pszczew

WOJEWÓDZTWO: byłe gorzowskie

INWENTARZ: rdzeń dwupiętowy wiórowy, 2 fragmenty rdzeni, mikrorylec, 4 odłupki korowe, 2 odłupki z rdzenia jednopiętowego + 3 fragmenty, 2 wióry z rdzenia jednopiętowego + 3 fragmenty, 2 odłupki nieokreślone, 4 okrzeski, 4 okruchy

CHRONOLOGIA: mezolit

ROK BADAŃ: 1994

MIEJSCOWOŚĆ: Policko, stan. 28 (nr kat. 46)

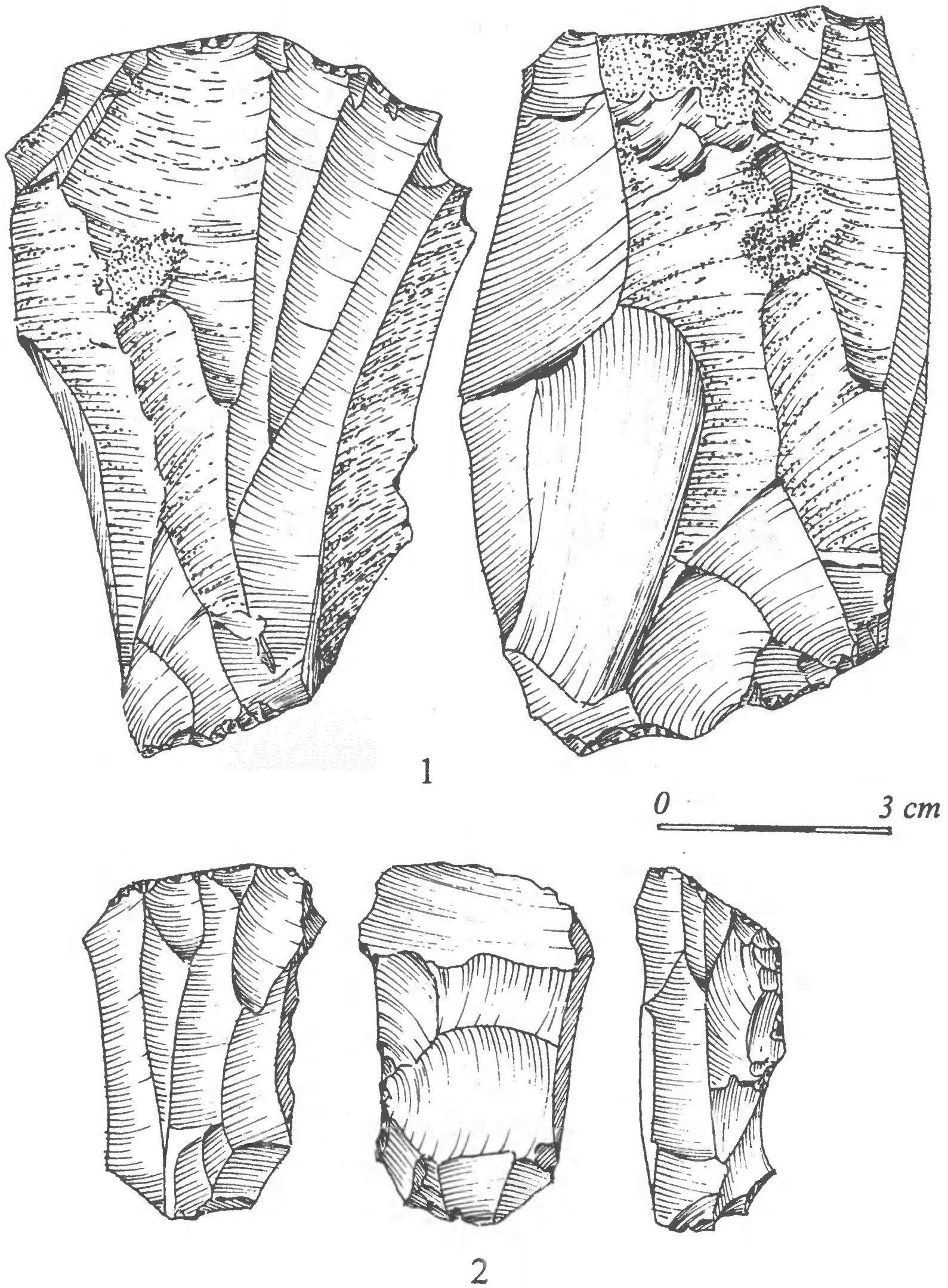
GMINA: Pszczew

WOJEWÓDZTWO: byłe gorzowskie

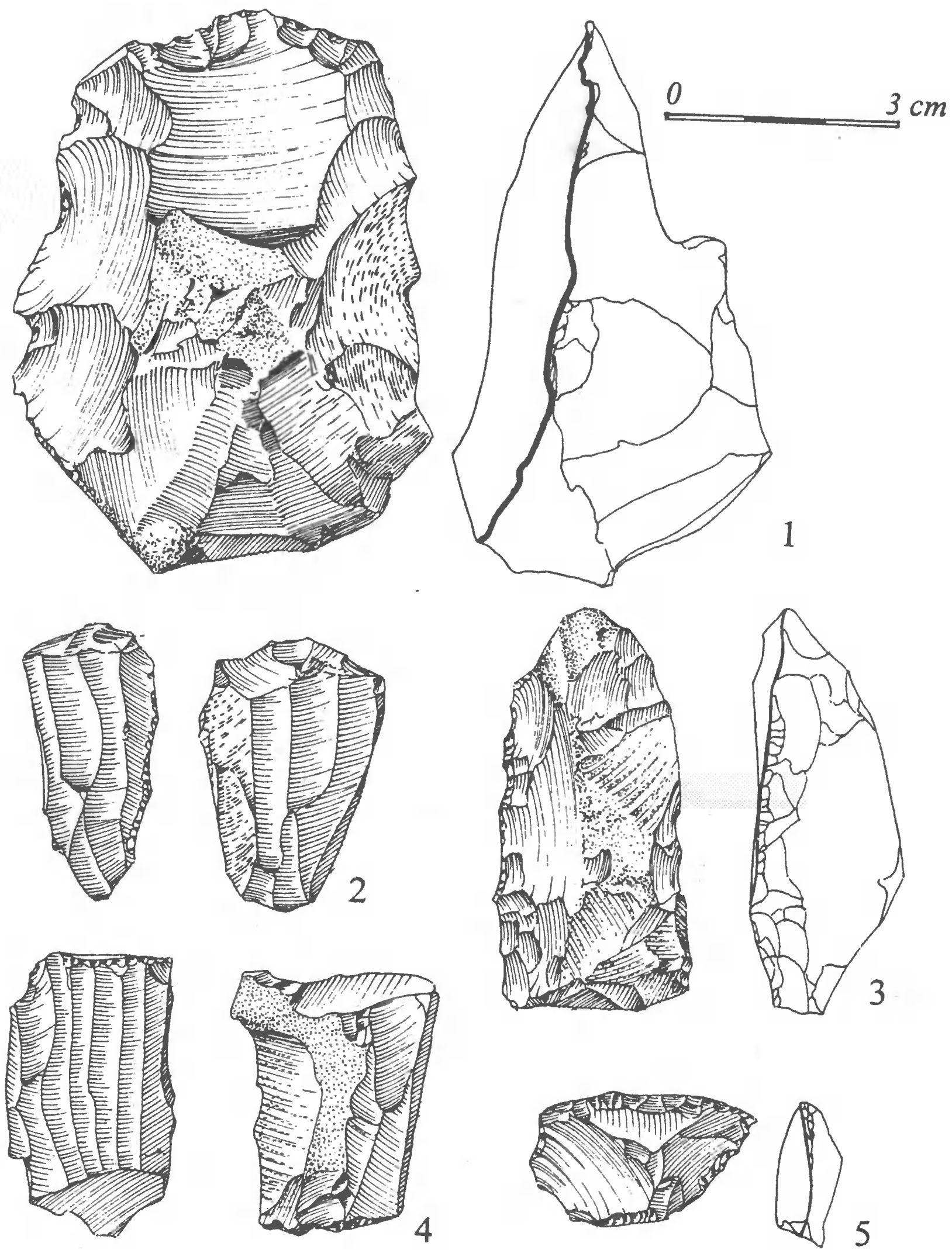
INWENTARZ: rdzeń odłupkowy o zmienionej orientacji, 7 rdzeni wiórowych jednopiętowych + 2 fragmenty (ryc. 26: 2), 2 rdzenie wiórowe dwupiętowe, rdzeń nieokreślony, 4 fragmenty rdzeni, ciosak rdzeniowy (ryc. 26: 1), drapacz odłupkowy wysoki łódkowaty, tylczak (?), wiórek retuszowany, odłupek retuszowany, świeżak, podtępiec, 15 odłupków korowych, 2 wióry korowe + 3 fragmenty, 16 odłupków z rdzenia jednopiętowego, odłupek z rdzenia dwupiętowego, 2 odłupki z rdzenia o zmienionej orientacji, 9 wiórów z rdzenia jednopiętowego + 19 fragmentów, 2 wióry z rdzenia o zmienionej orientacji, 2 odłupki łuszczeniowe (jednobiegunowe), 10 odłupków nieokreślonych, 55 okrzesków, 32 okruchy

CHRONOLOGIA: mezolit (?)

ROK BADAŃ: 1994

Ryc. 25. Inwentarz krzemiennoy. Legenda: Policko, stan. 33, gm. Pszczew: 1-2 — rdzenie. Rys. J. Sawicka

Ryc. 26. Inwentarz krzemienny. Legenda: Policko, stan. 28, gm. Pszczew: 1 — ciosak, 2 — rdzeń; Chrzypsko Małe, stan. b, gm. Chrzypsko Wielkie: 3 — rdzeń, 4 — drapacz; Chrzypsko Małe, stan. e, gm. Chrzypsko Wielkie: 5 — ciosak. Rys. J. Sawicka

MIEJSCOWOŚĆ: Rańsko, stan. 37 (nr kat. 47)

GMINA: Pszczew

WOJEWÓDZTWO: byłe gorzowskie

INWENTARZ: rdzeń (?), fragment drapacza odłupkowego, świeżak, 2 odłupki korowe, odłupek z rdzenia dwupiętowego, łuszczeń, odłupek łuszczniowy, fragmenty wióra z rdzenia jednopiętowego, 3 okrzeski, 8 okruchów

CHRONOLOGIA: epoka kamienia

ROK BADAŃ: 1994

MIEJSCOWOŚĆ: Rańsko, stan. 38 (nr kat. 48)

GMINA: Pszczew

WOJEWÓDZTWO: byłe gorzowskie

INWENTARZ: fragment siekierki gładzonej, wiór z rdzenia dwupiętowego, 2 fragmenty ceramiki (KPL i WB)

CHRONOLOGIA: neolit

ROK BADAŃ: 1994

PRADOLINA TORUŃSKO-EBERSWALDZKA

MIEJSCOWOŚĆ: Borek, stan. 3 (nr kat. 49)

GMINA: Deszczno

WOJEWÓDZTWO: byłe gorzowskie

INWENTARZ: fragment rdzenia, odłupek jednopiętowy, odłupek łuszczniowy, 5 fragmentów ceramiki (4 KPL, 1 KAK)

CHRONOLOGIA: neolit

ROK BADAŃ: 1966

MIEJSCOWOŚĆ: Borek, stan. 4 (nr kat. 50)

GMINA: Deszczno

WOJEWÓDZTWO: byłe gorzowskie

INWENTARZ: 3 odłupki z rdzenia jednopiętowego, 2 odłupki z rdzenia o zmienionej orientacji, 3 okrzeski, 2 okruchy

CHRONOLOGIA: epoka kamienia

ROK BADAŃ: 1966

MIEJSCOWOŚĆ: Nowe Polichno, stan. 1 (nr kat. 51)

GMINA: Santok

WOJEWÓDZTWO: byłe gorzowskie

INWENTARZ: mikrordzeń wiórowy jednopiętowy (wykonany na odłupku), rdzeń wiórowy wielopiętowy, skrobacz, fragment wysokiego drapacza odłupkowego wysokiego, mikrobrojnik, trójkąt rozwartokątny, wiór mikroretuszowany, wiór retuszo-

wany, 2 odłupki korowe, 2 fragmenty wiórów korowych, 4 odłupki z rdzenia jednopiętego, 10 wiórów z rdzenia jednopiętego + 13 fragmentów, 2 fragmenty wiórów z rdzenia dwupiętego, 6 odłupków nieokreślonych, odłupek łuszczniowy, 58 okrzesków, 43 okruchy, 20 fragmentów ceramiki WŚ, kolczyk miedziany

CHRONOLOGIA: mezolit

ROK BADAŃ: 1966

MIEJSCOWOŚĆ: Nowe Polichno, stan.2 (nr kat. 52)

GMINA: Santok

WOJEWÓDZTWO: byłe gorzowskie

INWENTARZ: rylczak, odłupek z rdzenia o zmienionej orientacji, wiór z rdzenia jednopiętego + 1 fragment, odłupek nieokreślony, okrzesek, 3 okruchy

CHRONOLOGIA: epoka kamienia

ROK BADAŃ: 1966

MIEJSCOWOŚĆ: Nowe Polichno, stan. 3 (nr kat. 53)

GMINA: Santok

WOJEWÓDZTWO: byłe gorzowskie

INWENTARZ: 2 rdzenie wiórowe jednopięte + 1 fragment, rylec klinowy środkowy, drapacz wiórowy o symetrycznie zakolonym drapisku, 3 odłupki łuskane, 3 wióry łuskane, wiór mikroretuszowany, bryłka surowca, 3 zaprawiaki, 3 odłupki z rdzenia jednopiętego, 3 odłupki nieokreślone, 6 wiórów z rdzenia jednopiętego + 2 fragmenty, 46 okrzesków, 24 okruchy, 55 fragmentów ceramiki (45 WB, 4 KPL, 6 KŁ)

CHRONOLOGIA: neolit

ROK BADAŃ: 1966

MIEJSCOWOŚĆ: Nowe Polichno, stan. 4 (nr kat. 54)

GMINA: Santok

WOJEWÓDZTWO: byłe gorzowskie

INWENTARZ: rdzeń odłupkowy o zmienionej orientacji, fragment rdzenia wiórowego jednopiętego, wiertnik, drapacz odłupkowy poprzeczny, zdwojony rylec węglowy środkowy, odłupek retuszowany, wiór korowy, odłupek z rdzenia jednopiętego, 2 odłupki z rdzenia o zmienionej orientacji, 2 wióry z rdzenia jednopiętego + 1 fragment, 2 odłupki nieokreślone, 3 okrzeski, 3 okruchy

CHRONOLOGIA: mezolit (?)

ROK BADAŃ: 1966

MIEJSCOWOŚĆ: Nowe Polichno, stan. 5 (nr kat. 55)

GMINA: Santok

WOJEWÓDZTWO: byłe gorzowskie

INWENTARZ: rdzeń odłupkowy o zmienionej orientacji, rdzeń wiórowy jednopiętowy, fragment drapacza odłupkowego, fragment odłupka łuskanego, 3 odłupki korowe, 8 odłupków z rdzenia jednopiętowego, 2 odłupki z rdzenia o zmienionej orientacji, 5 wiórów z rdzenia jednopiętowego + 5 fragmentów, wiór nieokreślony, 16 okrzesków, 13 okruchów, 136 fragmentów ceramiki (35 późny neolit/ WB, 73 KŁ, 28 WŚ)

CHRONOLOGIA: neolit

ROK BADAŃ: 1966

MIEJSCOWOŚĆ: Prądocin, stan. 1 (nr kat. 56)

GMINA: Deszczno

WOJEWÓDZTWO: byłe gorzowskie

INWENTARZ: pik, odłupek z rdzenia o zmienionej orientacji, odłupek nieokreślony, 1 łuszczeń, 3 okrzeski,

CHRONOLOGIA: mezolit (?)

ROK BADAŃ: 1966

MIEJSCOWOŚĆ: Skwierzyna, stan. 1 (nr kat. 57)

GMINA: loco

WOJEWÓDZTWO: byłe gorzowskie

INWENTARZ: mikrorylec, 2 odłupki z rdzenia jednopiętowego, odłupek nieokreślony, 4 okrzeski

CHRONOLOGIA: epoka kamienia

ROK BADAŃ: 1966

MIEJSCOWOŚĆ: Skwierzyna, stan. 1 (nr kat. 58)

GMINA: Skwierzyna

WOJEWÓDZTWO: byłe gorzowskie

INWENTARZ: łuszczeń wielobiegunowy, fragmenty ceramiki (2 KAK, 1 WŚ)

CHRONOLOGIA: neolit

ROK BADAŃ: 1966

MIEJSCOWOŚĆ: Trzebiszewo, stan. 1 (nr kat. 59)

GMINA: Skwierzyna

WOJEWÓDZTWO: byłe gorzowskie

INWENTARZ: odłupek z rdzenia jednopiętowego, łuszczeń dwubiegunowy, 2 odłupki łuszczeniowe, fragment przęślika, 2 fragmenty ceramiki

CHRONOLOGIA: neolit (KAK)

ROK BADAŃ: 1966

MIEJSCOWOŚĆ: Trzebiszewo, stan. 2 (nr kat. 60)

GMINA: Skwierzyna

WOJEWÓDZTWO: były gorzowskie

INWENTARZ: drapacz odłupkowy podokółkowy, 2 odłupki z rdzenia jednopiętowego, odłupek z rdzenia o zmienionej orientacji, 2 wióry z rdzenia jednopiętowego, 3 okruchy

CHRONOLOGIA: paloeolit (?)

ROK BADAŃ: 1966

POJEZIERZE WIELKOPOLSKIE

MIEJSCOWOŚĆ: Buszewo, stan. a (nr kat. 61)

GMINA: Pniewy

WOJEWÓDZTWO: były poznańskie

INWENTARZ: 4 okrzeski

CHRONOLOGIA: epoka kamienia

ROK BADAŃ: 1985

UWAGI: Stanowisko w 1986 roku otrzymało nazwę Koźle, stan. 1

MIEJSCOWOŚĆ: Buszewo, stan. b (nr kat. 62)

GMINA: Pniewy

WOJEWÓDZTWO: były poznańskie

INWENTARZ: 2 odłupki korowe, wiór korowy, 3 odłupki nieokreślone, 4 okrzeski

CHRONOLOGIA: epoka kamienia

ROK BADAŃ: 1985

UWAGI: Stanowisko w 1986 roku otrzymało nazwę Koźle, stan. 3

MIEJSCOWOŚĆ: Buszewo, stan. c (nr kat. 63)

GMINA: Pniewy

WOJEWÓDZTWO: były poznańskie

INWENTARZ: fragment wióra korowego, 2 fragmenty wióra z rdzenia jednopiętowego, 3 okrzeski, okruch

CHRONOLOGIA: epoka kamienia

ROK BADAŃ: 1985

MIEJSCOWOŚĆ: Buszewo, stan. d (nr kat. 64)

GMINA: Pniewy

WOJEWÓDZTWO: były poznańskie

INWENTARZ: odłupek z rdzenia jednopiętowego, wióra z rdzenia jednopiętowego, 4 okrzeski

CHRONOLOGIA: epoka kamienia

ROK BADAŃ: 1985

UWAGI: Stanowisko w 1986 roku otrzymało nazwę Koźle, stan. 2

MIEJSCOWOŚĆ: Buszewo, stan. f (nr kat. 65)

GMINA: Pniewy

WOJEWÓDZTWO: były poznańskie

INWENTARZ: odłupek z rdzenia jednopiętowego, wiór z rdzenia jednopiętowego, wiór łuskany,

CHRONOLOGIA: epoka kamienia

ROK BADAŃ: 1985

MIEJSCOWOŚĆ: Buszewo, stan. 1 (nr kat. 66)

GMINA: Pniewy

WOJEWÓDZTWO: były poznańskie

INWENTARZ: rdzeń odłupkowy jednopiętowy, rdzeń wiórowy jednopiętowy, tylczak lancetowaty, drapacz odłupkowy o asymetrycznie zakolonym drapisku, 2 odłupki korowe, odłupek z rdzenia jednopiętowego, 3 odłupki z rdzenia o zmienionej orientacji, 2 wióry z rdzenia jednopiętowego + 2 fragmenty, odłupek nieokreślony, 4 okrzeski 10 okruchów

CHRONOLOGIA: mezolit

ROK BADAŃ: 1985

MIEJSCOWOŚĆ: Buszewo, stan. 2 (nr kat. 67)

GMINA: Pniewy

WOJEWÓDZTWO: były poznańskie

INWENTARZ: 4 odłupki z rdzenia jednopiętowego, wiór z rdzenia jednopiętowego + 1 fragment, 2 okruchy

CHRONOLOGIA: epoka kamienia

ROK BADAŃ: 1985

MIEJSCOWOŚĆ: Chrzypsko Małe, stan. a (nr kat. 68)

GMINA: Chrzypsko Wielkie

WOJEWÓDZTWO: były poznańskie

INWENTARZ: wiórek retuszowany, rdzeń odłupkowy jednopiętowy, odnawiak, odłupek korowy, 9 odłupków z rdzenia jednopiętowego, 5 odłupków nieokreślonych, wiór z rdzenia jednopiętowego + 4 fragmenty, 10 okrzesków, 11 okruchów

CHRONOLOGIA: epoka kamienia

ROK BADAŃ: 1966

MIEJSCOWOŚĆ: Chrzypsko Małe, stan. b (nr kat. 69)

GMINA: Chrzypsko Wielkie

WOJEWÓDZTWO: były poznańskie

INWENTARZ: rdzeń odłupkowy dwupiętowy, rdzeń odłupkowy o zmienionej orientacji, rdzeń wiórkowy jednopiętowy (ryc. 26: 3), rdzeń wiórowy dwupiętowy, drapacz odłupkowy wahlarzowaty (ryc. 26: 4), zgrzebło (?), obłęcznik, trapez, 3 odłupki łuskane, wiór retuszowany, wiór korowy, 7 odłupków z rdzenia jednopiętowego, 2 odłupki z rdzenia o zmienionej orientacji, 5 wiórów z rdzenia jednopiętowego + 5 fragmentów, wiór z rdzenia dwupiętowego + 1 fragment, 5 odłupków nieokreślonych, 9 okrzesków, 8 okruchów
 CHRONOLOGIA: paleolit, mezolit
 ROK BADAŃ: 1966

MIEJSCOWOŚĆ: Chrzypsko Małe, stan. c (nr kat. 70)
 GMINA: Chrzypsko Wielkie
 WOJEWÓDZTWO: byłe poznańskie
 INWENTARZ: rdzeń odłupkowy o zmienionej orientacji, rdzeń wiórowy dwupiętowy, drapacz odłupkowy, wiór retuszowany, bryła surowca, ciosak odłupkowy
 CHRONOLOGIA: mezolit
 ROK BADAŃ: 1966

MIEJSCOWOŚĆ: Chrzypsko Małe, stan. d (nr kat. 71)
 GMINA: Chrzypsko Wielkie
 WOJEWÓDZTWO: byłe poznańskie
 INWENTARZ: zatępiec pierwotny, 2 odłupki korowe, 6 odłupków z rdzenia jednopiętowego, 2 odłupki z rdzenia o zmienionej orientacji, 3 wióry z rdzenia jednopiętowego + 2 fragmenty, 4 odłupki korowe, 3 okrzeski, 9 okruchów
 CHRONOLOGIA: epoka kamienia
 ROK BADAŃ: 1966

MIEJSCOWOŚĆ: Chrzypsko Małe, stan. e (nr kat. 72)
 GMINA: Chrzypsko Wielkie
 WOJEWÓDZTWO: byłe poznańskie
 INWENTARZ: 2 ciosaki rdzeniowe (ryc. 26: 5), wiórek retuszowany, wiór korowy, 3 odłupki z rdzenia jednopiętowego, 3 wióry z rdzenia jednopiętowego, 3 odłupki nieokreślone, 2 okrzeski, 2 okruchy
 CHRONOLOGIA: mezolit (?)
 ROK BADAŃ: 1966

MIEJSCOWOŚĆ: Łęczeczki, stan. a (nr kat. 73)
 GMINA: Chrzypsko Wielkie
 WOJEWÓDZTWO: byłe poznańskie
 INWENTARZ: rdzeń odłupkowy o zmienionej orientacji, fragment rdzenia odłupkowego, fragment rdzenia wiórowego jednopiętowego, wiertnik, rylec węglowy zdwojony środkowy, odłupek retuszowany, wiór korowy, odłupek z rdzenia jedno-

piętego, 2 odłupki z rdzenia o zmienionej orientacji, wiór z rdzenia jednopiętego, 2 odłupki nieokreślone, 3 okrzeski, 3 okruchy
 CHRONOLOGIA: epoka kamienia
 ROK BADAŃ: 1966

MIEJSCOWOŚĆ: Margonin, stan. „ przy ujeżdżalni” (nr kat. 74)

GMINA: loco

WOJEWÓDZTWO: byłe pilskie

INWENTARZ: rdzeń odłupkowy o zmienionej orientacji, 2 rdzenie odłupkowe jednopiętowe, fragment rdzenia, drapacz odłupkowy o prostym łuskowisku, drapacz odłupkowy o asymetrycznie zakolonym drapisku, odłupek retuszowany, mikrorylec, bryłka surowca, odnawiak, 3 zatępce pierwotne, 4 odłupki korowe, wiór korowy, 15 odłupków z rdzenia jednopiętego, 6 odłupków z rdzenia dwupiętego, 7 wiórów z rdzenia jednopiętego + 11 fragmentów, 2 nieokreślone odłupki, 21 okrzesków, 37 okruchów

CHRONOLOGIA: mezolit

ROK BADAŃ: 1985

MIEJSCOWOŚĆ: Więckowice, stan. a (nr kat. 75)

GMINA: Dopiewo

WOJEWÓDZTWO: byłe poznańskie

INWENTARZ: 3 nieokreślone rdzenie, drapacz odłupkowy o asymetrycznie zakolonym drapisku, wiór retuszowany, odłupki korowe, 2 odłupki, 4 wióry z rdzenia jednopiętego + 1 fragment, 4 okrzeski, 9 okruchów, 4 fragmenty ceramiki (2 KŁ, KPL, KAK)

CHRONOLOGIA: neolit

ROK BADAŃ: 1986

PRADOLINA WARSZAWSKO-BERLIŃSKA (WARCIAŃSKO-ODRZAŃSKA)

MIEJSCOWOŚĆ: Chorzemin, stan. a (nr kat. 76)

GMINA: Wolsztyn

WOJEWÓDZTWO: byłe zielonogórskie

INWENTARZ: rdzeń odłupkowy jednopiętowy, rdzeń odłupkowy o zmienionej orientacji, drapacz odłupkowy z retuszem boku, drapacz odłupkowy symetrycznie zakolony, drapacz wiórowy symetrycznie zakolony, 2 odłupki retuszowane, mikrorylec, świeżak, 7 odłupków korowych, 6 odłupków jednopiętowych, 4 odłupki dwupiętowe, 14 wiórów z rdzenia jednopiętego + 7 fragmentów, 3 odłupki nieokreślone, 5 fragmentów wiórów nieokreślonych

CHRONOLOGIA: mezolit

ROK BADAŃ: 1972

MIEJSCOWOŚĆ: Kuźnica Zbąska, stan. 1 (nr kat. 77)

GMINA: Rakoniewice

WOJEWÓDZTWO: byłe poznańskie

INWENTARZ: fragment okrucha mikrołuskanego, 2 odłupki korowe, 5 odłupków z rdzenia jednopiętowego, 2 odłupki z rdzenia o zmienionej orientacji, 8 wiórów z rdzenia jednopiętowego + 2 fragmenty, 4 odłupki nieokreślone, 6 okrzesków, 5 okruchów

CHRONOLOGIA: epoka kamienia

ROK BADAŃ: 1972

MIEJSCOWOŚĆ: Obra, stan. a (nr kat. 78)

GMINA: loco

WOJEWÓDZTWO: byłe zielonogórskie

INWENTARZ: mikrodrapacz, odłupek z rdzenia wielopiętowego, fragmenty wióra jednopiętowego, 3 okrzeski, okruch

CHRONOLOGIA: epoka kamienia

ROK BADAŃ: 1994

MIEJSCOWOŚĆ: Obra, stan. b (nr kat. 79)

GMINA: loco

WOJEWÓDZTWO: byłe zielonogórskie

INWENTARZ: fragment rdzenia odłupkowego o zmienionej orientacji

CHRONOLOGIA: epoka kamienia

ROK BADAŃ: 1994

POJEZIERZE LESZCZYŃSKIE

MIEJSCOWOŚĆ: Lgiń, stan. N (nr kat. 80)

GMINA: Włoszakowice

WOJEWÓDZTWO: byłe leszczyńskie

INWENTARZ: 2 rdzenie odłupkowe jednopiętowe, rdzeń odłupkowy o zmienionej orientacji, 2 fragmenty rdzeni, drapacz odłupkowy o asymetrycznie zakolonym drapisku, trójkąt rozwartokątny, mikrorylec, wiór retuszowany, 2 rylczaki, 1 odłupek korowy, 1 wiór korowy, 6 odłupków z rdzenia jednopiętowego + 1 fragment, 3 odłupki z rdzenia o zmienionej orientacji, 5 wiórów z rdzenia jednopiętowego + 3 fragmenty, 1 odłupek nieokreślony, 3 odłupki nieokreślone, 7 okrzesków, 14 okruchów

CHRONOLOGIA: mezolit

ROK BADAŃ: 1983

UWAGA: Dokładna lokalizacja nieznana

MIEJSCOWOŚĆ: Lgiń, stan. O (nr kat. 81)

GMINA: Włoszakowice

WOJEWÓDZTWO: byłe leszczyńskie

INWENTARZ: rdzeń odłupkowy o zmienionej orientacji, 2 rdzenie wiórowe jednopiętowe, fragment rdzenia, obłęcznik, drapacz odłupkowy (pyskowaty ?), 2 odłupki retuszowane, 3 odłupki korowe, odłupek korowy, 8 odłupków z rdzenia jednopiętowego, odłupek, z rdzenia o zmienionej orientacji, 4 wióry z rdzenia jednopiętowego + 3 fragmenty, 9 okrzesków, 11 okruchów

CHRONOLOGIA: mezolit (?)

ROK BADAŃ: 1983

UWAGA: Dokładna lokalizacja nieznana

MIEJSCOWOŚĆ: Lgiń, stan. P (nr kat. 82)

GMINA: Włoszakowice

WOJEWÓDZTWO: byłe leszczyńskie

INWENTARZ: rdzeń odłupkowy dwupiętowy, rdzeń odłupkowy o zmienionej orientacji, wiór retuszowany, 4 odłupki korowe, wiór korowy, 3 wióry z rdzenia jednopiętowego, wiór z rdzenia o zmienionej orientacji, 2 odłupki nieokreślone, 3 okrzeski, 13 okruchów

CHRONOLOGIA: epoka kamienia

ROK BADAŃ: 1983

UWAGA: Dokładna lokalizacja nieznana

MIEJSCOWOŚĆ: Mochy, stan. „nad kanałem” (nr kat. 83)

GMINA: Przemęt

WOJEWÓDZTWO: byłe leszczyńskie

INWENTARZ: rdzeń wiórowy jednopiętowy, tylczak, 2 odłupki korowe, 2 odłupki z rdzenia jednopiętowego, 2 wiórki jednopiętowe + 3 fragmenty, 2 łuszcznie wielobiegunowe, 3 nieokreślone odłupki, 3 okrzeski, 7 okruchów, 50 fragmentów ceramiki (faza lubońska KPL) (ryc. 27: 1)

CHRONOLOGIA: neolit (KPL – faza lubońska)

ROK BADAŃ: 1983

MIEJSCOWOŚĆ: Smyczyna, stan. 1/2 (nr kat. 84)

GMINA: Lipno

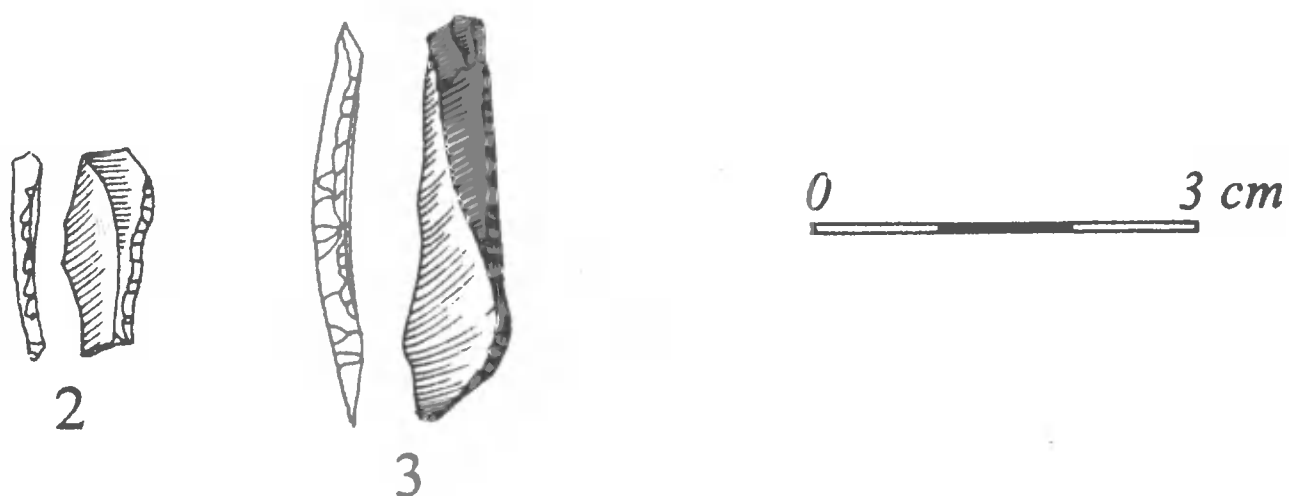
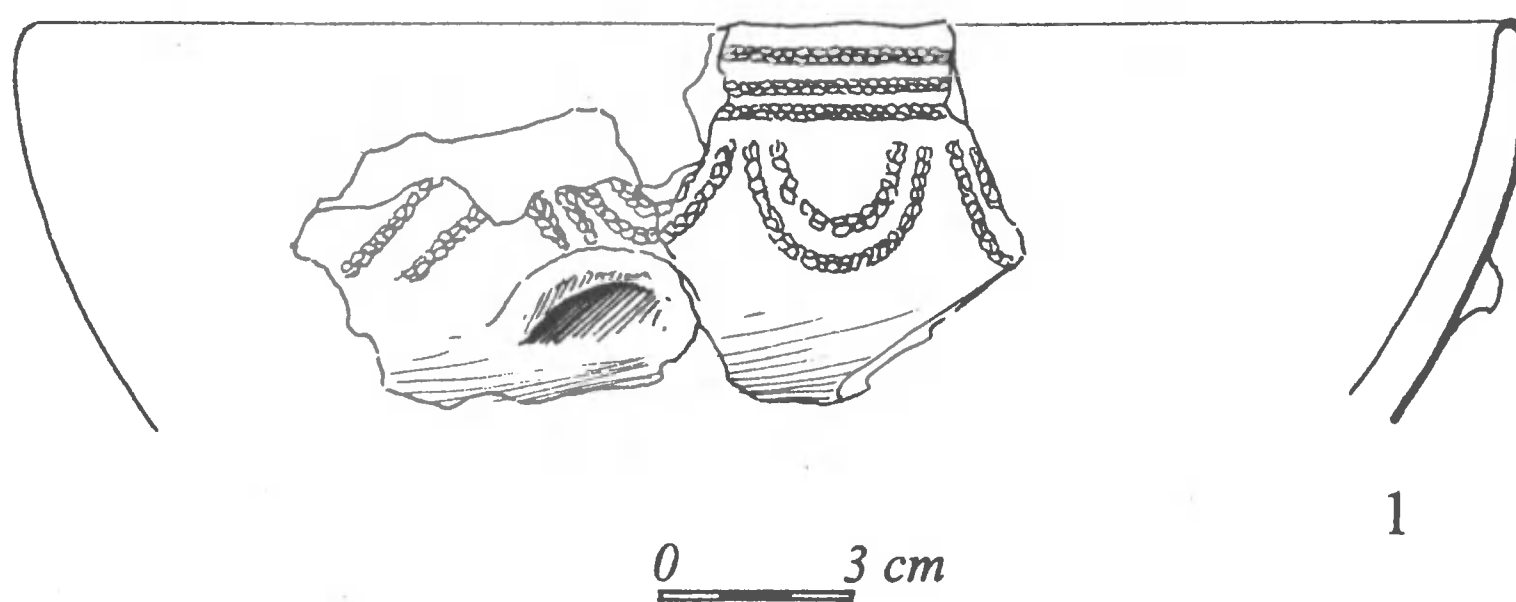
WOJEWÓDZTWO: byłe leszczyńskie

INWENTARZ: 2 rdzenie odłupkowe jednopiętowe, rdzeń odłupkowy o zmienionej orientacji, rdzeń wiórowy jednopiętowy, rdzeń wiórowy o zmienionej orientacji, skrobacz jednoboczny o boku retuszowanym łukowym, wiór retuszowany, 4 odłupki korowe, 4 wióry korowe, 10 odłupków z rdzenia jednopiętowego, 4 odłupki z rdzenia jednopiętowego, 4 wióry z rdzenia jednopiętowego + 5 fragmentów, wiór z rdzenia

jednopiętowego, wiór z rdzenia dwupiętowego, 3 odłupki nieokreślone, 14 okrzesków,
14 okruchów

CHRONOLOGIA: mezolit

ROK BADAŃ: 1983

Ryc. 27. Inwentarz ceramiczny i krzemienny. Legenda: Mochy, stan. „nad kanałem”, gm. Przemęt: 1 — fragment misy; Smyczyna, stan. 3 / 4, gm. Lipno: 2 — mikrotylczak, 3 — trójkąt. Rys. J. Sawicka

MIEJSCOWOŚĆ: Smyczyna, stan. 3/4 (nr kat. 85)

GMINA: Lipno

WOJEWÓDZTWO: byłe leszczyńskie

INWENTARZ: rdzeń odłupkowy jednopiętowy, rdzeń odłupkowy o zmienionej orientacji, 4 rdzenie wiórowe jednopiętowe, fragment rdzenia, mikrotylczak (ryc. 27: 2), trójkąt rozwartokątny (ryc. 27: 3), odnawiak, świeżak, 9 odłupków korowych, 13 odłupków z rdzenia jednopiętowego, 2 odłupki z rdzenia jednopiętowego, 2 odłupki z rdzenia o zmienionej orientacji, 12 wiórów z rdzenia jednopiętowego + 7 fragmentów, 10 odłupków nieokreślonych, 25 okrzesków, 29 okruchów

CHRONOLOGIA: mezolit

ROK BADAŃ: 1983

Bibliografia

Bartkowski T.

1970 *Wielkopolska i Środkowe Nadodrze*, Warszawa.

Bobrowski P.

1996 *Stanowisko mezolityczne Wojnowo stan. 3 gm. Kargowa, woj. zielonogórskie*, WSA, t. 4, s. 5-22.

Galikowska J.

1994 *Stanowisko Koźle, gm. Szamotuły, na tle osadnictwa mezolitycznego w północno-zachodniej Wielkopolsce*, Poznań (mps pracy magisterskiej, IP UAM).

Kabaciński J.

1994 *Akulturacyjne społeczności mezolityczne na Pojezierzu Lubuskim*, Poznań.

Kobusiewicz M., Nowaczyk B., Okuniewska-Nowaczyk I.

1987 *Late Vistulian Settlement in Middle Odra Basin*, [w:] J. Burdukiewicz, M. Kobusiewicz (red.), *Late Glacial in Central Europe – Culture and Environment*, Wrocław, s. 165–182.

Kobusiewicz M., Kabaciński J.

1992 *Late Paleolithic site at Wojnowo, Zielona Góra voivodeship*, FAP, t. 37, s. 23–46.

Kobusiewicz M., Kabaciński J.

1993 *Chwalim, subboreal hunter-gatherers of the Polish Plain*. Poznań.

Kondracki J.

1978 *Geografia fizyczna Polski*. Warszawa.

Maćkowiak M.

1991 *Osadnictwo w późnym plejstocenie i we wczesnym holocenie w Obniżeniu Obrzańskim*, Poznań (mps pracy magisterskiej, IP UAM).

Schild R., Marczak M., Królik H.

1975 *Późny mezolit. Próba wieloaspektowej analizy otwartych stanowisk piaskowych*, Wrocław.

FEUERSTEINFUNDE AUS DER OBERFLÄCHENFORSCHUNG DER FUNDSTELLEN AUS DER STEINZEIT AUF DEM GEBIET DES LEBUSER LANDES, DER GROSSPOLNISCHEN SEENPLATTE UND LESZNO SEENPLATTE

ZUSAMMENFASSUNG

Seit mehr als 30 Jahren führt die archäologische Expedition des Instituts für Archäologie und Ethnologie bei der Polnischen Akademie der Wissenschaften (früher IHKM), unter der Leitung von M. Kobusiewicz, Untersuchungen auf den Fundstellen aus der Steinzeit. Das Ziel dieses Aufsatzes ist die Präsentation der Feuersteinfunde aus den vor allem paläolithischen und mesolithischen Fundstellen, die ausschließlich bei der durch oben gen. Expedition durchgeführten archäologischen Landesaufnahme freigelegt wurden. Ein Teil von den freigelegten Fundstellen war später ausführlich bei den Ausgrabungen untersucht und veröffentlicht (M. Kobusiewicz, J. Kabaciński 1988; 1992; 1993; P. Bobrowski 1996). In den meisten Veröffentlichungen wurde jedoch das Fundgut aus der früheren oberflächlichen Penetration der Fundstellen nicht berücksichtigt oder es wurden nur wenige, einzelne Artefakte veröffentlicht. Ein Teil der Kollektionen ist in nicht veröffentlichten Abhandlungen (M. Maćkowiak 1991; J. Kabaciński 1994; J. Galikowska 1994) enthalten. Der größte Beigabenteil aus 85 Fundstellen war jedoch bisher im Ganzen nicht präsentiert. Die behandelten Fundstellen liegen in verschiedenen Regionen Großpolens, deswegen werden sie hier, zwecks deren Systematisierung, unter Berücksichtigung ihrer Lage im Rahmen großer physiographischer Einheiten präsentiert.

Die meisten dargestellten Fundstellen liegen auf dem Gebiet der so genannten Odra-Vertiefung, das heißt eines tiefen Tals mit Meridianverlauf an der Grenze der Großpolnischen Seenplatte und der Lebuser Seenplatte, und insbesondere in der so genannten Wojnowo-Region (vgl. M. Kobusiewicz und andere 1987), die das Hauptgebiet der Tätigkeit der archäologischen Expedition unter der Leitung von M. Kobusiewicz ist. Die im geringeren Grade präsentierten Fundstellen liegen in Toruń-Eberswalde und Warschauer-Berliner-Urstromtälern sowie an der Großpolnischen und der Leszno-Seenplatte.

Bei der entschiedenen Mehrheit von Feuersteininventären, die in diesem Katalog dargestellt werden, gelang es, mit großer Wahrscheinlichkeit den Zeithorizont ihrer Entstehung als paläolithisch, mesolithisch oder neolithisch zu bestimmen. Bei den wenig charakteristischen Funden, ohne deutlichen chronologischen und Kulturkennzeichen oder Funden mit Interkulturcharakter wurde die Bestimmung Steinzeit verwendet, wodurch die Funktionszeit der Fundstelle, auf Grund der neben den Feuersteinfinden auftretenden Keramik als Neolithikum oder sehr frühe Bronzezeit angenähert ist.

Die Feuersteinfunde wurden im Katalog, ähnlich wie die früher präsentierten monographischen Erarbeitungen (siehe Wojnowo, Fst. "a" und 3), in einer Reihenfolge präsentiert, die sich an das Schema der in der Arbeit von R. Schild, M. Marczak, H. Królik (1975) vorgeschlagenen Methode der dynamischen Typologie anlehnt.

Alle präsentierten Beigaben befinden sich in den Sammlungen des Instituts für Archäologie und Ethnologie bei der Polnischen Akademie der Wissenschaften, Abteilung Poznań.

Abbildungen

1. Gebiete der archäologischen Oberflächenforschung, welche die Expedition auf dem Gebiet Großpolens durchführte

2. Lage der Fundstellen in der Region Wojnowo (Fst. 1, 2, 4-13, 19, 23-42)
3. Lage der Fundstellen in der Region Wojnowo (Fst. 3, 14-17)
4. Lage der Fundstellen in der Region Wojnowo (Fst. 20-22)
5. Lage der Fundstellen in der Odra-Vertiefung (Fst. 43-48)
6. Lage der Fundstellen am Toruń-Eberswalder-Urtal (Fst. 49-55)
7. Lage der Fundstelle am Toruń-Eberswalder-Urtal (Fst. 56)
8. Lage der Fundstellen am Toruń-Eberswalder-Urtal (Fst. 57, 58)
9. Lage der Fundstellen am Toruń-Eberswalder-Urtal (Fst. 59, 60)
10. Lage der Fundstellen auf dem Gebiet der Großpolnischen Seenplatte (Fst. 61-67)
11. Lage der Fundstellen auf dem Gebiet der Großpolnischen Seenplatte (Fst. 68-73)
12. Lage der Fundstelle auf dem Gebiet der Großpolnischen Seenplatte (Fst. 74)

13. Lage der Fundstelle auf dem Gebiet der Großpolnischen Seenplatte (Fst. 75)
14. Lage der Fundstelle auf dem Gebiet des Warschauer-Berliner-Urtals (Fst. 76)
15. Lage der Fundstelle auf dem Gebiet des Warschauer-Berliner-Urtals (Fst. 77)
16. Lage der Fundstellen auf dem Gebiet des Warschauer-Berliner-Urtals (Fst. 78-79)
17. Lage der Fundstellen auf dem Gebiet der Leszno-Seenplatte (Fst. 80-82)
18. Lage der Fundstelle auf dem Gebiet der Leszno-Seenplatte (Fst. 83)
19. Lage der Fundstellen auf dem Gebiet der Leszno-Seenplatte (Fst. 84-85)
20. Feuersteinfunde: Babimost, Fst. 2, Gem. loco: 1 - Kern; 2 - Trapez; 3 - kleine herzförmige Pfeilspitze. Babimost, Fst. 1, Gem. loco: 4 - Trapez. Chwalim, Fst. 3, Gem. Kargowa; 5 - Bohrer, 6 - Stichel. Kargowa, Fst. a, Gem. loco: 7 - Schaber. Kopanica, Fst. 1, Gem. Siedlec: 8 - kleine herzförmige Pfeilspitze. Nowe Uście, Fst. b, Gem. Kolsko: 9 - Kern; 10 - Schaber, 11 - herzförmige Pfeilspitze. Gez. J. Sawicka
21. Feuersteinfunde: Wojnowo, Fst. c/d, Gem. Kargowa: 1-5 - Kerne. Gez. J. Sawicka
22. Feuersteinfunde: Wojnowo, Fst. c/d, Gem. Kargowa: 1-3 - Schaber; 4 - Doppelwerkzeug Stichel/Schaber; 5-6 - Stichel; 7 - Hamburger Kerbspitze (?). Gez. J. Sawicka
23. Feuerstein- und Steinbeigaben: Wojnowo, Fst. c/d, Gem. Kargowa: 1-4 - Dreiecke; 5 - Rückenmesser; 6 - Trapez; 7 - mikrolithisch endretuschiertes Stück; 8 - Steinstößel. Gez. J. Sawicka
24. Feuersteinfunde: Wojnowo, Fst. g, Gem. Kargowa: 1 - Kern; 2 - gezähntes Stück; 3 - Dreieck. Wojnowo, Fst. 5, Gem. Kargowa: 4 - mikrolithisch endretuschiertes Stück; 5 - Trapez. Wojnowo, Fst. 8. Gem. Kargowa: 6-7 - Kerne. Gez. J. Sawicka
25. Feuersteinfunde: Policko, Fst. 33, Gem. Pszczew: 1-2 - Kerne. Gez. W. Sawicka
26. Feuersteinfunde: Policko, Fst. 33, Gem. Pszczew: 1 - Kernbeil; 2 - Kern. Chrzypsko Małe, Fst. b, Gem. Chrzypsko Wielkie: 3 - Kern, 4 - Schaber. Chrzypsko Małe, Fst. e, Gem. Chrzypsko Wielkie: 5 - Kernbeil. Gez. J. Sawicka
27. Keramische und Feuersteinfunde: Mochy, Fst. "am Kanal", Gem. Przemęt: 1 - Fragment einer Schüssel. Smyczyna, Fst. 3/4, Gem. Lipno: 2 - mikrolithisches Rückenmesser; 3 - Dreieck. Gez. J. Sawicka

Adres autora:

mgr Przemysław Bobrowski
Instytut Archeologii i Etnologii PAN
ul. Zwierzyniecka 20
60-814 Poznań

V, Poznań 2000
197–212

JACEK KURZAWA, TOMASZ JANIAK

GRÓB PÓŹNONEOLITYCZNY Z RECZA, STAN. 11, GM. ROGOWO, BYŁE WOJ. BYDGOSKIE

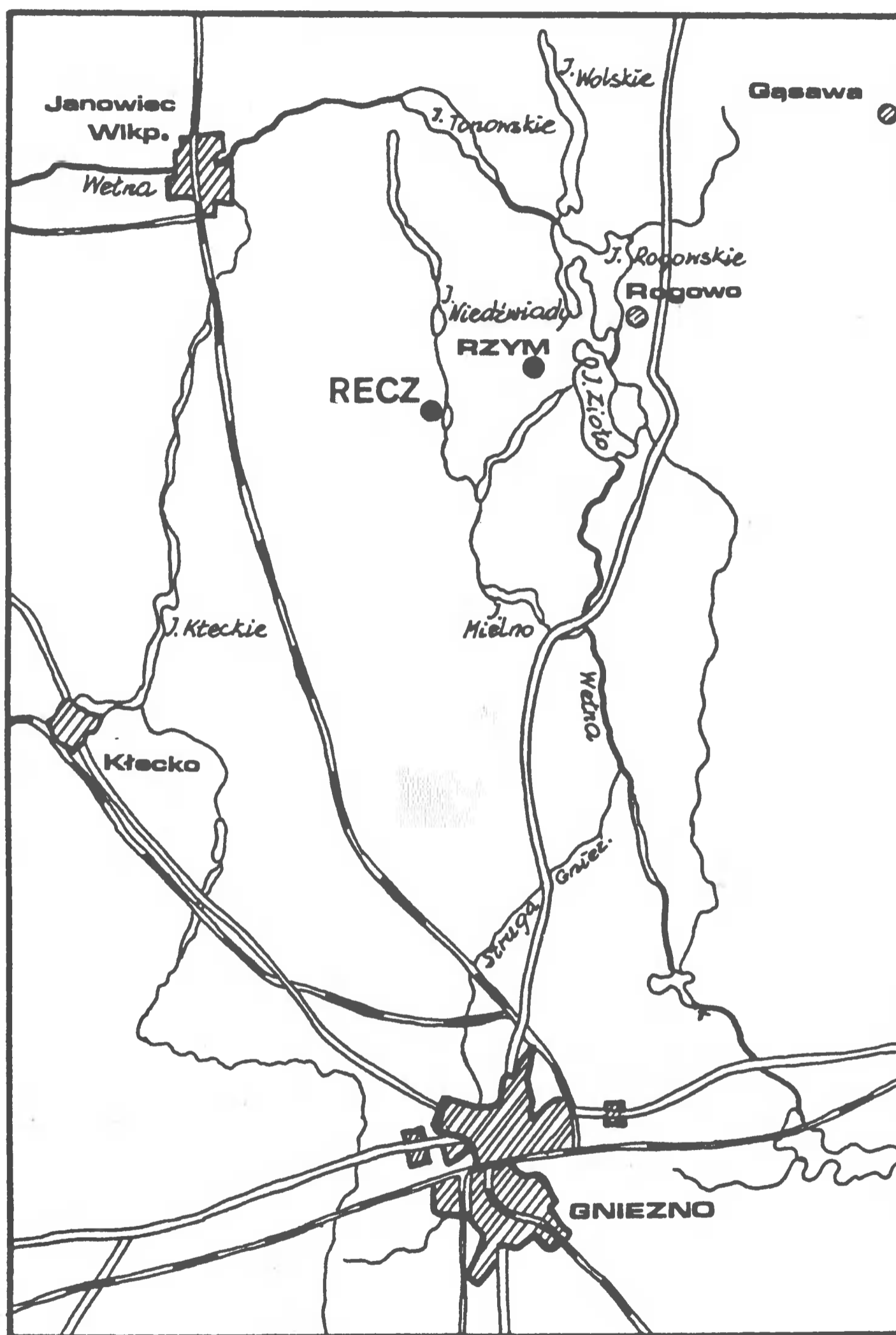
Stanowisko 11 w Reczu (arkusz AZP: 46-33, nr 96-11) zlokalizowane jest w strefie wysoczyzny na kulminacji niewielkiego wyniesienia moreny dennej pomiędzy szosą Recz — Rzym (około 20 m na wschód od niej) a drewnianym wiatrakiem holenderskim (ryc. 1). Wzniesienie to ograniczone jest od wschodu krawędzią głębokiej rynny polodowcowej, którą płynie Wełna Mała (między Jeziorem Niedźwiady i Jeziorem Radeckim), natomiast od południa obniżeniem terenowym z bezimiennym ciekim wodnym, będącym jej dopływem.

Obszar ten znajduje się w subregionie zwanym Pojezierzem Żnińskim (inaczej Pałuckim), będącym wschodnią częścią rozległego Pojezierza Gnieźnieńskiego (R. Galon 1973, s. 75). Charakteryzuje się on występowaniem wzniesień moreny czołowej oraz dużym nagromadzeniem długich rynien z zachowanymi licznymi jeziorami, przecinającymi płaską, gliniastą morenę denną wysoczyzny.

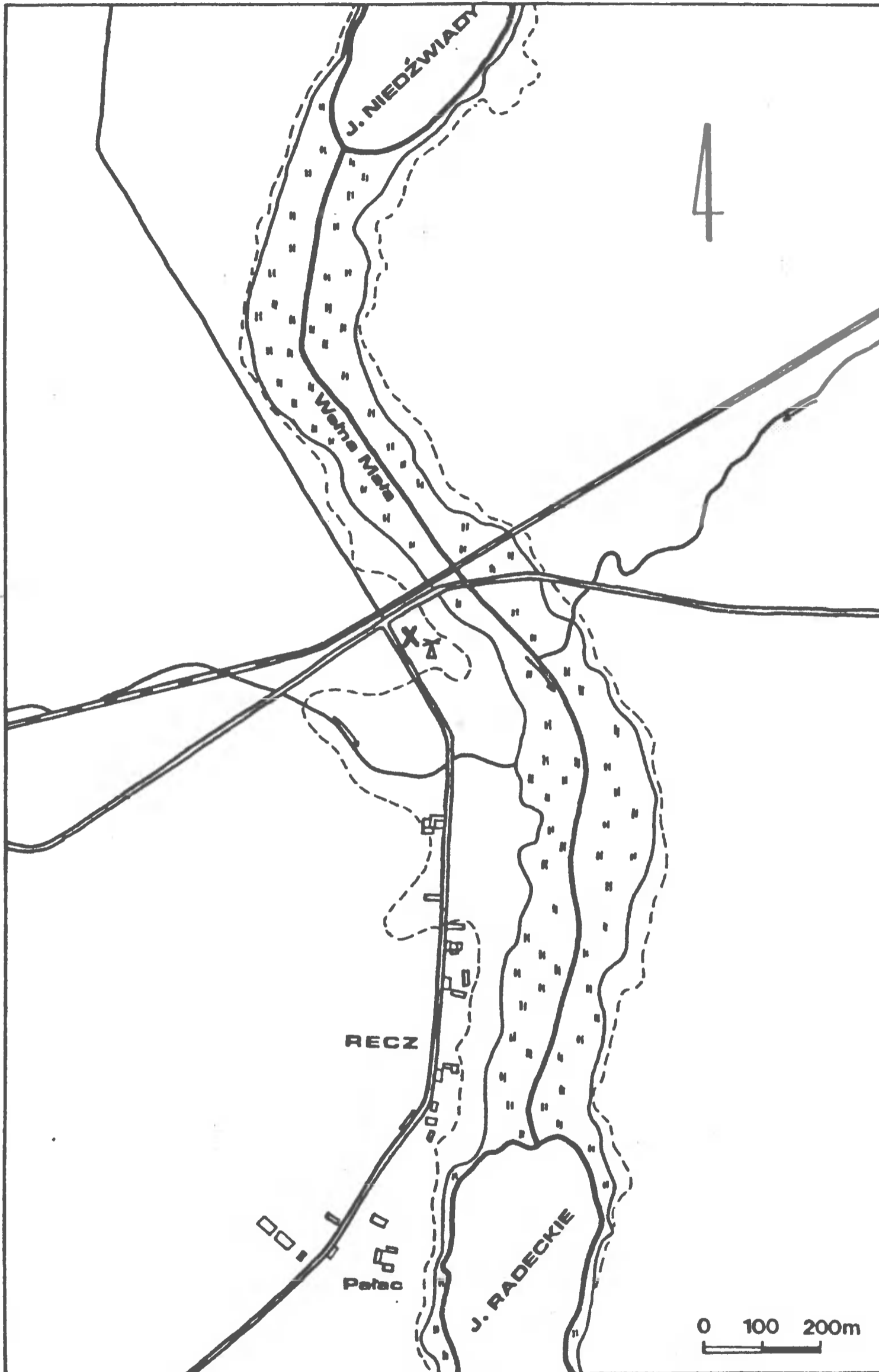
Stanowisko zostało odkryte przypadkowo przez mieszkańca Recza — p. Marka Bąkowskiego, podczas eksploracji koparką żwiru z niewielkiej piaśnicy. Dokonał on zniszczenia obiektu, a znalezione w tym miejscu zabytki częściowo sprzedał (topór i siekierkę), częściowo podarował (ceramika i kości) w dniu 10.07.1996 Muzeum Początków Państwa Polskiego w Gnieźnie (nr inw. 1996: 16). Podjęta tego samego dnia przez archeologa Tomasza Janiaka z MPPP w Gnieźnie lustracja nie wykazała obecności żadnych innych śladów kulturowych na tym miejscu.

SPECYFIKACJA CECH OBIEKTU

Grób zlokalizowano w strefie kulminacji wyniosłości, w miejscu, które było cyplem ograniczonym krawędzią doliny od strony północnej, wschodniej i w mniejszym stopniu południowej. Był to prawdopodobnie grób jamowy (a), w którym

Ryc. 1a. Recz, gm. Rogowo, byłe woj. bydgoskie. Lokalizacja stanowiska 11

Ryc. 1b. Recz, gm. Rogowo, byłe woj. bydgoskie. Lokalizacja stanowiska 11

złożono: zmarłego (b), wyposażonego w dary grobowe w postaci fragmentów zwierzęcia (c) oraz trzy przedmioty (d): garnek (d. 1), topór (d. 2) i siekierkę (d. 3).

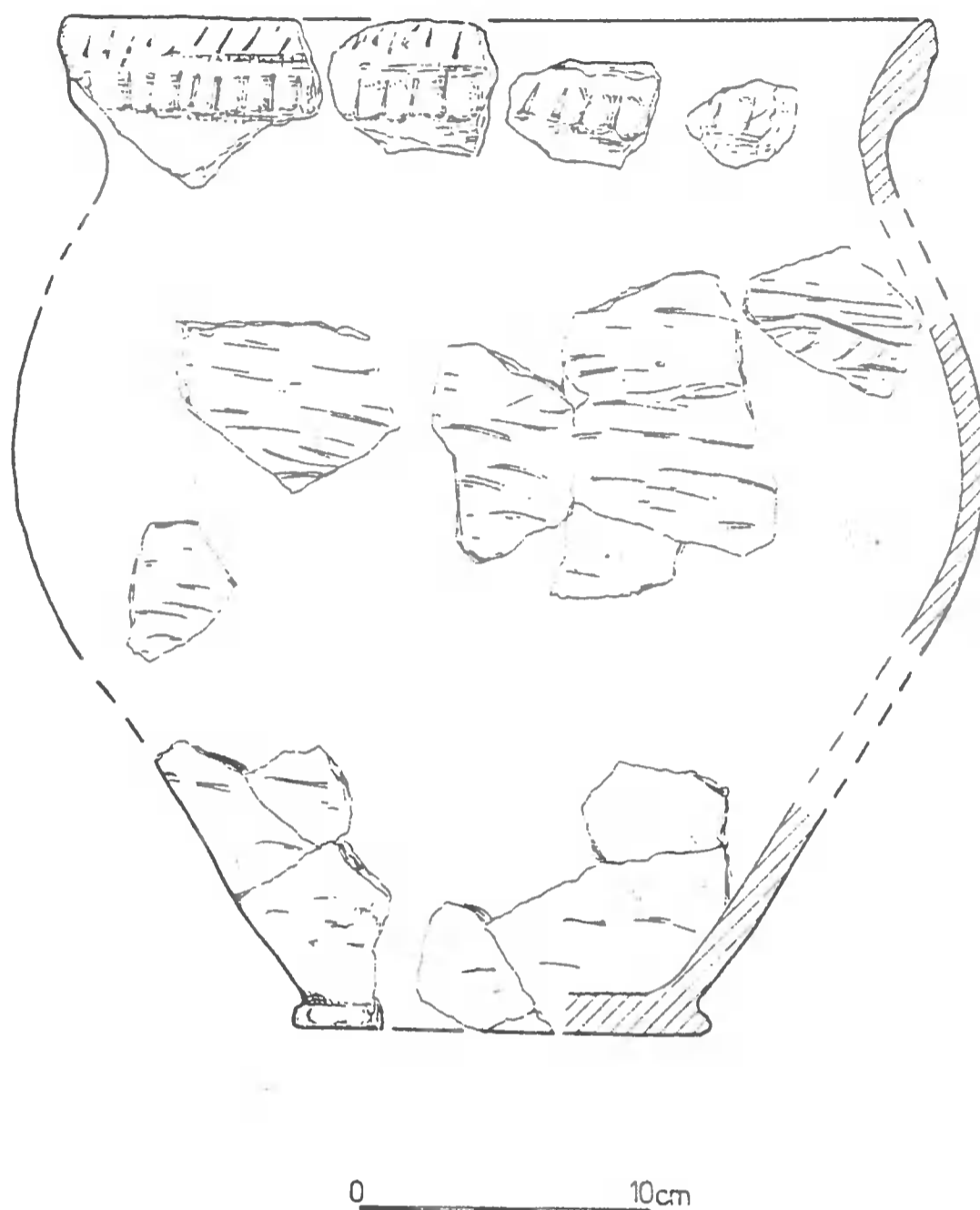
Nie zarejestrowano pewnych przesłanek świadczących o formie ani wymiarach jamy grobowej oraz śladów pozostałości ewentualnych zabezpieczeń jamy ani napowierzchniowego oznaczenia grobu.

Zarejestrowano tylko 35 fragmentów kości (zidentyfikowano 1 fragment łuski kości potylicznej i 2 fragmenty trzonów kości piszczelowej) osobnika dorosłego (liczącego powyżej 30 lat), płci nie określono (ocena prof. dr. Hab. Janusza Piontka). Wystąpiły one w grobie w niezidentyfikowanym układzie (brak było jedynie przesłanek świadczących o ewentualnym rozczłonkowaniu zwłok, powodującym uszkodzenie tkanki kostnej).

W kontekście kości ludzkich dokumentowano także 6 niezidentyfikowanych gatunkowo kości zwierzęcych (zniszczona struktura uniemożliwiła przeprowadzenie identyfikacji gatunkowej).

G a r n e k (ryc. 2) — zachowany fragmentarycznie (zarejestrowano 61 fragmentów, w tym: 4 fragmenty wylewu, 4 fragmenty szyjki naczynia, 41 fragmentów pochodzących ze strefy brzuszcowej oraz 12 fragmentów dna i części przydennych), wykonany z gliny z dużą ilością domieszki gruboziarnistego tłuczni ceramicznego i niewielką — domieszki drobnoziarnistego żwiru (widocznego tylko na niektórych fragmentach). Naczynie to było w przelamie miejscami jednobarwne (w kolorze żółtobrazowym), miejscami dwubarwne (na zewnątrz żółtobrazowe, wewnątrz czarne). Zarówno powierzchnia zewnętrzna, jak i wewnętrzna charakteryzowały się wystąpieniem głębokiego chropowacenia w postaci przecierania — zamazywania. Odpowiadało ono typowi technicznemu 49d i 49o (wg schematu opisu cech technologicznych ceramiki KPL; A. Kośko 1981, s. 23 n.) lub 131d, 21, 1, 1 i 131d, 21, 1, 1 (wg propozycji opisu cech technologicznych ceramiki identyfikowanej z najwcześniejszym horyzontem rozwojowym KCSZ na Nizinie Wielkopolsko-Kujawskiej; J. Kurzawa 1997). Cechy makromorfologiczne (na podstawie propozycji rekonstrukcji naczynia): R1 = ok. 25 cm; R2 = ok. 25 cm; R3 = ok. 33,5 cm; R4 = ok. 14 cm; H1 = ok. 35 cm; H2 = ok. 5 cm; H3 = ok. 10 cm; H4 = ok. 30 cm; H5 = ok. 20 cm. Stan zachowania naczynia pozwalał jedynie na pomiar jego średnic, natomiast pozostałe wymiary należy uznać za hipotetyczne. Naczynie to miało krawędź w typie 1a (wg propozycji opisu A. Kośki 1981, s. 33, Ryc. 2) oraz dno w typie 1f (wg propozycji opisu J. Czebreszuka i M. Szmyt 1992, Ryc. 28) lub w typie 1d (wg propozycji opisu J. Kurzawy 1997, Ryc. 3); zdobione na powierzchni całego wylewu dwoma rzędami, niestarannych, ukośnych odcisków. Pierwszy rząd odcisków wystąpił bezpośrednio pod krawędzią, na niewielkim zgrubieniu wylewu, natomiast drugi na poziomej listwie. Zapis wątku: xA-6/xM-180,6 (wg schematu opisu cech zdobniczych A. Kośki 1981, s. 34–35).

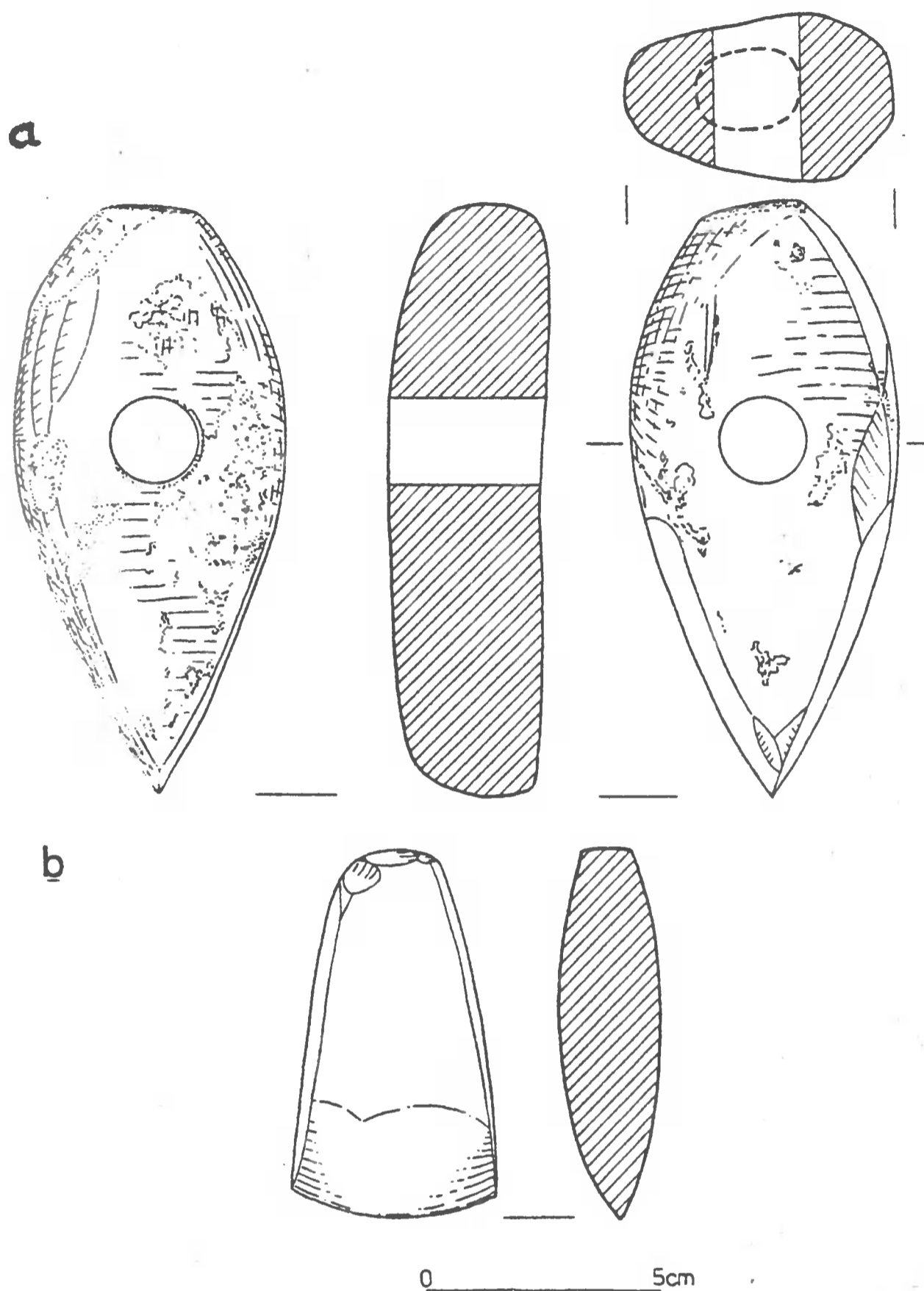
Forma ta nawiązywała typologicznie do naczyń, które identyfikowano jako „garnki zasobowe o esowatym profilu, z listwą na szyjce karbowaną palcem i powierzchnią obmazywaną miotelką” (J. Kostrzewski 1948, s. 178) lub do pucharów („[...] naczynie pucharowate o baniastym brzuchu i lejkwato na zewnątrz wychylonej szyjce, z dwoma

Ryc. 2. Recz, stan. 11. Naczynie z obiektu

wałkami dookolnymi, pionowo karbowanymi. Powierzchnia zewnętrzna silnie chropowata [...]”, K. Siuchniński 1969, s. 14, Tab. I). Jego forma (w mniejszym stopniu zdobnictwo) odpowiada tak zwanym garnkom z podkrawędnią listwą falistą (Wellenleistentopf, Wulstleistentopf, A — Topf; C. J. Becker 1956; M. Buchvaldek 1986, s. 129 n. T.d.l.; J. Beran 1990, s. 20 t.d.l.; J. Winiger 1993, s. 9 n.).

T o p ó r kamienny (ryc. 3a) — wykonany z diabazu (ocena dr. P. Chachlikowskiego), był w profilu łódkowaty oraz miał przekrój trapezowaty, w partii ostrza trapezowaty, a w partii obucha nieregularnie owalny (granie silniej zaznaczone przy ostrzu i słabiej przy obuchu). Wymiary: $D = 12,5$ cm; $D1 = 6,5$ cm; $D2 = 4,1$ cm; $S = 5,6$ cm (wg propozycji opisu A. Koško 1979, Ryc. 2). Forma topora nie była jednoznaczna typologicznie. Nawiązywał on morfologicznie do typu toporów jutlandzkich (wg K. H. Brandta 1967, s. 49 n.; Entartete Bootaxt wg L. Kiliana 1955,

Ryc. 3. Recz, stan. 11. Materiały z obiektu: a — topór kamienny, b — siekierka krzemienista

s. 4 n.; typ 21, 2 wg A. Kości 1979, s. 31–32 t.d.l.), szczególnie toporów w typie wkrzańskim (typ Angermunde wg E. Sprockhoffa 1926, taf. I; typ 21, 3 wg A. Kości 1979, s. 33).

Siekierka krzemienista (ryc. 3b) — z grubym obuchem, czworościenna o zaokrąglonych powierzchniach czołowych i bocznych i łukowatym ostrzu wykonana z trudnego do identyfikacji, spatynowanego krzemienia (pasiastego? Rugijskiego?). Charakteryzowała się wystąpieniem w partii obucha i części partii ostrza strefy szlifowania oddzielonego granią od strefy gładzenia, która przechodziła płynnie w strefę polerowania (terminy wg W. Borkowskiego i W. Migala 1996, s. 143). Ostrze nie miało widocznych śladów używania. Cechy makromorfologiczne siekierki: A = 0,6 cm; B = 1,9 cm; C = 7,8 cm; D = 0,45 cm; E = 4,4 cm; F = ok. 1,5 cm; G = 3,8 cm; H =

2,2 cm; I = 1,1 cm (wg propozycji opisu W. Borkowskiego i W. Migala 1996, s. 153, Ryc. 8).

KWALIFIKACJA KULTUROWO-CHRONOLOGICZNA

Za determinujące w ocenie przynależności kulturowej obiektu należy uznać wystąpienie w nim topora oraz naczynia w typie garnka. Mniejszą wymowę miało domniemanie wystąpienie w zespole siekiery krzemiennej. Ze względu na stan zachowania nikłą przydatnością charakteryzowały się również uchwycone cechy obrządku pogrzebowego.

Topory o zbliżonej formie (bez względu na wątpliwości w precyzyjnej identyfikacji typologicznej) były typowe wyłącznie dla wytwórczości społeczności KCSZ. Strefą ich najliczniejszego występowania były tereny Jutlandii, Szlezwika-Holsztynu i Meklemburgii (K. V. Struve 1955, s. 15, Taf. 27; J. Jacobs 1991, s. 22), w mniejszym stopniu Pomorza (dotyczy w szczególności wczesnych toporów jutlandzkich). Podobnie było na terenie Niziny Wielkopolsko-Kujawskiej (A. Koško 1988, Ryc. 5). Łącznie z terenów Pomorza i Niziny Wielkopolsko-Kujawskiej publikowano dotychczas tylko 11 tzw. wczesnych toporów łódkowatych (seria B-C). Znacznie liczniej rejestrowano topory wkrzańskie, które na samym Pomorzu wystąpiły aż 63, na terenie Niziny Wielkopolsko-Kujawskiej 31 (P. Bobrowski 1992, s. 51). Ocenę chronologii zabytku utrudniały z jednej strony podobieństwo do „zdegradowanych” form typu B (wg K. V. Struve 1955), a z drugiej do toporów wkrzańskich. Topór miał cechy charakterystyczne dla form starszych i młodszych. Przykładem może być bardzo zbliżony morfologicznie topór z Kaszewa byłe woj. wrocławskie (W. Wojciechowski 1970, s. 90, przyp. 327, Tabl. XV: 10), różniący się jedynie bardziej centralną lokalizacją otworu, identyfikowany jako „zdegradowany” typ B3, wg K. V. Struve, który wiązano z II fazą rozwoju KCSZ na Dolnym Śląsku (odpowiadającej II fazie rozwoju KCSZ w Małopolsce — W. Wojciechowski 1970, s. 101–105). Podobne zabytki rejestrowane na Pomorzu identyfikowano mniej precyzyjnie jako „zdegradowane” topory łódkowate i datowano na późny neolit (L. Kilian 1955, s. 42, Abb. 232). Na terenie Szlezwiku-Holsztyna „zdegradowane” formy B3 były typowe dla fazy Bodengrabzeit (K. V. Struve 1955, s. 80–81). Za późniejszym datowaniem przemawiałaby identyfikacja danego topora z typem K8 wg K. V. Struve. W środowisku kultury grobów jednostkowych były one datowane najwcześniej na fazę Obergrabzeit (K. V. Struve 1955, s. 24), ale uznawano je za najbardziej typowe dla najpóźniejszych zespołów tej kultury (w Meklemburgii podkreślano silny związek z późnym odcinkiem Fg. III wg J. Jacobs 1991, s. 21 n.). Na terenie Pomorza tak identyfikowane topory występowały jako jedyne w zespołach grobowych razem z zabytkami ceramicznymi (K. Siuchniński 1972, s. 155). Miały się one pojawić już w starszej fazie rozwoju grupy dolnonadodrzańskiej (wkrzańskiej) KCSZ i trwać aż do jej zaniku (od środkowej do późnej fazy rozwoju tej grupy wg R. Schroedera 1951, s. 11 n.). Za późną identyfikacją

przemawiałby dodatkowo fakt podobieństwa analizowanego topora do prostych roboczych form, rejestrowanych w ugrupowaniach episznurowych, a także kultur epoki brązu (A. Prinke, J. Skoczyła 1980, s. 37 t.d.1.; J. Jacobs 1991, s. 24 n.).

Zarejestrowany garnek należał do typu naczyń szeroko rozpowszechnionych w środowisku środkowoeuropejskiej KCSZ. Dominował jednak wśród nich inny typ zdobnictwa, który cechowała pozioma listwa o przebiegu falistym (ukształtowana odciskami palcowymi) lub listwa o przebiegu poziomym, karbowana paznokciowo. W przypadku naczynia z Recza listwa była karbowana odciskami stempla. Dotychczas nie zarejestrowano form, tak zdobionego naczynia danego typu na terenie Niziny Wielkopolsko-Kujawskiej (fragmenty np. z Michalcza, byłe woj. poznańskie — M. Kobusiewicz, W. Tetzlaff 1971, Tab. 11: 5 — czy dotychczas niepublikowane z Pietrzykowa, stan. 3, byłe woj. konińskie, zbiory MAP nr inw. 1923: 47; Szczepidła, stan. 4, byłe woj. konińskie, zbiory MAP nr inw. 1949: 303, 1950:413, 670; Dębna, byłe woj. poznańskie, zbiory MAP nr inw. 1909: 1143). Jego najbliższą analogię zarówno pod względem formy, jak i zdobnictwa stanowiło naczynie ze stanowiska 2 w Dąbrównie, byłe woj. śląskie (identyfikowane mylnie jako domniemany KPL; K. Siuchniński 1969, s. 13, Tab. I) oraz naczynia rejestrowane w zespołach kultury rzucewskiej (L. Kilian 1955, Abb. 65–70; 301: a1, a2) oraz złockiej (Z. Krzak 1970, Ryc. 49c). Licznie występowały również zbliżone naczynia w pozostałościach osad społeczności kultury grobów jednostkowych w okolicach Magdeburga (identyfikowane zarówno jako garnek, jak i puchar Kerbleistenbecher; J. Beran 1990, Taf. 5: 5, 16, 18, 19, 22; 10: 23, 25; 11: 3; 11: 1, 3; 13: 37; 14: 7). Z drugiej strony motywem zdobniczym w postaci karbowanej listwy naczynie to nawiązywało do specyficznych form KCSZ z terenu Małopolski tzw. typ Książnice Wielkie (J. Machnik 1966, s. 38; A. Kempisty 1978, s. 253).

Formę i zdobnictwo podobnych naczyń wywodzono z naczyń zasobowych KPL oraz kultury Michelsberg (E. Petersen 1932, s. 66 n.; C. J. Becker 1956, s. 67, przyp. 2, 3; Z. Krzak 1980, s. 37). Naczynia takie rejestrowane w materiałach kultury rzucewskiej były opisywane jako imitacja naczyń KPL (L. Kilian 1955, s. 78 n.). W szczególności cechy morfologii i zdobnictwa analizowanego naczynia nawiązywały do wytwórczości naczyń społeczności KPL (np. naczynia z Gródka Nadbużnego; Leźnicy, byłe pow. Włodzimierz Wołyński oraz Krężnicy Jarej, byłe pow. Lublin), miały identycznie uformowaną górną część szyjki oraz listwy (pojedyncze lub podwójne) karbowane palcem i paznokciem oraz stempelkiem o różnej szerokości (S. Nosek 1947, Ryc. 2: a, b, 1; 3: 2; T. Poklewski 1958, Tab. VI; J. Jazdowska-Król 1961: 209, Tab. I: 11, 12, 13, 15). Forma tych naczyń była popularna zarówno w grupie południowej KPL (Z. Krzak 1968, przyp. 56; 1969, s. 245 n.), jak i wschodniej (K. Jażdżewski 1936, s. 245). Takie cechy, jak: chropowacony brzusec oraz pogrubiony wylew, karbowany w strefie pz. Były typowe również dla naczyń zasobowych KPL na całym obszarze jej występowania (K. Jażdżewski 1936, s. 114, 116. Ryc. 12, 32, 34; C. J. Becker 1956, s. 67, przyp. 2, 3).

Miały one również pogrubioną, wychyloną krawędź, listwy, karbowania i odciski palcowe (K. Jażdżewski 1936, s. 73, 118, 253, 257; Z. Podkowińska 1951, Tabl. XXII, XLIV, XLV; B. Burchard, A. Ejer 1964, Tabl. X: 6, 9, XII: 6, XIII: 4). Choć motyw karbowanej listwy występował już w najwcześniejszych materiałach KCSZ, identyfikowanych z horyzontem paneuropejskim (na pucharach — J. Machnik 1966, s. 25 i amforach w typie A — M. Buchvaldek 1986, Abb. 4: c, d; 5: 33; 6: 45; 11: 68 jako tzw. Zwischenzier) także w najwcześniejszych materiałach osadowych (np. kultury grobów jednostkowych w Meklemburgii — J. Jacobs 1992, Abb. 3: 5 i rejonie Magdeburga — J. Beran 1990, Taf. 13: 16; 14: 51; 38: 2, 5; 41: 7) to listwy karbowane ukośnymi nacięciami oraz nakłuciami występujące na naczyniach w typie Książnice Wielkie uważano za przejaw lokalnych tradycji w wytwórczości ceramicznej (J. Machnik 1966, s. 194).

W przypadku zarejestrowanego garnka, podobnie jak i naczyń w typie Książnice Wielkie oraz tzw. naczyń workowatych w kulturze złockiej, tradycji pucharowej doszukiwano się również w technologicznym wymiarze wytwórczości tych naczyń (J. Machnik 1964, s. 339 n.). W naszym przypadku naczynie zostało wykonane w technologii najbliższej cechom horyzontu późnopucharowego grupy wschodniej KPL (L. Czerniak, A. Koško 1980, s. 269 n.) oraz horyzontu paneuropejskiego KCSZ (J. Machnik 1966, s. 39 n.). Nie odpowiadało natomiast klasycznym normom wytwórczości naczyń KCSZ na danym obszarze (A. Koško 1979, s. 104, Tab. 19).

Istotna dla oceny poziomu chronologicznego omawianego naczynia wydawała się jego relacja względem typowych dla KCSZ garnków z podkrawędną listwą falistą (Wellenlaeistentopf). Nie była ona dotychczas przedmiotem osobnych studiów. Na podstawie przedstawionych wyżej przesłanek forma, a przede wszystkim zdobnictwo naczynia zarejestrowanego w grobie w Reczu wydawały się archaiczne względem naczyń garnkowatych zdobionych podkrawędną listwą falistą. Oba typy naczyń były zbliżone morfologicznie i w obu wypadkach formą nawiązywały do naczyń KPL. Tym niemniej tylko zdobnictwo w postaci karbowanych stempelkiem listew umieszczonych w strefie podkrawędnej zewnętrznej było typowe dla wytwórczości KPL. Pojawiająca się później listwa falista miała być przetworzeniem danego motywu. Naczynie z Recza wydawało się starsze stylistycznie od naczyń garnkowatych z podkrawędną listwą falistą. Garnki w typie Wellenlaeistentopf występowały powszechnie na terenie Europy Środkowej już od poziomu horyzontu paneuropejskiego KCSZ. Zaproponowano nawet, aby uznać je za jeden z wyznaczników danej fazy rozwoju KCSZ (M. Buchvaldek 1986, s. 129 t.d.l.). O związku z danym horyzontem miało świadczyć jego rozpowszechnienie (od Finlandii do Szwajcarii) oraz występowanie w kontekście innych wyznaczników horyzontu w postaci pucharów i amfor w typie A (M. Buchvaldek 1986a, s. 147 t.d.l.; J. Beran 1990, s. 23). Hipotezę tę uwiarygodniły datowania metodą ^{14}C (data 2700 ± 70 conv. b.c. grobu z Kruszy Podlotowej, stan. 2, byłe woj. bydgoskie — A. Koško w druku) oraz dendrochronologiczną (zespoły KCSZ z terenów Szwajcarii — J. Winiger 1993, s. 17 n.). Wiele trudności sprawiała ocena określenia czasu zaniku występowania tego typu naczyń (C. J. Becker 1956, s. 65 n.;

E. Strahm 1990, s. 83 n. T.d.l.). Przyjęto możliwość ich przeżywania się w kolejnych fazach rozwojowych lokalnego KCSZ (najpełniej udokumentowano w zespołach z Jutlandii i Szwajcarii — C. J. Becker 1956, s. 65–66, przyp. 3, Fig. 1; J. Winiger 1993, s. 49).

Przyjmując powyższe założenia, garnek z Recza należałoby uznać za starsznurowy i identyfikować z najwcześniejszymi fazami rozwoju KCSZ na Nizinie Wielkopolsko-Kujawskiej. Tak wczesne datowanie danego naczynia potwierdzałyby zespoły osadowe kultury grobów jednostkowych z okolic Magdeburga (horyzont Gerwisch — J. Beran 1990, Taf. 10: 23, 25; 11: 3, 5). W porównaniu z garnkiem z podkrędną listwą falistą naczynie to nie występowało tak powszechnie. Drugą z dopuszczalnych hipotez byłoby uznanie pojawienia się danego naczynia za efekt lokalnego oddziaływania KPL na społeczności formujących się grup lokalnych KCSZ (analogicznie do naczyń w typie Książnice Wielkie). Za pierwszym rozwiązaniem wydaje się optować zbieżność cech, zarówno stylistycznych, jak i technologicznych względem norm wytwórczości naczyń KPL oraz horyzontu paneuropejskiego KCSZ.

Najmniej dystynktywne kulturowo i chronologicznie dla analizowanego zespołu było wystąpienie w nim siekiery czworościennej z grubym obuchem (K. H. Brandt 1967, s. 123–126). Najpowszechniej występował w zespołach KAK i KPL (T. Wiślański 1966, Ryc. 12: 12; 25: 3; 54: 3; B. Balcer 1983, s. 142, 209; W. Borkowski, W. Migal 1996, s. 141), ale również KCSZ, kultury grobów jednostkowych i kultury złockiej (T. Waga 1931, Tabl. IV: 4; K. H. Brandt 1967, przyp. 1013–1018; D. Schünemann 1981, Abb. 2: 3; Z. Krzak 1961, s. 145; 1970, Ryc. 117d). Sugerowano, iż zabytki takie wykonane z krzemienia pasiastego pod względem morfometrii nie wykazują żadnych różnic kulturowych (W. Borkowski, W. Migal 1996, s. 164). Zabytek ten odpowiadał więc chronologii pozostałych elementów wyposażenia grobu. O możliwości jego późnego datowania, w obrębie źródeł KCSZ, mogło świadczyć wielokrotne wystąpienie podobnych (morfologicznie) zabytków na terenie Niemiec w zespołach z ceramiką w typie Mansfeld oraz częste wraz z toporami w typie K wg K. V. Struve (K. H. Brandt 1967, s. 125).

Pozostałe elementy obrządku pogrzebowego również nie kolidowały z identyfikacją wynikającą z cech zdeponowanych w nim zabytków. Pojedyncze groby szkieletowe należały do typowych dla społeczności KCSZ (J. Machnik 1979, s. 337). Lokalizowano je, podobnie jak w Reczu, na „wierzchołkach lub najwyższych punktach grzbietów...”, a „Ich odległość od rzeki lub potoku jest zwykle nieduża” (J. Machnik 1966, s. 57). Mniej powszechne było deponowanie w grobach darów zwierzęcych, ale spotykano je również w obrządku pogrzebowym najwcześniejszych faz KCSZ (A. Kempisty 1978, s. 369 t.d.l.).

Nietypowość zarejestrowanego grobu polegała na wystąpieniu w jednym zespole naczynia o cechach starsznurowych oraz domniemanie późnego typologicznie topora (w wypadku zaakceptowania jego identyfikacji z typem K8 wg K. V. Struve). Istotny źródłowo było również fakt zarejestrowania w grobie naczynia w typie garnka, czego nie dokumentowana dotychczas na terenie Niziny Wielkopolsko-Kujawskiej.

Zespół potwierdził sygnalizowaną wcześniej możliwość przeżywania się technologicznych cech pucharowych w wytwórczości naczyń społeczności KCSZ aż do poziomu grup lokalnych KCSZ (H. Klunder 1988, s. 45 n.). Świadczyć mogła o polinearnym rozwoju KCSZ na terenie Niziny Wielkopolsko-Kujawskiej, podobnie jak to sugerowano dla obszaru Małopolski (J. Machnik 1994, s. 7 n.). Manifestowało się to odmienną intensywnością występowania cech identyfikowanych jako różnogenetyczne lub różnoczasowe w poszczególnych ugrupowaniach KCSZ (możliwość paralelnego funkcjonowania społeczności starsznurowych oraz grup lokalnych KCSZ).

Konkludując powyższe spostrzeżenia, sytuację udokumentowaną w Reczu, można by wyjaśnić przynajmniej trojako: jako zespół z poziomu horyzontu środkowo-europejskiego, jako efekt przeżywania się zespołu cech starsznurowych na poziomie grup lokalnych lub jako modyfikację cech KCSZ poprzez lokalną tradycję KPL, która to dokonała się dopiero na poziomie grup lokalnych KCSZ.

Bibliografia

Becker C. J.

- 1956 *Coarse Beakers with „Short-wave Moulding”*, Proceedings of the Prehistoric Society, t. XXI, s. 65–71.

Beran J.

- 1990 *Funde der Einzelgrabkultur im Bezirk Magdeburg*, Neolithische Studien IV, Wissenschaftliche Beitraege (L21).

Bobrowski P.

- 1992 *Kultura ceramiki sznurowej w Polsce północno-zachodniej* (maszynopis pracy magisterskiej, IP UAM).

Borkowski W., Migal W.

- 1996 *Ze studiów nad użytkowaniem siekier czworościennych z krzemienia pasiastego*, [w:] *Z badań nad wykorzystaniem krzemienia pasiastego. Studia nad gospodarką surowcami krzemiennymi w pradziejach*, t. 3, Warszawa, s. 141–166.

Brandt K. H.

- 1967 *Studien über steinere Äxte und Beile der jüngeren Steinzeit und der Stain- Kupferzeit Nordwestdeutschlands*, Hildesheim.

Buchvaldek M.

- 1986 *Zum gemeineuropäischen Horizont der Schnurkeramik*, Prähistorische Zeitschrift, Bd. 61, s. 129–151.

Burchard B., Eker A.

- 1964 *Osada ludności czasz lejowatych w Książnicach Wielkich, pow. Kazimierza Wielka*, [w:] *Studia i materiały do badań nad neolitem Małopolski*, Prace Komisji Archeologicznej Oddziału PAN w Krakowie, Nr 4, s. 267–327.

Czebreszuk J., Szmyt M.

- 1992 *Osadnictwo neolityczne i wczesnobrązowe w Dębach, woj. wrocławskie, stanowisko 29*, Poznań – Inowrocław.

Czerniak L., Kośko A.

- 1980 *Zagadnienie efektywności poznawczej analizy chronologicznej ceramiki na podstawie cech technologicznych. Z problematyki badań nad datowaniem technologicznym ceramiki kultur neolitycznych w strefie Kujaw*, AP, t. XXV, s. 247–280.

Galon R.

- 1973 *Regiony naturalne*, [w:] *Województwo bydgoskie*, Poznań, s. 71–76.

Jacobs J.

- 1991 *Die Einzelgrabkultur in Mecklenburg – Vorpommern*, Beitrage zur Ur- und Frühgeschichte Mecklenburg-Vorpommerns, Bd. 24, Schwerin.
1992 *Die Einzelgrabkultur in Mecklenburg – Vorpommern*, Praehistorica, t. XIX, s. 247–253.

Jazdowska-Król J.

- 1961 *Osada kultury pucharów lejkowatych w Leźnicy pow. Włodzimirz Wołyński*, MS, t. VII, s. 201–214.

Jażdżewski K.

- 1936 *Kultura pucharów lejkowatych w Polsce Zachodniej i Środkowej*, Poznań.

Kempisty A.

- 1978 *Schylek neolitu i początek epoki brązu na Wyżynie Małopolskiej w świetle badań nad kopcami*, Warszawa.

Kilian L.

- 1955 *Haffküstenkultur und Ursprung der Balten*, Bonn.

Klunder H.

- 1988 *Groby ludności kultury ceramiki sznurowej w Podgaju, gm. Aleksandrów Kujawski, woj. wrocławskie, stan. 6a*, FAP, t. XXXVI, s. 45–51.

Kobusiewicz M., Tetzlaff W.

- 1971 *Materiały do osadnictwa w epoce kamienia na terenie powiatu gnieźnieńskiego*, FAP, t. XXII, s. 11–33.

Kostrzewski J.

- 1939-1948 *Od mezolitu do okresu wędrówek ludów*, [w:] *Prahistoria ziem Polski*, Warszawa – Kraków – Łódź – Poznań – Zakopane, s. 118–360.

Kośko A.

- 1979 *Rozwój kulturowy społeczeństw Kujaw w okresach schyłkowego neolitu i wczesnego okresu epoki brązu*, Poznań.
1981 *Udział południowo-wschodnioeuropejskich wzorców kulturowych w rozwoju niżowych społeczeństw kultury pucharów lejkowatych*, Poznań.
1988 *Rozwój kulturowy społeczeństw Kujaw w okresach schyłkowego neolitu oraz interstadium epok neolitu i brązu w aspekcie recepcji egzogennych wzorców*

kulturotwórczych, [w:] *Kontakty pradziejowych społeczeństw Kujaw z innymi ludami Europy*, Inowrocław, s. 145–183.

1991 *Specyfika rozwoju kulturowego społeczeństwa Niżu olski w dobie schyłkowego neolitu i wczesnej epoki brązu. Zarys problematyki*, LMA, t. VI, s. 23–37.

1992 *Z badań nad tzw. horyzontem starsznurowym w rozwoju późnoneolitycznej kultury społeczeństw Kujaw*, AUL, Folia Archaeologica, t. 16, s. 85–95.

(w druku) *Ramy chronologiczno-genetyczne cech „horyzontu A” w rozwoju kujawskiej KPL, Frühe schnurkeramischen Kulturen. Der A-Horizont Fiktion oder Faktum? Internationales Symposium im Jutland 2 bis 7 Mai 1994.*

Krzak Z.

1961 *Materiały do znajomości kultury złockiej*, Wrocław.

1968 *Wstęp do chronologii kultury złockiej*, Światowid, t. 29, s. 95–113.

1969 *Złotakultur und Schnurkeramik*, Veröffentlichungen des Landesmuseums für Vorgeschichte in Halle, Bd. 24, s. 245–254.

1970 *Cmentarzysko kultury złockiej „Nad Wawrem” w Złotej*, Wrocław – Warszawa – Kraków.

1980 *Geneza i chronologia kultury ceramiki sznurowej w Europie*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk.

Kurzawa J.

1997 *Tło genetyczne KPL w rozwoju niżowych społeczeństw KCSZ w strefie wielkodołinnej międzyrzecza Odry i Wisły* (maszynopis pracy doktorskiej, Wydział Historyczny UAM).

Machnik J.

1964 *Groby kultury ceramiki sznurowej w Książnicach Wielkich, pow. Kazimierza Wielka*, [w:] *Studia i materiały do badań nad neolitem Małopolski*, s. 339–371.

1966 *Studia nad kulturą ceramiki sznurowej w Małopolsce*, Wrocław – Warszawa – Kraków.

1979 *Krąg kulturowy ceramiki sznurowej*, [w:] *Prahistoria ziem polskich*, t. II, Neolit, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk, s. 337–411.

1994 *Dwa nurty rozwojowe KCSZ w Małopolsce*, SA, t. XLVI, s. 7–12.

Nosek S.

1947 *Materiały neolityczne z lubelszczyzny*, Annales UMCS, t. II, z. 2, s. 191–230.

Petersen E.

1932 *Ein eigenartiger jungsteinzeitlicher Gefrest aus Opperau, Kr. Breslau, Altschlesien*, Bd. IV, s. 66–69.

Podkowińska Z.

1951 *Osada neolityczna na górze Gawroniec w Ćmielowie, pow. Opatów*, WA, t. XVII.

Poklewski T.

1958 *Osada kultury pucharów lejkowatych w Gródku Nadbużnym (stanowisko 1c)*, AP, t. II, z. 2, s. 287–328.

Schroeder R.

- 1951 *Die Nordgruppe der Oderschmurkeramik*, Vorgeschichtliche Forschungen, Bd. 14, Berlin.

Schünemann D.

- 1981 *Bemerkungen zu Funden der nordwestdeutschen Einzelgrabkultur*, Jahresschrift für mitteldeutsche Vorgeschichte, Bd. 64, s. 89–104.

Siuchniński K.

- 1969 *Klasyfikacja czasowo-przestrzenna kultur neolitycznych na Pomorzu Zachodnim*, cz. I: *Katalog źródeł archeologicznych*, Szczecin.
1972 *Klasyfikacja czasowo-przestrzenna kultur neolitycznych na Pomorzu Zachodnim*, cz. II: *Opracowanie analityczne*, Szczecin.

Sprockhoff E.

- 1926 *Die Kulturen der jüngeren Steinzeit in der Mark Brandenburg*, Vorgeschichtliche Forschungen, Bd. 1, 1924–1926, Berlin.

Strahl E.

- 1990 *Das Endneolithiken im Elb-Weser-Dreieck*, Veröffentlichungen der urgeschichtlichen Sammlungen des Landesmuseums zu Hannover, Bd. 36.

Struve K. V.

- 1955 *Die Einzelgrabkultur in Schleswig-Holstein und ihre kontinentalen Beziehungen*, Neumünster.

Waga T.

- 1931 *Kultura nadodrzańskiej ceramiki sznurowej w Wielkopolsce*, Poznań.

Winiger J.

- 1993 *Dendrodatierte Schnurkeramik der Schweiz*, Praehistorica, t. XX, s. 9–118.

Wojciechowski W.

- 1970 *Zagadnienie chronologii relatywnej kultur młodszej epoki kamienia na Dolnym Śląsku na tle środkowoeuropejskiej systematyki neolitu*, AUW, No 112, Studia Archeologiczne III, Wrocław.

SPÄTNEOLITHISCHES GRAB AUS RE CZ, FST. 11, GEM. ROGOWO, EHEMALIGE WOJ. BYDGOSZCZ

ZUSAMMENFASSUNG

Die Fundstelle 11 in Recz liegt in der Hochlandzone, auf der Kulmination einer kleinen Erhöhung einer Oberflächenmoräne (Abb. 1). Diese Fundstelle wurde zufällig durch einen Einwohner von Recz gefunden und das vermutliche Grab während des mechanischen Kieselabbaus vernichtet.

Es war wahrscheinlich ein Grubengrab, in dem ein Tote mit Grabbeigaben in Form von Fragmenten eines unbestimmten Tieres und drei Gegenständen d.h. einem Topf, einem Beil und einer kleinen Axt begraben wurde. Das Geschlecht des Toten ist unbestimmt, er war über 30 Jahre alt.

Der Topf aus dem Grab (Abb. 2) wurde aus dem Ton mit großer Beigabe des keramischen Grobschotters und kleinen Mengen feinkörnigen Kiesels ausgeführt. Sowohl die Außen- als auch die Innenfläche charakterisierte das Auftreten einer tiefen Holperigkeit in Form des Reibens und Verschmierens. Dieses

Gefäß war auf der ganzen Ausgußfläche mit zwei Reihen schräger, unsorgfältiger Abdrücke verziert. Diese Form knüpfte typologisch an Gefäße, die als "Vorratstöpfe mit S-Profil, mit einer mittels Finger gekerbten Leiste am Hals und mit der mittels eines kleinen Besens beschmierten Oberfläche", als "Bechergefaß" identifiziert wurden oder im kleineren Grad an die so genannten Töpfe mit Wellenleistentopf ("Wellenleistentopf", "Wulstleistentopf", "A-Topf", "Coarse Beakers with Short- Wave Moulding" an. Der Topf gehört zu diesen Gefäßformen, die im Milieu der mitteleuropäischen Schnurrkeramikkultur sehr verbreitet waren. Die Form und Ornamentik von ähnlichen Gefäßen wurde von den Vorratsgefäßen der Trichterbecherkultur und der Michelsberg-Kultur "hergeleitet". Insbesondere die morphologischen und Ornamentikeigenschaften des analysierten Gefäßes knüpften an die Gefäßherstellung der Gemeinschaft der Trichterbecherkultur an.

Die "Bechertradition" suchte man auch, im Falle des freigelegten Topfes, in der Technologie der Produktion dieser Gefäße.

Das Steinbeil (Abb. 3a) wurde aus Diabas ausgeführt und seine Form ist typologisch nicht eindeutig. Morphologisch knüpfte es an "jutlandische" Beile, "Entartete Bootaxt", insbesondere an die Beile vom "Angermündentyp" an. Die Beile mit ähnlicher Form (abgesehen von den Zweifeln betreffs der präzisen typologischen Identifizierung) waren ausschließlich für die Produktion der Schnurrkeramikkultur Gemeinschaft in Mitteleuropa typisch. In diesem Milieu sind als typischer für die Komplexe mit der spätesten Chronologie zu anerkennen.

Die freigelegte Axt aus Feuerstein (Abb. 3b) ist eine vierwändige Axt mit dickem Rücken. Solche Funde findet man oft in den Beigaben bei verschiedenen neolithischen Kulturen. Am häufigsten traten sie in den Komplexen der Kugelamphorenkultur und der Trichterbecherkultur, aber auch in der Schnurrkeramikkultur, Einzelgräberkultur sowie Złota-Kultur auf.

Die Innovation des freigelegten Grabes beruhte auf dem Auftreten in einem komplex eines Gefäßes mit "alten Schnüreeigenschaften" sowie auf der Vermutung eines "typologisch späten" Beils (bei der Akzeptanz seiner Identifizierung mit dem Typ K8 nach K.V. Struve).

Der in Recz freigelegte Komplex könnte chronologisch wenigstens auf dreierlei Weise qualifiziert werden:

- als ein Komplex aus dem Niveau des mitteleuropäischen Horizonts,
- als ein Effekt des "Veraltens des Komplexes der Schnüreeigenschaften" auf dem Niveau von Lokalgruppen,
- als Modifizierung der Eigenschaften der Schnurrkeramikkultur durch die lokale Tradition der Trichterbecherkultur, die erst auf dem Niveau der "Lokalgruppen" der Schnurrkeramikkultur erfolgte.

Abbildungen

1a und 1b. Recz, Gem. Rogowo. Lage der Fundstelle 11. Gez. Ł. Ranoszek

2. Recz, Fst. 11, Gem. Rogowo. Gefäße aus dem Objekt, Gez. J. Kędelska

3. Recz, Fst. 11. Gem. Rogowo. Funde aus dem Objekt (a) Steinbeil; b) kleine Feuersteinaxt). Gez. J. Kędelska

Adresy autorów:

dr Jacek Kurzawa
Instytut Prahistorii UAM
ul. Św. Marcin 78
61-809 Poznań

mgr Tomasz Janiak
Muzeum Początków Państwa Polskiego
ul. Kostrzewskiego 1
62-200 Gniezno

V, Poznań 2000

213–224

BOGDAN WALKIEWICZ

GRÓB Z OKRESU HALSZTACKIEGO ZE STRYKOWA, GM. STĘSZEW, BYŁE WOJ. POZNAŃSKIE

Przypadkowego odkrycia zespołu grobowego dokonał w październiku 1993 roku, podczas prac ziemnych na działce rekreacyjnej, p. T. Napieralski. Po odsłonięciu stropu jednego naczynia, nie naruszając struktury zespołu, znalazca natychmiast powiadomił Dział Konserwatora Zabytków Archeologicznych Muzeum Archeologicznego w Poznaniu. Umożliwiło to pracownikom Działu KZA przeprowadzenie metodycznej eksploracji i wykonanie pełnej dokumentacji odkrytego zespołu.

Stanowisko dotychczas nie było znane, pomimo przeprowadzenia na tym obszarze badań w ramach AZP. Po odkryciu oznaczone zostało jako Strykowo, stan. 40. Położone jest nad Jeziorem Strykowskim, w odległości około 100 m od wschodniego brzegu jeziora, około 300 m na zachód od szosy Strykowo — Sapowice, w odległości około 1300 m na północ od miejscowości Strykowo, na terenie rolniczym, rozparcelowanym na działki rekreacyjne (ryc. 1). Grób odkryto na działce należącej do E. Napieralskiego. Zarejestrowano go bezpośrednio przy wschodniej granicy działki, w odległości około 4,5 m od granicy północnej i około 17 m od południowej granicy działki.

Inwentarz grobu stanowiło trzydzieści naczyń, zachowanych w całości bądź fragmentarycznie.

MATERIAŁY

1. P o p i e l n i c a — naczynie wazowate o baniastym brzuścu i krótkiej zwężającej się ku górze szyjce, zdobione na przejściu szyjki w brzusec dookólną linią rytą, nad nią linia przerywana, złożona z lekko ukośnych nacięć. Poniżej, w górnej części brzuśca zdobione ukośnymi podwójnymi liniami rytymi w układzie zygzaków zakończonych od dołu dołkami. Wątek ten poprzedzielany jest w trzech miejscach

kolistymi dołkami otaczającymi guzek. Wymiary: wysokość 19,5 cm; średnica otworu 21 cm; średnica dna 11,5 cm (ryc. 3: 16)

2. P o p i e l n i c a — naczynie wazowate o baniastym brzuścu i krótkiej szyjce, zdobione na przejściu szyjki w brzusiec dookólną linią rytą, na niej rozmieszczone trzy guzki, każdy otoczony od dołu trzema półkolistymi żłobkami. Wymiary: wysokość 16,5 cm; średnica otworu 16 cm; średnica dna 9 cm (ryc. 3: 15)

3. P o p i e l n i c a — amfora o baniastym brzuścu i wysokiej, zwężającej się ku górze szyjce, przy wylewie lekko rozchylonej. Na przejściu szyjki w brzusiec dwa duże ucha. Niezdobiona. Wymiary: wysokość 21 cm; średnica otworu 15 cm; średnica dna 8,8 cm (ryc. 3: 13)

4. P o p i e l n i c a — zachowana dolna część naczynia wazowatego o niestarannie wykończonej powierzchni (ryc. 3: 14)

5. Fragment ł y ż k i (?) o powierzchni niestarannie wykończonej (ryc. 3: 1)

6. C z e r p a k z wklęsłym dnem, niezdobiony. Wymiary: wysokość 2,5 cm; średnica otworu 7 cm (ryc. 3: 2)

7. C z e r p a k z lekko wyodrębninym brzegiem, dnem wklęsłym, zdobiony pod wylewem dookólną linią rytą, poniżej liniami ukośnymi. Wymiary: wysokość 3,5 cm; średnica otworu 8 cm (ryc. 3: 3)

8. C z e r p a k zachowany fragmentarycznie, z lekko wychyloną na zewnątrz krawędzią, wklęsłym dnem, zdobiony motywem ukośnej drabinki. Wymiary: wysokość 3,5 cm; średnica otworu 8 cm (ryc. 3: 4)

9. A m f o r k a dwuucha, niezdobiona. Wymiary: wysokość 7 cm; średnica otworu 5 cm (ryc. 3: 5)

10. Małe n a c z y n i e w a z o w a t e z baniastym brzuścem i wąską, rozchyloną na zewnątrz szyjką, zdobione na przejściu szyjki w brzusiec podwójną linią rytą, pod nią ukośne pasma podwójnych linii rytych. Wymiary: wysokość 5,5 cm; średnica otworu 2,5 cm (ryc. 3: 6)

11. A m f o r k a dwuucha, niezdobiona. Wymiary: wysokość 5 cm; średnica otworu 3,2 cm; średnica dna 2 cm (ryc. 3: 7)

12. Fragment n a c z y Ń k a w a z o w a t e g o (?) o niestarannie wykończonej powierzchni, niezdobione (ryc. 3: 8)

13. Fragmenty c z a r k i z baniastym brzuścem i krótką, wywiniętą na zewnątrz szyjką, zdobione ornamentem festonowym poprzedzielanym grupami ukośnych linii. Wymiary: wysokość 6,5 cm; średnica otworu 8 cm (ryc. 3: 9)

14. A m f o r a z dwoma uchami na przejściu szyjki w brzusiec, zdobione dookólną linią rytą oddzielającą szyjkę od brzuśca, poniżej dwa dołki koliste otaczające guzek, nad każdym z nich trzy mniejsze dołki koliste. Wymiary: wysokość 13 cm; średnica otworu 13 cm; średnica dna 6,6 cm (ryc. 3: 10)

15. Fragmenty n a c z y n i a w a z o w a t e g o z baniastym brzuścem, zdobione zapewne dookólną linią rytą na przejściu szyjki w brzusiec i motywem ukośnej drabinki poniżej linii rytej (ryc. 3: 11)

16. **K u b e k** z wyodrębnioną szyjką, wylewem wywiniętym na zewnątrz, zdobiony dookoła linią rytą na przejściu szyjki w brzusiec, poniżej pasmami ukośnych linii rytých. Wymiary: wysokość 10 cm; średnica otworu 12 cm; średnica dna 7 cm (ryc. 3: 12)

17. Fragmenty głębokiej **m i s y** stożkowej o powierzchni niestarannie wykończonej. Wymiary: wysokość 5 cm; średnica otworu 8 cm; średnica dna 3 cm (ryc. 4: 1)

18. **M i s a** stożkowa z brzegiem pogrubionym. Wymiary: wysokość 5 cm; średnica otworu 12 cm; średnica dna 4 cm (ryc. 4: 2)

19. Fragmenty **m i s y** (?) stożkowej (ryc. 4: 3)

20. Fragmenty **m i s y**. Wymiary: wysokość 8,5 cm; średnica otworu 15 cm; średnica dna 5 cm (ryc. 4: 6)

21. **M i s a** z brzegiem pogrubionym. Wymiary: wysokość 9 cm; średnica otworu 23 cm; średnica dna 9 cm (ryc. 4: 9).

22. Fragmenty **m i s y** z pogrubionym brzegiem. Średnica otworu 19 cm (ryc. 4: 10)

23. Fragmenty **m i s y** z pogrubionym brzegiem. Średnica otworu 24 cm (ryc. 4: 11)

24. Fragmenty **m i s y** z pogrubionym brzegiem, zdobionym pasmami ukośnych żłobków. Wymiary: wysokość 8 cm; średnica otworu 22 cm; średnica dna 7 cm (ryc. 4: 12)

25. **M i s a** z pogrubionym brzegiem zdobionym na całym obwodzie ukośnymi żłobkami. Wymiary: wysokość 8,5 cm; średnica otworu 23 cm; średnica dna 10 cm (ryc. 4: 13)

26. **M i s a** z pogrubionym brzegiem zdobionym pasmami żłobków, dno na wewnętrznej stronie zdobione dwoma żłobkami w kształcie nieregularnego krzyża. Wymiary: wysokość 7,5 cm; średnica otworu 21 cm; średnica dna 8 cm (ryc. 4: 14)

27. **N a c z y n i e d o n i c z k o w a t e** z lekko wyodrębnionym, wychylonym na zewnątrz brzegiem, o powierzchni niestarannie wykończonej. Wymiary: wysokość 7,8 cm; średnica otworu 10 cm; średnica dna 4,5 cm (ryc. 4: 4)

28. **N a c z y n i e d o n i c z k o w a t e** o niestarannie wykończonej powierzchni. Wymiary: wysokość 10 cm; średnica otworu 12 cm; średnica dna 8 cm (ryc. 4: 5)

29. Fragment **t a l e r z a** krążkowego, zdobionego z jednej strony dołkami paznokciowymi (ryc. 4: 7)

30. **T a l e r z** krążkowy zdobiony z jednej strony dołkami paznokciowymi, z otworem w środku. Średnica 9,4 cm (ryc. 4: 8)

Odkryty zespół grobowy należy do typu pochówków wielopopielnicowych. Grób nakryty był brukiem kamiennym. Zawierał trzydzieści naczyń (ryc. 2). Cztery największe naczynia pełniły funkcję popielnic. Trzy z nich ustawione zostały obok siebie na północnym obrzeżu grobu, czwarta usytuowana była w narożniku południowo-zachodnim grobu. Wszystkie popielnice nakryte były misami. Spąg grobu

znajdował się na głębokości około 80 cm od poziomu gruntu. Z pewnością można powiedzieć, że trzy popielnice, ustawione obok siebie, zostały złożone do grobu w jednym czasie. Czwarta popielnica, złożona w przeciwległym narożniku mogła być dostawiona później. Nie można też wykluczyć, że popielnica, wraz z kilkoma towarzyszącymi jej naczyniami stanowi oddzielny pochówek, wkopany przypadkowo w skraj wcześniejszego grobu. Problemu tego nie można jednoznacznie rozwiązać, gdyż nie zachowały się żadne zarysy jamy bądź jam grobowych.

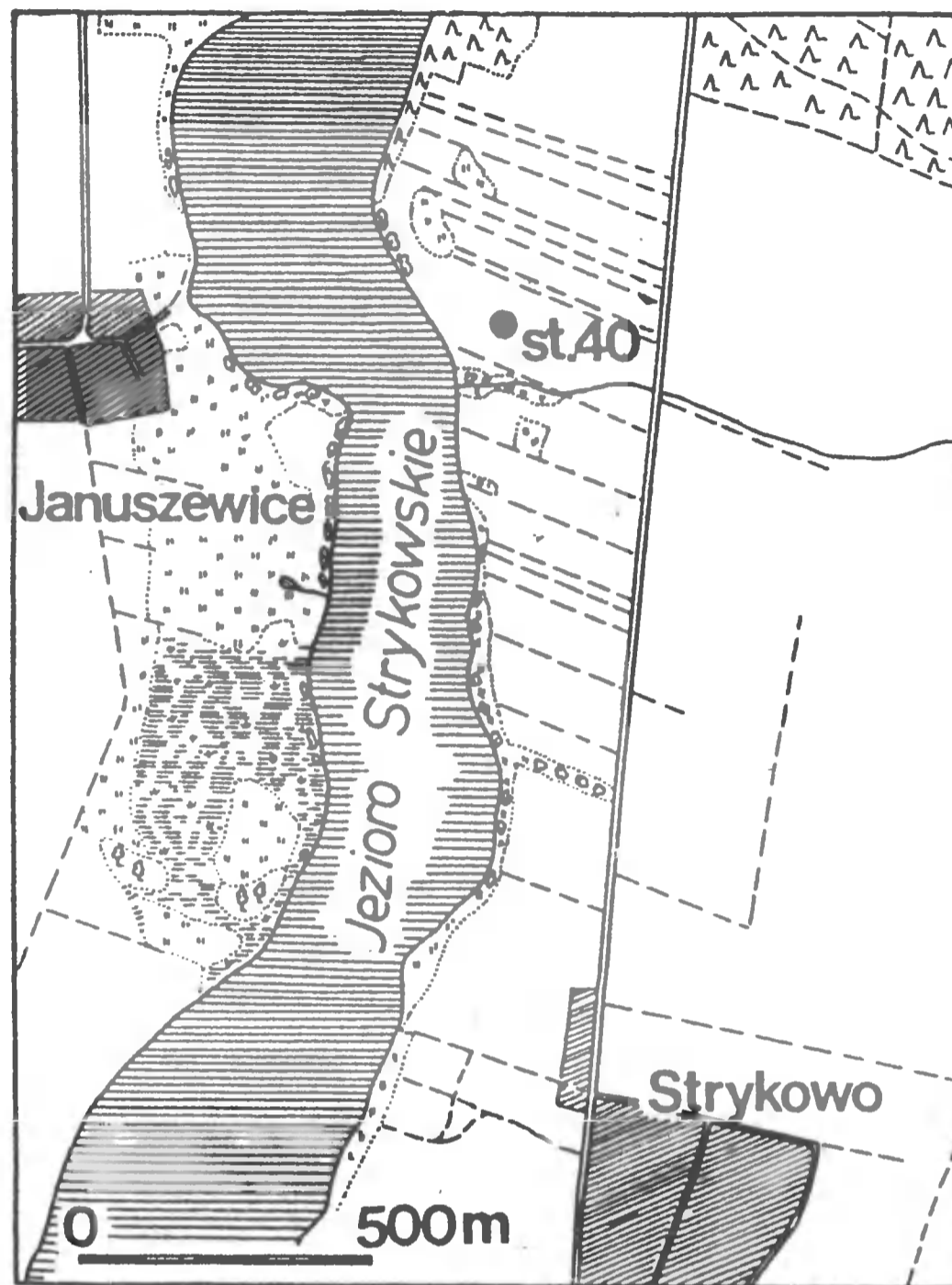
Na podstawie analizy antropologicznej, wykonanej przez dr Elżbietę Miłosz z Instytutu Antropologii UAM w Poznaniu, można stwierdzić, że w popielnicy nr 1 pochowany został jeden osobnik płci żeńskiej, średniego wzrostu (160–164 cm), zmarły w wieku około 30–40 lat. Kości w popielnicy ułożone były w ten sposób, że w górnych warstwach dominowały górne części szkieletu, natomiast w warstwie dolnej kości kończyn dolnych. W popielnicy nr 3 złożone zostały kości jednego osobnika, dziecka zmarłego w wieku lat 8–14 (*Infans II*). W popielnicy nr 4 pochowano jednego osobnika, prawdopodobnie płci żeńskiej, zmarłego w wieku 50–55 lat. Natomiast w popielnicy nr 2, usytuowanej w oddaleniu od trzech pozostałych, złożono kości jednego osobnika płci męskiej, zmarłego w wieku 15–20 lat (*Juvenis*). W popielnicach nie stwierdzono występowania kości innych osobników bądź kości zwierząt.

Zwyczaj składania do grobu większej ilości popielnic występuje w całym okresie trwania kultury łużyckiej, jednakże nasilenie tego zjawiska przypada na okres halszacki i jest wtedy charakterystyczne dla terenów Polski zachodniej (T. Malinowski 1962, s. 49–51). W Wielkopolsce w okresie halszackim groby wielopopielnicowe wystąpiły m.in. w Pyszącej, gm. Śrem (B. Kostrzewski 1956, s. 39–40), Poznaniu - Główniej (T. Malinowski 1961, t. 2, s. 76) i Lubiechowie, gm. Kamieniec (B. Malinowski 1961, t. 1, s. 289; Archiwum MAP,teczka Lubiechowo, nr inw. 1155). Na tym ostatnim cmentarzysku, znajdującym się około 20 km na południowy zachód od Strykowa odkryto grób z czterema popielnicami.

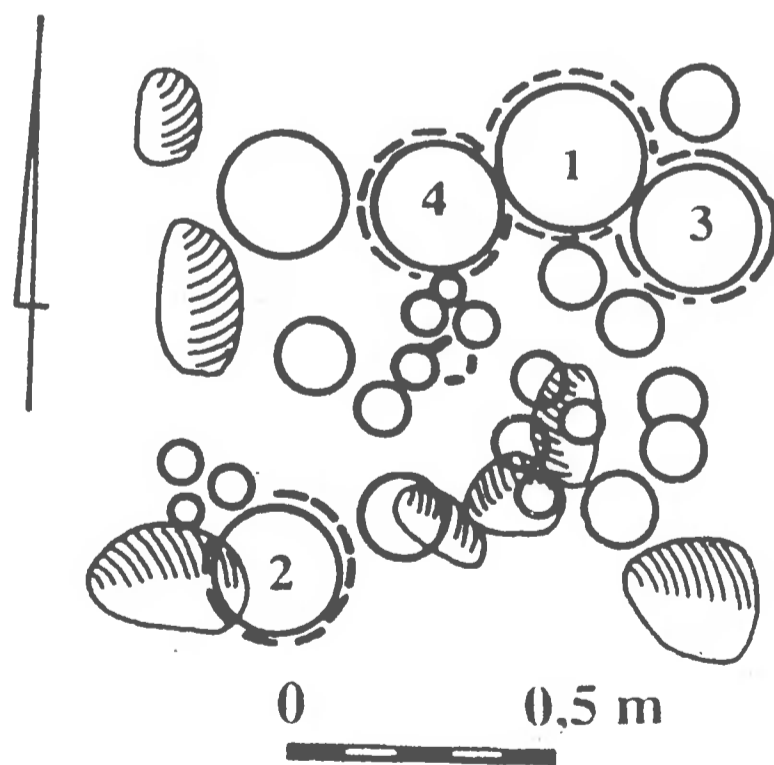
Zarówno forma, jak i ornamentyka naczyń z grobu w Strykowie pozwala ustalić chronologię tego zespołu na okres halszacki. Występują tu formy naczyń z rozchyloną na zewnątrz szyjką, talerze krążkowate oraz ornamentyka w postaci linii rytych w układzie trójkątów, małe guzki plastyczne obwiedzione bądź dookolnym żłobkiem, bądź układem żłobków od dołu, będące elementami charakterystycznymi dla tego okresu (J. Kostrzewski 1955, s. 132–134). Dla niektórych form z tego zespołu znajdujemy analogie na innych cmentarzyskach w rejonie śląsko-wielkopolskim. Naczynie z baniastym brzuścem i silnie przewężoną szyjką (ryc. 3: 6) jest analogiczne, zarówno pod względem formy, jak i ornamentu, do naczyń z cmentarzysk w Chojnie-Golejewku (Z. Woźniak 1960, s. 96), Cieszkowie (J. Domańska 1973, s. 163, ryc. 21a), Krobii Starej (A. Lipińska 1964, s. 111, ryc. 5: 2). Wszędzie tam elementy te datowane są na okres HaC. W Krobii Starej znajdujemy też analogię do formy kubka

z ryc. 3: 12 (A. Lipińska 1964, s. 116, ryc. 18: 12). Ornament drabinki podobny do ornamentu na czerpaku (ryc. 3: 4) znany jest z Karca, gdzie datowany jest na okres HaC (W. Śmigielski 1965, s. 48, ryc. 2: 15). Również w Karcu znaleziono misę z krzyżem na dnie, podobną do misy ze Strykowa (ryc. 4: 14) (W. Śmigielski 1965, s. 68, ryc. 22: 9). Ponadto występujące w zespole strykowskim talerze krążkowate zdobione odciskami paznokciowymi charakterystyczne są dla okresu HaC. Możemy więc uściślić chronologię zespołu grobowego ze Strykowa na okres HaC.

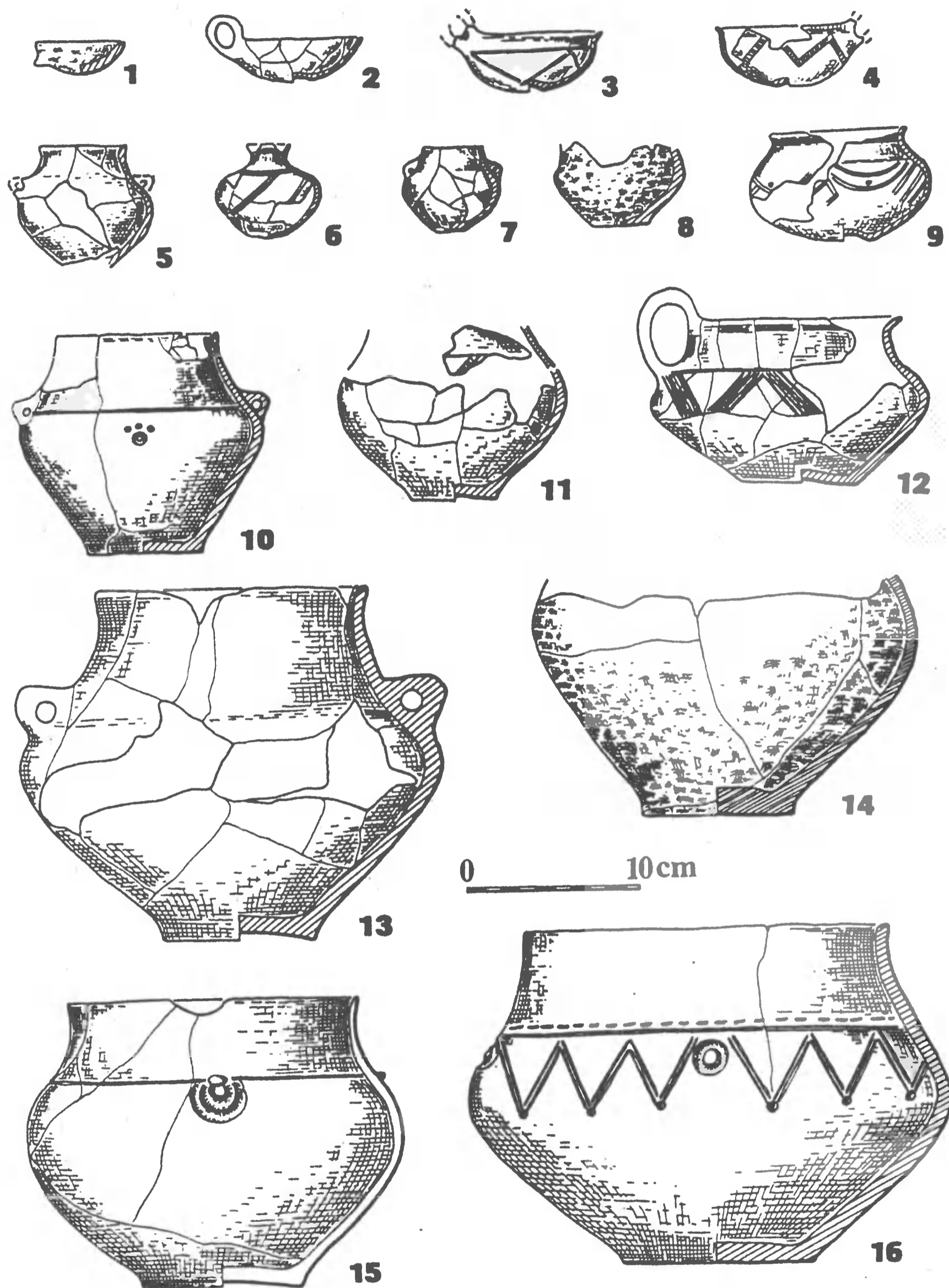
Osadnictwo ludności kultury łużyckiej w rejonie Jeziora Strykowskiego, poza nielicznymi wyjątkami, znane jest głównie na podstawie badań powierzchniowych przeprowadzonych w ramach akcji AZP. W związku z tym nie mamy prawie żadnych informacji pozwalających prześledzić rozwój osadnictwa w trakcie trwania kultury łużyckiej (zdecydowana większość stanowisk datowana jest bowiem ogólnie na czas trwania kultury łużyckiej). Osadnictwo to koncentruje się głównie w rejonie na zachód od południowego krańca jeziora (ryc. 5). Znamy stąd kilka osad oraz stosunkowo gęstą sieć punktów i śladów osadniczych. Wydaje się prawdopodobne, że skupienie to należy łączyć z cmentarzyskiem w Niemierzycach (poza zasięgiem mapy ryc. 5), datowanym ogólnie na czasy kultury łużyckiej — pomorskiej. Druga koncentracja osadnicza występuje w rejonie położonym na południowy wschód od południowego krańca jeziora. Znamy stąd osadę oraz kilka punktów i śladów osadniczych. Niewielką koncentrację osadnictwa obserwuje się na zachodnim brzegu jeziora, na krawędziach dolinki cieku wpadającego do Jeziora Strykowskiego pomiędzy miejscowościami Słupia i Januszewice. Znane jest tam cmentarzysko datowane na okres lateński, dwie osady oraz kilka śladów osadniczych. Natomiast osadnictwo na wschodnim brzegu jest bardzo skromne. Oprócz omawianego cmentarzyska znane są ślady osadnictwa kultury łużyckiej na północ od niego, w rejonie miejscowości Sapowice, oraz na południe, w rejonie Strykowa, gdzie też znajduje się osada tej kultury. W tym kontekście cmentarzysko w Strykowie łączyć chyba należy z ww. osadą w Strykowie i innymi stanowiskami na wschodnim brzegu jeziora.

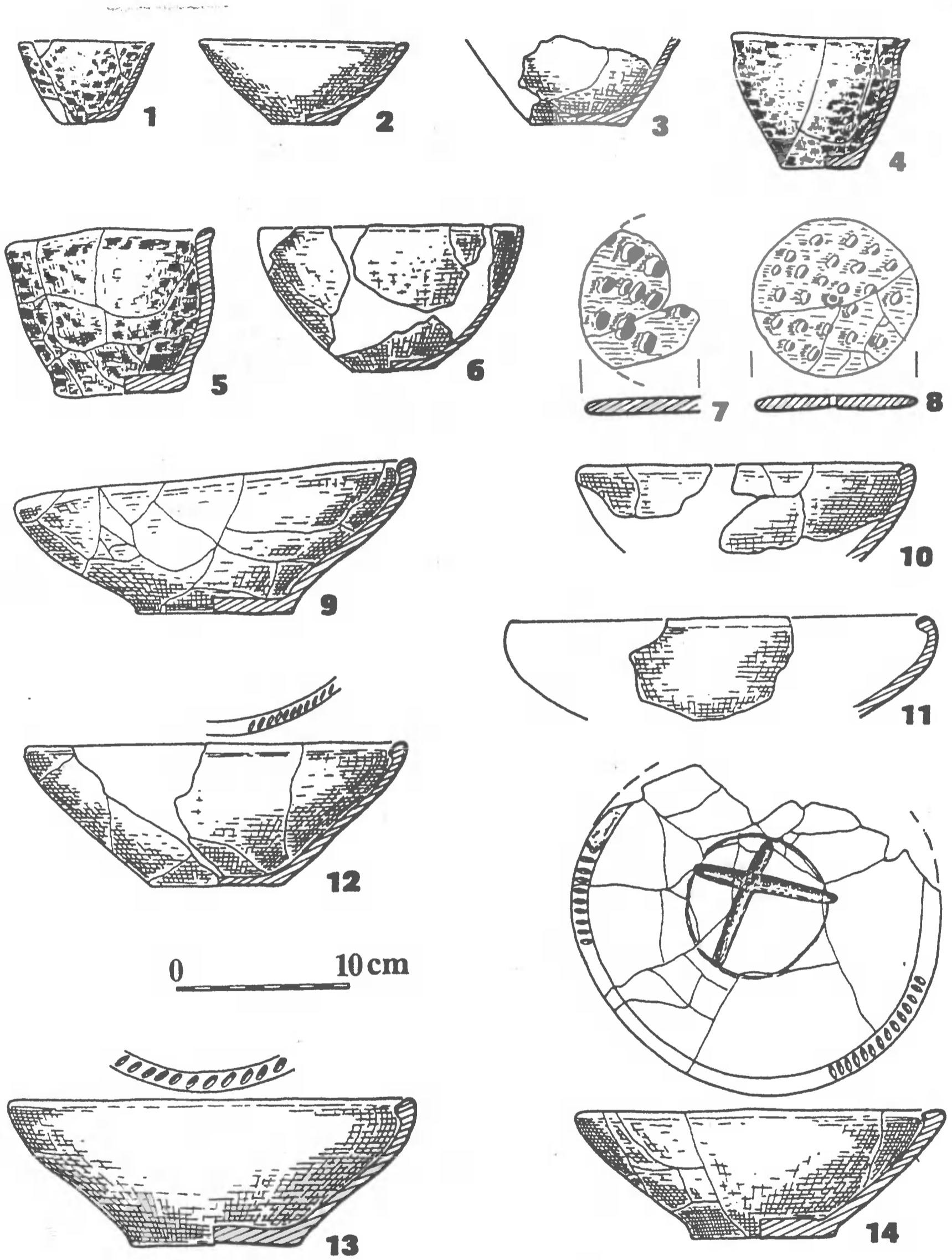
Ryc. 1. Strykowo, stan. 40, gm. Stęszew. Lokalizacja stanowiska. Rys. B. Walkiewicz

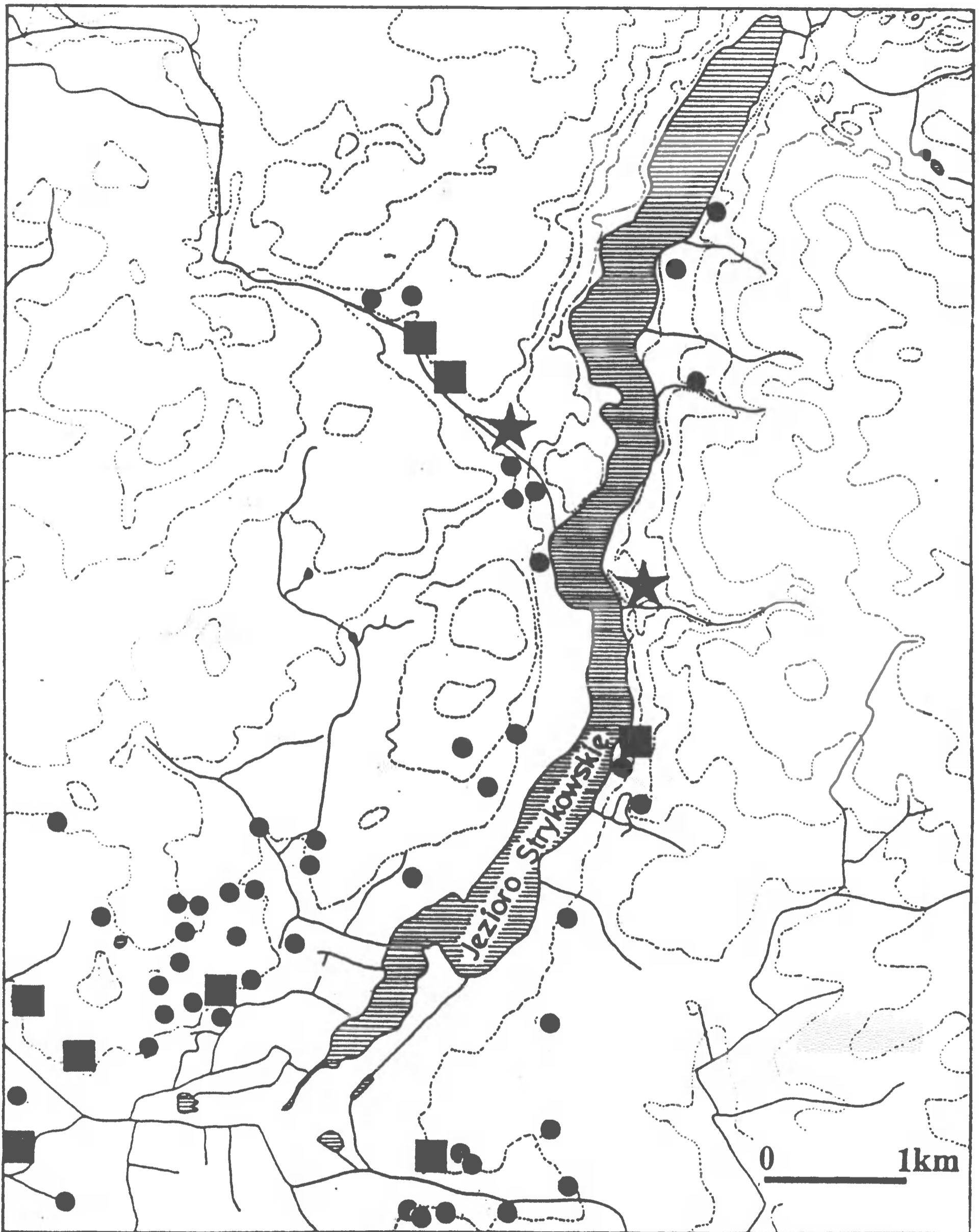
Ryc. 2. Strykowo, stan. 40, gm. Stęszew. Plan grobu (nr 1–4 odpowiadają numeracji popielnic w tekście). Rys. B. Walkiewicz

Ryc. 3. Strykowo, stan. 40, gm. Stęszew. Ceramika z grobu. Rys. B. Walkiewicz

Ryc. 4. Strykowo, stan. 40, gm. Stęszew. Ceramika z grobu. Rys. B. Walkiewicz

Ryc. 5. Stanowiska kultury łużyckiej w rejonie Jeziora Strykowskiego (★ — cmentarzyska, ■ — osady, ● — punkty i ślady osadnictwa). Rys. B. Walkiewicz

Bibliografia

- Domańska J.
1973 *Cmentarzysko kultury łużyckiej w Cieszkowie, pow. Milicz*, SiAn, t. 15, s. 133–207.
- Kostrzewski B.
1956 *Materiały do najdawniejszego osadnictwa na terenie Pyszącej w pow. śremskim*, FAP, t. 6, s. 30–64.
- Kostrzewski J.
1955 *Wielkopolska w pradziejach*, wyd. III, Warszawa – Wrocław.
- Lipińska A.
1964 *Cmentarzysko kultury łużyckiej z wczesnego okresu żelaznego w Krobi Starej, pow. Gostyń*, FAP, t. 15, s. 110–120.
- Malinowski T.
1961 *Katalog cmentarzysk ludności kultury łużyckiej w Polsce*, t. 1, 2, Warszawa
1962 *Obrządek pogrzebowy ludności kultury łużyckiej w Polsce*, PA, t. 14, s. 5–135.
- Śmigielski W.
1965 *Cmentarzysko ludności kultury łużyckiej w Karcu, pow. Gostyń. Część I. Materiały z badań w latach 1935 i 1957*, FAP, t. 16, s. 10–78.
- Woźniak Z.
1960 *Cmentarzysko kultury łużyckiej w Chojnie-Golejewku w pow. rawickim*, PA, t. 12, s. 31–116.

DAS GRAB AUS DER HALLSTATTZEIT AUS STRYKOWO, GEM. STĘSZEW, EHEMALIGE WOJ. POZNAŃ

ZUSAMMENFASSUNG

Im Herbst 1993 wurde in Strykowo, Gem. Stęszew, ehemalige Woj. Poznań, ein Brandgrab der Bevölkerung der Lausitzer-Kultur zufällig freigelegt. Diese Fundstelle war bisher nicht bekannt, obwohl auf diesem Gebiet die Oberflächenforschungen im Rahmen der Archäologischen Aufnahme Polens durchgeführt wurden.

Die Grabbeigaben bildeten 30 völlig oder fragmentarisch erhaltenen Gefäße. Dieser Komplex gehört zu den Mehrurnengräbern. Er enthielt vier mit Schüsseln bedeckten Urnen. Auf Grund einer anthropologischen Analyse wurde festgestellt, daß die Urne Nr. 1 die Überreste einer mittelgroßen Frau (160-165 cm), die im ca. 30-40. Lebensjahr gestorben ist, enthielt. In der Urne Nr. 2 wurden die Knochen eines im Alter Juvenis gestorbenen Mannes bestattet. In der Urne Nr. 3 befanden sich die Knochen eines Kindes (Inf. II) und in der Urne Nr. 4 wurde wahrscheinlich eine im 50-55. Lebensjahr gestorbene Frau begraben.

Die Sitte, ins Grab mehr als eine Urne zu legen, tritt in der ganzen Zeit der Lausitzer-Kultur auf. Ihre Verstärkung fällt auf die Hallstattzeit und ist in dieser Zeit für die Gebiete Westpolens charakteristisch.

Auf Grund der Form und Ornamentik von Gefäßen aus diesem Komplex kann das Grab aus Strykowo auf die Zeit Hallstatt C datiert werden.

Abbildungen

1. Strykowo, Fst. 40, Gem. Stęszew. Lage der Fundstelle. Gez. B. Walkiewicz
 2. Strykowo, Fst. 40, Gem. Stęszew. Plan des Grabes (die Nummern 1-4 entsprechen der Numerierung der Urnen im Text). Gez. B. Walkiewicz
 3. Strykowo, Fst. 40, Gem. Stęszew. Keramik aus dem Grab. Gez. B. Walkiewicz
 4. Strykowo, Fst. 40, Gem. Stęszew. Keramik aus dem Grab. Gez. B. Walkiewicz
 5. Fundstellen der Lausitzer-Kultur in der Umgebung des Strykowskie-Sees. (1 - Gräberfelder; 2 - Siedlungen; 3 - Besiedlungspunkte und -spuren). Gez. B. Walkiewicz
-

Adres autora:

mgr Bogdan Walkiewicz
Muzeum Archeologiczne
ul. Wodna 27
61-781 Poznań

V, Poznań 2000
225–250

ALICJA GAŁĘZOWSKA

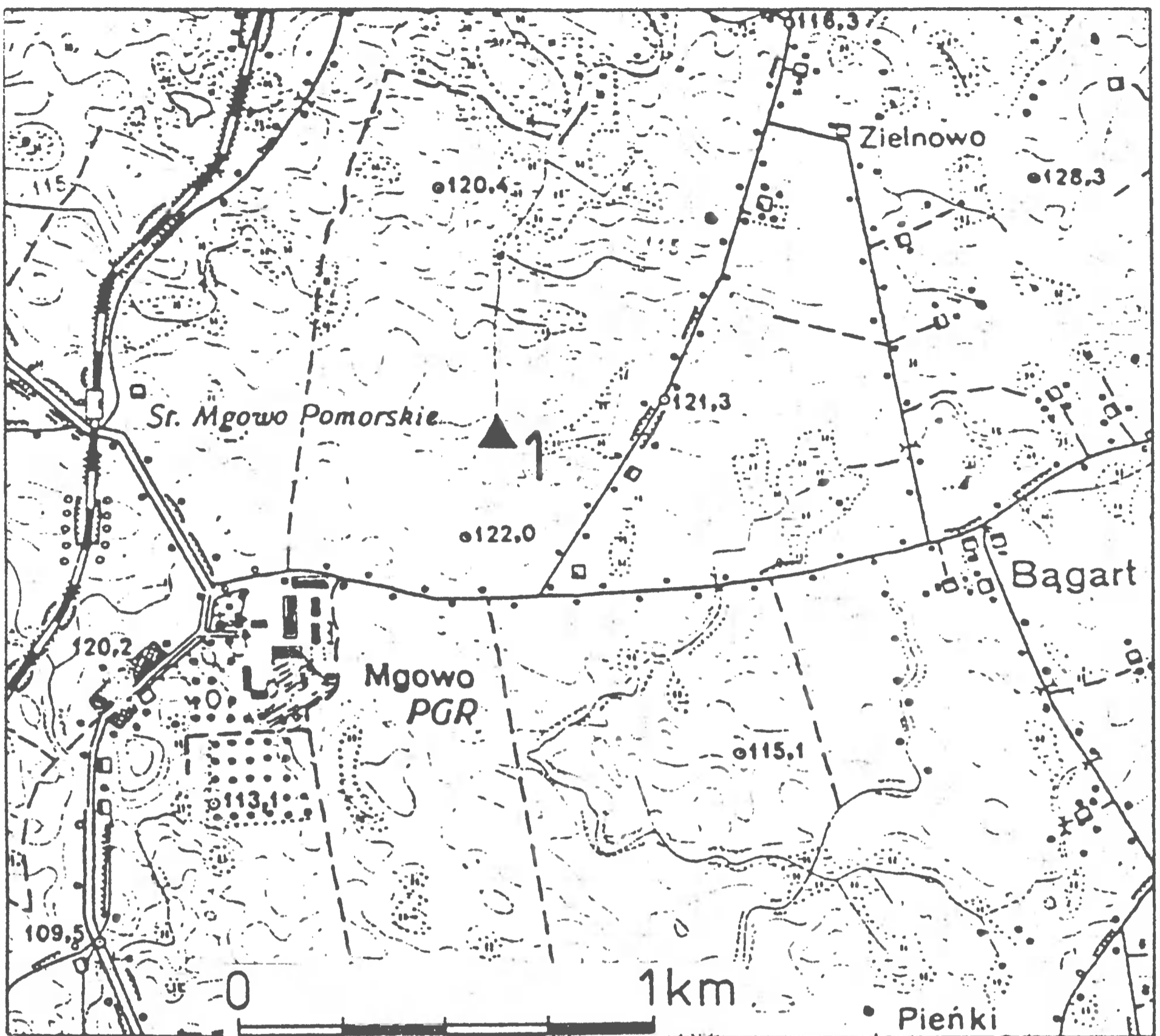
ZŁOTY PIERŚCIEŃ Z MGOWA, GM. PŁUŻNICA, BYŁE WOJ. TORUŃSKIE

WSTĘP

W 1992 roku powróciły do Muzeum Archeologicznego w Poznaniu zabytki z metali szlachetnych wywiezione podczas II wojny światowej do Niemiec, a wśród nich złoty pierścień z Mgowa (M. Chłodnicki 1996, s. 15, 41, ryc. 26). Okoliczności odkrycia pierścienia wyjaśniają dokumenty z archiwum MAP, związane z działalnością konserwatorską Zygmunta Zakrzewskiego w okresie międzywojennym na obszarze Wielkopolski i ówczesnego województwa pomorskiego (zob. B. Stolpiak 1984, s. 55–58, 95–99; J. Kaczmarek 1996, s. 122–127). Są nimi wpis w księdze depozytów Państwowego Urzędu Konserwatorskiego (nr inw. PUK 1927:20) oraz relacja Z. Zakrzewskiego z badań w Mgowie w dniach 7 i 9. 06. 1928 r. (Notatniki PUK IV, s. 27–29 i 32–33; por. Z. Zakrzewski 1935, s. 282). Dokumenty PUK pozwalają na uzupełnienie informacji o grobie z wiadrzem typu Östland, funkcjonujących od dawna w obiegu naukowym (Gothiskandza, t. 3, 1941, s. 96; H.J. Eggers 1951, s. 153, nr 2112; W. Łęga 1958, s. 13, 67, nr 8 (95); J. Wielowiejski 1970, s. 330; tenże 1985, s. 130, 261, nr 44; R. Wołagiewicz 1993, s. 145, lista 20E, nr 6).

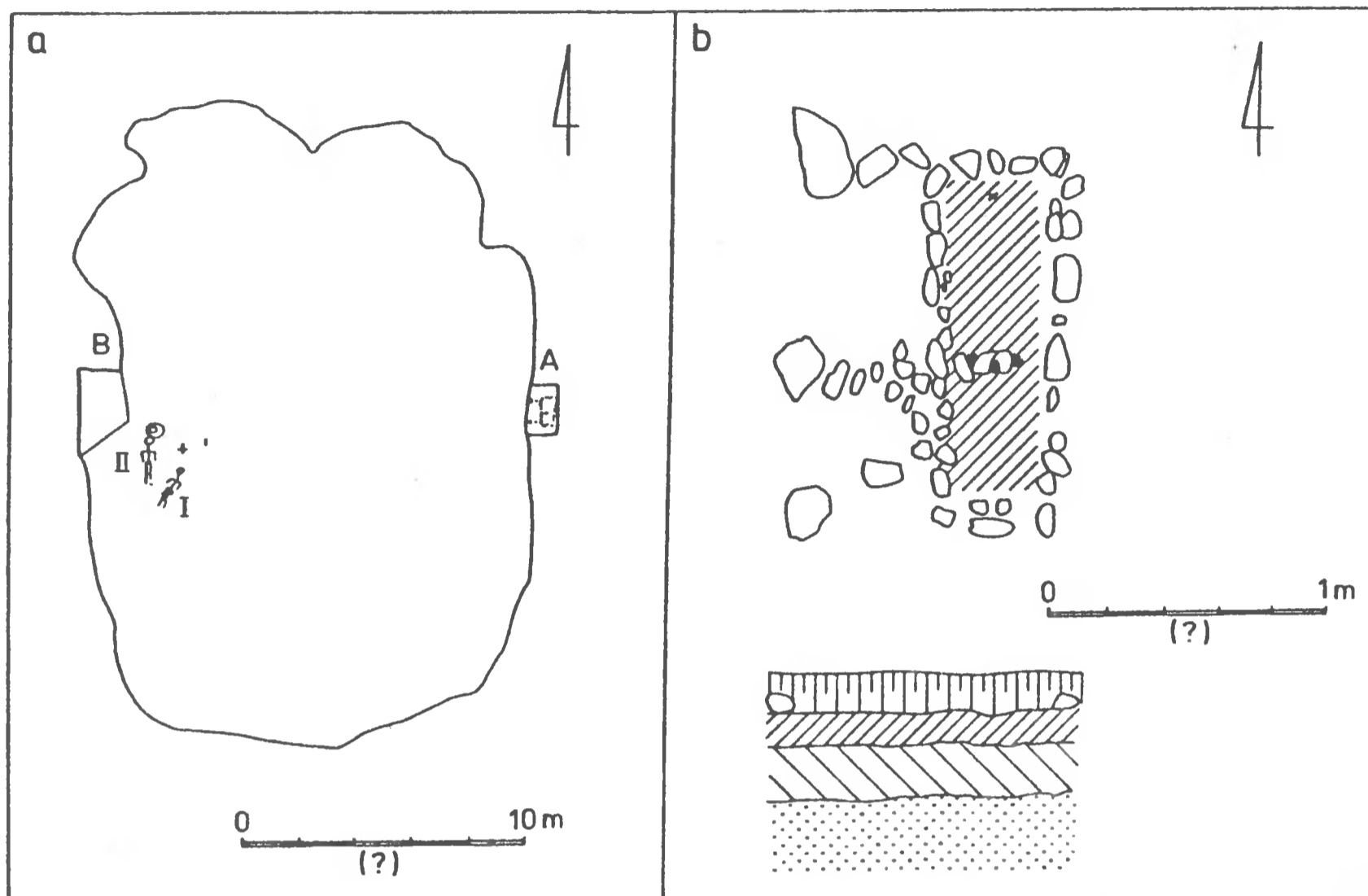
ODKRYCIA W OKRESIE OD 1926 ROKU DO 28 I 1961 ROKU

Podczas eksploatacji żwiru z pagórka znajdującego się na północny wschód od zabudowań dworskich natrafiono na szkielety ludzkie (ryc. 1, 2). Na temat grobu odkrytego w grudniu 1926 roku (grób I) nic bliższego nie wiadomo. Grób odsłonięty jesienią 1927 roku (grób II) zawierał bogate wyposażenie, w tym pierścień złoty, dwie bransolety srebrne, wiadro brązowe i szpilę kościaną. Przygodni odkrywcy zniszczyli

Ryc. 1. Mgowo, stan. 1, gm. Płużnica, byłe woj. toruńskie. Lokalizacja cmentarzyska

i częściowo zagubili znalezione przedmioty. Dzięki interwencji policji właściciel majątku Buszczyński odzyskał od nich pierścień, fragment bransolety, części wiadra i szpili, które przekazał Z. Zakrzewskiemu. Zakrzewski w 1928 roku przeszukał miejsce odkrycia grobu II; znalazł jeszcze fragmenty czaszki i innych kości, ułamki wiadra i brązowe okucie pasa. Założył ponadto dwa niewielkie wykopy przy krawędzi żwirowni: jeden w rejonie grobu II, drugi po jej przeciwnej stronie. W wykopie B nic nie było, natomiast w wykopie A uchwycono fragment prostokątnej konstrukcji kamiennej. W wydzielonej, obramowanej kamieniami i również prostokątnej części zachodniej tego obiektu na warstwie szarej gliny o miąższości 20–30 cm zalegała warstwa czarnoszarej ziemi o miąższości około 20 cm. W ciemnej warstwie znaleziono fragment naczynia pradziejowego oraz zlokalizowano miejsce, gdzie

— -1 ⊙ -2 + -3 - -4 x -5 ■ -6 ○ -7 ▤ -8 ▨ -9 \ -10 ··· -11

Ryc. 2. Mgowo, stan. 1, gm. Płużnica, byłe woj. toruńskie. Plan sytuacyjny stanowiska (a) oraz plan i profil fragmentu obiektu z wykopu A (b) (I, II — groby szkieletowe; A, B — wykopy. Legenda: 1 — krawędź wybierzyska, 2 — wiadro brązowe, 3 — kości ludzkie, 4 — okucie pasa, 5 — fragment ceramiki, 6 — węgiel drzewny, 7 — kamienie, 8 — próchnica orna, 9 — czarnoszara ziemia, 10 — szara glina, 11 — żółty piasek calca. Rys. J. Kędelska (wg szkiców Z. Zakrzewskiego, Notatniki PUK IV, s. 27 i 33)

znajdowało się „trochę zwęglonego drewna i kość zwierzęca?”. Na planach brakuje skali, lecz na podstawie opisu warstw i wielkości szkieletów można domyślać się, że plan sytuacyjny sporządzono w skali 1 : 200, a rysunki obiektu w skali 1 : 20. Wymiary wybierzyska wynosiłyby wówczas około 22 x 16 m, a wykopy A i B miałyby odpowiednio ponad 2 m² i 4 m² powierzchni. Fragment obiektu z wykopu A znajdowałby się w odstępnie zaledwie 12 m od grobów I i II i osiągałby wielkość około 1,4 - 1,6 x 1 m. Prostokąty kamienne, uznawane za konstrukcje grobowe, rejestruje się na cmentarzyskach kultury wielbarskiej. Są one przeważnie większe i podobnie jak w Mgowie stwierdzono w obrębie niektórych warstwę gliny oraz ciemnej ziemi z fragmentami naczyń i kości (por. J. Kmiecński 1962, s. 106; J. Okulicz 1970, s. 434-

452). Obiekt z wykopu A wiązał się najpewniej z cmentarzyskiem. Z ziemi chemińskiej, na której leży Mgowo, znane były dotąd jedynie kręgi kamienne, jeden z nich odkryto w pobliskim Błędowie (J. Kmiecński 1962, mapa 1, nr 99; J. Okulicz 1970, ryc. 1, nr 2).

W lutym 1961 roku w północnej części wybierzyska natrafiono na kolejne trzy groby szkieletowe, które uległy zniszczeniu. Badania ratownicze w dniach 26 - 28.04.1961 przeprowadził Bonifacy Zielonka¹. Ustalił on, że groby znajdowały się w dość dużych odstępach od siebie, a na podstawie konstrukcji kamiennych domniemywał o obecności kurhanów (zob. J. Kuszewski 1962, s. 95; archiwum J. Kostrzewskiego, teczka 15). W jednym grobie, pod kilkoma warstwami kamieni, na głębokości 1,55 m, złożony był szkielet na prawym boku i twarzą na zachód, w pozycji lekko zgiętej. Znaleziono przy nim przęślik i dwa naczynia, z których zachował się tylko puchar typu VIIIA² (O. Romanowska 1966, s. 70; R. Wołagiewicz 1993, s. 107, lista 8A, nr 164; tabl. 24: 1, 41: 3). Z odkryć w 1961 roku pochodzi również półkolista sprzączka z brązu i paciorek szklany.

OPIS I CHRONOLOGIA GROBU II

Według ustaleń Zakrzewskiego szkielet zalegał na głębokości około 1 m, pod dużymi kamieniami, przeciętnie o średnicy 30 - 40 cm, tworzącymi rodzaj sklepienia. Obok czaszki stało naczynie brązowe (ryc. 2). Na obu rękach były bransolety. Nie wiadomo, gdzie znajdowały się pierścień, szpila i okucie pasa. Nie jest znany pełny inwentarz grobu, podobno należał do niego również kawałek łańcuszka³. Wiadro w momencie odkrycia do $\frac{3}{4}$ wysokości było wypełnione substancją, która kruszyła się przy dotyku. Zdaniem Zakrzewskiego jej obecność w naczyniu potwierdzała patyna tylko w górnej części wnętrza wiadra, tworząca wyraźny pierścień.

Pozostałe znaleziska oprócz zwróconej z Niemiec złotej obrączki nie zachowały się⁴. Z dokumentacji przetrwały jedynie fotografia pierścienia (nr 3694 w archiwum

¹Dokumentacja z badań B. Zielonki zaginęła. Dziękuję mgr E. Bokinię z Muzeum Okręgowego w Toruniu oraz mgr. W. Sosnowskiemu z Oddziału Wojewódzkiego PSOZ w Toruniu za udzielenie informacji o odkryciach w Mgowie.

²Uwzględniono następujące schematy typologiczne: bransolet węzowatych E. Blumego (1912) i T. Wójcika (1982), ceramiki kultury wielbarskiej R. Schindlera (1940) i R. Wołagiewicza (1993), grzebieni S. Thomas (1960), naczyń brązowych H.J. Eggersa (1951), ostróg M. Jahna (1921) i K. Godłowskiego (1970), paciorków M. Tempelmann-Maczyńskiej (1985), pierścieni Ch. Beckmann (1969) i K. Anderssona (1993b), sprzączek R. Madydy-Legutko (1987) oraz zapinek O. Almgrena (1923).

³W Muzeum Okręgowym w Toruniu zadokumentowano informację mieszkańca Mgowa o odkryciu szkieletu ze złotym pierścieniem na palcu i z mieczem (!), w nogach szkieletu stało naczynie brązowe z niebieskimi paciorkami. Relację tę spisano przypuszczalnie dopiero w 1961 roku, gdy badania w Mgowie prowadził Zielonka. Zawiera ona częściowo elementy niezgodne z ustaleniami Zakrzewskiego (lokalizacja wiadra) i wymyślone (obecność miecza), lecz również prawdopodobne (przynależność do inwentarza grobu kolii paciorków).

⁴Obiekty te znajdowały się w Muzeum Wielkopolskim w zbiorze konserwatorskim Zakrzewskiego. Ewentualnie krótko przed wybuchem wojny mógł on je przekazać działowi prehistorycznemu tegoż muzeum.

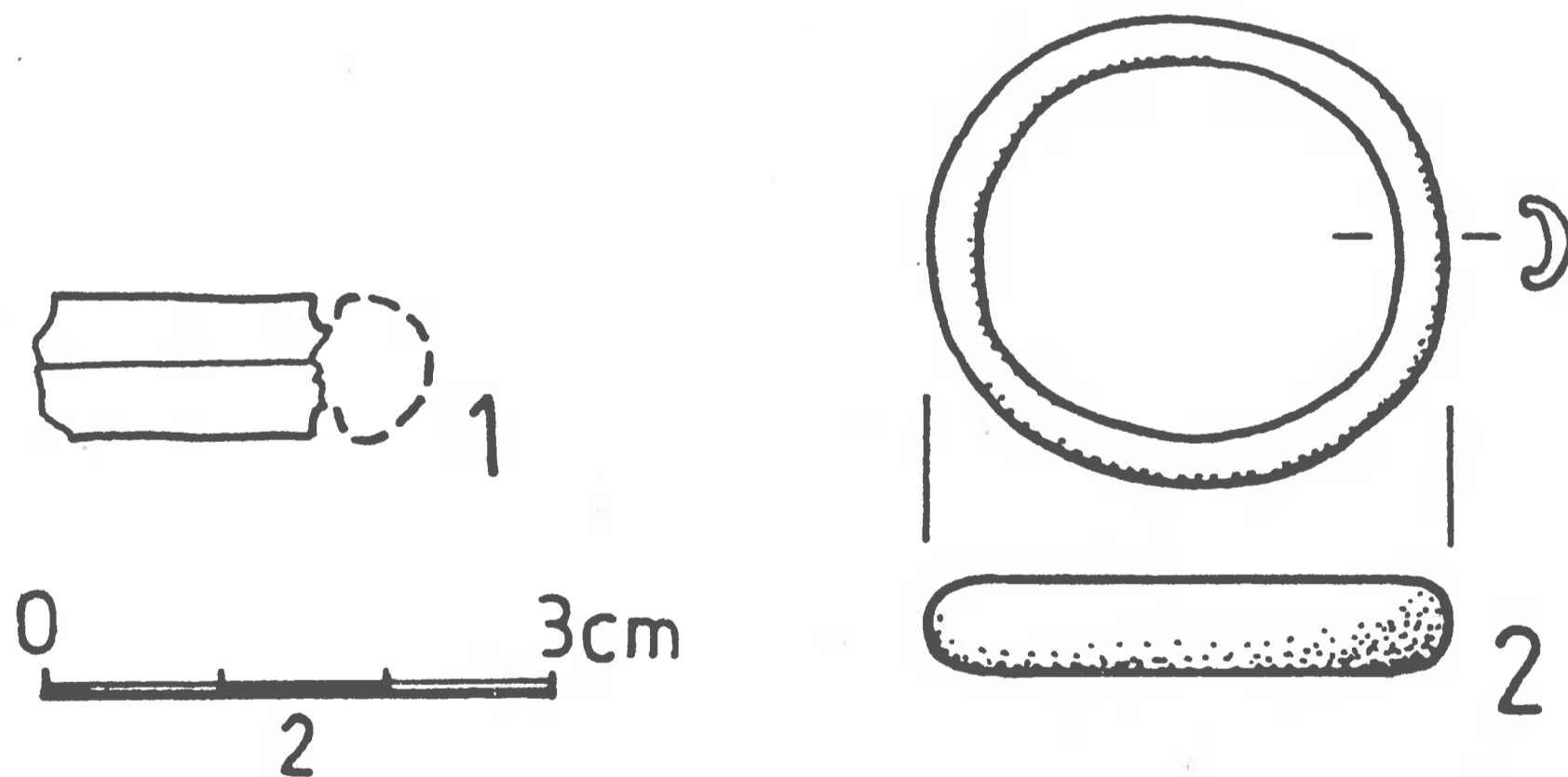
MAP) oraz rysunek jego przekroju i szkic fragmentu bransolety w sprawozdaniu Zakrzewskiego⁵.

Pierścień niemal z czystego złota (zawartość złota około 96% oszacowana na podstawie gęstości metalu 17,89) należy do gładkich obrączek typu Beckmann 3/4 z wklęsło-wypukłym przekrojem poprzecznym o znacznej wklęsłości; średnica 28 x 31 mm, średnica otworu 22 x 24 mm, szerokość 6 mm, waga 12,787 g; nr inw. MAP 1993:23 (ryc. 3: 2, 4; 4).

Bransolety, na podstawie fragmentu taśmy srebrnej z wcięciami na jednym końcu, zapowiadającym profilowane zakończenie, można łączyć z bransoletami węzowatymi. Kwestią otwartą pozostaje, czy bazy zakończeń i szyjki były zredukowane, jak sugerował Zakrzewski (ryc. 3: 1). Odkrywczy na zakończeniach bransolet dostrzegli ornament żłobków. Trudno określić typ bransolet. Ze szkicu, bez podanej skali, wynika, że ich niezdobione kabłąki były prawdopodobnie z jednolitej taśmy o daszkowatym przekroju, co wiązałoby je z typem IIB według Wójcika. Wówczas byłyby one odosobnionym przypadkiem srebrnych bransolet tego typu.

Wiadro H.J. Eggers (1951, s. 153, nr 2112) zaliczył do swojego typu 40, zatem widział je lub dysponował odpowiednią dokumentacją. Zakrzewski odnotował, że wiadro było baniastego kształtu i miało żelazne ucha przymocowane brązowymi nitami, których liczby nie ustalił.

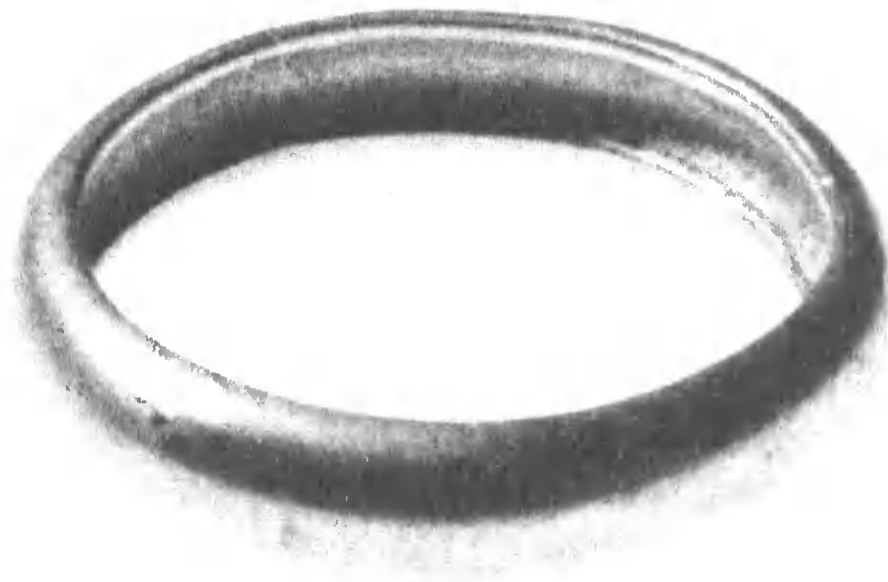
Zakrzewski w sprawozdaniu nie opisał niestety brązowego okucia pasa i kościanej szpili, z której posiadał trzy fragmenty, łącznie z główką.

Ryc. 3. Mgowo, stan. 1, gm. Płużnica, byłe woj. toruńskie. Grób II. Fragment bransolety srebrnej (1) i pierścień złoty (2). Rys. J. Kędelska (1 — wg szkicu Z. Zakrzewskiego, Notatniki PUK IV, s. 29)

Podczas wojny pierścień z Mgowa wraz z innymi zabytkami z cennych metali wywieziono do Niemiec, natomiast pozostałe znaleziska z grobu II, podobnie jak inne materiały z obszaru dawnego województwa pomorskiego, przewieziono do Muzeum Prowincjonalnego w Gdańsku (por. S. Jasnosz 1972, s. 149).

⁵Karty katalogowe (nr kat. PUK 1927:70-84) z rysunkami zabytków mogły znajdować się w teczce Mgowa, która zaginęła z archiwum MAP.

Ryc. 4. Mgowo, stan. 1, gm. Płużnica, byłe woj. toruńskie. Grób II. Pierścień złoty. Fot. K. Kucharska

Na podstawie kombinacji form grób II należy datować w ramach faz B2c-B2/C1-C1a najprawdopodobniej na fazę B2/C1-C1a okresu wpływów rzymskich. Najszerszą chronologię, od fazy B1 do fazy C1, wykazują złote pierścienie typów 3-4, najczęstsze w fazie B2 (por. Ch. Beckmann 1969, s. 27–28; K. Andersson 1993b, s. 38–41). Znane są one z Półwyspu Jutlandzkiego, wysp duńskich i szwedzkich oraz Półwyspu Skandynawskiego; kilka egzemplarzy pochodzi również z północnych Niemiec i Polski (ryc. 5). W Polsce trzy okazy odkryto w obrębie grupy gustowskiej w tzw. grobach książęcych 1 i 2/1925 z Lubieszewa, byłe woj. szczecińskie, datowanych na fazę B2. Kolejnych trzech egzemplarzy dostarczyły zespoły kultury wielbarskiej, mianowicie omawiane tutaj Mgowo II oraz Objazda 1, z fazy B2/C1-C1a, i Odry 130, z fazy C1a lub C1b (por. Katalog).

Wiadra typu E 40 pochodzą przeważnie z fazy B2, lecz spotykane są też w fazie C1, zwłaszcza w jej początku (zob. H.J. Eggers 1951, s. 163; J. Wielowiejski 1985, s. 180; U. Lund Hansen 1987, s. 48, z dalszą literaturą). Zasięg ich na obszarze Barbaricum jest rozległy, od Dunaju po Skandynawię (ryc. 5). W Polsce zarejestrowano 8 egzemplarzy, w tym 5 na Pomorzu, dokąd przynajmniej część z nich mogła dotrzeć z zachodu drogą morską za pośrednictwem obszaru duńskiego, tym bardziej wiadra typu E 40 wytwarzano przypuszczalnie również w warsztatach nadreńskich (por. Opinie zebrane u U. Lund Hansen 1987, s. 48, 61). Zespoły, w

których, podobnie jak w Mgowie, wiadra typu E 40 wystąpiły wraz ze złotymi pierścieniami typów 3–4 znane są z Polski — Lubieszewo 2/1925 (faza B2), Danii — Ellerup (faza B2/C1) i Lynghřjgřrd (faza B2) oraz Norwegii — Egge (OWR) i Egge kurhan 24 (faza B2) (ryc. 5).

Szpile kościane w grobach kultury wielbarskiej pojawiają się od rozwiniętej fazy B2 do fazy C1, najczęściej w fazie B2/C1-C1a (por. R. Wołagiewicz 1981b, tabl. 23; G. Budynek, M. Olędzki 1986, s. 165, przyp 55; R. Wołagiewicz 1993, ryc. 1).

Bransolety, nawet jeśli nie należały do typu IIB według Wójcika, charakterystycznego dla fazy B2/C1, lecz spotykanego już w fazie B2 (zob. T. Wójcik 1982, s. 67), ze względu na taśmowate kabłąki i użycie srebra nie mogły być wcześniejsze niż z fazy B2c (por. R. Wołagiewicz 1981b, s. 167; T. Wójcik 1982, s. 70, 71).

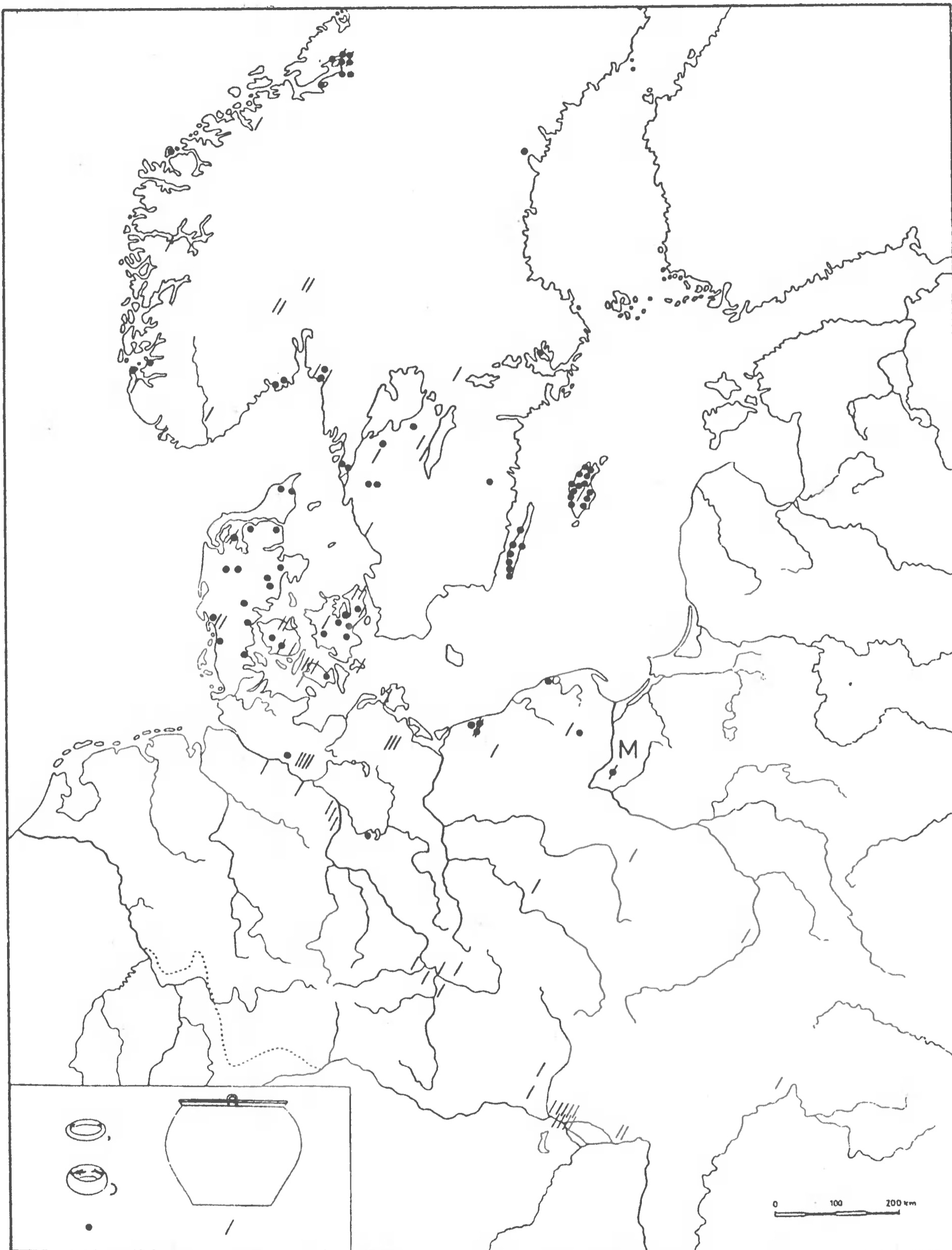
Najpewniej z fazy B2/C1-C1a był również grób z 1961 roku z pucharem typu VIIIA zdobionym meandrem (zob. R. Wołagiewicz 1993, s. 26–27).

Ziemia chełmińska należała do strefy krystalizacji kultury wielbarskiej (zob. R. Wołagiewicz 1981a, s. 154). Rozwojowi osadnictwa do fazy D sprzyjały tutaj warunki naturalne oraz przebieg szlaków handlowych i migracji. O rozmaitych kontaktach świadczą występujące w grobach importy i liczne monety (por. J. Okulicz 1970, s. 423; J. Wielowiejski 1970, s. 182, 279, mapy 1, 3-5; A. Bursche 1983, s. 51-52). Od końca fazy B2 zmniejsza się liczba tego typu cmentarzysk, łączona z przemieszczeniami ludności na południowy wschód (por. R. Wołagiewicz 1981a, s. 154; K. Godłowski 1985, s. 42, 58, 74) i „zastępują” je pochówki szkieletowe. Należy do nich cmentarzysko w Mgowie. Groby szkieletowe z fazy początkowej i rozwiniętej młodszego okresu wpływów rzymskich znane są z pobliskiego Zielnowa (W. Kaphan 1914, s. 212, 213) i Wąbrzeźna (A. Lissauer 1887, s. 148, tabl. 2, ryc. 17; E. Blume 1915, s. 143).

ZŁOTE PIERŚCIENIE KULTURY WIELBARSKIEJ

Na podstawie pary bransolet można sądzić, że w grobie II pochowano kobietę, a złota obrączka, srebrne bransolety i wiadro brązowe pozwalają zaliczyć obiekt z Mgowa do grobów kultury wielbarskiej z symbolami wysokiego statusu społecznego zmarłych. Za wyróżniki statusu uznaje się szczególnie ozdoby i części stroju z cennych metali, importowane naczynia metalowe i szklane, ostrogi oraz naczynia drewniane z okuciami i rogi do picia. Pochówki niejednokrotnie były zabezpieczone konstrukcjami kamiennymi i zlokalizowane pod kurhanami (por. J. Kmiecński (red.) 1968, s. 132; J. Okulicz 1970, s. 455, 478; J. Wielowiejski 1981, s. 414).

Wielu badaczy elitom barbarzyńskim przypisuje zwyczaj noszenia złotych pierścieni, na wzór reguły obowiązującej w Rzymie, gdzie przywilej ich noszenia przysługiwał początkowo wyłącznie wysokim dostojnikom państwowym i wojskowym. W wypadku germańskich pierścieni grupy I, w formie obrączek ślubnych, do których należy pierścień z Mgowa i które dominują wśród złotych pierścieni kultury

Ryc. 5. Rozmieszczenie znalezisk złotych pierścieni typów Beckmann 3–4 oraz wiader typu E 40 na obszarze Barbaricum (M — Mgowo). Wg Ch. Beckmann 1969 (tabl. 8) i K. Anderssona 1993 z uzupełnieniami oraz wg H.J. Eggersa 1951, J. Kunowa 1983, J. Wielowiejskiego 1985 i U. Lund Hansen 1987

wielbarskiej, zaobserwowano związek z wysoką rangą wojskową, lecz znajdowano je również w grobach kobiet (zob. H. Geisler 1973, s. 286; H. Steuer 1982, s. 224; R. Laser 1985, s. 133–134; D.K. Mikkelsen 1990, s. 197–198; K. Andersson 1993b, s. 91; tenże 1995, s. 291; B.M. Rasmussen 1995, s. 82–84). Nierzadko spotyka się je w grobach osób zamożnych, w tym tzw. książęcych, głównie od Skandynawii po północne Niemcy i Polskę⁶.

Pozostałe nieliczne groby kultury wielbarskiej ze złotymi pierścieniami kilku typów, pomimo wyraźnych różnic w bogactwie wyposażenia, również w większości wykazują dodatkowe oznaki wyższej pozycji społecznej zmarłych (tabela I, katalog). Wiele z nich może zatem być pochówkami starszizny rodowej i plemiennej, były one miejscami pochówków mężczyzn (jeźdźców — zapewne dowódców wojskowych, naczelników rodów lub plemion) i kobiet (głównie z rodzin arystokracji rodowej i plemiennej). Należy przy tym uwzględnić, że część grobów pochodzi z dawnych i przypadkowych odkryć lub nie została odpowiednio opublikowana, więc informacje o nich są niepełne. Nie można też wykluczyć ograbienia niektórych grobów, a w przypadku kremacji zwłok obraz wyposażenia może być zniekształcony. Uwagę zwraca, że przy obrzędzie ciałałopalnym przeważnie dbano, by pierścienie nie uległy zniszczeniu⁷, co mogłoby dodatkowo przemawiać za ich symboliczną funkcją⁸.

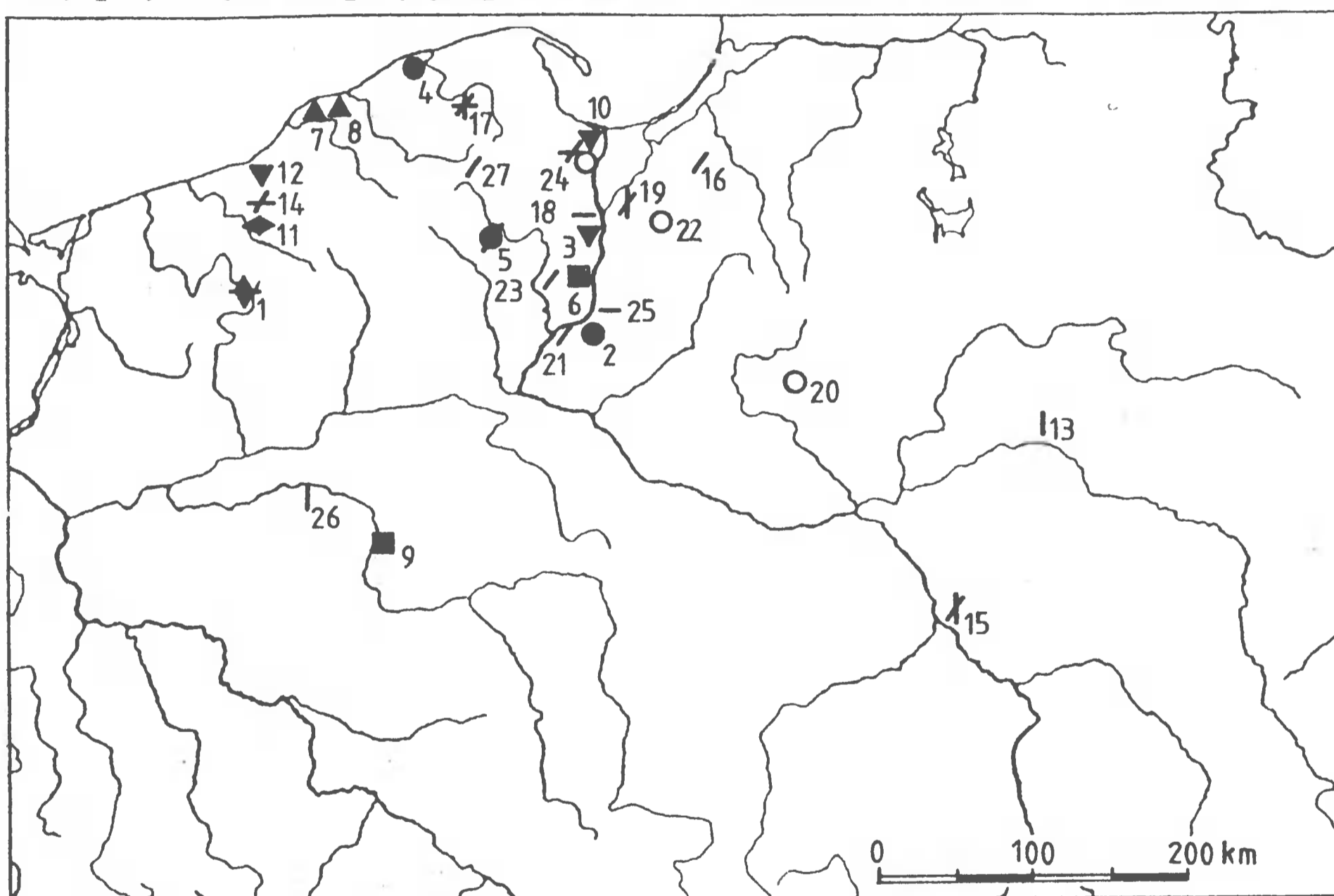
Złote pierścienie kultury wielbarskiej są znane wyłącznie z jej północnej strefy. Egzemplarze określone typologicznie należą do grup Beckmann I (typy 1, 2?, 3–4), II (typ 6 wariant) i III (typ 10, warianty 10Ia i 10Iia wg Anderssona) (ryc. 6, tabela 1). Ich odpowiedniki pochodzą zwłaszcza z Półwyspu Jutlandzkiego oraz wysp duńskich i szwedzkich, a ponadto z Półwyspu Skandynawskiego i — w mniejszym stopniu — z kręgu nadłabskiego (por. Ch. Beckmann 1969, s. 60–61, tabl. 7–10; K. Andersson 1993a, tabl. 1–4, 6–7; tenże 1993b, s. 31, 35, 38–39, 45, 51). Podkreślenie statusu identycznymi symbolami jest jednym z wielu przejawów powiązań tych obszarów, którym sprzyjały wzajemne kontakty elit barbarzyńskich, handel i migracje (zob. R. Wołagiewicz 1981b, s. 167–168; J. Okulicz-Kozaryn 1992, s. 137–138, 144). Oprócz importowanych naczyń tych samych typów i złotych pierścieni,

⁶Dość często znajdują się one w zespołach z wiadrkami typu Östland, które były najpowszechniej importowanymi naczyniami brązowymi (zob. J. Kunow 1983, s. 100–101) i datowanymi podobnie do większości omawianych obrączek najczęściej na fazę B2. Groby ze złotymi pierścieniami grupy I i wiadrkami typu Östland są znane z Danii (Brokjaer, Ellerup, Juellinge 1, Lynghøjgård, Munkehøjgård 1), Norwegii (Egge, Egge kurhan 24, Store-Dal kurhan 6, Valberg), Szwecji (Grebo Kyrkegård, Härninge, Heffinds), Niemiec (Klatzow, Marwedel II, Kemnitz 622) i Polski (Lubieszewo 2/1925, Mgowo, Postomino, Łęg Piekarski 3?).

⁷Postępowanie takie nie było regułą, o czym świadczą np. groby popielnicowe z Kosobud, byłe woj. bydgoskie i z Opalenia, byłe woj. gdańskie, gdzie stwierdzono po importowanym naczyniu (typy E 40 i E 44), a w Opaleniu także ostrogę (P. Roggenbuck 1988, s. 297, nr 1022; s. 307, nr 1129; z najwcześniejszą literaturą). Przepuszczalnie więc stopy ze złotem z obu grobów były pozostałością ozdób-symboli pozycji społecznej: pierścieni, naszyjników lub bransolet.

⁸W odniesieniu do pierścieni germańskich były rozważane także bardziej konkretne symboliczne funkcje pierścieni, mianowicie używanie ich jako pierścionków ślubnych i zaręczynowych (zwłaszcza w wypadku pierścieni grupy I) oraz „monet dla Charona”, badano też możliwość pełnienia przez nie funkcji mierników wagi (wykazano związek m.in. złotych pierścieni grupy I z systemami wagowymi stosowanymi w okresie wpływów rzymskich w Skandynawii) (por. Ch. Beckmann 1969; K. Andersson 1993b).

warto tutaj wskazać choćby na ostrogi krzeselkowate zdobione srebrem lub złotem, których zwarty zasięg obejmuje tereny od południowej Skandynawii po północne Niemcy i Pomorze (por. H.W. Böhme 1991, s. 294–295, ryc. 2). W grobie z Zegrza Pomorskiego parę takich ostróg odkryto wraz z jednym lub dwoma złotymi pierścieniami zapewne grupy I. Złote naszyjniki i bransolety z obrębu kultury wielbarskiej, stanowiące kolejny przykład wyróżników pozycji społecznej i wysokiej rangi wojskowej, również spotykane są najczęściej w Skandynawii i kręgu nadłabskim (zob. H. Steuer 1982, s. 224, 247–249; A. Bursche 1983, s. 66; P. Roggenbuck 1988, s. 36, 38, przyp. 47–48, mapy 40, 42; K. Andersson 1995, s. 220; C. v. Carnap-Bornheim 1997, s. 22–24, tam wcześniejsza literatura). Złotą bransoletę węzową i dwa złote pierścienie typu 10, oprócz innych cennych przedmiotów, zawierał grób jeźdźca odkryty w Osieku. Kobiety z omawianych kręgów kulturowych swą uprzywilejowaną pozycję społeczną także zaznaczały podobnymi ozdobami, m.in.

▲ - a ◆ - b ● - c ◆ - d ■ - e ▼ - f / - g - - h | - i ○ - k

Ryc. 6. Rozmieszczenie stanowisk kultury wielbarskiej z pierścieniami, z wyłączeniem pierścieni typów 15 i 16 oraz pierścieni nieokreślonego typu, nie wykonanych ze złota (złote pierścienie: a — typ 1; b — typ 2 ?; c — typy 3–4; d — typ 6 wariant; e — typ 10; f — typ ?; pozostałe pierścienie: g — grupa I; h — zwinięte z drutu, m.in. zbliżone do typu 30; i — zwinięte z taśmy, zbliżone do typów 27–28; k — inne typy. 1 — Gronowo; 2 — Mgowo; 3 — Nicponia; 4 — Objazda; 5 — Odry; 6 — Osiek; 7 — Pieńkowo; 8 — Postomino; 9 — Poznań-Komandoria; 10–20 — Modła; 21 — Nowe Dobra; 22 — Nowy Targ; 23 — Osie; 24 — Pruszcz Gdański, stan. 10; Pruszcz Gdański, stan. 5; 11 — Wygoda; 12 — Zegrze Pomorskie; 13 — Brulino-Koski; 14 — Buczek; 15 — Goździk; 16 — Krosno; 17 — Lubowidz; 18 — Maciejewo; 19 — Malbork-Wielbark; 25 — Rządź; 26 — Słoplanowo; 27 — Węsiory)

bransoletami węzowatymi (zob. W. Thieme 1981, s. 74–75). W Mgowie i Nicponi srebrne bransolety węzowate współwystąpiły ze złotymi pierścieniami, w tym obrączką typu 3/4

Złote pierścienie kultury wielbarskiej są datowane od fazy B1 po fazę C2, głównie na fazy B2 i C1 okresu wpływów rzymskich. Pierścienie typu 1, z okrągłym przekrojem poprzecznym, stwierdzono w zespołach fazy B2 z Pieńkowa i Postomina. Domniemany pierścień typu 2, z płasko-wypukłym przekrojem poprzecznym, odkryto w Gronowie w grobie o nieokreślonej chronologii, zapewne mieszczącej się w ramach faz B2/C1-C1b. Groby z pierścieniami typów 3–4, z wklęsło-wypukłym przekrojem poprzecznym, zlokalizowane w Mgowie, Objeździe i Odrach, datowane są odpowiednio na fazy B2c-B2/C1-C1a, B2/C1-C1a i C1a-C1b. Dla porównania, w Skandynawii, gdzie złote egzemplarze typów 1, 2, 3 i 4 są najliczniejsze, znane są one już od fazy B1a do faz C1a (typ 3), C1b (typy 1 i 4) oraz C3 (typ 2) (por. K. Andersson 1993a, mapy 1–4; tenże 1993b, s. 33–41; tenże 1995, ryc. 211). Pojawienie się w kulturze wielbarskiej gładkich obrączek złotych, należących do stosunkowo rzadkich znalezisk, datowanych na fazy B2 i C1, było zatem rezultatem szczególnie ożywionych wówczas kontaktów Pomorza z południową Skandynawią (zob. R. Wołagiewicz 1981b, s. 167–168). Badania składu metalu mogłyby rozstrzygnąć, czy są wśród nich importy.

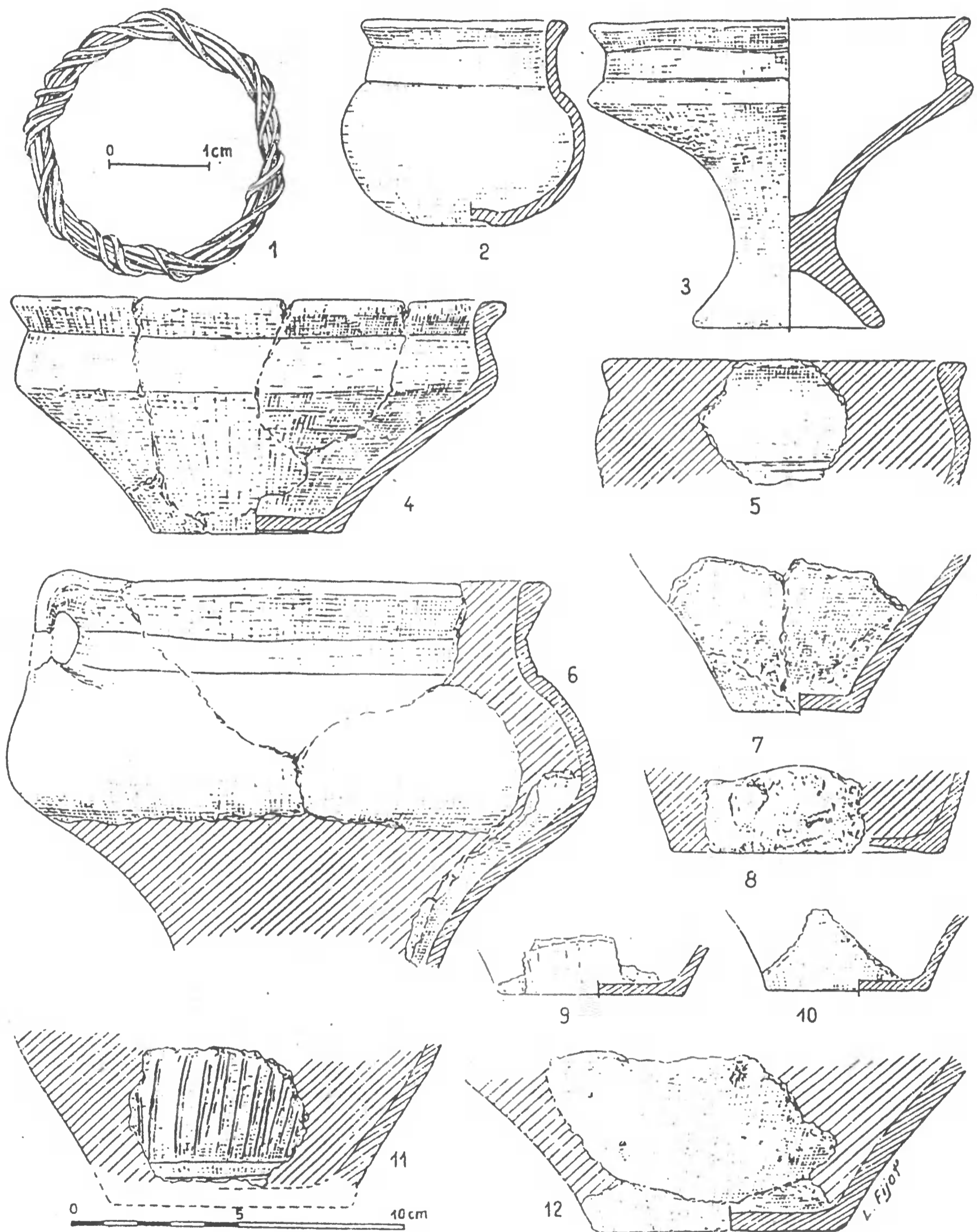
Unikatowy pierścień z grobu 58 z Wygody, z fazy B1, wykonany z wiązki czterech drutów czworobocznych owiniętej luźno na sobie (ryc. 7: 1)⁹, można chyba uznać za wariant typu 6, pomimo odmienności w liczbie i przekroju drutów oraz luźnym sposobie ich zwinienia. Właściwy typ 6, skręcony z dwóch lub trzech kolistych drutów, stwierdzono dotąd wyłącznie w środkowej i północnej Jutlandii, gdzie jest datowany w ramach faz B1a-B2 (por. K. Andersson 1993a, tabl. 6; tenże 1993b, s. 45)¹⁰. Pierścień z Wygody i pierścienie typu 6 mogą zawdzięczać swe podobieństwo oddziaływaniom docierającym z tych samych ośrodków na Pomorze i do Jutlandii (na temat zewnętrznych inspiracji w złotnictwie skandynawskim ostatnio K. Andersson 1995) lub — co bardziej prawdopodobne — odosobniony pierścień z Wygody jest wyrazem związków łączących Pomorze z Jutlandią¹¹.

⁹Badania dr. H. Machajewskiego z Instytutu Prahistorii UAM w Poznaniu.

¹⁰Wykonane zbliżoną techniką pierścienie różnych typów spotyka się wśród ozdób klasycznych, m.in. prowincjonalnorzymskich z Nadrenii (por. F. Henkel 1913, tabl. 14: 281, 17: 332, 30: 739–740). Wzory ze skręconych na sobie dwóch, trzech lub czterech kolistych lub rzadziej czworobocznych drutów wykazują niektóre kolczyki prowincjonalnorzymskie z Brytanii (zob. L. Allason-Johnes 1989, s. 7, ryc. 1: 5–6, 8; 4: 439, tabl. 32). Druty czworoboczne stosowano w złotnictwie antycznym i na obszarze Barbaricum (por. K. Andersson 1995, s. 125, 221–222).

¹¹Interesująca jest ceramika towarzysząca pierścieniowi, o niewykształconej jeszcze w pełni stylistyce kultury wielbarskiej. Oprócz form z pogrubionymi brzegami, ze śladami facetowania, wskazującymi na wczesną chronologię grobu (ryc. 7: 4, 6), stwierdzono pucharek typu XIIIIB na pustej nóżce oraz czarkę z kulistym brzuścem i wklęsłym dnem (ryc. 7: 2, 3). R. Wołagiewicz (1993, s. 119) za formę kultury wielbarskiej uznał jedynie pucharek. Dla czarki brakuje odpowiednika w ceramice kultury wielbarskiej, natomiast jest ona podobna do naczyń kultury przeworskiej typu VI/1 wg Liany (1970). Z drugiej strony, z Jutlandii znane są formy zbliżone do pucharka i do czarki, lecz od niej większe, pochodzące m.in. z równie wczesnych okresów (zob. H. Norling-Christensen 1954, tabl. 25: 1, 4; 28: 1; 52).

Podwojone pierścienie typu 10 należą do wariantów 10Ia i 10IIa, z imitacją filigranu, a w wariacie 10IIa dodatkowo ze zdobionymi krawędziami. Dwa egzemplarze wariantu 10Ia znaleziono w grobie z Osieka, z faz C1a-C1b. Pierścień wariantu 10IIa odkryto w grobie 2 w Poznaniu-Komandorii, z fazy B2/C1-C1a (ryc.

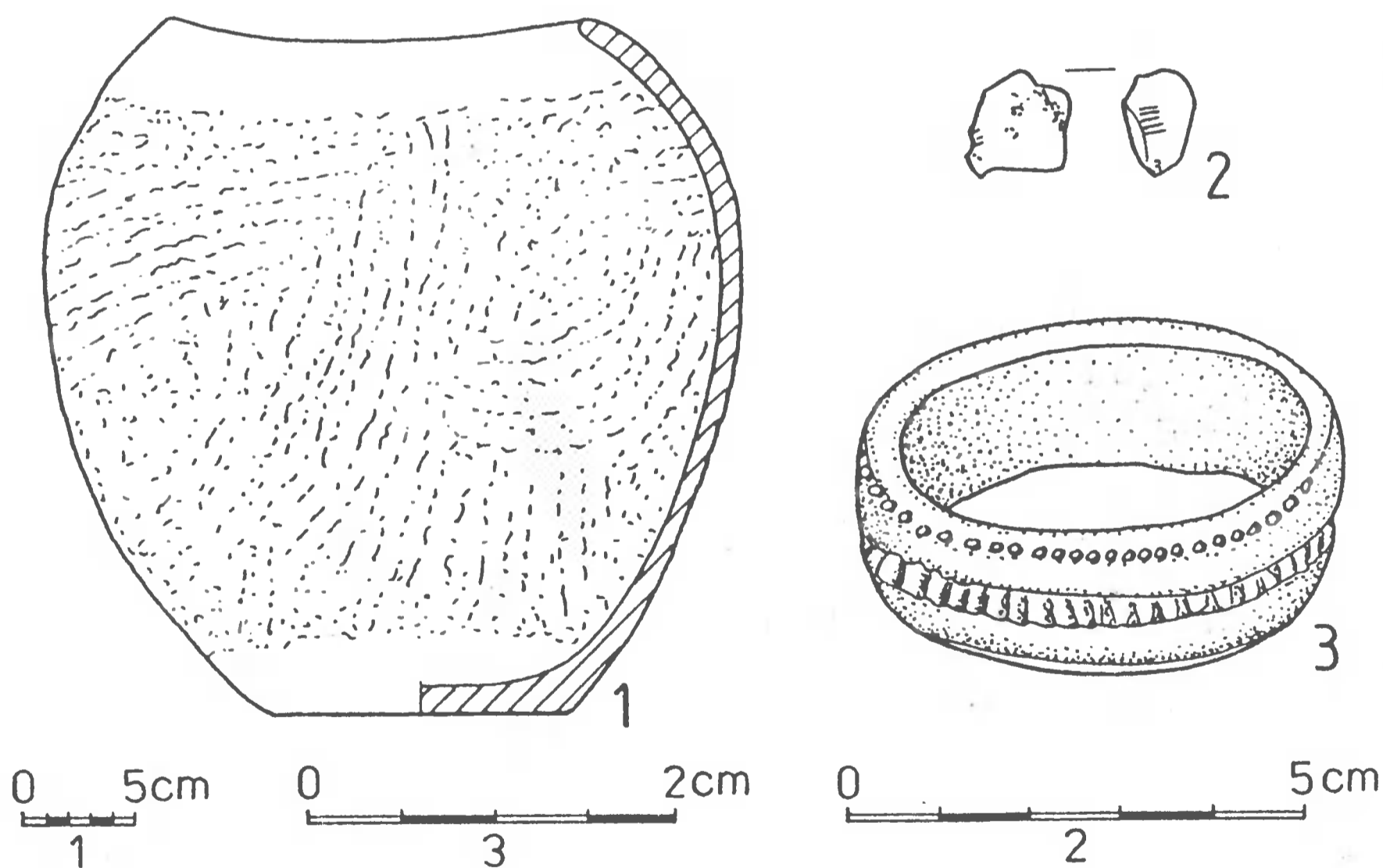

Ryc. 7. Wygoda, stan. 6, gm. Białęcino, byłe woj. koszalińskie. Grób 58. Pierścień złoty (1) i ceramika (2-12). Rys. L. Fijał

8: 3; 9). Warianty 10Ia i 10IIa mają największą reprezentację na Zelandii. Pierwszy z nich, datowany w ramach faz C1a-C3, najczęściej na fazy C1b-C3, spotykany jest na rozległym obszarze, natomiast drugi, datowany na fazy C1a-C1b, został uznany za ściśle duński wariant (zob. K. Anderson 1993a, mapa 7; tenże 1993b, s. 51–54; tenże 1995, ryc. 211). Jedyne trzy złote pierścienie typu 10 z obszaru wielbarskiego mogą być importami.

Nie są znane typy pierścieni z zespołów z Zegrza Pomorskiego, z rozwiniętej fazy B2, oraz z Nicponi, z fazy B2/C1-C1a; zapewne należały one do grupy I, zwłaszcza w wypadku Zegrza Pomorskiego. Z nowych badań pochodzi złoty pierścień odkryty w Pruszczu Gdańskim, stan. 5, w grobie z fazy C2, na razie jedynie wzmiankowany, bez określenia typu.

Pozostałe pierścienie kultury wielbarskiej, głównie z brązu, rzadko ze srebra i sporadycznie z żelaza, znane są przede wszystkim z jej północnej strefy i nie jest ich wiele. Z poszczególnych stanowisk pochodzą pojedyncze lub nieliczne egzemplarze. Reprezentowane są zwłaszcza gładkie obrączki grupy I, przeważnie typu 1 i rzadko typu 2 (Odry 70 i kurhan 4/2; J. Kmiecński 1968 (red.), s. 65); pierścienie zwinięte z

Ryc. 8. Poznań-Komandoria, stan. 1, byłe woj. poznańskie. Grób 2. Naczynie gliniane (1), stopiony paciorek szklany (2) i pierścień złoty (3). Rys. J. Kędelska (3 — wg M. Piaszykówny 1953, ryc. 67: 4)

Ryc. 9. Poznań-Komandoria, stan. 1, byłe woj. poznańskie. Grób 2. Pierścień złoty.
Fot. K. Kucharska (wg J. Kostrzewskiego 1933)

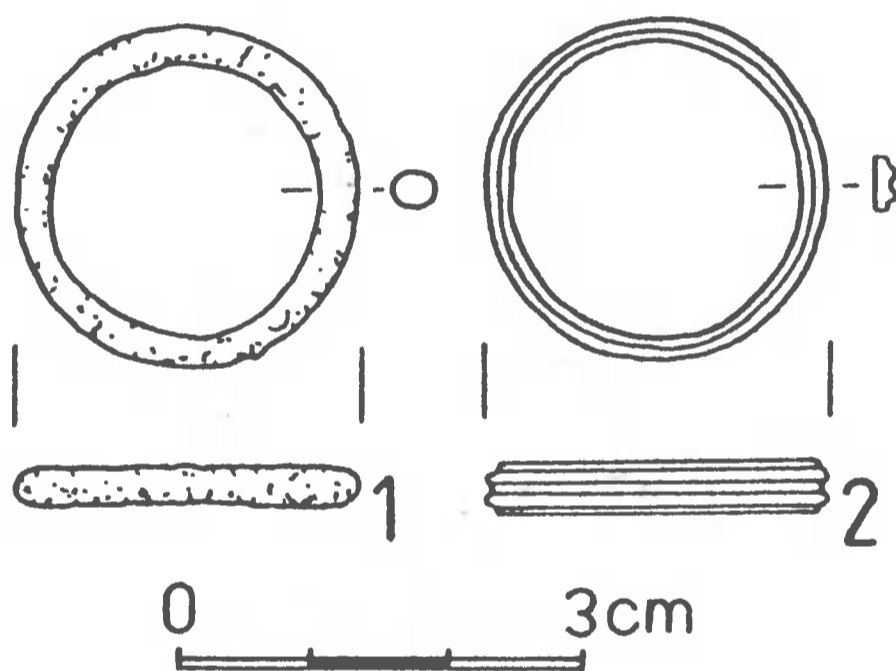
drutu, m.in. zbliżone do typu 30 oraz pierścienie zwinięte z taśmy, zbliżone do typów 27–28 (ryc. 6, listy 1–4)¹². W jednym wypadku dokładnie zaobserwowano sposób noszenia pierścienia: pierścień typu 28 na środkowym palcu lewej ręki kobiety (Brulino-Koski). Na prawej ręce mógł mieć złote pierścienie typu 10 mężczyzna pochowany w Osieku.

Wyłącznie pierścienie grupy I stanowią odpowiedniki omówionych złotych form. Stwierdzono je w grobach kobiet, datowanych od rozwiniętej fazy B2 do fazy C2, zwłaszcza na fazę B2/C1-C1a, oraz w miejscu ofiarnym w Buczku, użytkowanym przez kobiety zasadniczo w fazach B2 i C1. Groby były zazwyczaj bogate w części stroju i ozdoby, także srebrne i niejednokrotnie zawierały metalowe części skrzynek. Zatem na obszarze wielbarskim również gładkie obrączki brązowe, noszone przez niewiele kobiet, mogły podkreślać ich szczególną pozycję społeczną. Może to dotyczyć też innych pierścieni, noszonych w większości przez nieliczne kobiety.

Gładkie obrączki z brązu były formami długotrwałymi (zob. Ch. Beckmann 1969, s. 27, 30). Warto w tym miejscu udostępnić informację o pierścieniu typu 1 (ryc.

¹²Pominięto typy 15 i 16. Wprawdzie nie można wykluczyć, że niektóre ich egzemplarze kultury wielbarskiej były pierścionkami, głównie jednak stanowiły one elementy kolii i zawieszek (zob. Ch. Beckmann 1969, s. 33–34, tabl. 11; K. Czarnecka 1988, s. 12–13, ryc. 13; K. Andersson 1993a, tabl. 11; tenże 1993b, s. 62, z dalszą literaturą).

10: 1) ze Słopanowa, woj. poznańskie, z domniemanego skarbu monet (M. Gumowski 1958, s. 127, nr 95), datowanego monetą Konstantyna I emisji URBS ROMA z lat 330–346¹³ na schyłek okresu wpływów rzymskich, a więc już na czasy po zaniku kultury wielbarskiej w Wielkopolsce. Towarzyszący mu brązowy pierścień typu 8c (ryc. 10: 2) o najbliższych analogiach, aczkolwiek nieścisty, z Meklemburgii, Turyngii i Nadrenii (por. Ch. Beckmann 1969, s. 31; s. 87, nr 582; s. 89, nr 643; tabl. 9; R. Laser 1985, s. 145, 153–154, ryc. 2: 5, 6), wskazuje, że północna Wielkopolska nadal wykazywała wówczas wspólne formy pierścieni z kręgiem nadłabskim, a poza tym z obszarami położonymi dalej na zachód¹⁴. Natomiast nie są dostrzegalne tak wyraźnie, jak w dobie kultury wielbarskiej, wspólne ze skandynawskimi preferencje w zakresie form pierścieni.

Ryc. 10. Słopanowo, gm. Obrzycko, byłe woj. poznańskie. Pierścienie brązowe z domniemanego skarbu. Rys. J. Kędelska

¹³Pierścienie i trzy monety brązowe trafiły do Muzeum Wielkopolskiego (nr inw. 1931: 228). W zbiorach MAP przetrwały pierścienie i dwie monety. Określił je mgr J. Olejniczak, kierownik Gabinetu Numizmatycznego Muzeum Narodowego w Poznaniu, któremu serdecznie za to dziękuję. **Gallien?** (253–268; sam 260–268) — brąz bardzo zniszczony, 20 x 18 mm, ciężar 1,547 g. Av. Głowa w koronie promienistej zwrócona w prawo. Napis zatarty, czytelna tylko ostatnia litera: G (?GALLIENVVS AVG). Rv. Jeleń? Kroczący w lewo. Napis nieczytelny. Stan monety uniemożliwia jej dokładne określenie. **Konstantyn I Wielki** (306/7–337) — emisja URBS ROMA z okresu 330–346, brąz, 17 x 18 mm, ciężar 1,130 g. Av. Popiersie Romy zwrócone w lewo, w hełmie z pióropuszem. URBS R(?) O ?? Rv. Wilczyca kapitołińska stoi w lewo, karmiąc Romulusa i Remusa i patrząc na nich z góry. Bez napisu. W cięciwie: SMX(?)I(?). Stan zachowania monety uniemożliwia określenie mennicy, można tylko hipotetycznie wskazać Herakleję wówczas, gdy trzecią literę odczyta się jako H.

¹⁴Także inne znaleziska z późnego okresu wpływów rzymskich z północnej Wielkopolski, m.in. zapinka z Kowalewka, byłe woj. poznańskie, nawiązująca do typu Bügelknopffibel, dowodzą zachodnich wpływów w stroju.

KATALOG GROBÓW KULTURY WIELBARSKIEJ
ZE ZŁOTYMI PIERŚCIENIAMI

1. Gronowo, gm. Ostrowiec, byłe woj. koszalińskie. Kurhan z kręgiem kamiennym z grupy SE kurhanów, grób szkieletowy w kłodzie drewnianej/1890. Złoty pierścień typu 2?; średnica otworu 17 mm, grubość szyny 2 mm, szerokość 2,5 mm. Fragmenty tkaniny wełnianej. Chronologia: ? (chronologia kurhanów: B2/C1-C1b, zob. R. Wołagiewicz 1976, s. 136, 159; 1993, np. s. 107, 117–119). Literatura: Plato 1894, s. 6–7; E. Blume 1915, s. 182; Ch. Beckmann 1969, nr 533; R. Wołagiewicz 1976, s. 135
2. Mgowo (w tym artykule).
3. Nicponia, gm. Gniew, byłe woj. gdańskie. Grób popielnicowy/przed 1886; popielnicą naczynie z brązu¹⁵. Złoty pierścień typu ? Srebrna bransoleta węzowata typu II wg Blumego (IIIA wg Wójcika); dwie zapinki A V 128 i po jednej A V 126 oraz ? A V, s. 11; sprzączka D17; część grzebienia BI; paciorki, w tym 194a oraz mozaikowy z twarzą; naczynie i części dwóch naczyń, m.in. z meandrem. Chronologia: B2/C1-C1a. Literatura: A. Lissauer 1887, s. 156; E. Blume 1912, s. 139, 141, 193; tenże 1915, s. 39, 64, 86, 112, 156; O. Almgren 1923, s. 219; S. Thomas 1960, s. 133; Ch. Beckmann 1969, nr 741; T. Wójcik 1982, s. 93; M. Tempelmann-Maczyńska 1985, s. 298; J. Wielowiejski 1985, s. 275, 291 (z dalszą literaturą)
4. Objazda, gm. Ustka, byłe woj. słupskie. Grób 1, popielnicowy. Złoty pierścień typu 3. Garnek II/III. Chronologia: B2/C1-C1a. Literatura: O. Kunkel 1932, s. 119; W. Witt 1934, s. 93; tenże 1969, s. 108, 117; R. Wołagiewicz 1993, s. 183
5. Odry, gm. Czersk, byłe woj. bydgoskie. Grób 130, jamowy. Złoty pierścień typu 3 lub 4. Ostroga V, sprzączka D17, zdobione szczytce, części grzebienia I i igły, fragmenty brązowe, stopione paciorki. Chronologia: C1a-C1b. Literatura: J. Kmiecinski 1968, s. 65–66, tabl. 15; M. Tempelmann-Maczyńska 1985, s. 301; R. Madyda-Legutko 1987, s. 157.
6. Osiek, gm. Warlubie, byłe woj. bydgoskie, stan. 1. Grób szkieletowy w obstawie kamiennej/1915. Dwa złote pierścienie typu Beckmann 10 (10Ia wg Anderssona); średnice otworów 20 x 21 mm i 23 x 24 mm, waga razem 39,05 g, zawartość złota około 99% (oszacowana z gęstości metalu 19,06). Złota bransoleta węzowata, części czerpaka i cedzidła E 160; dwie ostrogi V/VI; fragmenty okuć rogu do picia, m.in. k. 1; brązowy kamień do gry; zapinka A V, s. 8, kuszowata z dwiema sprężynkami z pierścieniami przy guzkach osi; sprzączka D17; okucia pasa; fragmenty brązowe; cztery naczynia: VIIIC, XbA, XVB i nieokreślone. Chronologia: C1a-C1b. Literatura: H. Günther 1922, s. 100–109; G. Kossinna

¹⁵We wcześniejszej wzmiance A. Lissauera (1887, s. 156, nr 1) był nią naprawiany rondel (typ E 140–144). Zdaniem E. Blumego (1912, s. 139, 141; 1915, s. 158), który przekazał znacznie pełniejsze informacje o znaleziskach, odkryto dwa groby z popielnicami z brązu: jeden z rondlem, a drugi z nieokreślonym naczyniem, zawierającym pierścień i pozostałe przedmioty.

- 1922, s. 110–140; M. Jahn 1921, s. 114; Ch. Beckmann 1969, nr 738;
- J. Wielowiejski 1985, s. 295 (z dalszą literaturą); R. Madyda-Legutko 1987, s. 159; J. Andrzejowski 1991, s. 89; R. Wołagiewicz 1993, s. 184
7. Pieńkowo, gm. Postomino, byłe woj. śląskie. Kurhan, grób szkieletowy/przed 1880. Złoty pierścień typu 1. Grzebień D. Chronologia: B2. Literatura: S. Lissauer 1887, s. 162; D. V. Kleist 1955, s. 16, 32, tabl. 24:1 (z dalszą literaturą); S. Thomas 1960, s. 142; Ch. Beckmann 1969, nr 541
 8. Postomino, gm. Loco, byłe woj. śląskie. Kurhan z kręgiem kamiennym, grób szkieletowy w komorze z obudową kamienną/1917. Złoty pierścień typu 1. Wiadro E 38, rondel E 137, sito E 160, fragment brązowego lusterka, po zapince A II 38 i A V 110-111, sprzączka G1, okucie pasa, fragmenty naczyń. Chronologia: B2b. Literatura: D. V. Kleist 1955, s. 33, tabl. 25:1 (z wcześniejszą literaturą); Ch. Beckmann 1969, nr 542; J. Wielowiejski 1985, s. 260 (z dalszą literaturą); R. Wołagiewicz 1993, s. 145
 9. Poznań – Komandoria, stan. 1. Grób 2, popielnicowy. Złoty pierścień typu Beckmann 10 (10IIa wg Anderssona); średnica 27 mm, szerokość 7 mm, waga 16 g. Paciorek srebrny stopiony, garnek IA (ryc. 8, 9). Chronologia: B2/C1-C1a. Literatura: J. Kostrzewski 1933, s. 5 z fotografią, s. 15; M. Piaszykówna 1953, s. 233 (wzmiankowany stop brązowy po oczyszczeniu okazał się stopionym paciorkiem), ryc. 67:4; Ch. Beckmann 1969, nr 744
 10. Pruszcz Gdański, stan. 5, byłe woj. gdańskie. Grób szkieletowy. Złoty pierścień typu ? Srebrny pierścień; srebrna łyżeczka kosmetyczna; trzy srebrne zapinki, w tym dwie z tarczkami na nóżkach i kabłąkach oraz z półkolistymi płytkami na sprężynkach, wyłożonymi złotymi foliami z wytłoczonym ornamentem, m.in. wizerunków ptaków; brązowa zapinka; trzy kolie ze szklanych i bursztynowych paciorków oraz metalowych zawieszek; igła w kościanym igielniku; dwa naczynia. Chronologia: C2. Literatura: M. Pietrzak 1996, s. 16–17
 11. Wygoda, gm. Białęcino, byłe woj. koszalińskie, stan. 6. Grób 58 (obiekt 104), jamowy. Złoty pierścień typu 6 wariant, z wiązki czterech drutów czworobocznych luźno owiniętej na sobie; średnica 26 mm, średnica otworu 20 mm, średnica szyny 3 mm, waga 3,8 g; zawartość złota około 90%. Trzy naczynia i części kilku naczyń, m.in. misa i naczynie wazowate z pogrubionymi brzegami ze śladami facetowania, czarka z kulistym brzuścem i wklęsłym dnem oraz pucharek XIII B (ryc. 7). Chronologia: B1 (chronologia cmentarzyska A2-B2a). Literatura: Informator Archeologiczny Badania 1981, 1982, s. 131; Informator Archeologiczny Badania 1982, 1983, s. 137; R. Wołagiewicz 1993, s. 119
 12. Zegrze Pomorskie, gm. Świeszyno, byłe woj. koszalińskie. Grób szkieletowy. Jeden lub dwa złote pierścienie typu ?; średnica około 20–25 mm, grubość szyny około 3 mm. Dwie ostrogi krzeselkowate typu 37 wg Jahna, z bodźcem zdobionym srebrnym, perełkowanym drutem. Chronologia: B2. Literatura: M. Jahn 1921, s. 35, 106; Ch. Beckmann 1969, nr 543; T. Grabarczyk 1983,

s. 110 (z dalszą literaturą)

STANOWISKA KULTURY WIELBARSKIEJ Z PIERŚCIENIAMI GRUPY I

1. Buczek, byłe woj. koszalińskie, znalezisko torfowe (ryc. 6:14; K. Raddatz 1996, ryc. 2: 11, 12; ? tabl. 78: 5, 6)
2. Goździk, byłe woj. siedleckie, kurhan (ryc. 6: 15; A. Niewęglowski 1983, s. 137, ryc. 7: 1)
3. Krosno, byłe woj. elbląskie, grób 52/318 (ryc. 6: 16; R. Wołagiewicz 1993, s. 177, nr 124)
4. Lubowidz, byłe woj. słupskie, grób 268 (ryc. 6: 17; R. Wołagiewicz 1995, s. 33, tabl. 28: 268: 12)
5. Malbork-Wielbark, byłe woj. elbląskie, grób 6/1962 (ryc. 6: 19; M. Pietrzak 1965, s. 165, tabl. 2: 1a)
6. Nowe Dobra, byłe woj. toruńskie, grób (ryc. 6: 21; H. Conwentz 1910, s. 32, tabl. 1: 21; Ch. Beckmann 1969, nr 742)
7. Odry, byłe woj. bydgoskie, grób 70, kurhan 4/grób 2 i grób 328 (ryc. 6: 5; J. Kmieciński 1968 (red.), s. 65, tabl. 6:70:1, tabl. 39:2; T. Grabarczyk 1983, s. 99, tabl. 15D)
8. Osiek, byłe woj. bydgoskie, grób 33 (ryc. 6: 23; archiwum MAP)
9. [?] Pruszcz Gdański, byłe woj. gdańskie, stan. 10, grób 367 (ryc. 6: 24; M. Pietrzak 1997, s. 55, tabl. 119: 367: 4)
10. [?] Węsiory, byłe woj. gdańskie, grób 27 (ryc. 6: 27; J. Kmieciński, M. Blombergowa, K. Walenta 1966, tabl. 51: 4)

STANOWISKA KULTURY WIELBARSKIEJ Z PIERŚCIENIAMI ZWINIĘTYMI Z DRUTU, M.IN. ZBLIŻONYMI DO TYPU 30

1. [?] Buczek, byłe woj. koszalińskie, znalezisko torfowe (ryc. 6: 14; K. Raddatz 1996, tabl. 78: 3)
2. Gronowo, byłe woj. koszalińskie, kurhan 11 (ryc. 6: 1; R. Wołagiewicz 1976, s. 132, 134, ryc. 4: 5)
3. Lubowidz, byłe woj. słupskie, grób 10 (ryc. 6: 17; R. Wołagiewicz 1995, s. 14, tabl. 3: 10: 6)
4. Maciejewo, byłe woj. gdańskie, grób 6 (ryc. 6: 18; R. Schindler 1940, s. 83, ryc. 53: 7)
5. Pruszcz Gdański, byłe woj. gdańskie, stan. 10, grób 419b (ryc. 6: 24; M. Pietrzak 1997, tabl. 127: 419B: 9)
6. Rządź, byłe woj. toruńskie, grób 213/1888 (ryc. 6: 25; S. Anger 1890, s. 28, tabl. 17: 18; Ch. Beckmann 1969, nr 747)

Zespół	Typ grobu	Płeć	Pierścienie		Złota bransoleta	Srebrne ozdoby i części stroju	Naczynia brązowe	Ostrogi	Róg do picia	Kurhan i/lub konstrukcje kamienne
			typ	liczba						
Pieńkowo	S	?	1	1						x
Postomino	S	?	1	1			x*			x
Gronowo	S	?	2?	1						x
Objazda I	P	?	3	1						
Odry 130	J	M	3 lub 4	1				x		
Mgowo II	S	K	3/4	1		x	x			x
Wygodą 58	J	?	6 war.	1						
Osiek	S	M	10Ia	2	x		x	x	x	x
Poznań-Komandoria 2	P	K?	10IIa	1		x				
Nicponia	P	K	?	1		x	x			
Pruszcz Gdański	S	K	?	1		x*				
Zegrze Pomorskie	S	M	?	1 lub 2				x*		

Tabela 1. Zestawienie grobów kultury wielbarskiej ze złotymi pierścieniami z uwzględnieniem symboli statusu społecznego. Typ grobu: J — jamowy, P — popielnicowy, S — szkieletowy. Płeć na podstawie archeologicznych wyznaczników: K — kobieta, M — mężczyzna. Srebrne ozdoby i części stroju: * — kilka egzemplarzy. Naczynia brązowe: * — kilka egzemplarzy. Ostrogi: * — zdobione srebrem

STANOWISKA KULTURY WIELBARSKIEJ Z PIERŚCIENIAMI ZWINIĘTYMI Z TAŚMY, ZBLIŻONYMI DO TYPÓW 27-28

1. Brulino-Koski, byłe woj. łomżyńskie, grób 29 (ryc. 6: 13; A. Kempisty 1968, s. 427, 444, ryc. 51a)
2. Goździk, byłe woj. siedleckie, luźny z cmentarzyska (ryc. 6: 15; A. Niewęglowski 1983, s. 145, ryc. 10: 7)
3. Lubowidz, byłe woj. słupskie, grób 282 (ryc. 6: 17; R. Wołagiewicz 1995, s. 34, tabl. 31: 282: 1)
4. [?] Malbork-Wielbark, byłe woj. elbląskie, grób 188 (ryc. 6: 19; J. Andrzejowski, J. Martens 1996, tabl. 30: 188: 4)
5. [?] Słopianowo, byłe woj. poznańskie, grób 55 (ryc. 6: 26; K. Przewoźna 1955, s. 122, ryc. 81: 2; Ch. Beckmann 1969, nr 748)

STANOWISKA KULTURY WIELBARSKIEJ Z PIERŚCIENIAMI INNYCH TYPÓW

1. Modła, byłe woj. ciechanowskie, grób 18/82 (ryc. 6: 20; A. Grzymkowski 1986, s. 253, ryc. 21b)

2. Nowy Targ, byłe woj. elbląskie, grób 306 (ryc. 6: 22; R. Wołagiewicz 1993, s. 183, nr 185)
3. Pruszcz Gdański, byłe woj. gdańskie, stan. 5, grób (ryc. 6: 10; M. Pietrzak 1996, s. 16–17).

Bibliografia

Allason-Johnes L.

1989 *Ear-Rings in Roman Britain*, B.A.R. British Series 201.

Almgren O.

1923 *Studien über nordeuropäischen Fibelformen der ersten nachchristlichen Jahrhunderte mit Berücksichtigung der provinzialrömischen und südrussischen Formen*, Mannus-bibliothek, t. 32, Leipzig.

Andersson K.

1993a *Romartida guldsmede i Norden. I. Katalog*, Aun, t. 17, Uppsala.

1993b *Romartida guldsmede i Norden. II. Fingerringar*, Occasional Papers in Archaeology, t. 6, Uppsala.

1995 *Romartida guldsmede i Norden. III. Övriga smycken, teknisk analys och verkstedsgrupper*, Aun, t. 21, Uppsala.

Andrzejowski J.

1991 *Okucia rogów do picia z młodszego okresu przedrzymskiego i okresu wpływów rzymskich w Europie Środkowej i Północnej*, MsiW, t. 6, s. 7–120.

Andrzejowski J., Martens J.

1995 *The Wielbark Cemetery. Information on Unpublished Material from the Personal Files of Carl-Axel Moberg*, Studia Gothica, t. 1, s. 19–72.

Anger S.

1890 *Das Gräberfeld zu Ronsden im Kreise Graudenz*, Graudenz.

Beckmann Ch.

1969 *Metallfingerringe der römischen Kaiserzeit im freien Germanien*, Saalburg Jahr Buch, t. 26, s. 5–106.

Blume E.

1912 i 1915 *Die germanischen Stämme und die Kulturen zwischen Oder und Passarge zur römischen Kaiserzeit*, t. 1 i 2, Mannus-Bibliothek, t. 8 i 14, Würzburg.

Böhme H. W.

1991 *Ausgewählte Funde aus den germanischen Königsgrab von Mušow (Südmähren ČSFR) anlässlich der Restaurierung*, Archäologisches Korrespondenzblatt, t. 21 (2), s. 201–304.

Budynek G., Olędzki M.

1986 *Cmentarzysko ciałopalne ludności kultury wielbarskiej w Grębocinie, woj. toruńskie*, FAP, t. 35, s. 151–168.

Bursche A.

- 1983 *Moneta i kruszec w kulturze wielbarskiej w okresie późnorzymskim*, PA, t. 31 s. 47–90.

Carnap-Bornheim C. v.

- 1997 *Złoty naszyjnik z Gardei (dawniej Groß Bestendorf, Kr. Mohrunen)*, Archeologia Żywa, t. 3 (4), s. 22–24.

Chłodnicki M.

- 1996 *Skarby Muzeum Archeologicznego w Poznaniu. Historia ich pozyskania, zaginięcia i odzyskania*, Poznań.

Conwentz H.

- 1910 *Vorgeschichtliche Sammlung, Amtlicher Bericht über die Verwaltung der Naturgeschichtlichen, vorgeschichtlichen und volkskundlichen Sammlungen des Westpreussischen Provinzial-Museums für das Jahr 1909*, t. 30, s. 21–38.

Czarnecka K.

- 1988 *Ein Ring aus Roggendorf in Niederösterreich und seine kaiserzeitlichen Parallelen im Barbaricum*, Fundberichte aus Österreich, t. 27, s. 11–17.

Eggers H. J.

- 1951 *Der römische Import im freien Germanien*, Atlas der Urgeschichte, t. 1, Hamburg.

Geisler H.

- 1973 *Ein Adelsgrab auf dem germanischen Urnengräberfeld bei Kemnitz, Kr. Potsdam-Land*, Zeitschrift für Archäologie, t. 7, s. 279–298.

Godłowski K.

- 1970 *The Chronology of the Late Roman and Early Migration Periods in Central Europe*, PrA, t. 11, Kraków.
- 1985 *Przemiany kulturowe i osadnicze w południowej i środkowej Polsce w młodszym okresie przedrzymskim i okresie rzymskim*, Wrocław.

Grabarczyk T.

- 1983 *Metalowe rzemiosło artystyczne na Pomorzu w okresie rzymskim*, Wrocław.

Grzymkowski A.

- 1985 *Wstępne wyniki badań na birtualnym cmentarzysku ciałopalnym i szkieletowym z okresu rzymskiego w Modle, gm. Wiśniewo, woj. Ciechanów*, SA, t. 38, s. 223–258.

Gumowski M.

- 1958 *Moneta rzymska w Polsce*, PA, t. 10, s. 87–149.

Günther H.

- 1922 *Der Goldfund von Kommerau Kreis Schwetz, Westpreussen*, M, t. 14, s. 100–109.

Henkel F.

- 1913 *Die römischen Fingerringe der Rheinlande und der benachbarten Gebiete*, Berlin.

Jahn M.

1921 *Der Reitersporn, seine Entstehung und früheste Entwicklung*, Leipzig.

Jasnosz S.

1972 *Ocalale materiały z cmentarzyska w Oksywiu*, FAP, t. 21 (1970), s. 148–167.

Kaczmarek J.

1996 *Organizacja badań i ochrony zabytków archeologicznych w Poznaniu (1720–1958)*, Poznań.

Kaphan W.

1914 *Skelettgrab in Selnowo, Kreis Graudenz, Westpr.*, M, t. 6, s. 212–213.

Kempisty A.

1968 *Birytualne cmentarzysko z późnego okresu rzymskiego w miejscowości Brulino-Koski, pow. Ostrów Mazowiecka*, WA, t. 32 (1966–1967), s. 409–450.

Kleist D.

1955 *Die urgeschichtliche Funde des Kreises Schlawe*, 3. Beiheft zum Atlas der Urgeschichte, Hamburg.

Kmiecński J.

1962 *Zagadnienie tzw. kultury gocko-gepidzkiej na Pomorzu Wschodnim w okresie wczesnorzymskim*, AAL, t. 11, Łódź.

1968 *Odry. Cmentarzysko kurhanowe z okresu rzymskiego*, AAL, t. 15, Łódź.

Kmiecński J., Blombergowa M., Walenta K.

1966 *Cmentarzysko kurhanowe ze starszego okresu rzymskiego w Węsiarach w pow. Kartuskim*, PiMMAiEŁ, t. 12, s. 37–122.

Kossinna G.

1922 *Das Reitergrab von Kommerau in Westpreussen und die germanischen Trinkhörner, Spielsteine und golden Schlangenkopfarmspiralen der Kaiserzeit*, M, t. 14, s. 110–140.

Kostrzewski J.

1933 *Złoty pierścień sprzed 16 wieków. Nowe znaleziska przedhistoryczne w Poznaniu*, Ilustracja Polska, t. 6 (27), s. 5, 15.

Kunkel O.

1932 *Fundnachrichten des Staatlichen Vertrauensmannes für die kulturgeschichtlichen Bodenaltertümer in Pommern*, Nachrichtenblatt für deutsche Vorzeit, t. 8, s. 116–120.

Kunow J.

1983 *Der römische Import in der Germania libera bis zu den Markomannekriegen. Studien zu Bronze- und Glasgefäßen*, Neumünster.

Kuszeński J.

1962 *Dział Archeologii*, Rocznik Muzeum w Toruniu, t. 1 (2), s. 81–100.

Laser R.

1985 *Die römischen Fingerringe und Gemmen auf dem Gebiet der DDR*, Arbeits- und Forschungsberichte zur sächsischen Bodendenkmalpflege, t. 29, s. 133–158

Liana T.

- 1970 *Chronologia względna kultury przeworskiej we wczesnym okresie rzymskim*, WA, t. 35, s. 429–491.

Lissauer A.

- 1887 *Die prähistorischen Denkmäler der Provinz Westpreussen und angrenzenden Gebiete*, Leipzig.

Lund Hansen U.

- 1987 *Römischer Import im Norden. Warenaustausch zwischen dem Römischen Reich und dem freien Germanien während der Kaiserzeit unter besonderer Berücksichtigung Nordeuropas*, Nordiske Fortidsminder Serie B, t. 10, København.

Łęga W.

- 1958 *Handel między państwem rzymskim a Pomorzem nadwiślańskim od I w. Przed n.e. do VI w. n.e.*, PA, t. 10, s. 5–87.

Madyda-Legutko R.

- 1987 *Die Gürtelschnallen der römischen Kaiserzeit und der frühen Völkerwanderungszeit im mitteleuropäischen Barbaricum*, B.A.R. Int. Series 360 (1986).

Mikkelsen D. K.

- 1990 *To ryttergrave fra ældre romersk jernalder – den ene med tilhørende bebyggelse*, KUML, (1988-89), s. 143–199.

Niewęłowski A.

- 1983 *Dwa cmentarzyska z okresu rzymskiego w Goździku, gm. Borowie, woj. Siedlce*, SA, t. 35, s. 131–159.

Norling-Christensen H.

- 1954 *Katalog over Ældre Romersk Jernalders Grave i Århus Amt*, Nordiske Fortidsminder, t. 4/2, København.

Okulicz J.

- 1970 *Studia nad przemianami kulturowymi i osadniczymi w okresie rzymskim na Pomorzu Wschodnim, Mazowszu i Podlasiu*, AP, t. 15 (2), s. 419–497.

Okulicz-Kozaryn J.

- 1992 *Centrum kulturowe z pierwszych wieków naszej ery u ujścia Wisły*, Barbaricum, t. 2, s. 137–155.

Piaszykówna M.

- 1953 *Pradzieje Miasta Poznania*, Poznań.

Pietrzak M.

- 1965 *Cmentarzysko z okresu wpływów rzymskich w Malborku-Wielbarku przy ul. Zagórnej 4. Tymczasowe wyniki badań*, PoAn, t. 1, s. 155–181.
- 1996 *Starożytne centrum handlowe u ujścia Wisły*, Archeologia Żywa, t. 1 (1), s. 16–17.
- 1997 *Pruszcz Gdański, Fundstelle 10. Ein Gräberfeld der Oksywie- und Wielbarkkultur in Ostpommern*, Monumenta Archaeologica Barbarica, t. 4, Kraków.

Plato

- 1894 Drotte Ausgrabung von Hügelgräbern bei Dranzig, unweit Falkenburg
1890, Monatsblätter, s. 3–7.

Przewoźna K.

- 1955 *Osada i cmentarzysko z okresu rzymskiego w Słopanowie, pow. Szamotuły*, FAP, t. 5 (1954), s. 60–140.

Raddatz K.

- 1996 *Der „Alte See“ bei Butzke, ein Opferplatz urgeschichtlicher Zeit im östlichen Pommern*, Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz, t. 41, s. 231–294.

Rasmussen B. M.

- 1995 *Brokær. Ein Reichtumszentrum der römischen Kaiserzeit in Südwestjütland*, AA, t. 66, København.

Roggenbuck P.

- 1988 *Untersuchungen zu den Edelmetallfunden der römischen Kaiserzeit zwischen limes, Nord- und Ostsee*, B.A.R. Int. Series 449.

Romanowska O.

- 1965 *Dział Archeologii*, Rocznik Muzeum w Toruniu, t. 2 (1–2), s. 65–75.

Schindler R.

- 1940 *Die Besiedlungsgeschichte der Goten und Gepiden im unteren Weichselraum auf Grund der Tongefässe*, Leipzig.

Steuer H.

- 1982 *Frühgeschichtliche Sozialstrukturen in Mitteleuropa. Eine Analyse der Auswertungsmethoden des archäologischen Quellenmaterials*, Göttingen.

Stolpiak B.

- 1984 *Rozwój prahistorii polskiej w okresie 20-lecia międzywojennego*, t. 1: 1918 – 1928, Poznań.

Tempelmann-Maczyńska M.

- 1985 *Die Perlen der römischen Kaiserzeit und der frühen Phase der Völkerwanderungszeit im mitteleuropäischen Barbaricum*, Mainz am Rhein.

Thieme W.

- 1981 *Silberne Tierkopfarmringe aus Garlstorf, Kreis Harburg, Offa*, t. 37 (1980), s. 68–76.

Thomas S.

- 1960 *Studien zu den germanischen Kämmen der römischen Kaiserzeit*, Arbeits- und Forschungsberichte zur sächsischen Bodendenkmalpflege, t. 8, s. 54–215.

Wielowiejski J.

- 1970 *Kontakty Noricum i Pannonii z ludami północnymi*, Wrocław.
1981 *Stosunki społeczne*, [w:] J. Wielowiejski (red.), *Prahistoria ziem polskich*, t. 5, Późny okres lateński i okres rzymski, Wrocław, s. 411–428.
1985 *Die spätkeltischen und römischen Bronzegefässe in Polen*, Bericht der Römisch-Germanischen Kommission, t. 66, s. 123–320.

Witt W.

- 1934 *Urgeschichte des Stadt- und Landkreises Stolp*, Beiträge zur Heimatkunde Hinterpommerns, t. 8.
- 1969 *Übersicht über die vorgeschichtlichen Epochen des Kreises Stolp*, [w:] H.J. Eggers (red.), *Pommersche Funde und Ausgrabungen aus den 30-er und 40-er Jahren*. 11. Beiheft zum Atlas der Urgeschichte, Hamburg, s. 105–119.

Wołagiewicz R.

- 1976 *Gronowo 1973 – badania na cmentarzysku kurhanowym z okresu wpływów rzymskich*, MZ, t. 19 (1973), s. 129–167.
- 1981a *Systematyka kulturowa*, [w:] J. Wielowiejski (red.), *Prahistoria ziem polskich*, t. 5, *Późny okres lateński i okres rzymski*, Wrocław, s. 138–165.
- 1981b *Kultura wielbarska (faza lubowidzka)*, [w:] J. Wielowiejski (red.), *Prahistoria ziem polskich*, t. 5, *Późny okres lateński i okres rzymski*, Wrocław, s. 165–178.
- 1993 *Ceramika kultury wielbarskiej między Bałtykiem a Morzem Czarnym*. Szczecin.
- 1995 *Lubowidz. Ein birituelles Gräberfeld der Wielbark-Kultur aus der Zeit vom Ende des 1. Jhr. v. Chr. bis zum Anfang des 3. Jhr. n. Chr.*, Monumenta Archaeologica Barbarica, t. 1, Kraków.

Wójcik T.

- 1982 *Pomorskie formy bransolet węzowatych z okresu rzymskiego*, MZ, t. 24 (1978), s. 35–113.

Zakrzewski Z.

- 1935 *Sprawozdania państwowego konserwatora zabytków przedhistorycznych na okręg wielkopolski za lata 1927 i 1928*, WA, t. 13, s. 279–283.

GOLDENER FINGERRING AUS MGOWO, GEM. PŁUŻNICA, EHEMALIGE WOJ. TORUŃ

ZUSAMMENFASSUNG

Die Dokumente aus dem Archäologischen Archiv in Poznań lieferten zusätzliche Informationen über das Grab mit Eimer Typ Östland (s. H.J. Eggers 1951, S. 153, Nr. 2112; J. Wielowiejski 1985, S. 261, Nr. 44). Im Grab II, das mit großen Steinen bedeckt war, wurde eine Frau begraben, die u.a. mit einem goldenen Fingerring Typ Beckmann 3/4, zwei silbernen Schildkopfarmringen, einem Eimer Typ E 40 und unbestimmter Riemenzunge aus Bronze und einer Knochennadel ausgestattet war. Komplette Grabbeigaben sind nicht bekannt. Über die sonstigen vier Skelettgräber, die auch aus zufälligen Freilegungen stammten, weiß man nicht viel. In einem von ihnen befand sich unter mehreren Steinschichten, ein Grab mit einem Spinnwirtel und zwei Gefäßen, darunter mit einem Becher Typ VIIIA. Es wurde auch ein Teil viereckiger Steinkonstruktion, wahrscheinlich einer Grabkonstruktion freigelegt. Das Grab II wird im Rahmen der Phasen B2c- B2/C1-C1a, höchstwahrscheinlich auf Phase B2/C1-C1a datiert. Aus der Phase B2/C1-C1a stammt auch das Grab mit dem Becher.

Das Grab II gehört zur Kategorie der Gräber der Wielbark-Kultur mit Symbolen eines hohen gesellschaftlichen Status der Toten. Die meisten Gräber der Wielbark-Kultur mit goldenen Fingerringen, weisen

auch, obwohl ihre Beigaben verschieden reich sind, zusätzliche Zeichen des höheren Status (Tabelle 1) auf. Diese Komplexe werden im Rahmen der Phasen B1-C2, vor allem auf Phasen B2 und C1 datiert. Die typologisch bestimmten Ringe gehören zu den Gruppen Beckmann I (Type 1, 2?, 3-4), II (Typ 6 Variante) und III (Typ 10; Varianten 10Ia und 10IIa nach Andersson). Die Analogien stammen insbesondere aus der Jutland-Halbinsel sowie aus dänischen und schwedischen Inseln, außerdem aus der Skandinavischen Halbinsel und - im geringeren Grade - aus dem Elbegebiet. Die Betonung des Status mit identischen Symbolen ist ein von vielen Anzeichen der Zusammenhänge zwischen von diesen Gebieten, welche die gegenseitigen Kontakte barbarischer Eliten, Handel und Migrationen begünstigten. Wenige goldene Ringe erschienen in der nördlichen Zone der Wielbark-Kultur, meistens durch belebte Kontakte des Pommerns mit Südsandinavien. Ein Teil von ihnen können Importe sein.

Ausschließlich glatte Ringe aus der Gruppe I, die meisten von den goldenen Fingerringen der Wielbark-Kultur, haben ihre Entsprechungen, die nicht aus Gold ausgeführt wurden (Type 1 und 2). Auch diese Ringe konnten eine besondere gesellschaftliche Stellung der sie tragenden, wenigen Frauen betonen. Vermutlich bezieht es sich auch auf die sonstigen Ringe, die vor allem wenige Frauen trugen.

Abbildungen

1. Mgowo, Fst. 1, Gem. Płużnica. Lage des Gräberfeldes

2. Mgowo, Fst. 1, Gem. Płużnica. Lageplan der Fundstelle (a) sowie der Plan und das Profil eines Fragmentes des Objekts aus der Grabungsfläche A (b) (I, II - Skelettgräber; A, B - Grabungsflächen; 1 - Rand der Abbaustelle; 2 - Bronzeimer; 3 - menschliche Knochen; 4 - Riemenzunge; 5 - Keramikscherbe; 6 - Holzkohle; 7 - Steine; 8 - Ackerhumuserde; 9 - schwarzgrauer Boden; 10 - grauer Lehm; 11 - grauer Untergrundsand). Gez. J. Kędelska (nach Skizzen von Z. Zakrzewski, Notatniki PUK IV, S. 27 und 33)

3. Mgowo, Fst. 1, Gem. Płużnica. Grab II. Fragment eines silbernen Armringes (1) und Goldring (2). Gez. J. Kędelska (1 - nach Skizze von Z. Zakrzewski, Notatniki PUK IV, S. 29)

4. Mgowo, Fst. 1, Gem. Płużnica. Grab II. Goldring. Photo: K. Kucharska

5. Lageplan der Goldringe Typ Beckmann 3-4 und der Eimer Typ E 40 auf dem Gebiet von Barbaricum (M - Mgowo). Nach Ch. Beckmann 1969 (Tab. 8) und K. Andersson 1993 mit Ergänzungen sowie nach H.J. Eggers 1951, J. Kunow 1983, J. Wielowiejski 1985 und U. Lund Hansen 1987

6. Lageplan der Fundstellen der Wielbark-Kultur mit den Ringen, mit Ausnahme von Ringen Typ 15 und 16 sowie von Ringen vom unbestimmten Typ, die nicht aus Gold ausgeführt wurden (goldene Ringe: a - Typ 1; b - Typ 2?; c - Type 3-4; d - Typ 6 Variante; e - Typ 10; f - Typ?; sonstige Ringe: g - Gruppe I; h - aus Draht gewickelte Ringe, u.a. ähnliche dem Typ 30; i - aus dem Band gewickelte Ringe, ähnliche den Typen 27-28; k - andere Type; 1 - Gronowo, 2 - Mgowo; 3 - Nicponia; 4 - Objazda; 5 - Odry; 6 - Osiek; 7 - Pieńkowo; 8 - Postomino; 9 - Poznań-Komandoria; 10 - Pruszcz Gdański, Fst. 5; 11 - Wygoda; 12 - Zegrze Pomorskie; 13 - Brulino-Koski; 14 - Buczek, 15 - Goździk; 16 - Krosno, 17 - Lubowidz; 18 - Maciejewo, 18 - Malbork-Wielbark; 20 - Modła; 21 - Nowe Dobra; 22 - Nowy Targ; 23 - Osie; 24 - Pruszcz Gdański, Fst. 10; 25 - Rządź; 26 - Słopanowo; 27 - Węsiory)

7. Wygoda, Fst. 6, Gem. Białęcino. Grab 58. Goldring (1) und Keramik (2-12). Gez. L. Fijał

8. Poznań-Komandoria, Fst. 1. Grab 2. Tongefäße (1), geschmolzene Silberperle (2) und Goldring (3). Gez. J. Kędelska (3- nach M. Piaszykówna 1953, Abb. 67:4)

9. Poznań-Komandoria, Fst. 1. Grab 2. Goldring. Photo: K. Kucharska (nach J. Kostrzewski 1933)

10. Słopanowo, Gem. Obrzycko. Bronzeringe aus dem vermutlichen Hortfund. Gez. J. Kędelska

Adres autora:

mgr Alicja Gałęzowska
Muzeum Archeologiczne
ul. Wodna 27
61-781 Poznań

V, Poznań 2000
251–258

JÓZEF ŁOŚ, RYSZARD PACZUSKI

DOMNIEMANY WCZESNOŚREDNIOWIECZNY GRÓB CIAŁOPALNY Z BYDGOSZCZY - ŁOSKONIA

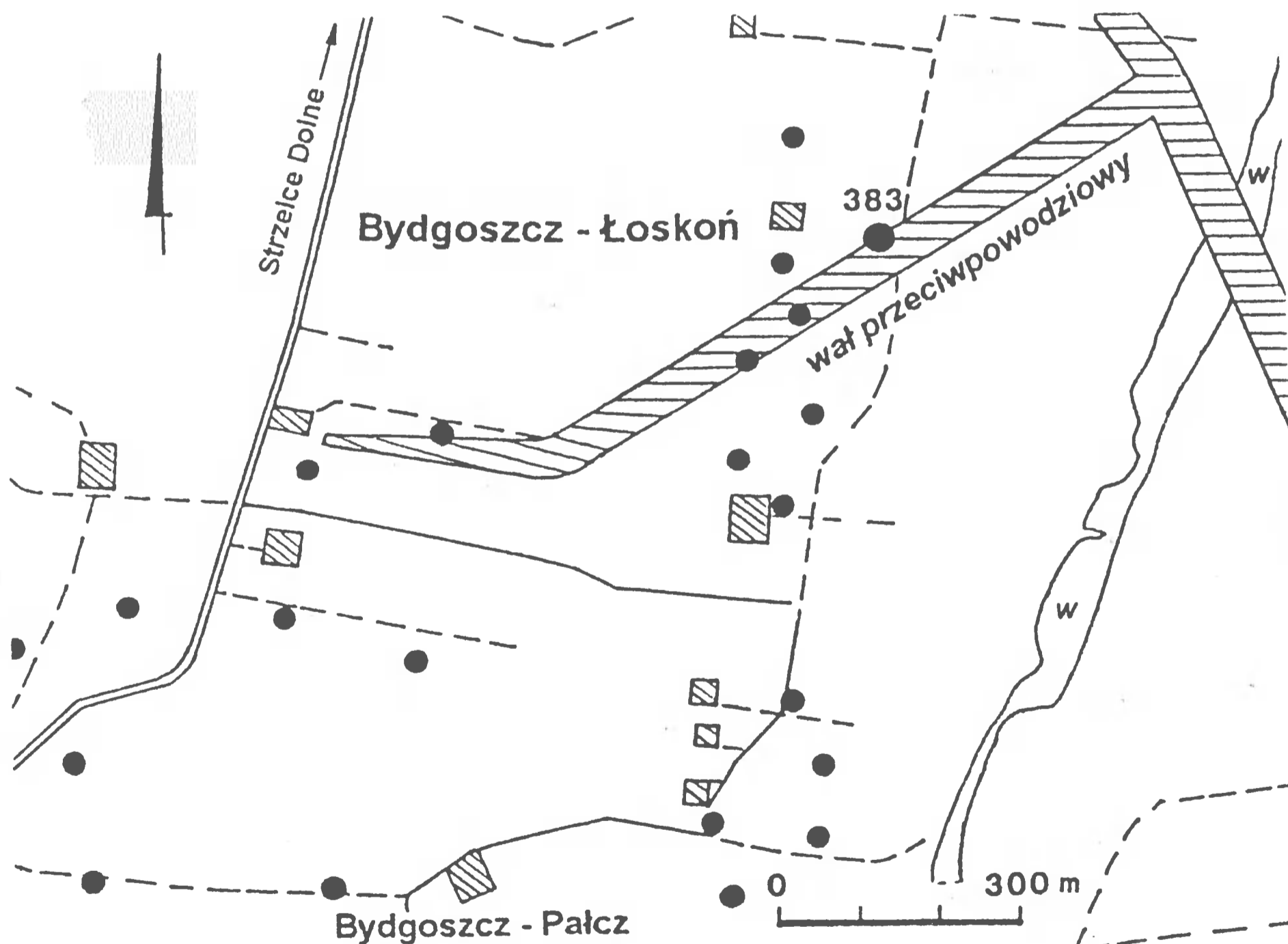
Nadzalewowe terasy Wisły w Dolinie Fordońskiej należą do regionów szczególnie intensywnego osadnictwa, sięgającego swymi początkami starszej epoki kamienia. Obserwujemy tu ciągłość osadniczą od pradziejów aż po dzień dzisiejszy. Najnowszy, współczesny okres procesu osadniczego stanowi jednak poważne zagrożenie dla pozostałości licznych osad oraz cmentarzysk pradziejowych i średniowiecznych. Łącznie na omawianym obszarze rozpoznano około 80 stanowisk archeologicznych. Liczba ta nie oddaje jednak ich właściwej gęstości, gdyż dużą ich część stanowią obiekty wielokulturowe, tak że łączna liczba faktów osadniczych wynosi około 130. Większość stanowisk zlokalizowana jest w wąskim pasie szerokości 100–200 m i długości 4 km, na niskiej terasie Wisły. W ostatnich latach stanowiska w Bydgoszczy-Fordonie są systematycznie niszczone, zarówno w wyniku objęcia zabudową dzielnicy mieszkaniowej w Fordonie, jak i prac towarzyszących budowie (kładzenie instalacji wodno-kanalizacyjnej), rozbudowy infrastruktury (parkingi), rozszerzenie terenów rekreacyjnych (zakładanie ogródków działkowych) i prac hydrotechnicznych (budowa oczyszczalni ścieków, budowa wału przeciwpowodziowego). Realizacja tych inwestycji łączy się z totalnym odkształceniem części krajobrazu. Obserwacje prowadzone w terenie w trakcie badań powierzchniowych w 1991 roku oraz później wskazują, że w ciągu ostatnich lat zniszczono bądź poważnie naruszono co najmniej kilkanaście stanowisk archeologicznych.

W związku z budową wału przeciwpowodziowego latem 1995 roku wykonano dokumentację archeologiczną na stanowiskach 383 i 385 (AZP 36-39:78 i 80). Niestety archeolog na budowę trafił przypadkowo, po prawie doszczętnej dewastacji stanowisk, kiedy inwestycja zbliżała się ku końcowi. Stąd też większość grobów, paleńsk i innych obiektów nieruchomych, jak i materiału mobilnego została wypchnięta na hałdy przez spychacze. Pomimo spóźnionego i prowadzonego w sposób dalece odbiegający od potrzeb nadzoru, a raczej interwencji archeologicznej pozyskano bardzo interesujący materiał z różnych epok. Podczas prac ziemnych, na omawianym

odcinku, zdemastowano dwa stanowiska znane z badań AZP oraz dwa wcześniej niezlokalizowane.

Stanowiska położone są pomiędzy rozproszoną zabudową niegdysiejszej wsi Łoskoń, około 1 km na zachód od Wisły i około 500 m na wschód od szosy Fordon—Strzelce Dolne oraz 400–500 m na północny zachód od ostatnich zabudowań Pałcza (ryc. 1).

Wśród odkrytych obiektów jednym z najbardziej interesujących jest ciałopalny grób popielnicowy ze starszej fazy wczesnego średniowiecza (?). Obserwacje i eksplorację obiektu prowadzono niejako w dwóch etapach, niedyktowanych metodyką badań archeologicznych. W pierwszym etapie, w dniu odkrycia, zlokalizowano tkwiące w ciemnobrunatnej ziemi fragmenty dwóch naczyń, tworzące kolisty zarys o średnicy około 40–45 cm. Warstwa, w której zlokalizowano ceramikę miała kształt owalu o wymiarach 1,5 x 0,7 m. Po wykonaniu dokumentacji rysunkowej wyeksplorowano kilka fragmentów ceramiki, stanowiących górną partię jednego z naczyń. Drugi etap stanowiła eksploracja obiektu przeprowadzona następnego dnia. Niestety przed przybyciem na budowę archeologa dokonano dalszej dewastacji. Podczas pracy spychacz zniwelował obiekt o kilkanaście (?) centymetrów. Zarys obiektu nie uległ

Ryc. 1. Bydgoszcz-Łoskoń, stan. 383. Lokalizacja grobu i stanowisk odkrytych w ramach AZP i podczas budowy wału. Rys. J. Łoś

większej zmianie, a pomiędzy fragmentami ceramiki w szarobrunatnej próchnicy zaobserwowano kości ludzkie (ryc. 2). Dzięki temu klasyfikacja znaleziska nie budziła wątpliwości. Określono je jako grób ciałopalny. Analiza antropologiczna wykonana przez dra A. Florkowskiego z Instytutu Antropologii UMK w Toruniu wykazała, że są to szczątki kostne kobiety o bliżej nieokreślonym wieku. W przekroju grób był łukowaty, jego wypełnisko stanowił szarobrunatny piasek z zawartością przepalonych kości ludzkich. Pozyskano fragmenty dna, partii przydennych i brzuśca rozpoznanego wcześniej naczynia. Ponadto szarobrunatne wypełnisko grobu wyłożone było fragmentami ceramiki pochodzącymi z innego naczynia, znacznie większych rozmiarów, znalezionych wcześniej także w górnej partii obiektu. Pochówek usytuowany był w warstwie ciemnobrunatnej próchnicy o przekroju nieregularnie nieckowatym (ryc. 2).

Wśród znalezionej ceramiki wyróżniono fragmenty dwu naczyń:

— ręcznie lepione, górą obmazywane, słabo profilowane, nieornamentowane, asymetryczne, wylew lekko wychylony na zewnątrz, brzeg zaokrąglony, dno płaskie, przełom jednobarwny, gruzełkowaty (ryc. 3). Do wyrobu naczynia użyto gliny z dużą ilością mineralnej domieszki schudzającej w postaci ostrokrawędzistego tłucznia o średnio- i gruboziarnistej granulacji oraz piasku średnioziarnistego. Powierzchnie naczyń ciemnoszarobrunatne, szorstkie z wystającą domieszką. Wykonano je w nieco archaicznej technice. Pod względem technologicznym ceramika z Bydgoszczy-Łoskonia wykazuje duże zbieżności z wieloma zespołami ze starszej fazy wczesnego średniowiecza. Natomiast pod względem morfologii, pomimo chronologicznej bliskości z ceramiką praską czy typem Feldberg, a także najstarszymi zespołami prezentowanymi przez Chudziaka (1991 i 1994), trudno o znalezienie ścisłych analogii na terenie Pomorza. Po przeanalizowaniu charakterystycznych cech ceramiki ze starszej fazy wczesnego średniowiecza chronologię naczyń określono na fazę A/B (VI–VII w.);

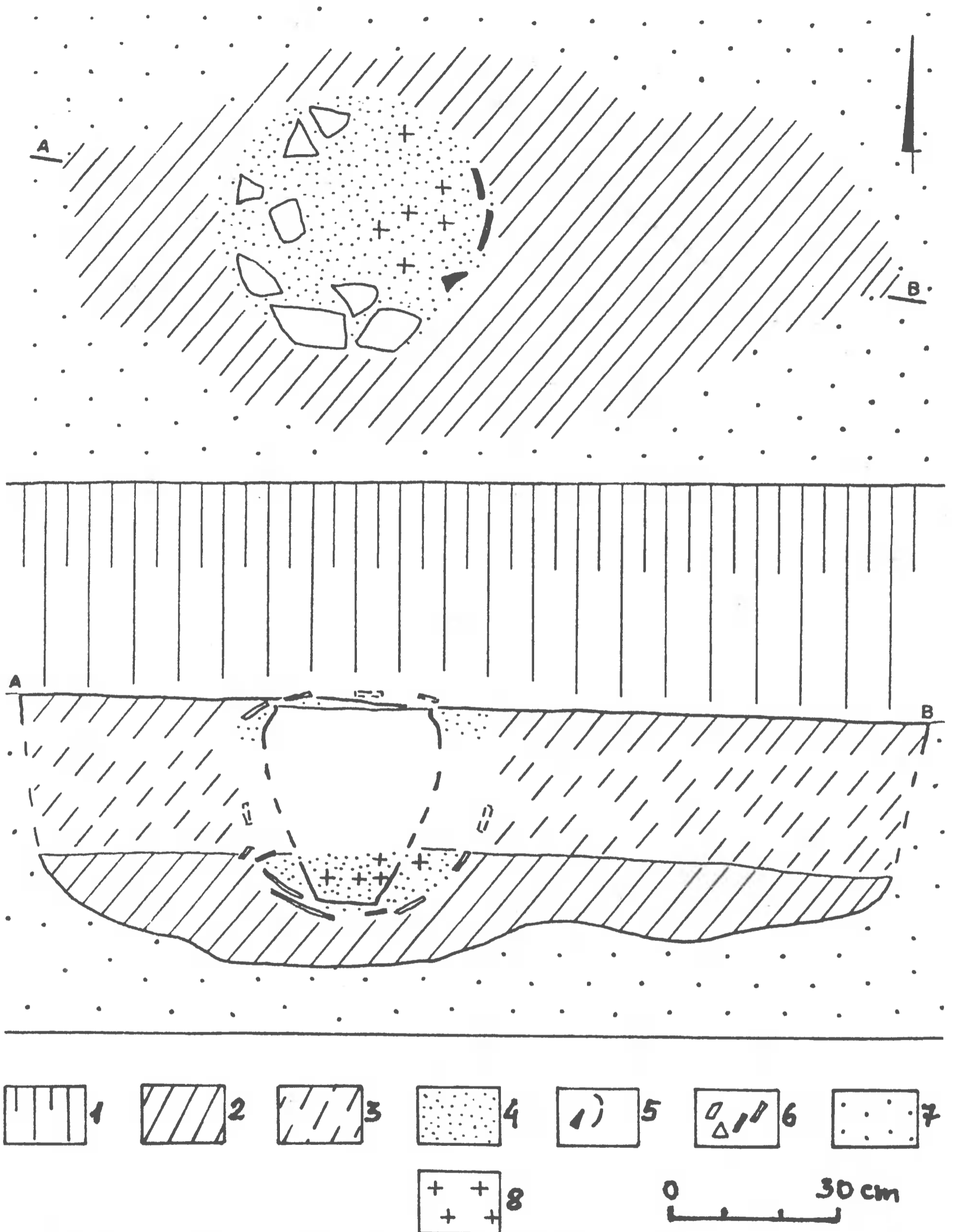
— fragmenty naczyń ręcznie lepionych, większych rozmiarów niż naczynie 1. Powierzchnia zewnętrzna beżowa i beżowoszara, wewnętrzna ciemnoszara, przełom dwubarwny. Na całej powierzchni widoczna liczna domieszka schudzająca, czasami wystająca ponad powierzchnię. Do schudzenia gliny użyto dużej ilości domieszki w postaci kamiennego tłucznia o średnicy 2–4 mm. Na podstawie cech technologicznych ceramiki czas jej powstania określono na okres halsztacki. Z analizy ceramiki wynika, że mamy tu do czynienia z dwiema jakościami kulturowymi. Znalezienie ich w obrębie jednego obiektu narzuca następujące przypuszczenia:

a) ceramika wczesnośredniowieczna podczas pracy spychacza została wciśnięta w grób halsztacki,

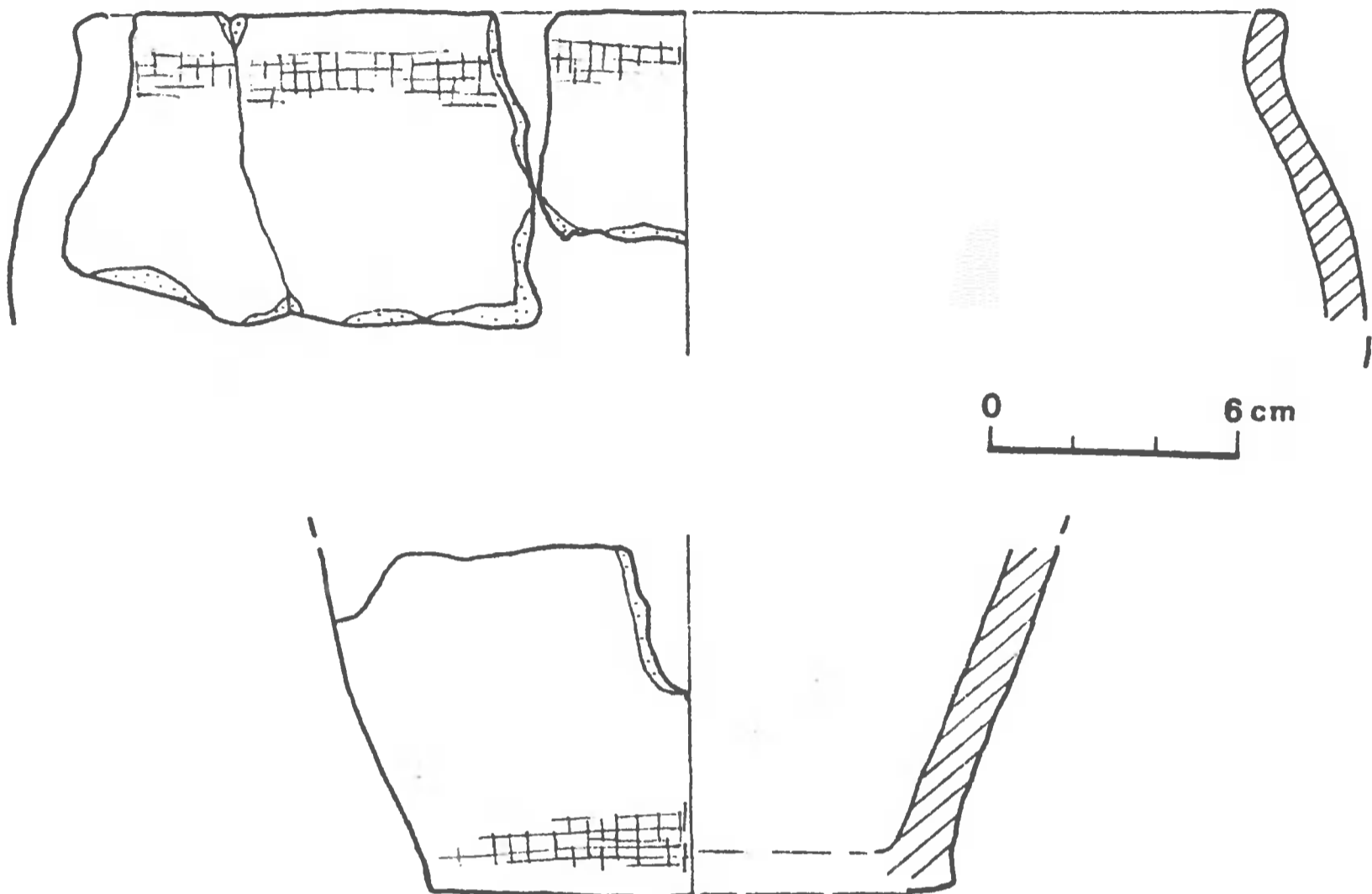
b) dwa różne kulturowo obiekty przecinają się,

c) w sposób intencjonalny grób obłożono fragmentami starszego naczynia.

Po wykonaniu cięcia obiektu nie zaobserwowano naruszenia układu stratyfikacyjnego. Wczesnośredniowieczne fragmenty ceramiki zachowały naturalną pozycję stojącego naczynia, wewnątrz którego znajdowały się przepalone kości

Ryc. 2. Bydgoszcz-Łoskoń, stan. 383. Rzut poziomy i profil obiektu z częściową rekonstrukcją. Legenda: 1 — humus; 2 — ciemnobrunatna, piaszczysta ziemia; 3 — warstwa zniwelowana; 4 — szarobrunatny piasek; 5 — ceramika wczesnośredniowieczna; 6 — ceramika łużycka; 7 — calec; 8 — kości. Rys. J. Łoś

Ryc. 3. Bydgoszcz-Łoskoń, stan. 383. Fragmenty wczesnośredniowiecznego naczynia. Rys. J. Łoś

ludzkie. Należy więc wykluczyć możliwość „a”. Prawdopodobne jest zaistnienie sytuacji „b”, przecięcia dwóch różnych chronologicznie obiektów. Jednakże sposób ułożenia ceramiki łużyckiej nie był przypadkowy. Z powyższego wynika, że najbardziej prawdopodobna jest sytuacja „c”, w której jednak nie można wykluczyć wkopania grobu wczesnośredniowiecznego w obiekt o starszej metryce. Jama o wymiarach 1,5 x 0,7 m może być także współczesna pochówkowi, a starszą ceramikę wykorzystaną do obłożenia popielnicy pozyskano z innego obiektu, np. ze stanowiska związanego z osadnictwem ludności kultury łużyckiej, znajdującego się około 100 m na zachód od grobu. Należy zwrócić uwagę, że ceramika występowała tylko w obrębie obiektu o średnicy około 45 cm, natomiast w ciemnobrunatnym wypełnisku jamy, w której zlokalizowano pochówek, nie znaleziono innego materiału archeologicznego.

Obrządek pogrzebowy w początkach wczesnego średniowiecza na terenie Polski charakteryzuje się wyłącznością rytuału ciałałpalnego, powszechnością grobów płaskich, ubóstwem inwentarza grobowego. U progu wczesnego średniowiecza (VI-VII w.) na terenie Pomorza w zasadzie nie rozpoznano żadnej formy pochówka

(H. Zoll-Adamikowa, 1993, s. 377–385, ryc. 1; M. Parczewski, 1990, s. 15, ryc. 1, s. 16, ryc. 2). Przynależność kulturowa i chronologiczna rozpoznanych budzi duże zastrzeżenia, bądź są to groby domniemane np. najbliższe nam Zamczysko, byłe woj. bydgoskie, którego bardzo wczesne datowanie jak i nekropoliczny charakter podał w wątpliwość M. Parczewski (1988, s. 196–197). Niektóre ze stanowisk kiedyś datowanych na okres wczesnego średniowiecza obecnie wiąże się raczej ze schyłkiem starożytności (W. Łosiński, 1982b, s. 424). Przy udokumentowanych pozostałościach osad tak słaby stan rozpoznania obrządku pogrzebowego wynika zapewne ze stosowania takiej formy pochówka, która według sugestii H. Zoll-Adamikowej (1993, s. 377) przy stosowanych dziś metodach jest dla archeologów nieuchwytna. Na Pomorzu pierwsze dobrze datowane cmentarzyska według W. Łosińskiego (1982b, s. 425) pochodzą dopiero z IX wieku. W tym okresie wzrasta liczba cmentarzysk, bardziej imponująco przedstawia się też stan ich opracowania. Są to jednak w głównej mierze cmentarzyska kurhanowe, mniej licznie występują płaskie, do wyjątków należą groby popielnicowe. Te mają metrykę znacznie młodszą od grobu w Bydgoszczy-Łoskoniu.

W naszej analizie uwzględniono głównie obszar międzyrzecza Odry i Wisły na północ od Warty i Noteci. Na podstawie opublikowanych dotychczas źródeł i katalogów (H. Zoll-Adamikowa, 1975/79; W. Łosiński, 1982a i 1990; w tych obszerniejsza literatura) oraz analizę ceramiki wydaje się nam, że omawiany pochówek pochodzący z VI–VII wieku reprezentuje najstarszy horyzont średniowiecznych grobów popielnicowych na Nizinie Polskiej. Zbyt mała ilość silnie przepalonego i rozdrobnionego materiału kostnego, który pozyskano z grobu nie pozwala w chwili obecnej na uzyskanie wiarygodnej daty ¹⁴C.

Bibliografia

Chudziak W.

- 1991 *Periodyzacja rozwoju wczesnośredniowiecznej ceramiki z dorzecza dolnej Drwęcy (VII–XI/XII w.)*, Toruń.
- 1994 *Nowe źródła archeologiczne do studiów nad chronologią najstarszego osadnictwa wczesnośredniowiecznego w dorzeczu dolnej Drwęcy*, [w:] J. Olczak (red.), *Studia nad osadnictwem średniowiecznym ziemi chełmińskiej*, Toruń, s. 7–26.

Łosiński W.

- 1982a *Osadnictwo plemienne Pomorza (VI–X wiek)*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź.
- 1982b *Uwagi na marginesie artykułu „Cmentarzyska w studiach osadniczych”*, MZ, t. XXVIII, s. 423–434.

- 1990 *Stan i potrzeby badań nad wczesnym średniowieczem na Pomorzu zachodnim*, [w:] Z. Kurnatowska (red.), *Stan i potrzeby badań nad wczesnym średniowieczem w Polsce*, Poznań – Wrocław – Warszawa, s. 23–49.

Parczewski M.

- 1988 *Najstarsza faza kultury wczesnosłowiańskiej w Polsce*, Kraków.
 1990 *Początki kultury wczesnosłowiańskiej w Polsce*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź.

Zoll-Adamikowa H.

- 1975 *Wczesnośredniowieczne cmentarzyska ciałopalne Słowian na terenie Polski, Cz. I. Źródła*, Wrocław.
 1979 *Wczesnośredniowieczne cmentarzyska ciałopalne Słowian na terenie Polski, Cz. II. Analiza, Wnioski*, Wrocław.
 1993 *W kwestii genezy słowiańskich praktyk pogrzebowych*, [w:] *Miscellena archaeologica curawit*, Poznań – Słupsk, s. 377–385.

DAS VERMUTLICHE FRÜHMITTELALTERLICHE BRANDGRAB AUS BYDGOSZCZ - ŁOSKOŃ

ZUSAMMENFASSUNG

Während der Rettungsgrabungen beim Bau eines Hochwasserdeiches in Bydgoszcz - Łoskoń wurde ein Urnengrab aus der älteren Phase des frühen Mittelalters freigelegt. Bei den Ausgrabungen in einer Grube mit Abmessungen 1,5 m x 0,7 m wurde ein kleineres Objekt mit ca. 45 cm Durchmesser gefunden. Darin steckten Bruchstücke eines Gefäßes aus der älteren Phase des frühen Mittelalters, einer Urne, die mit Keramikbruchstücken bedeckt waren, deren Chronologie als die Hallstattzeit bestimmt wurde. Die Tatsache, daß sie in einem Objekt freigelegt wurden, drängt folgende Vermutungen zu stellen:

- a) die frühmittelalterliche Keramik wurde bei der Arbeit des Planiergerätes in ein Grab aus der Hallstattzeit hineingedrückt;
- b) zwei Objekte mit verschiedener Kulturabstammung kreuzen sich;
- c) das Grab wurde mit Fragmenten eines älteres Gefäßes intentional belegt.

Uns scheint es, daß hier in gewissem Sinne die Situationen "b" und "c" eingetreten haben, was die mittelalterliche Entstehungszeit des Grabes nicht verneint. Auf Grund der bisher veröffentlichten Quellen und Kataloge sowie einer Analyse der Keramik können wir vermuten, daß das betreffende Grab, das aus der Phase A/B des Frühmittelalters (6.-7. Jh.) stammt, den ältesten Horizont mittelalterlicher Urnengräber auf dem Polnischen Tief vertritt.

Abbildungen

1. Bydgoszcz - Łoskoń, Fst. 383. Lage des Grabes und der Fundstellen, die im Rahmen der Archäologischen Aufnahme Polens und beim Bau des Deiches freigelegt wurden. Gez. J. Łoś
2. Bydgoszcz - Łoskoń, Fst. 383. Grundriß und Profil des Objekts mit teilweiser Rekonstruktion (1 - Humuserde; 2 - dunkelbraune, sandige Erde; 3 - nivellierte Schicht; 4 - graubrauner Sand; 5 - frühmittelalterliche Keramik; 6 - Lausitzer Keramik; 7 - Untergrund; 8 - Knochen). Gez. J. Łoś
3. Bydgoszcz - Łoskoń, Fst. 383. Bruchstücke eines frühmittelalterlichen Gefäßes. Gez. J. Łoś

Adresy autorów:

mgr Józef Łoś
Muzeum Okręgowe
ul. Gdańska 4
85-006 Bydgoszcz

dr Ryszard Paczuski
Wyższa Szkoła Pedagogiczna
Zakład Biomedycznych Podstaw Kultury Fizycznej
ul. Chodkiewicza 30
85-064 Bydgoszcz

V, Poznań 2000
259–270

ANDRZEJ SIKORSKI

WCZESNOŚREDNIOWIECZNE GRZEZIDŁA Z GÓRY, STAN. 18, GM. POBIEDZISKA, BYŁE WOJ. POZNAŃSKIE

WSTĘP

Do najpopularniejszych narzędzi rybackich zalicza się sieci, które zazwyczaj gwarantowały najlepsze wyniki w połowach. Bezpośrednimi dowodami świadczącymi o używaniu ich są pojedyncze fragmenty sieci (por. M. Rulewicz 1994, s. 198–201), pływaki z kory i drewna, kulki drewniane, sznury, powrozy, liny oraz grzędła-ciężarki (por. K. Jażdżewski, W. Chmielewski 1952, s. 70–77, tabl. 69, 70b; K. Jażdżewski 1955, s. 164–211; J. Kmiecinski 1955, s. 212–216; M. Dembińska 1978, s. 112–117; L. Leciejewicz, M. Rulewicz 1983, s. 258–260; W. Hensel 1987, s. 146–158). Jak wiadomo, znaleziska kawałków gotowych sieci wczesnośredniowiecznych należą do rzadkości, natomiast częściej bywają rejestrowane elementy sieciowe, szczególnie pływaki (niekiedy z charakterystycznymi znakami własnościowymi — merkami lub zdobinami), które spotyka się na stanowiskach na wybrzeżu bałtyckim, w pobliżu rzek, jezior i stawów. Pływaki odkryto bowiem m.in. w Bninie (K. Szamałek, J. Dudziak-Jankowiakowa, Z. Karolczak 1979, ryc. 29:1), Gdańsku (K. Jażdżewski, J. Kamińska, R. Gupieńcowa 1966, tabl. II), Gnieźnie (G. Mikołajczyk 1972, s. 110, 124; tenże 1973, s. 36, 71–72), Kamieniu Pomorskim (W. Filipowiak 1959, ryc. 21: a–b), Kaliszu (I. i K. Dąbrowscy, R. Kozłowska 1964, s. 210, ryc. 26: e), Kołobrzegu (L. Leciejewicz, W. Łosiński, A. Tabaczyńska 1961, s. 93–95), Opolu (J. Bukowska-Gedigowa, B. Gediga 1986, tab. 19–27), Szczecinie (M. Rulewicz 1984, ryc. 4: 1), Wolinie (M. Rulewicz i L. Zajdel-Szczyrska 1970, s. 325–382) i Wrocławiu (J. Kaźmierczyk 1991, ryc. 42 i 44; tenże 1993, zestawienie: *Wyroby z drewna z wykopów III i IIIA*; tenże 1995, zestawienie: *Przedmioty z drewna z wykopów IIIA/2 i IIIA/3 oraz Przedmioty z drewna z wykopu IIIIE*). W odróżnieniu od pływaków zdecydowanie mniejszy zbiór tworzą ciężarki do sieci. Nie mamy pewności, czy wszystkie przedmioty uznane za grzędła obciążały sieci; podobnie jak część tzw. pewnych ciężarków tkackich mogła zapewne w rzeczy-

wistości pełnić funkcję grzędziel lub odwrotnie (por. L. Leciejewicz, M. Rulewicz 1983, s. 259–260).

Grzędzidła wykonywano z kamienia i z wypalanej gliny (odpowiednio schudzonej składnikami nieplastycznymi). Wyraźnie przeważają jednak egzemplarze kamienne. Te ostatnie pochodzą z wykopalisk np. w Gdańsku (K. Jażdżewski, J. Kamińska, R. Gupieńcowa 1966, tabl. II), Czersku (J. Rauhutowa 1976, s. 133, ryc. 67: 10–12, 15), Kołobrzegu (L. Leciejewicz, W. Łosiński, A. Tabaczyńska 1961, s. 95, ryc. 55: a, c), Szczecinie (M. Rulewicz 1974, ryc. 18: 8, 19: 1, s. 414 i n.) i w Wolinie (M. Rulewicz i L. Zajdel-Szczyrska 1970, s. 355–357).

W tej sytuacji gliniane ciężarki z Góry (stan. 18) uznać trzeba za szczególnie cenne z kilku powodów: 1) poświadczają bowiem zupełnie nowy punkt na mapie osadnictwa w strefie przybrzeżnej jeziora (nieuwzględniony w ramach akcji AZP – arkusz 51-30, por. ryc. 1); 2) ewidentnie dowodzą funkcji tych wyrobów glinianych; 3) związane są z wczesnośredniowiecznym osadnictwem dość intensywnie rozwijającym się wokół jeziora Góra.

Można domniemywać, iż ówczesne grupy ludzkie nastawione były również na eksploatację względnie bogatych zasobów ichtiofauny jeziora. Ryby, raki i wyspecjalizowane zbieractwo na terenach przybrzeżnych i nadbrzeżnych — rośliny, mięczaki itp. — stanowiły na pewno istotny składnik diety, nie wykluczając przy tym wykorzystania fauny i flory jeziornej jako karmy dla zwierząt domowych lub surowca do wyrobu amuletów i ozdób (por. W. Hensel 1987, s. 158; W. Dzeduszycki 1993, s. 91–100).

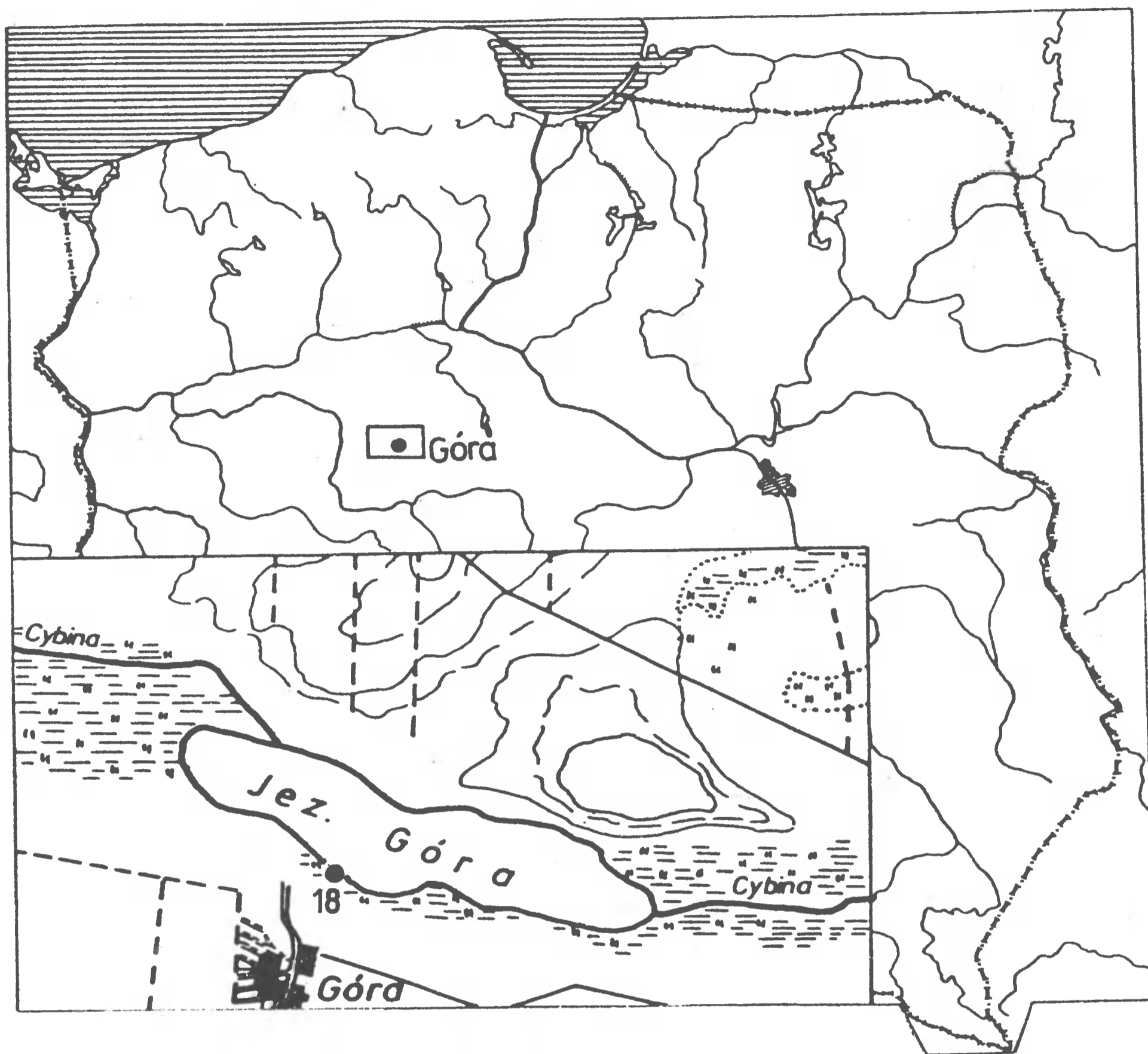
LOKALIZACJA

Nowo odkryte stanowisko w Górze położone jest bezpośrednio nad brzegiem jeziora (o powierzchni zwierciadła wody 37,8 ha i głębokości max około 3 m — por. A. Choiński 1992, s. 99), na terenie zalewowym, zajmowanym obecnie przez pas nadbrzeżnych łąk i mokradeł (w odległości 0,125 km na północny wschód od zabudowań dawnego PGR-u we wsi Góra i około 0,75 km na południowy wschód od przedwojennego cmentarza, zlokalizowanego obok drogi polnej z Góry do stacji PKP w Promnie — por. ryc. 1).

Grzędzidła zalegały nad taflą jeziora (około 76,5 m npm), w warstwie mułu przemieszanego z piaskiem (0,7–0,9 m nad poziomem lustra wody z lata 1996 roku). Ciężarki leżały obok siebie.

OPIS GRZĘZIDEŁ

Ciężarki zostały wydobyte wiosną 1996 roku przez p. Marka Malickiego, miejscowego miłośnika przeszłości, który — o ile to tylko możliwe — dogląda, ochra-

Ryc. 1. Góra, gm. Pobiedziska, byłe woj. poznańskie, stan. 18. Lokalizacja znalezisk. Rys. M. Gorączniak

nia i odkrywa nowe stanowiska w rejonie jeziora Góra (zasilając ekspozycjami Ekspedycję Archeologiczną IP UAM w Poznaniu). Tym razem „wydłubał” z mułu trzy zalegające dość płytko ciężarki do sieci (woda w jeziorze „cofnęła się” bowiem o około 1 m, odsłaniając nowy zarys linii brzegowej).

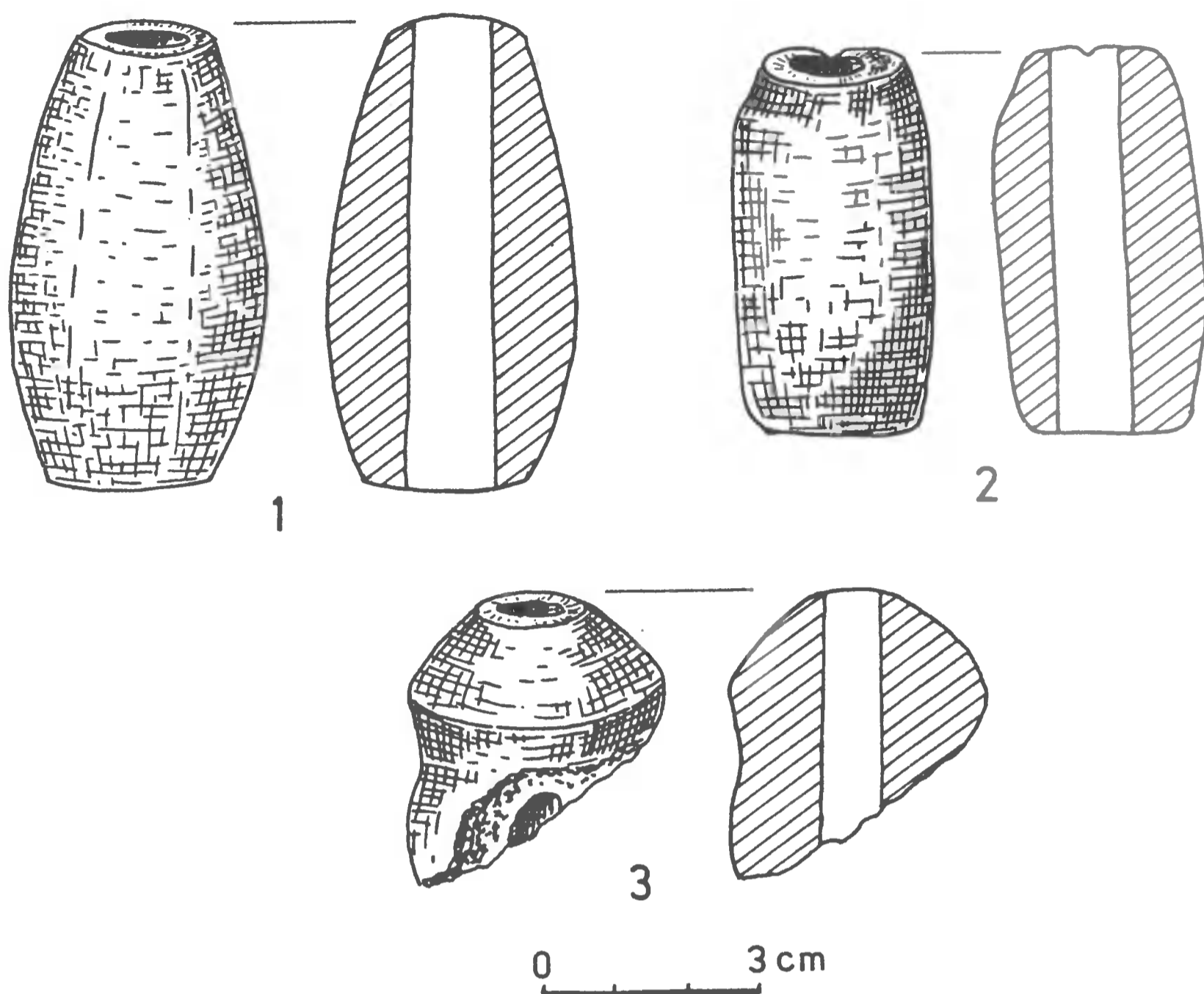
Góreckie grzędła zasadniczo zaliczyć można do trzech typów, które opisowo określamy jako: 1) beczułkowate; 2) cylindryczne; 3) segmentowe.

B e c z u ł k o w a t e (ryc. 2: 1) — wykonane z gliny, z domieszką drobnoziarnistego, odpowiednio wyselekcjonowanego piasku (wielkość granulatu: 0,2–0,5 mm). Powierzchnia zewnętrzna starannie wygładzona, kształt ciężarka nieregularny, otwór niesymetrycznie „przewiercony”, nieco poszerzony u wylotu (patyk był zapewne specjalnie okręcany po zakończeniu formowania bryły wyrobu). Na grzędle są wyraźne ślady eksploatacji (starcia i dwa słabo odcisnięte negatywy po sznurach (?),

o średnicy około 3 mm). Ciężarki ulepiono ręcznie z jednego płaskiego pierścienia o wysokości 6–6,5 cm, który został nawinięty na patyk. Garncarz (lub rybak) umiejętnie pozlepił (i wyrównał) zachodzące na siebie końce pierścienia glinianego. Starannie wykończono także faktury wokół i przy otworach. W tej części wyrobu rozpoznano odciski palców wykonawcy grzędła oraz negatywy tkaniny (por. Aneks). Wydaje się, że wytwórca usiłował wykonać względnie symetryczny ciężarek, jednak ze słabym skutkiem. Pewne „niedoróbki” i nawet „defekty” produkcyjne dowodzą, iż w tym przypadku nie przywiązywano większego znaczenia do ostatecznej estetyki wyrobu rybackiego. Wypał utleniający, raczej dobry (kolor ciężarka: czerwonożółty — 5YR 6/8 i bladobrazowy — 10YR 6/3 — por. Munsell 1973). Wyniki pomiarów: wysokość ciężarka — 6,3 cm; szerokość max — 3,5 cm; średnica otworu — 1,2–1,3 cm; waga — 0,070 kg.

Cylindryczne (ryc. 2: 2) — najmniejszy z ciężarków wykonany został z „tłustej” gliny, z małą ilością domieszki schudzającej masę ceramiczną. Powierzchnia zewnętrzna wyrobu dość starannie wygładzona, kształt nieregularny, otwór umiejscowiony niesymetrycznie w bryle grzędła. Ciężarek uformowano podobnie jak egzemplarz beczułkowaty. Szczególnie pieczołowicie wykończono powierzchnię przy otworach, zagładzając ją odpowiednim gładzikiem drewnianym i tkaniną. Z jednej strony widoczne są wyraźne starcia powierzchniowe i ślady dwóch (trzech?) podłużnych negatywów (prawie na całej długości ciężarka) przypuszczalnie po sznurku o średnicy 3–4 mm. W kilku miejscach zaobserwowano negatywy tkaniny (por. Aneks). Rozpoznane odciski uznać trzeba za przypadkowe pozostałości produkcyjno-eksploatacyjne. Grzędła wypalono w warunkach utleniających (obecny kolor powierzchni wyrobu: jasnobrazowy — 7.5YR 6/4 i czerwonożółty — 7.5YR 6/6). Wyniki pomiarów: wysokość ciężarka — 5,3 cm; szerokość max. — 3,0 cm; średnica otworu — 1 cm; waga — 0,060 kg.

Segmentowe (ryc. 2: 3) — uformowane zostało z „tłustej” gliny, z minimalną ilością domieszki bardzo drobnoziarnistego piasku. Powierzchnia zewnętrzna starannie wyrównana (do pojawienia się tzw. efektu pseudoangoby). Ciężarek wykonano podobnie jak pozostałe dwa egzemplarze, mniej dokładnie zagładzając płaszczyznę wokół otworu (odciski opuszków palców). Wyrób wypalono przy kontrolowanym, ograniczonym dostępie powietrza (redukcyjny), uzyskując ostatecznie kolor szary (10YR 5/1). Wyniki pomiarów: wysokość ciężarka (zrekonstruowana) — około 5,2 cm; szerokość max — 3,6 cm; średnica otworu — 1,1 cm (otwór odpowiednio poszerzony u wylotu); waga zachowanego fragmentu — 0,045 kg.

Ryc. 2. Góra, gm. Pobiedziska, byłe woj. poznańskie, stan. 18. Grzędła gliniane: 1 — becułkowate, 2 — cylindryczne, 3 — segmentowe. Rys. M. Gorączniak

WNIOSKI

Wczesnośredniowieczne grzędła gliniane znajdowane bywają raczej sporadycznie, dlatego m.in. datowanie tych elementów sieciowych opiera się z jednej strony na rutynowej analizie porównawczej, z drugiej zaś na obserwacjach makroskopowych i ocenie techniki wykonania tychże wyrobów ceramicznych (por. A. Sikorski, A. Wójciak 1991, s. 145–165; A. Sikorski 1994, s. 201–211). Te nielicznie występujące narzędzia rybackie udało się zarejestrować w zwartych zespołach osadniczych lub zalegały luźno, np. w Błoniu (A. Cofta 1953, s. 1–51), Cedyni (K. Siuchniński 1958, tabl. III: g), Człuchowie (H. Janocha 1964, ryc. 4: c), Gdańsku (K. Jażdżewski, W. Chmielewski 1952, s. 71–72, tabl. 71: d), Gnieźnie (G. Mikołajczyk 1973, s. 36), Kędrzynie (W. Łosiński, A. Urbańska 1962, s. 171), Kruszwicy (A. Cofta-Broniewska 1962, s. 238), Nowej Hucie-Mogile (R. Hachulska-Ledwos 1971, s. 204, tabl. XVI:6), Poznaniu (I. Sikorska - Uflik 1972, s. 201; W. Błaszczuk 1973, s. 177; E. Dzieciolowski 1974, s. 169), Radaczu (J. Olczak 1961, s. 375), Serocku (B. Zawadzka-Antosik 1968, s. 364), Strumianach (Ł. Kujawska 1948–1949, s. 89, ryc. 18), Starym Drawsku (H. Janocha 1965, ryc. 34, tabl. II: 1), Szczecinie

(W. Garczyński 1955, s. 44, tabl. XIII:9; M. Dworaczyk, A. B. Kowalska 1994, s. 80, ryc. 2.3: 4), Ujściu (L. Leciejewicz 1961, s. 86, ryc. 108: 2), Wolinie (M. Rulewicz i L. Zajdel-Szczyrska 1970, s. 332–336, tabl. XIV: 6–8 i XV: 11) i ostatnio w Bruszczewie (inf. mgr. M. Brzostowicza), Łeknie (inf. prof. UAM dr. hab. A. M. Wyrwy) i Uzarzewie (inf. mgr. B. Walkiewiczza).

Egzemplarze podobne do góreckiego grzędła beczułkowatego znamy m. in. z Bnina (datowane na pierwszą poł. XV w., por. E. Krauze 1976, s. 67, ryc. 42: 1), Czerska (dat.: druga poł. XII w., por. J. Rauhutowa 1976, s. 178, 188, ryc. 74: 1–2, tab. 2), Objezierza (dat.: VIII–poł. X w., por. W. Hensel i Z. Hilczer-Kurnatowska 1972, s. 233–234, ryc. 135: 5), Poznania (dat.: XVII–XVIII i XX w., por. J. Żak 1959, s. 108–129, ryc. 35: 1–2; A. Dymaczewska 1961, s. 139–228, tabl. XIX: 1 i XXIII: 39) i Uzarzewa (znalezisko luźne). Natomiast analogie do ciężarka cylindrycznego potwierdzono w inwentarzach z Bnina (znalezisko współczesne, por. E. Krauze 1976, s. 77, ryc. 40: 1), Łekna (stan. 3 — znalezisko na złożu wtórnym przy wykopie XI), Mogielnicy (dat.: druga poł. XII w., por. E. Walicka 1957, s. 365, tabl. LX: 10), Ostrowa Lednickiego (dat.: X–XII w., por. A. Wrzosek 1961, s. 242–280, tabl. XI: 1) i Poznania (dat.: XIV–XV w., por. A. Niesiołowska, M. Perzyńska, J. Żak 1960, s. 67–129, ryc. 61: 11). Nie udało się jednak znaleźć ciężarka o kształcie zbliżonym do grzędła segmentowego, chociaż „przedmiot gliniany” z Drohiczyzna (dat.: XII–XIII w.) można przypuszczalnie uznać za ciężarek do sieci (por. K. Musianowicz 1956, s. 175, ryc. 3).

Podsumowując tę część rozważań, musimy stwierdzić, iż w zasadzie brakuje nam podstaw do względnie precyzyjnego datowania tychże znalezisk. Ciężarki mogły bowiem z powodzeniem obciążać sieci już od końca X wieku aż po XX wiek. Wydaje się, że grzędła stanowią uniwersalny element, który — bez specjalnych ulepszeń — był i jest nadal wykorzystywany w rybołówstwie sieciowym.

W zaistniałej sytuacji pewną wskazówkę stanowią więc makroskopowe obserwacje technologiczno-stylistyczne ciężarków. Receptura masy, wykonanie i — w mniejszym stopniu — wypał pozwalają z dużym prawdopodobieństwem datować znaleziska z Góry na XII–XIII wiek. Okazuje się, iż podobną kompozycję masy ceramicznej stosowano do formowania ceramiki naczyniowej całkowicie obtaczanej na kole garncarskim. Niewykluczone, że ciężarki do sieci wykonywali wykwalifikowani rzemieślnicy, nie przywiązując jednak większej uwagi do symetrii i ostatecznej estetyki wyrobu.

Dostępny materiał źródłowy, związany z rybołówstwem sugeruje, iż wczesnośredniowieczne grupy ludzkie, zamieszkujące teren wokół jeziora potrafiły umiejętnie wykorzystywać bogactwo fauny i flory, znajdujące się właściwie w „zasięgu ręki”. Na podstawie analizy grzędła, ości żelaznych, haczyków oraz łusek zarejestrowanych w Górze (por. H. Kóčka-Krenz i A. Sikorski 1992, s. 135–148) sądzimy, że ówczesnym mieszkańcom nieobce były połowy za pomocą sieci, węd, linek zastawczych i ości, natomiast zasoby jeziorne były zapewne eksploatowane przez cały rok. Wiadomo też, że sieci gwarantowały stosunkowo najlepsze wyniki połowowe,

a pośrednim dowodem ich używania były m.in. grzędła, w które zaopatrywano sieci stawne, jak i ciągnione ściankowe.

Pełna analiza i wyniki badań ichtiologicznych pozwolą w przyszłości z pewnością zrekonstruować typ preferencji konsumpcyjnych (gatunki ryb) i stopień zaawansowania eksploatacji jeziora przez mniej lub bardziej wyspecjalizowanych rybaków — od VII/VIII do XIII/XIV w. — którzy doraźnie albo też profesjonalnie trudnili się rybołówstwem sieciowym, łowieniem na wędy i kluciem ośmi. Badania będą kontynuowane.

Bibliografia

Błaszczak W.

1973 *Wyniki badań archeologicznych w strefie osady św. Gotarda na Starym Mieście*, FAP, t. 23, s. 120–191.

Bukowska-Gedigowa J., Gediga B.

1986 *Wczesnośredniowieczny gród na Ostrówku w Opolu*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź.

Choiński A.

1992 *Katalog jezior Polski. Część trzecia – Pojezierze Wielkopolsko-Kujawskie i jeziora na południe od linii zasięgu zlodowacenia bałtyckiego*, Poznań.

Cofta A.

1953 *Wyniki badań na grodzisku wczesnośredniowiecznym w Błoniu, pow. Grodzisk Mazowiecki w latach 1949–51*, MW, t. 3, s. 1–51.

Cofta-Broniewska A.

1962 *Przeszłość Kruszwicy w świetle badań 1959 r.*, SA, t. 14, s. 227–243.

Dąbrowscy I. i K., Kozłowska R.

1964 *Badania archeologiczne na Zawodziu w Kaliszu w latach 1961 i 1962*, SA, t. 16, s. 197–220.

Dembińska M.

1978 *Eksploatacja wód*, [w:] M. Dembińska i Z. Podwińska (red.), *Historia kultury materialnej Polski w zarysie. T. I: Od VII do XII wieku*, Wrocław – Kraków – Gdańsk, s. 112–117.

Dworaczyk M., Kowalska A. B.

1994 *Badania archeologiczne na Podzamczu w Szczecinie w latach 1992-1994 (kwartał VI, wykop główny)*, MZ, t. 40, s. 75–111.

Dymaczewski A.

1961 *Badania wykopaliskowe w ogrodzie przy ul. Wieżowej 2–4 w Poznaniu w latach 1939, 1950-1953*, [w:] W. Hensel (red.), *Poznań we wczesnym średniowieczu*, t. III, Wrocław – Warszawa, s. 139–228.

Dzieduszycki W.

1993 *Człowiek*, [w:] W. Dzieduszycki, M. Kupczyk, *Gopło. Przyroda i człowiek*, Poznań, s. 79–178.

- Dzięciołowski E.
1974 *Badania archeologiczne na stanowisku 2 przy ul. Wieżowej na Ostrowie Tumskim w Poznaniu w 1961 r.*, [w:] W. Hensel i J. Żak (red.), *Poznań we wczesnym średniowieczu*, t. IV, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk, s. 161–192.
- Filipowiak W.
1959 *Kamień wczesnodziejowy*, Szczecin.
- Garczyński W.
1955 *Wyniki badań na osadzie wczesnośredniowiecznej Szczecin-Mścięcino*, MZ, t. 1, s. 7–72.
- Hachulska-Ledwos R.
1971 *Wczesnośredniowieczna osada w Nowej Hucie-Mogile*, Materiały Archeologiczne Nowej Huty, t. 3, s. 7–211.
- Hensel W.
1987 *Słowiańszczyzna wczesnośredniowieczna. Zarys kultury materialnej*, Warszawa.
- Hensel W. i Hilczer-Kurnatowska Z.
1972 *Studia i materiały do osadnictwa Wielkopolski wczesnohistorycznej*, t. 4, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk, s. 233–234.
- Janocha H.
1964 *Badania archeologiczno-architektoniczne na terenie zespołu zabudowań zamku człuchowskiego w 1964 r.*, MZ, t. 10, s. 576–582.
1965 *Badania archeologiczno-architektoniczne na grodzisku wczesnośredniowiecznym i zamku średniowiecznym w Starym Drawsku (Drahimiu), pow. Szczecinek (stanowisko 1) w latach 1964–1965*, MZ, t. 11, s. 461–502.
- Jażdżewski K.
1955 *Charakterystyka wczesnośredniowiecznych warstw kulturowych w wykopie głównym na stanowisku 1 w Gdańsku*, SW, t. 3, s. 164–211.
- Jażdżewski K., Chmielewski W.
1952 *Gdańsk wczesnośredniowieczny w świetle badań wykopaliskowych z lat 1948/9*, SW, t. 1, s. 35–81.
- Jażdżewski K., Kamińska J., Gupieńcowa R.
1966 *Le Gdańsk des X-XIII siècles* (pod red. W. Hensla), Archeologia Urbium, Warszawa.
- Kaźmierczyk J.
1991 *Ku początkom Wrocławia. Cz. 1 — Warsztat budowlany i kultura mieszkalna Ostrowa Tumskiego od X do połowy XI wieku*, Wrocław – Warszawa.
1993 *Ku początkom Wrocławia. Cz. 2 — Warsztat budowlany i kultura mieszkalna Ostrowa Tumskiego od połowy XI do połowy XIII wieku*, Wrocław.
1995 *Ku początkom Wrocławia. Cz. 3 — Gród na Ostrowie Tumskim w X–XIII wieku*, Wrocław.
- Kmieciński J.
1955 *Sprzęt rybacki i organizacja rybołówstwa w Gdańsku w XII i XIII w. w świetle prac wykopaliskowych w latach 1948–1951*, SW, t. 3, s. 212–216.
- Kóčka-Krenz H. i Sikorski A.
1992 *Góra, gm. Pobiedziska, woj. poznańskie, stan. 1. Wstępne wyniki badań z lat 1985–1991*, WSA, t. 1, s. 135–148.

Krauze E.

- 1976 *Grodzisko stożkowate w Bninie koło Śremu*, [w:] J. Żak (red.) *Materiały do studiów nad osadnictwem bnińskim*, Warszawa – Poznań.

Kujawska Ł.

- 1948-1949 *Znalezisko wczesnohistoryczne i późnośredniowieczne ze Strumian, w pow. średzkim*. Z 22 ryc., PA, t. 8, s. 83–91.

Leciejewicz L.

- 1961 *Ujście we wczesnym średniowieczu*, Wrocław – Warszawa – Kraków.

Leciejewicz L., Łosiński W., Tabaczyńska A.

- 1961 *Koło brzeg we wczesnym średniowieczu*, Wrocław.

Leciejewicz L., Rulewicz M.

- 1983 *Sposoby zdobywania pożywienia*, [w:] E. Cnotliwy, L. Leciejewicz i W. Łosiński (red.), *Szczecin we wczesnym średniowieczu*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź, s. 254–262.

Łosiński W., Urbańska A.

- 1962 *II Sprawozdanie z badań wykopaliskowych na grodzisku wczesnośredniowiecznym w Kędrzynie, pow. Koło brzeg*, SA, t. 14, s. 163–176.

Maik J.

- 1988 *Wyroby włókiennicze na Pomorzu z okresu rzymskiego i ze średniowiecza*, AAL, nr 34, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź.

Mikołajczyk G.

- 1972 *Początki Gniezna. Studia nad źródłami archeologicznymi*, Warszawa – Poznań.

- 1973 *Początki Gniezna. Źródła archeologiczne*, Warszawa – Poznań.

Munsell

- 1973 *Munsell Soil Color Charts*, Baltimore.

Musianowicz K.

- 1956 *Badania wykopaliskowe w roku 1955 w Drohiczynie, pow. Siemiatycze*, WA, t. 23, z. 2, s. 168–176.

Niesiołowska A., Perzyńska M., Żak J.

- 1960 *Badania na posesji Ostrów Tumski 13 w latach 1950–1953*, [w:] W. Hensel (red.), *Poznań we wczesnym średniowieczu*, t. 2, s. 67–219.

Olczak J.

- 1961 *Badania archeologiczne na wczesnośredniowiecznym grodzisku w Radaczu, pow. Szczecinek*, MZ, t. 7, s. 371–380.

Rauhutowa J.

- 1976 *Czersk we wczesnym średniowieczu od VII do XII wieku*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk.

Rulewicz M.

- 1974 *Ze studiów nad rybołówstwem we wczesnośredniowiecznych miastach przy ujściu Odry*, AP, t. 19, z. 2, s. 387–482.

- 1984 *Tymczasowe wyniki badań archeologicznych na podzamczu w Szczecinie, prowadzonych w latach 1975-1978*, SA, t. 36, s. 151–165.

- 1994 *Rybołówstwo Gdańska na tle ośrodków miejskich Pomorza od IX do XIII wieku*, Wrocław – Warszawa – Kraków.

Rulewicz M. i Zajdel-Szczyrska L.

1970 *Materiały do wczesnośredniowiecznego rybołówstwa w Wolinie*, MZ, t. 16, s. 325-367.

Sikorska-Uflik I.

1972 *Materiały z badań wykopaliskowych przeprowadzonych na Starym Rynku w Poznaniu w roku 1964*, FAP, t. 21 (1970), s. 183-218.

Sikorski A.

1994 *Płytki ceramiczne z Gniezna (Wzgórze Lecha), woj. Poznań, stanowisko 15d – badania laboratoryjne udarności, nasiąkliwości i twardości powierzchniowej*, FPP, t. 6, s. 201-211.

Sikorski A., Wójciak A.

1991 *Niektóre własności (udarność i nasiąkliwość) ceramiki późnorzymskiej i wczesnośredniowiecznej z dorzecza Mogilicy na Pomorzu Środkowym*, FPP, t. 4, s. 145-165.

Siuchniński K.

1958 *Cedynia*, MZ, t. 4, s. 446-458.

Szamałek K., Dudziak-Jankowiakowa J., Karolczak Z.

1979 *Osadnictwo podgrodzia bnińskiego*, [w:] J. Żak (red.), *Materiały do studiów nad osadnictwem bnińskim*, Warszawa – Poznań.

Walicka E.

1956 *Wczesnośredniowieczna osada w miejscowości Mogielnica, pow. Sokółów*, WA, t. 24, z. 4, s. 360-366.

Wrzosek A.

1961 *Zabytki wczesnośredniowieczne z Ostrowa Lednickiego, pow. Gniezno*, FAP, t. 12, s. 242-253.

Zawadzka-Antosik B.

1968 *Badania na grodzisku wczesnośredniowiecznym w miejscowości Serock, pow. Nowy Dwór Mazowiecki*, WA, t. 33, z. 4, s. 362-367.

Żak J.

1959 *Badania w ogrodzie przy ul. Ostrów Tumski 10 w 1946 r.*, [w:] W. Hensel (red.), *Poznań we wczesnym średniowieczu*, t. 1, Warszawa – Wrocław, s. 81-129.

FRÜHMITTELALTERLICHE TONFISCHERGEWICHTE AUS GÓRA, FST. 18, GEM. POBIEDZISKA, EHEMALIGE WOJ. POZNAŃ

ZUSAMMENFASSUNG

Das populärste Fischerwerkzeug waren sicher die Netze, dank den die besten Fangergebnisse erreicht wurden. Direkte Beweise, die von deren Verwendung zeugen, sind einzelne Netzfragmente, Angelschwimmer aus Rinde und Holz, Holzkugeln, Schnüre, Stricke, Seile sowie - Tonfischergewichte.

Es gelingt selten, Netzgewichte freizulegen und die Freilegung von Tonfischergewichten ist Seltenheit. Die Gewichte aus Góra lagen in einer Schlammschicht, unter dem Niveau der Wasserfläche des Góra-Sees und wurden im Frühling 1996 herausgezogen (loser Befund).

Die Tonfischergewichte aus Góra können grundsätzlich zu drei Typen gezählt werden, die wir beschreibend als: faßförmige, zylindrische und Segment-Fischergewichte (Abb. 2) bezeichnen. Auf zwei Exemplaren wurden die Gewebeabdrücke (vgl. Annex) erkannt, die - zusammen mit abgedrückten Fingerkuppen - beweisen, daß der

Hersteller der endgültigen Ästhetik des Tonfischergewichts keine größere Bedeutung beigemessen hat. Das Gewicht der vollständigen Exemplare beträgt 0,06-0,07 kg.

Die Ausführung der Netzgewichte (nach einer Analyse der technisch-stilistischen Eigenschaften) und manche Analogien an die früher freigelegten Tonfischergewichte lassen es zu, diese Funde auf das 12.-13. Jh. zu datieren.

Die Hypothese von ziemlich intensiver Ausnutzung des Fauna- und Florareichtums durch die frühmittelalterlichen und mittelalterlichen Bevölkerungsgruppen, die in der Nähe des Góra-Sees wohnten (Abb. 1) findet Bestätigung in archäologischen Quellen, die u.a. aus den Siedlungen (Góra, Fst. 1 und 2 - Kóćka-Krenz, Sikorski 1992, S. 135-148) erhalten wurden, wo eiserne Gräten (Harpunen), Angelhaken und Fischschuppen freigelegt wurden. Eine volle Analyse der Fischerwerkzeuge und Ergebnisse ichthyologischer Untersuchungen lassen in der Zukunft zu, einen Typ der Konsumpräferenzen (Fischart) und die Entwicklungsstufe der Ausnutzung des Góra-Sees durch die mehr oder weniger spezialisierten Fischer (vom 7/8. - 13./14. Jh.), die den Netzfischfang, das Angeln und Harpunenstechen von Fall zu Fall oder professionell betrieben, zu rekonstruieren

Die Untersuchungen werden fortgesetzt.

Abbildungen

1. Góra, Fst. 18, Gem. Pobiedziska. Lage des Fundgutes. Gez. M. Gorączniak
2. Góra, Fst. 18, Gem. Pobiedziska, Fst. 18. Tonfischergewichte: faßförmige (1), zylindrische (2) und Segment-Fischergewichte (3). Gez. M. Gorączniak

Adres autora:

mgr Andrzej Sikorski
Instytut Prahistorii UAM
ul. Św. Marcin 78
61-809 Poznań

V, Poznań 2000
271–272

ANDRZEJ SIKORSKI

ANALIZA TKANIN ZNALEZIONYCH NA GRZEZIDLACH Z GÓRY,
STAN. 18, GM. POBIEDZISKA, BYŁE WOJ. POZNAŃSKIE.
ANEKS

A. Negatywy tkaniny na grzędzie cylindrycznym (ryc. 2: 2)

1. Surowiec — ?
2. Grubość włókien elementarnych — ?
3. Przędza: skręt ZS; grubość nitek osnowy (O) — 0,212 mm; wątku (W) — 0,212 mm (ze względu na płytkie odciski tkaniny uzyskane wyniki pomiarów nie odzwierciedlają rzeczywistych grubości O i W).
4. Splot — płócienny 1/1.
5. Tkanina typu 2 (?), niespilśniona (por. Maik 1988, s. 65–66)
6. Chronologia — tkaniny tego typu znajdowane są w średniowiecznych warstwach kulturowych od IX po XV wiek (J. Maik 1988, s. 66).

B. Negatywy tkaniny na grzędzie beczułkowatym (ryc. 2: 1)

1. Surowiec — ?
2. Grubość włókien elementarnych — ?
3. Przędza: skręt ZZ; grubość nitek O — 0,424 mm; W — 0,530 mm (z zastrzeżeniem jw.)
4. Splot — skośny 2/2
5. Tkanina typu 7 (?), niespilśniona, przypuszczalnie o dużej gęstości.
6. Chronologia — podobne tkaniny znane były od VII/VIII po XV wiek (J. Maik 1988, s. 73–74).

Adres autora:

mgr Andrzej Sikorski
Instytut Prahistorii UAM
ul. Św. Marcin 78
61-809 Poznań

V, Poznań 2000
273–276

ANNA WRZESIŃSKA, JACEK WRZESIŃSKI

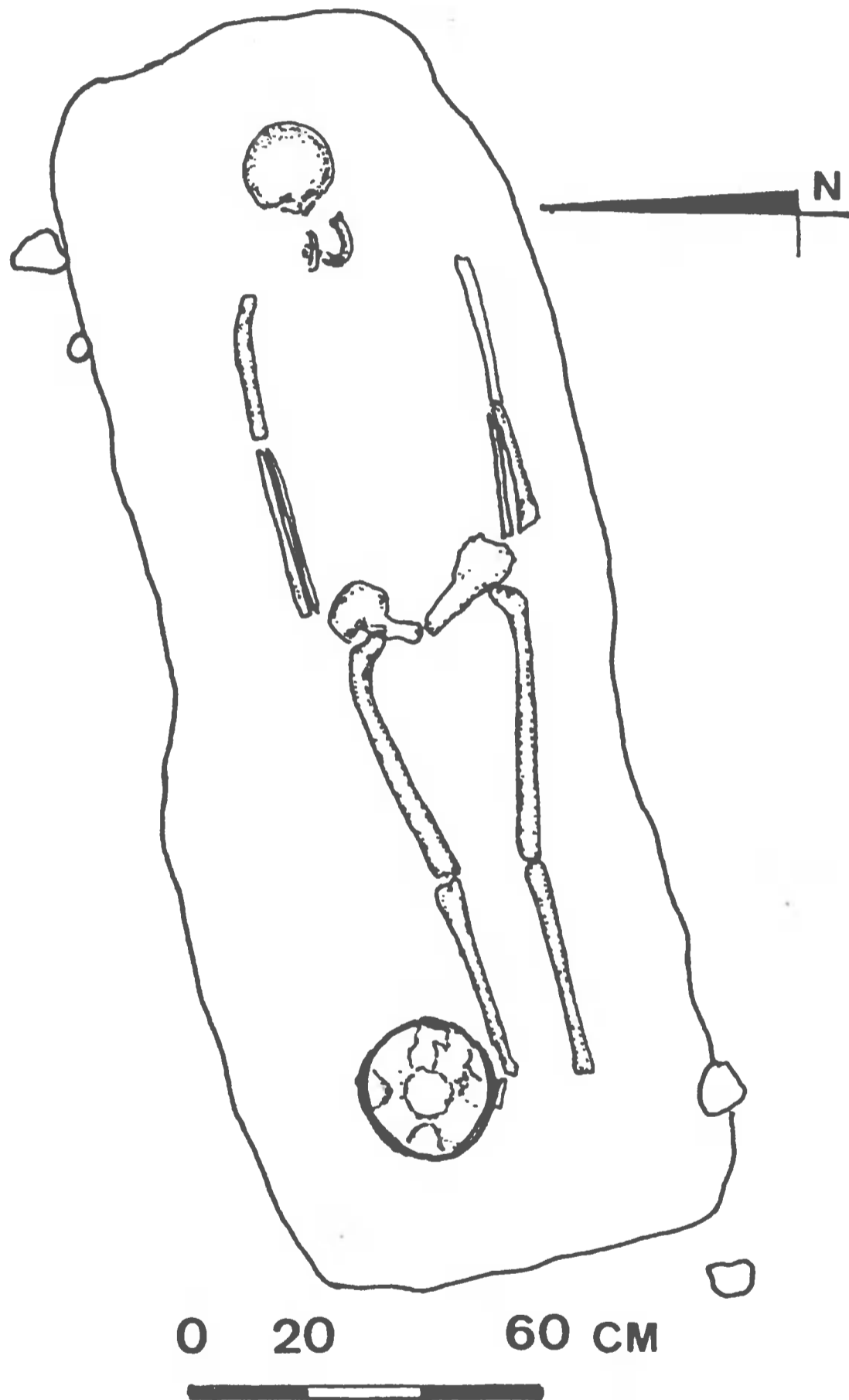
GRÓB Z MISĄ BRĄZOWĄ Z WCZESNOŚREDNIOWIECZNEGO
CMENTARZYSKA W DZIEKANOWICACH, STAN. 22, GM. ŁUBOWO,
BYŁE WOJ. POZNAŃSKIE

Podczas badań na stanowisku Dz 22 w sezonie 1998, we wschodniej partii cmentarzyska¹ (około 7 m od jego wschodniej granicy), na głębokości około 40 cm od współczesnej powierzchni gruntu, natrafiono na grób z misą brązową. Jama grobowa (grób 17/98) w kształcie prostokąta o wymiarach: długość 220 cm, szerokość 70–80 cm zorientowana jest wzdłuż osi wschód — zachód (ryc. 1). W jamie grobowej znajdował się szkielet o długości *in situ* 174 cm. Szkielet należał do mężczyzny zmarłego w wieku *Adultus*, około 25–30 roku życia. Zmarłego złożono na plecach w pozycji wyprostowanej, z rękoma wzdłuż ciała, czaszką zorientowaną na wschód. Pod szkieletem — pod barkiem, miednicą i lewą kończyną dolną wystąpiły pojedyncze niewielkie kamienie (średnica 3–5 cm). Przy prawym podudziu zmarłego znajdowała się misa brązowa² (ryc. 2) ustawiona na kilku drobnych kamieniach o średnicy 2–3 cm (występujących pod dnem misy). Krawędź misy znajdowała się tuż nad prawą kością piszczelową, do której przywierała. Misa odkuta z jednego kawałka bardzo cienkiej blachy zachowała się w całości. Jednak ze względu na płytkie zaleganie uległa silnemu spękaniu w wielu miejscach. Średnica zewnętrzna misy sięga 24 cm, a jej średnica wewnętrzna dochodzi do 22 cm. Lekko wklęsłe dno ma średnicę 9 cm. Szerokość krawędzi około 1 cm. Głębokość misy około 5 cm. Na powierzchni wewnętrznej widoczne są trzy trójkątne rozmieszczone asymetrycznie „łaty” wzmacniające (ryc. 2). „Łaty”, do powierzchni misy, mocowane są siedmioma (dwie)

¹Wczesnośredniowieczne cmentarzysko szkieletowe w Dziekanowicach, gm. Łubowo, woj. poznańskie, stan. 22 datowane jest na okres: 2. połowa XI–XII wieku. Dotychczasowe wyniki badań patrz m.in. WSA 1–4; SL 4–5.

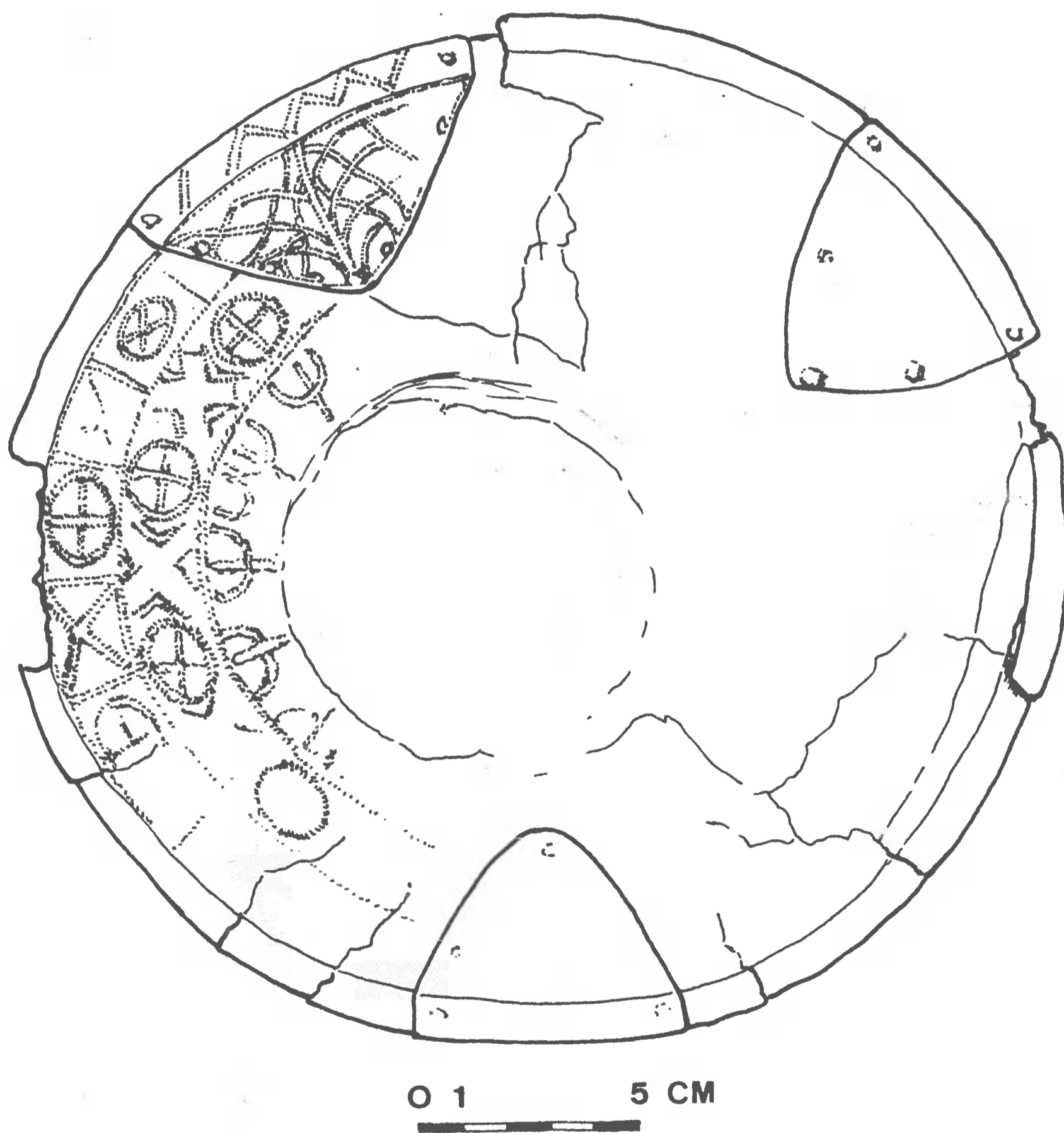
²Natychmiast po wydobyciu misę poddano konserwacji w Pracowni Konserwacji MPP na Lednicy. W trakcie oczyszczania wewnętrznej powierzchni misy zaobserwowano geometryczny ornament zupełnie nieczytelny w chwili wydobycia (ryc. 2).

i dziewięcioma (jedna) nitami. Po dwa nity na krawędziach, pozostałe na powierzchniach "łaty". Na powierzchni wewnętrznej nity są płasko sklepane, natomiast od strony spodniej łby nitów są lekko półkuliste. Na górnych krawędziach misy znajdowały się niewielkie (słabo zachowane) fragmenty drewna. Natomiast bezpośrednio do dna przywierał fragment tkaniny o wymiarach około 13 x 7 cm, a pod nim fragment deski³. Misy tego typu z ornamentem geometrycznym zaklasyfikowano do typu V, o chronologii występowania XI–XII wiek (T. Poklewski 1961).

Ryc. 1. Dziekanowice, stan. 22. Grób 17/98. Rys. M. Łomnicki

³Samą misę, jej zawartość oraz drewno z tkaniną poddano analizom specjalistycznym. Pełne opracowanie grobu w przygotowaniu.

Ryc. 2. Dziekanowice, stan. 22. Grób 17/98. Misa brązowa (Uwaga! Rysunek wykonany *in situ*, stąd asymetryczne przesunięcie dna misy). Rys. M. Łomnicki

Bibliografia

Poklewski T.

1961 *Misy brązowe z XI, XII i XIII wieku*, Acta Archaeologica Universitatis Lodzianis 9, Łódź.

DAS GRAB MIT BRONZESCHÜSSEL AUS DEM FRÜHMITTELALTERLICHEN GRÄBERFELD IN DZIEKANOWICE, FST. 22, GEM. ŁUBOWO, EHEMALIGE WOJ. POZNAŃ

ZUSAMMENFASSUNG

Während der Ausgrabungen auf der Fst. Dz 22 in der Saison 1998 wurde im östlichen Teil des Gräberfeldes (ca. 7 m von seiner östlichen Grenze), ca. 40 cm tief von der gegenwärtigen Grundfläche, ein Grab mit Bronzeschüssel freigelegt. Die Grabgrube (Grab 17/98) in Form eines Rechtecks mit 220 cm Länge, 70-80 cm Breite, liegt der Ost-West-Achse entlang (Abb. 1). In der Grabgrube befand sich ein Skelett mit 174 cm Länge in situ. Es war das Skelett eines Mannes, der im Alter *adultus*, um ca. 25-30 Lebensjahr gestorben ist. Der Tote wurde in ausgestreckter Position, auf den Rücken, mit den Händen dem Körper entlang und mit dem Kopf nach Osten gelegt. Unter dem Skelett - unter dem Schulter, Becken und linken Bein befanden sich einzelne, kleine Steine (3-5 cm Durchmesser). Beim rechten Unterschenkel des Toten befand sich eine Bronzeschüssel (Abb. 2), die auf einigen kleinen Steinen mit 2-3 cm Durchmesser (unter dem Schüsselboden) gestellt wurde. Der Schüsselrand befand sich dicht über dem rechten Schienbein, an das die Schüssel anschmiegte. Die aus einem Blatt eines sehr dünnen Blechs geschmiedete Schüssel wurde im ganzen erhalten. Da sie aber sehr seicht lag, war sie an zahlreichen Stellen stark rissig. Der Außendurchmesser der Schüssel erreicht 24 cm und deren Innendurchmesser 22 cm. Leicht hohler Boden hat 9 cm Durchmesser. Die Randbreite beträgt ca. 1 cm. Die Schüsseltiefe - ca. 5 cm. Auf der Innenfläche sind drei asymmetrisch unterbrachte, dreieckige "Verstärkungsflicken" sichtbar (Abb. 2). Die "Flicken" wurden auf der Schüsselfläche mit sieben (bei zwei Flicken) und neun (bei einem Flicken) Nieten befestigt. Je zwei Nieten an den Rändern, die sonstigen auf den "Oberflächen der Flicken". Auf der Innenfläche sind die Nieten flach gehämmert, auf ihrer Unterseite sind jedoch die Nietköpfe leicht halbrund. An den oberen Schüsselrändern befanden sich kleine (schwach erhaltene) Holzfragmente. Direkt am Boden war ein Gewebefragment mit Abmessungen ca. 13 x 7 cm angeklebt und darunter befand sich ein Brettfragment. Die Schüsseln dieses Typs, mit geometrischem Ornament, wurden als Typ V, mit der Chronologie des Auftretens 11.12. Jh. (Poklewski 1961) klassifiziert

Abbildungen

1. Dziekanowice, Fst. 22, Gem. Łubowo. Plan des Grabes 17/98. Gez. M. Łomnicki
2. Dziekanowice, Fst. 22, Gem. Łubowo. Die Lokalisierung der Bronzeschüssel im Grab Nr. 17/98. (Die Zeichnung wurde *in situ* gemacht, deswegen tritt eine asymmetrische Verschiebung des Schüsselbodens auf). Gez. M. Łomnicki

Adres autorów:

mgr mgr Anna i Jacek Wrzeńscy
Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy
62-261 Lednogóra

V, Poznań 2000
277–280

TOMASZ KASPROWICZ

MIECZ ŚREDNIOWIECZNY Z GRUSZCZYNA, STAN. 28, GM. SWARZĘDZ, BYŁE WOJ. POZNAŃSKIE

W 1985 roku, podczas prac ziemnych prowadzonych w okolicach Jeziora Swarzędzkiego, znaleziono miecz żelazny, który obecnie jest własnością Mariusza Urbańczyka z Konina, syna znalazcy (ryc. 1).

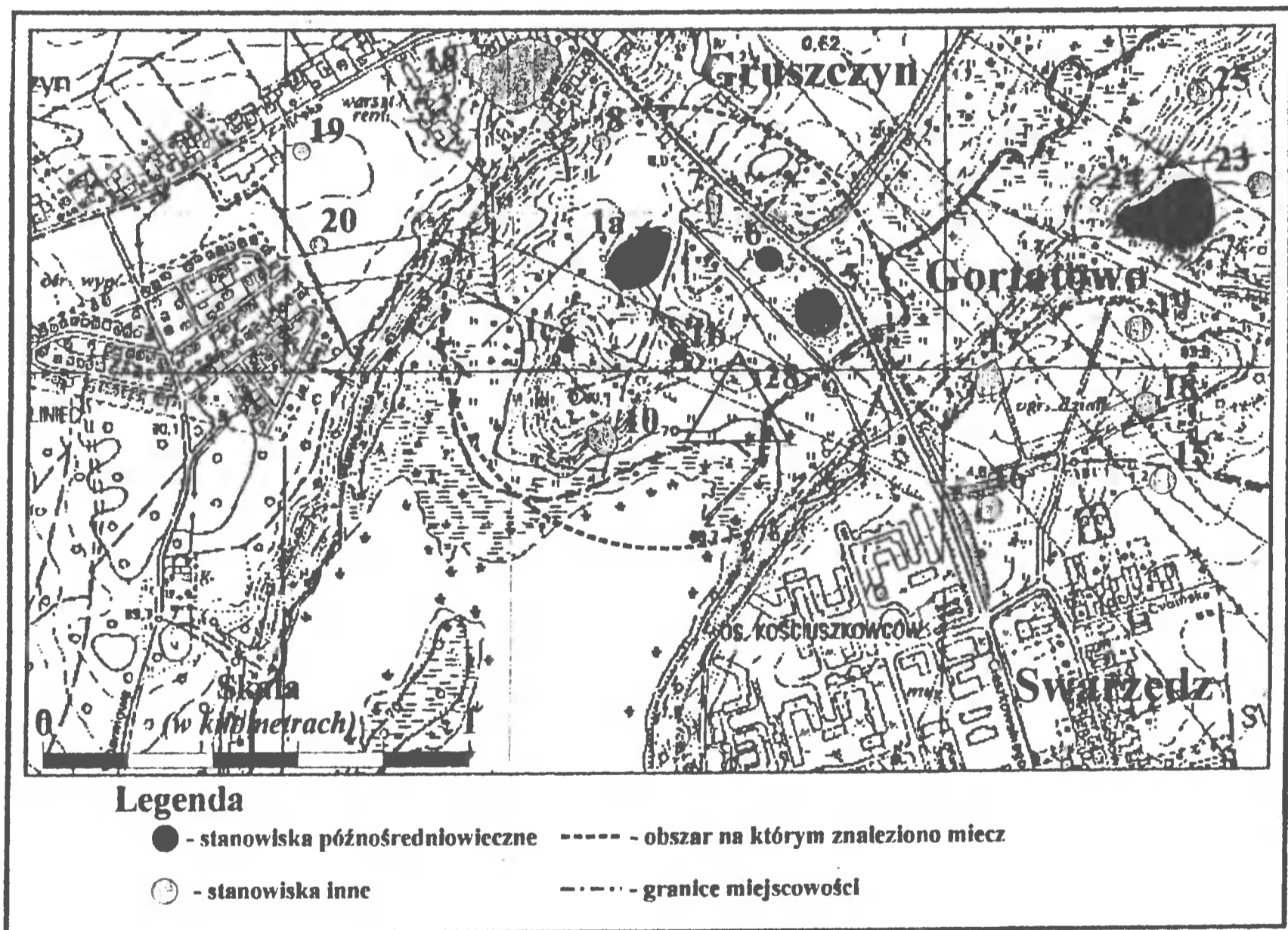
Miecz, o rękojeści dwuręcznej, jest dość dobrze zachowany, aczkolwiek widoczne są już zniszczenia dokonane przez korozję (ryc. 2). Głownia zachowana jest tylko częściowo, na długości 57 cm, zwężająca się od 5 cm szerokości przy jelcu do 3,5 cm w miejscu złamania. Posiada ona podwójne zboczce na długości około 38 cm. Jelec, o stosunkowo niewyszukanej formie, o długości 22 cm, wysokości 1 cm i grubości 0,65 cm, która zwiększa się w centrum do 3 cm, tworząc rodzaj owalu o długości 5 cm, jest ustawiony lekko ukośnie. Typologicznie jelec ten najbliższy jest typowi 1 według R. E. Oakeshotta (M. Głosek 1984, s. 27, 39, ryc. 4: 1). Trzpień o długości 20 cm, płaski, o grubości 0,4 cm, przy jelcu osiąga szerokość 2,7 cm, by przy podstawie głowicy zmniejszyć się do 1,1 cm. Głowica posiada formę prostopadłościanu z połączeniem z trzpieniem ukształtowanym stożkowato. Szerokość głowicy wynosi 4,1 cm, wysokość 3,4 cm a głębokość 2 cm. Trudno ją jednoznacznie przyporządkować do określonego typu.

Cały miecz wydaje się najbardziej zbliżony do typu XX według R. E. Oakeshotta (M. Głosek, A. Nadolski 1970, s. 23; M. Głosek 1984, s. 25, 29–30), którego chronologia zawiera się pomiędzy połową XIV wieku a połową wieku XVI (M. Głosek 1984, s. 29–30, 178).

Dokładne miejsce odkrycia nie jest znane. Zdołano jedynie ustalić w przybliżeniu strefę, w której się ono znajduje. Jest to obszar ujściowy rzeki Cybiny do Jeziora Swarzędzkiego, administracyjnie znajdujący się na gruntach wsi Gruszczyń. W rejonie tym z dna szerokiej tutaj doliny Cybiny wyłaniają się dość wyraźnie wyodrębnione wzniesienia, być może w przeszłości wyspy na jeziorze lub na terenach podmokłych, czasowo zalewanych. Na wyniesieniach tych zarejestrowano, w trakcie badań powierzchniowych prowadzonych w ramach Archeologicznego Zdjęcia Polski, dość intensywne ślady osadnictwa z okresu późnego

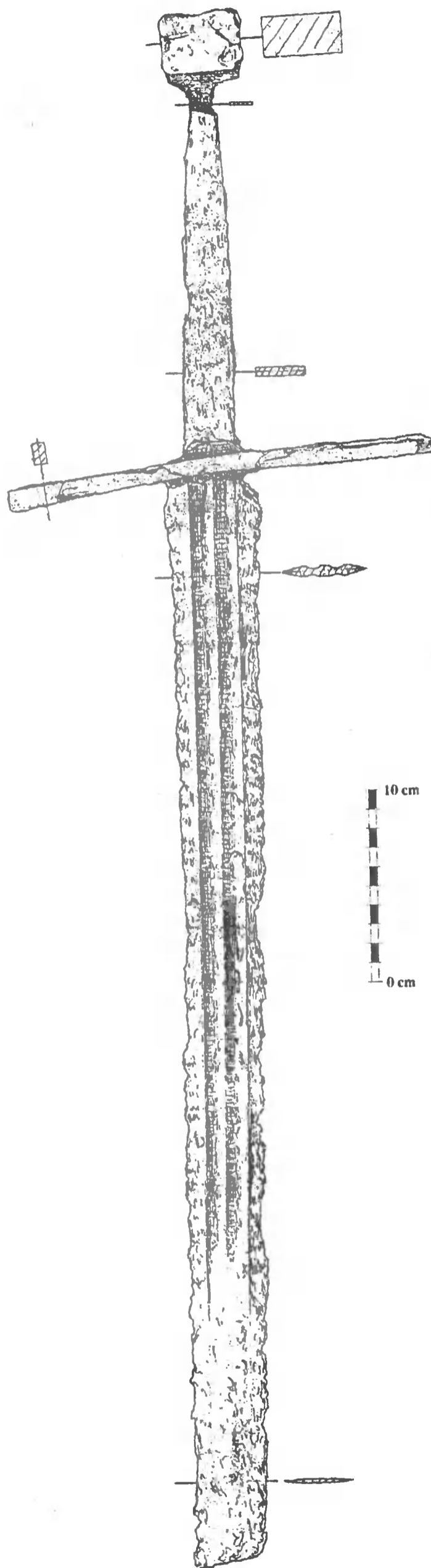
średniowiecza¹. Nie występują one w najbliższej okolicy, gdzie pomimo odnotowania znacznej liczby stanowisk archeologicznych brak materiałów, które można by datować na ten okres dziejów.

Ponieważ znany jest tylko rejon znalezienia miecza nie było możliwe przyporządkowanie go któremuś ze znanych już stanowisk archeologicznych. W związku z tym postanowiono wyodrębnić nowe stanowisko, określone jako Gruszczyn, stan. 28, o niesprecyzowanej ściśle lokalizacji.

Ryc. 1. Gruszczyn, stan. 28, gm. Swarzędz. Lokalizacja stanowiska. Rys. T. Kasprowicz

¹Stan. 1a – 51 fr. cer., stan. 1b – 24 fr. cer., stan. 1c – 1 fr. cer., stan. 5 – 9 fr. cer., stan. 6 – 4 fr. cer., stan. 24 – 50 fr. cer.

Ryc. 2. Gruszczyn, stan. 28, gm. Swarzędz. Miecz żelazny. Rys. J. Kędelska

Bibliografia

Głosek M., Nadolski A.

1970 *Miecze średniowieczne z ziem polskich*, AAL, nr 19, Łódź.

Głosek M.

1984 *Miecze środkowoeuropejskie z X–XV w.*, Warszawa.

DAS MITTELALTERLICHE SCHWERT AUS GRUSZCZYN, FST. 28, GEM. SWARZĘDZ, EHEMALIGE WOJ. POZNAŃ

ZUSAMMENFASSUNG

Im Jahre 1985, bei den Erdarbeiten auf dem Gebiet der Gemeinde Swarzędz wurde ein ziemlich gut erhaltenes Eisenschwert, leider mit nicht völlig erhaltener Klinge freigelegt. Dieses Schwert hatte eine sich stufenweise verengende Klinge mit Doppelblutrinne, beidhändigem Griff mit breitem und flachem Bolzen, der sich zur Knaufrone in Form eines Quaders verengt sowie einer langen, verhältnismäßig gleich dicker Parierstange, die leicht zur Klinge neigt und der zum Typ I nach R.E. Oakeshott zu zählen ist. Das ganze Schwert scheint am meisten dem Typ XX nach R.E. Oakeshott ähnlich sein, der ziemlich breit auf die Zeit vom 14. bis zum 16. Jh. datiert wird. Das Gebiet, auf dem das Schwert freigelegt wurde, ist das Mündungsgebiet des Flusses Cybina in den Swarzędzkie See. An diesem Ort wurde bei der archäologischen Landesaufnahme eine Ansammlung archäologischer Fundstellen festgestellt, die allgemein auf das späte Mittelalter datiert werden und sich auf einer kleinen, aus dem Boden des Flußtals hervorragenden Erhöhung befinden. Da aber der Freilegungsort des Schwerts nicht genau bestimmt ist, kann es zu keiner konkreten Fundstelle zugeordnet werden. Deswegen wurde beschlossen, eine neue Fundstelle zu gründen und sie als Gruszczyn, Fst. 28, Gem. Swarzędz zu bestimmen.

Abbildungen

1. Gruszczyn, Fst. 28, Gem. Swarzędz. Lage der Fundstelle. Gez. T. Kasproicz
2. Gruszczyn, Fst. 28, Gem. Swarzędz. Eisernes Schwert. Gez. J. Kędelska

Adres autora:

mgr Tomasz Kasproicz
Muzeum Archeologiczne
ul. Wodna 27
61-781 Poznań

V, Poznań 2000
281–288

BARBARA KIRSCHKE

NOWOŻYTNE NACZYNIA GLINIANE Z POZNANIA-MINIKOWA, STAN. 3

Stanowisko 3 w Minikowie¹ zostało zarejestrowane w trakcie badań powierzchniowych AZP, prowadzonych na obszarze 53-28/1 w 1984 roku (ryc. 1)². Odkryto wówczas: materiały z epoki kamienia, kultury pucharów lejkowatych, kultury przeworskiej, a także osadę z późnych faz wczesnego średniowiecza (fazy E-F) aż do czasów nowożytnych (ułamki ceramiki, dwie bryłki stopionego szkła).

Latem 1996 roku właściciel terenu kopiąc fundamenty pod budowę domu jednorodzinnego, znalazł trzy dobrze zachowane naczynia gliniane — większe wypełnione do połowy nasionami i dwa małe. W jednym z mniejszych naczyń umieszczone było „trwałe” zamknięcie, z górną końcówką wykonaną z żelaza.

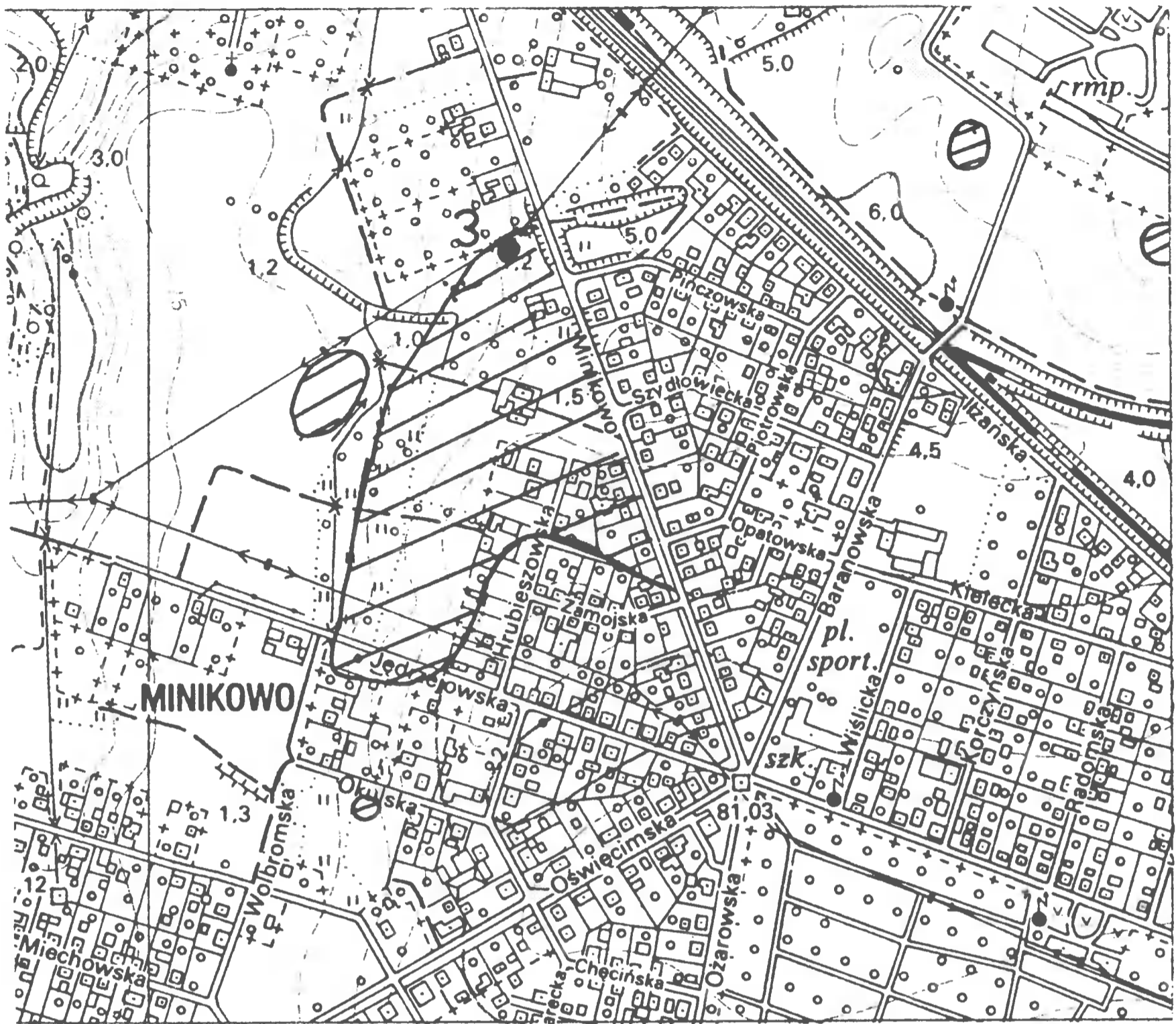
W wyniku interwencji konserwatorskich przeprowadzonych na stanowisku dwukrotnie, a także jego weryfikacji natrafiono jeszcze na ułamki innych naczyń, fragment boratynki, mocno skorodowane gwoździe, kawałki drewna, kości zwierzęce i węgle drzewne³. Jesienią 1997 roku studenci z Koła Naukowego Instytutu Prahistorii UAM w Poznaniu pod kierunkiem mgra Piotra Dmochowskiego prowadzili na stanowisku krótkie badania sondażowo-ratownicze.

Przedmiotem tego opracowania są trzy naczynia przekazane do Muzeum Archeologicznego w Poznaniu przez właściciela posesji (ryc. 2). Niestety nie można określić charakteru obiektu, w którym prawdopodobnie się znajdowały. Naczynia są toczone, wykonano je z drobnoziarnistej masy garncarskiej i wypalono w atmosferze redukcyjnej bądź, jak w wypadku naczynia drugiego, w atmosferze zbliżonej do redukcyjnej.

¹Przed weryfikacją dokonaną przez dr J. Kaczmarek stanowisko oznaczone było jako Poznań-Nowe Miasto, stan. 21. Pragnę w tym miejscu podziękować p. dr J. Kaczmarek za udostępnienie najnowszej numeracji.

²Badania prowadzili: dr M. Chłodnicki i mgr E. Rajkowska.

³W interwencjach uczestniczyli: mgr mgr A. Gałęzowska i B. Kirschke oraz mgr T. Kasproicz i dr M. Przybył; weryfikację przeprowadziła dr J. Kaczmarek.

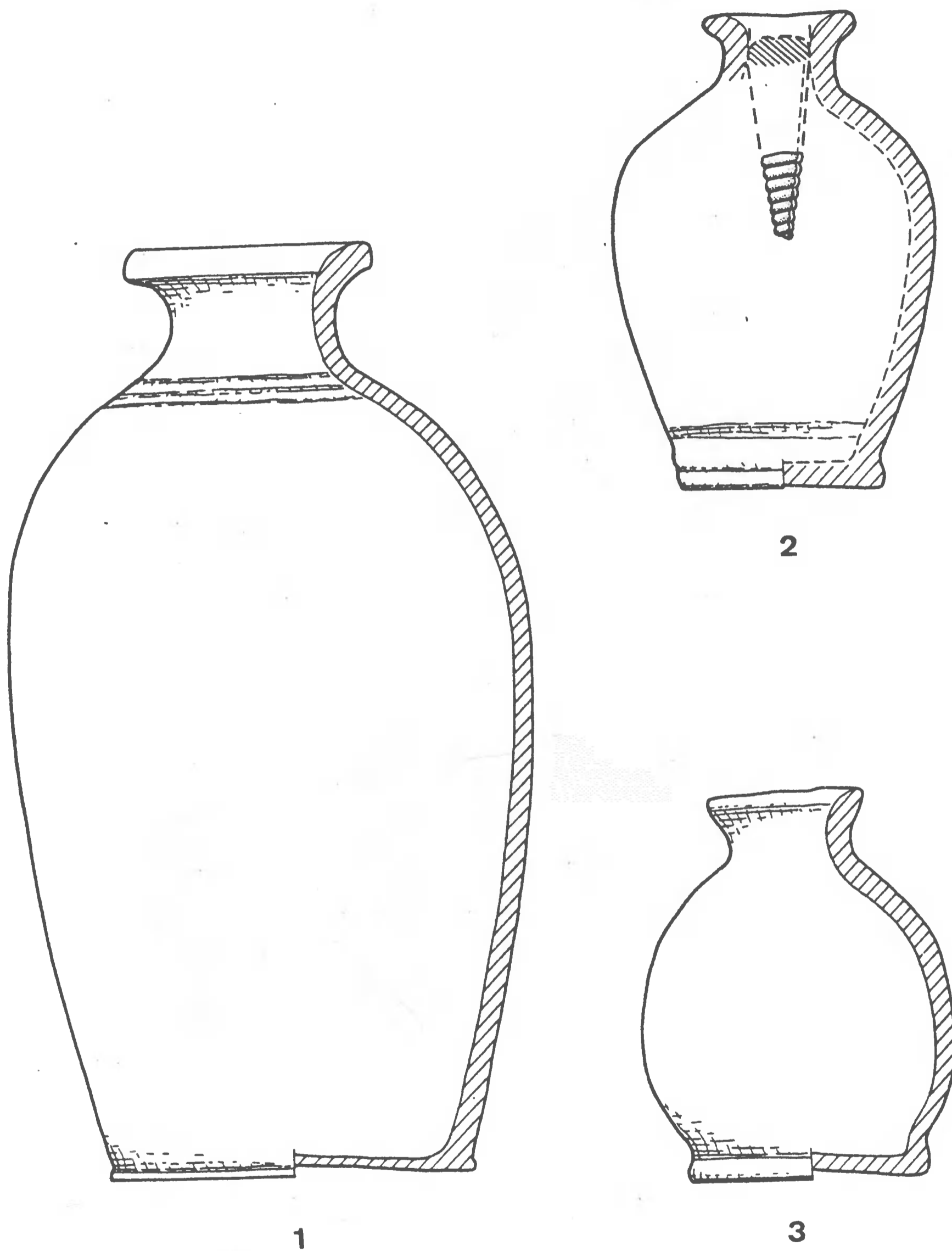

Ryc. 1. Minikowo, stan. 3. Lokalizacja stanowiska z zaznaczeniem miejsca, w którym znajdowały się naczynia. Rys. J. Kędelska

N a c z y n i e 1 (nr kat. MAP 1987:2, ryc. 3: 1) — smukły, niewielki garnek z wąską szyjką, zaokrąglonym brzegiem wychylonym na zewnątrz i płaskim dnem (średnica wylewu 4,9 cm; średnica brzuśca 10,4 cm — największa w 2/3 wysokości naczynia; średnica dna 7,2 cm; wysokość 18,5 cm; grubość ścianek 0,4–0,6 cm). Ciemnoszara barwa powierzchni zewnętrznej, przełom jednobarwny, czarny z domieszką drobnoziarnistego piasku. Na górnej części naczynia widoczne ślady szklawa koloru ciemnozielonego, poniżej załomu szyjki trzy dookolne, płytkie żłobki. Uszkodzony fragment brzegu i części przydennej. We wnętrzu garnka znajdowały się mikroszczałki roślinne, których głównym składnikiem były nasiona rzepaku (por. spis oznaczonych mikroszczałków roślinnych)⁴.

N a c z y n i e 2 (nr kat. MAP 1997:3, ryc. 3: 2) — małe naczynie o wąskiej szyjce, z lekko zaokrąglonym, wychylonym na zewnątrz brzegiem, ściętej poziomo krawędzi, brzuścu o kształcie zbliżonym do kulistego i lekko wyodrębnionym dnie (średnica wylewu 3 cm; średnica brzuśca 6,3 cm — największa w 2/3 wysokości naczynia;

⁴Analizę wykonała dr J. Strzelczyk z Instytutu Badań Czwartorzędu UAM w Poznaniu.

Ryc. 2. Minikowo, stan. 3. Naczynia (1-3). Rys. J. Kędelska

Ryc. 3. Minikowo, stan. 3. Naczynia (1— nr kat. MAP 1997:2; 2 — nr kat. MAP 1997:3; 3 — nr kat. MAP 1997:4)

średnica dna 4 cm; wysokość 9,3 cm; grubość ścianek 0,4–0,5 cm). Szarobrunatna barwa powierzchni zewnętrznej, przełom nierównomiernie dwubarwny szrojasnożółty, z domieszką drobnoziarnistego piasku. Poniżej szyjki widoczne ślady szkliwa koloru ciemnozielonego i brązowego. W górnej części brzuśca kilka bardzo delikatnych, dookólnych żłobków. W jednym miejscu uszkodzona część przydenna naczynia. W otworze szyjki umieszczono zamknięcie, którego żelazne zakończenie pod wpływem warunków, w jakich pozostawało naczynie oraz być może jego zawartości, skorodowało i nie można było go wyjąć, nawet w warunkach laboratoryjnych. Poprzez przecięcie dna dostano się jednak do wnętrza naczynia. Były w niej szczątki nieznannej substancji oraz zniszczone fragmenty zamknięcia, na podstawie których próbowano odtworzyć jego wygląd. Oś zamknięcia stanowił drewniany trzpień okręcony żelaznym drutem o zwoju spiralnie zwężającym się ku końcówce dolnej. Górną końcówkę wbito w żelazną skuwkę. Taka konstrukcja umożliwiała na pewno bardzo szczelne zabezpieczenie otworu naczynia, a także dozowanie jego zawartości. Można przypuszczać, że w naczyniu przechowywano jakąś cenną substancję, niestety niemożliwą do określenia. Botanicy, po obejrzeniu jej szczątków stwierdzili, że nie ma ona struktury komórkowej i nie zawiera komórek roślinnych (por. przyp. 4).

N a c z y n i e 3 (nr kat. MAP 1987:4, ryc. 3: 3) — małe naczynie o kulistym brzuścu, wąskiej szyjce, zaokrąglonym brzegu lekko wychylonym na zewnątrz i wyodrębnionym, płaskim dnie (średnica wylewu 3 cm; średnica brzuśca 6 cm; średnica dna 4,7 cm; wysokość 7,7 cm; grubość ścianek 0,4–0,5 cm). Ciemnoszara barwa powierzchni zewnętrznej, widoczne ślady „spękanego” ciemnozielonego szkliwa, sięgające do połowy naczynia oraz ślad brązowego szkliwa na brzegu dna. Od załomu szyjki do górnej części brzuśca dookólne, płytkie żłobki. Uszkodzona zewnętrzna powierzchnia dna.

Na części powierzchni zewnętrznej naczyń widoczne są ślady okopcenia, sugerujące, że garnki mogły stać w sąsiedztwie paleniska bądź też stykały się z jakąś przepaloną warstwą. Za pierwszym stwierdzeniem przemawiają ślady „spękanego” szkliwa widoczne na górnej części trzeciego naczynia, spowodowane prawdopodobnie wpływem wyższej temperatury. Także analiza zawartych w większym naczyniu makroszczątków roślinnych wykazała, że oprócz rzepaku, który ma kolor brunatnoczarny, mniej więcej połowa znajdujących się w nim innych nasion była zwęglona lub częściowo zwęglona.

UWAGI KOŃCOWE

Ustalenie chronologii trzech naczyń z Minikowa sprawia pewne trudności, gdyż nie udało się odnaleźć do nich analogii. Nie można również wykluczyć, że zostały przywiezione z innych terenów. Trudno je datować na podstawie znalezionej na stanowisku boratynki, jako że nie została ona znaleziona razem z naczyniami, a osada w tym miejscu funkcjonowała już od schyłku wczesnego średniowiecza, o czym

wcześniej wspomniano. Lepszym, lecz pośrednim wyznacznikiem, pozwalającym na przybliżone określenie dolnych ram czasowych może być rzepak zawarty w większym naczyniu. W. Ochmański (1965, s. 246–247) przypuszcza, że już w XVI wieku uprawiano na naszych ziemiach rzepak i rzepik — rośliny należące do rodzaju kapusty (*Brassica napus* i *Brassica campestris*), których jednak od siebie nie odróżniano. Autor powołuje się na dawne prace A. Gostomskiego (z 1588 r.), M. Grossera (z 1590 r.) i T. Zawackiego (z 1616 r.) dotyczące problematyki rolniczej i przytacza używane przez nich nazwy, takie jak rzepica, rzepnica, mogące dotyczyć tych właśnie roślin. Cytuje też opinię J. Topolskiego, który twierdził, że od połowy XVI wieku „zjawia się w ogrodach uprawa rzepiku”, a w drugiej połowie XVII wieku uprawia się go na polu.

O samym Minikowie wiadomo ze źródeł, że była to wieś, która pierwotnie nazywała się Nincovo, Ninkovo, Nyenchow i od XIV wieku należała do kapituły poznańskiej (J. Łukaszewicz 1838, s. 221, przyp. 1). Z dokumentu pochodzącego z XVI wieku wynika, że w Ninkovie znajdowały się wówczas trzy gospodarstwa oraz karczma, z których dochody dzielono na plebana i kapitułę (*Księga* 1950, s. 226). O ile proponowana chronologia naczyń (XVI w.) potwierdziłaby się, to znalezione naczynia, z uwagi i na ich nispotykaną formę, jak i zawartość (rzepak nie był w tym czasie powszechnie uprawiany), mogłyby mieć związek raczej z karczmą.

Bibliografia

Czopek S., Lubelczyk A.

1993 *Ceramika rzeszowska XIV–XVIII wiek*, Rzeszów.

Dąbrowska M., Gajewska M., Kruppé J.

1993 *Późnośredniowieczne naczynia gliniane. Charakterystyka i analiza źródeł*, [w:] S. Tabaczyński (red.), *Sandomierz. Badania 1969–1973*, s. 235–237, PAN, Warszawa.

1993a *Późnośredniowieczne i nowożytnie naczynia gliniane oraz kafle. Komentarz do analizy*, [w:] S. Tabaczyński (red.), *Sandomierz. Badania 1969–1973*, t. 1, s. 240–261, PAN Warszawa.

Gierlach O.

1969-1971 *Ceramika z wieków XVII i XVIII*, *Warszawskie Materiały Archeologiczne*, t. 6, s. 289–337.

Hensel W., Hilczer-Kurnatowska Z.

1972 *Studia i Materiały do Osadnictwa Wielkopolski wczesnohistorycznej*, t. IV, s. 90.

1980 *Studia i Materiały do Osadnictwa Wielkopolski wczesnohistorycznej*, t. V, s. 188.

Kruppé J.

1967 *Garncarstwo warszawskie w wiekach XIV i XV*, Wrocław – Warszawa – Kraków.

Lukaszewicz J.

1838 *Obraz historyczno-statystyczny miasta Poznania w dawniejszych czasach*, t. 1, Poznań.

Księga

1950 *Księga uposażenia diecezji poznańskiej z roku 1510*, wyd. J. Nowacki, ks., Poznań.

Ochmański W.

1965 *Wiedza rolnicza w Polsce od XVI do połowy XVIII wieku*, Wrocław – Warszawa – Kraków.

Sulkowska-Tuszyńska K.

1997 *Średniowieczne naczynia ceramiczne z klasztoru w Strzelnie*, Toruń.

NEUZEITLICHE TONGEFÄSSE AUS POZNAŃ - MINIKOWO, FST. 3

ZUSAMMENFASSUNG

Drei neuzeitlichen Tongefäße wurden zufällig (auf einer bereits aus der früheren archäologischen Landesaufnahme - Archäologischer Aufnahme Polens - bekannten Fundstelle), beim Graben des Grundes zu einem Einfamilienhaus freigelegt. Der Eigentümer des Geländes hat sie an das Archäologische Museum in Poznań übergeben.

Drei Gefäße - ein größeres und zwei kleine - charakterisieren sich durch eine selten zu treffende Form (vgl. Abb. 2 und 3). Sie wurden aus feinkörniger keramischer Masse gedreht und in reduzierender Atmosphäre sowie in reduzierähnlicher Atmosphäre (das zweite Gefäß) ausgebrannt. Zwischen dem Halsumbruch und dem oberen Bauchteil wurde ein Ornament aus flachen herumlaufenden Furchen unterbracht. Auf zwei Gefäßen sind im oberen Bauchteil die Spuren von "rissiger", dunkelgrüner und brauner Glasur sichtbar.

Im größeren Gefäß befanden sich pflanzliche Makroreste, deren Hauptbestandteil Rapssamen (vgl. Annex) waren. Ein der kleineren Gefäße (Abb. 3:2) hatte einen Verschuß, dessen Konstruktion dichte Sicherung des Gefäßbloches und Dosierung des Gefäßinhalts ermöglichte. Man kann annehmen, daß in diesem Gefäß eine wertvolle Substanz, die jetzt nicht zu bestimmen ist, aufbewahrt wurde.

Es gelang nicht, für die Gefäße aus Minikowo (es ist nicht auszuschließen, daß sie Import sind) Analogien zu finden. Ein indirektes Kennzeichen, das die Bestimmung der unteren Zeitrahmen zuläßt, kann der Raps im größeren Gefäß sein. W. Ochmański vermutet, daß diese Pflanze bei uns bereits im 16. Jh. gezüchtet war (1965, S. 246-247).

Über Minikowo selbst weiß man aus den Quellen, daß es ein Dorf war, das ursprünglich Nincowo, Ninkowo, Nyenchov hieß und seit dem 14. Jh. zum Posener Kapitel gehörte. Aus einem Dokument aus dem 16. Jh. erfolgt, daß sich dort drei Wirtschaften und ein Wirtshaus befanden, deren Einkünfte unter den Pfarrer und das Kapitel geteilt wurden (J. Nowacki, 1950, S. 226). Die freigelegten Gefäße konnten, wegen ihrer nicht zu treffender Form und Inhalt, mehr mit dem Wirtshaus verbunden sein.

Abbildungen

1. Poznań-Minikowo, Fst. 3. Lage der Fundstelle mit bezeichnetem Ort, an dem sich die Gefäße befanden. Gez. J. Kędelska

2. Poznań-Minikowo, Fst. 3. Gefäße (1-3). Gez. J. Kędelska

3. Poznań-Minikowo, Fst. 3. Gefäße (1 - Nr. MAP-Kat. 1997:2, 2 - Nr. MAP-Kat. 1997:3, 3 - Nr. MAP-Kat. 1997:4)

Adres autora:

mgr Barbara Kirschke
Muzeum Archeologiczne
ul. Wodna 27
61-871 Poznań

V, Poznań 2000
289–290

JOANNA STRZELCZYK

SPIS OZNACZONYCH MAKROSZCZĄTKÓW ROŚLINNYCH
Z MINIKOWA, STAN. 21 (NACZYNIE 1).
ANEKS

UPRAWNE

Brassicaceae

Brassica cf. napus L. (kapusta rzepek) – główny składnik

Poaceae

Panicum miliaceum L. (proso zwyczajne)

Papaveraceae

Papaver somniferum L. (mak lekarski)

Linaceae

Linum usitatissimum L. (len zwyczajny)

CHWASTY SEGETALNE

charakterystyczne dla zbiorowisk chwastów upraw okopowych i ogrodowych, najlepiej wykształconych w małopowierzchniowych uprawach przyzagrodowych

Chenopodiaceae

Chenopodium album L. (komosa biała)

Chenopodium sp. (komosa)

Polygonaceae

Bilderdykia convolvulus (L.) Dumort (rdest powojowy)

Caryophyllaceae

Stellaria media (L.) Vill. (gwiazdnica pospolita)

Primulaceae

Anagallis arvensis L. (kurzyśląd polny)

ROŚLINY ZBIOROWISK RUDERALNYCH LUB CIEPŁOLUBNYCH
AGROCENOZ

Chenopodiaceae

Chenopodium murale L. (komosa murowa)

ROŚLINY PÓLNATURALNYCH I ANTROPOGENICZNYCH DARNIOWYCH
ZBIOROWISK ŁĄKOWYCH

Polygonaceae

Rumex acetosa L. (szczaw zwyczajny)

Adres autora:

dr Joanna Strzelczyk
Instytut Badań Czwartorzędu UAM
ul. A. Fredry 10
61-701 Poznań

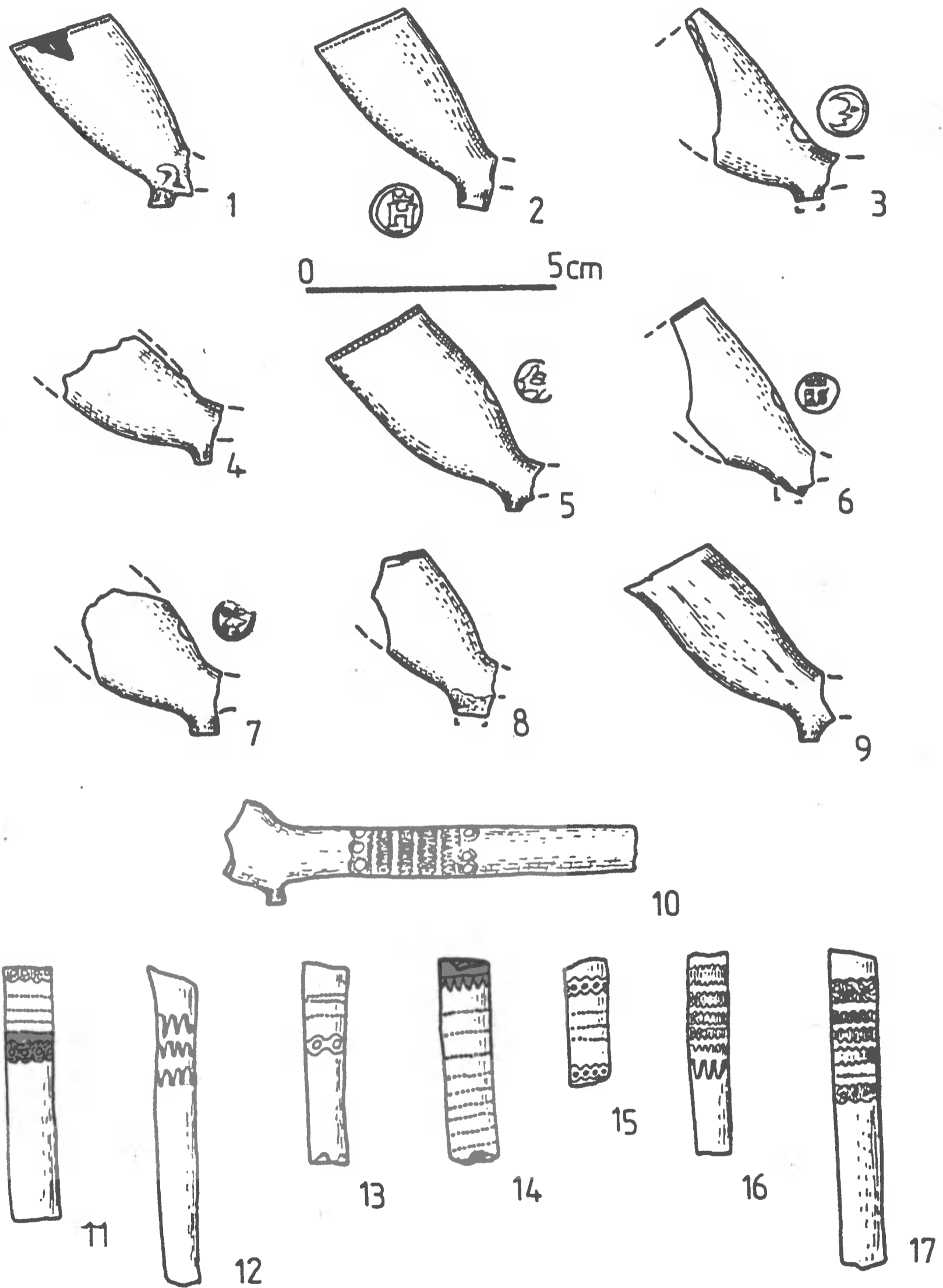
V, Poznań 2000
291–296

BOGDAN WALKIEWICZ

FAJKI GLINIANE Z BADAŃ ARCHEOLOGICZNYCH PRZY ULICY SZYPERSKIEJ 21 W POZNANIU

Wytwarzanie jednorodnych fajek glinianych charakteryzowało się zarówno skomplikowaną technologią, jak i koniecznością posiadania odpowiedniego zaplecza technicznego. W związku z tym, produkcja tych fajek nie mogła się odbywać w zwykłych warsztatach garncarskich. Tak więc fajka gliniana od zarania swych dziejów wytwarzana była w wyspecjalizowanych pracowniach.

Produkcja jednorodnych fajek glinianych na skalę przemysłową rozpoczęła się w Anglii w końcu XVI wieku. Wymienia się tu daty 1573, 1586, 1598 (A. Oswald 1975, s. 3–5; E. Zimmermann 1990, s. 10). W roku 1619 powstał w Westminster pierwszy w Anglii cech wytwórców fajek glinianych, występujący później jako cech londyński (A. Oswald 1975, s. 7–8). Manufaktury fajek glinianych działały także w innych miastach w Anglii, m.in. w Yorku, Broseley, Bristolu (A. Oswald 1975, s. 9). W początkach XVII wieku produkcja fajek zaczęła rozprzestrzeniać się na kontynent. Angielscy emigranci zaczęli zakładać w Holandii warsztaty produkujące fajki. Pierwsze wytwórnie powstały w Amsterdamie w 1607 r., w Leiden w 1612 r., w Goudzie i Dordrecht w 1617 r. (D. Duco 1987, s. 9). Największą renomę zdobyły wytwórnie w Goudzie, gdzie za twórcę potęgi fajczarskiej tego miasta uchodzi emigrant angielski William Baernelts, hol. Willem Barends (D. Duco 1982, s. 7). Wyroby z Goudy w drugiej połowie XVII wieku i w pierwszej połowie XVIII wieku zdecydowanie dominowały na rynkach europejskich. Na podstawie zestawień fajek znalezionych w Polsce dokonanych przez E. Zimmermanna przyjąć możemy, że 88% wszystkich fajek jednorodnych używanych na ziemiach dzisiejszej polski w tym okresie pochodziło z wytwórni holenderskich (E. Zimmermann 1990, s. 29), w tym w zdecydowanej większości z Goudy. Począwszy od 1753 roku, Prusy wprowadzają zaporowe cła na fajki holenderskie. Cła mają ułatwić rozwój miejscowej produkcji fajczarskiej, w tym dwu manufakturom położonym na terenach dzisiejszej Polski:

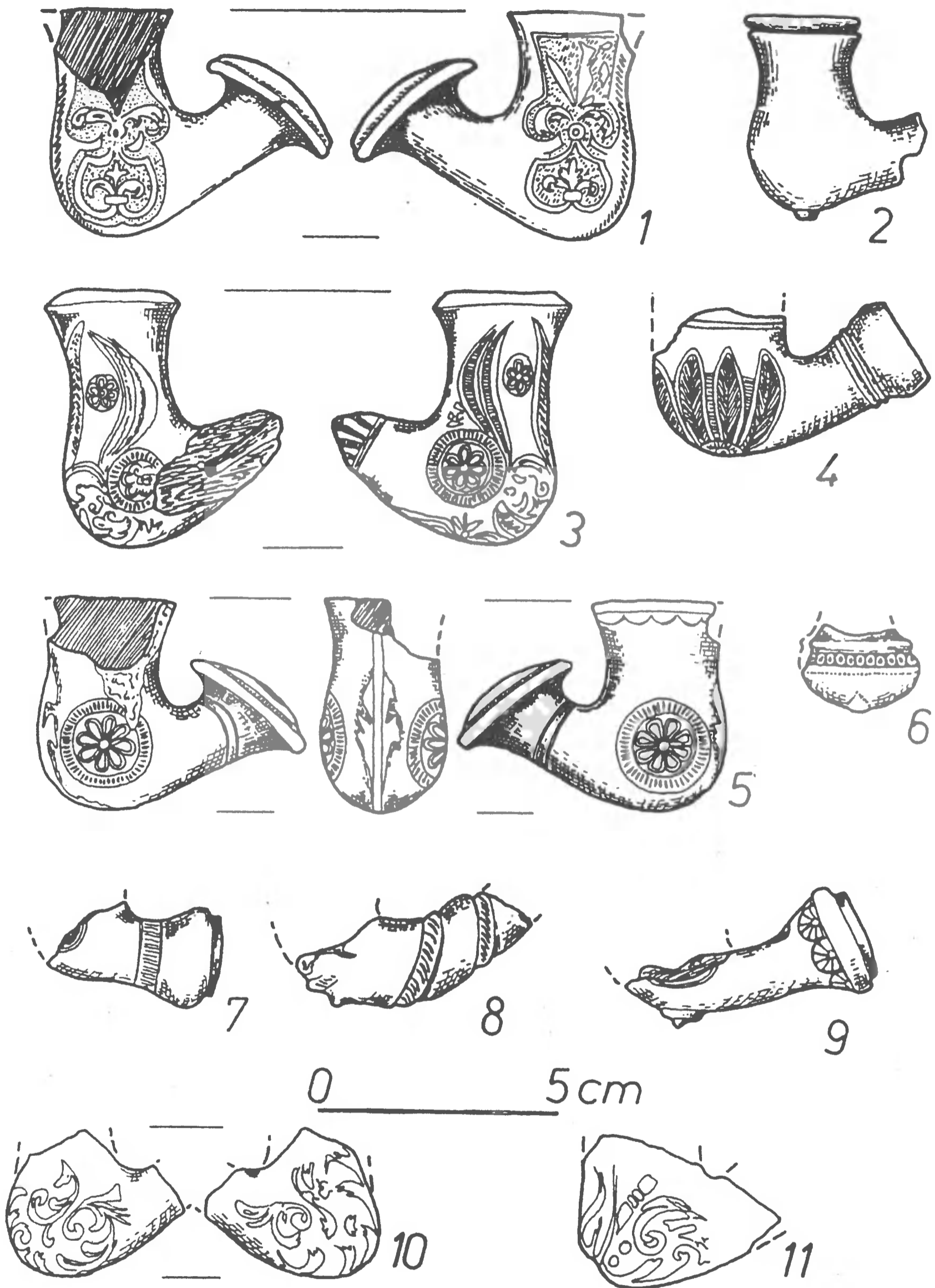

Ryc.1. Poznań, ul. Szyperska 21. Główki i fragmenty cybuchów fajek jednorodnych. Rys. B. Walkiewicz

w Zborowskim k. Częstochowy i w Rościnie k. Myślborza, powstałym właśnie w 1753 roku. Od tego też czasu notuje się wzrost znalezisk fajek z tych wytwórni, przy jednoczesnym spadku znalezisk fajek holenderskich. Z uwagi na fakt, że produkcja fajek jednorodnych odbywała się w wyspecjalizowanych warsztatach, które często sygnowały swe wyroby, jak i dlatego, że kształt fajki zmieniał się z biegiem czasu, fajki te są w miarę precyzyjnymi wyznacznikami chronologicznymi w odniesieniu do warstw XVII–XVIII wieku. Ponadto można określić pochodzenie takiego zabytku, a niekiedy także konkretnego wytwórcę.

Poddany analizie zbiór fragmentów fajek glinianych odkrytych podczas badań wykopaliskowych w Poznaniu przy ul. Szyperskiej 21, prowadzonych przez mgr. T. Łaskiewicza liczy 82 egzemplarze, w tym 9 główek fajek jednorodnych, 12 fragmentów główek fajek złożonych — lulek, 56 fragmentów cybuchów fajek jednorodnych (w tym 9 ornamentowanych) oraz 3 fragmenty fajek porcelanowych.

Do najstarszych w analizowanym zbiorze należy główka fajki prezentowana na ryc. 1.1. Na stopce nie ma ona żadnych sygnatur, natomiast u nasady główki, tuż przy stopce widać słabo czytelny znak, nieposiadający analogii w dostępnej literaturze. Typologicznie fajka ta reprezentuje typ *d* lub *e* fajek z Goudy wg D. Duco (D. Duco 1982, s. 111), więc datować ją można na lata 1700–1715 lub 1715–1735. Również główka fajki prezentowana na ryc. 1.8, niemająca sygnatur reprezentuje zapewne typ *d* i można ją datować na początek XVIII wieku. Fragment cybucha z zachowanym niewielkim fragmentem główki prezentowany na ryc. 1.10 nawiązuje do form bardzo starych, występujących w końcu XVII wieku. Jedynie stopka tej fajki nie jest typowa dla XVII-wiecznych egzemplarzy. Główka fajki przedstawiona na ryc. 1.2, sygnowana na spodniej stronie stopki sygnaturą *H* koronowane reprezentuje typ *e* wg D. Duco (D. Duco 1982, s. 111). Na tej podstawie można datować ją na lata 1715–1735. Sygnatura *H* koronowane stosowana była w Goudzie w latach 1660/85–1825 (nr 301 wg Duco 1982, s. 73), stąd na tej podstawie nie można uściślić chronologii. Nie można także jednoznacznie stwierdzić, że fajka ta pochodzi z wytwórni w Goudzie. Sygnatura *H* koronowane używana była także przez inne manufaktury: St. Omer, Andenne, 's-Hertogenbosch (D. Duco 1982, s. 107). Fajka przedstawiona na ryc. 1.3, sygnowana na przedniej stronie główki sygnaturą *półksiężyc* (nr 263b wg: D. Duco 1982, s. 69) stanowi typ *f* fajek z Goudy wg D. Duco, datowany na lata 1730–1740. Sygnatura *półksiężyc* występuje na fajkach z Goudy w latach 1665/75–1761, przy czym wersja znajdująca się na analizowanej fajce stanowi jej późną odmianę. Ze względu na stan zachowania trudno jednoznacznie ocenić fajkę prezentowaną na ryc. 1.4. Wydaje się jednak słuszne zaliczenie jej do fajek holenderskich z pierwszej połowy XVIII wieku. Główka fajki przedstawiona na ryc. 1.5 stanowi typ *e* fajek z Goudy, a więc można ją datować na lata 1715–1735. Fajka ta sygnowana jest sygnaturą *skaczący jeleń*, w odmianie późnej (nr 36c wg D. Duco 1982, s. 51). Sygnatura stosowana była w latach 1660–1772. Ze względu na to, że jest to odmiana późna, fajkę tę można datować na lata trzydzieste XVIII wieku. Fajka prezentowana na ryc. 1.6, sygnowana znakiem *ES pod koroną* (D. Duco 1982, s. 83, sygn. nr 436a)

Ryc. 2. Poznań, ul. Szyperska 21. Główki fajek złożonych, tzw. lulki. Rys. B. Walkiewicz

używanym od 1708 roku, reprezentuje typ *e* lub *f* wg D. Duco. Stąd datować ją można na lata 1715–1740. Fragment główki przedstawiony na ryc. 1.7 sygnowany jest znakiem *pelikan karmiący młode* (nr 57 wg D. Duco 1982, s. 52), używanym w latach 1720–1759. Z uwagi na brak znaków jakościowych na stopce, stosowanych do 1739/1940 r., fajkę tę można datować na lata 1720–1740. Zdecydowanie odbiega od pozostałych fajka prezentowana na ryc. 1.9. Zapewne nie jest ona produkcji holenderskiej. Bliższe określenie tej fajki wymaga dalszych szczegółowych konsultacji.

Fragmenty ornamentowanych cybuchów przedstawione na ryc. 1.11–15 stanowią pozostałości fajek holenderskich z pierwszej połowy XVIII wieku. Natomiast fragmenty cybuchów prezentowane na ryc. 1.16–17 odpowiadają cybuchom fajek holenderskich z pierwszego dwudziestolecia XVIII wieku (D. Duco, M. Schmaedecke 1988, s. 782–783), jednakże podobna ornamentyka spotykana jest na cybuchach z manufaktury pruskiej w Rościnie (T. Witkowska 1989/90, tabl. 9.VI), a więc datowanych na drugą połowę XVIII wieku.

Fajki złożone — lulki stają się powszechne pod koniec XVII wieku. Istnieją poważne problemy z określeniem ich pochodzenia, ponieważ nie mają one zwykle znaków identyfikacyjnych, a także dlatego, że produkcja tych fajek była znacznie prostsza niż produkcja fajek jednorodnych i mogła się odbywać w typowych pracowniach garncarskich, zgodnie z lokalnym zapotrzebowaniem (E. Zimmermann 1992, s. 46). Lulki z ul. Szyperskiej 21, prezentowane na ryc. 2 pochodzą zapewne z XVIII wieku, a być może niektóre egzemplarze z początków XIX wieku.

Fajki porcelanowe (3 fragmenty znane z badań na ul. Szyperskiej 21) wchodzi do użytku w połowie XVIII wieku i stają się popularne w XIX i początkach XX wieku.

Z powyższej analizy wynika, że gliniane fajki jednorodne odkryte na ul. Szyperskiej pochodzą z pierwszej połowy XVIII wieku i reprezentują w większości wytwórnie holenderskie. Brak w tym zbiorze fajek późniejszych, z manufaktur pruskich, o ile nie są one reprezentowane przez fragmenty cybuchów, czego niestety nie można jednoznacznie stwierdzić.

Datowanie fajek jednorodnych odkrytych przy ul. Szyperskiej 21			
Ryc.	Pochodzenie	Sygnatura	Datowanie
1.1	Holandia		1700-1735
1.2	Gouda ?	<i>H koronowane</i>	1715-1735
1.3	Gouda	<i>Półksiężyc</i>	1730-1740
1.4	Holandia		1700-1750
1.5	Gouda	<i>Skaczący jeleń</i>	1730-1735
1.6	Gouda	<i>ES pod koroną</i>	1715-1740
1.7	Gouda	<i>Pelikan karmiący młode</i>	1720-1740
1.8	Holandia?		1700-1715
1.9	?		?
1.10	Holandia		1680-1700?

Bibliografia

Duco D.

1982 *Merken van Goudse pijpenmakers 1660–1940*, Lochem.

1987 *De Nederlandse kleipijp*, Leiden.

Duco D., Schmaedecke M.

1988 *Tonpfeifenfunde aus der Grabung Kapuzinergasse in Breisach am Rhein*, Fundberichte aus Baden-Württemberg, Bd. 13, s. 777–795.

Oswald A.

1975 *Clay Pipes for the Archaeologist*, British Archaeological Reports 14.

Witkowska T.

1989/90 *Manufaktura fajek glinianych z Rościna, gmina Myślibórz*, MZ, t. XXXV/VI, s. 283-300.

Zimmermann E.

1990 *Fajki z badań archeologicznych w Rzucewie*, Gdańsk.

1992 *Wybrane zagadnienia z dziejów fajki glinianej*, Gdańsk.

DIE TONPFEIFEN AUS DEN ARCHÄOLOGISCHEN UNTERSUCHUNGEN IN SZYPERSKA-STRASSE Nr. 21 IN POZNAŃ

ZUSAMMENFASSUNG

Die Produktion von einteiligen Tonpfeifen erfolgte, wegen ihrer Eigentümlichkeit, in spezialisierten Werkstätten. Die erstensolchen Manufakturen entstanden in England am Ende des 16. Jh. Am Anfang des 17. Jh. haben die englischen Emigranten die Produktion von einteiligen Pfeifen auf den Kontinent verbreitet. Die Werkstätte begannen in Holland zu entstehen, wo den besten Ruf die Manufakturen in Goud erreicht haben. Die Produktion aus diesen Manufakturen dominierte auf den europäischen Märkten im 17. und in der ersten Hälfte des 18. Jh.

Die in Szyperska-Straße freigelegten einteiligen Pfeifen stammen meistens aus der Werkstatt in Goud und vertreten die in der I. Hälfte des 18. Jh. hergestellten Typen. Die Köpfe der zusammengesetzten Pfeifen stammen aus dem 18. oder aus den Anfängen des 19. Jh. Die Porzellanpfeifen verbreiten sich im 19. Jh.

Abbildungen

1. Poznań, Szyperska-Straße Nr. 21. Köpfe und Röhre einteiliger Pfeifen. Gez. B. Walkiewicz

2. Poznań, Szyperska-Straße Nr. 21. Köpfe der zusammengesetzten Pfeifen. Gez. B. Walkiewicz

Adres autora:

mgr Bogdan Walkiewicz
Muzeum Archeologiczne
ul. Wodna 27
61-781 Poznań

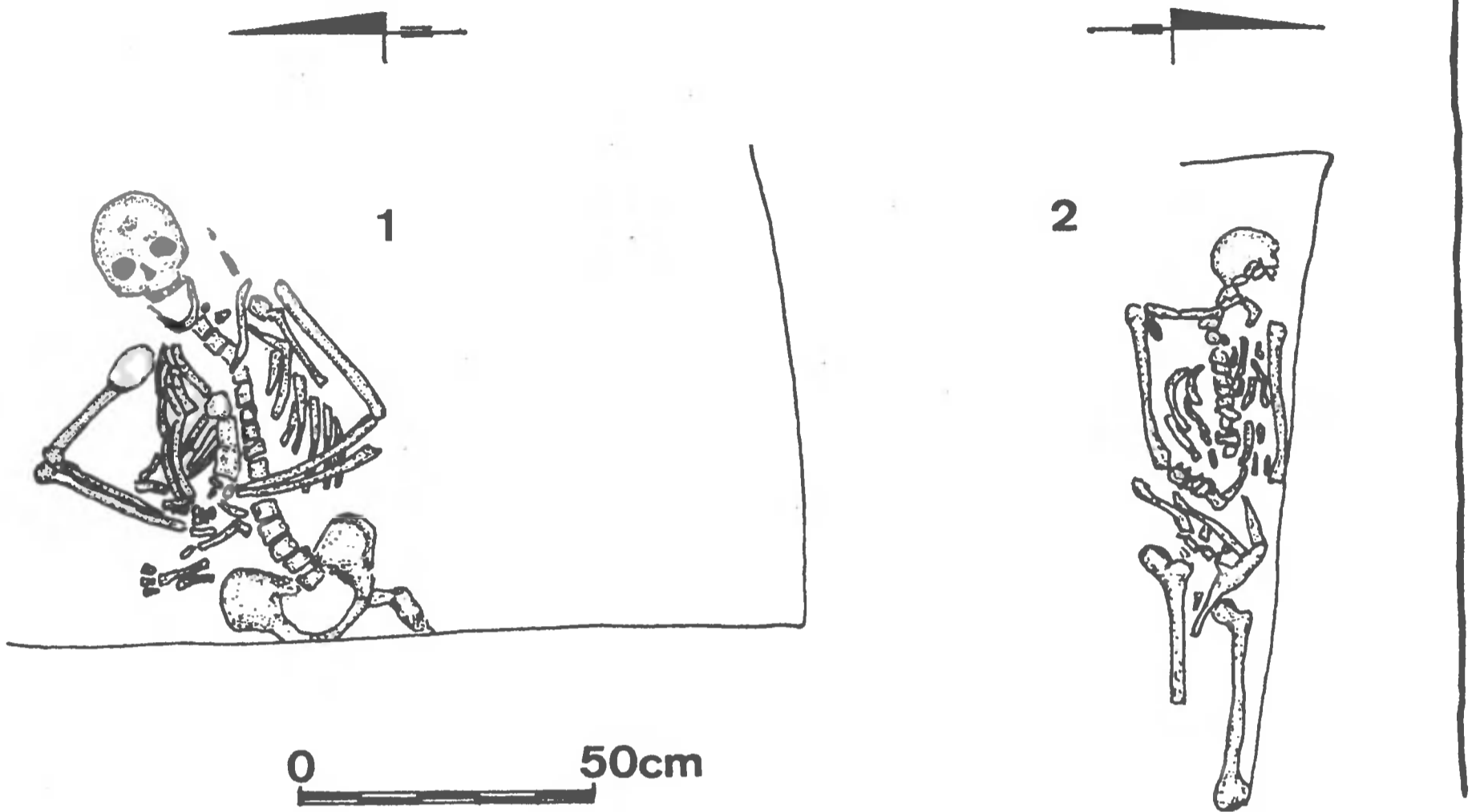
V, Poznań 2000
297–306

ANNA WRZESIŃSKA

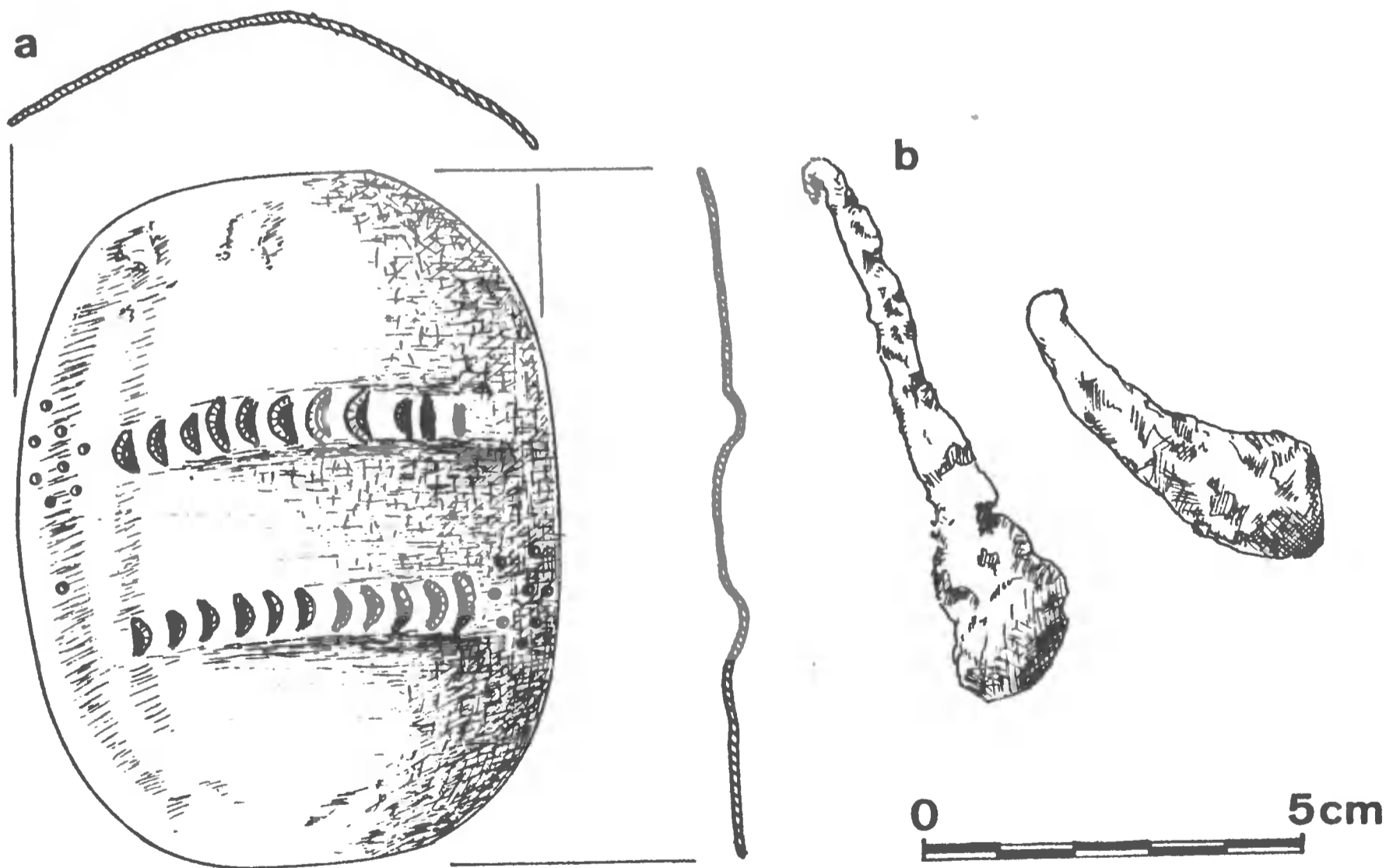
ANALIZA ANTROPOLOGICZNA GROBÓW WZIEMNYCH ZE STANOWISKA POZNAŃ - FARA

Analizowany materiał osteologiczny pochodzi z badań prowadzonych w 1998 roku przez mgr. Zbigniewa Karolczaka z Muzeum Archeologicznego w Poznaniu w podziemiach poznańskiej fary. Obok szczątków ludzkich pochodzących z trzech krypt¹ odsłonięto i wyeksplorowano dwa pochówki szkieletowe, pochodzące z cmentarzyska z końca XVII wieku (?). Grób nr 1 odsłonięto fragmentarycznie, przy zachodniej ścianie wykopu (ryc. 1). Uchwycono tylko górną partię szkieletu. W czytelnym wkopie grobowym, w słabo zachowanej trumnie spoczywał szkielet ludzki złożony na grzbiecie, czaszką zorientowany w kierunku wschodnim. Kończyny górne uniesione, ugięte w łokciach, ułożone szeroko, ręce położone na pasie. Na prawym ramieniu odsłonięto brązowy naramiennik, a w trakcie eksploracji znaleziono dwa żelazne gwoździe (ryc. 2). Grób nr 2 znaleziono na północny wschód od grobu nr 1 i został uchwycony niemal całkowicie (ryc. 1). W jamie grobowej, ze śladami trumny znajdował się bardzo źle zachowany szkielet, znacznie zwiędnięty i wtórnie uszkodzony. Uszkodzenia mechaniczne musiały powstać dawno, gdyż powierzchnia złamań była na ogół silnie zwiędnięta. Szkielet czytelny anatomicznie, pierwotnie złożony na grzbiecie w pozycji wyprostowanej, czaszką zorientowany w kierunku zachodnim. Wzdłuż tułowia, w trumnie wystąpił drewniany, nieznacznie uszkodzony krzyżyk z postacią ukrzyżowanego Chrystusa, o długości postaci 8 cm i szerokości ramion 7 cm. Postać odlana z brązu (?), drewno krzyża słabo zachowane. Na prawej kości miednicy odsłonięto dewocjonalia: krzyżyk i medalik. Zabytki są silnie skorodowane, zachowane w bardzo złym stanie. Krzyżyk mosiężny o wymiarach 5,1 cm i 2,7 cm ma podwójne, poprzeczne ramiona, które podobnie jak pionowa belka krzyża mają charakterystyczne zakończenia. Podobne krzyżyki —karawaki znane są

¹Pełne opracowanie materiału osteologicznego w publikacji: A. Wrzesińska, *Wyniki analizy antropologicznej materiałów kostnych ze stanowiska Poznań - Fara* (w druku).

Ryc. 1. Poznań - Fara. Rzut poziomy grobów nr 1 i nr 2 (wg dokumentacji Z. Karolczaka).
Rys. M. Łomnicki

Ryc. 2. Poznań - Fara. Zabytki z grobu nr 1: a) brązowy naramiennik, b) gwoździe żelazne.
Rys. M. Łomnicki

m.in. z Sandomierza (grób nr 525, nr inw. 2776) (B. Rostkowska 1996, s. 412) i z kościoła benedyktynów z Lubinia (grób 10 z 1993 r.) (M. Kołyszko 1997, s. 168–169, 179). Górne zakończenie belki pionowej ma owalny otwór w półkolistej zawieszce (ryc. 3). Medalik bity w blaszce mosiężnej, jest ośmiokątny o wymiarach 2,6 cm i 2,0 cm. W górnej części medalika wybity jest otworek do zawieszania z tkwiącym w nim uszkiem (ryc. 4). Na awersie widnieje wizerunek siedzącej na tronie postaci męskiej (?) w płomienistej aureoli. W otoku wzdłuż perełkowej ramki, częściowo skorodowanej, słabo czytelny napis (?). Rewersu nie odsłonięto ze względu na zły stan zachowania medalika². W grobie, w trakcie eksploracji wystąpiły także fragmenty nieokreślonych przedmiotów żelaznych, prawdopodobnie gwoździ.

Grób nr 1

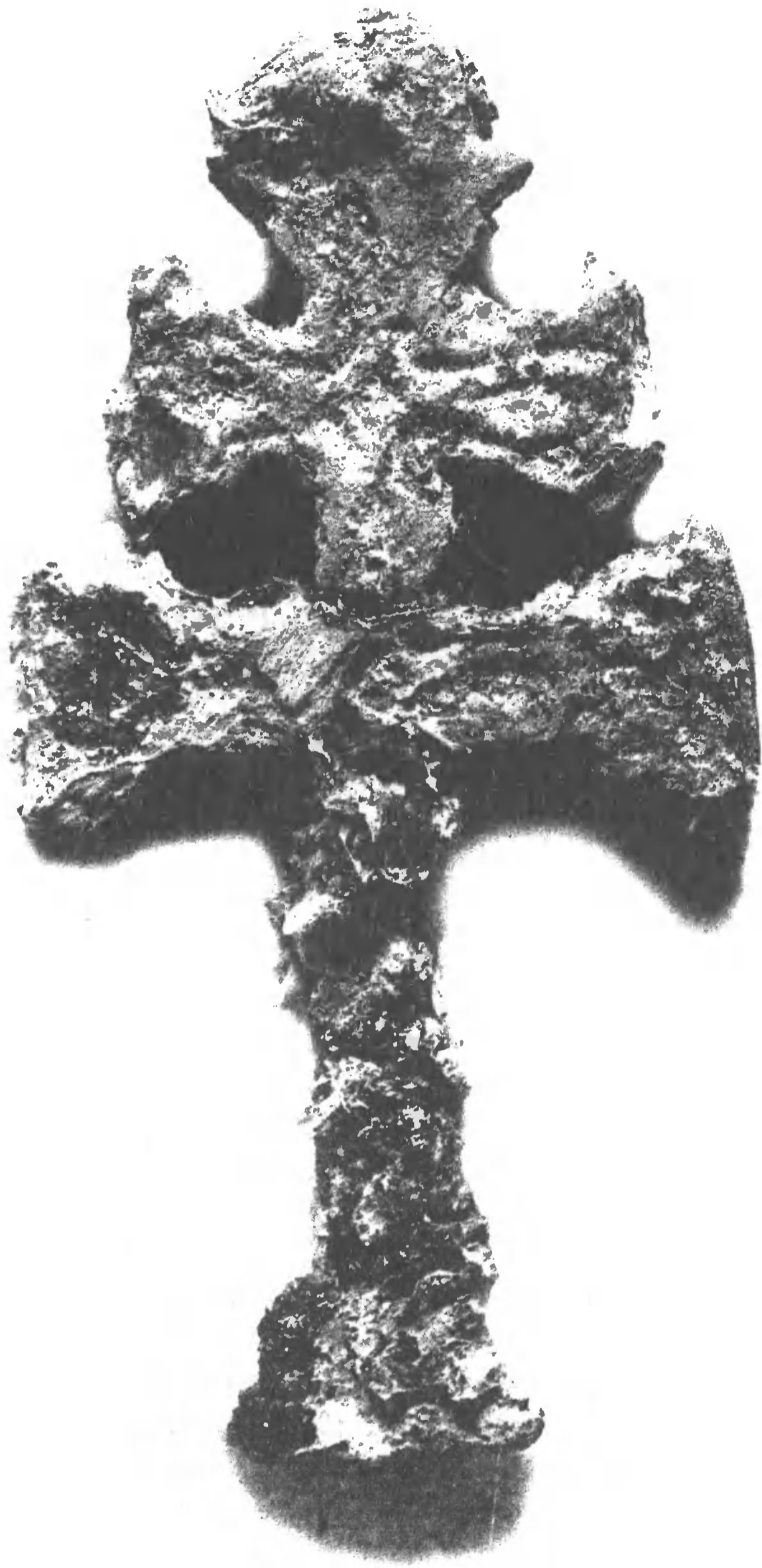
Biorąc pod uwagę cechy morfologiczne czaszki, jak i kośćca (m.in. wybitną rzeźbę i masywność kości, silne łuki brwiowe, słabo pochylone czoło, słabo wykształcone guzy czołowe i ciemieniowe, wybitną guzowatość potyliczną zewnętrzną, wyraziste kresy karkowe), za pomocą metody kompleksowej oceny G. Ascádi i J. Nemescseriego (1970) ustalono, iż osobnik jest płci męskiej (J. Strzałko, M. Henneberg 1975). Wiek określono jako późny *Maturus*, tj. około 50 roku życia (główne szwy czaszkowe znacznie obliterowane, dobiega końca obliteracja szwu strzałkowego). Stan zachowania uzębienia przedstawia się następująco:

M ³ 0	M ² 0	M ¹ 4 ⁰ _p	P ² 4 ⁰	P ¹ 3 ⁰	C 3 ⁰	I ² 4 ⁰	I ¹ 4 ⁰	I ¹ 4 ⁰	I ² 4 ⁰	C 3 ⁰	P ¹ 3 ⁰	P ² 4 ⁰	M ¹ 0	M ² 4 ⁰ _p	M ³ 3 ⁰
M ₃ 3 ⁰	M ₂ 4 ⁰	M ₁ 4 ⁰	P ₂ 3 ⁰	P ₁ 3 ⁰	C 3 ⁰	I ₂ 3 ⁰	I ₁ 3 ⁰	I ₁ 3 ⁰	I ₂ 3 ⁰	C 3 ⁰	P ₁ 3 ⁰	P ₂ 3 ⁰	M ₁ 4 ⁰	M ₂ 4 ⁰	M ₃ 3 ⁰

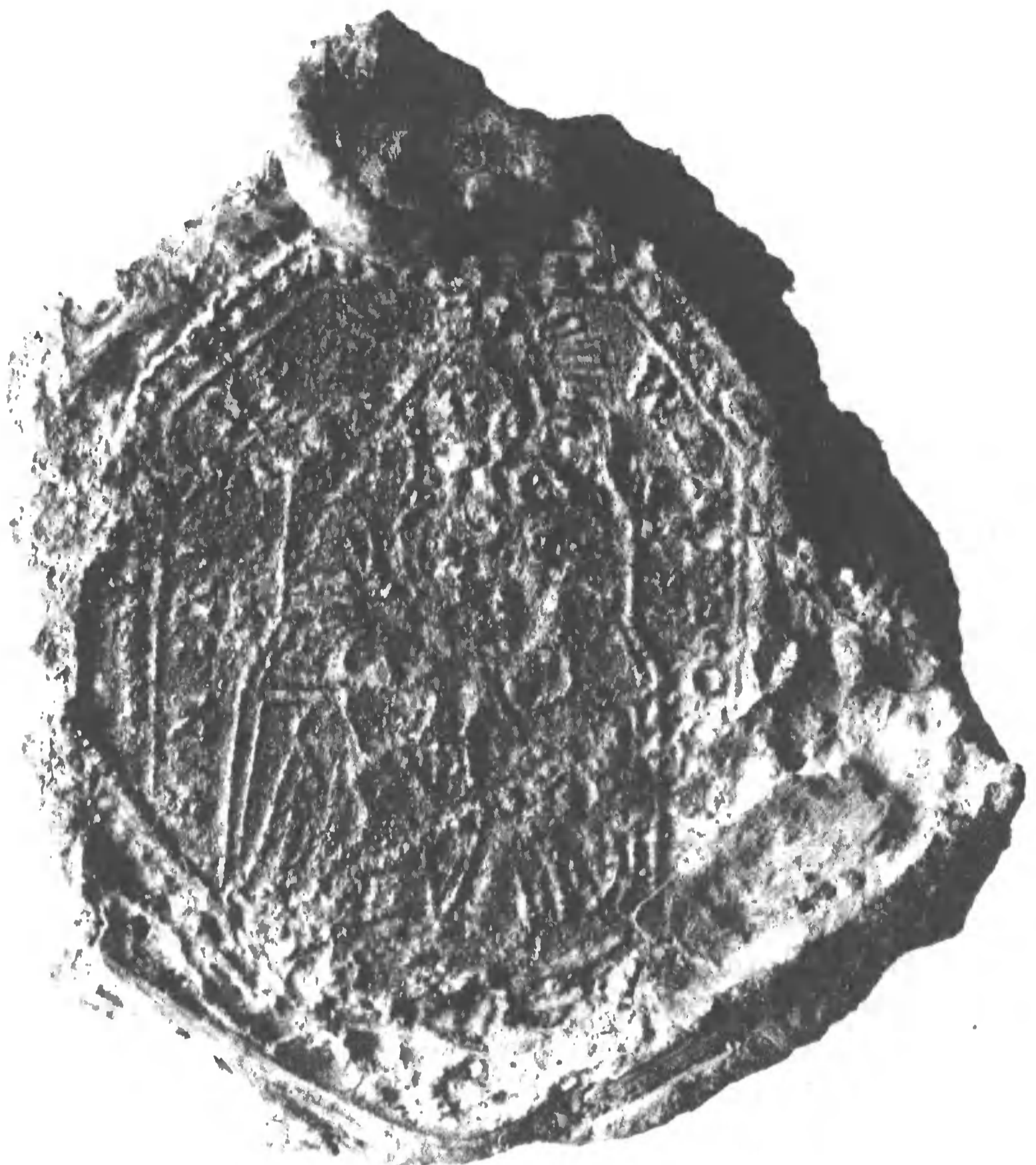
Objaśnienie: p – próchnica, 0 – obliteracja zębodołu

Obserwuje się znaczne starcie zębów, 3⁰-4⁰, silniejsze na zębach szczęki górnej niż na zębach żuchwy. W szczęce obliteracja zębodołów trzech trzonowców. Przyżyciowa utrata zębów prawdopodobnie indukowana próchnicą. W zębach dwóch trzonowców szczęki stwierdzono ogniska próchnicy. Posługując się techniką pomiarowa zaproponowaną przez Martina (R. Martin 1957), wykonano 20 pomiarów czaszki. Pomiarów oraz wartości wskaźników zestawiono w tabelach 1 i 2. Kości długie szkieletu postkranialnego są zachowane dość dobrze. Zmiany degeneracyjne zaobserwowano w stawie barkowym mężczyzny. W otoczeniu wydrążenia stawowego prawej i lewej łopatki widoczny był przerost tkanki kostnej, powstały w wyniku reumatycznych zmian zwyrodnieniowych. Na obu kościach ramiennych występuje przesunięcie powierzchni stawowej głowy na przedniogórną powierzchnię szyjki. Pomiarów i wskaźniki kości długich przedstawiają tabele 4, 5, 6.

²Dziękuję mgr inż. Marii Staśkiewicz za oczyszczenie i zakonserwowanie dewocjonaliów.

Ryc. 3. Poznań - Fara. Krzyżyk — karawaka z grobu nr 2. Fot. M. Józwickowska

Ryc. 4. Poznań - Fara. Medalik z grobu nr 2. Fot. M. Józwickowska

Cechy opisowe, jak i wyrażone we wskaźnikach (tab. 2) wskazują, że był to mężczyzna o wysokiej głowie, krótkiej czaszce, o średniej twarzy, wąskim nosie i wysokich oczodołach. Pojemność czaszki była duża, wg L. Manouvriera wynosiła 1699 cm^3 , a wg T. Belniak 1528 cm^3 (A. Malinowski, J. Strzałko 1985, s. 38). Przepuszczalna wysokość ciała mężczyzny, rekonstruowana na podstawie pomiarów kości długich (J. Strzałko 1971) metodą L. Manouvriera, wynosiła około 184,7 cm, a metodą M. Trotter i G. Gleser wynosiła około 183,9 cm. Był to więc osobnik wysokorosły.

Grób nr 2

Zespół cech opisowych i metrycznych (m.in. delikatna budowa kośćca, słabe urzeźbienie, słabo zaznaczone łuki brwiowe, czoło proste, wyraźne guzy czołowe i ciemieniowe, zaokrąglony zarys oczodołów) pozwala zaliczyć analizowane szczątki do osobnika płci żeńskiej. Wiek w chwili zgonu oceniono na ponad 80 lat. Zobliterowane są całkowicie, wewnątrz i zewnątrz, wszystkie szwy czaszkowe. Kompletna obliteracja zębodołów szczęki górnej. W chwili zgonu w żuchwie, po stronie lewej tkwiły jeszcze trzy zęby: I_1 , I_2 , C, bardzo silnie starte 5^0-6^0 , silna parodontoza. Wszystkie pozostałe zębodoły są całkowicie lub prawie całkowicie zarośnięte. Ubytki zębów spowodowały obniżenie trzonu żuchwy. Stwierdzono silne zmiany w układzie kostnym, osteoporozę, zmiany degeneracyjne stawów, rozległe zmiany zwyrodnieniowo-zniekształcające, typowe dla osób w wieku starczym. Zaobserwowano zmiany artretyczne dołu skroniowo-żuchwowego czaszki. Zmiany kręgosłupa dotyczą trzonów kręgów z naroślami kostnymi i zagłębieniami po guzkach Schmorla, wyrostków i wszystkich powierzchni stawowych. Zwyrodnienia są tak duże, iż w niektórych miejscach dochodzi do połączenia kręgów pomostami kostnymi. Stwierdzono blok kostny dwóch kręgów szyjnych C_3-C_4 i dwóch kręgów piersiowych Th_5-Th_6 . Tego typu zmiany objęły również inne kości i stawy. Zgrubienia w okolicy pasa barkowego i miednicy mogą świadczyć o zapaleniu mięśni i ścięgien. Silnie rozdęte są nasady bliższe kości łokciowej i kości promieniowej lewej kończyny górnej, spowodowane prawdopodobnie silnym stanem zapalnym w stawie łokciowym, jako powikłanie po urazie (J. J. Gładkowska-Rzeczycka 1989). Zestawienie pomiarów czaszki oraz wartości wskaźników zawierają tabele 1 i 2. Pomiarów i wskaźniki kości szkieletu pozaczaszkowego przedstawiają tabele 4, 5, 6.

Badanego osobnika scharakteryzować można jako kobietę o średniej głowie, nadkrótkiej czaszce, nadszerokiej twarzy, nadszerokim nosie i średnio wysokich oczodołach. Wyliczona pojemność czaszki klasyfikuje kobietę do osobników o czaszkach o średniej pojemności wg L. Manouvriera i liczy 1452 cm^3 , a wg T. Belniak do małogłowych i liczy 1397 cm^3 . Przepuszczalna wysokość ciała kobiety według metody L. Manouvriera wynosiła 157,8 cm, a według metody M. Trotter i G. Gleser wynosiła 159,9 cm. Była osobnikiem średniorosłym.

Oceniono strukturę antropologiczną obu osobników metodą Wankego (1953), w modyfikacji Kóčki (1958). Udział poszczególnych komponent zamieszczono w tabeli 3. Wyniki wskazują, iż badani osobnicy należeli do krótkogłowych, co jest istotne przy badaniach ludności nowożytnej. Mężczyznę charakteryzuje skład $e > a > p$, dominacja elementu śródziemnomorskiego, nad nordycznym i nieznacznie niższym paleoeuropeoidalnym. Kobietę charakteryzuje skład $a = p > e$, udział zbliżonych wartości elementu nordycznego i paleoeuropeoidalnego, będących w przewadze nad elementem śródziemnomorskim.

Opracowany materiał antropologiczny stanowi wartościowe uzupełnienie dotychczasowych zbiorów nowożytnych z Wielkopolski, a zwłaszcza z miasta Poznania.

Tabela 1. Pomiary czaszki według Martina (w mm)

Nr wg Martina	Pomiar	Wartość pomiaru		Nr wg Martina	Pomiar	Wartość pomiaru	
		m	k			m	k
1	g-op	183	169	47	n-gn	127	86
8	eu-eu	147	145	5	n-ba	105	92
9	ft-ft	109	95	40	pr-ba	96	78
44	ek-ek	105	-	17	ba-b	144	126
45	zy-zy	142	127	66	go-go	116	111
51	mf-ek	43	39	65	kdl-kdl	131	121
52	wys. oczod.	34	33	70	kdl. wys.	72	49
54	szer.ap.pir	24	25	69	gn-id	105	-
55	n-ns	54	43		obwód	530	502
48	n-pr	72	54		po o bo o po	332	314

Tabela 2. Wartości głównych wskaźników czaszki i ich pojemności

Lp.	Wskaźnik	Wartość	
		mężczyzna	kobieta
1	Szerokościowo-długościowy	80,32	85,79
2	Górnotwarzowy	50,70	42,51
3	Nosowy	44,44	58,13
4	Oczodołowy	79,06	84,10
5	Hrdlički - Kóčki	87,27	80,25
Pojemność czaszki w cm ³			
1	wg L. Manouvriera	1699	1452
2	wg T. Belniak	1528	1397

Tabela 3. Skład antropologiczny

Element rasowy	Mężczyzna skład %	Kobieta skład %
nordyczny (a)	29,9	37,5
śródziemnomorski (e)	47,1	21,1
armenoidalny (h)	1,0	2,0
laponoidalny (l)	1,0	2,2
paleoeuropejski (p.)	20,7	36,9

Tabela 4. Pomiary kości długich według Martina (w mm)

Kość	Nr wg Martina	Pomiar	Wartość			
			mężczyzna		kobieta	
			P	L	P	L
ramienna	1	długość największa	366	359	308	310
	2	długość całkowita	362	353	303	302
	7	najmn. obw. trzonu	70	73	61	60
łokciowa	1	długość największa	306	302	-	-
	2	długość fizjologiczna	270	266	-	-
	3	najmn. obw. trzonu	44	42	-	-
promieniowa	1	długość największa	274	277	219	216
	2	długość fizjologiczna	269	273	212	-
	3	najmn. obw. trzonu	46	47	40	40
udowa	1	długość największa	-	-	-	428
	2	długość w naturalnym ułoż.	-	-	-	418
	8	obw. w środku trzonu	-	-	-	87

Tabela 5. Wysokość ciała (w cm) na podstawie kości długich

Na podstawie kości mężczyzny – grób nr 1	wg M. Trotter i G. Gleser			wg L. Manouvriera		
	prawa	lewa	[p+l]:2	prawa	lewa	[p+l]:2
ramiennej	183,2	181,0	182,1	182,1	178,0	180,0
łokciowej	187,3	185,6	186,4	190,6	189,3	189,9
promieniowej	182,6	183,6	183,1	183,6	184,8	184,2
ŚREDNIO	184,4	183,4	183,9	185,4	184,0	184,7
Na podstawie kości kobiety – grób nr 2						
ramiennej	161,6	162,0	161,8	158,5	159,1	158,8
promieniowej	158,6	157,5	158,0	157,1	156,2	156,7
udowej	-	159,8	159,8	-	158,0	158,0
ŚREDNIO	160,1	159,8	159,9	157,8	157,8	157,8

Tabela 6. Wskaźniki kończyn

Wskaźnik dla kości	Masywność – mężczyzny		Masywność – kobiety	
	prawa	lewa	prawa	lewa
ramienna M7/M1	19,1	20,3	19,8	19,3
łokciowa M3/M2	16,3	15,8	-	-
promieniowa M3/M2	17,1	17,2	18,9	-
Wskaźnik proporcji kończyn	prawa	lewa	prawa	lewa
promieniowo-ramieniowy	74,9	77,2	71,1	69,7

Bibliografia

- Acsádi G., Nemescéri J.
1970 *History of Human Life Span and Mortality*, Budapest.
- Gładykowska-Rzeczycka J.J.
1989 *Schorzenia ludności prahistorycznej na ziemiach Polskich*, Gdańsk.
- Kołyżko M.
1997 *Krzyżyki-karawaki z nowożytnego cmentarza w Lubiniu (woj. Leszno) na tle karawak europejskich*, *Archaeologia Historica Polona*, t. 6, s. 167–182.
- Kóčka W.
1958 *Zagadnienia entogenezy ludów Europy*, *Materiały i Prace Antropologiczne*, nr 22.
- Malinowski A., Strzałko J. (red.)
1985 *Antropologia*, Warszawa – Poznań.
- Martin R.
1957 i 1959 *Lehrbuch der Anthropologie*, t. I i II, Stuttgart.
- Rostkowska B.
1996 *Dewocjonalia: medaliki i krzyżyki. Tkaniny ozdobne*, [w:] S. Tabaczyński (red.), *Sandomierz. Badania 1969–1973*, t. 2, Warszawa, s. 405–420.
- Strzałko J.
1971 *Metody rekonstrukcji wzrostu człowieka na podstawie pomiarów szkieletu*, *PAn* 37, s. 295–314.
- Strzałko J., Henneberg M.
1975 *Określenie płci na podstawie morfologii szkieletu*, *PrzAn* 41, s. 105–126.

ANTHROPOLOGISCHE ANALYSE DER SKELETTGRÄBER AUS DER FUNDSTELLE POZNAŃ - PFARRKIRCHE

ZUSAMMENFASSUNG

Die analysierten osteologischen Befunde stammen aus den im Jahre 1998 von mgr Zbigniew Karolczak aus dem Archäologischen Museum in Poznań im Kellergeschoß der Posener Pfarrkirche durchgeführten Untersuchungen. Neben den menschlichen Überresten, die aus drei Krypten stammen, wurden zwei Skelettgräber, die aus einem Gräberfeld aus Ende des 17. Jh. (?) stammen, freigelegt und untersucht. Das Grab Nr. 1 wurde fragmentarisch freigelegt (Abb. 1). Im Grab wurde ein Achselstück aus Bronze und zwei eisernen Nägel (Abb. 2) freigelegt. Das Grab Nr. 2 befand sich nordöstlich des Grabs Nr. 1 und wurde fast vollständig freigelegt (Abb. 1). Im Grab befanden sich ein kleines Holzkreuz mit der Figur des gekreuzigten Christus und Devotionalien: ein kleines Kreuz, so genannte Karawaka - (Abb. 3) und eine kleine Medaille (Abb. 4) sowie unbestimmte eiserne Gegenstände (Nägel ?). Es wurde eine genaue Beschreibung und Messungen der Skelette dargestellt (Tabelle 1-6).

Abbildungen

1. Poznań, Pfarrkirche - Grundriß der Gräber Nr. 1 und Nr. 2 (nach Dokumentation von Z. Karolczak). Gez. M. Łomnicki
2. Poznań, Pfarrkirche. Funde aus dem Grab Nr. 1: (a) Achselstück aus Bronze; b) eiserne Nägel). Gez. M. Łomnicki
3. Poznań, Pfarrkirche. Kleines Kreuz - so genannte Karawaka - aus dem Grab Nr. 2. Photo: M. Jóźwikowska
4. Poznań, Pfarrkirche. Kleine Medaille aus dem Grab Nr. 2. Photo: M. Jóźwikowska

Adres autora:

mgr Anna Wrzesińska
Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy
62-261 Lednogóra

V, Poznań 2000
307–320

ZBIGNIEW KAROLCZAK

POZNAŃSKIE SKARBY MONETARNE

Skarby ze względu na heterogeniczny charakter deponowanych w nich materiałów stanowią specyficzną kategorię źródeł archeologicznych. Ale przede wszystkim są to wyjątkowej wartości źródła historyczne. Stanowią przedmiot zainteresowań zarówno archeologów, jak i zajmujących się kwestiami gospodarczymi historyków. W literaturze przedmiotu terminem „skarby” określa się zwarty zespół zasobów pieniężnych i innych wartościowych przedmiotów, najpierw gromadzonych przez dłuższy lub krótszy okres, a następnie celowo ukryty przez ich właściciela. W wypadku skarbów antycznych, średniowiecznych i nowożytnych są to zespoły monet i wyrobów kruszcowych, najczęściej srebrnych, rzadziej złotych, deponowane zazwyczaj w ziemi i z rozmaitych powodów przez ich właściciela już nie podjęte. Wśród nich występują znaleziska gromadne monet lub też stanowią one znaczną ich część. Pojęcie skarbów monetarnych nie jest jednak rozumiane jednoznacznie. Niekiedy jest to wyróżnienie mechaniczne, uznające za skarby znaleziska liczące powyżej 5 monet. Najczęściej pod pojęciem „skarby monet” rozumie się zdeponowaną w określonym miejscu sumę pieniężną w celu jej ochrony przed kradzieżą. Znajdowanymi na ziemiach polskich skarbami jednak zazwyczaj są depozyty liczące od kilkudziesięciu do kilku tysięcy najczęściej srebrnych monet, których właścicielami były osoby raczej zamożne. Przy większych liczebnie znaleziskach analizować można zawartość skarbu w aspekcie jego powstania – długotrwała selekcja dobrych gatunków monet lub też gwałtowna potrzeba ukrycia wszelkich zapasów gotówki. Pomimo że celowym depozytem może być też jedna moneta i trudno w praktyce odróżnić go np. od przypadkowej zguby, znalezisko takie uznaje się za pojedyncze i analizuje wraz ze znaleziskami luźnymi. Znaleziska luźne (drobne, pojedyncze), tj. monety znalezione na powierzchni bez towarzyszącego im kontekstu uwzględniono w niniejszej pracy wyjątkowo wtedy, gdy istniało uzasadnione podejrzenie, że jest to część skarbu.

Najstarsze relacje o znalezieniu skarbów monet na ziemiach polskich pochodzą z XIV wieku (Wolin — przed 1378 r.). W Wielkopolsce znaleziono monety greckie w 1743 roku, natomiast w samym Poznaniu monety rzymskie — w XVIII wieku.

Depozyty monet antycznych z ziem polskich zawierają głównie monety rzymskie. Tak jest i w przypadku skarbów znalezionych na obszarze Poznania. Świadczą one zarówno o handlowych, jak i pozautylitarnych dalekosiężnych kontaktach miejscowej ludności w pierwszych wiekach naszej ery.

Liczniesze od antycznych są wczesnośredniowieczne skarby srebrne, zawierające zarówno monety, kosztowności (przede wszystkim ozdoby), jak i sam kruszec w różnych postaciach (głównie sztabek i placków), z minimalnym udziałem złota i wręcz znikomej ilości przedmiotów wykonanych z innych surowców. Tezauryzowane w tym czasie srebro pochodziło wyłącznie z importu, stanowiąc podstawę majątku ruchomego elit społecznych. W okresie od VIII do X wieku na ziemie polskie, w tym również do Wielkopolski, napływało srebro arabskie w postaci dirhemów. Od końca X wieku obserwuje się zmianę kierunków importu srebra monetarnego. Miejsce, częstokroć mocno już rozdrobnionych dirhemów, zajmują denary europejskie, przede wszystkim niemieckie, ale też i anglosaskie, węgierskie, czeskie i skandynawskie oraz ich naśladownictwa. Monety rodzime (polskie) stanowią w skarbach nieznaczny tylko dodatek i dopiero od schyłku XI wieku ich udział ulega znacznemu zwiększeniu. Fakt ten ma również miejsce w depozytach znajdowanych na terenie Poznania. Występowania pochodzących z XII i XIII wieku skarbów monetarnych tutaj nie odnotowano. Stanowi to potwierdzenie ogólnie panującej tendencji prawie zupełnego braku depozytów pochodzących z tego okresu w Polsce.

Z Poznania pochodzi wyjątkowej wielkości i wartości XIV-wieczny skarb monet, który zawiera będące ówczasie w obiegu na terenie Europy środkowej monety czeskie, a prócz nich również niemieckie i węgierskie. Skarb ten zaliczany jest do największych w tej części Europy.

Na terenie Poznania licznie reprezentowane są też skarby nowożytny, zawierające w swoim składzie zarówno rodzime monety drobne, jak i będące w obiegu na obszarze całej Rzeczypospolitej obce monety grube. W XIX wieku depozyty monet na terenie kraju są wyjątkowo nieliczne, a to ze względu na fakt przechowywania wszelkich środków płatniczych w bankach. Tak jest również i w Poznaniu. Ewenementem jest znaleziony na południowo-zachodnim zboczu wzgórza zamkowego przy ul. Góra Przemysława 1 zbiór drobnych pruskich monet zdeponowanych krótko przed 1919 rokiem.

W niniejszym opracowaniu znaleziska skarbów ułożono w porządku chronologicznym (dot. datowania zespołów), który uznano za najkorzystniejszy dla przedstawienia interesującego nas zagadnienia. W opracowaniu wykorzystano informacje różnej jakości – od pełnych i szczegółowych opisów znalezisk po lakoniczne wzmianki o „wykopanych pieniądzach”.

Opis każdego skarbu zawiera na ogół (o ile to było możliwe) podstawowe wiadomości, tj.:

— nazwę miejscowości, dzielnicy (jednostki wydzielonej), ulicy, przy której znaleziono skarb;

- dane dotyczące czasu i okoliczności jego odkrycia, uwzględniające (w miarę posiadanych informacji) dokładną lokalizację znaleziska;
- sposób zabezpieczenia skarbu (np. w naczyniu glinianym);
- ogólną charakterystykę zawartości skarbu;
- datowanie skarbu;
- miejsce przechowywania depozytu (np. muzeum, zbiory prywatne);
- literaturę przedmiotu.

Charakterystykę zawartości skarbów przedstawiono w sposób możliwie pełny. Zamieszczono zatem dane o ilości, nominale, chronologii i fragmentach, naśladownictwach oraz proveniencji menniczej monet. Napotymano zwykle na trudności przy określaniu miejsca obecnego przechowywania depozytów, a to z powodu pomijania tego typu informacji lub zupełnego ich braku w literaturze przedmiotu. Przy podawaniu literatury uwzględniono tylko te pozycje, które wnoszą istotne wiadomości o skarbie oraz ewentualne opracowania katalogowe.

W niniejszym opracowaniu zestawiono w sumie 30 znalezisk gromadnych monet. Nie jest to z pewnością pełna liczba dokonanych odkryć. W rzeczywistości bowiem wiele z nich uległo bądź to zapomnieniu, bądź też zostało po prostu zatajonych. Opracowanie oparto głównie na dostępnej literaturze przedmiotu oraz innych informacjach, zwłaszcza prasowych.

Wśród zespołów znajdują się:

- 2 skarby i 1 znalezisko luźne monet rzymskich;
- 11 skarbów i 1 znalezisko luźne monet oraz innych precjozów wczesno-średniowiecznych;
- 1 skarb monet późnośredniowiecznych;
- 13 depozytów monet nowożytnych;
- 1 znalezisko monet współczesnych.

ZESTAWIENIE SKARBÓW

Poznań — bez bliższej lokalizacji

Prawdopodobnie w XVIII wieku znaleziono skarb monet rzymskich ukrytych w naczyniu glinianym. Niestety okoliczności znalezienia, zawartość i chronologia skarbu nie są znane. Jego autentyczność bywa niekiedy podawana w wątpliwość, ponieważ informacja o znalezisku zamieszczona przez T. Czackiego w rozdziale *O rzeczy menniczej w Polsce i na Litwie* jest bardzo fragmentaryczna. Zapis brzmi: „Twierdzono jednak, że w Poznaniu znaleziono przed kilkadziesiąt latami garnuszek napełniony Rzymskimi monetami”. Na ile jest to informacja wiarygodna – obecnie nie jesteśmy już w stanie sprawdzić.

(T. Czacki 1845, s. 377; M. Gumowski 1954-56, s. 126, nr 75a).

Poznań — Stare Miasto (Szelaż)

Przed 1888 rokiem na Szelażu, w miejscu bliżej nieokreślonym, znaleziono skarb monet z brązu Marka Aureliusza. Informację o znalezieniu skarbu zamieszczono w *Zapiskach Archeologicznych Poznańskich*. Monety znajdowały się niegdyś w zbiorze Koehlera. Później trafiły zapewne do Kaiser Friedrich Museum w Poznaniu. Dalszy ich los jest nieznany.

(Zapiski Archeologiczne Poznańskie 1889, s. 57).

Poznań — Wilda

Przed 1929 rokiem na terenie Dworca Towarowego (granica dzielnic Grunwaldu i Wildy) znaleziono pochodzący z III w. n.e. denar srebrny Marka Probusa. Znaleźisko to traktować należy jako luźne, chociaż nie można wykluczyć możliwości, że pochodzi ono z większego zespołu. Moneta znajdowała się w posiadaniu znalazcy, a obecny jej właściciel nie jest znany. Muzeum Archeologiczne w Poznaniu posiada wykonaną w 1929 r. kopię tej monety.

(M. Piaszykówna 1952, s. 233, tam dalsza literatura).

Poznań — Nowe Miasto (Łączny Młyn)

W 1872 roku w Łącznym Młynie, na gruncie prywatnym Rachowczyńskiego znaleziono skarb srebrny zawierający zarówno monety, jak i kosztowności zdeponowane w przykrytym żelazną misą glinianym naczyniu. Skarb przekazano do Muzeum Prehistorycznego w Poznaniu. Jego łączna waga wynosiła 3420 g, w tym 140 g monet całych i ich fragmentów oraz 2220 g tzw. siekańców. Wśród znalezionych monet wyróżniono: dirhemy arabskie – 1 okaz cały i 13 fragmentów z XI wieku oraz fragment denara niemieckiego (bawarskiego) również z X wieku. Obecnie część skarbu znajduje się w zbiorach Muzeum Archeologicznego w Poznaniu, część w Museum für Völkerkunde oraz Muzeum Prehistorycznym w Berlinie, część natomiast w zbiorach Uniwersytetu w Göttingen jako depozyt Muzeum w Hanowerze. (J. Ślaski, S. Tabaczyński 1959, s. 50; W. Hensel, Z. Hilczer-Kurnatowska 1985, s.186).

Poznań — Nowe Miasto (Malta)

W roku 1924 lub 1925, na piaszczystej wydmie położonej w pobliżu Cybiny, niedaleko Kopca Wolności, podczas wycieczki szkolnej prowadzonej przez nauczyciela Tomaszewskiego, uczniowie klasy Ia Gimnazjum im. Marii Magdaleny znaleźli zakopany na głębokości 0,35-0,40 m skarb ukrytych w skórzanym woreczku 40 monet srebrnych. W zbiorach Muzeum Archeologicznego w Poznaniu znajduje się obecnie 5 monet z tego depozytu, w tym trzy podarowane wcześniej przez K. Jażdżewskiego, natomiast dwie pozostałe przekazane w formie daru w 1948 roku, przez P. Michałowskiego. Są to denary krzyżowe o wadze 5 g, datowane na XI wiek. Według informacji uzyskanej 17 czerwca 1958 roku od P. Michałowskiego, skarb składać się miał z co najmniej kilkudziesięciu denarów krzyżowych.

(J. Ślaski, S. Tabaczyński 1959, s. 53; W. Hensel, Z. Hilczer-Kurnatowska 1985, s. 187).

Poznań — Wilda (Dębina)

Przed 1873 rokiem, przy zakładaniu wykopu pod fundamenty mostu kolejowego w Dębinie, odkryto skarb monet i ozdób srebrnych. W 1874 roku skarb przekazano Towarzystwu Przyjaciół Nauk w Poznaniu. Następnie, za pośrednictwem dr. W. Schwartza część skarbu oddano Muzeum Prehistorycznemu. Obecnie znajduje się ona w zbiorach Muzeum Archeologicznego w Poznaniu. Z tego zespołu znanych jest 8 monet o łącznej wadze ponad 8 g, w tym: 4 denary niemieckie, 3 denary krzyżowe i 1 denar polski, prawdopodobnie Bolesława Chrobrego (992 - 1025). Skarb ten o nieznanej liczbie X i XI-wiecznych monet, ukryto zapewne po 1060 roku.

(J. Ślaski, S. Tabaczyński 1959, s. 51, tdl.; W. Hensel, Z. Hilczer-Kurnatowska 1985, s. 251).

Poznań — Wilda (Dębiec)

Przed 1875 rokiem, według informacji M. Gumowskiego, na Dębcu w nieznanym okolicznościach i bliżej nieokreślonym miejscu, znaleziono skarb srebrny, zawierający nieznana ilość monet, wśród których wystąpiły również monety anglosaskie oraz ozdoby srebrne. Część tego skarbu była w posiadaniu Muzeum Prehistorycznego w Poznaniu. O jego obecnych losach brak informacji. Znajdzisko to łączy się niekiedy z opisanym wyżej skarbem z Dębiny (por. pozycję inwentarzową nr 6).

(J. Ślaski, S. Tabaczyński 1959, s. 51 — jako Poznań III, tdl.; W. Hensel, Z. Hilczer-Kurnatowska 1985, s. 249).

Poznań — Stare Miasto (Szelaż)

Przy eksploatacji żwirowni położonej na zachód od ul. Naramowickiej odkryto w 1887 roku składający się głównie z ozdób, jak również kruszcu i monet, skarb srebrny. Skarb ważył 950 g i zdeponowany był w zakopanym na głębokości 0,5 m naczyniu glinianym o wymiarach: 8 cm wysokości, średnicy dna 8 cm i średnicy wylewu 9 cm. Już w godzinę po jego wydobyciu skarb został nabyty przez W. Jażdżewskiego. Można zatem przypuszczać, że nie uległ rozproszeniu i tym samym należy do nielicznych zachowanych w całości. Znajdowało się w nim 25 monet o wadze 30 g, wśród których wyróżniono 11 denarów niemieckich, 2 czeskie, 7 denarów krzyżowych oraz 5 naśladownictw. Prawdopodobnie z tego samego zespołu pochodzi 18 drobnych fragmentów dirhemów o łącznej wadze 3,5 g i niewielki fragment monety europejskiej wagi 0,11 g. Skarb zdeponowano zapewne po 1012 roku. Dawniej znajdował się on w zbiorach prywatnych W. Jażdżewskiego. Obecnie jego część (ozdoby i złom srebrny) jest przechowywana w Muzeum Archeologicznym w Poznaniu.

(J. Ślaski, S. Tabaczyński 1959, s. 51–52 — jako Poznań IV, tdl.; W. Hensel, Z. Hilczer-Kurnatowska 1985, s. 221).

Poznań — Stare Miasto (ul. Św. Marcin)

Przed 1895 rokiem, podczas zakładania wodociągu przy ul. Św. Marcin, znaleziono skarb wagi około 3 g datowany na X–XI wiek, złożony z 2 monet bizantyjskich i ozdób srebrnych (w tym pustego wewnątrz krzyżyka). Niestety, nie posiadamy bliższych informacji o składzie monetarnym tego zespołu. Skarb znajdował się pierwotnie w zbiorach W. Jażdżewskiego, następnie w Muzeum Prehistorycznym w Poznaniu. Obecnie uważany jest za zaginiony.

(J. Ślaski, S. Tabaczyński 1959, s. 52 — jako Poznań V, tdl.; W. Hensel, Z. Hilczer-Kurnatowska 1985, s. 211).

Poznań — Stare Miasto (ul. Św. Marcin)

Przed Bramą Berlińską (w miejscu Collegium Minus UAM) przy ul. Wjazdowej (obecnie Św. Marcin), znaleziono w 1900 roku skarb składający się z monet i ozdób srebrnych o wadze 533 g. W skarbie zdeponowano 476 monet całych i 23 fragmenty (według M. Gumowskiego — tylko 458 szt.). Wśród monet wyróżniono 4 dirhemy arabskie, 7 denarów angielskich, 1 denar francuski, 2 monety duńskie wybite po 985 roku, 354 denary niemieckie (według M. Gumowskiego — 323 szt.), 15 denarów czeskich, 4 denary polskie, 103 denary krzyżowe) oraz naśladownictwa: 2 denarów niemieckich i 7 bawarskich. Skarb zdeponowano zapewne po 1025 roku. Dawniej jego część znajdowała się w zbiorach TPN, następnie w Muzeum Prehistorycznym w Poznaniu. Obecne jego losy nie są znane.

(J. Ślaski, S. Tabaczyński 1959, s. 52-53 — jako Poznań VI, tdl.; W. Hensel, Z. Hilczer-Kurnatowska 1985, s. 211-212).

Poznań — Wilda (ul. Górna Wilda)

Przed 1920 rokiem przy ul. Górna Wilda znaleziono skarb monet, z którego znane są pochodzące z X wieku 3 okazy srebrne. Nieznane są okoliczności odkrycia depozytu ani też bliższe dane o jego zawartości. Zakupione w 1920 roku monety znajdowały się w zbiorach Muzeum Wielkopolskiego.

(J. Ślaski, S. Tabaczyński 1959, s. 77, tdl.; W. Hensel, Z. Hilczer-Kurnatowska 1985, s. 254; Akta Muzeum Narodowego w Poznaniu).

Poznań — Wilda (ul. Poplińskich)

W okolicy ulic Różanej i Poplińskich (niem. Rosenstrasse i Am Rosengarten) w 1894 roku znaleziono ukryty w naczyniu glinianym, składający się z nieznaney liczby monet i ozdób, skarb srebrny. Zachowana jego część waży łącznie 10,97 g. Spośród trzech znanych obecnie monet uwagę zwraca denar Mieszka I (około 960–992) z wyobrażeniem szczytu świątyni, pałakami i napisem M(I)SICO, zachowany w idealnym wręcz stanie. Z pozostałych wymienić należy dirhem arabski z X wieku oraz bliżej nie określoną krzyżówkę z X–XI wieku. Do 1934 roku fragment skarbu znajdował się w posiadaniu J. Hoplińskiego w Krakowie, który nabył go w Katowicach bezpośrednio od znalazcy. Denar Mieszka I zakupił w 1964 roku Witold Korski

i znajduje się on obecnie w jego zbiorach.

(W. Korski, 1966, s. 248–250; W. Hensel, Z. Hilczer-Kurnatowska 1985, s. 254).

Poznań — okolica

W trakcie robót ziemnych wykonywanych pod założenie linii wysokiego napięcia w 1964 roku odkryto skarb srebrny, w skład którego wchodziło około 350–400 denarów, ozdób i tzw. siekańców. Lokalizacja depozytu i okoliczności jego znalezienia nie są znane. W 1966 roku część skarbu (ponad 90 denarów) zakupił K. Klinger, w którego zbiorach znajdowało się dotąd 27 monet całych i 2 fragmenty. Spośród 4 denarów polskich wyróżniał się 1 Mieszka I (około 960 - 992) oraz 3 Bolesława Chrobrego (992–1025). Pozostałe to: 14 denarów niemieckich, 4 czeskie, 1 węgierski, 3 angielskie i 2 egz. nie określone. Przypuszcza się, że jedna z czterech części tego skarbu (ponad 120 denarów) za pośrednictwem centrali „Jubilera” trafiła do zbiorów Muzeum Narodowego w Warszawie, o czym może świadczyć zbliżony do powyższego skład monetarny.

(K. Klinger 1966, s. 246–248; W. Hensel, Z. Hilczer-Kurnatowska 1985, s. 257).

Poznań — bez bliższej lokalizacji

W nr 8. z 1881 roku *Zeitschrift für Numismatik* Friedlander zamieścił informację o znalezieniu w Poznaniu skarbu srebrnego wagi 1800 g, w którym znajdowały się również i monety, w tym krzyżówki ruskie, polskie, niemieckie (w tym 1 z karo-lińskim monogramem) i monety antyczne (m.in. 1 denar rzymski Domicjana). Niestety, nie dysponujemy żadną informacją o losach tego depozytu.

(Friedlander 1881, s. 149; M. Gumowski 1953, s. 122).

Poznań — bez bliższej lokalizacji

W *Kurierze Poznańskim* z dnia 14 maja 1936 zamieszczono informację o znalezieniu w Poznaniu nieznanego dotąd denara sygnowanego przez Bolesława Chrobrego i Władysława. Jest to co prawda znalezisko pojedyncze, wykluczyć jednak nie można, że moneta ta mogła należeć do większego zespołu, o którego losach bliżej nic nie wiadomo.

(M. Gumowski 1953, s. 123 — jako Poznań IV).

Poznań — Stare Miasto (ul. Kramarska 17/18)

Podczas prac budowlanych prowadzonych przez pracowników PP PKZ przy ul. Kramarskiej 17/18, w dniu 7 marca 1975 znaleziono skarb monet datowany na schyłek XIV wieku. Zdeponowano go w glinianym dzbanie, na głębokości 0,35–0,40 m pod ułożoną z kamieni polnych podłogą piwnicy budynku mieszkalnego. Dzban o 34,5 cm wysokości, średnicy dna 12,0 cm, brzuśca 25,5 cm, wylewu 10,2 cm, przykryty był pokrywą o średnicy 12,0 cm i wysokości 6,4 cm, zaopatrzoną w gu-zikowaty uchwyt o średnicy 2,6 cm. Skarb zawierał 5804 zapakowanych w rulony monet, w tym: 5 polskich, tj. 1 denar, 3 półgrosze i 1 grosz,

5786 groszy praskich, 9 miśnieńskich i 4 grosze węgierskie (tzw. budziszynskie). Niestety nie jest to całość depozytu, gdyż dzban o pojemności około 5,95 litra (ślady na jego brzegach wskazują, że był całkowicie zapełniony monetami) pierwotnie pomieścić mógł około 7200 sztuk monet. Ponieważ uległ częściowemu rozproszeniu, utracono około 1434 monety, z których odzyskano jeszcze tylko 121 szt. Skarb ten znajduje się obecnie w zbiorach Muzeum Narodowego w Poznaniu. (A. Mikołajczyk 1977, s. 108; S. Kubiak 1998, s. 215).

Poznań — Nowe Miasto (ul. Pusta — os. Warszawskie)

W marcu 1937 roku znaleziono przy ul. Pustej skarb monet z XV i XVI wieku. Skarb zakupiło ówczesne Muzeum Wielkopolskie. Niewykluczone, że został podarowany muzeum przez Z. Zakrzewskiego. O znalezisku ukazały się jedynie krótkie wzmianki i to zarówno w prasie miejscowej, jak i w literaturze fachowej. Na podstawie danych zawartych w aktach Muzeum Narodowego w Poznaniu można w przybliżeniu odtworzyć skład skarbu, zawierającego ogółem 325 monet, z których najmłodszy był grosz Albrechta pruskiego z 1537 r., który pozwolił określić czas jego zdeponowania. Skarb zawierał 289 monet polskich, w tym 223 półgrosze i 106 groszy oraz 36 groszy pruskich. Informacje o osobie znalazcy są sprzeczne. Skarb rzekomo znalazły bawiące się na drodze dzieci. Inne dane wskazują, że odkrywcą skarbu był Łuczak, właściciel pobliskiego gospodarstwa.

(M. Męclewska, A. Mikołajczyk 1983, s. 34, poz. 60 — jako Poznań I).

Poznań — Stare Miasto (ul. F. Ratajczaka 38/40)

Okolo 1899 roku przy budowie biblioteki cesarskiej — Kaiser Friedrich Bibliothek (obecnie Biblioteka Główna UAM) przy Grosse Ritterstrasse (obecnie ul. F. Ratajczaka) znaleziono pochodzący z XVI wieku bliżej nieokreślony zbiór monet polskich. W składzie tego skarbu wyróżniono monety kościelne, m.in. z postacią świętego Ignacego i napisem.

(Blätter für Münzfreunde 1899, s. 66; M. Męclewska, A. Mikołajczyk 1983, s. 71, poz. 221 — jako Poznań II).

Poznań — Nowe Miasto (ul. Wieżowa — Zagórze)

Do Gabinetu Numizmatycznego Muzeum Narodowego w Poznaniu wpłynęła część pochodzącego z przełomu XV/XVI wieku skarbu, liczącego 123 monety polskie i obce, znalezione przy ul. Wieżowej. Nic nie wiadomo o okolicznościach odkrycia skarbu ani o jego rzeczywistej wielkości. W miejscu jego przechowywania informacji takich nie uzyskano.

(M. Męclewska, A. Mikołajczyk 1983, s. 71, poz. 221a — jako Poznań III, tdl.).

Poznań — Stare Miasto (ul. Wroniecka 19/20)

W dniu 16 lutego 1970, podczas robót remontowych prowadzonych w budynku przy ul. Wronieckiej 19/20 przez PP PKZ na głębokości około 0,5 m pod brukowaną

podłogą piwnicy znaleziono zdeponowany w naczyniu glinianym skarb monet. Monety umieszczono w garnku „uchatym” o wylewie nieco rozchylonym, częściowo szklwionym i zdobionym w górnej partii ornamentem geometrycznym. Jego wysokość wynosiła 11,4 cm, średnica dna 6,3 cm, średnica brzuśca 10,6 cm, średnica wylewu 9,9 cm. Znalezisko zabezpieczono w całości i przekazano do Muzeum Narodowego w Poznaniu. Skarb liczył 995 monet całych, 6 ich fragmentów i 1 liczman (niedatowany). Monety, pomimo że były dodatkowo zabezpieczone tkaniną, uległy silnej korozji i stąd trudne były do rozpoznania. Większość, tj. 89% (899 szt.) zbioru stanowiły monety polskie, tj. ternary koronne i litewskie, szelągi koronne, gdańskie, toruńskie, elbląskie, pruskie i ryskie, półgrosze koronne i litewskie, grosze koronne i pruskie, półtoraki koronne, natomiast 11% (112 sztuk) — monety obce, w tym czeskie grosze praskie, denary węgierskie, szelągi krzyżackie, szelągi i grosze pruskie, szelągi ryskie, trzykrajcówki i grosze niemieckie, szelągi kurlandzkie oraz trzykrajcówki austriackie. W zbiorze tym najmłodsze były szelągi Jana Kazimierza z 1650 roku. Sądzić zatem można, że skarb ukryto w okresie wojny szwedzko-polskiej (1655–1657), w czasie pobytu w Poznaniu wojsk szwedzkich lub Brandenburczyków. Charakterystyczną cechą tego skarbu jest zdeponowanie w ponad 90% monet drobnych — szelągów. Znajdują się w nim 642 szelągi ryskie i 88 szelągów litewskich, monety raczej rzadko w takich ilościach spotykane w depozytach wielkopolskich. Pozwala to przypuszczać, że skarb ten został zgromadzony w Rydze lub też na ówczesnych kresach wschodnich Rzeczypospolitej. Ewenementem jest wystąpienie w skarbie denara cesarza rzymskiego Kommodusa z lat 180–192, uznanego widocznie za godnego ukrycia. Skarb znajduje się obecnie w Muzeum Narodowym w Poznaniu.

(M. Męclewska, A. Mikołajczyk 1991, s. 34, poz. 44 — jako Poznań IV, tdl.).

Poznań — Stare Miasto (ul. Młyńska)

W 1874 roku, w trakcie wykonywania wykopu pod fundamenty jednego z budynków (numer nie znany) przy ul. Młyńskiej znaleziono 35 szelągów Jana Kazimierza (1648–1668). Zespół ten zdeponowano zapewne po 1660 roku. Znajdował się on w zbiorach Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Poznaniu. Jego dalsze losy nie są znane. Informację o odkryciu skarbu zamieścił *Dziennik Poznański* w nr 194 z 1874 roku.

(M. Męclewska, A. Mikołajczyk 1991, s. 81, poz. 907 — jako Poznań V).

Poznań — Nowe Miasto (os. Warszawskie)

W dniu 15 stycznia 1963 do Muzeum Narodowego w Poznaniu przekazano znaleziony na osiedlu Warszawskim zbiór ośmiu monet. Przypuszczać należy, że jest to tylko część skarbu, gdyż wszystkie monety były stosunkowo dobrze zachowane, a rodzaj występującej na nich patyny wskazywał, że były odpowiednio zabezpieczone. Wśród nich wyróżniono 3 szelągi koronne oraz 5 litewskich Jana Kazimierza (1648–1668).

(M. Męclevska, A. Mikołajczyk 1991, s. 97, poz. 990 — jako Poznań VI, tdl.).

Poznań — Stare Miasto (ul. 23 Lutego — al. Marcinkowskiego)

We wrześniu 1881 roku, podczas wykonywania wykopu pod fundamenty budynku Naczelnej Dyrekcji Poczty u zbiegu Wilhelmallee i Friedrichstrasse (obecnie al. Marcinkowskiego i ul. 23 Lutego), znaleziono kilkaset monet polskich Jana Kazimierza, zdeponowanych zapewne po 1672 roku. Informację o znalezisku zamieścił *Dziennik Poznański* w nr 208 z 1881 roku. Losy skarbu nie są znane.

(M. Męclevska, A. Mikołajczyk 1991, s. 120, poz. 1109 — jako Poznań VII).

Poznań — Stare Miasto (ul. Św. Marcin)

W 1870 roku, podczas wykonywania wykopu fundamentowego na działce Tellusa (miejsca dotąd nie zlokalizowano), znaleziono zdeponowany w naczyniu glinianym skarb monet. Zawierał on około 10 tysięcy szelągów i kilkanaście srebrnych pruskich monet Fryderyka Wilhelma (1640–1688), z których najmłodsze pochodzą z 1690 roku, co pozwala sądzić, że pod koniec XVII wieku skarb ten zdeponowano. Niestety nie wiadomo, do jakich zbiorów skarb ten trafił.

(M. Męclevska, A. Mikołajczyk 1991, s. 143, poz. 1214 — jako Poznań VIII, tdl.).

Poznań — bez bliższej lokalizacji

Dziennik Poznański w nr 71 z 1874 roku zamieścił informację, że przy robotach rozbiórkowych pod podłogą jednego z domów w Poznaniu, znaleziono znaczną liczbę mniejszych i większych srebrnych monet. W skład skarbu wchodziły monety polskie i brandenburskie z przełomu XVII/XVIII wieku. Zdeponowano je zapewne w początkach XVIII wieku, co wiązać można z wojną północną.

(M. Męclevska, A. Mikołajczyk 1991, s. 182, poz. 1449 — jako Poznań IX, tdl.).

Poznań — Stare Miasto (ul. Wroniecka 14)

We wrześniu 1976 roku, podczas prac remontowo-budowlanych prowadzonych w budynku przy ul. Wronieckiej 14, około 0,5 m pod ceglana posadzką piwnicy znaleziono 23 monety, stanowiące niewątpliwie część większego depozytu. Wśród monet oprócz szóstaków polskich wyróżniono trojaki (trzykrajcówki) austriackie, półtalary Brunszwiku-Lüneburga, gulden Brunszwiku-Wolfenbüttel, szóstaki i orty pruskie. Skarb został zdeponowany zapewne po 1718 roku, co należy wiązać z wojną północną. Jego skład nie odbiega od podobnych depozytów wielkopolskich z początków XVIII wieku. Interesujące są w nim zwłaszcza monety brunszwickie z przełomu XVII/XVIII wieku. Większość, tj. 20 monet znajduje się w zbiorach Muzeum Archeologicznego w Poznaniu, pozostałe 3 — w Muzeum Narodowym w Poznaniu.

(M. Męclevska, A. Mikołajczyk 1991, s. 189, poz. 1468 — jako Poznań X, tdl.).

Poznań — bez bliższej lokalizacji

Wychodzące w Stuttgarcie pismo *Antiquitäten-Zeitung* w nr 26 z 1898 roku zamieściło informację, że w Poznaniu (w miejscu bliżej nieokreślonym) przy okazji wykonywania robót ziemnych, na głębokości 2 m pod chodnikiem znaleziono dużą liczbę starych monet. Jest to jedyna informacja o znalezisku, stąd nieznana jest jego chronologia, skład jak również jego losy.

(M. Męclevska, A. Mikołajczyk 1991, s. 276, poz. 2021 — jako Poznań XII, tdl.).

Poznań — Stare Miasto (Suchy Las)

W 1910 roku, w miejscu bliżej nieokreślonym w Suchym Lesie znaleziono skarb składający się z 67 monet, wyłącznie pruskich talarów, i ich fragmentów. Skarb zdeponowano zapewne po 1797 roku. Został on sprzedany do Muzeum Narodowego w Poznaniu i tam się zapewne obecnie znajduje.

(M. Męclevska, A. Mikołajczyk 1991, s. 234, poz. 1685 — jako Suchy Las, tdl.).

Poznań — Nowe Miasto (Żegrze)

W dniu 31 grudnia 1898, rolnik Wojciech Dolata znalazł w ogrodzie bliżej nieokreślonej posesji, na głębokości 0,5 m naczynie gliniane zawierające monety z lat 1657 - 1716. Wśród nich wyróżniono 323 polskie szóstaki, orty, tymfy (złote) koronne, 1 szóstak kurlandzki i 77 szóstaków i ortów pruskich. Skarb został zdeponowany po 1716 roku, co należy wiązać z wydarzeniami wojny północnej. Depozyt ten prawdopodobnie wcześniej znajdował się w zbiorach Muzeum Wielkopolskiego w Poznaniu. Obecne miejsce przechowywania skarbu nie jest znane.

(M. Męclevska, A. Mikołajczyk 1991, s. 188, poz. 1463 — jako Żegrze, tdl.).

Poznań — Stare Miasto (Góra Przemysła 1)

Podczas prac ziemnych prowadzonych na południowo-wschodnim stoku wzgórza zamkowego w dniu 14 czerwca 1966 znaleziono, zdeponowany w blaszanym pudełku zbiór monet niemieckich. Monety przekazano do Muzeum Narodowego w Poznaniu. Zawartość depozytu była mocno skorodowana i dopiero po konserwacji można ją było określić. Wyróżniono 45 monet o nominale 5 fenigów i 56 o nominale 10 fenigów, pochodzących z 6 mennic Rzeszy Niemieckiej. Najstarsza wśród nich to 10-fenigówka z 1888 roku, najmłodsze zaś to 5- i 10-fenigówki z 1915 roku. Przypuszczać można, że ich ukrycie nastąpiło w 1918 roku.

(M. Męclevska, A. Mikołajczyk 1991, s. 260, poz. 1866 — jako Poznań X, tdl.).

Opracowanie niniejsze jest tylko próbą zestawienia (rodzajem wstępnego katalogu) skarbów monet odkrytych na terenie Poznania w obecnych granicach administracyjnych. Pominięto w nim szczegółową charakterystykę numizmatyczną, zwłaszcza opis czy bliższe określenie katalogowe poszczególnych monet. Dane te dostępne są w literaturze przedmiotu. Niemniej uwzględniono wszystkie możliwe i najistotniejsze elementy poznawcze każdego zespołu i jego charakterystyki nie tylko

numizmatyczną, ale i archeologiczną, pozostające zresztą w ścisłym związku. Wykaz skarbów znalezionych w Poznaniu pozwala na ogólną orientację o miejscu ich gromadzenia, rodzaju i charakterze depozytów, niekiedy informuje także o motywie ich ukrycia oraz ich dalszych losach, często zresztą niewyjaśnionych.

Bibliografia

Blätter

1899 *Blätter für Münzfreunde* t. 9, s. 66.

Czacki T.

1845 *Dziela*, t. III, s. 377.

Friedlander

1881 *Zeitschrift für Numismatik*, t. VIII, s. 149.

Gumowski M.

1953 *Polskie skarby monet X–XI wieku. Materiały*, Warszawa.

1954-56 *Moneta rzymska w Polsce*, PA, t. X, s. 122, 123, 126, nr 75a.

Hensel W., Hilczer-Kurnatowska Z.

1985 *Studia i materiały do osadnictwa Wielkopolski wczesnohistorycznej*, t. V, Wrocław–Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź, s. 186, 187, 211, 212, 221, 249, 251, 254, 257.

Klinger K.

1966 *Skarb z XVI w. z okolic Poznania*, Wiadomości Numizmatyczne, t. 10, s. 246–248.

Korski W.

1966 *Fragment skarbu srebrnego z Wielkopolski*, Wiadomości Numizmatyczne, t. 10, s. 248-250.

Kubiak S.

1998 *Znaleziska monet z lat 1146-1500 z terenu Polski. Inwentarz*, Poznań, s. 215.

Mikołajczyk A.

1977 *Naczynia datowane skarbami monet XIV-XVIII w. na ziemiach polskich*, Wrocław–Warszawa – Kraków – Gdańsk, s. 108.

Męciewska M., Mikołajczyk A.

1983 *Skarby monet z lat 1500-1649 na obszarze PRL. Inwentarz*, Warszawa, s. 34, 71, 81, poz. 60, 221, 221a.

1991 *Skarby monet z lat 1650 – 1944 na obszarze Polski. Inwentarz II*, Wrocław – Warszawa – Kraków, s. 97, 120, 143, 182, 188, 189, 234, 260, 276, poz. 44, 907, 990, 1109, 1214, 1449, 1463, 1468, 1685, 1866, 2021.

Piaszykówna M.

1952 *Pradzieje miasta Poznania*, Poznań, s. 233.

Ślaski J., Tabaczyński S.

1959 *Wczesnośredniowieczne skarby srebrne Wielkopolski. Materiały*, Warszawa – Wrocław, s. 50, 51, 52, 53, 77.

Zapiski

1889 *Zapiski Archeologiczne Poznańskie*, z. V, s. 57.

DIE POSENER MÜNZSCHÄTZE

ZUSAMMENFASSUNG

Diese Erarbeitung ist ein Versuch, die Gruppenfunde von Münzen (Schätze) aus dem Gebiet Posen in seinen gegenwärtigen Verwaltungsgrenzen aufzustellen. Die Chronologie der Funde - vom 10. bis Anfang des 20. Jh. Sie enthalten 30 Inventarpositionen, unter den zwei Schätze und ein loser Fund mit Münzen und anderen frühmittelalterlichen Pretiosen, ein Schatz mit spätmittelalterlichen Münzen, dreizehn Depositen mit neuzeitlichen Münzen und ein Fund mit gegenwärtigen Münzen unterschieden wurden. Die Beschreibung einzelner Funde enthält grundsätzliche Informationen, d.h. Angaben über die Lage, Freilegungszeit und -umstände, Sicherungsart, allgemeine Charakteristik des Inhalts (Angaben über die Provenienz, Mengen und Nominale), Datierung sowie Ort ihrer Aufbewahrung. Die Erarbeitung stützt sich grundsätzlich auf zugängliche Fachliteratur und andere Erarbeitungen.

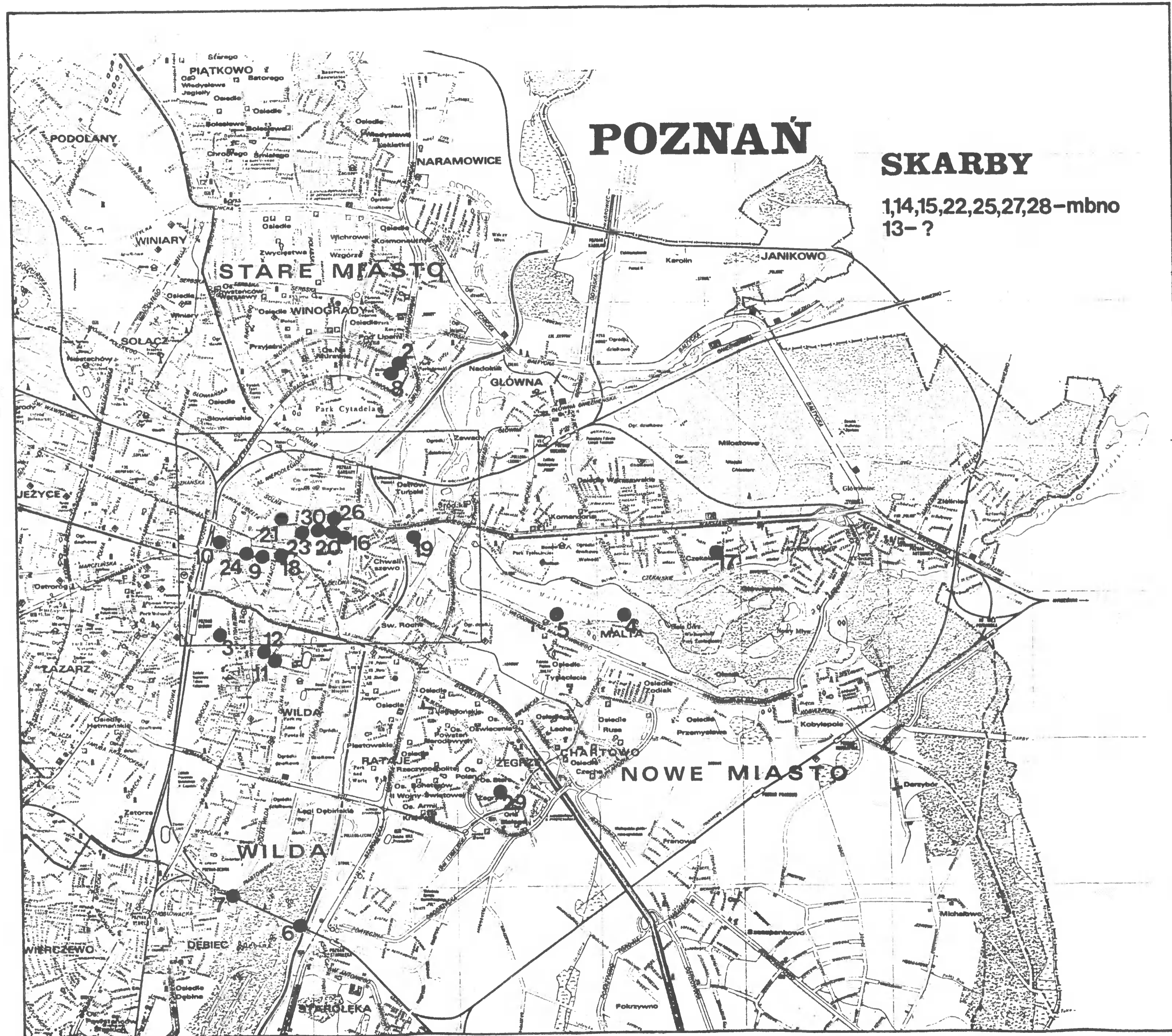
Abbildungen

1. Lage der Münzschätze auf dem Gebiet Posen. Bearbeitet von Z. Karolczak.

(Die Karte wurde auf Grund eines durch Polskie Przedsiębiorstwo Wydawnictw Kartograficznych im. Eugeniusza Romera, S.A. Warszawa-Wrocław herausgegebenen Planes der Stadt Posen ausgeführt)

Adres autora:

mgr Zbigniew Karolczak
Muzeum Archeologiczne
ul. Wodna 27
61-781 Poznań

POZNAŃ

SKARBY

1,14,15,22,25,27,28 - mbno
13 - ?

Ryc. 1. Lokalizacja skarbów monet na obszarze Poznania (mapę wykonano na podstawie planu Poznania wydane go przez Polskie Przedsiębiorstwo Wydawnictw Kartograficznych im. Eugeniusza Romera, S.A., Warszawa - Wrocław). Opracował Z. Karolczak

V, Poznań 2000
321–326

MIROSŁAW ANDRAŁOJĆ

TRZY ZNALEZISKA MONET Z POZNANIA

Przedstawiam trzy niepublikowane dotąd znaleziska monet z Poznania, mogące być przyczynkiem do badań nad problematyką pochodzenia tego typu znalezisk. Ze-stawiłem je razem, w ramach jednego opracowania, mimo iż dwa z nich to tzw. znaleziska gromadne, a jedno luźne.

1. Kościół oo. Jezuitów (podominikański), ul. Szewska

W latach 1990–1992 w kościele oo. Jezuitów (podominikańskim) w Poznaniu (Stare Miasto, stan. 64), funkcjonującym od połowy XIII w. przeprowadzono zakrojone na znaczną skalę badania archeologiczne. Pracami finansowanymi przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Poznaniu kierowali mgr Mirosław Andrałojć i mgr Henryk Klunder. Głównym celem badań było rozpoznanie organizacji przestrzennej korpusu nawowego kościoła z okresu przed barokową przebudową dokonaną przez Catenachiego na początku XVIII wieku.

W trakcie wykopalisk odkryto m. in. 28 monet, w większości silnie wytartych. Przedstawienie obserwacji dotyczących ich dyspersji wymaga poczynienia w tym miejscu kilku uwag odnośnie do stratygrafii uchwyconej pod posadzką korpusu nawowego kościoła. Na potrzeby tego opracowania wyróżniono 3 poziomy, w których rejestrowano monety:

A — warstwa użytkowania cmentarzyska wewnątrz kościelnego, z licznymi kryptami i grobami ziemnymi, charakteryzująca się bardzo silnym przemieszaniem i obecnością znacznej ilości materiału ruchomego pochodzącego spoza kościoła, datowana ogólnie od przełomu XIII/XIV wieku do 1698 roku;

B — warstwa zawaliska sklepienia gotyckiego powstała po usunięciu gotyckiej posadzki w trakcie rozbiórki sklepień około 1700 roku, składająca się głównie z cegieł (w tym żeber sklepiennych) i pokruszonej zaprawy; sklepienie to skonstruowano przypuszczal- nie pod koniec XV wieku;

C — warstwa niwelująca, podnosząca poziom podłogi o około 0,35 m, powstała z przemieszczenia części warstwy A oraz rozdrobnionego gruzu, w I ćwierci XVIII w.

Monety z poziomu A trafiły do wnętrza kościoła, podobnie jak liczny pozostały materiał ruchomy, podczas prac związanych z chowaniem zmarłych. Znalezione je w wypełniskach zawalonych krypt.

Szczególnie interesujące wydaje się nagromadzenie monet XVII-wiecznych, zwłaszcza szelągów Jana Kazimierza, w zawalisku sklepienia gotyckiego — poziom B (15 szt. w niewielkim rozrzucie w wykopie XIV i XIX); w tym wypadku możemy mieć bowiem do czynienia z niewielkim depozytem ukrytym w obrębie zawalonej później konstrukcji (na sklepieniu?).

Monety z poziomu C mogłyby pochodzić pierwotnie z warstwy A lub zostały zagubione w trakcie prac Cattenachiego na początku XVIII wieku.

Większość monet (24) wystąpiła w obrębie obecnie czwartego od zachodu przęsła korpusu nawowego. Zarejestrowano następujące monety:

POLSKA

Jan Olbracht (1492–1501)

— półgrosz 1492–1498, men. Kraków, średnica 17 mm, waga 0,83 g, obcięty brzeg, wykop XIV, gł. 0,25 m, warstwa C, nr inw. monet 6

Stefan Batory (1575–1586)

— szeląg 1583, 18 mm, 0,80 g, zgięty w zębach, pęknięty, wykop XVII (hałda), nr inw. m. 23

Zygmunt III (1587–1632)

— szeląg koronny 1613, (E. Hutten Czapski, 1871–1916, nr 1299a), 15 mm, 0,51 g, zgięty w zębach, obcięty, wykop XIX, gł. 0,40 m, w-wa C, nr inw. m. 24

— szeląg koronny 162(8?), 16 mm, 0,60 g, liczne spęknięcia stempla, wykop XIV, gł. 1,30 m, w-wa B, nr inw. m. 17

— szeląg ryski 1591, (E. Hutten Czapski, 1871–1916, nr 855), lecz SIGxIIIxDxGxREX..., 19 mm, 1,12 g, stan dobry, wykop XIX, gł. 0,97 m, w-wa B, nr inw. m. 26

— szeląg koronny fałszywy, 16 mm, 0,38 g, miedź, ślady posrebrzania, słabo czytelny, postrzępione krawędzie, wykop XIV, gł. 0,50 m, w-wa B, nr inw. m. 11

Jan Kazimierz (1648–1668)

— szeląg koronny 1664, 15 mm, 1,33 g, wykop XIV, gł. 1,40 m, warstwa B, nr inw. m. 18

— szeląg koronny 1665, 16 mm, 1,23 g, wykop XIV, gł. 0,30 m, warstwa B, nr inw. m. 7

— szeląg koronny 1665, 15 mm, 1,09 g, wykop XVI (hałda), nr inw. m. 21

- szeląg koronny, r.?, 15 mm, 1,34 g, wykop XVI, gł. 0,30 m, warstwa C, nr inw. m. 19
- szeląg koronny, r.?, 16 mm, 1,86 g, wykop XIX, gł. 1,05 m, warstwa B, nr inw. m. 27
- szeląg koronny, r.?, 16 mm, 1,11 g, wykop XIV, gł. 0,76 m, warstwa B, nr inw. m. 14
- szeląg litewski 1660, (E. Hutten Czapski, 1871–1916, nr 2170), 17 mm, 1,19 g, wykop XIV, gł. 0,38 m, warstwa B, nr inw. m. 8
- szeląg litewski 1661, 16 mm, 1,40 g, wykop VIII (hałda), nr inw. m. 2
- szeląg litewski 1661, 16 mm, 1,37 g, wykop XIV, gł. 0,65 m, warstwa B, nr inw. m. 12
- szeląg litewski 1664, (W. Niemirycz, 1982, nr 103), 15 mm, 1,09 g, wykop XIV, gł. 0,50 m, warstwa B, nr inw. m. 13
- szeląg litewski 1665, 15 mm, 1,16 g, wykop VII–VIII, gł. 1,37 m, warstwa A (w krypcie), nr inw. m. 3
- szeląg litewski 1665, 16 mm, 1,38 g, wykop XIII, gł. 0,27 m, warstwa C, nr inw. m. 4
- szeląg litewski 1666, 15 mm, 1,35 g, wykop XIX, gł. 0,52 m, warstwa B, nr inw. m. 25
- szeląg litewski, r.?, 16 mm, 1,62 g, wykop XIX, gł. 1,55 m, warstwa A (w krypcie), nr inw. m. 28
- szeląg litewski, r.?, 15 mm, 1,33 g, wykop XIV, gł. 0,40 m, warstwa B, nr inw. m. 9
- szeląg litewski, r.?, 15 mm, 1,03 g, wykop m, gł. 0,30 m, warstwa C, nr inw. m. 1
- szeląg koronny fałszywy 1661, IOAN-CAMI, wyobrażenia schematyczne, litery nierówne, 16 mm, 1,21 g, wykop XIII, gł. 0,38 m, warstwa C, nr inw. m. 5
- szeląg koronny fałszywy, r.?, naśladownictwo liter, 15 mm, 0,63 g, wykop XVI (?) bez lokalizacji (hałda), nr inw. m. 22
- szeląg litewski fałszywy, r.?, łuszczący się, data 0,060, 15 mm, 1,19 g, wykop XIV, gł. 0,90 m, warstwa B, nr inw. m. 15
- szeląg litewski fałszywy, r.?, naśladownictwo wyobrażeń i liter, 15 mm, 1,10 g, wykop XVI, gł. 0,40 m, warstwa B, nr inw. m. 20

MEKLEMBURGIA

Rostok

- 1/2 witena, XV w. (?), (H. Saurma-Jeltsch, 1986, nr 3610), lecz w lewym dolnym polu zamiast gwiazdy — klin, 16 mm, 0,51 g., wykop XIV, gł. 1,0 m, warstwa B, nr inw. m. 16

SZWECJA

Gustaw II Adolf (1611–1632)

— szeląg elbląski 1631, 16 mm, 0,63 g, odbity przy krawędzi paska menniczego, wykop XIV, gł. 0,45 m, warstwa B, nr inw. m. 10

2. Plac Wielkopolski

W maju 1990 roku w trakcie poszerzania wykonanego przez koparkę wykopu usytuowanego w zachodniej części placu Wielkopolskiego, w pobliżu zakrętu pętli tramwajowej, na głębokości ok. 1,2 m, na powierzchni około 1m² (tyle objęło poszerzenie) znaleziono 9 miedzianych monet. Monety są bardzo silnie skorodowane, często w stopniu uniemożliwiającym ściślejszą identyfikację, wszystkie mają średnicę 15 mm:

POLSKA

Jan Kazimierz (1648–1668)

— szelągi koronne 1664 r. (1), 1665 (1)

— szelągi litewskie 1666 (2), r? (2)

— szelągi r? (3)

Monety te tworzyły niewątpliwie zespół spełniający wymagane kryteria (według wielu definicji), by nazwać go skarbem. Nie wdając się w kwestie terminologiczne, znalezisko to interpretować można na podstawie fragmentarycznych co prawda danych dotyczących rozrzutu monet, charakteru warstwy w jakiej zalegały i ich znikomej wartości (siły nabywczej). Monety zalegały w warstwie akumulacyjnej, o miąższości około 0,10 m, bogatej w odpadkowy materiał zabytkowy (fragmenty ceramiki, kości, szczątki organiczne i drobny złom żelazny). Rozrzut monet nie wykazywał prawidłowości (skupienia). Wydaje się, iż znalezisko może być pozostałością rozsypanej na grząskiej powierzchni i nie do końca wyzbieranej zawartości mieszka lub wprost — garści miedziaków ciśniętej w błoto.

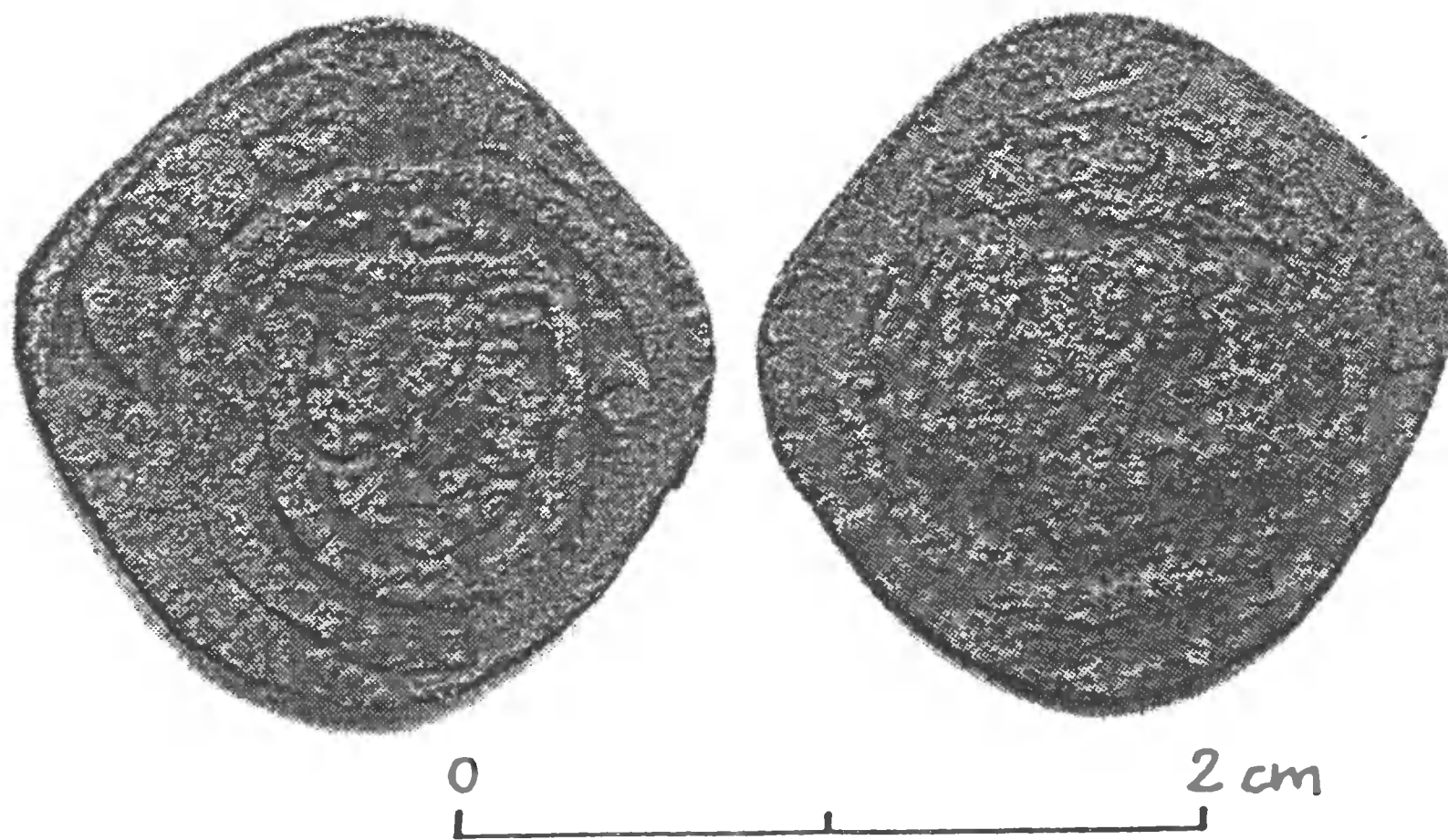
3. Park Chopina

PORTUGALIA

Jan II (1481–1495) lub Jan III (1521–1557)

— ceutil — moneta bita w afrykańskiej twierdzy Ceuta, miedziana, czworokątna, 17 x 17 mm, waga 1,68 g, silnie wytarta (fot. 1)¹

¹ Dziękuję prof. Stanisławowi Suchodolskiemu za pomoc w określeniu chronologii tej monety.

Ryc. 1. Poznań. Moneta portugalska Jana II lub Jana III, znaleziona w Parku Chopina (awers i rewers)

Przypadkowe odkrycie z 1989 roku — moneta zalegała niewątpliwie na złożu wtórnym, na powierzchni, wśród silnie rozdrobnionego gruzu z próchnicą i fragmentami ceramiki nowożytnej.

Znalezisko jest wyjątkowe — drobnych monet portugalskich z tego okresu dotąd w Polsce nie znajdowano (M. Męclevska, A. Mikołajczyk 1983)². W XVI wieku moneta miedziana nie mogła wejść do obiegu monetarnego na ziemiach Królestwa Polskiego, tu bowiem występowały wyłącznie różnej prowieniacji monety srebrne i złote.

Wyjątkowość znaleziska nie ułatwia interpretacji jego pochodzenia. Może to być ślad obecności Poznania w orbicie dalekosiężnych podróży po ówczesnej Europie pobudzonych przemianami gospodarczymi na Półwyspie Iberyjskim w dobie wielkich odkryć geograficznych lub też kontaktami instytucjonalnymi (zakony), jeśli oczywiście moneta nie stanowiła elementu jakiejś późniejszej rozproszonej poznańskiej kolekcji numizmatycznej.

² Tylko w jednym skarbie z Pępowa, gm. loco, woj. wielkopolskie, były pojedyncze złote monety portugalskie.

Bibliografia

- Hutten Czapski E.
1871-1916 *Catalogue de la collection des medailles et monnaies polonaises*, t. I-V, St. Petersburg – Paryż – Kraków.
- M. Męciewska, A. Mikołajczyk,
1983 *Skarby monet z lat 1500–1649 na obszarze PRL*. Inwentarz, Warszawa.
- Niemirycz W.
1982 *Katalog szelągów miedzianych Jana Kazimierza*, Warszawa .
- Saurma-Jeltsch H. Frhr v.
1986 *Die Saurmasche Münzsammlung deutscher, schweizerischer und polnischer geprägte von etwa dem Beginn der Groschenzeit bis zur Kipperperiode*, Berlin 1892 [reed. Berlin 1986].

DREI MÜNZENFUNDE AUS POSEN

ZUSAMMENFASSUNG

In den Jahren 1990-92 wurden in der Jesuiten-Kirche in Posen (Altstadt, Fst. 64) die archäologischen Untersuchungen durchgeführt. Während der Ausgrabungen wurden u.a. 28 Münzen freigelegt. Es wurden folgende Münzen registriert: ein Halbgrosch (1492-1498) von Jan Olbracht, ein Schilling (1583) von Stefan Batory, die Kronschillinge (1613, 162?) und ein Riga-Schilling (1591) von Zygmunt dem III, Kronschillinge (1664, 1665) und litauische Schillinge (1660, 1661, 1664, 1665, 1666) von Jan Kazimierz, 1/2 Witen (15. Jh. ?) aus Rostock (Mecklenburg), ein Elbląg-Schilling (1631) von Gustaw dem II. Adolf.

Im Mai 1990 wurden bei der Erweiterung der Grabungsfläche im westlichen Teil des Plac Wielkopolski 9 Kupfermünzen: Kronschillinge (1664, 1665), litauische Schillinge (1666) und Riga-Schillinge ? von Jan Kazimierz freigelegt.

Das Ergebnis einer zufälligen Freilegung im Jahre 1989 im Chopin-Park ist eine portugiesische Münze ceutil, die in der afrikanischen Festung Ceuta von Johann dem II. (1481-1495) oder Johann dem III. geprägt wurde.

Abbildungen

1. Portugiesische Münze von Johann dem II. oder Johann dem III., freigelegt im Chopin-Park

Adres autora:

mgr Miroslaw Andrałójć
Pracownia Archeologiczna REFUGIUM
ul. Jugosłowiańska 48A/44
60-149 Poznań

WYKAZ SKRÓTÓW CYTOWANYCH CZASOPISM

A — Archeologia
AA — Acta Archaeologica
AAL — Acta Archaeologica Lodziensia
AHP — Archeologia Historica Polona
AP — Archeologia Polski
AUL — Acta Universitatis Lodziensis
AUW — Acta Universitatis Wratislaviensis
FAP — Fontes Archaeologici Posnanienses
FPP — Folia Praehistorica Posnaniensia
IA — Informator Archeologiczny
KAiU — Kwartalnik Architektury i Urbanistyki
LMA — Lubuskie Materiały Archeologiczne
M — Mannus
MS — Materiały Starożytne
MSiW — Materiały Starożytne i Wczesnośredniowieczne
MZ — Materiały Zachodniopomorskie
PA — Przegląd Archeologiczny
PiMMAiEŁ — Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi
PoAn — Pomorania Antiqua
PrA — Prace Archeologiczne
PrzAn — Przegląd Antropologiczny
SA — Sprawozdania Archeologiczne
SiAn — Silesia Antiqua
SlAn — Slavia Antiqua
SW — Studia Wczesnośredniowieczne
WA — Wiadomości Archeologiczne
WSA — Wielkopolskie Sprawozdania Archeologiczne

OD REDAKCJI

Informujemy, że czasopismo „Wielkopolskie Sprawozdania Archeologiczne” jest periodykiem, ukazującym się w cyklu rocznym. Nadsyłane teksty prosimy opracować według wzorca przedstawionego w tomie V czasopisma. Jednocześnie prosimy o dołączenie do czytelnego egzemplarza maszynopisu dyskietki z tekstem artykułu i informacją o zastosowanym edytorze.

